

**GODIŠNJAK
NJEMAČKE ZAJEDNICE**

DG JAHRBUCH

2025.

**Zbornik radova 32. Međunarodnog znanstvenog skupa
“Nijemci i Austrijanci u hrvatskom kulturnom krugu”**

Osijek, 8.-10.11.2024.

Osijek, 2025.

Izdavač:

NJEMAČKA ZAJEDNICA

Zemaljska udruga Podunavskih Švaba u Hrvatskoj, Osijek

DEUTSCHE GEMEINSCHAFT

Landsmannschaft der Donauschwaben in Kroatien, Essegg

Za izdavača

Vladimir Ham

Glavna urednica

mr. sc. Renata Trischler

Izdavački savjet

Ludwig Bauer (Zagreb), **dr. sc. Lidija Dujić** (Zagreb), **doc. dr. sc. Marija Karbić** (Zagreb),

dr. sc. Stanko Piplović (Split), **dr. sc. Zlata Živaković-Kerže** (Osijek), **Goran Beus**

Richembergh (Zagreb).

Recenzenti

dr.sc. Željko Andreić, **dr.sc. Boris Beck**, **dr.sc. Marija Benić Penava**, **dr.sc. Tomislav Bilić**, **dr.sc.**

Vijoleta Herman Kaurić, **dr.sc. Damir Karbić**, **dr.sc. Jasenka Kranjčević**, **dr.sc. Zoran Ladić**,

dr.sc. Suzana Leček, **dr.sc. Ivan Mirnik**, **dr.sc. Zrinka Nikolić Jakus**, **dr.sc. Dejan Pernjak**, **dr.sc.**

Hrvoje Petrić, **dr.sc. Gordan Ravančić**, **dr.sc. Andrea Roknić Bežanić**, **dr.sc. Ivica Šute**, **Narcisa**

Vrbešić-Ravlić, **dr.sc. Mario Werhas**, **dr.sc. Zlata Živaković-Kerže**.

Adresa uredništva

Ribarska 1

31000 Osijek

Tel: 031/213-610

E-mail: vdg.osijek@gmail.com

www.deutsche-gemeinschaft.eu

Prijevodni sažetaka na njemački jezik

Elisabeth Klein, prof.

Grafička priprema

Krešimir Rezo, graf.ing.

Tisak

Krešendo Osijek

UDK: 08:061.2

ISSN: 1849-8159

Mišljenja autora ne odražavaju nužno gledište uredništva.

Radovi objavljeni u "Godišnjaku Njemačke zajednice – DG Jahrbuch" dostupni su u bazi:

<http://deutsche-gemeinschaft.eu/djelatnost/godisnjak-jahrbuch/>

Zbornik radova "Godišnjak Njemačke zajednice – DG Jahrbuch" tiskan je uz financijsku potporu

Savjeta za nacionalne manjine.

Das Buch "Godišnjak Njemačke zajednice – DG Jahrbuch" wurde Dank der finanziellen Unterstützung des Rates für nationale Minderheiten der Republik Kroatien herausgegeben.

GODIŠNJAK

NJEMAČKE ZAJEDNICE

2025 DG JAHRBUCH

Njemačka zajednica
Zemaljska udruga Podunavskih Švaba u Hrvatskoj, Osijek
Deutsche Gemeinschaft
Landmannschaft der Donauschwaben in Kroatien, Esseg

SADRŽAJ/INHALT

Marija Karbić

- Arnoldova grana roda Hahót, plemićkog roda njemačkog podrijetla 13
Arnolds Zweig des Geschlechtes Hahót, eines Adelsgeschlechtes deutschen Stammes

Branka Grbavac

- Dva bilježnika Nijemca u srednjovjekovnoj Dalmaciji 25
Zwei Notare-Deutsche im mittelalterlichen Dalmatien

Željko Dugac, Branka Grbavac

- Strah od smrti i oporuke Nijemca Lamberija pok. Petra de Baruante, stanovnika Zadra
i supruge Katarine iz 1447. godine 39
*Angst vor dem Tode und Testament des Deutschen Lamberie verst. Peter de Baruante, Bürger von Zadar und seiner Ehefrau
Katharina aus dem Jahr 1447.*

Hrvoje Petrić

- Koprivnički natkapetani njemačkog/(unutarnjo) austrijskog podrijetla u prvoj trećini 17. stoljeća 59
Koprivnicaer Oberkapitäne deutschen/(inner)österreichischen Stammes im ersten Drittel des 17. Jahrhunderts

Nikola Cik

- Štovanje svete Notburge 71
Die Verehrung der heiligen Notburga

Marija Raguž Vinković, Branislav Miličić

- Medicinska numizmatika: Medalje kongresa njemačkih liječnika u Muzeju Slavonije Osijek
- prilog istraživanju povijesti medicine - 89
*Medizinische Numismatik: Medaillen des Kongresses deutscher Ärzte im Museum Slavoniens Osijek - Beitrag zur
Erforschung der Medizingeschichte -*

Suzana Leček, Jasenka Kranjčević

- Deutsches Haus in Esseg – Njemački dom u Osijeku 105
Deutsches Haus in Esseg – Njemački dom u Osijeku

Anamarija Lukić, Miljenko Brekalo

- Osječki sakralni prostori arhitekta Mihajla Biglbauera 137
Osijeker sakrale Räume des Architekten Mihajlo Biglbauer

Branko Hanžek

- Autorska bibliografija svestranog Dr. Franje Ivana Havličeka
(Moravska Ostrava 1906. – Novi Vinodolski 1971.) 153
Bibliographie des vielseitigen Dr. Franjo Ivan Havliček (Moravska Ostrava 1906 – Novi Vinodolski 1971)

Ivica Šute

- Austrijsko potporno društvo u Zagrebu / Österreichischer Hilfsverein in Zagreb:
osnivanje 1927. godine i čelni ljudi Društva 163
*Austrijsko potporno društvo u Zagrebu / Österreichischer Hilfsverein in Zagreb: Gründung im Jahr 1927 und die leitenden
Personen der Gesellschaft*

Zlata Živaković-Kerže, Leonarda Pribić

- Osječka svakodnevnica u zapisima novina *Die Drau* i *Slavonische Presse*
(Kronologija srpanj – kolovoz 1914.) I. dio 175
Osijeker Alltag in den Aufzeichnungen der Zeitung Die Drau und Slavonische Presse (Chronologie Juli – August 1914) I. Teil

Ivan Mirnik, Branko Ostajmer

Oskar Friml Antunović i njegova numizmatička zbirka u Arheološkome muzeju u Zagrebu 199

*Oskar Friml Antunović und seine numismatische Sammlung im Archäologischen Museum in Zagreb***Boris Trnski**

Hrvatski generali Ivan Appel i Stjepan Mayerhoffer 219

*Kroatische Generale Ivan Appel und Stjepan Mayerhoffer***Albert Bing**

Otto von Habsburg: Paneuropski pokret i samoodređenje Hrvata 1990-ih godina 235

*Otto von Habsburg: die Paneuropäische Bewegung und Selbstbestimmung der Kroaten in den 1990-er Jahren***Marko Zubak**

Tomo in der Mühlen i kasnosocijalistički Zagreb: Skica za biografiju 259

*Tomo in der Mühlen und das spätsozialistische Zagreb: eine Skizze zum Lebenslauf***Lidija Dujić**

Granice ženskog i političkog tijela u novopovijesnim romanima Ludwiga Bauera 279

*Grenzen des weiblichen und politischen Körpers in den neuhistorischen Romanen von Ludwig Bauer***Zdravka Jelaska Marijan**

Službeni uredi za promicanje turizma prve jugoslavenske države na području Austrije i Njemačke 289

*Behördliche Büros zur Förderung des Tourismus des ersten jugoslawischen Staates auf dem Gebiet von Österreich und Deutschland***Ljerka Perči**U ožujku 1919. godine novine *Die Drau* otisnute plošnim tiskom 301*Im März 1919 wurde die Zeitung „Die Drau“ im Flachdruck gedruckt***Krešimir Belošević**

Dvije knjižice austrijskoga svećenika Johanna Udea u hrvatskom prijevodu 323

*Zwei Büchlein des österreichischen Pfarrers Johann Ude in kroatischer Übersetzung***Valentina Meštrić, Vinko Kovač**

Devetnaestostoljetna obnova Trakošćana 335

*Die Renovierung von Trakošćan im 19. Jahrhundert***Petar Kerže, Vesna Širić, Željko Beissman**

Doprinos sportašica njemačkog i austrijskog podrijetla sportskom životu Osijeka

(Osvrt na zapažene uspjehe rukometašica) 361

*Beitrag von Sportlerinnen deutscher und österreichischer Herkunft zum Sportleben in Osijek (**Ein Blick auf die bemerkenswerten Erfolge der Handballerinnen)***Ivan Peklić**

Josip Bauer 1845.-1916. 369

*Josip Bauer 1845-1916***Maja Ćutić Gorup**

Habsburška vlast u unutarnjoj Austriji u razdoblju katoličke konfesionalizacije 387

*Die Habsburger Regierung in Innerösterreich in der Zeitspanne der katholischen Konfessionalisierung***Ivan Ćosić – Bukvin**

Švabe (Nijemci) radnici i trgovci šumom u Vrbanji i okolici 1860.- 1892. 395

Schwaben (Deutsche) Arbeiter und Waldbändler in Vrbanja und der Umgebung 1860- 1892

Nikša Nezirović

- Adolf Trutzel – najbogatiji Šamčanin i njegova obitelj** 421
Adolf Trutzel – der reichste Bürger von Šamac und seine Familie

Milan Ivanović

- Osnivanje i razvoj poduzeća „Ljevaonica i tvornica strojeva“ d.d. Osijek** 441
Gründung und Entwicklung des Unternehmens „Osječka ljevaonica i tvornica strojeva“ d.d. Osijek (Osijeker Gießerei und Maschinenfabrik GmbH Osijek)

Brigita Hengl, Andrea Gross – Bošković

- Utjecaj njemačkog stanovništva na kulinarstvo na prostoru Istočne Slavonije
za vrijeme Habsburške monarhije** 455
Einfluss der deutschen Bevölkerung auf die Kochkunst auf dem Gebiet von Ostslawonien zur Zeit der Habsburger Monarchie

Vladimir Huzjan

- Prvi varaždinski povjesničar Ladislav Ebner (1775.-1851.)** 463
Der erste varaždiner Historiker Ladislav Ebner (1775-1851)

Tanja Schleis

- Iz prošlosti na pozornicu: njemački epitafi Đakovštine kao inspiracija za kazališnu predstavu** 473
Aus der Vergangenheit auf die Bühne: Deutsche Grabinschriften von der Region Đakovština als Inspiration für eine Theateraufführung

Goran Beus Richembergh

- 80. godišnjica organiziranog progona i stradanja njemačke nacionalne manjine u Hrvatskoj** 487

Zlatko Bender, Siniša Vujasin

- Osnivanje Evropskog centra za pomirenje, mir i međuetničku i međureligijsku saradnju
u dosadašnjem trapističkom samostanu** 513

- In memoriam Ivo Soljčić (1935. – 2025.)** 521

- UPUTE** 525

RIJEČ UREDNICE

Dragi čitatelji,

Pred vama je novo izdanje Godišnjaka Njemačke zajednice – Jahrbucha, koje donosi 29 znanstvenih i stručnih članaka nastalih na temelju referata s prošlogodišnjeg Znanstvenog skupa „Nijemci i Austrijanci u hrvatskom kulturnom krugu“. Skup je, već tradicionalno, od 8. do 10. studenoga 2024. u Osijeku, okupio brojne sudionike koji su svojim priložima obogatili ovaj najdugovječniji forum za promicanje baštine Nijemaca i Austrijanaca u Hrvatskoj.

Kontinuirano održavanje Simpozija više od tri desetljeća te publikacija više od 30 zbornika radova predstavlja respektabilno postignuće u znanstvenom svijetu. U kontekstu nacionalnih manjina u Hrvatskoj, odnosno njemačkih manjina u svijetu, ovakav poduhvat gotovo je jedinstven. Godišnjak Njemačke zajednice ostaje zlatni standard među publikacijama nacionalnih manjina, a njegov značaj prepoznat je i u široj europskoj znanstvenoj zajednici. Tim je doprinos još vrijedniji jer već više od desetljeća skup ima izraženu međunarodnu dimenziju, okupljajući istaknute znanstvenike i istraživače iz Srbije, Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Mađarske, Njemačke i Austrije.

Zbirka Godišnjaka postaje sve impresivnija. U dosadašnjih više od 30 svezaka objavljeno je gotovo 900 znanstvenih radova na više tisuća tiskanih i digitalnih stranica. Na Skupu je sudjelovalo nekoliko stotina znanstvenika, povjesničara, istraživača i zaljubljenika u povijest, od kojih pojedine kolege, nažalost, više nisu među nama – no njihov će doprinos ostati upamćen.

U ovom izdanju predstavljamo 29 znanstvenih i stručnih članaka, izlaganja i priloga s prošlogodišnjeg skupa. Svaki od njih predstavlja dragocjeni doprinos mozaiku znanja o njemačkoj i austrijskoj manjini u Hrvatskoj. Naš je cilj kroz znanstveni pristup rasvijetliti njihov povijesni i kulturni doprinos, te na taj način pomoći u uklanjanju predrasuda i stigma koje se vuku još od 1945. godine. Donosimo nova saznanja o temi koja, unatoč brojnim istraživanjima, i dalje nije dovoljno iscrpljena.

Zahvaljujemo svima koji su svojim znanjem, istraživačkim trudom i znanstvenom znatiželjom doprinijeli izgradnji ovog projekta. Njihov rad gradi temelje budućnosti njemačke i austrijske nacionalne manjine u Hrvatskoj i vraća dostojanstvo dugo prešućivanoj povijesti.

Radujemo se novim saznanjima i pozivamo vas da prelistate i pročitate sljedeće stranice ovogodišnjeg Jahrbucha – Godišnjaka Njemačke zajednice.

Sudionicima i organizatorima 33. Znanstvenog skupa „Nijemci i Austrijanci u hrvatskom kulturnom krugu“ izražavamo našu iskrenu zahvalnost i želimo im uspješan rad u narednom ciklusu!

Vaša urednica,
Renata Trischler

Dr. sc. **Marija Karbić**
mkarbic@isp.hr
Hrvatski institut za povijest
Podružnica za povijest Slavonije,
Srijema i Baranje
Starčevićeva 8, Slavonski Brod

UDK: 929.52
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 27.10.2025

Arnoldova grana roda Hahót, plemićkog roda njemačkog podrijetla^{*}

U radu se na temelju analize podataka sačuvanih u vrelima, kao i dosadašnjih spoznaja historiografije govori o Arnoldovoj grani plemićkog roda Hahót, jednog od plemićkih rodova koji svoje podrijetlo vuku od njemačkih vitezova koji su u Ugarsko-Hrvatsko Kraljevstvo došli u 12. stoljeću. S hrvatskim zemljama članovi Arnoldove grane bili su, kao i drugi pripadnici plemićkog roda Hahót, povezani posjedima, a neki od njih, poput župana i palatina Arnolda, sina Arnolda, začetnika ove grane roda Hahót, i sudjelujući u značajnim događajima te obnašajući važne službe u Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu.

Ključne riječi: plemstvo, srednji vijek, Ugarsko-Hrvatsko Kraljevstvo, plemićki rod Hahót

^{*} Rad je izrađen u okviru institucijskog projekta *Izvori za povijest Istočne Hrvatske (IPIH)* (380-01-02-23-42) financiranog od strane EU (paket NextGenerationEU).

Među plemićkim rodovima u Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu određeni broj njih vukao je svoje podrijetlo od vitezova koji su došli u Ugarsku iz njemačkih zemalja tijekom 12. stoljeća. Jedan od tih plemićkih rodova bio je i plemićki rod Hahót ili Hahold, odnosno Buzad-Hahót. Najstariju vijest o njihovom dolasku nalazimo u djelu Šimuna de Kéza *Gesta Hungarorum*, napisanom 80-tih godina 13. stoljeća.¹ Šimun ne navodi ime pretka ovoga roda već samo da ovaj rod de Mesn originem trahit te da su oni nobiles de districtu Wirzburg.² Na temelju ove vijesti većina povjesničara zastupa mišljenje da su Hahóti došli iz Turingije držeći da je Mesn Meissen, a Wirzburg Wartburg.³ No, treba spomenuti da postoje i drugačija mišljenja. Primjerice, Karácsony smatra da je Mesn Messendorf, jugoistočno od Graza, a Wicburg Marburg (Murburg) u Štajerskoj.⁴

Vijesti o dolasku predaka ovoga roda u Ugarsku donosi nam i *Požunska kronika*, nastala u 14. stoljeću,⁵ a o njima u svoje dvije kronike govori i Heinrich von Mügeln, istaknuti pjesnik, prevodilac, kroničar i intelektualac svoga vremena, koji je dio života proveo i na dvoru ugarsko-hrvatskog kralja Ludovika I. Anžuvina.⁶ Von Mügeln u svom djelu *Ungarnchronik*, pisanom njemačkim jezikom, navodi da su pripadnici

¹ Kronika Šimuna de Kéza objavljena je, primjerice, u: Veszprémy László – Schaer Frank (prir.), *Simonis de Kéza Gesta Hungarorum*, Budapest – New York 1999; Domanovszky Sándor (prir.), "Simonis de Kéza, Gesta Hungarorum", u: Szentpétery Imre (ur.), *Scriptores rerum Hungaricarum*, 2 sv., Budapest 1937-1938., 1: 129-194. O Šimunu de Kéza i njegovu djelu vidi: Domanovszky Sándor, *Kézai Simon mester és krónikája*, Budapest 1906.; Gerics József, "Adalékok a Kézai-krónika problémáinak megoldásához", *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis. Sectio Historica* 1, Budapest 1957., 106-134; Szűcs Jenő, "Theoretische Elemente in Meister Simon von Kézas Gesta Hungarorum 1282-1285", u: *Nation und Geschichte: Studien*, Köln – Wien – Graz – Budapest 1981., 263-328. Kraće, ali vrijedne priloge o Šimunu donose Almási Tibor, "Kézai Simon (Simon de Keza)", u: Gyula Kristó (ur.), *Korai magyar történeti lexikon (9-14. század)*, Budapest, 1994. (dalje: *KMTL*), 348; Engel Pál, *The Realm of St Stephen. A History of Medieval Hungary*, London – New York 2001., 121-122. O vijestima o plemićkim rodovima njemačkog podrijetla u njegovu djelu vidi i: Karbić Marija, "Miles corradatus intrat. Vijesti o dolasku njemačkih vitezova na područje ugarsko-hrvatskoga kraljevstva u djelu Simona de Kéza", *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice/VDG Jahrbuch* 12, Osijek 2005., 67-73.

² Veszprémy – Schaer, *Simonis de Kéza*, 166.

³ Usp., npr., Wertner Mór, "A Buzád-Hahót nemzetség", *Turul* 16, Budapest 1898., 19; Klaić Vjekoslav, "Hrvatski hercezi i bani za Kralja Roberta i Ljudevita I. (1301-1382)", *Rad JAZU* 142, Zagreb 1900., 174; Sebők Ferenc, "Hahót nem", *KMTL*, 251.

⁴ Karácsony János, *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*, 3 sv., Budapest 1900-1904., 2: 116.

⁵ Požunsku kroniku objavio je zajedno s uvodnom studijom Domanovszky Sándor (prir.), "Chronicon Posoniense", u: Szentpétery Imre (ur.), *Scriptores rerum Hungaricarum*, 2 sv., Budapest 1937-1938., 2: 9-51. O kronici više vidi u: Domanovszky Sándor, "A Pozsonyi Krónika és a kisebb latin nyelvű prózai szerkesztések", *Századok* 39, Budapest 1905., 402-419, 518-526.

⁶ O Heinrichu von Mügelnu više vidi u: Domanovszky Sándor, "Mügelin Henrik német nyelvű krónikája és a Rimes Krónika", *Századok* 41, Budapest 1907., 20-35, 119-142; Szóvák Kornél, "Mügelin Henrik", *KMTL*, 470; Karbić Marija, "Heinrich von Mügelin i njegove kronike", *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice/VDG Jahrbuch* 13, Osijek 2006., 13-20, i ondje navedenoj literaturi. Popis izdanja von Mügelnovih djela, kao i literature koja obrađuje njegov život i djela, donose: Rupp Heinz – Lang Carl Ludwig (ur.), *Deutsches Literatur-Lexicon. Biographisch-bibliographisches Handbuch*, sv. 7, Bern-München 1979., 740-742; Huber Christoph, "Mügelin, Heinrich von", u: Killy Walther (ur.), *Literatur Lexicon Autoren und Werke deutscher Sprache*, sv. 8, München 1990., 249.

ovoga roda u Ugarsku došli u vrijeme kralja Stjepana III.⁷ te da je prvi član roda, koji je došao u Ugarsko-Hrvatsko Kraljevstvo, bio Hahold, koji je potekao od grofova Orlamünde.⁸ Podatak o podrijetlu roda od grofova Orlamünde von Mügelu ponavlja i u svojoj kronici naslovljenoj *Chronicon Rhythmicum*, a pisanoj u stihovima i na latinskom jeziku.⁹ Iste podatke navodi pišući o dolasku predaka roda Hahót i János Thuróczy, protonotar kralja Matijaša Korvina, u svom djelu *Chronica Hungarorum*.¹⁰

Ovaj rod za nas je zanimljiv jer je držao posjede i u hrvatskim zemljama. Naime, osim posjeda u županijama Somogy, Sopron i Vas, posjedi su im se nalazili i u Zaladskoj županiji, u koju je tada ulazilo i Međimurje, te u Varaždinskoj, Požeškoj i Križevačkoj županiji. Štoviše, njihovi glavni posjedi bili su smješteni upravo u Zaladskoj županiji. Osim toga, pripadnici ovoga roda obnašali su važne dužnosti u Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu, te su i na taj način u nekim slučajevima bili povezani s hrvatskim prostorima.¹¹

Podjela roda Hahót i začetnik Arnoldove grane

Plemićki rod Hahót podijelio se već u prvoj polovini 13. stoljeća na tri glavne grane: Arnoldovu, Buzadovu i Hahótvu.¹² Iako je za hrvatsku povijest najznačajnija Hahótova grana, iz koje su potekli Banići Lendavski/Donjolendavski (alsólendvai Bánfi),¹³ i pripadnici drugih grana ovoga roda igrali su ulogu u povijesti hrvatskih zemalja. Ovaj rad posvećen je Arnoldovoj grani, čiji je začetnik Arnold, nećak Hahóta, od kojeg je potekla Hahótova grana, i brat Buzada, od koga je potekla Buzadova grana roda.¹⁴ O Arnoldu nemamo puno podataka, ali sačuvan nam je dokument iz 1234. koji svjedoči da je Arnold bogato obdario, vjerojatno i osnovao ili obnovio benediktinski

⁷ I Požunska kronika govori da je ovaj rod *per regem Stephanum, filium secundi Wele introductur in Hungariam* (Domanovszky, "Chronicon Posoniense", 35).

⁸ Usp. Travník Jenő (prir.), "Chronicon Henrici de Mügelu Germanice conscriptum", u: Szentpétery Imre (ur.), *Scriptores rerum Hungaricarum*, 2 sv., Budapest 1937-1938., 2: 138.

⁹ *Chronicon Rhythmicum* objavio je zajedno s uvodnom studijom Domanovszky Sándor (prir.), "Chronicon rhythmicum Henrici de Mügelu", u: Szentpétery Imre (ur.), *Scriptores rerum Hungaricarum*, 2 sv., Budapest 1937-1938., 2: 227-272. Podatak o dolasku roda Buzad nalazi se na str. 251.

¹⁰ Thuróczy Johannes de, *Chronica Hungarorum*, prir. Galántai Elisabeth –Kristó Julius, 3 sv., Budapest, 1985-1988., 1: 68. O Thuróczyju i njegovu djelu vidi: Thuróczy János, *Chronicle of the Hungarians*, prir. Pál Engel, Bloomington, 1991., 1-19.

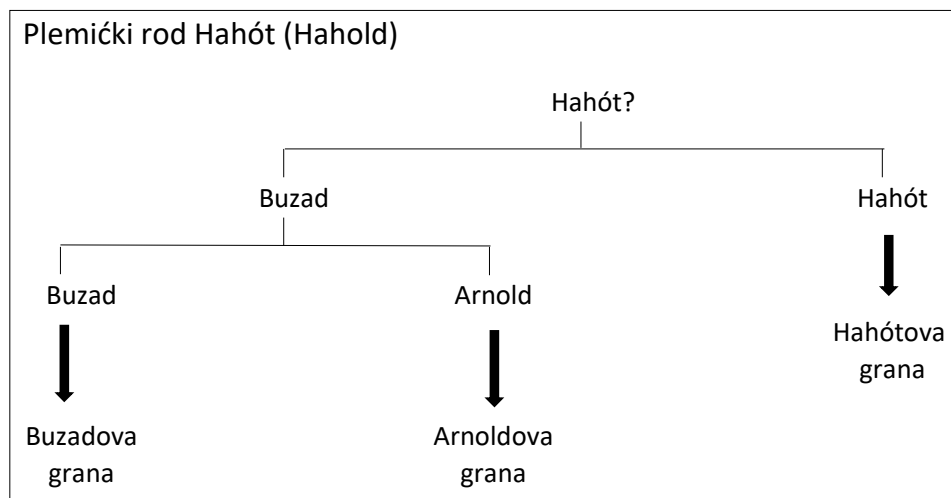
¹¹ Usp., npr., Karácsonyi, *A magyar nemzetségek*, 2: 115-135; Wertner, "A Buzád-Hahót nemzetség"; Andrić Stanko, "Hahold (Hahót; Haholdus, Haholthus, Hoholdus)", *Hrvatski biografski leksikon*, 5, Zagreb 2002., 393-394.

¹² Karácsonyi, *A magyar nemzetségek*, 2: 117.

¹³ O Banićima Donjolendavskim vidi: Karbić Marija, "Banići Lendavski od plemićkog roda Hahót i njihova uloga u hrvatskoj povijesti", *Godišnjak Njemačke zajednice/DG Jahrbuch* 18, Osijek 2011., 11-28 i ondje navedenu literaturu.

¹⁴ Engel Pál, *Középkori magyar genealógia/Magyarország világi archontológiája 1301-1457*, PC CD-ROM, Budapest 2001. [dalje: Engel, *KMG/MVA*], *KMG*, s. v. Hahót nem, t. 1-2.

samostan u Hahótu.¹⁵ Ovaj je samostan kasnije bio pod patronatom roda Hahót, odnosno Arnoldove grane te pogrebno mjesto članova roda.¹⁶

Sl. 1 Dioba plemićkog roda Hahót na grane

Panyit, Arnold i Keled

Arnold je imao tri sina: Panyita, Arnolda i Keleda.¹⁷ O zadnjem od njih ne znamo gotovo ništa,¹⁸ ali Arnold i Panyit zanimljivi su svaki na svoj način

Najznačajnije dužnosti od njih vršio je Arnold. Moguće je da je kao i njegov stric Buzad, začetnik Buzadove grane roda Hahót, podupirao hercega Belu, kasnijeg kralja Belu IV., u njegovim sukobima s ocem kraljem Andrijom II.¹⁹ te je stoga nakon što je Bela naslijedio svog oca i postao kraljem imenovan zaladskim županom 1235-39., pa županom županije Somogy 1240-42.²⁰ Kao zaladski župan 1239. na zahtjev bana

¹⁵ Nagy Imre – Véghely Dezső – Nagy Gyula (priř.), *Zala vármegye története. Oklevéltár*, 2 sv., Budapest 1886-1890., 1: dok. 6, 7-8.

¹⁶ Usp. Wertner, "A Buzád-Hahót nemzetség", 21; Romhányi Beatrix F., Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon, Budimpešta 2000., 29. O samostanu u Hahótu vidi i: Karácsonyi, *A magyar nemzetségek*, 2: 117; Csánki Dezső, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, sv. 3, Budapest 1897., 58.

¹⁷ Engel, *KMG/MVA, KMG*, s. v. Hahót nem, t. 1. Panyita se u hrvatskoj historiografiji često naziva Ponićem. Usp., npr., Karbić Marija, "Plemićki rodovi njemačkog podrijetla u Požeškoj županiji tijekom srednjeg vijeka", *Godišnjak njemačke narodnosne zajednice. VDG Jahrbuch* 10, Osijek 2003., 67-76 i ondje navedenu literaturu.

¹⁸ U vrelima se spominje samo 1234-1235. (Engel, *KMG/MVA, KMG*, s. v. Hahót nem, t. 1.)

¹⁹ O sukobima između Bele i njegovog oca kralja Andrije vidi: Klaić Vjekoslav, *Povijest Hrvata*, 5 sv., Zagreb 1982., 1: 229-233. Za Buzadovu ulogu u tim sukobima usp. Wertner, "A Buzád-Hahót nemzetség", 20.

²⁰ Wertner Mór, "Az Árpád-kori megyei tisztségviselők", *Történelmi tár* 20, Budapest 1897., 672; 21, Budapest 1898., 126; Zsoldos Attila, *Magyarország világi archontológiája 1000-1301*, Budapest 2011., 193, 231.

Apaja istražio je sukob između magistra Mihaela, brata bana Buzada, s jedne strane, i Egjutka, Velčika, Otoka i njihovih rođaka, s druge strane, zbog štete nanesene na nekim posjedima između Drave i Zuratke.²¹ Prema presudi Egjutk i njegovi rođaci trebali su dati Mihaelu znatnu odštetu.²² Je li na presudu utjecala činjenica da je Mihael bio Arnoldov rođak, ne znamo. Kao župan županije Somogy spominje se u ispravi kojom herceg Koloman 1240. podjeljuje povlastice Petrinji.²³

Nakon pogibije palatina Dionizija Tomaja u bitki protiv Tatara na rijeci Šajo postaje palatin.²⁴ U vrijeme dok je bio palatin obnašao je i čast šomođskog župana te su ove dvije dužnosti bile privremeno spojene. Moguće je da se je s Belom IV. pred Tatarima povukao u Dalmaciju, na što može ukazivati činjenica da se spominje u dignitarijima dvije isprave izdane u Trogiru 1242. godine, onoj kojom je kralj Bela IV. potvrdio povlastice Trogiranima (18. ožujka) i onoj kojom ih je potvrdio Hvaranima (10. svibnja).²⁵ Arnold se kao palatin i šomođski župan navodi i u dignitariju isprave kojom je Bela IV. u listopadu u Klisu podijelio povlastice Zadru.²⁶ U ispravi kojom je 16. studenoga 1242. u Virovitici Bela IV. podijelio povlastice zagrebačkom Gradecu Arnold se također navodi, ali samo kao šomođski župan, a ne više i palatin.²⁷ Nakon dužnosti palatina obnašao je one šopronskog (1243.)²⁸ i nitranskog župana (1244-45).²⁹ Kao nitranski župan spominje se u dignitariju isprave kojom Bela IV. daruje

²¹ Smičiklas Tadija i dr. (prir.), *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, 18 sv., Zagreb 1904-1990. [dalje: CD], 5: dok. 555, 22-23. Horvat Rudolf, *Poviest Medjimurja*, Zagreb 1944., 22. U historiografiji se dosad, uglavnom, držalo da je Mihael, brat bana Buzada, koji se u više navrata javlja u vrelima (usp., npr., Fejér György, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, 11 sv., Buda 1829-1844. [dalje Fejér], III/2: 317), istovjetan s Mihaelom, sinom Buzadova strica Hahóta, te da se u slučajevima kada se Mihael navodi kao brat (*frater*) bana Buzada radi o upotrebi pojma *frater* u njegovom širem značenju, odnosno da on u slučaju Mihaela označava da se radi o Buzadovu bratiću. Usp. npr. Karácsonyi, *A magyar nemzetségek*, 2: 130-131. Naime, pojmovi koji označuju rodbinske odnose nisu uvijek primjenjivani u doslovnom značenju (usp. Karbić Marija, *Plemićki rod Borića bana*, Slavonski Brod 2013., 74, bilj. 450 i ondje navedenu literaturu). No, isprava koja svjedoči o zamjeni posjeda između Mihaela, kojeg se u njoj definira kao brata Buzada bana, i Lankreta, za kojeg se kaže da je sin Buzada bana (Fejér IV/2, 397-399), govori da se ovdje radilo o primjeni termina sin i brat u užem smislu, a ne o širem shvaćanju tih pojmova, te ukazuje na to da su Mihael, Buzadov brat, i Mihael, Buzadov bratić, dvije osobe. Mihaela, brata Buzada bana, kao posebnu osobu spominje i Wertner, "A Buzád-Hahót nemzetség", 20.

²² CD 4: dok. 90, 96-97. Usp. Horvat, *Poviest*, 18-19.

²³ CD 4: dok. 113, str. 125.

²⁴ Wertner Mór, "Az Árpádkori nádorok genealogiája", *Turul* 16, Budapest 1898., 114; Zsoldos, *Magyarország világi*, 19. O provali Tatara i bitci na rijeci Šajo vidi: Klaić, *Povijest Hrvata*, 1: 248-256; Engel, *The Realm*, 98-100.

²⁵ CD 4: dok. 133, 148; dok. 136, 152.

²⁶ CD 4: dok. 147, 163. Kao palatin i šomođski župan Arnold se spominje i u ispravi kojom Bela IV. potvrđuje povlastice koje je Petrinji dao njegov brat Koloman (CD 4: dok. 142, 158).

²⁷ CD 4: dok. 155, 176.

²⁸ Zsoldos, *Magyarország világi*, 198.E

²⁹ Wertner, "Az Árpádkori", 20: 656; Zsoldos, *Magyarország világi*, 175. navodi da je župan Nitre bio 1244. no izgleda da tu dužnost ponovno obnašao i 1245. godine. Naime, kao nitranski župan spominje se i u ispravi

banu Dioniziju zbog njegovih zasluga, a napose vjernosti u vrijeme tatarske provale, posjede u Križevačkoj i Šomođskoj županiji.³⁰ Ne znamo točno kada je umro, ali budući da mu je mlađi sin Arnold 1270. bio maloljetan, morao je biti živ i u 1250-im.³¹ Nažalost, nemamo podataka koji objašnjavaju činjenicu da ga nakon 1245. više ne nalazimo na istaknutijim dužnostima.

Arnold nam je zanimljiv i stoga što je, osim utvrde Pölöske, vjerojatno sagradio i utvrdu Štrigova u Međimurju. Naime, ta se utvrda nakon njegove smrti spominje kao vlasništvo njegova sina Arnolda. U ispravi kojom kralj Stjepan V. 1270. daruje banu Panyitu (Poniću) iz roda Miskolc posjede koje je zbog nevjere oduzeo Arnoldovom starijem sinu Nikoli, navodi se da *castrum* Štrigovo s pripadnostima pritom ostaju Arnoldovom mlađem sinu Arnoldu jer on nije odgovoran za izdaju zbog svoje dobi, odnosno činjenice da je maloljetan.³²

Arnoldov brat Panyit spominje se u vrelima od 1230. godine.³³ Zabilježeni su nam njegovi brojni sukobi sa susjedima, obilježeni nasiljem, 1250-ih i 1260-ih. Godine 1254. tako je zatočio Grgura, Iharisova sina, jednog od svojih susjeda.³⁴ Nakon 1260. bio je u oštrim sukobima s pripadnicima plemićkog roda Ják oko nekih posjeda, a s protivnicima se nagodio tek kada mu je ozbiljno zaprijetila kazna žigosanja čela. Tada je izgubio i Nick i neke posjede u županiji Somogy, ali ih je kasnije uspio povratiti, a sukobi su se nastavili, kao i nastojanja kraljeva, prvo Bele IV., a potom i Stjepana V. da ga kaznama obuzdaju.³⁵ Konačno se pokorio pod prijetnjom Božjeg suda dvobojem. Kao naknadu za ubojstva trojice plemića i druge štete koje je nanio obvezao se svojim protivnicima isplatiti 170 maraka te im je, uz to, predao svoje posjede Sukoród i Aszivágy u županiji Somogy, ali uz uvjet da polovicu tih posjeda kasnije može otkupiti natrag.³⁶

Vezano uz Panyita zabilježena nam je još jedna epizoda u razdoblju koje je prethodilo posljednjim događajima o kojima je dosad bilo riječi. Naime, Panyit se suprotstavljao braku svoje kćeri, čije ime ne znamo, i Renolda Básztya, navodeći kao

kojom Bela IV. zbog hrabrosti iskazane u borbama s Tatarima 26. travnja 1245. poklanja neke zemlje knezu Hudini (CD 4: dok. 240, 276).

³⁰ CD 4: dok. 205, str. 233. Isprava je izdana 15. lipnja 1244. godine.

³¹ Wenzel Gusztáv, *Árpádkori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus*, 12 sv., Pest 1860-1874. [dalje AO], 12: dok. 3, 9.

³² AO 12: 6-10. Usp. i Engel Pál, *Magyarország világi archontológiája 1301-1457*, 2 sv., Budapest 1996., 1: 437. O posjedima Arnoldove grane vidi i: Karácsonyi, *A magyar nemzetségek*, 2: 121-122. Peleske, Piliske, Pliske, kao *castrum* spominje se prvi put 1270. (Csánki, *Magyarország történelmi* 13).

³³ Nagy Imre i dr., *Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius Hungariae*, 8 sv., Győr i Budapest 1865-1891., 7: 17.

³⁴ Fejér IV/3: 283; Karácsonyi, *A magyar nemzetségek*, 2: 118.

³⁵ Fejér IV/3: 384-387; VII/1: 351-354.

³⁶ Detaljnije o tome vidi: Karácsonyi, *A magyar nemzetségek*, 2: 118-119; Wertner, "A Buzád-Hahót nemzetség", 59. Plemićki rod Jak također je bila njemačkog podrijetla. O tome plemićkom rodu vidi: Karácsonyi, *A magyar nemzetségek*, 2: 244-264; Karbić, "Plemićki rodovi njemačkog podrijetla", 67-70.

razlog imovinsko stanje Renolda i tvrdeći da on ne raspolaže dovoljnim sredstvima da osigura isplatu miraza Panyitovoj kćeri. No, do braka je ipak došlo jer je posredovao Stjepan, sin Bele IV., u čijoj se službi Renold nalazio. Stjepan je obdario Renolda posjedima Csesztve i Söjtör u županiji Zala kako bi pobio Panyitov argument da Renold nije dovoljno imućan, a i samom je Panyitu darovao neke posjede u istoj županiji.³⁷

Nova generacija

Panyitov sin Jakov spominje se u vrelima od 1267. do 1301., a kao mrtav 1309. godine.³⁸ Bio je jedan od ljudi od povjerenja kraljice majke Elizabete Kumanke, koja je nakon smrti supruga, kralja Stjepana V., vršila dužnost regenta za vrijeme malodobnosti svoga sina Ladislava IV.³⁹ U ime kraljice nastupao je protiv velikaša koji su joj predstavljali opoziciju te je u njeno ime osvojio utvrdu Novak u Virovitičkoj županiji i utvrdu Paka u Požeškoj županiji, zbog čega ga je kraljica obdaru posjedom Kálmán-Csehi u županiji Somogy.⁴⁰ Godine 1280. vršio je i dužnost kraljičina magistra stolnika, jednog od dužnosnika na dvoru.⁴¹ Kasnije dolazi u sukob s kraljicom majkom Elizabetom, što saznajemo iz isprave kojom ona 1286. templarima potvrđuje darovanje posjeda Breznica (danas Bresnica) u Požeškoj županiji. U toj se ispravi Jakov spominje kao raniji posjednik Breznice, te se navodi da je Jakovu posjed oduzet poradi izdaje i toga što je posijao neslogu između kraljice majke i kralja.⁴² Dvije godine kasnije (1288.), nakon što je dokazao svoju vjernost i neistinitost optužbi, kraljica Elizabeta vratila mu je, uz druge posjede, i Breznicu i Orjavicu u Požeškoj županiji.⁴³ Ipak, ovi posjedi nisu dugo ostali u posjedu obitelji, budući da Jakov nije imao sinova, već samo kćer.⁴⁴

Kao što je već spomenuto, palatin Arnold je imao dva sina. Stariji sin Nikola došao je u sukob s kraljem Stjepanom V. te je odbio doći na njegovu krunidbu. Povezao se i sa Štajercima te zajedno s njima ratovao protiv kraljevih trupa. Kralj mu je zbog pobune, o čemu je već bilo riječi u drugom kontekstu, oduzeo utvrdu Pölöske u županiji Zala

³⁷ Karácsonyi, *A magyar nemzetségek*, 2: 117-118, Wertner, "A Buzád-Hahót nemzetség", 59.

³⁸ Engel, *KMG/MVA, KMG*, s. v. Hahót nem, t. 1.

³⁹ Usp. Engel, *The Realm*, 108.

⁴⁰ *AO* 12: dok. 249, 301-302. Ovo darovanje potvrdio je kralj Ladislav IV. 30. svibnja 1280. (*AO* 12: dok. 247, 298), a ponovno i kraljica Elizabeta 2. siječnja 1281. godine (Wertner, "A Buzád-Hahót nemzetség", 60).

⁴¹ Zsoldos, *Magyarország világi*, 71.

⁴² *CD* 6: dok. 485, 574-575.

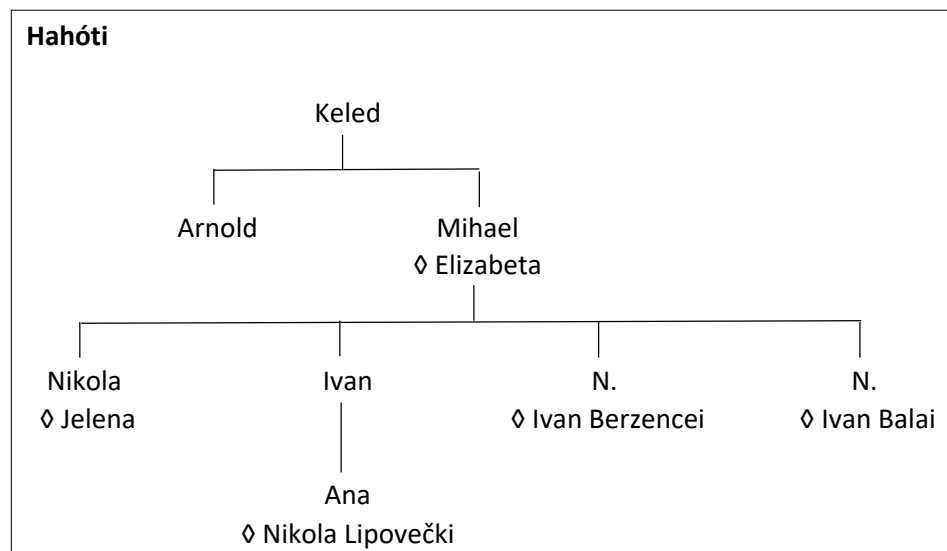
⁴³ *CD* 6: dok. 531, 627-628. Orjavica (*Orioche*) vjerojatno je današnji Gornji Lipovac, ili možda Kuzmica (usp. Engel, *Magyarország középkor*).

⁴⁴ Čuk Juraj, "Požeško plemstvo i požeška županija od doba prvih sačuvanih imena i naziva do polovice četrnaestoga vijeka", *Rad JAZU* 229, Zagreb 1924., 99.

i utvrdu Purbach s okolnim selima u županiji Sopron.⁴⁵ No, posjede je dobio nazad nakon smrti Stjepana V. i dolaska na prijestolje njegova sina Ladislava IV.⁴⁶

Mlađi Arnoldov sin Arnold aktivno je sudjelovao u sukobima oko krune između Ladislava IV. i pretendenta Andrije Mlečanina. Zarobio je Andriju i za njega tražio otkup od Venecije, a kada ga nije dobio, predao ga je austrijskom vojvodi Albertu I. No kasnije, kada je Andrija nakon Ladislavove smrti postao kraljem, nije snosio nikakve negativne posljedice za ove svoje postupke. Bio je gospodar Štrigove, a 1292. nastojao je vratiti i utvrdu Pölöske koju je njegov brat Nikola ponovno izgubio.⁴⁷

Od trećeg Arnoldova i Panyitova brata Keleda, odnosno točnije, od njegova istoimenog sina potekla je obitelj Hahót. Ta grana obitelji posljednja je izumrla u muškoj liniji. No, ni ona nije preživjela više od tri generacije.⁴⁸ Njezin posljednji muški izdanak Ivan, sin Keledova sina Mihaela, posljednji se puta u vrelima spominje 1376. kada kralj Ludovik odbija tužbu Nikole, sina Nikole Banića Lendavskog, protiv Emerika i Stjepana Lackovića i dosuđuje potonjima Štrigovo i Čakovec.⁴⁹ I primjer Arnoldove grane pokazuje zapravo kako je lako moglo doći do izumiranja i nestanka pojedinih plemićkih obitelji.

Sl. 2 Potomci Keleda, sina Arnoldova

⁴⁵ Usp. AO, 12: dok. 3, 8-9; Engel, *Magyarország világi*, 1: 396.

⁴⁶ O Nikoli Arnoldovom vidi Karácsonyi, *A magyar nemzetségek*, 2: 119.

⁴⁷ Karácsonyi, *A magyar nemzetségek*, 2: 120

⁴⁸ Usp. Engel, *KMG/MVA*, *KMG*, s. v. Hahót nem, t. 1. Uz sina Keleda, Keled je imao kćer Jolantu čiji je suprug bio Mike iz plemićkog roda Jak.

⁴⁹ CD 15, dok 135, 182-194. Ovaj dokument zanimljiv je i jer donosi podatke o diobama posjeda, sukobima i namirama među članovima plemićkog roda Hahót.

Ovom prilikom samo sam kratko prikazala neke istaknute članova Arnoldove grane plemićkog roda Hahót. Kao što se iz navedenog vidi, članovi Arnoldove grane bili su, kao i drugi pripadnici ovoga plemićkog roda, posjedima povezani s hrvatskim zemljama, a neki od njih sudjelovali su u značajnim događajima i/ili obnašali važne službe u Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu. Iako nisam ulazila u pojedinosti, niti detaljnije prikazala navedena zbivanja i okolnosti u kojima su članovi Arnoldove grane djelovali, nadam se da i takav kratak prikaz svjedoči o ulozi koju su igrali u povijesti Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva, pa i naših krajeva, a time upozorava i na prisutnost i važnost plemstva njemačkog podrijetla za povijest hrvatskih zemalja.

Izvori i literatura

- Almási Tibor, 1994., "Kézai Simon (Simon de Keza)", u: Gyula Kristó (ur.), *"Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)"*, Budapest, 348.
- Andrić Stanko, 2002., "Hahold (Hahót; Haholdus, Haholthus, Hoholdus)", *Hrvatski biografski leksikon*, 5, Zagreb, 393-394.
- Csánki Dezső, 1897., *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, sv. 3, Budapest.
- Ćuk Juraj, 1924., "Požeško plemstvo i požeška županija od doba prvih sačuvanih imena i naziva do polovice četrnaestoga vijeka", *Rad JAZU* 229, Zagreb, 49-100.
- Domanovszky Sándor, 1905., "A Pozsonyi Krónika és a kisebb latin nyelvű prózai szerkesztések", *Századok* 39, Budapest, 402-419, 518-526.
- Domanovszky Sándor, 1906., *Kézai Simon mester és krónikája*, Budapest.
- Domanovszky Sándor, 1907., "Mügelin Henrik német nyelvű krónikája és a Rímes Krónika", *Századok* 41, Budapest, 20-35, 119-142.
- Domanovszky Sándor (prir.), 1937-1938., "Simonis de Kéza, Gesta Hungarorum", u: Szentpétery Imre (ur.), *Scriptores rerum Hungaricarum*, 2 sv., Budapest, 1: 129-194.
- Domanovszky Sándor (prir.), 1937-1938., "Chronicon Poseniense", u: Szentpétery Imre (ur.), *Scriptores rerum Hungaricarum*, 2 sv., Budapest, 2: 9-51.
- Domanovszky Sándor (prir.), 1937-1938., "Chronicon rhythmicum Henrici de Mügelin", u: Szentpétery Imre (ur.), *Scriptores rerum Hungaricarum*, 2 sv., Budapest, 2: 227-272.
- Engel Pál, 1996., *Magyarország világi archontológiája 1301–1457*, 2 sv., Budapest.
- Engel Pál, 2001., *Középkori magyar genealógia/Magyarország világi archontológiája 1301-1457*, PC CD-ROM, Budimpešta 2001.
- Engel Pál, 2001., *The Realm of St Stephen. A History of Medieval Hungary*, London – New York.
- Fejér György, 1829-1844., *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, 11 sv., Buda.
- Gericz József, 1957., "Adalékok a Kézai-krónika problémáinak megoldásához", *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis. Sectio Historica* 1, Budapest, 106-134.
- Horvat Rudolf, 1944., *Poviest Medjimurja*, Zagreb.
- Huber Christoph, 1990., "Mügelin, Heinrich von", u: Killy Walther (ur.), *Literatur Lexicon Autoren und Werke deutscher Sprache*, sv. 8, München, 249.
- Karácsonyi János, 1900-1904., *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*, 3 sv., Budapest.

- Karbić Marija, 2003., "Plemićki rodovi njemačkog podrijetla u Požeškoj županiji tijekom srednjeg vijeka", *Godišnjak njemačke narodnosne zajednice. VDG Jahrbuch* 10, Osijek, 67-76.
- Karbić Marija, 2005., "*Miles corridatus intrat*. Vijesti o dolasku njemačkih vitezova na područje ugarsko-hrvatskoga kraljevstva u djelu Simona de Kéza", *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice/VDG Jahrbuch* 12, Osijek, 67-73.
- Karbić Marija, 2006., "Heinrich von Mügeln i njegove kronike", *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice/VDG Jahrbuch* 13, Osijek, 13-20.
- Karbić Marija, 2011., "Banići Lendavski od plemićkog roda Hahót i njihova uloga u hrvatskoj povijesti", *Godišnjak Njemačke zajednice / DG Jahrbuch* 18, Osijek, 11-28.
- Karbić Marija, 2013., *Plemićki rod Borića bana*, Slavonski Brod.
- Klaić Vjekoslav, 1900., "Hrvatski hercezi i bani za Karla Roberta i Ljudevita I. (1301-1382)", *Rad JAZU* 142, Zagreb, 126-218.
- Klaić Vjekoslav, 1982., *Povijest Hrvata*, 5 sv., Zagreb.
- Nagy Imre i dr., 1865-1891., *Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius Hungariae*, 8 sv., Győr i Budapest.
- Nagy Imre – Véghely Dezső – Nagy Gyula (prir.), 1886-1890., *Zala vármegye története. Oklevéltár*, 2 sv., Budapest.
- Romhányi Beatrix F., 2000., *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon*, Budapest.
- Rupp Heinz – Lang Carl Ludwig (ur.), 1979., *Deutsches Literatur-Lexicon. Biographisch-bibliographisches Handbuch*, sv. 7, Bern-München.
- Sebők Ferenc, 1994., "Hahót nem", u: Gyula Kristó (ur.), *Korai magyar történeti lexikon (9-14. század)*, Budapest, 251.
- Smičiklas Tadija i dr. (prir.), 1904-1990., *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, 18 sv., Zagreb.
- Szovák Kornél, 1994., "Mügeln Henrik", u: Gyula Kristó (ur.), *Korai magyar történeti lexikon (9-14. század)*, Budapest, 470.
- Szűcs Jenő, 1981., "Theoretische Elemente in Meister Simon von Kézas Gesta Hungarorum 1282-1285", u: *Nation und Geschichte: Studien*, Köln – Wien – Graz – Budapest, 263-328.
- Travnik Jenő (prir.), 1937-38., "Chronicon Henrici de Mügeln Germanice conscriptum", u: Szentpétery Imre (ur.), *Scriptores rerum Hungaricarum*, 2 sv., Budapest, 2: 89-223.
- Thurocz Johannes de, 1985-1988., *Chronica Hungarorum*, prir. Galántai Elisabeth – Kristó Julius, 3 sv., Budapest.
- Thuróczy János, 1991., *Chronicle of the Hungarians*, prir. Pál Engel, Bloomington.
- Veszprémy László – Schaer Frank (prir.), 1999., *Simonis de Kéza Gesta Hungarorum*, Budapest – New York.
- Wenzel Gusztáv, 1860-1874., *Árpádokori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus*, 12 sv., Pest.
- Wertner Mór, 1897-1898., "Az Árpádokori megyei tisztviselők", *Történelmi tár* 20, Budapest, 439-486; 21, Budapest, 106-133.
- Wertner Mór, 1898., "A Buzád-Hahót nemzetség", *Turul* 16, Budapest, 19-33, 59-65.
- Wertner Mór, 1898., "Az Árpádokori nádorok genealogiája", *Turul* 16, Budapest, 73-78, 113-125.
- Zsoldos Attila, 2011., *Magyarország világi archontológiája 1000-1301*, Budapest.

Arnoldova grana roda Hahót, plemićkog roda njemačkog podrijetla

Sažetak

U radu se govori o Arnoldovoj grani plemićkog roda Hahót, jednog od plemićkih rodova koji svoje podrijetlo vuku od njemačkih vitezova koji su u Ugarsko-Hrvatsko Kraljevstvo došli u 12. stoljeću. Rod Hahót podijelio se već u prvoj polovini 13. stoljeća na tri glavne grane: Arnoldovu, Buzadovu i Hahótovu. Začetnik Arnoldove grane je Arnold, sin Buzada, nećak Hahóta, od kojeg je potekla Hahótova, i brat Buzada, od koga je potekla Buzadova grana roda. Posjedi roda Hahót, pa i pripadnika Arnoldove grane, osim u županijama Somogy, Sopron i Vas, nalazili su se i u hrvatskim zemljama (u Međimurju, tada u Zaladskoj županiji, te u Varaždinskoj, Požeškoj i Križevačkoj županiji). Pripadnici roda sudjelovali su u značajnim događajima i obnašali važne službe u Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu te su i na taj način bili povezani s hrvatskim zemljama. Među članovima Arnoldove grane posebno se ističu Arnold, sin začetnika Arnoldove grane, palatin i župan županija Zala, Somogy, Sopron i Nitra, koji je vjerojatno sagradio utvrdu Štrigova u Međimurju, njegov nećak Jakov, jedan od ljudi od povjerenja kraljice majke Elizabete Kumanke, koja je nakon smrti supruga, kralja Stjepana V., vršila dužnost regenta za vrijeme malodobnosti svoga sina Ladislava IV., te sin Arnold, koji je aktivno sudjelovao u sukobima oko krune između Ladislava IV. i pretendenta na prijestolje Andrije Mlečanina. I primjer Arnoldove grane plemićkog roda Hahót svjedoči o važnosti plemstva njemačkog podrijetla za povijest hrvatskih zemalja. Istraživanje se u prvom redu temeljilo na analizi sačuvanih vrela, ali su korištene i dosadašnje spoznaje historiografije, hrvatske i inozemne, u prvom redu mađarske.

Arnolds Zweig des Geschlechtes Hahót, eines Adelsgeschlechtes deutschen Stammes

Zusammenfassung

In der Arbeit wird der Arnold-Zweig des Adelsgeschlechtes Hahót behandelt, einem der Adelsgeschlechter, die von deutschen Rittern abstammen, die im 12. Jahrhundert in das Ungarisch-Kroatische Königreich kamen. Das Geschlecht Hahót spaltete sich bereits in der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts in drei Hauptzweige auf: die der Arnold, Buzad und Hahót. Stammvater des Arnold-Zweigs ist Arnold, Sohn des Buzad, Neffe des Hahót (von dem der Hahót-Zweig ausging) und Bruder des Buzad (von dem der Buzad-Zweig des Geschlechtes ausging). Die Besitzungen des Geschlechtes Hahót, und somit auch die der Angehörigen des Arnold-Zweigs, befanden sich neben den Gespanschaften Somogy, Sopron und Vas auch in kroatischen Gebieten – nämlich in Međimurje (damals Teil der Gespanschaft Zala) sowie in den Gespanschaften Varaždin, Požega und Križevci.

Die Angehörigen des Geschlechtes nahmen an bedeutenden Ereignissen teil, bekleideten wichtige Ämter im Ungarisch-Kroatischen Königreich und waren auf diese Weise mit den kroatischen Ländern verbunden. Unter den Mitgliedern des Arnold-Zweigs heben sich folgende Persönlichkeiten besonders hervor: Arnold, Sohn des oben genannten Stammvaters, der als Palatin und Gespan der Gespanschaften Zala, Somogy, Sopron und Nitra amtierte

und wahrscheinlich die Festung Štrigova in Međimurje erbaute; sein Neffe Jakob, einer der Vertrauten der Königinmutter Elisabeth von Kumanien, die nach dem Tod ihres Ehemannes König Stephan V. die Regentschaft während der Minderjährigkeit ihres Sohnes Ladislaus IV. ausübte; sowie dessen Sohn Arnold, der aktiv am Thronstreit zwischen Ladislaus IV. und dem Thronprätendenten Andreas III. teilnahm.

Auch das Beispiel des Arnold-Zweigs des Adelsgeschlechts Hahót bezeugt die Bedeutung des Adels deutscher Abstammung für die Geschichte der kroatischen Länder. Die Forschung beruht in erster Linie auf der Analyse der erhaltenen Quellen; es wurden aber auch die bisherigen Erkenntnisse der kroatischen und internationalen, vor allem der ungarischen Historiographie, herangezogen.

izv. prof. dr. sc. **Branka Grbavac**
Zavod za povijesne i društvene
znanosti HAZU u Zagrebu
Ante Kovačića 5
10 000 Zagreb
bgrbavac@hazu.hr

UDK: 34(497.5)(091)
Izvorni znanstveni rad
Prihvaćeno: 27.10.2025.

Dva bilježnika Nijemca u srednjovjekovnoj Dalmaciji

Autorica u radu na temelju objavljene građe i relevantne literature prikazuje djelovanje dvojice javnih bilježnika, porijeklom Nijemaca koji su boravili i radili u Skradinu i Lastovu u 14. stoljeću. Nakon kratkog uvoda u kojem se donosi kratka povijest razvoja javnog bilježništva u srednjovjekovnoj Dalmaciji i pregled dosadašnjih istraživanja prikazuje se rad i djelovanje Alberta iz Njemačke i svećenika Petra, sina Nikole Nijemca te se njihove sačuvane isprave analiziraju s formalno-diplomatičke strane.

Ključne riječi: javno bilježništvo, Dalmacija, srednji vijek, Skradin, Lastovo, de Alemania, Theutonicus

Uvod

U razdoblju srednjeg vijeka na prostorima Južne Europe razvila se pisana pravna kultura koja je po svom porijeklu bila usko vezana uz rimsku pravnu tradiciju s jedne strane, dok je s druge strane bila duboko transformirana promjenama koje su donosile novonastale društvene prilike. Ta se pisana pravna kultura temeljila na ustanovi institucionaliziranog javnog bilježništva čiji se razvoj može pratiti od kasnog 11. stoljeća, a vezan je uz oživljavanje proučavanja rimskog prava u Bologni. Tijekom 12. stoljeća ta se kultura proširila i razvila u drugim gradovima u Italiji i južnoj Francuskoj, a ubrzo i u mnogim zemljama europskog dijela Mediterana, pa tako i u gradovima istočne obale Jadrana. Osim obnove rimskog prava glavni čimbenici koji su pridonijeli njezinom razvoju, a u skladu s tim i potražnji za pisanim dokumentima bili su dakako intenziviranje pomorske i trgovačke djelatnosti kao i rast administrativnih struktura vlasti u novonastalim urbanim mediteranskim središtima.

Zbog njegove važnosti za hrvatsku srednjovjekovnu povijest, posebice onu primorsko-dalmatinskog prostora, o samoj ustanovi javnog bilježništva kod nas napisane su mnoge studije¹ od strane brojnih povjesničara kao i pravnika. Iako su utjecaji za njezin razvoj u srednjem vijeku dolazili s druge strane, iz Italije i s Mediterana, važno je napomenuti da je kod njezinog modernog znanstvenog proučavanja utjecaj dolazio i iz njemačkog i austrijskog govornog područja. Prvu veću studiju objavio je 1882. zadarski pravnik i odvjetnik Vladimir Pappafava pod naslovom *O bilježničkoj ustanovi. Povijesne crtice*, pri čemu vrijedi spomenuti da je ona objavljena u Innsbrucku na hrvatskom jeziku, a da je ubrzo dobila i njemačku verziju (uz englesku, francusku, španjolsku, poljsku, portugalsku i nizozemsku).² Također, prvu i do sada jedinu sintezu povijesti razvoja bilježništva u dalmatinskim gradovima, napisao je hrvatski povjesničar Milan pl. Šufflay, koji je i sam bio njemačkog porijekla. Naime, njegovi preci doselili su iz Saske u Otruševac kod Samobora, a kasnije su selili u Hrvatsko Zagorje i Slavoniju. Također njegova majka Franciska rođ. Welle von Vorstern bila je Njemica rođena u Ugarskoj. Nakon što je na Mudroslovnom fakultetu Zagrebačkog sveučilišta postigao stupanj doktora filozofije, daljnje obrazovanje nastavio je u Beču na Institutu za austrijsku povijest gdje se usavršavao iz pomoćnih povijesnih znanosti (1903.-1904.). Kao rezultat njegova boravka u Beču nastalo je djelo o dalmatinskim privatnim ispravama napisano na njemačkom jeziku pod nazivom „Die Dalmatinische Privaturkunde“ koje je 1904. objavila Bečka akademija znanosti.³ Gotovo u isto doba važnu studiju o dubrovačkom bilježništvu napisao je također na njemačkom jeziku

¹ Detaljan popis literature vezan uz ustanovu javnog bilježništva vidi u: Branka Grbavac, *Notarijat na istočnojadranskoj obali od druge polovine 12. do kraja 14. stoljeća*, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2010., str. 1-9 (doktorska disertacija).

² Vladimir Pappafava, *O bilježničkoj ustanovi. Povijesne crtice*, Innsbruck: Akademika knjižara Wagnerova, 1882.

³ Milan Šufflay, *Die dalmatinische Privaturkunde*, Wien: Sitzungberichte der Kais. Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse, sv. 147, 1904. Knjigu je 2000. godine s njemačkog jezika preveo i popratio

češki povjesničar Konstantin Jireček pod naslovom „Die mittelalterliche Kanzlei der Ragusaner“.⁴

Nakon ovih pionirskih radova za proučavanje javnog bilježništva na hrvatskom srednjovjekovnom prostoru, koji su izvorno objavljeni na njemačkom jeziku, proučavanje je uglavnom nastavljeno u okvirima hrvatske i donekle talijanske i slovenske historiografije. Pri tome je važno naglasiti, kako je kvalitativni metodološki pomak u proučavanju razvoja ustanove javnog bilježništva, pri čemu je nešto veća pažnja posvećena i samoj diplomatskoj strukturi isprava, napravio 1954. Jakov Stipišić studijom naslovljenom „Razvoj splitske notarske kancelarije“.⁵ Interes za proučavanjem ustanove srednjovjekovnog bilježništva primjetan je u novije doba s pojavom nekoliko studija koje se istodobno bave poviješću bilježništva u društvenom kontekstu te bilježničkom teorijom i bilježničkim ispravama. U prvom redu radi se o mojim studijama u kojima se nastavljajući istraživanja započeta magistrskim⁶ i doktorskim radom,⁷ obrađuju razni aspekti bilježničke profesije,⁸ dok njihovu službu u sudskim tijelima zadarske komune kao i same spise obrađuje Tomislav Popić.⁹

* * *

uvodnom studijom Darko Sagrak (Milan Šufflay, *Dalmatinsko-hrvatska srednjovjekovna listina: povijest hrvatskoga notarijata od XI. do XV. stoljeća*, Zagreb: Darko Sagrak, 2000.).

⁴ Konstantin Jireček, „Die mittelalterliche Kanzlei der Ragusaner“, *Archiv für slavische Philologie*, knj. 25, Berlin, 1903., str. 501-521 i knj. 26, 1904., str. 161-214.

⁵ Jakov Stipišić, „Razvoj splitske notarske kancelarije“, *Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, sv. 1, Zagreb, 1954., 111-123.

⁶ Branka Grbavac, *Zadarski notari u 13. i 14. stoljeću*, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2006. (magistarski rad).

⁷ Branka Grbavac, *Notarijat na istočnojadranskoj obali od druge polovine 12. do kraja 14. stoljeća*, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2010. (doktorska disertacija).

⁸ Vidi npr. Branka Grbavac, „Notarska služba i komunalno zakonodavstvo – notari u statutima Raba, Zadra, Šibenika, Splita i Trogira“, u: *Sacerdotes, iudices, notarii...: posrednici među društvenim skupinama. Zbornik s međunarodnog znanstvenog skupa II. Istarski povijesni biennale* (ur. N. Budak), Poreč, 2007., str. 53-75; „Notari kao posrednici između Italije i Dalmacije – studije, službe, seobe između dvije obale Jadrana“, *Acta Histriae*, vol. 16, br. 4, Koper, 2008., str. 503-526; „Svjedočanstvo o stvarnosti ili fikcija. Zadarski notari između formulara i prakse“, *Acta Histriae*, sv. 19, br. 3, Koper, 2011., str. 393-406; „The Professional Formation of Public Notaries in Dalmatia from the Second Half of the Twelfth Century to the End of the Fourteenth Century“, u: *Writing and the Administration of Medieval Towns. Medieval Urban Literacy I* (ur. M. Mostert i A. Adamska), Utrecht Studies in Medieval Literacy, Turnhout, 2014., str. 285-312; „Splitski javni notarijat u vrijeme nastanka statuta“, u: *Splitski statut iz 1312. godine: povijest i pravo, Zbornik radova sa međunarodnoga znanstvenog skupa održanog od 24. do 25. rujna 2012. godine u Splitu* (ur. Ž. Radić, M. Trogrlić, M. Meccarelli i L. Steindorff), Split, 2015., str. 353-374; „Notarial service in the city of Zadar: Changes in theory and practice“, u: *Reform and Renewal in Medieval East and Central Europe: Politics, Law and Society*, Minerva III. Acta Europaea, vol. 15, Studies in Russia and Eastern Europe, vol. 14, (ur. S. Miljan – É. B. Halász – A. Simon), Cluj-Napoca – Zagreb – London, 2019., str. 391-410.

⁹ Vidi npr. Tomislav Popić, *Krojenje pravde. Zadarsko sudstvo u srednjem vijeku (1358. - 1458.)*, Zagreb: Plejada, 2014.; „Izvorne cjeline srednjovjekovnih zadarskih sudskih zapisnika u arhivskom fondu *Curia maior ciuiliū*“, *Historijski zbornik*, sv. 64, br. 2, Zagreb, 2011., str. 321-376; „Zadarska Curia consulum et maris i njezini zapisnici iz druge polovice 14. i prve polovice 15. stoljeća“, *Povijesni prilozi*, br. 41, Zagreb, 2011., str. 143-171.

Zametke bilježničke službe na istočnoj obali Jadrana moguće je pratiti od 10. st. kada su prvi pisari isprava bili pripadnici klera koji nisu obavljali nikakvu profesionalnu pisarsku djelatnost, nego su dokumente sastavljali kao najobrazovanije osobe toga doba. Od druge polovice 12. st. isprave sastavljaju pripadnici klera koje u svom potpisu navode i činjenicu da su gradski bilježnici (*communis notarius*). Ipak, bilježnička služba u Dalmaciji doživjela je svoj procvat u razdoblju druge polovice 13. st. kada je bilježnička isprava stekavši karakter javnosti postala okosnicom poslovnog života dalmatinskih komuna. Gradski bilježnik, kao nepristrani savjetnik i povjerenik svojih stranaka sastavljao je ugovore dajući im značaj vjerodostojne javne isprave koji je bio zajamčen odredbama i sankcijama statuta gradskih komuna. Njegova klijentela sastojala se od pojedinaca i zajednica, muškaraca i žena, stranaca i domaćih ljudi, koji su tražili pisani dokaz o značajnim radnjama u svojim životima, a za svoje usluge primao je naknadu koja je bila propisana komunalnim statutom. Osim pripadnika klera, koji su bili domaćeg porijekla, u drugoj polovici 13. stoljeća službu obavljaju i laičke osobe, većinom stranci koji će u razdoblju 14. st. gotovo u potpunosti zamijeniti pripadnike klera. Većina tih stranaca bili su profesionalni bilježnici koji su službu obavljali po ovlasti cara (*imperiali auctoritate notarius*) ili pape (*sacri palatii notarius*) što su isticali u svojim potpisima na kraju isprava koje su sastavljali, a uglavnom su dolazili iz Italije. No, izvori iz razdoblja 14. st. bilježe i prisustvo dvojice Nijemaca, koji su obavljali bilježničku službu. Bili su to Albert Nijemac i svećenik Petar, sin Nikole Nijemca koji su gotovo potpuno nepoznati u hrvatskoj historiografiji.

Bilježnik Albert Nijemac

U razdoblju 14. stoljeća u skradinskoj komuni kao gradski bilježnik djelovao je jedan stranac, po porijeklu Nijemac. Riječ je o izvjesnom Albertu koji je službu obavljao krajem četrdesetih godina 14. stoljeća. Uslijed nesačuvanosti spisa skradinske općine i kaptola kao i spisa skradinskih bilježnika nije poznato koga je Albert naslijedio u službi. Naime, ustanova javnog bilježništva u Skradinu poznata je tek od prvih desetljeća 14. stoljeća kada je kao gradski bilježnik djelovao Striko pok. Dominika iz čijeg potpisa doznajemo da se radilo o profesionalnom bilježniku, koji je službu obavljao po carskoj ovlasti te da je bio domaćeg porijekla.¹⁰ Sljedeći poznati bilježnik skradinske komune bio je upravo Albert iz čijeg je pak potpisa vidljivo da se radilo o strancu koji je dolazio iz nedefiniranog područja južne Njemačke (*Albertus Allemanicus*). Nije jasno je li Albert bio profesionalni bilježnik, tj. je li službu obavljao po carskom ili papinskom ovlaštenju jer u potpisu samo ističe činjenicu kako je zaprisegnuti bilježnik skradinske komune (*iuratus notarius comunitatis Scardone*).

¹⁰ O skradinskom bilježništvu vidi opširnije u: Branka Grbavac, „Skradinski notarijat u doba bana Pavla i tijekom 14. stoljeća“, *Magistra famosa. Zbornik u čast Mirjane Matijević Sokol II* (ur. I. Botica, T. Galović, D. Karbić, S. Simon, F. Šimetin Šegvić, N. Šimetin Šegvić i M. Trogrlić), Split: Književni krug, 2025., str. 491-508.

Nameće se pitanje otkud se u srednjovjekovnoj Dalmaciji u doba kada službu uglavnom obavljaju bilježnici Talijani našao i Nijemac. Odgovor je najvjerojatnije povezan uz vladavinu dvojice najmoćnijih knezova Bribirskih, Pavla I. i njegovog sina Mladena II. Naime, samu povezanost Pavlovog sina Mladena II. te njegovo prijateljstvo s Nijemcima, spominje splitski kroničar Miha Madijev de Barbazanis gdje je u šestoj glavi svoga djela O podvizima rimskih careva i papa (*De gestis romanorum imperatorum et summorum pontificum*) zabilježio kako su Mladenu u borbi za prevlast nad Zadrom pomagali njemački vitezovi. Prisutnost i prijateljstvo s Nijemcima svakako je bilo vezano i uz rodbinske veze Šubića i grofova Goričkih, koji su također bili velikaši Svetog Rimskog Carstva. Naime, iako nije poznato ime Mladenove supruge znamo da je porijeklom bila Njemica te društveno visoko pozicionirana (bila je u rodu s kraljevskom dinastijom Anžuvinaca).¹¹

Od bilježnika Alberta sačuvana je samo jedna izdana isprava (*instrumentum publicum*) sastavljena u travnju 1348. godine.¹² Radi se o oporuci Ivana, sina pok. Stipka kneza Bribirskog kojom je bogato obdario franjevački samostan sv. Marije u Bribiru. Na temelju samo jedne isprave ne možemo mnogo reći o njegovom bilježničkom uzusu vezanom uz sastavljanje pojedinih tipova isprava, no diplomatska analiza navedene isprave mogla bi ukazivati na činjenicu da se nije radilo o profesionalnom bilježniku jer pri sastavljanju oporuke odstupa od ustaljenih pravila bilježničke teorije koja se predavala na onodobnim sveučilištima.

Uvodni dio isprave (protokol) Albert je započeo formulom invokacije (zazivom Božjeg imena) koja glasi: *In Christi nomine*. Pri datiranju godine koristi božićni stil (*stilus nativitatis*) koji je označavao početak godine 25. prosinca. Potom dane u godini određuje bolonjskim načinom prema kojem se mjesec dijeli u dvije polovice. Prvih 15 dana datira se progresivnim brojevima od 1 do 15 i upotrebljava se izraz *in trante* koji upućuje da se radi o početnom dijelu mjeseca. Izrazi *exeunte*, *astante*, *stante* i sl. upozoravaju da se radi o drugoj polovici mjeseca (*die vltimo mensis Aprilis*).¹³ Nakon datacije slijedio je navod vladavine pojedinih osoba koji su u određenom trenutku obnašali vlast. Albert je najprije formulacijom *regnante* zabilježio vrhovnu svjetovnu vlast (ugarsko-hrvatskog kralja), a zatim je formulacijom *temporibus* naveo lokalnu svjetovnu i crkvenu vlasti, tj. ime kneza i biskupa, te na kraju imena trojice gradskih sudaca.

Albertovo odstupanje od načela bilježničke teorije vidljivo je zapravo u središnjem dijelu isprave (*corpus*). Naime, prema onodobnoj bilježničkoj teoriji oporuka se strukturalno sastoji od šest formula: *proemium* (u kojem se opisuju okolnosti i razlozi

¹¹ U tome vidi više: Damir Karbić, *The Šubići of Bribir. A Case Study of a Croatian Medieval*, Budapest: Central European University, 2000., str. 77, 234-235, 275 i 351 (doktorska disertacija).

¹² Tadija Smičiklas i ostali, *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* (dalje u tekstu: CD), sv. 11, Zagreb: Tisak dioničke tiskare, 1913., dok. 345, str. 453-455.

¹³ Jakov Stipišić, *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*, Zagreb: Školska knjiga, 1985., str. 187-188.

– neposredni ili općeniti, nešto poput arenge – sastavljanja oporuke), *legatorum* (navođenje oporučnih legata), *institutio heredis* (postavljanje nasljednika), *substitutio* (nasljedni slijed u slučaju smrti nasljednika), *providentiarum* (imenovanje oporučnih povjerenika) i *clausula finalis* (završne odredbe o pravu kojim će oporuka važiti). Međutim, isprava bilježnika Alberta na početku središnjeg dijela doista počinje formulama karakterističnim za oporuke (*proemium* i *legatorum*), a potom se su njoj pojavljuje formule koje strukturalno ne odgovaraju oporukama nego su svojstvene darovnom ugovoru. Naime, legati koje oporučitelj ostavlja franjevačkom samostanu sv. Marije u Bribiru zapisani su u obliku darovanja među živima (*inter vivos*) i u kojem bilježi formule karakteristične za taj tip bilježničke isprave (formula *res* u kojoj je sadržan predmet pravne radnje, *promissio de non revocanda donatione* odnosi se na obećanje o neopozivanju darovanja i *pena* kojom se izriče kazna za prekršitelja ugovora). Spomenimo i to da je formula kazne izrečena duhovnom sankcijom koja se ne koristi u bilježničkim ispravama, a glasi: *Et si quis contra predicta fecerit uel atemptauerit ira omnipotentis dei atque sanctorum omnium super ipsum descendat sitque a deo et hominibus maledictus*. Također, važno je istaknuti kako u ovoj ispravi nema navoda bitnih dijelova oporuke, tj. onih koji se odnose na navod glavnih nasljednika, kao niti oporučnih povjerenika.

U završnom dijelu isprave (eshatokol) Albert bilježi formulu *actum* u kojoj je navedeno mjesto izvršavanja pravnog čina i to najprije općenito (*Scardone*), a potom i navod konkretne lokacije (*in domo Stephani Cancii*). Nakon bilježenja mjesta izvršavanja pravnog čina, formulacijom *presentibus* navodi imena svjedoka koji su mu nazočili te naglašava kako su za taj čin posebno bili pozvani i zamoljeni (*specialiter vocatis et rogatis*). Isprava završava Albertovim potpisom koji pored elemenata uobličavanja i pisanja isprave (*roborau* i *scripsi*) sadrži i arhaičan element, vidljiv iz glagola *audiui*, kojim se naglašavao usmeni karakter pravnog posla, odnosno činjenica da je bilježnik zapisao posao onako kako ga je čuo. Ucertavanje bilježničkog znaka naglasio je formulacijom *solito signo consignau*. Vjerodostojnost isprave dodatno je pojačana pečatom skradinske komune i pečatom skradinskog kaptola, što je neobično uzme li se u obzir činjenica da se radi o običnom privatnom poslu čija je vjerodostojnost zapravo osigurana samim bilježničkim potpisom i znakom.

Bilježnik Petar, sin Nikole Nijemca

Drugi bilježnik porijeklom iz Njemačke djelovao je u lastovskoj komuni, čije je bilježništvo također poznato tek od drugog desetljeća 14. stoljeća, kada je otok bio podređen dubrovačkoj komuni od koje je dobivao svoje knezove, ali je ipak zadržao određeni stupanj autonomije. Radi se o svećeniku Petru koji je također djelovao u četrdesetim godinama 14. stoljeća.¹⁴ Petar je bio sin izvjesnog Nikole koji je potjecao

¹⁴ O bilježniku Petru i ustanku javnog bilježništva na Lastovu pisao je Gregor Čremošnik u radu naslovljenom „Notarijat Lastova u srednjem vijeku“, *Jugoslavenski istorijski časopis*, god. V, sv. 1-2, Ljubljana-Zagreb-

iz područja sjeverne Njemačke budući da je u ispravama definiran kao *Theutonicus*. Moguće je da je Petar na Lastovo došao iz Dubrovnika gdje mu se nastanio otac jer se u dubrovačkim izvorima početkom 14. stoljeća često spominju Nijemci (*Theutonici*) s najrazličitijim zanimanjima. Pripadao je crkvenom staležu, a u službi lastovskog bilježnika naslijedio je svećenika Andriju de Screna. Iz njegovog bilježničkog potpisa razvidno je kako se radilo o bilježniku koji nije nosio naslov profesionalnog bilježnika nego je isprave sastavljao kao zaprisegnuti bilježnik lastovske komune (*iuratus notarius*). Od bilježnika Petra ukupno je sačuvano deset izdanih isprava sastavljenih u razdoblju od veljače 1344.¹⁵ do svibnja 1347.¹⁶ što je potvrda kako je službu obavljao barem tri godine. Između svibnja i studenog 1347. Petar je napustio Lastovo (ili je možda umro). Potrebno je spomenuti kako je povrh navedenih isprava sačuvana i nekolicina folija njegovog bilježničkog registra koji su u dosta lošem stanju.¹⁷

Sačuvane izdane isprave prema tipologiji bilježničkih isprava možemo razvrstati u dvije oporuke,¹⁸ pet instrumenata (četiri ugovora o trajnom prijenosu vlasništva¹⁹ i jedna nagodba²⁰) i tri ovjerovljena prijepisa isprava njegovog prethodnika Andrije de Screna.²¹ Samo je jedna od navedenih isprava, tj. oporuka Drage Vidojević, napisana djelomično na talijanskom jeziku,²² dok su ostale pisane na latinskom jeziku. Potrebno je spomenuti kako su u sačuvanom registru zabilježena dva ugovora također pisana talijanskim jezikom, a oba su vezana uz popis imovine (inventar dobara).²³ Sačuvane isprave pokazuju kako je činio dosta ortografskih pogrešaka svojstvenih za srednjovjekovni latinski jezik. Što se pak rukopisa tiče, slova su mu karakteristično siljastog gotičkog tipa pa je za pretpostaviti da se školovao negdje na sjeveru.

Veći broj sačuvanih Petrovih isprava omogućuju nam da kažemo nešto i o njegovoj bilježničkoj praksi. Uvodni dio svojih isprava Petar započinje formulom invokacije koja u većini isprava glasi: *In Dei nomine*.²⁴ Potom je slijedio navod godine koja je u njegovim ispravama cirkumcizijska, tj. započinjala je 1. siječnja. Petar u većini isprava navodi i indikciju koja je po vrsti rimska. Zanimljivo je da pri određivanju dana u godini u najstarijoj sačuvanoj ispravi koristi bolonjski način, iako je on u njoj

Beograd, 1939., str. 40-103.

¹⁵ CD 11, dok. 87, str. 117-118.

¹⁶ Gregor Čremošnik, "Notarske listine sa Lastova" (dalje u tekstu: Čremošnik, "Notarske listine"), *Spomenik*, sv. 91, Beograd, 1939., dok. 47, str. 32-33.

¹⁷ Čremošnik, "Notarske listine", dok. 51-63, str. 34-37.

¹⁸ CD 11, dok. 87, str. 117-118 i dok. 248, str. 327-328.

¹⁹ Čremošnik, "Notarske listine", dok. 48 i 49, str. 33; CD 11, dok. 146, str. 193-194 i dok. 172, str. 223-224.

²⁰ Čremošnik, "Notarske listine", dok. 50, str. 34.

²¹ CD 11, dok. 15, str. 21 i dok. 41, str. 55-56; Čremošnik, "Notarske listine", dok. 47, str. 32-33.

²² CD 11, dok. 87, str. 117-118.

²³ Čremošnik, "Notarske listine", dok. 58 i dok. 59, str. 36.

²⁴ Osim ove formulacije u jednoj ispravi koristi onu *In nomine Domini* (Čremošnik, "Notarske listine", dok. 48, str. 33) dok u drugoj *In Christi nomine* (CD 11, dok. 172, str. 223-224).

označavao samo frazu. Naime, Petar koristi izraz *intrante* i za datume od 20-og u mjesecu (*die vigesima intrante februario*) što je dokaz da se ovdje zapravo ne radi o pravom bolonjskom načinu datiranja.²⁵ U ostalim ispravama datum navodi modernim načinom. Prilikom navođenja mjesta redigiranja same isprave kao i navoda svjedoka Petar pokazuje veliku nedosljednost. Tako u nekim ispravama navod svjedoka i mjesto bilježi u formuli *actum* u uvodnom dijelu isprave²⁶ dok ih u drugima navodi u završnom dijelu isprave.²⁷ Mjesto redigiranja isprave uglavnom je navodio na način da je prvo bilježio opći navod mjesta (*Laguste*) koje potom još dodatno i precizira (primjerice *in domo sacerdotis*).²⁸ Samo je u jednoj ispravi u uvodnom dijelu sintagmom *in tempore* zabilježio i vladavinu pojedinih osoba, tj. dubrovačkog kneza, lastovskog kneza i suce.²⁹

Najbolji uvid u Petrov bilježnički uzus u sastavljanju isprava pruža središnji dio sačuvanih instrumenata, tj. ugovora o trajnom prijenosu vlasništva (kupoprodaje). Oni u tom dijelu ukazuju na neke Petrove specifičnosti pri korištenju određenih formula. Prema bilježničkoj teoriji središnji dio kupoprodajnih ugovora sastojao se od šest formula: *contrahentes, res, pretium, traditio rei, promissiones, pena, renuntiatio, refectio damnorum et expensarum* i *obligatio honorum*. U formuli *res* u kojoj se navodio sam predmet pravne radnje i koja se sastoji od četiri glavne klauzule: prve u kojoj su sadržani osnovni podaci o samoj stvari (vrsta, smještaj, količina i sl.), druge u kojoj se, u slučaju nekretnina, opisuju njezine granice, treće u kojoj se donose pripadci (*pertinencie*) odnosno dodatne stvari određene da trajno služe gospodarskim svrhama glavne stvari te četvrte u kojoj se objašnjavaju prinadležnosti (pravne radnje) kojima će novi vlasnik u budućnosti moći tom stvari raspolagati predmetom radnje Petar postupa drugačije. Naime, u prvoj klauzuli ove formule Petar precizno ubicira predmet radnje, no nikad ne navodi njegovu količinu. Primjerice u ispravi iz kolovoza 1345. u kojoj je predmet pravne radnje bila zemlja (*terra*) Petar samo navodi smještaj, tj. gdje se ona nalazila *que terra est in campo qui dicitur Pergoue Podubrelie* bez preciziranja njezine količine.³⁰ U drugoj klauzuli iste formule granice navodi prema smjeru i jačini puhanja vjetra no s jednom specifičnošću.³¹ Naime, Petar unutar formule *res* prije navoda granica objekta uvrštava formulu *pretium*.³² Također treću klauzulu formule *res* u kojoj se navode pripadci (*pertinencie*) bilježi unutar prve klauzule formule *res* (*petiam terre in loco qui dicitur Bersech cum omnibus suis pertinenciis*).³³ Klauzulu o prinadležnostima uglavnom je navodio uz opće i konkretno definiranje pravnih radnji (*cum Dei benedictione*

²⁵ CD 11, dok. 87, str. 117.

²⁶ Vidi npr. CD 11, dok. 146, str. 193-194 i dok. 172, str. 223-224.

²⁷ Vidi npr. Čremošnik, "Notarske listine", dok. 49, str. 33 i dok. 50, str. 34.

²⁸ Vidi npr. CD 11, dok. 146, str. 193.

²⁹ Čremošnik, "Notarske listine", dok. 48, str. 33.

³⁰ CD 11, dok. 172, str. 223.

³¹ Čremošnik, "Notarske listine", dok. 49, str. 33.

³² Vidi npr. Čremošnik, "Notarske listine", dok. 49, str. 33 i dok. 51, str. 34.

³³ Čremošnik, "Notarske listine", dok. 49, str. 33.

possideat et omne uelle suum de ipsa terra faciat, sicut de suo proprio uendendo, donando et pro anima sua dimittendo).³⁴ Petar u kupoprodajnim ugovorima ne koristi obećanja pravne zaštite, kao ni ono o čvrstom održavanju ugovora koja su prema bilježničkoj teoriji činila njihov sastavni dio. Također za razliku od nekih drugih lastovskih bilježnika formula kazne u kupoprodajama također mu je nepoznata.³⁵ Povrh toga ne koristi ni formule *renuntiatio*, *refectio damnorum et expensarum* kao i *obligatio bonorum* koje su činile sastavne dijelove isprava o trajnom prijenosu vlasništva. Ipak potrebno je spomenuti kako isprava sastavljena u travnju 1347. u kojoj sestre Prva i Vida sklapaju nagodbu o podjeli majčine ostavštine sadrži formule karakteristične za tu vrstu ugovora, tj. dogovorene uvjete osnovnog pravnog čina (*pacta*), obećanje o čvrstom održavanju ugovora, odnosno izjavu da se neće postupiti protiv ugovorenog (*promissio de rati habitione*) i formulu kazne (*pena*) koja je za prekršitelja ugovorenog u ovom slučaju iznosila 10 perpera.³⁶

I sačuvane Petrove oporuke u svom središnjem dijelu ukazuju na svojevrsna odstupanja od bilježničke teorije. Naime, kao i u slučaju skradinskog bilježnika Alberta u središnjem dijelu isprave ne bilježi se navod glavnih nasljednika kao ni redosljed nasljeđivanja u slučaju smrti, no za razliku od Alberta, Petar uredno bilježi imena oporučnih povjerenika.³⁷

Završni dio pojedinih Petrovih isprava kako je navedeno činila je formula *actum* u kojoj je općenito i precizno navedeno mjesto redigiranja isprave kao i navod svjedoka formulacijom *presentibus*.³⁸ Potom je slijedio potpis komunalnog predstavnika, u slučaju Lastova kneza te Petrov osobni potpis. Petrov bilježnički potpis sadržavao je sve potrebne elemente, tj. element pisanja (*scripsi*) i osnaženja isprave (*roboravi*) kao i činjenicu da je na ispravu stavio svoj znak (*signo solito signavi*).

Zaključna razmatranja

Primjer dvojice bilježnika Nijemaca koji su djelovali u Dalmaciji u četrdesetim godinama 14. st. dokaz su kako Nijemci u srednjovjekovnim dalmatinskim komunama nisu bili samo obrtnici, ljekari, profesionalni vojnici, nego su ostavili i značajan trag u pravnoj i administrativnoj povijesti pojedinih dalmatinskih komuna. Njihov dolazak i boravak u srednjovjekovnim dalmatinskim komunama bio je dio šireg procesa kulturne i profesionalne razmjene unutar srednjovjekovne Europe. Samo djelovanje u dalmatinskim komunama može se pratiti kroz privatno-pravne isprave koje su

³⁴ CD 11, dok. 172, str. 223.

³⁵ Formulu kazne u kupoprodajnim ugovorima primjerice navode lastovski bilježnici Vid Šimuna Pasce iz Dubrovnika (npr. Čremošnik, "Notarske listine", dok. 17 i 18, str. 21) i svećenik Juraj de Spasso (Čremošnik, "Notarske listine", dok. 71, str. 41, dok. 75, str. 43 i dok. 79, str. 45-46).

³⁶ Čremošnik, "Notarske listine", dok. 50, str. 34.

³⁷ CD 11, dok. 87, str. 117-118 i dok. 248, str. 327-328.

³⁸ Vidi npr. Čremošnik, "Notarske listine", dok. 49, str. 33 i dok. 50, str. 34.

sastavljali, a koje svjedoče o razini njihove pravne naobrazbe kao i o prilagodbi u lokalnom okruženju. Iako stranci po porijeklu, i oni su se s vremenom nastojali integrirati u društveni život dalmatinskih komuna obnašajući važnu gradsku funkciju koja im je omogućavala svakodnevni kontakt s lokalnim stanovništvom.

Istraživanja vezana uz bilježnike njemačkog porijekla ne rasvjetljavaju samo povijest jedne profesionalne skupine već pokazuje koliko su dalmatinski gradovi toga vremena bili otvoreni za strane stručnjake te koliko je srednjovjekovna Dalmacija bila dio šireg europskog kulturnog i pravnog prostora.

Literatura

- Čremošnik, Gregor, "Notarske listine sa Lastova", *Spomenik*, sv. 91, Beograd, 1939., str. 2-47.
- Čremošnik, Gregor, "Notarijat Lastova u srednjem vijeku", *Jugoslavenski istorijski časopis*, god. V, sv. 1-2, Ljubljana-Zagreb-Beograd, 1939., str. 40-103.
- Grbavac, Branka, *Zadarski notari u 13. i 14. stoljeću*, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2006. (magistarski rad).
- Grbavac, Branka, "Notarska služba i komunalno zakonodavstvo – notari u statutima Raba, Zadra, Šibenika, Splita i Trogira", u: *Sacerdotes, iudices, notarii.... posrednici među društvenim skupinama. Zbornik s međunarodnog znanstvenog skupa II. Istarski povijesni biennale* (ur. N. Budak), Poreč, 2007., str. 53-75.
- Grbavac, Branka, "Notari kao posrednici između Italije i Dalmacije – studije, službe, seobe između dvije obale Jadrana", *Acta Histriae*, vol. 16, br. 4, Koper, 2008., str. 503-526;
- Grbavac, Branka, *Notarijat na istočnojadranskoj obali od druge polovine 12. do kraja 14. stoljeća*, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2010. (doktorska disertacija).
- Grbavac, Branka, "Svjedočanstvo o stvarnosti ili fikcija. Zadarski notari između formulara i prakse", *Acta Histriae*, sv. 19, br. 3, Koper, 2011., str. 393-406.
- Grbavac, Branka, "The Professional Formation of Public Notaries in Dalmatia from the Second Half of the Twelfth Century to the End of the Fourteenth Century", u: *Writing and the Administration of Medieval Towns. Medieval Urban Literacy I* (ur. M. Mostert i A. Adamska), Utrecht Studies in Medieval Literacy, Turnhout, 2014., str. 285-312.
- Grbavac, Branka, "Splitski javni notarijat u vrijeme nastanka statuta", u: *Splitski statut iz 1312. godine: povijest i pravo, Zbornik radova sa međunarodnoga znanstvenog skupa održanog od 24. do 25. rujna 2012. godine u Splitu* (ur. Ž. Radić, M. Trogrlić, M. Meccarelli i L. Steindorff), Split, 2015., str. 353-374.
- Grbavac, Branka, "Notarial service in the city of Zadar: Changes in theory and practice", u: *Reform and Renewal in Medieval East and Central Europe: Politics, Law and Society*, Minerva III. Acta Europaea, vol. 15, Studies in Russia and Eastern Europe, vol. 14, (ur. S. Miljan – É. B. Halász – A. Simon), Cluj-Napoca – Zagreb – London, 2019., str. 391-410.
- Grbavac, Branka, "Skradinski notarijat u doba bana Pavla i tijekom 14. stoljeća", u: *Magistra famosa. Zbornik u čast Mirjane Matijević Sokol II* (ur. I. Botica, T. Galović, D. Karbić, S. Simon, F. Šimetin Šegvić, N. Šimetin Šegvić i M. Trogrlić), Split: Književni krug, 2025., str. 491-508.
- Jireček, Konstantin, "Die mittelalterliche Kanzlei der Ragusaner", *Archiv für slavische Philologie*, knj. 25, Berlin, 1903., str. 501-521 i knj. 26, 1904., str. 161-214.

- Karbić, Damir, *The Šubići of Bribir. A Case Study of a Croatian Medieval*, Budapest: Central European University, 2000. (doktorska disertacija).
- Pappafava, Vladimir, *O bilježničkoj ustanovi. Povijesne crtice*, Innsbruck: Akademika knjižara Wagnerova, 1882.
- Popić, Tomislav, „Izvorne cjeline srednjovjekovnih zadarskih sudskih zapisnika u arhivskom fondu Curia maior ciuilium“, *Historijski zbornik*, sv. 64, br. 2, Zagreb, 2011., str. 321-376.
- Popić, Tomislav, „Zadarska Curia consulum et maris i njezini zapisnici iz druge polovice 14. i prve polovice 15. stoljeća“, *Povijesni prilozi*, br. 41, Zagreb, 2011., str. 143-171.
- Popić, Tomislav, *Krojenje pravde. Zadarsko sudstvo u srednjem vijeku (1358. – 1458.)*, Zagreb: Plejada, 2014.
- Smičiklas, Tadija i ostali, *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, sv. 11, Zagreb: Tisak dioničke tiskare, 1913.
- Stipišić, Jakov, „Razvoj splitske notarske kancelarije“, *Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, sv. 1, Zagreb, 1954., 111-123.
- Stipišić, Jakov, *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*, Zagreb: Školska knjiga, 1985.
- Šufflay, Milan, *Die dalmatinische Privaturkunde*, Wien: Sitzungberichte der Kais. Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse, sv. 147, 1904.
- Šufflay, Milan, *Dalmatinsko-hrvatska srednjovjekovna listina: povijest hrvatskoga notarijata od XI. do XV. stoljeća* (ur. i. prev. Darko Sagrak), Zagreb: Darko Sagrak, 2000.

Dva bilježnika Nijemca u srednjovjekovnoj Dalmaciji

Sažetak

U razdoblju srednjega vijeka na prostorima istočne obale Jadrana razvila se pisana pravna kultura koja je po svom porijeklu bila usko vezana uz rimsku pravnu tradiciju s jedne strane, dok je s druge strane bila duboko transformirana promjenama koje su donosile novonastale društvene prilike. Ta se pisana pravna kultura temeljila na ustanovi institucionaliziranog javnog bilježništva čiji je razvoj vezan uz oživljavanje proučavanja rimskog prava u Bologni i jačanje komunalnih društava na Mediteranu. Iako razvoj bilježničke službe u dalmatinskim komunama možemo pratiti od druge polovice 12. stoljeća, svoj procvat doživljava u razdoblju druge polovice 13. stoljeća kada je bilježnička isprava stekavši karakter javnosti postala okosnicom poslovnog života dalmatinskih komuna. Srednjovjekovni bilježnik, kao nepristrani savjetnik i povjerenik svojih stranaka trebao je sastaviti ugovor dajući mu značaj vjerodostojne javne isprave koji je bio zajamčen odredbama i sankcijama statuta gradskih komuna. Njegova klijentela sastojala se od pojedinaca i zajednica, muškaraca i žena, stranaca i domaćih ljudi, koji su tražili pisani dokaz o značajnim radnjama u svojim životima poput sklapanja brakova, posljednjih volja, rješavanju sporova, kupnji i prodaji pokretnih i nepokretnih dobara, naukovanju, imenovanju pravnih zastupnika, posudbi novca, vraćanju dugova i sl., a za svoje usluge primao je naknadu koja je bila propisana komunalnim statutom. Srednjovjekovni bilježnici imali su i različita službena zvanja, ovisno o javnoj vlasti koja im je davala dozvolu za obavljanje djelatnosti, a njih su isticali u svojim potpisima na kraju isprava koje su sastavljali. U početku tu su profesiju obavljali pripadnici crkvenog staleža, da bi se u 14. stoljeća javno bilježništvo potpuno laiciziralo i prešlo u ruke stranaca, u prvom redu Talijana koji su tu službu dolazili obavljati iz raznih talijanskih pokrajina. Ipak, srednjovjekovni izvori iz razdoblja 14. st. u Dalmaciji bilježe i prisustvo dvojice Nijemaca, koji su obavljali bilježničku službu čineći tako važan segment u administrativnom i javnom životu dalmatinskih komuna. Bili su to Albert Nijemac zaprisegnuti bilježnik skradinske komune (*Albertus Allemanicus iuratus notarius comunitatis Scardone*) i Petar, sin Nikole Nijemca (*Petrus filius condam Nicolai Theotonici*) koji je službu obavljao na Lastovu.

Zwei Notare-Deutsche im mittelalterlichen Dalmatien

Zusammenfassung

In der Zeitspanne des Mittelalters entwickelte sich im Raum der östlichen Küste der Adria die schriftliche juristische Kultur, die ihrer Abstammung nach einerseits eng mit der römischen juristischen Tradition verbunden war und andererseits tief von den Veränderungen, welche die neu entstandenen gesellschaftlichen Umstände mitbrachten, transformiert wurde. Diese geschriebene juristische Kultur beruhte auf der Einrichtung des institutionalisierten öffentlichen Notariats, deren Entwicklung mit dem Aufleben des Studiums des Römischen Rechtes in Bologna und der Kräftigung der kommunalen Gesellschaften im Mittelmeergebiet verbunden war. Obwohl wir die Entwicklung des Notardienstes in dalmatinischen Kommunen von der zweiten Hälfte des 12. Jahrhunderts verfolgen können, erlebt er seine Blütezeit in dem Zeitraum der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts, als das notarielle Dokument, den

Öffentlichkeitscharakter gewinnend, zum wesentlichen Bestandteil des Geschäftslebens der dalmatinischen Kommunen wurde. Der mittelalterliche Notar soll, als neutraler Berater und Treuhänder seiner Klienten, den Vertrag verfassen, ihm eine Bedeutung des glaubwürdigen öffentlichen Dokumentes verleihend, das durch Bestimmungen und Sanktionen des Statutes der städtischen Gemeinden verbürgt wird. Seine Kundschaft bestand aus Einzelpersonen und Gemeinschaften, Männern und Frauen, Fremden und Einheimischen, die schriftliche Beweise für bedeutende Handlungen in ihrem Leben suchten, wie Eheschließung, letzte Willen, Streitlösungen, Kauf und Verkauf mobiler und immobililer Güter, Ausbildung, Ernennung von Rechtsvertretern, Gelddarlehen, Rückzahlung von Schulden und Ähnliches, und für seine Dienste erhielt er ein durch den Kommunalstatut bestimmtes Entgelt. Mittelalterliche Notare verfügten auch über verschiedene offizielle Titel, abhängig von der öffentlichen Behörde, die ihnen die Genehmigung zur Ausübung der Tätigkeit erteilten, diese betonten sie in ihren Unterschriften am Ende der Dokumente, die sie verfassten. Am Anfang übten diesen Beruf Angehörige des kirchlichen Standes aus, doch im 14. Jahrhundert wurde das öffentliche Notariat vollkommen laisiert und ging in die Hände Fremder über, vor allem Italiener, die zur Ausübung dieses Dienstes aus verschiedenen italienischen Provinzen kamen. Doch die mittelalterlichen Quellen aus dem Zeitraum des 14. Jahrhunderts verzeichnen in Dalmatien auch die Anwesenheit von zwei Deutschen, welche den notariellen Dienst ausübten, so einen wichtigen Teil des administrativen und öffentlichen Lebens der dalmatinischen Kommunen bildend. Das waren Albert der Deutsche, vereidigter Notar der Gemeinde von Skradin (*Albertus Allemanicus iuratus notarius comunitatis Scardone*) und Peter, Sohn von Nikolaus des Deutschen (*Petrus filius condam Nicolai Theotonici*), der seinen Dienst auf Lastovo verrichtete.

prof. dr. sc. **Željko Dugac**
Hrvatska akademija znanosti
i umjetnosti
Zavod za povijest i filozofiju znanosti
Ante Kovačića 5
10 000 Zagreb
dugachazu@gmail.com

UDK: 347.67(497.5)
Izvorni znanstveni rad
Prihvaćeno: 08.10.2025

izv. prof. dr. sc. **Branka Grbavac**
Hrvatska akademija znanosti i
umjetnosti
Zavod za povijesne i društvene
znanosti
Ante Kovačića 5
10 000 Zagreb
bgrbavac@hazu.hr

Strah od smrti i oporuke Nijemca Lamberija pok. Petra de Baruante, stanovnika Zadra i supruge Katarine iz 1447. godine

Oduvijek je strah od smrti zaokupljao ljude i poticao ih da se zaštite, osiguraju ili konačno prepuste sudbini koja će se dogoditi. Sastavljanje oporuka svakako je bio jedan od načina kojim se srednjovjekovni čovjek pripremao na spokojnije napuštanje ovoga svijeta u cilju postizanja vječnog života u Raju. U radu se analiziraju oporuke bračnog para Lamberija pok. Petra de Bauante, porijeklom iz Njemačke i njegove supruge Katarine, kćerke Martina iz Zagreba koje su sastavljene 30. kolovoza 1447. i pohranjene

u Državnom arhivu u Zadru, u spisima zadarskih bilježnika, tj. u registru oporuka bilježnika Ivana Calcine.. U prilogu se objavljuje i transkripcija navedenih oporuka.

Ključne riječi: *oporuke, smrt, strah, kuga, religioznost, Zadar, Dalmacija, srednji vijek*

Uvod

Život čovjeka u srednjem vijeku bio je prožet pobožnošću koja je imala ključnu ulogu u oblikovanju njegovog odnosa prema smrti. Crkveni nauk tog vremena temeljio se na učenju kako smrt nije kraj, već prijelaz u vječni život – Raj za pravедnike i Pakao za grešnike.¹ Ideologija o vječnosti i spasenju duše postala je glavna preokupacija srednjovjekovnog čovjeka. On je prije smrti težio ispovjediti i otkupiti svoje grijehе kako bi dobio oprost za loša djela koja je tijekom života počinio. Stoga je sveprisutni strah od pakla bio bitnom sastavnicom srednjovjekovnog mentaliteta. Nizozemski povjesničar umjetnosti Johan Huizinga u svojoj knjizi *Jesen srednjeg vijeka* zapisao je: “Život srednjovjekovnog kršćanstva u svim je svojim odnosima prožet, pa čak i posve zasićen religioznim predodžbama. Ne postoji nijedna stvar ili postupak koji se neprestano ne dovodi u odnos prema Kristu i vjeri.”²

Jedan od instrumenata kojim se služio pojedinac u srednjem vijeku kako bi osigurao što lakši prelazak iz materijalnog u vječni život bile su svakako oporuke. Njima je on nastojao uključiti svoj osobni imetak za spas svoje duše. Naime, oporuke su kao osiguravajući ugovor između pojedinca i Crkve, služile kao „putovnica u nebo“ u zamjenu za darivanje novčanih i drugih vrsta legata u pobožne svrhe i spas duše raznim crkvenim institucijama i kleru, te siromašnim i bolesnim članovima zajednice. Legate pobožnog i religioznog karaktera vrlo je jednostavno uočiti u oporukama jer se na kraju svakog takvog legata nalazi formulacija *pro remedio anime* ili *ad pias causas*. Iako je krajnji cilj takvih legata uvijek bio isti, ipak između legata *pro remedio anime* i *ad pias causas* postoji određena razlika. Naime, oporučni legati *pro remedio anime* kao primarnu svrhu imali su želju oporučitelja da spase svoju dušu i omoguće lakši prelazak iz ovog u vječni život. Za razliku od njih, oni *ad pias causas* više su usmjereni prema ovozemaljskim problemima, u prvom redu u socijalne i solidarne svrhe, jer su najčešće bili ostavljani siromašnim slojevima i pojedincima te osobama na margini društva.³ U tom kontekstu u radu će biti analizirane dvije oporuke sastavljene na isti dan, 30 kolovoza 1447. godine u Zadru od strane bračnog para Lamberija, sina Petra

¹ Jacques Le Goff, *The Birth of Purgatory*, Chicago: University of Chicago Press, 1984.

² Johan Huizinga, *Jesen srednjeg vijeka*, Zagreb: Naprijed, 1991., str. 140.

³ Vidi: Zoran Ladić, „Oporučni legati *pro anima* i *ad pias causas* u europskoj historiografiji. Usporedba s oporukama dalmatinskih komuna“, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, sv. 17, Zagreb, 1999., str. 17–29.

de Baruante i njegove supruge Katarine koje su čuvaju u Državnom arhivu u Zadru, u spisima zadarskih bilježnika, tj. registru oporuka bilježnika Ivana Calcine.⁴

Strane historiografske škole opsežno su se bavile temama vezanim uz religioznost srednjovjekovnog čovjeka i njegovim odnosom prema smrti. Posebno su se u tome istaknuli francuski povjesničari Philippe Ariès, Jacques Chiffolleau, Jean Delumeau, Michel Vovelle i dr. Primjerice, Ariès je u svom djelu *L'Homme devant la mort* (engleski prijevod *The Hour of Our Death*) analizirao stav zapadnog čovjeka prema smrti počevši od ranog srednjeg vijeka do modernog doba. Autor je proveo temeljito istraživanje grobova, epitafa, artefakata iz umjetnosti i književnosti, crkvenih običaja, ali i osobnih svjedočanstava te zaključio kako odnos prema smrti nije univerzalan i nepromjenjiv, već kulturno oblikovan i duboko povezan s društvenim, vjerskim i političkim okolnostima određenog vremena. U razdoblju ranog srednjeg vijeka smrt se doživljavala prirodno i mirno (Tame Death). Umiranje je bilo javna i društvena stvar koja se događa u kući, pred obitelji i zajednicom. Ljudi su je prihvaćali bez velikog straha. Obredi su bili jednostavni, a smrt se doživljavala kao prijelaz, a ne kazna. U kasnom srednjem vijeku fokus se stavlja na pojedinca (Death of the Self), javlja se osobna odgovornost za spas duše i stavlja naglasak na ispovijedi, pripremi za smrt. Povećava se strah od pakla i Božje osude. Tijekom 16. i 17. stoljeća smrt se doživljava kao udaljena i kao neizbježna prijetnja (Remote and Imminent Death). U likovnom izričaju sve je više bila prisutna ikonografija kostura, sablasti, crva kojim se naglašavao simbol propadanja. Pojačan je osjećaj tjeskobe i straha, a vjera u zagrobni život sve nesigurnija. U razdoblju 18. i 19. st. dolazi do prebacivanja fokusa s osobne smrti na tugu zbog smrti bližnjih (Death of the Other). Razvija se kult sentimentalnosti, žalovanja i emocionalnog izražavanja boli, dok u moderno doba smrt postaje medicinski i institucionaliziran događaj koji se odvija u bolnicama (Invisible Death). Ariès u svojoj knjizi zaključuje kako je smrt oduvijek predstavljala jedinstvenu i neizbježnu pojavu koja je duboko utjecala na čovjekovu psihu i kulturu. U razdoblju srednjeg vijeka strah od smrti bio je sveprisutan i oblikovao je gotovo svaki aspekt intimnog, obiteljskog i društvenog života. Taj strah nije bio samo osobna emocija, već kolektivno iskustvo utkano u religiju, umjetnost, filozofiju i svakodnevni život.⁵ S druge strane Jean Delumeau u svojoj knjizi *La Peur en Occident (XIVe-XVIIIe siècles): Une cité assiégée*, prikazuje kolektivne strahove (strah od ratova, bolesti, hereze), dok u onoj naslovljenoj *Le Péché et la Peur. La culpabilisation en Occident (XIIIe-XVIIIe siècles)* analizira kako se u zapadnoj kršćanskoj kulturi kroz stoljeća razvijao osjećaj moralne savjesti i unutaršnjeg moralnog straha, vlastite krivice kod vjernika. Autor ističe kako to nije bio samo strah od Božje kazne nego

⁴ Državni arhiv u Zadru, HR-DAZD-31, Bilježnici Zadra, Iohannes de Calcina (1439.-1492.), b. VIII, fasc. 3 (Testamenti registrati), fol. 50v-51r.

⁵ Philippe Ariès, *L'homme devant la mort*, Paris: Éditions du Seuil, 1977. U radu je korišten engleski prijevod djela *The Hour of Our Death*, New York: Alfred A. Knopf, 1981.

unutarnji strah, savjest.⁶ Jacques Chiffolleau u svojim studijama pobožnih fenomena posebno proučava odnos srednjovjekovnog čovjeka prema smrti,⁷ a Michel Vovelle, u svojoj knjizi *La Mort et l'Occident de 1300 à nos jours* istražuje smrt u svim njezinim dimenzijama – demografskoj i medicinskoj, književnoj i religijskoj, društvenoj i umjetničkoj.⁸ Važne studije o ovoj problematici predstavljaju one Samuela K. Cohna koji na temelju analiza oporuka stanovnika talijanskih gradova mapira transformacije mentaliteta tijekom njihove šestogodišnje povijesti kao i uspon novog renesansnog kulta sjećanja koja se očituje u rastu poštovanjem prema precima i snažnim osjećajem obiteljskog identiteta.⁹ Pitanjem čovjekova odnosa prema smrti, sahrani i sjećanju na pokojnika bavi se zbornik radova naslovljen *A Companion to Death, Burial, and Remembrance in Late Medieval and Early Modern Europe, c. 1300–1700*. Njime se nastoji osporiti uvriježeni stav da su Crna smrt i protestantske reformacije temeljno promijenile ideje o smrti. Umjesto toga, pokazuje kako su se ljudi pripremali za smrt, kako su smrt i umiranje zamišljani u umjetnosti i književnosti te kako su se prakse i vjerovanja pojavljivali, nestajali, mijenjali ili jačali tijekom vremena.¹⁰

Važne su i studije onih istraživača koji se bave poviješću emocija vezanim uz umiranje i smrt u kontekst europske kulture kasnog srednjeg vijeka. Primjerice, Rebecca McNamara i Ulla McIlvenna u svojoj studiji otkrivaju kako se emocionalni izrazi kao što su strah, tuga, nada, očaj, smirenje ne mogu gledati samo kao univerzalni i „prirodni”, nego su povijesno oblikovani religijom, društvom i kulturom. Radi se o spoju povijesti emocija i povijesti religioznosti. Prema njima emocije vezane uz smrt nisu bile „spontane”, već kulturalno naučene i propisane. Strah od smrti bio je oblikovan religijskim diskursom i dopušten je ako vodi pokajanju, ali osuđivan ako vodi očaju i nepovjerenju u Boga. Javne manifestacije emocija kao suze, plač, geste bile su oblik socijalne komunikacije i potvrde vjere.¹¹ I povjesničar religije Eamon Duffy u

⁶ Jean Delumeau, *La Peur en Occident (XIVe-XVIIIe siècles): Une cité assiégée*, Paris: Fayard 1978; *Le Péché et la Peur. La culpabilisation en Occident (XIIIe-XVIIIe siècles)*, Paris: Fayard, 1983.

⁷ Vidi npr.: Jacques Chiffolleau, *La comptabilité de l'au-delà: les hommes, la mort et la religion dans la région d'Avignon à la fin du Moyen Âge (vers 1320-vers 1480)*, Rome: École française de Rome - Paris: Diffusion de Boccard, 1980.

⁸ Michel Vovelle, *La Mort et l'Occident de 1300 à nos jours*, Paris: Gallimard, 1983.

⁹ Samuel Kline Cohn Jr., *Death and Property in Siena, 1205-1800: Strategies for the Afterlife*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1988; *The Cult of Remembrance and the Black Death*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1997. Isti proces možemo pratiti i u Hrvatskoj, osobito kasnog srednjovjekovlja, gdje oporučitelji sve više pažnje posvećuju osobnoj povezanosti sa roditeljima, braćom i sestrama i drugim članovima obitelji za koje često naručuju celebriranje misa zadušnica (npr. Grgurovska misa, *anniversaria*), misa koje se imaju slaviti na dan smrti njihovih predaka (*pro anima predecessorum suorum, matris sue, patris sui* itd.).

¹⁰ Philip Booth i Elizabeth Tingle (ur.), *A Companion to Death, Burial, and Remembrance in Late Medieval and Early Modern Europe, c. 1300–1700*, Leiden: Brill, 2021.

¹¹ Rebecca F. McNamara i Una McIlvenna, „Medieval and Early Modern Emotional Responses to Death and Dying”, *Parergon. Journal of Australian and New Zealand Association of Medieval and Early Modern Studies*, sv. 31, br. 2, Perth, 2014, str. 1-10.

knjizi *The Stripping of the Altars: Traditional Religion in England 1400-1580* naglašava da su liturgijske prakse vezane uz smrt: pogrebne mise, zavjetne molitve, godišnjice, molitve za duše u Čistilištu, a koje se sve redom spominju i u oporukama dalmatinskih građana, služile ne samo kao puko teološko događanje nego i kao psihološki okvir za nošenje s tjeskobom pred smrću. Rituali vezanu uz smrt, kao molitve, mise, bratovštinska događanja, davali su kolektivni okvir za smanjenje tjeskobe.¹²

Koristeći iskustva i metodološke smjernice postavljene od strane europskih medievista, hrvatski su se povjesničari od devedesetih godina 20. stoljeća počeli baviti fenomenom smrti na temelju analiza srednjovjekovnih oporuka kao i drugih aspekata svakodnevnog života komunalnog stanovništva. Prva među njima bila je Zdenka Janeković Römer koja u radu „Na razmeđu ovog i onog svijeta“ razmatra suživot pojavnog i transcendentnog u dubrovačkim oporukama kasnoga srednjeg vijeka.¹³ Prema Janeković Römer oporuke su odražavale strah od smrti i pripremu za „dobru smrt“ u kontekstu tadašnje religijske i društvene stvarnosti. Strah od smrti bez oporuke je prema njoj bio povezan s eshatološkim strahom od posljednjeg suda, što je ljude motiviralo na sastavljanje oporuka. Nadalje, razmatra kako je vjerovanje u Čistilište, kao „čekaonicu Raja“, ublažavalo strah od smrti, omogućujući da kroz određene liturgijske obrasce poput molitava i legate preko kojih se dolazi do mogućnost otkupa grijeha i konačno ritualizacije smrti kroz koju ona postaje vjerski, državni i javni događaj. Janeković Römer naglašava i društvene i ekonomske okolnosti u kojima su specifičnosti dalmatinskog društvenog uređenja i gospodarstva, usmjerenog prema trgovini, oblikovale predodžbe o smrti i pripremu za nju. I Gordan Ravančić bavio se problematikom odnosa srednjovjekovnog čovjeka prema smrti naročito za vrijeme epidemije Crne smrti (1347.-1352.) na temelju dubrovačke oporučne građe.¹⁴

Tomislav Raukar u knjizi *Hrvatsko srednjovjekovlje. Prostor, ljudi i ideje* (Zagreb: Školska knjiga, 1997.) bavi se među ostalim i pitanjima straha od smrti u kontekstu religioznosti, svakodnevice i prisutnog mentaliteta pa tako smrt postavlja kao svakodnevnu činjenicu s naglaskom na kratkoću životnog vijeka, visoku smrtnost i prisutnost epidemija (kuga, kolere, glad). Sve je to prema Raukaru pojačavalo osjećaj blizine smrti i stalnu svjesnost o prolaznosti te sukladno tome prilagođene obrasce ponašanja.¹⁵

¹² Eamon Duffy, *The Stripping of the Altars: Traditional Religion in England 1400-1580*, New Haven: Yale University Press, 1992. (prošireno izdanje 2005.).

¹³ Zdenka Janeković Römer, „Na razmeđu ovog i onog svijeta. Prožimanje pojavnog i transcendentnog u dubrovačkim oporukama kasnoga srednjeg vijeka“, *Otium* br. 2/3-4, Zagreb, 1994., str. 3-15; „Pro anima mea et predecessorum meorum. The Death and the Family in 15th Century Dubrovnik“, *Otium* 3/1-2, Zagreb, 1995., str. 25-34.

¹⁴ Gordan Ravančić, *Vrijeme umiranja. Crna smrt u Dubrovniku 1348. - 1349.*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2010.

¹⁵ Tomislav Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje. Prostor, ljudi i ideje*, Zagreb: Školska knjiga, 1997., str. 334-346.

Zoran Ladić detaljno se bavio oporukama stanovnika srednjovjekovnih dalmatinskih komuna.¹⁶ Na temelju analize brojnih oporuka autor u svojim studijama otkriva načine na koji su ljudi tog doba raspodjeljivali svoju imovinu, razloge kojih su ih ponukali na sastavljanje oporuka, razmatra pitanja vezana uz pobožnost stanovnika dalmatinskih komuna, ulogu religije, društvenih institucija i kulturnih normi u životu urbanih sredina Dalmacije te prikazuje i neke lokalne razlike među komunama vezanim uz ta pitanja.¹⁷ Autor također obrađuje i pitanja vezana uz emotivne motive u oporukama dalmatinskih stanovnika, tj. osjećaju prolaznosti ovozemaljskog života i približavanja njegovu neminovnom završetku.¹⁸

Osim radova povjesničara ističemo ovdje i dva rada koji sagledavaju problematiku doživljaja smrti kroz drugačiju prizmu. Prvi od njih je rad Ivice Muse *Bolest i smrt u srednjem vijeku: povijesno-antropološki vidik* u kojem autor analizira kako su bolest i smrt bili percipirani, proživljavani i interpretirani u srednjem vijeku iz povijesno-antropološke perspektive, odnosno kako su religija, društvene norme i svakodnevni život utjecali na stavove o bolesti i smrti. Je li smrt u srednjem vijeku bila viđena kao Božja kazna ili kao neizbježan dio života. Kako je crkvena doktrina, mišljenje teoloških autoriteta oblikovalo poimanje bolesti i smrti. Bolest nije bila samo fizičko stanje, nego je viđena kao iskušenje, kušnja, ali i mogućnost pokajanja i čišćenja. Kako

¹⁶ Autor je knjige *Last Will: Passport to Heaven. Urban Last Wills from Late Medieval Dalmatia with Special Attention to the Legacies pro remedio animae and ad pias causas* koja predstavlja prvu monografsku obradu oporuka dalmatinskih stanovnika u srednjem vijeku. Oporukama hrvatskog iseljenništva u Veneciji bavi se Lovorka Čoralić. Vidi npr.: „Bratovština slavenskih doseljenika sv. Jurja i Tripuna u Veneciji“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, sv. 27, Zagreb, 1994., str. 43-58; „Legati hrvatskih iseljenika u Veneciji vjerskim ustanovama u domovini“, *Croatia Christiana periodica*, god. 17, br. 31 Zagreb, 1993., str. 49-128. Oporuke stanovnika Istre i njihovo darivanje u pobožne svrhe u ranom novom vijeku proučava Elvis Orbančić. Vidi npr. *Pučka pobožnost i neki aspekti društva Istre od kraja 15. do kraja 16. stoljeća na primjeru oporuka*, Zagreb: Filozofski fakultet, 2005. (magistarski rad); „Oporučna pobožna praksa u Buzetu u 16. stoljeću“, *Buzetski zbornik*, br. 38, 2011., str. 69-82. Vrlo vrijedna je knjiga Zrinke Novak *Ulaganje u vječni život. Pobožnost stanovništva rapske komune u drugoj polovici XVI. stoljeća u zrcalu oporuka i kodicića* koja donosi monografsku obradu oporuka stanovnika Raba u ranom novom vijeku (Zagreb: Srednja Europa, 2024.).

¹⁷ Vidi npr.: „Oporučni legati *pro anima* i *ad pias causas* dubrovačkih stanovnika krajem XIII. stoljeća“, *1000 godina dubrovačke (nad)biskupije. Zbornik radova znanstvenog skupa u povodu tisuću godina uspostave dubrovačke (nad)biskupije / metropolije (998.-1998.)*, Dubrovnik: Biskupski ordinarijat Dubrovnik, Crkva u svijetu, 2001. str. 733-751; „Legati kasnosrednjovjekovnih dalmatinskih oporučitelja kao izvor za proučavanje nekih oblika svakodnevnog života i materijalne kulture“, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, sv. 21, Zagreb, 2003., str. 1-28; „O procesu demokratizacije u bilježenju privatno-pravnih isprava u istočnojadranskim komunama u srednjem vijeku kao posljedica razvitka urbanih zajednica i izraz osobne slobode“, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, sv. 32, Zagreb, 2014., str. 39-66; „Religioznost kao pokretač društvenih i intimnih promjena u srednjem vijeku – primjer dominacije „socijalnog i laičkog kršćanstva“ u urbanim društvima istočnojadranske obale“, *Religio, fides, superstitiones ...: O vjerovanju i pobožnosti na jadranskom prostoru*. Poreč: Zavičajni muzej Poreštine ; Sveučilište Jurja Dobrile u Puli; Državni arhiv u Pazinu, 2017. str. 78-109.

¹⁸ Zoran Ladić, „Oporuke i osjećaji. O raznolikosti izričaja intimnih i grupnih emocija u istočnojadranskim oporukama razvijenog i kasnog srednjeg vijeka“, *Zbornik 9. Istarskog povijesnog biennala. Emotio, affectus, sensus ...: o osjećajima u povijesti na jadranskom prostoru (9th Istrian history biennale. Emotio, affectus, sensus ...: emotions in the history of the Adriatic. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Poreču od 23. do 25. svibnja 2019.*, Poreč: Zavičajni muzej Poreštine, 2021., str. 80-113.

se pripremalo za smrt, kako su ljudi doživljavali sam umirući trenutak, kakvi su bili pogrebni običaji, molitve za pokoj duše. Musa u radu zaključuje kako su bolest i smrt bili integralni dio srednjovjekovnog života dok su religija i kultura igrali ključnu ulogu u davanju smisla tomu. Naime, smrt nije bila samo kraj, nego i prilika za moralni i duhovni rast, za demonstraciju pobožnosti; utjecaj na društvene norme i mentalitet.¹⁹ Drugi rad je onaj Nives Tomašević naslovljen *Odnos hrvatskoga srednjovjekovlja prema smrti (s osobitim obzirom na Ples smrti Vincenta iz Kastva u Beramu)* u kojem autorica analizira načine na koje je smrt bila percipirana u hrvatskom srednjovjekovlju i to kroz likovne prikaze, ikonografiju i umjetničke motive. Posebno se razmatra freska *Ples mrtvaca* Vincenta iz Kastva u crkvi sv. Marije na Škriljinah kraj Berma kako bi se spoznalo na koji način su ljudi tog doba mogli, putem fresaka, razmišljati o smrti, pokori, moralnosti. Tomašević također uspoređuje Beram s drugim srednjovjekovnim lokalitetima, primjerice Hrastovljem, te proučava crkvu sv. Trojstva i rad majstora Ivana iz Kastva.²⁰

O bračnom paru i njihovim oporukama

Oporuke bračnog para Lamberija i supruge mu Katarine sastavljene su 30. kolovoza 1447., u njihovoj kući u Zadru koja je bila smještena uz „Mesnička vrata“ (*Porta Beccaria*) tj. u južnom/jugoistočnom dijelu srednjovjekovnih gradskih zidina kod javne klaonice po kojoj su i nazvana, a koja se nalazila u luci i oko koje se koncentrirala trgovačka aktivnost zadarskih građana.²¹ Kuća se nalazila u blizini doma Stane, udovice izvjesnog Chiole. Oporuke su sastavljene u prisutnosti dvojice svjedoka drvodjelca broda Antuna Riza i mesara Luke Radojkovića. Iz oporuke doznajemo kako je Lamberije bio sin Petra de Baruante, koji je u trenutku sastavljanja njegove oporuke bio pokojan. Po porijeklu je bio Nijemac koji je dolazio iz šireg nedefiniranog područja južne Njemačke (*de Alemania*). U trenutku sastavljanja oporuke Lamberije je bio stanovnik Zadra (*ad presens habitator Iadre*). Njegova supruga Katarina bila je kćerka stanovitog Martina iz Zagreba, koji je pak u trenutku sastavljanja oporuke bio živ. Kada je ovaj bračni par došao u Zadar i kojim poslom nije poznato. Također nije poznato čime se Lamberije u Zadru bavio. Uzmemo li u obzir njihovo mjesto stanovanja oko kojeg je u to doba bila koncentrirana trgovačka aktivnost i stanovanja trgovaca moguće je da je po profesiji bio trgovac. Znamo kako u Zadru nisu stekli

¹⁹ Ivica Musa, „Bolest i smrt u srednjem vijeku: povijesno-antropološki vidik“, *Bolest i zdravlje u religijama. Zbornik radova interdisciplinarnog i interkonfesionalnog simpozija održanog u Zagrebu 1. ožujka 2010.* (ur. Mijo Nikić), Zagreb: Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, 2011., str. 137-152.

²⁰ Nives Tomašević, „Odnos hrvatskoga srednjovjekovlja prema smrti (s osobitim obzirom na Ples smrti Vincenta iz Kastva u Beramu)“, *Istra u umjetnosti i znanstvenim disciplinama: zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa*, Hrvojka Mihanović-Salopek i Alojzije Prosoli (ur.), Zagreb: Udruga Prosoli – Sveta glazba, 2010., str. 47-61.

²¹ Nada Klaić i Ivo Petricoli, *Prošlost Zadra II, Zadar u srednjem vijeku do 1409.*, sv. 2, Zadar, 1976.

status punopravnih građana budući da je Lamberije definiran isključivo kao stanovnik (*habitor*).

Sadržaj oporuka i jednog i drugog bračnog druga je identičan, te su one vrlo šture i ne otkrivaju mnogo podataka. Obje oporuke sastavljene su pri punom mentalnom zdravlju što je ujedno bio i preduvjet za njezinu pravnu valjanost, ali i tjelesno su bili potpuno zdravi. Njihova prva oporučna odredba odnosi se na imenovanje oporučnih povjerenika koja je u tom pogledu vrlo specifična. Naime, ovaj bračni par za oporučne povjerenike imenuje isključivo jedan drugoga, što je odudaralo od uobičajene prakse gdje su oporučitelji imenovali barem dvojicu povjerenika, u slučaj ako jedan od njih premine da se drugi pobrine za ispunjenje legata. Za pretpostaviti je da se radilo o osobama mlađe životne dobi koji se u oporuci međusobno oslovljavaju pridjevom drag, voljen (*dilectus/dilecta*). Iz oporuka doznajemo kako nisu imali djece, niti bračne ni vanbračne što bi išlo u prilog navedene teze da su bili mlađe životne dobi. Nadalje sadržaj oporuke otkriva kako sva materijalna dobra ostavljaju jedan drugome te se ona u oporuci navode samo zbirno (*omnia bona mobilia et immobilia*) moguće iz razloga njihove mlađe dobi kada još nisu posjedovali i stekli neka vrjednija dobra.

Usprkos šturosti sadržaja oporuka ovog bračnog para vidljiva je i njihova težnja da se oporukom pripreme za smrt u cilju postizanja vječnog života u Raju. Nakon što su kao mjesto posljednjeg počivališta izabrali crkvu sv. Silvestra u Zadru, istoimenoj bratovštini sv. Silvestra za spas svoje duše (*pro anima sua*) ostavljaju novčani legat u iznosu od 25 mletačkih libara. Poznato je kako su bratovštine imale značajnu ulogu udruživanja zapostavljenih i ugroženih društvenih kategorija unutar srednjovjekovnih gradova. One su svojim članovima osiguravale pomoć u bolesti, utjehu u smrtnom času, organizirale su pokop, sudjelovale u pogrebu u što većem broju, potpomagale organiziranje karmina nakon pokopa te pomoć obitelji preminulog člana.²² Izbor bratovštine sv. Silvestra ili bratovština bičevalaca (flagelanata) kojoj bračni par ostavlja novčani legat također je zanimljiv. Naime, ta se bratovština spominje u Zadru još u XIII. stoljeću. Ona je bila i prva flagelantska (bičevalačka) bratovština na području hrvatske obale, a ujedno i jedna od najstarijih bratovština u Hrvatskoj. Započela je djelovati u Zadru u istoimenoj crkvi, koja se nalazila u blizini Kopnenih vrata (*Porta terraferma*). Nakon što je crkva sv. Silvestra porušena bratovština se 1412. preselila u zapadni dio grada, u crkvu sv. Tome Apostola. Crkva se nalazila južno od samostanske crkve benediktinaca sv. Krševana, a dolaskom bratovštine u njezino okrilje promijenila je titular te se od 1412. godine naziva crkvom sv. Silvestra.²³

²² Irena Benyovsky, „Bratovštine u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima“, *Croatia Christiana periodica*, sv. 22, br. 41, Zagreb, 1998., str. 137-160.

²³ Ivo Petricoli, „Dvije matrikule bratovštine sv. Silvestra u Zadru“, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru. Razdio društvenih znanosti*, sv. 16, br. 7, Zadar, 1977., str. 145-156; Zdenko Dundović, „Inventar crkve sv. Silvestra u Zadru koncem 17. stoljeća“, *Croatia Christiana periodica*, sv. 44, br. 85, Zagreb, 2020., str. 79-112.

Kada je sredinom XIV. stoljeća diljem zapadne Europe došlo do epidemije „Crne smrti“ širih razmjera (1347.-1351.), zabilježeno je širenje i jačanje flagelantskoga pokreta, kojeg su čak crkvene i svjetovne vlasti nastojale obuzdati, a među ostalima i sâm papa Klement VI. (1342.-1352.). Usprkos tome, pokret je opstao pa se ponovno razbuktao u drugoj polovici XIV. stoljeća, naročito u Italiji. Krajem XIV. stoljeća, u svibnju 1399. godine u pijemontskom gradiću Cieri pojavila se skupina flagelanata, a njezini pripadnici, hodajući u procesijama, pjevali su laude i u strahu od Sudnjega dana, bičevali su se zazivajući Božje milosrđe i mir. Međutim, u drugoj polovici XV. i tijekom XVI. stoljeća flagelantstvo, kao masovni pokret, gubilo je na snazi i zapravo je svoju prvotnu svrhu transformiralo u druge izričaje pobožnosti koji su se njegovali u bratovštinama religioznoga karaktera kao što su bile bratovštine „dobre smrti“, „milosti i milosrđa“ i druge.²⁴

O strahu od iznenadne smrti, opasnosti, bolesti ... možda kugi

Kako smo napomenuli smrt je bila značajna preokupacija kasnog srednjeg vijeka jer je činila svakodnevicu ljudskog življenja. Razni ratovi, nasilja, bolesti, gladi kao i nedostatak medicinskog znanja učinili su život u srednjem vijeku nesigurnim, a smrt nepredvidivom, stvarnom. Njome su se bavili i teolozi i moralisti i pisci. Ljudi su strahovali od umiranja bez posljednje ispovijedi i sakramenata, jer se vjerovalo da bi to moglo značiti vječnu propast duše. Literatura tog vremena poput djela *Legenda aurea* Jakova Voraginskog sa 182 svetačka životopisa postala je najrašireniji srednjovjekovni hagiografski spis, a o čijoj popularnosti svjedoče i spomeni vlasništva nad tom knjigom u pojedinim našim gradovima (npr. Zadar, Šibenik).²⁵ Naime, sveci sa svojim širim i užim područjima djelovanja uzrokovanim Božjom milošću bili su posrednici odnosno *intercessores* između Boga i vjernika te zaštitnici pojedinaca, urbanih i ruralnih zajednica u razdobljima epidemija, ratova ili gladi. Kao *protectores Christianorum* oni su bili temelj u nastojanju kreiranja idealne kršćanske zajednice (ideja *civitas sacra*) u pojedinim urbanim sredinama. Kako bi se čovjek spasio, često se obraćao svecima i tražio od njih zaštitu te utjehu, bilo da se radilo o svakodnevnim molitvama pred ikonama u domovima vjernika, u lokalnim sakralnim objektima ili odlaskom na daleka, regionalna ili internacionalna hodočašća kako bi zadobili milost i zaštitu pojedinih svetaca (apostola Petra i Pavla u Rimu, sv. Franje, sv. Jakova u Composteli, sv. Antuna u Padovi, sv. Katarine i Bernardina u Sieni, sv. Marije u Aachenu ili Mariazellu i, naravno, najvažnijeg i najsvetijeg od svih *loca sanctorum* – Svetoj Zemlji).²⁶

²⁴ Zoran Ladić i Zrinka Novak, „Matrikula bratovštine bičevalaca sv. Kristofora u Rabu. Diplomatička i povijesna analiza s kritičkim prijepisom matrikule“, *Starine*, sv. 64, Zagreb, 2012, str. 63–66.

²⁵ Franjo Šanjek i Branka Grbavac (ur.), *Leksikon hrvatskoga srednjovjekovlja*, Zagreb: Školska knjiga, 2017., str. 327.

²⁶ Srednjovjekovne oporuke sadrže velik broj podataka vezanim uz štovanje kultova svetaca i jedan su od najvažnijih vrela za proučavanje srednjovjekovnih hodočašća.

Sami pojmovi poput smrtnih grijeha, čistilišta i Božjeg suda u srednjem vijeku postali su duboko ukorijenjeni u kolektivnu svijest. To je posebice došlo do izražaja izbijanjem epidemije kuge, tzv. „Crne smrti“, kada su milijuni ljudi svih slojeva društva umirali u kratkom vremenu. Naime, u razdoblju od samo tri godine umrla je trećina stanovnika u Europi, a došlo je do društvenih i ekonomskih previranja neviđenih razmjera. Kuga je pojačala strah od smrti jer je prema tadašnjim vjerovanjima bila kazna za grijeha kršćana. Nazivana je *ira Dei* (Božji gnjev) i predstavljala je bolest koju ne mogu izliječiti saznanja bilo koje univerzalno priznate osobe koja se bavila medicinom. Kuga je potaknula i mnoge na preispitivanje vlastite vjere, pa su pribjegavali pokorničkim ritualima, procesijama vjerujući da će tako umanjiti srdžbu Božju.²⁷ Kužne epidemije dovele su i do velikih promjena u hijerarhiji kultova svetaca, a time i srednjovjekovne pobožnosti. Najvažnija zaštitnica od kuge postaje Djevica Marija, koja se više ne poistovjećuje, kao u vrijeme skolastike, sa prvim grijehom Eve. Sve popularniji postaju kultovi liječnika (sv. Kuzma i Damijan) i svetaca koji su osobno preživjeli kužne epidemije kao sv. Rok.

Literatura iz žanra tzv. „ars moriendi“ odnosno „ars bene moriendi“ koja se pojavljuje početkom 15. st. služila je kao pokušaj definiranja univerzalnih pobožnih vrijednosti koje su prihvaćene diljem Europe u svrhu lakše pripreme za smrt koja bi rezultirala smještajem duše u Raj. Iako svoje korijene ima već u 12. st. u djelu benediktinca Anselma Canterburyjskog „Admonitio morienti (et de peccatis suis nimis formidanti)“ ipak najveći poticaj razvoju ovakve vrste štiva daje francuski teolog, propovjednik i skolastički filozof Jean Gerson u čijem spisu „Opus tripartitum“ treći dio naslovljen „Ars moriendi“ postaje jezgrom kasnijega promišljanja „dobre smrti“.²⁸ Ona je uključivala pomirenje s Bogom, ispovijed, primanje sakramenta i duhovnu pripremu. U tim štivima su se često nalazili i opisi umirućih svetaca, naputci za pravilno umiranje, i upozorenja na đavolja iskušenja u posljednjim trenutcima života.²⁹ I hrvatska glagoljska *Meštija od dobra umrtija* predstavlja značajan izvor za proučavanje povijesti mentaliteta, religije i kulture te svjedoči o tome kako su hrvatski glagoljaši u svoju sredinu prihvaćali onodobne duhovne i kulturne impulse. *Meštija* govori o napastima kojima Đavao iskušava umirućega, a za razliku od drugih djela ona ima smirujući ton i pruža nadu i ohrabrenje.

I srednjovjekovna umjetnost bila je prožeta motivima smrti pa se često u ikonografiji javljaju motivi poput lubanja, uvelih ruža, crva odnosno svega što je simboliziralo prolaznost života. Jedan od najpoznatijih likovnih izraza tog doba bio je svakako Ples smrti (fran. Danse Macabre, njem. Totentanz), gdje je smrt prikazana kao kostur koji

²⁷ Philip Ziegler, *The Black Death*, New York: Harper Colins, 1969.

²⁸ Franjo Šanjek i Branka Grbavac (ur.), *Leksikon hrvatskoga srednjovjekovlja*, Zagreb: Školska knjiga, 2017., str. 463-464.

²⁹ Nancy Caciola, „Wraiths, Revenants and Ritual in Medieval Culture“, *Past and Present*, br. 152, Oxford, 1996, str. 3-45.

pleše s ljudima iz svih društvenih skupina, od kraljeva, magnata, plemića, obrtnika, trgovaca, seljaka, muškaraca i žena s ciljem da ukažu na prihvaćanje ovog religioznog procesa kao jedinstvenog za sve vjernike bez obzira na društveni i materijalni status. Upravo je to jedan od osnovnih elemenata kasnosrednjovjekovne pobožnosti u kojem se odražava cijelo društvo, i njegov svjetovni i klerički dio.³⁰ Pučko–didaktička predodžba univerzalnoga zakona smrti vidljiva je i na zidovima crkava s kraja srednjega vijeka. Zoran su primjer kako smo ranije naveli *Plesa smrti* fresko-slike Vincenta iz Kastva, utisnute 1474. na zidove crkve sv. Marije na Škriljinah kod Berma te slike njegova sumještana Ivana u istarskom Hrastovlju.³¹

Što je ponukalo ovaj bračni par da sastavi svoju oporuku, i to još istoga dana iz sadržaja razmatranih oporuka nije jasno. Općenito govoreći, najučestaliji razlog koji je poticao oporučitelje na sastavljanje oporuke bio je upravo strah od iznenadne smrti koji je zaokupljao čitav čovjekov misaoni svijet. Stoga se u oporukama dalmatinskih stanovnika ustrajno ponavljala fraza „da ništa nije sigurnije od smrti i ništa nesigurnije od časa smrti“. Tako je ona zabilježena i u oporukama ovog bračnog para (*Cum omnibus sit certum mori tamen cunctis incerta est hora mortis*). Pored straha oporučitelja od iznenadne smrti, a da prethodno nije sastavljena oporuka, još su neki čimbenici utjecali na njihovu želju da umru u skladu s onodobnim kršćanskim moralom. Naime, umrijeti iznenada moglo je značiti i smrt bez sakramenta euharistije (*sancta communio*) i ispovijedi koji su u to vrijeme, nakon što su u 13. stoljeću uvedeni kao obvezatni, bili ne samo među najvažnijim izrazima dobrog kršćanskog života, nego i osnovni preduvjeti odlaska u Raj.³² Ujedno je to i razlog zašto se u oporukama razvijenog i kasnog srednjeg vijeka sve češće spominje *confessor* koji je kroz ispovijed spoznao intimu vjernika odnosno oporučitelja, kao primatelj oporučnih legata.

Iako bilježenje oporuka od strane tjelesno zdravih osoba nije bio rijedak slučaj među dalmatinskim oporučiteljima ipak je većina njih to činila iz nekog jasno određenog razloga, npr. prije odlaska na, u to vrijeme, uvijek opasan duži trgovački ili hodočasnički put ili prije odlaska u ratne pohode kao križari ili članovi posade na mletačkim galijama, zbog liječenja ili odlaska na pregled u vrijeme komplikacija oko poroda i sl.³³ Konkretni razlog sastavljanja oporuka ovog bračnog para nije naveden iako bi obzirom na vrijeme u kojem su živjeli mogao biti vezan uz strah od neke bolesti, možda kuge koja se tijekom XV. st. pojavljivala često i bila snažnijih razmjera. Pretpostavimo da bi i izbor samog mjesta pokopa kao i novčano darivanje bratovštine

³⁰ James Midgley Clark, *The Dance of Death in the Middle Ages and the Renaissance*, Glasgow: Jackson, 1950.; Elina Gertsman *The Dance of Death in the Middle Ages: Image, Text, Performance*, Turnhout: Brepols, 2010.

³¹ Vidi: Branko Fučić, *Vincent iz Kastva*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1992.; Franjo Šanjek i Branka Grbavac (ur.), *Leksikon hrvatskoga srednjovjekovlja*, Zagreb: Školska knjiga, 2017., str. 536–538.

³² Vidi: Brian Patrick McGuire, „Purgatory, the Communion of Saints and Medieval Change“, *Viator*, sv. 20, Berkeley, 1989., str. 83.

³³ Vidi: Zoran Ladić, O razlozima sastavljanja kasnosrednjovjekovnih dalmatinskih oporuka, *Raukarov Zbornik: zbornik u čast Tomislava Raukara*, Zagreb: FF Press, 2005. str. 607–623.

sv. Silvestra, u trenutku kada ona u Zadru gubi na važnosti kakvu je imala kroz XIII. i XIV. st. dalo naslutiti da se radilo o bojazni od bolesti, pogotovo uzmemo li u obzir činjenicu kako je sv. Silvestar i sam bio zaštitnik od bolesti, posebno od gube.

No, treba istaknuti da za 1447. nismo pronašli isprave u kojima bi se spominjala kužna epidemija u Zadru ili okolnim srednjodalmatinskim komunama kao Rab, Trogir, Šibenik ili Split. Ipak, kako za Zadar nisu istraženi svi bilježnički spisi i drugi izvori, moguće je da je u njemu harala kuga 1447. Ponekad su epidemije bile ograničene na samo jednu komunu i njen distrikt te su zahvaljujući protumjerama i izolaciji uspješno spriječena širenja u druge komune. Poznato je kako se kuga ranijih godina, tj. 1437. pojavila na južnom Jadranu i zahvatila Koločep, Lopud i Šipan te se probila u Gruž i Dubrovnik kada je među stanovništvom nastala velika panika i bijeg. Također to je doba koje je prethodilo i velikoj kugi iz 1456. kada je bila zahvaćena cijela Jadranska obala i Bosna i Hercegovina, a kada je u Iloku od te bolesti preminuo i glasoviti franjevački propovjednik Ivan Kapistran.³⁴ Kako pokazuju podatci iz šibenskih i rapskih bilježničkih spisa, ova je kuga kontinuirano trajala 1456.-1457. i bila je jedna od najstrašnijih epidemija kasnog srednjovjekovlja u Dalmaciji. Da se najvjerojatnije radilo o nekoj galopirajućoj bolesti govorila bih i činjenica kako su obje oporuke sačuvane u knjizi registriranih oporuka što bi značilo kako su oboje umrli u razdoblju od 30 kolovoza 1447. kada su oporuke i sastavili i 28. listopada 1448. kada je sastavljena prva sljedeća oporuka zabilježena u registru, ona zadarskog plemića Donata Fanfonje.

Zaključna razmatranja

Dvije oporuke, bračnog para, iako šture podacima i šablonizirane, svjedoče o tomu kako je srednjovjekovni čovjek bio obuzet duhovnim pitanjima i stalnim promišljanjem o prolaznosti ovozemaljskog života. Iako se radilo o osobama mlađe životne dobi koji su u trenutku sastavljanja bili mentalno i tjelesno zdravi strah od bolesti i iznenadne smrti bez mogućnost adekvatne duhovne pripreme za taj neminovni trenutak natjerao ih je da sastave svoje oporuke. Iako sastavljanje oporuka od strane zdravih osoba nije bila rijetkost većina ih je to činila navodeći konkretan razlog (starost, tjelesnu bolest, odlazak na put). Budući da je život srednjovjekovnog čovjeka bio konstantno u opasnosti moguće je kako je i strah od bolesti, bilo od kuge ili neke druge pošasti mogao utjecati na sastavljanje oporuka ovog bračnog para. Iako za dotičnu godinu za sada nismo pronašli podatke o prisutnosti kuge u Zadru, izgledno je kako je ovaj bračni par od trenutka sastavljanja oporuke u kratkom vremenskom razdoblju i preminuo što bi moglo upućivati da se ipak radilo o nekoj epidemiji. Škrtošć sadržaja oporuka ne omogućuje nam detaljniji uvid u vrijednost njihovih materijalnih dobara no bez obzira na to doživljaj blizine smrti i želja da se za nju što bolje pripreme

³⁴ Vladimir Bazala, „Calendarium pestis I“, *Acta Historica Medicinæ, Pharmacis, Veterinæ*, sv. 1, Beograd, 1962., str. 55-56.

motivirao ih je da ostave legate za spas svoje duše. Zanimljivo je kako u rješavanju pitanja imovinsko-pravnog značaja svoja materijalna dobra oporučuju isključivo jedan drugome, kao i činjenica postavljanja oporučnih povjerenika. Za očekivati je da za oporučnog povjerenika odabiru i člana svoje uže obitelji, primjerice Katarina svoga oca, no taj slučaj nije zabilježen. Bez obzira što je današnjem istraživaču ostao skriven stvaran razlog sastavljanja oporuka ovog bračnog para, ipak nam on predstavlja zoran primjer preokupacije tadašnjih stanovnika Zadra, načina na koje su brinuli za svoju imovinu i njihove težnje pri ispunjenju religijskih koncepata o spasu svoje duše.

Izvori:

Državni arhiv u Zadru

HR-DAZD-31, Bilježnici Zadra, Iohannes de Calcina (1439.-1492.).

Literatura

Ariès, Philippe, *L'homme devant la mort*, Paris: Éditions du Seuil, 1977. (engleski prijevod *The Hour of Our Death*, New York: Alfred A. Knopf, 1981.).

Bazala, Vladimir, „Calendarium pestis I“, *Acta Historica Medicinæ, Pharmacis, Veterinæ*, sv. 1, Beograd, 1962., str. 51-61.

Benyovsky, Irena, „Bratovštine u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima“, *Croatica Christiana periodica*, sv. 22, br. 41, Zagreb, 1998., str. 137-160.

Booth, Philip i Tingle, Elizabeth (ur.), *A Companion to Death, Burial, and Remembrance in Late Medieval and Early Modern Europe, c. 1300–1700*, Leiden: Brill, 2021.

Caciola, Nancy, „Wraiths, Revenants and Ritual in Medieval Culture“, *Past and Present*, br. 152, Oxford, 1996, str. 3-45.

Chiffolleau, Jacques, *La comptabilité de l'au-delà: les hommes, la mort et la religion dans la région d'Avignon à la fin du Moyen Âge (vers 1320-vers 1480)*, Rome: École française de Rome - Paris: Diffusion de Boccard, 1980.

Clark, Midgley, James, *The Dance of Death in the Middle Ages and the Renaissance*, Glasgow: Jackson, 1950.

Cohn, Kline Samuel Jr., *Death and Property in Siena, 1205–1800: Strategies for the Afterlife*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1988.

Cohn, Kline Samuel Jr., *The Cult of Remembrance and the Black Death*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1997.

Čoralić, Lovorka, „Bratovština slavenskih doseljenika sv. Jurja i Tripuna u Veneciji“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, sv. 27, Zagreb, 1994., str. 43-58.

Čoralić, Lovorka, „Legati hrvatskih iseljenika u Veneciji vjerskim ustanovama u domovini“, *Croatica Christiana periodica*, god. 17, br. 31 Zagreb, 1993., str. 49-128.

Delumeau, Jean, *La Peur en Occident (XIVe-XVIIIe siècles): Une cité assiégée*, Paris: Fayard 1978.

Delumeau, Jean, *Le Pêché et la Peur. La culpabilisation en Occident (XIIIe-XVIIIe siècles)*, Paris: Fayard, 1983.

Duffy, Eamon, *The Stripping of the Altars: Traditional Religion in England 1400–1580*, New Haven: Yale University Press, 1992. (prošireno izdanje 2005.).

- Dundović, Zdenko, „Inventar crkve sv. Silvestra u Zadru koncem 17. stoljeća“, *Croatica Christiana periodica*, sv. 44, br. 85, Zagreb, 2020., str. 79-112.
- Fučić, Branko, *Vincent iz Kastva*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1992.
- Gertsman, Elina, *The Dance of Death in the Middle Ages: Image, Text, Performance*, Turnhout: Brepols, 2010.
- Huizinga, Johan, *Jesen srednjeg vijeka*, Zagreb: Naprijed, 1991.
- Janeković Römer, Zdenka, „Na razmeđu ovog i onog svijeta. Prožimanje pojavnog i transcendentnog u dubrovačkim oporukama kasnoga srednjeg vijeka“, *Otium* br. 2/3-4, Zagreb, 1994., str. 3-15.
- Janeković Römer, Zdenka, „*Pro anima mea et predecessorum meorum*. The Death and the Family in 15th Century Dubrovnik“, *Otium* 3/1-2, Zagreb, 1995., str. 25-34.
- Klaić, Nada i Petricioli, Ivo, *Prošlost Zadra II, Zadar u srednjem vijeku do 1409.*, sv. 2, Zadar, 1976.
- Ladić, Zoran i Novak, Zrinka, „Matrikula bratovštine bičevalaca sv. Kristofora u Rabu. Diplomatička i povijesna analiza s kritičkim prijepisom matrikule“, *Starine*, sv. 64, Zagreb: HAZU, 2012, str. 61-112.
- Ladić, Zoran, *Last Will: Passport to Heaven. Urban Last Wills from Late Medieval Dalmatia with Special Attention to the Legacies pro remedio animae and ad pias causas*, Zagreb: Srednja Europa, 2012.
- Ladić, Zoran, „Legati kasnosrednjovjekovnih dalmatinskih oporučitelja kao izvor za proučavanje nekih oblika svakodnevnog života i materijalne kulture“, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, sv. 21, Zagreb, 2003., str. 1-28.
- Ladić, Zoran, „O procesu demokratizacije u bilježenju privatno-pravnih isprava u istočnojadranskim komunama u srednjem vijeku kao posljedica razvitka urbanih zajednica i izraz osobne slobode“, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, sv. 32, Zagreb, 2014., str. 39-66.
- Ladić, Zoran, „O razlozima sastavljanja kasnosrednjovjekovnih dalmatinskih oporuka“, *Raukarov Zbornik: zbornik u čast Tomislava Raukara*, Zagreb: FF Press, 2005. str. 607-623.
- Ladić, Zoran, „Oporučni legati *pro anima* i *ad pias causas* dubrovačkih stanovnika krajem XIII. stoljeća“, *1000 godina dubrovačke (nad)biskupije. Zbornik radova znanstvenog skupa u povodu tisuću godina uspostave dubrovačke (nad)biskupije / metropolije (998.-1998.)*, Dubrovnik: Biskupski ordinarijat Dubrovnik, Crkva u svijetu, 2001. str. 733-751.
- Ladić, Zoran, „Oporučni legati *pro anima* i *ad pias causas* u europskoj historiografiji. Usporedba s oporukama dalmatinskih komuna“, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, sv. 17, Zagreb, 1999., str. 17-29.
- Ladić, Zoran, „Oporuke i osjećaji. O raznolikosti izričaja intimnih i grupnih emocija u istočnojadranskim oporukama razvijenog i kasnog srednjeg vijeka“, *Zbornik 9. Istarskog povijesnog biennala. Emotio, affectus, sensus...: o osjećajima u povijesti na jadranskom prostoru (9th Istrian history biennale. Emotio, affectus, sensus...; emotions in the history of the Adriatic. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Poreču od 23. do 25. svibnja 2019.)*, Poreč: Zavičajni muzej Poreštine, 2021. str. 80-113.
- Ladić, Zoran, „Religioznost kao pokretač društvenih i intimnih promjena u srednjem vijeku - primjer dominacije „socijalnog i laičkog kršćanstva“ u urbanim društvima istočnojadranske obale“, *Religio, fides, superstitiones ...: O vjerovanju i pobožnosti na jadranskom prostoru*. Poreč: Zavičajni muzej Poreštine ; Sveučilište Jurja Dobrile u Puli ; Državni arhiv u Pazinu, 2017. str. 78-109.

- Le Goff, Jacques, *The Birth of Purgatory*, Chicago: University of Chicago Press, 1984.
- McGuire, Patrick Brian, „Purgatory, the Communion of Saints and Medieval Change“, *Viator*, sv. 20, Berkeley, 1989., str. 61-84.
- McNamara, F, Rebecca i McIlvenna, Una, „Medieval and Early Modern Emotional Responses to Death and Dying“, *Parergon. Journal of Australian and New Zealand Association of Medieval and Early Modern Studies*, sv. 31, br. 2, Perth, 2014, str. 1-10.
- Musa, Ivica, „*Bolest i smrt u srednjem vijeku: povijesno-antropološki vidik*“, *Bolest i zdravlje u religijama. Zbornik radova interdiciplinarnog i interkonfesionalnog simpozija održanog u Zagrebu 1. ožujka 2010. (ur. Mijo Nikić)*, Zagreb: Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, 2011., str. 137-152.
- Novak, Zrinka, *Ulaganje u vječni život. Pobožnost stanovništva rapske komune u drugoj polovici XVI. stoljeća u zrcalu oporuka i kodicila*, Zagreb: Srednja Europa, 2024.
- Orbanić, Elvis, „Oporučna pobožna praksa u Buzetu u 16. stoljeću“, *Buzetski zbornik*, br. 38, 2011., str. 69-82.
- Orbanić, Elvis, *Pučka pobožnost i neki aspekti društva Istre od kraja 15. do kraja 16. stoljeća na primjeru oporuka*, Zagreb: Filozofski fakultet, 2005. (magistarski rad);
- Petricioli, Ivo, „Dvije matrikule bratovštine sv. Silvestra u Zadru“, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru. Razdio društvenih znanosti*, sv. 16, br. 7, Zadar, 1977., str. 145-156
- Raukar, Tomislav, *Hrvatsko srednjovjekovlje. Prostor, ljudi i ideje*, Zagreb: Školska knjiga, 1997.
- Ravančić, Gordan, *Vrijeme umiranja. Crna smrt u Dubrovniku 1348. - 1349.*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2010.
- Šanjek, Franjo i Grbavac, Branka (ur.), *Leksikon hrvatskoga srednjovjekovlja*, Zagreb: Školska knjiga, 2017.
- Tomašević, Nives, „Odnos hrvatskoga srednjovjekovlja prema smrti (s osobitim obzirom na Ples smrti Vincenta iz Kastva u Beramu)“, *Istra u umjetnosti i znanstvenim disciplinama: zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa*, Hrvojka Mihanović-Salopek i Alojzije Prosoli (ur.), Zagreb: Udruga Prosoli – Sveta glazba, 2010., str. 47-61.
- Vovelle, Michel, *La Mort et l'Occident de 1300 à nos jours*, Paris: Gallimard, 1983.
- Ziegler, Philip, *The Black Death*, New York: Harper Colins, 1969.

Prilog 1: Oporuka Lamberija, pok. Petra Baruante iz Njemačke, stanovnika Zadra**In margine: Testamentum condam Lamberii filii condam Petri Baruante de Alemania habitatoris Iadre**

In Christi nomine. Amen. Anno incarnationis eiusdem millesimo quadragentesimo quadragesimo septimo, indictione decima, die penultimo mensis Augusti. Tempore illustrissimi principis et domini excelentissimi domini Francisci Foscari Dei gratia incliti ducis Venetiarum et cetera, ac magnifici et generosi viri domini Hectoris Pasqualigo honorabilis comitis ciuitatis Iadre. Cum omnibus certum sit mori tamen cunctis incerta est hora mortis idcirco Lamberius filius condam Petri de Baruante de Alemania ad presens habitator Iadre sanus per Ihesu Christi gratiam mente, sensu, intellectu et corpore timens tamen mortis repentine periculum ac diuinum iudicium et nolens ab intestato decedere de suis bonis omnibus suam vltimam voluntatem et suum vltimum testamentum in hunc modum facere procurauit. Inprimis suam fideicomissariam instituit et esse voluit Catarinam filiam Martini de Zagabria vxorem suam dilectam ipsam solam prout iusserit sic ipsa sua commissaria adimplere teneatur et debeat. Dans et concedens dicte sue commissarie plenum arbitrium et potestatem dictam suam commissariam et omnia eius bona aprendendi, intromittendi, distribuendi, administrandi de calumnia et veritate dicendi, iurandi in animam dicti testatoris agendi, petendi, deffendendi, respondendi in iuditio et extra. Hec generaliter ad omnia alia que quilibet verus et legitimus commissarius alicuius dicere et facere posset et quem ad modum ipsemet testator dicere et facere posset, si personaliter uiuens interesset. Item uoluit corpus suus sepeliri in ecclesia sancti Siluestri de Iadra. Item reliquit fraternitatis sancti Siluestri predicti libras viginti quinque paruorum pro anima sua. In omnibus autem aliis suis bonis mobilibus et immobilibus iuribusque et actionibus, presentibus et futuris suprascriptam Catarinam consortem suam dilectam sibi heredum vniuersalem fecit et instituit. Et hanc uoluit esse suam vltimam voluntatem et suum vltimum testamentum quam et quod ualere iussit iure testamenti et vltime voluntatis. Et si iure testamenti et vltime voluntatis non ualeret ualeat iure codicillorum et omnibus modo uia, iure, usu et forma quibus melius ualere et tenere poterit et potest aliquo pretermisso non obstante. Actum Iadre, in confinio portarum beccarie in quadam domo positam iuxta Stanam relictam condam Chiole in qua ad presens habitat dictus testator, presentibus magistro Antonio Rizo marangono nauium et Luca Radoicouich becarrio testibus habitis, vocatis et rogatis.

Ser Lodouicus de Georgiis examinador.

Prilog 2: Oporuka Katarine, kćerke Martina iz Zagreba i supruge Lamberija pok. Petra de Baruante iz Njemačke

In margine: Testamentum Catarine filie Martini de Zagabria et vxoris Lamberii condam Petri de Baruante de Alemania

In Christi nomine. Amen. Anno incarnationis eiusdem millesimo quadragentesimo quadragesimo septimo, indictione decima, die penultimo mensis Augusti. Tempore illustrissimi et cetera, ac magnifici et generosi viri domini Hectoris Pasqualigo honorabilis comitis ciuitatis Iadre. Cum omnibus sit certum mori tamen cunctis incerta est hora mortis, idcirco Catarina filia Martini de Zagabria et vxor Lamberii condam Petri de Baruante de Alemania ad presens habitatoris Iadre sana per Ihesu Christi gratiam mente, sensu, intellectu et corpore tamen timens mortis repentine periculum ac diuinum iudicium et nolens ab intestato decedere de suis bonis omnibus suam vltimam voluntatem et suum vltimum testamentum in hunc modum facere procurauit. Inprimis (!) suum fideicomissarium fecit et instituit suprascriptum Lamberium maritum suum ipsum solum prout iusserit sic ipse suus commisarius adimplere teneatur et debeat, dans et concedens dicto suo comissario plenum arbitrium et cetera. Item uoluit corpus suus sepeliri in ecclesia sancti Siluestri de Iadra. Item reliquit fraternitatis sancti Siluestri predicti libras viginti quinque paruorum pro anima sua. In omnibus autem aliis suis bonis mobilibus et immobilibus iuribusque et actionibus, presentibus et futuris suprascriptum Lamberium maritum suum dilectum sibi heredum vniuersalem fecit et instituit. Et hanc uoluit esse suam vltimam voluntatem et suum vltimum testamentum quam et quod ualere iussit iure testamenti et vltime voluntatis. Et si iure testamenti et vltime voluntatis non ualeret ualeat iure codicillorum et omnibus modo uia, iure, usu et forma quibus melius ualere et tenere poterit et potest aliquo pretermisso non obstante. Actum Iadre, in confinio portarum beccarie in quadam domo positam iuxta Stanam relictam condam Chiole in qua ad presens habitat suprascripta testatrix, presentibus magistro Antonio Rizo marangono nauium et Luca Radoicouich beccario testibus habitis, vocatis et rogatis.

Ser Lodouicus de Georgiis iudex examinador Iadre huic testamento presentauit et se suprascripsit.

Strah od smrti i oporuke Nijemca Lamberija pok. Petra de Baruante, stanovnika Zadra i supruge Katarine iz 1447. godine

Sažetak

Rad prikazuje dvije oporuke iz 1447. godine sastavljene u Zadru od strane bračnog para Lamberija, sina pok. Petra de Baruante iz Njemačke i Katarine, kćerke Martina iz Zagreba. Stanovnici srednjovjekovnih dalmatinskih komuna, kao i oni diljem tadašnje Europe smrt nisu čekali nepripremljeno već su se za taj trenutak nastojali adekvatno pripremiti kako bi postigli vječni život u Raju. Naime, vjera, strahopoštovanje prema Svevišnjemu, te osjećaj krivnje pred grijehom bili su od neprijeporne važnosti u srednjovjekovnom misaonom poimanju svijeta. U želji da postignu lakši prelazak iz ovozemaljskog u vječni život stanovnici dalmatinskih komuna sastavljali su svoje oporuke u kojima su pri raspodjeli svojih zemaljskih dobara, dio imovine ostavljali za spas duše (*pro anima sua*). U vremenima kada su prijetili ratovi, glad, bolest, epidemije to je bilo iznimno važno pa su oporuke sastavljali i ljudi koji su bili posve tjelesno zdravi i pred kojima je još trebao biti čitav život. U tom kontekstu su analizirane i dvije oporuke napisane na isti dan, 30 kolovoza 1447. godine u Zadru od strane spomenutog bračnog para od kojih je muž bio podrijetlom Nijemac, a supruga Zagrepčanka. U trenutku sastavljanja oporuka živjeli su u Zadru, no nisu stekli status punopravnih građana. Očito nisu imali djece jer ih ne navode u oporuci, a za pretpostaviti je da su bili mlade životne dobi, između ostaloga i po konstrukciji gdje se međusobno tituliraju kao dragi, ljubljani (*dilectus, dilecta*). Oporuke su sastavili pri punom duševnom i tjelesnom zdravlju. Što je natjeralo ovaj bračni par da sastave oporuke, i to još istoga dana i da svoja materijalna dobra ostave jedan drugome iz raspoloživih dokumenata nije jasno osim uobičajene fraze kako oporuku sastavljaju iz straha od iznenadne smrti i ne želeći bezoporučno umrijeti. Vrijeme u kojem su živjeli daje sugerirati, bez obzira na sadržajnu škrtoost oporuka, da se radilo o strahu od neke bolesti, možda kuge koja se u to doba pojavljivala. Za godinu 1447. za sada nemamo podatka da je zabilježena neka značajnija prijetnja kuge u Zadru no to je vrijeme kada se ona općenito širi uzevši u obzir činjenicu kako je desetak godina ranije zahvatila Koločep, Lopud i Šipan te se probila u Gruž i Dubrovnik, a desetak godina kasnije izbila je velika kuga (1456.) koja je zahvatila čitavu obalu Jadrana Bosnu i Hercegovinu i druge dijelove. Budući da su obje oporuke sačuvane u knjizi registriranih oporuka bilježnika Ivana Calcine govorilo bi da su i umrli u kraćem vremenskom periodu od neke galopirajuće bolesti jer je sljedeća oporuka zabilježena u registru sastavljena u listopadu 1448.

Angst vor dem Tode und Testamente des Deutschen Lamberie verst. Peter de Baruante, Bürger von Zadar und seiner Ehefrau Katharina aus dem Jahr 1447.

Zusammenfassung

Die Arbeit stellt zwei Testamente aus dem Jahr 1447 vor, die in Zadar von dem Ehepaar Lamberie verfasst wurden: von Lamberie, Sohn des verstorbenen Peter de Baruante aus Deutschland, und seiner Ehefrau Katharina, Tochter des Martin aus Zagreb. Die Bewohner der mittelalterlichen dalmatinischen Kommunen erwarteten den Tod ebenso wenig unvorbereitet wie die Menschen im übrigen Europa jener Zeit. Sie bemühten sich um eine angemessene Vorbereitung auf diesen Augenblick, um das ewige Leben im Paradies zu erlangen. Der Glaube, die Ehrfurcht vor dem Allmächtigen sowie das Schuldgefühl aufgrund der Sünde waren in der mittelalterlichen Gedankenwelt von unzweifelhafter Bedeutung. In dem Bestreben, den Übergang vom irdischen ins ewige Leben zu erleichtern, verfassten die Einwohner dalmatinischer Kommunen Testamente, in denen sie bei der Verteilung ihrer weltlichen Güter einen Teil ihres Vermögens für das Seelenheil stifteten (*pro anima sua*). In einer Zeit, in der Kriege, Hungersnöte und Seuchen drohten, war dies besonders wichtig. So wurden Testamente auch von körperlich völlig gesunden Menschen verfasst, die ihr Leben noch vor sich hatten.

In diesem Kontext werden zwei Testamente analysiert, die am selben Tag, dem 30. August 1447, in Zadar von dem genannten Ehepaar verfasst wurden – wobei der Ehemann deutscher Abstammung und die Ehefrau aus Zagreb stammte. Zum Zeitpunkt der Testamentserrichtung lebten sie in Zadar, hatten jedoch nicht den Status vollwertiger Bürger erworben. Offenbar hatten sie keine Kinder, da diese in den Testamenten nicht erwähnt werden. Es ist anzunehmen, dass sie noch relativ jung waren, was unter anderem auch aus der Anrede hervorgeht, in der sie sich gegenseitig als „Geliebter/Geliebte“ (*dilectus, dilecta*) bezeichnen. Sie verfassten ihre Testamente bei voller geistiger und körperlicher Gesundheit.

Was das Ehepaar genau veranlasste, ihre Testamente am selben Tag zu verfassen und ihr materielles Hab und Gut einander zu vermachen, geht aus den verfügbaren Dokumenten nicht eindeutig hervor – abgesehen von der üblichen Formel, das Testament aus Furcht vor einem plötzlichen Tod zu verfassen, um nicht ohne letztwillige Verfügung zu sterben. Der historische Kontext lässt jedoch trotz der inhaltlichen Kürze der Testamente vermuten, dass die Angst vor einer Krankheit, vielleicht vor der Pest, der Grund war, die zu jener Zeit auftrat. Für das Jahr 1447 liegen derzeit keine Belege für eine signifikante Pestbedrohung in Zadar vor. Allerdings war es eine Zeit, in der sich die Seuche allgemein ausbreitete, besonders wenn man bedenkt, dass sie etwa zehn Jahre zuvor die Inseln Koločep, Lopud und Šipan heimgesucht und nach Gruž und Dubrovnik eingedrungen war; und etwa zehn Jahre später (1456) brach die Große Pest aus, die die gesamte Adriaküste, Bosnien und Herzegowina sowie andere Regionen heimsuchte. Da beide Testamente im Register des Notars Ivan Calcina erhalten sind, spricht dies dafür, dass sie innerhalb kurzer Zeit an einer akuten Krankheit verstorben sein könnten, da das nächste im Register verzeichnete Testament erst im Oktober 1448 verfasst wurde.

Prof.dr.sc. **Hrvoje Petrić**
Odsjek za povijest
Filozofski fakultet Sveučilišta u
Zagrebu

UDK: 94(497.5Koprivnica)
Izvorni znanstveni rad
Prihvaćeno: 20.09.2025.

Koprivnički natkapetani njemačkog/(unutar)njog austrijskog podrijetla u prvoj trećini 17. stoljeća

U članku se predstavljaju rezultati istraživanja vezani uz nazočnost njemačkih odnosno (unutar)njog austrijskih natkapetana u utvrdi Koprivnica u Slavonskoj krajini (Varaždinskom generalatu) u prvoj trećini 17. stoljeća.

Ključne riječi: Koprivnica, Slavonska krajina, 17. stoljeće, Vojna krajina, rani novi vijek

Uvod

Spletom okolnosti s habsburške strane granice još u 16. stoljeću našao se hrvatski slobodni i kraljevski grad Koprivnica, a oko koprivničkog i susjednog đurđevačko-prodavizkog organizirani su počeci Slavonske krajine. Kroz nekoliko desetljeća je Koprivnica postala natkapetanijskim središtem i kao takva ulazi u 17. stoljeće. Koprivnica je, za razliku od Križevaca i ostalih slobodnih te kraljevskih gradova¹ (zagrebačkog Gradeca i Varaždina), imala izraženiji pogranični položaj u fizičkom smislu. Križevcima se osmanski imperijalni sustav nalazio samo na istoku, a Koprivnici i na istoku i na sjeveru, pogotovo nakon prelaska Velike Kaniže u osmanski imperijalni sustav od 1600. godine. Koprivnica je u pravom smislu riječi postala pograničnim gradom-utvrdom. Njen granični položaj tijekom čitavog 17. stoljeća morao je imati posljedice na fizionomiju Koprivnice i promjene u svakodnevicu njegovih stanovnika. Uz to je Koprivnica kao pogranični grad i fenomen nastao iz struktura vlasti i moći pa je zbog toga potrebno obraditi razne oblike vlasti i moći na njegovom području, a za ovu prigodu odabrana je obrada koprivničkih natkapetana njemačkog odnosno (unutarnjo)austrijskog podrijetla.

Rasprava

U 17. stoljeće koprivnička tvrđava ulazi kao jedinstveni fortifikacijski sustav izgrađen u duhu renesansnog vojnog graditeljstva 16. stoljeća koje je gradilo u nizini uz prirodno ili umjetno stvorenu zaštitu tvrđavnih jaraka. Prema Milanu Kruheku «njezin je položaj na samoj graničnoj fronti prema turskim napadima vrlo težak. Za njezinu se obranu brine i Hrvatski sabor i kranjski staleži. Nadziru je vojne komisije i zapovjednici. Ipak je koprivnička tvrđava vrlo nesavršena... Nova tvrđava ima previše izdužene tvrđavne bedeme i premalene bastione.»² Ovakvo stanje potvrđuje nacrt Alessandra Pasqualinija iz 1598. godine. U unutarnjem prostoru utvrde vide se urbane insule sa dvjema glavnim uzdužnim ulicama među njima. Svi bedemi i bastioni su bili dovršeni, a na dva zapadna bastiona su bila označena oštećenja za koje se A. Žmegač pita «jesu li ona nastala topovskom paljbom neprijatelja, neodržavanjem ili ta mjesta nisu ni bila dovršena».³ Pri razmatranju oštećenja bedema ne bi smjeli odbaciti faktor tzv. Dugog rata (1593.-1606.). Koprivnička utvrda je izdržala sve napade i opasnosti toga rata, 1601. nadvojvoda Karlo je naložio da se krene u obnovu koprivničke utvrde. Prema izvješću iz 1603. Dvorski bastion je u ratnim godinama bio jako oštećen pa se moralo pristupiti njegovoj ponovnoj gradnji. Početkom 17. stoljeća

¹ O gradovima na prostoru «zemalja krune Sv. Stjepana» od srednjega vijeka do početka 20. stoljeća postoji relativno bogata literatura koju je dobro usustavio. E. Deák u djelu: *Allgemeine Bestimmung der Städte und der Städtischen Siedlungen*, objavljeno kao uvodni (prvi) dio knjige *Das Städtewesen der Länder der Ungarischen Krone* (1780-1918), Wien 1979.

² M. Kruhek, *Tvrđava u Koprivnici – povijesni i tipološki razvoj*, Koprivnica – grad i spomenici, Zagreb 1986., str. 26.

³ A. Žmegač, *Najstariji nacrti Koprivnice*, Podravski zbornik, sv. 26-27, Koprivnica 2001., str. 76-77.

postojala su četiri bastiona: Varaždinski, Dravski, Đurđevački i Dvorski. Istovremeno su se ideje o gradnji petog bastiona koje nikada nisu realizirane.⁴ Bastioni su, prema Pasqualinijevom tlocrtu Koprivnice iz 1598., nosili njemačke varijante imena: sjeverozapadni - «Warasdiner», sjeveroistočni - «Troysche», jugozapadni - «Castell» i jugoistočni - «St. Georgy».⁵ Oružje koje se dopremalo iz Štajerske⁶ čuvalo se u oružani (Zeug Haus)⁷, najznačajnijoj i najvećoj vojnoj zgradi u Koprivnici.⁸

Na početku 17. stoljeća Koprivnica je bila više vojna utvrda sa dominacijom vojnih funkcija nad civilnima. Istovremeno je Koprivnica i dalje bila, barem nominalno, slobodni kraljevski grad sa srednjovjekovnim gradskim privilegijama na koji su bitan utjecaj imali natkapetani.

Dvostruka uprava (civilna i vojna) Koprivnice je stvorila čitav niz problema. Oni su najčešće izbijali zbog preklapanja ovlasti nad stanovnicima jer su neki građani slobodnog i kraljevskog grada Koprivnice bili u vojnoj službi. No bilo je i drugih razloga. Nadvojvoda Matija je primjerice 1595. godine zapovjedio da sve zemlje koje vojska drži na području grada moraju podvrći jurisdikciji slobodnog kraljevskog grada Koprivnice. Časnici te naloge nisu izvršili. Posjedi u rukama vojnih osoba i dalje su bili izdvojeni od jurisdikcije slobodnog i kraljevskog grada.⁹ Uz to su natkapetani narušavali koprivnička autonomna prava odlučivanja građana, koja su postojala na papiru, zamjenjujući izabrane gradske suce sucima po vlastitom izboru, stavljali su izvan snage prava lova i ribolova u okolici grada ili su rekvirirali teritorije, koji su pripadali gradu, u vojne svrhe.¹⁰

Časnici i obični vojnici su u koprivničkoj utvrdi kupovali kuće ili druge nekretnine. Časnici nisu htjeli plaćati gradske namete koje su bili obvezni davati za nekretnine. Grad Koprivnica se radi toga pritužio na Ugarskom saboru u Požunu pa je nadvojvoda Matija 9. ožujka 1595. izdao nalog kojim generala, kapetana i

⁴ M. Kruhek, Povijest izgradnje koprivničke tvrđave, Koprivnica – grad i spomenici, Koprivnica 1986., str. 203-204.

⁵ STLA, Militaria, Sch. 75 (Provinthäuser); objavljen u: K. Kaser, Die österreichische Militärgrenze in Kroatien (16. bis Mitte 18. Jh.), Die Steiermark – Brücke und Bollwerk, Graz 1986., str. 257 i u: A. Žmegač, Bastioni kontinentalne Hrvatske, str. 69.

⁶ H. Valentinitš, Zur Geschichte des Handels und der Produktion von Handfeuerwaffen in der Steiermark im Zeitalter der Türkenkriege, Veröffentlichungen des Landeszeughauses, br. 6, Graz 1976., str. 97-143.

⁷ Gradnja oružane u Koprivnici započela je najvjerojatnije oko 1583., a bila je najvjerojatnije prije 1598. godine. Bila je građena od čvrstog materijala – opeka i vapna. Vapno je bilo dopremeno iz okolice Apatovca na Kalničkom gorju. Usp. D. Stepinac, A. Žmegač, Zgrada oružane i jugoistočni bastion koprivničke tvrđave. Povijesno-građevinski razvoj i vrednovanje. Prijedlog konzervatorskih smjernica. Idejno rješenje obnove, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb 2002., str. 4.

⁸ Štajerski zemaljski arhiv Graz (dalje: STLA), Militaria, Sch. 186.

⁹ Hrvatski državni arhiv (dalje: HDA), Grad Koprivnica, kut. 5, br. 8, 9; R. Horvat, Koprivničke listine XVI vijeka, Vjesnik Zemaljskog arhiva, god. XVI., Zagreb 1914., str. 300-302.

¹⁰ K. Kaser, Slobodan seljak i vojnik, knj. 1, Zagreb 1997., str., 104-105.

potkapetana u koprivničkoj utvrdi poziva da i oni, kao i ostali vojnici koji posjeduju nekretnine u koprivničkoj utvrdi moraju davati sva podavanja gradu Koprivnici.¹¹

Kralj Matija II. naredio je 1618. da se provede zaključak Ugarskog sabora o restituciji koprivničkih posjeda pod vlast Hrvatsko-slavonskog sabora, ali ta je zapovijed, čini se, još iste godine bila opozvana.¹² Isti je kralj 28. kolovoza 1618. dao naputak kojim je svojim vojnim zapovjednicima na granici (a to se odnosilo i na koprivničkoga) dao na znanje da neće podnositi njihovu samovolju, despotsko ponašanje prema svojim podložnicima i gaženje prava i obaveza koji vrijede za sve feudalne vlasnike u kraljevstvu. Kralj im je naredio da su od posjeda i zemalja koje uživaju dužni plaćati porez kralju, kraljevsku diku, Crkvi davati desetinu i radnu snagu za javne radove, jednako kao što to čine svi drugi feudalni posjednici kraljevstva.¹³

Koprivničkom natkapetanijom je zapovijedao zapovjednik (natkapetan) koji je od 1630. kao plaću dobivao mjesečno 50 rajnskih forinti¹⁴, a s dodatnim prihodima njegov se proračun popeo do 137 forinti mjesečno¹⁵ odnosno čak 1644 rajnskih forinti godišnje. Potkapetan je primao 20 rajnskih forinti plaće (s ostalim troškovima 39), vojni kapelan je imao 20, vojvode 13 rajnskih forinti.¹⁶ Takve plaće su bile zadržane sve do 1732. godine.¹⁷ Uz to treba spomenuti da je koprivnički zapovjednik upravljao Koprivničkim vlastelinstvom i uživao značajne prihode.

U sastavu koprivničke natkapetanije se 1601. i 1603. godine spominju utvrde: Koprivnica, Novigrad, Ludbreg, Virje i Drnje.¹⁸ U Koprivnici su bili smješteni njemački vojnici, husari i haramije. U svim je poznatim popisima 17. stoljeća broj njemačkih vojnika¹⁹ smještenih u koprivničkoj utvrdi bio jednak tj. iznosio je 173 vojnika²⁰. U historiografiji je poznato da su njemački vojnici provodili dugogodišnju

¹¹ HDA, Grad Koprivnica, kut. 5, br. 9; R. Horvat, Koprivničke listine XVI vijeka, str. 301-302.; R. Horvat, Poviest slob. i kr. grada Koprivnice, str. 157.

¹² Hrvatski saborski spisi (dalje: HSS), sv. 5, Zagreb 1918., str. 239.

¹³ HSS, sv. 5, str., 187-189.

¹⁴ STLA, Militaria, Sch. 161, 162.

¹⁵ K. Kaser, Slobodan seljak i vojnik, knj. 1, str. 86. Koprivnički i križevački zapovjednici su osim plaće od 50 rajnskih forinti imali pravo na osoblje (tjelesnu zaštitu i stražu, kuhar i sl.) koje je mjesečno dobivalo 47 rajnskih forinti. K tome je natkapetan dobivao 40 rajnskih forinti namijenjenih održavanju konjušnice.

¹⁶ STLA, Militaria, Sch. 162, 175, 191, 254.

¹⁷ K. Kaser, Slobodan seljak i vojnik, knj. 1, str. 85.

¹⁸ STLA, Militaria, Sch. 126. i 130. Postoji više verzija popisa utvrda, a u jednoj se umjesto Novigrada spominje Sigetec. Najvjerojatnije se radi o istoj utvrdi sa dva imena. No, odgovor na pitanje da li je ta utvrda bila na mjestu današnjeg Sigeca ili Novigrada Podravnog, jedino mogu dati nova istraživanja.

¹⁹ F. Močanin u tekstu: Vojna krajina do kantonskog uređenja 1787., u: Vojna krajina, Zagreb 1983., na str. 33 o «njemačkim vojnicima» piše: «U važnijim posadama bilo je uvijek nešto njemačkih vojnika (Deutsche Knechte). Ti su u početku bili pravi Nijemci (vjerojatno je među njima bio i po koji Slovenac iz susjednih pokrajina), no teški uvjeti krajiškog života nisu privlačili nove, a stari su se ženili domaćim djevojkama i s vremenom se pohrvatili. Kako su njemački vojnici bili bolje plaćeni od ostalih pješaka, u tu je formaciju u nedostatku pravih Nijemaca ušlo i mnogo domaćeg svijeta. No, ipak se strano ime održalo sve do 18. st.»

²⁰ STLA, Militaria, Sch. 162, 175, 191, 211, 254.

praksu ženidbe domaćih djevojaka. Sinovi iz tih brakova su često preuzimali vojnu službu unutar fiksnog broja njemačkih vojnika u utvrdi. Posljedica toga procesa je bilo to da se broj pravih «Nijemaca» stalno smanjivao.²¹

Očito je bilo riječ o favoriziranju pripadnika štajerskih staleža pri davanju zapovjednog mjesta koprivničke natkapetanije.²² Hrvatsko-slavonski sabor se nastojao suprotstaviti takvoj praksi jer su, prema A. E. Brliću, «predstavnici tadanjih hrvatskih staleža sami jedva čekali na bilo koje unosno mjesto u okviru obrambenih mjera na hrvatskoj, slavonskoj ili primorskoj Krajini. Tu se svima pružala jedinstvena prilika, da se obogate.»²³

Još je Fedor Moačanin upozorio da je Hrvatsko-slavonski sabor 1619. godine «postavio zahtjev da se krajiške službe popunjavaju po ključu pola-pola između Hrvata i Nijemaca. Gradački Dvorski ratni savjet odgovorio je da Hrvati imaju dvije trećine krajiških službi. To je vjerojatno bilo točno, ako se računaju sitnije službice, a ne ključna komandna mjesta.»²⁴

Na zasjedanju Hrvatsko-slavonskog sabora održanom u Zagrebu 7. travnja 1620. godine spomenuto je i pitanje popunjavanja vrhovnih zapovjednih mjesta u Vojnoj krajini «strancima».²⁵ Gradačko Dvorsko ratno vijeće je o tom pitanju 14. svibnja 1620. dalo svoje mišljenje Ferdinandu II. Dvorsko ratno vijeće se nastojalo opravdati s više činjenica. Spomenuto je da je zapovjednik Slavonske krajine general Sigismund Fridrich Trautmansdorf ujedno stanovnik Ugarske («landman in Ungern»). Činjenicu da su zapovjednici kapetanija u Koprivnici, Križevcima, Ivaniću i Đurđevcu Nijemci («Teutschen») ublažuje izgovorom da su zato zapovjednici manjih utvrda «alle der Crabatischen nation». Dvorsko ratno vijeće je istaknulo da Nijemci («Teutschen») čine tek trećinu zapovjednog kadra na prostoru Hrvatsko-slavonske vojne krajine pa se hrvatsko-slavonski staleži, prema tome, nemaju pravo žaliti da su, tobože, isključeni od zapovijedanja.²⁶

²¹ K. Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, knj. 1, str. 87.

²² To je bilo razumljivo jer su zapovjednička mjesta uz redovitu plaću donosila relativno visoke prihode od nekretnina koje su držali na prostorima gdje su službovali te od otkupnine za zarobljenike i njihovog korištenja kao radne snage. Npr. zapovjednik Križevačke natkapetanije Ivan Jakob Galler (1647.-1660.) posjedovao je, prema Karlu Kaseru, «veliki povrtnjak s kućom i pojatom, oko 90 jutara oranice, livada, šuma i vinograda. Kmetovi koji su se na toj zemlji nalazili plaćali su uobičajene vlastelinske namete. Pokućstvu njegove kuće pripadali su mnogi turski ukrasni predmeti i tepisi. Kući je nadalje pripadalo još oko 50 zasužnjenih žena i muškaraca. Za neke od njih već je bila utanačena otkupnina, za neke se upravo pregovaralo o njoj. Neki, za koje se otkupnina nije očekivala, već su bili integrirani u kućanstvo kao konjušari odnosno kao sluškinje. Nedvojbeno je da su takvi neregularni prihodi donekle premašivali regularne.» K. Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, knj. 1, str. 86-87.

²³ A. E. Brlić, *Međusobne rodbinske veze koprivničkih krajiških kapetana*, Zbornik Muzeja grada Koprivnice, sv. 5, Koprivnica 1947., str. 72.

²⁴ F. Moačanin, *Vojna krajina do kantonskog uređenja*, str. 42.

²⁵ HSS, knj. 5, str. 249-252.

²⁶ HSS, knj. 5, str. 256-257.

Svi zapovjednici²⁷ Koprivničke natkapetanije su dolazili sa štajerskog područja i pripadali su u red štajerskog plemstva. Nema zabilježenih primjera, barem u prvoj trećini 17. stoljeću, da je zapovjedništvo nad koprivničkom natkapetanijom bilo predano pripadnicima hrvatsko-slavonskog plemstva.

Alban Grasswein se spominje kao koprivnički zapovjednik od 1597. do 1604. godine. Zanimljivo je spomenuti da je karijeru započeo kao poručnik (vicekapetan) upravo u koprivničkoj utvrdi 1586. godine. Sudjelovao je u borbama na potoku Komarnici. Pripadao je obitelji najvjerojatnije tirolskog podrijetla koja se preselila na štajerski prostor te osim u Štajerskoj svoje posjede imala i u Donjoj Austriji. Alban Grasswein je prije Koprivnice zabilježen kao kapetan u Ivaniću od 1591. godine, gdje se posebno istaknuo u ratovanju. On je neko vrijeme zamjenjivao zapovjednika (generala) Slavonske krajine, godine 1600. porobio je okolicu Slatine zarobivši slatinskog zapovjednika Murat-agu, a 1603. je uspio zaštititi doseljene Vlahe. Bio je u sukobu s koprivničkim građanima i hrvatsko-slavonskim staležima. Prije Albana u Koprivnici su iz obitelji Grasswein kao zapovjednici služili Stjepan (1589.-1597.) i Vuk (1597.). Prema Radoslavu Lopašiću, Stjepan Grasswein je bio zapovjednik Slavonske krajine od 1589. do 1594., a Alban Grasswein 1594. godine, što vjerojatno govori da se sjedište Slavonske krajine krajem 16. stoljeća mijenjalo s obzirom na mjesto gdje je trenutno stolovao imenovani zapovjednik.²⁸ Grassweini su obiteljski bili povezani s Ivanom Globiczerom, koprivničkim zapovjednikom u razdoblju 1572.-1589., te kasnijim zapovjednikom Slavonske krajine koji je utjecao na dolazak obitelji Grasswein na krajiški prostor te pomogao početnu vojnu karijeru Stjepana Grassweina.²⁹ Uvidom u popise poreza moguće je utvrditi da je Grasswein (Grayszbayn) 1596. držao 2 i ½ dima na posjedu «Bednye seu Bukouc», tj. posjed Bukovec sjeverozapadno od Koprivnice (kod Ludbrega). Godine 1598. je Albani Grasswein (Grawzwein) u Velikom Bukovcu (Nagh Bwkowcz) ima 32, a u Donjem Bukovcu (Also Bwkowcz) 7 kmetsku obitelj i 1 inkvilinsku. U popisu iz 1600. piše da je Albanum Grayzban posjedovao Veliki i Mali Bukovec (Nagi et Kis Bwkowcz) sa ukupno 40 kuća (domus).³⁰

²⁷ Karl Kaser smatra da je preuzimanje zapovjedništvom nad natkapetanijom ne samo postalo unosnim poslom «nego služilo i vojnoj karijeri. Zapovjednici Varaždinskog generalata bili su doduše po svom službenom rangu samo potpukovnici, ali su brzo ad personam dobivali rang pukovnika i kasnije generala. Slijedili su pojedini kapetani i ubrzo, također ad personam, dobivali čin pukovnika.» Usp. K. Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, knj. 1, str. 86.

²⁸ STLA, *Kriegs-Acten za 1602. godinu*; *Spomenici hrvatske krajine* (dalje: SHKR), knj. 3, Zagreb 1884., 471-472; HSS, knj. 5, str. 632.; A. E. Brlić, *Tri Grasweina, vel. kapetani Koprivnički*, *Zbornik Muzeja grada Koprivnice*, sv. 6, Koprivnica 1947., str. 84-86.

²⁹ A. E. Brlić, *Međusobne rodbinske veze koprivničkih krajiških kapetana*, *Zbornik Muzeja grada Koprivnice*, sv. 5, Koprivnica 1947., str. 72-73.

³⁰ J. Adamček, I. Kampuš, *Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV i XVI stoljeću*, Zagreb 1976., str. 366, 444-445, 575. Usporedbom popisa iz 1598. i 1600. vidljivo je da su Donji Bukovec popisan 1598. i Mali Bukovec popisan 1600. očito jedno te isto selo.

Izgleda da je na prijelazu 16. u 17. stoljeću dio stanovništva živio izvan koprivničke utvrde u njejoj neposrednoj blizini. Da se radilo o skromnim objektima stanovanja potvrđuje izvješće koprivničkog natkapetana Albana Grasweina iz 1601., koji spominje «staje i kućerke» izvan utvrde.³¹ Koprivničanci su, prema ovom podatku, izvan utvrde imali staje u kojima su držali stoku, a dio vjerojatno siromašnijih stanovnika je živio u «kućercima». Tijekom 17. stoljeća Koprivnica je počela intenzivnije živjeti izvan tvrđave tj. došlo je do svojevrsnog izlaska iz jezgre u koju se zatvorila u 16. stoljeću. Do kraja 17. stoljeća većina je gospodarskih funkcija izmještena na prostore novog središta koje se formiralo uz sjeverni rub tvrđave. Razumljivo je da je novo središte nastalo u zaštićenijem sjevernom dijelu, ali su na njegov smještaj utjecali i drugi faktori, poput prometnih pravaca, konfiguracije terena, sastava tla itd.

S vremenom su koprivnički natkapetani Koprivničkog vlastelinstva, odnosno njegove ostatke, pretvorili u vlastite feudalne posjede od kojih su imali nemale koristi. Oni su ostatkom koprivničkog vlastelinstva, odnosno tzv. «kuhinjskim selima», upravljali kao feudalni gospodari³², a dohodak ovih sela je iznosio preko 1000 rajnskih forinti.³³ Koprivnički natkapetani su tako, pored svoje plaće, uživali ukupne prihode s Koprivničkog vlastelinstva. Oni su za to sami morali namještati nadstojnike, stražare i puškare (čuvare).³⁴

Koprivnički natkapetan Alban Grasswein je nove doseljenike u sela Koprivničkog vlastelinstva pretvarao u kmetove.³⁵ Osim toga, natkapetan Grasswein je «kuhinjska sela» izuzeo od vlasti Hrvatsko-slavonskog sabora i bana. Na saborskom zasjedanju 1604. staleži su se žalili da je kapetan Alban Grasswein (Grayszwein) na ostatku Koprivničkog vlastelinstva zabranio popisivanje i naplatu poreza.³⁶ Ti su postupci zapravo značili izdvajanje Koprivničkog vlastelinstva iz vlasti Hrvatsko-slavonskog sabora tj. prelazak iz jurisdikcije Hrvatsko-slavonskog kraljevstva u nadležnost Vojne krajine.³⁷

U vrijeme natkapetana Grassweina se i vlaško stanovništvo naselilo na dio Koprivničkog vlastelinstva, na što ukazuje pismo kralja Rudolfa od 8. listopada 1604. u kojem poziva nadvojvodu Ferdinanda da udovolji molbama Hrvatsko-slavonskog

³¹ STLA, Militaria, Sch. 125.

³² STLA, Militaria, Sch. 175.

³³ K. Kaser, Slobodan seljak i vojnik, knj. 1, str. 86, 103-104.

³⁴ K. Kaser, Slobodan seljak i vojnik, str. 86, 103

³⁵ A. E. Brlić, Tri Grasweina, vel. kapetani Koprivnički, Zbornik Muzeja grada Koprivnice, sv. 6, Koprivnica 1947, str. 84-86.

³⁶ HSS, knj. 5, str. 632-633; SHKR, knj. 1, str. 324-326.; J. Adamček, Bune i otpori, str. 19.

³⁷ J. Adamček, Agrarni odnosi, str. 505.

sabora zbog vlaških naseljenika kao koprivničkih podložnika.³⁸ I nadvojvoda Matija se u Beču 13. svibanja 1605. očitovao nadvojvodi Ferdinandu oko ove tužbe.³⁹

Felix Schrottenbach (Schrattenpach) je 1606. zabilježen kao «oberhauptmann zu Copenriz», a na istoj je dužnosti bio do 1608. godine. Ugledna štajerska obitelj Schrottenbach⁴⁰ je rodbinski bila povezana s Grassweinima. Supruga Stjepana Grassweina je bila Elizabeta Schrottenbach, dok je Anna Grasswein bila supruga Maximiliana Schrottenbacha, upravitelja Štajerske (1591.–1593.). Felix Schrottenbach je prije dužnosti «oberhauptmana» Koprivnice obnašao dužnost zapovjednika križevačke natkapetanije.⁴¹ Kasnije se povukao iz vojne službe te upravljao svojim posjedom. Spominje se primjerice 1635. prigodom lokalne bune na posjedu Ojstrica između Vranskog i Trbovlja, koja se kasnije proširila na Donju Štajersku i veći dio Kranjske.⁴²

Vlaško stanovništvo iz sela Mučne, koji su se naselili na dio Koprivničkog vlastelinstva, 1605. su molili da ih se oslobodi rabote i sličnih zahtjeva⁴³, ali se ne spominje tko je postavljao te zahtjeve.⁴⁴ Izgleda da je zahtjeve prema njima imao koprivnički natkapetan koji se vjerojatno nastojao postavljati kao upravitelji Koprivničkog vlastelinstva. Prema bilješci iz 1607., vlaški naseljenici iz Mučne žalili su se na koprivničkog kapetana Schrottenbacha, ali se ne kaže zbog čega.⁴⁵ Spis je bio dostavljen kapetanu radi podnošenja izvještaja i otklanjanja razloga tužbi. Aleksi Ivić je pozivajući se na spomenute bilješke smatrao da su 1605. «od Srba u Mučnoj kod Koprivnice okolni plemići zahtevali, da im obavljaju kmetovsku službu», a 1607. spominje sukob s koprivničkim kapetanom Schrottenbachom.⁴⁶ Nakon što je kapetan Schrottenbach dao izvještaj Dvorskom ratnom vijeću u Grazu, ono mu je naložilo da vlaško stanovništvo u Mučnoj ostavi na miru dok ne stigne zapovjednik Slavonske krajine. Po Aleksi Iviću su stanovnici u Mučnoj ovu odluku pogrešno protumačili te ih je u ožujku 1608. Dvorsko ratno vijeće ukorilo radi neposlušnosti, a u svibnju 1608. povjerilo zapovjedniku Slavonske krajine Sigismundu Fridrichu Trautmansdorfu

³⁸ HSS, sv. 5, str. 634–635.

³⁹ HSS, knj. 5, str. 646.

⁴⁰ Inače se obitelj Schrottenbach isticala u trgovini žitom. P. Štih, V. Simoniti, Slovenska povijest do prosvjetiteljstva, Zagreb 2004., str. 228. O žitnoj trgovini, usp. V. Valenčič, Žitna trgovina na Kranjskem in ljubljanske žitne cene od srede 17. stoljetja do prve svetovne vojne, Ljubljana 1977.

⁴¹ STLA, Laa. A. Ant. VI. Finanzwesen, Ausgabenbücher, knj. 38, fol. 4v; STLA, Militaria, Sch. 139.; SHKR, knj. 3, str. 471–472; H. P. Naschenweng, Die Landeshauptleute der Steiermark 1236–2002., Graz 2002., str. 131–133; K. Wurzbach, Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, Bd. 31, Wien 1876., str. 267.

⁴² P. Štih, V. Simoniti, Slovenska povijest do prosvjetiteljstva, Zagreb 2004., str. 303.

⁴³ Kriegsarchiv Beč (dalje: KA), Innerösterreichische Hofkriegsrat (dalje: IÖHKR), Vindica, Prot. Juli 1605.

⁴⁴ F. Močanin, Pokušaji sporazumijevanja između hrvatskog plemstva i vlaha Varaždinskog generalata u 17. stoljeću, Vojna krajina (Povijesni pregled – historiografija – rasprave), Zagreb 1984., str. 280.

⁴⁵ KA, IÖHKR, Vindica, Prot. Dezember 1607.

⁴⁶ A. Ivić, Migracije Srba u Slavoniju tokom 16., 17. i 18. stoljeća, Naselja i poreklo stanovništva po arhivskim dokumentima, knj. 21, Srpski etnografski zbornik, knj. 36, Subotica 1926, str. 25.

zadatak da se riješi spor između vlašskog stanovništva i koprivničkog kapetana Schrottenbacha.⁴⁷ Iz iznesenih podataka moguće je zaključiti da su koprivnički vlastelini početkom 17. stoljeća vlaške naseljenike u Mučnoj pokušavali smatrati podložnicima Koprivničkog vlastelinstva.

Idući poznati koprivnički zapovjednik je bio **Hans Fridrich Herberstein**, a tu je dužnost obnašao između 1614. i 1616. godine. O njemu nema drugih podataka osim da je bio pripadnik znamenite štajerske obitelji Herberstein, koja je u Vojnoj krajini dala nekoliko najviših časnika i zapovjednika.⁴⁸

Nakon Herbersteina se kao koprivnički zapovjednik spominje **Ivan Meilgruber (Melgraber)**. On je zabilježen 1630. godine kada je kralj Ferdinand II. pisao Ivanu Ulriku hercegu od Kromawa neka utječe na prestanak nasilja koje Koprivničancima činio kapetan Ivan Meilgruber. Isti se Meilgruber spominje kao križevački zapovjednik od 1605. do 1622. godine.⁴⁹

Friedrich Freyherrn von Mensperg je koprivnički natkapetan («oberhauptman») bio u nekoliko navrata između 1626. i 1636. godine (na toj dužnosti se spominje 1626., 1630.-1636.).⁵⁰ Građani Koprivnice su se tužili na nasilja vojnih vlasti. Na zasjedanju Hrvatskog sabora 6. listopada 1634. godine optužili su natkapetana Fridrika Mensperga da se upliće u jurisdikciju grada, da ometa gradsko vinotočje i otima građanima posjede. Hrvatski sabor je tu tužbu podržao.⁵¹ Koprivničanci su se tužili na koprivničke natkapetane, kao primjerice Blaž Zalaj 1635. godine jer mu je kapetan provalio u kuću i zadržavao isplatu plaće.⁵²

Odnose između grada Koprivnice i koprivničkog natkapetana regulirala je 1635. posebna kraljevska komisija u kojoj su sudjelovali predstavnici hrvatsko-slavonskih staleža i kraljevskih vojnih vlasti. Komisija je utvrdila da vojne vlasti gotovo svakodnevno nanose različite štete građanima i dobrima slobodnog i kraljevskog grada Koprivnice. Kapetan je građanima oteo 166 jutara oranica i više vinograda.

⁴⁷ KA, IÖHKR, Vindica, Prot. März 1608.; Prot. Mai 1608.; A. Ivić, Migracije Srba u Slavoniju tokom 16., 17. i 18. stoljeća, str. 25.

⁴⁸ STLA, Finanzwesen, Ausgabenbücher, knj. 38, fol. 4v; 44, fol. 2; 45, fol. 4.; A. Ivić, Migracije Srba, str. 22, 25; STLA, Militaria, Sch. 139.; I. A. Kumar, Geschichte der Burg und Familie Herberstein, knj. 2, Graz 1837.; H. P. Naschenweng, Die Landeshauptleute der Steiermark 1236-2002., Graz 2003., str. 124-125, 128-129, 137-139, 148-149.; Herberstein, Slovenski biografski leksikon, knj. 1, Ljubljana 1925.-1932., str. 301-303.

⁴⁹ HDA, Grad Koprivnica, kut. 6, br. 3; SHKR, knj. 3, str. 471-472; STLA, Laa. A. Ant. VI. Finanzwesen, Ausgabenbücher, knj. 38, fol. 3v, 4v.

⁵⁰ STLA, Finanzwesen, Ausgabenbücher, knj. 59, fol. 13v; Militaria, Sch. 162; J. Adamček i suradnici, Seljačke bune u Hrvatskoj u XVII stoljeću (grada), Zagreb 1985., str. 47; STLA, Militaria, Sch. 166, Tägliche Handtbuech, fol. 133.

⁵¹ Zaključci Hrvatskog sabora, knj. 1. (1631-1693.), Zagreb 1958, pripremili J. Buturac, M. Stanisavljević, R. Sučić, V. Šojat i B. Zmajčić, 46-47.

⁵² HDA, Ujedinjena bansko-varaždinsko-karlovačka generalkomanda (dalje: Generalkomanda=, Uvezeni spisi Varaždinskog generalata (dalje: USVG), knj. 1, fol. 76-76v.

prisiljavao ih je da kao vojnici sudjeluju u pohodima protiv Osmanlija, primaju na konačenje vojsku, itd. Komisija je odredila da se građani ne smiju ometati u izboru sudaca i prisežnika. Sve vojne osobe trebali su ubuduće u pitanju svojih posjeda u gradu biti podložne gradskim vlastima, koje su tim posjedima mogle nametati daće jednako kao i posjedima građana. Kapetan je i dalje mogao uhititi građanina, ali ga je odmah morao predati civilnim vlastima. Komisija je vojnim vlastima zabranila da procjenjuju i određuju cijenu robe koja se prodaje u gradu. Sudac se, međutim, morao s kapetanom dogovoriti o visini tržišnih pristojbi za vino, žitarice i meso. Pravo ribolova u gradskim grabama komisija je ostavila kapetanu. Građanima je dodijeljeno pravo lova divljači. Određeno je da kapetan vrati građanima sve oduzete zemlje.⁵³

U Varaždinu se 4. rujna 1635. sastalo posebno povjerenstvo koje je sastavilo izvješće o rješavanju spornih pitanja između «civilnog dijela» Hrvatsko-slavonskog kraljevstva i Varaždinskog generalata. Uz ostalo je određena sudska nadležnost u slučaju nasilja od strane vojske nad civilnim stanovništvom.⁵⁴

Postojao je još jedan problem. Hrvatsko-slavonskim staležima, svjesnima postupka izdvajanja Koprivničkog vlastelinstva ispod njihove vlasti, nije preostalo drugo nego se neuspješno žalili na neplaćanje poreza od strane Koprivničkog vlastelinstva kao npr. 1613. godine. Tek je 1618. Ugarski sabor donio zaključak kojim se Koprivničko vlastelinstvo pod upravom koprivničkog kapetana moralo podvrgnuti ne samo plaćanju poreza i javnim radovima nego i plaćanju crkvene desetine. Kralj je taj zaključak potvrdio, ali on nikada nije bio proveden u praksu.⁵⁵ Hrvatsko-slavonski sabor je, nakon 1604. i 1613. te 1618. godine, ali i više puta kasnije, uzaludno tražio da se Koprivničko vlastelinstvo odnosno posjedi oko Koprivnice podvrgnu pod njegovu vlast te da podložnici plaćaju poreze.⁵⁶ Kapetani su podložnike vlastelinstva čuvali od plaćanja desetine, dike i davanja tlake prigodom izgradnje utvrda čime su njihovi stanovnici, koji su se našli izvan utjecaja važećih zakona, «osjećali sve pozitivne i negativne strane svojih gospodara».⁵⁷

Osim sela Kunovec, Pustakovec, Ivanec i Peteranec, još su neka bila sastavni dio Koprivničkog vlastelinstva. Iz godine 1635. je sačuvana žalba kmetova Drnja i Sigeca protiv koprivničkog kapetana zbog samovoljnog udvostručavanja njihovih kmetских obaveza. Radi toga se sastalo posebno povjerenstvo koje je dalo detaljan izvještaj o tim obavezama. Osim sudjelovanja u obrani protiv Osmanlija kmetovi su održavali mlinove na Dravi i davati druga podavanja.⁵⁸ Istovremeno je bilo traženo da dobra Koprivničkog i Đurđevčkog vlastelinstva, tj. sela Peteranec, Drnje, Ivanec, Sigetec,

⁵³ HDA, Grad Koprivnica, kut. 6, br. 4.

⁵⁴ HDA, Generalkomanda, USVG, knj. 1, br. 5.

⁵⁵ HSS, knj. 5, str. 85, 187-188.; J. Adamček, Bune i otpori, str. 19.

⁵⁶ HSS, knj. 5, str. 85, 632-633, 671; ZHS, knj. 1, str. 45, 106, 500; J. Adamček, Agrarni odnosi, str. 505.

⁵⁷ K. Kaser, Slobodan seljak i vojnik, knj. 1, str. 104.

⁵⁸ HDA, Generalkomanda, USVG, knj. 1, fol. 61v-65.

Kunovec, Pustakovec i Virje te pustoseline Izdenčine i Petrovci budu doznačene fisku.⁵⁹ Prema ovom podatku, na Koprivničkom i Đurđevačkom vlastelinstvu je u 17. stoljeću preostalo samo sedam naselja. Iste, 1635. godine je odlučeno da se vlastelinstvo ostavi pod jurisdikcijom «krune i kraljevskog fiska», a podložnici su trebali plaćati određenu diku i bidi podložni sudovima nadležnim za kmetske parnice.⁶⁰

Koprivnički natkapetan Fridrich Mensperg je vršio razne zlouporabe prema kmetovima Koprivničkog vlastelinstva (posjeda koprivničke utvrde) iz Ivanca, Kunovca i Peteranca. Nakon opomene, u nedatiranoj se ispravi, spomenuti kapetan svečano obvezao na poštivanje kmetskih obveza u onom obliku kako su one ranije bile propisane i utvrđene te da će k tome pribaviti zadovoljštinu kmetovima za nanesene nepravde.⁶¹

Zaključak

Od sredine 16. stoljeća, prelaskom Čazme i Virovitice u sustav Osmanskog Carstva 1552., Koprivnica je postala pogranični grad na granici habsburškog i osmanskog imperijalnog sustava. Koprivnička utvrda je bila sastavni dio Slavonske (Vindiške) vojne krajine odnosno Varaždinskog generalata, od 1578. financirana od Štajerske. To je utjecalo da koprivnički zapovjednici odnosno časnici budu njemačkog odnosno (unutarnjo)austrijskog podrijetla. Od početka do kraja 17. stoljeća je vidljiv trend pretvaranja Koprivnice iz primarno vojnog u primarno civilni grad, iako su tijekom čitavog stoljeća jasno uočljive sve slojevitosti, isprepletenosti i složenosti vojno/civilnih odnosno civilno/vojnih odnosa od razine institucija do razine pojedinca. Moguće je ustanoviti da su početkom 17. stoljeća vojne osobe imale udio od oko 80 posto stanovništva grada, da bi se od kraja prve trećine 17. stoljeća taj udio počeo bitno smanjivati, s time da ne treba zaboraviti da su se kod dijela stanovništva preklapali primarno civilni i primarno vojni identiteti. Uloga koprivničkih natkapetana u civilnom životu Koprivnice će se nakon prve trećine 17. stoljeća smanjiti.

⁵⁹ HDA, Generalkomanda, USVG, knj. 1, fol. 101-102.

⁶⁰ HDA, Generalkomanda, USVG, knj. 1, fol. 58, 58v.

⁶¹ HDA, Generalkomanda, USVG, knj. 1, fol. 155.

Koprivnički natkapetani njemačkog/(unutarnjo)austrijskog podrijetla u prvoj trećini 17. stoljeća

Sažetak

U članku se predstavljaju rezultati istraživanja vezani uz nazočnost njemačkih odnosno (unutarnjo)austrijskih natkapetana u utvrdi Koprivnica u Slavonskoj krajini (Varaždinskom generalatu) u prvoj trećini 17. stoljeća. Od sredine 16. stoljeća, prelaskom Čazme i Virovitice u sustav Osmanskog Carstva 1552., Koprivnica je postala pogranični grad na granici habsburškog i osmanskog imperijalnog sustava. Koprivnička utvrda je bila sastavni dio Slavonske (Vindiške) vojne krajine odnosno Varaždinskog generalata, od 1578. financirana od Štajerske. To je utjecalo da koprivnički zapovjednici odnosno časnici budu njemačkog odnosno (unutarnjo)austrijskog podrijetla. Od početka do kraja 17. stoljeća je vidljiv trend pretvaranja Koprivnice iz primarno vojnog u primarno civilni grad, iako su tijekom čitavog stoljeća jasno uočljive sve slojevitosti, isprepletenosti i složenosti vojno/civilnih odnosno civilno/vojnih odnosa od razine institucija do razine pojedinca. Moguće je ustanoviti da su početkom 17. stoljeća vojne osobe imale udio od oko 80 posto stanovništva grada, da bi se od kraja prve trećine 17. stoljeća taj udio počeo bitno smanjivati, s time da ne treba zaboraviti da su se kod dijela stanovništva preklapali primarno civilni i primarno vojni identiteti. Uloga koprivničkih natkapetana u civilnom životu Koprivnice će se nakon prve trećine 17. stoljeća smanjiti, iako neće potpuno izostati.

Koprivnicaer Oberkapitäne deutschen/(inner)österreichischen Stammes im ersten Drittel des 17. Jahrhunderts

Zusammenfassung

Im Artikel werden Ergebnisse der Forschung bezüglich der Anwesenheit deutscher bzw. (inner) österreichischer Oberkapitäne in der Festung Koprivnica an der Slawonischen Militärgrenze (Varaždiner Generalat) im ersten Drittel des 17. Jahrhunderts vorgestellt. Von der Mitte des 16. Jahrhunderts wurde Koprivnica, durch Übergang von Čazma und Virovitica in das System des Osmanischen Reiches 1552, zur Grenzstadt an der Grenze der Habsburger und Osmanischen Reichsordnung. Die Festung von Koprivnica war Bestandteil der Slawonischen (Vindischer) Militärgrenze bzw. des Varaždiner Generalates, ab 1578 von der Steiermark finanziert. Das bewirkte, dass die koprivnicaer Kommandanten bzw. Offiziere deutschen bzw. (inner) österreichischen Stammes waren. Von Anfang bis Ende des 17. Jahrhunderts ist eine Tendenz der Umgestaltung von Koprivnica aus einem hauptsächlich militärischen in eine hauptsächlich zivile Stadt, obwohl im Laufe des ganzen Jahrhunderts alle Schichtungen, Verflechtungen und Komplexitäten der militärisch/zivilen bzw. zivil/militärischen Beziehungen von der Ebene der Institutionen bis zur Ebene der Einzelpersonen klar bemerkbar sind. Möglich ist festzustellen, dass zu Anfang des 17. Jahrhunderts Militärpersonen einen Anteil von 80 % der Stadtbevölkerung hatten, dieser Anteil verminderte sich bis zum Ende des ersten Drittels des 17. Jahrhunderts bedeutend, man darf aber auch nicht vergessen, dass sich bei einem Teil der Bevölkerung die hauptsächlich zivile und hauptsächlich militärische Identitäten überlappten. Die Rolle der koprivnicaer Oberkapitäne im Zivilleben wird sich nach dem ersten Drittel des 17. Jahrhunderts verringern, wird aber nicht vollkommen ausbleiben.

Nikola Cik, mag. hist.
nikolacik22@gmail.com
Ulica bana Jelačića 28, Đurđevac
doktorand, Fakultet hrvatskih studija

UDK: 39(497.5)
Pregledni rad
Prihvaćeno: 01.10.2025.

Štovanje svete Notburge

Često se govori i piše o širenju štovanja svetaca iz njemačkih i austrijskih zemalja na hrvatskom povijesnom prostoru. Jedan od takvih primjera je i kult svete djevice Notburge koja je poznata kao zaštitnica Tirola gdje je živjela u 13. stoljeću. Preko alpskih zemalja štovanje ove svetice koja se smatra zaštitnicom seljačkih poslova, služavki i sretnog poroda proširio se do današnje Hrvatske. U ovome radu nastoji se prikazati širenje kulta sv. Notburge iz zemalja njemačkog govornog područja do Hrvatske, istaknuti neke od primjera i objasniti intenzitet štovanja u različitim povijesnim razdobljima.

Ključne riječi: sveta Notburga, štovanje svetaca, ikonografija, Tirol

Uvod

Štovanje pojedinih svetaca, odnosno širenje njihovoga kulta može se pratiti kao povijesni fenomen ili događaj. To vrijedi primjerice za vrlo popularne svece kao što su sv. Juraj ili sv. Martin čije štovanje traje dulje od 15 stoljeća, ali i u suvremeno doba kao primjerice sv. Leopold Bogdan Mandić, sv. Pio iz Pietrelcine, sv. Ivan Pavao II. ili bl. Alojzije Stepinac. Kako odmičemo dalje u prošlost, tako je teže pratiti razvoj štovanja nekog sveca ili svetice koje je nerijetko obavijeno legendama i predajama koje imaju vrlo slabo uporište u povijesnim činjenicama. Jedan od jasnijih primjera je možda štovanje tzv. isusovačkih svetaca koje je vezano uz redovnike isusovce koji su vrlo revno održavali pučke misije tijekom 17. i 18. st. u hrvatskim krajevima. Ponegdje, kao primjerice u Podravini, mogu se pratiti rezultati njihovog misijskog djelovanja kroz širenje štovanja svetaca koji su zapravo bili osnivači Družbe Isusove, a to se prvenstveno odnosi na sv. Franju Ksaverskoga.¹

Primjer širenja štovanja svetaca u hrvatskim krajevima koje potječe iz zemalja njemačkog govornog područja je štovanje svetog mučenika Florijana, ali i sv. Ivana Nepomuka.² Za naš povijesni prostor relevantno je poznavanje širenja štovanja svetih ugarskih kraljeva, tj. članova ugarske kraljevske obitelji Arpadović koji su kanonizirani. Osim uz službene crkvene strukture, štovanje pojedinih svetaca možemo vezati i uz vojsku kao što je slučaj sa sv. Barbarom koja je bila zaštitnica topnika te nizom svetaca koji su bili općeniti zaštitnici vojnika: sv. Florijan, sv. Juraj, sv. Mihovil, sv. Akacij i drugi.

Sveta Notburga

Notburga se u Katoličkoj crkvi štuje kao sveta djevica i jedina je svetica toga imena u kalendaru. Životopis joj je isprepleten legendama jer je pripadala nižem društvenom sloju pa nisu ostali zabilježeni pouzdani biografski podaci. Kao vjerojatna godina rođenja navodi se 1265. Potječe iz seoske obitelji koja je živjela u Rattenbergu u Tirolu u današnjoj Austriji, a kao sluškinja je služila u obližnjem gradu. Pošto se zauzimala za siromahe u blizini dvora gdje je radila, doživjela je da su ju otjerali iz službe. Tada je otišla služiti k nekom seljaku u Ebenu odakle su je ponovno pozvali na dvor i povjerili joj prijašnji posao. Odlikovala se poniznom pobožnošću, odvažnošću i savjesnošću u službi. Navodi se da joj je služba bila odgovorna u čemu pronalazimo objašnjenje za kasnije prikazivanje sa svežnjem ključeva koje nosi o pojasu. Po odjeći u kakvoj se

¹ Fuček, Ivan. *Juraj Mulih: život i djelo*. Rim, Zagreb, 1994.; Cik, Nikola, Božica Jelušić. *Zavičaj, mjesto gdje su korijeni: monografija Općine Kloštar Podravski*. Kloštar Podravski, 2022., 91-107

² Štovanje sv. Ivana Nepomuka jasno možemo pratiti nakon njegove beatifikacije 1721. godine, odnosno kanonizacije 1729. godine, a ključnu ulogu u širenju čašćenja ovoga sveca imali su Habsburgovci. Roth, Ivan. *Javni spomenici sv. Ivana Nepomuka u istočnoj Slavoniji*. Slavonski Brod, 2016.; *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, ur. Anđelko Badurina. Zagreb, 1990., 230, 283-284

najčešće prikazuje također bismo mogli zaključiti da je imala odgovornu službu, a ne da je radila teške fizičke poslove.

Srp kao glavni svetački atribut ili simbol sv. Notburge potječe iz legende prema kojoj ju je gospodar (bogati seljak) tjerao žeti žito nakon subotnjeg pozdravljenja kada je zapravo započeo Dan Gospodnji i kada je ona molila u jednoj kapeli. Tada je Notburga podigla srp u zrak i ispustila ga, a on je ostao čudesno lebđeti. Bio je to znak da u vrijeme koje je predviđeno za odmor i Boga ne treba raditi.

Blagdan joj je u katoličkom kalendaru 13. ili 14. rujna, a štuje se kao zaštitnica Tirola. Blagdan je vezan uz datum smrti, 13. ili 14. rujna 1313. godine, kada joj je bilo 48 godina. Kult sv. Notburge proširio se po svim alpskim krajevima, a pogotovo u današnjoj Sloveniji. Prikazuje se sa srpom u zraku iznad glave ili u ruci, s posudom ili kanticom za mlijeko, svežnjem ključeva ili kako dijeli kruh siromasima (aluzija i na sv. Elizabetu Ugarsku). Zaštitnica je seljačkih poslova i sluškinja. Vjernici su ju zazivali za sretan porod što je jedina poveznica s time da ju posebno štuju žene.³ Često se prikazuje i sa snopljem žita. Naziva ju se sv. Notburgom Rattenberškom ili Ebenskom, odnosno od Rattenberga ili od Ebena prema mjestima u kojima je živjela.

Kako je sv. Notburga kao svetica svoje štovatelje vjerojatno prvenstveno imala među ženama, tako su muškarci imali svojega sveca zaštitnika u liku sv. Izidora. Biografije, ikonografija i legende vezane za čuda koja su činili vrlo su im slični iako su živjeli u različito vrijeme i na različitim mjestima. Sv. Izidor potječe iz siromašne seljačke obitelji u Španjolskoj, a živio je prije sv. Notburge, točnije od oko 1070. godine do smrti 15. svibnja 1150. godine. Poput sv. Notburge, služio je kao ratar na posjedu kojeg je dobio vjerojatno kao vazal nekog plemića i svesrdno je pomagao siromasima u okolici Madrida. Beatificiran je 1618. godine i kanoniziran 1622. godine, a slavi se 15. svibnja (ponegdje 10. svibnja). Prema legendi, dok bi on ujutro išao u crkvu na misu, pred plugom mu je volove na njivi vodio anđeo. Iz Španjolske mu se kult proširio posebno među alpskim seoskim stanovništvom pa i u Sloveniji i sjevernoj Hrvatskoj. Prikazuje se sa snopom žita, kosom, motikom ili mlatilom te najčešće kako moli dok anđeo ore. Zaštitnik je ratarskih poslova i dobre žetve. Naziva se Izidorom ratarom, seljakom ili sijačem kako bi se razlikovao od sv. Izidora, seviljskog biskupa koji je živio na prijelazu iz 5. u 6. stoljeće, a prema katoličkom kalendaru slavi se 4. travnja.⁴

S obzirom na to koliko je seljačko stanovništvo u prošlosti bilo ovisno o dobroj žetvi i posvećeno brizi za uzgoj žita, nije neobično što se ovo dvoje svetaca tako intenzivno štovalo. Iako međusobno nemaju poveznice, sv. Notburga i sv. Izidor često se štuju zajedno. Biografije su im doista slične, kao i ikonografsko prikazivanje te „nadležnost“

³ Cevc, Emilijan. „Notburga“, *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, ur. Anđelko Badurina. Zagreb, 1990., 430 - 431

⁴ Cevc, Emilijan. „Izidor“, *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, ur. Anđelko Badurina. Zagreb, 1990., 287

nad seljačkim poslovima. Mnogi su se vjernici po svojem načinu života stoljećima doista mogli poistovjetiti sa sv. Notburgom i sa sv. Izidorom te od njih tražiti zaštitu. S druge strane, ovo dvoje svetaca bili su idealan primjer požrtvornosti, pobožnosti i poniznosti što se očekivalo od seljaka i slugu i mnogo stoljeća poslije nego su živjeli Notburga i Izidor. Stoga je kler vjerojatno rado širio njihovo štovanje pogotovo u ruralnim krajevima. S obzirom na to da je svetica općenito mnogo manje u katoličkom kalendaru u odnosu na svece, žene su se zasigurno rado utjecale sv. Notburgi čiji život im je po mnogočemu mogao biti uzor i utjeha u životnim teškoćama.

Uspoređivanje ovo dvoje svetaca Katoličke crkve možemo završiti činjenicom da je štovanje sv. Notburge oslabilo u odnosu na štovanje sv. Izidora. Vidljivo je to već i u tome što životopis sv. Notburge nalazimo tek na rijetkim mjestima u literaturi. Različiti leksikoni svetaca i knjige o svecima Katoličke crkve gotovo da ju ne spominju. U drugim je dijelovima Europe možda drugačije, pogotovo u današnjoj Austriji i Sloveniji, ali u Hrvatskoj po popularnosti svakako sv. Izidor nadmašuje sv. Notburgu. Osim ove sličnosti, sv. Notburga može se uspoređivati sa sv. Zitom, sveticom koja je živjela u 13. stoljeću u Lucci u Italiji. Sv. Zita bila je suvremenica sv. Notburge, a također se štuje kao zaštitnica sluškinja i domaćica. Kanonizirana je krajem 17. stoljeća, a spomendan joj je 27. travnja i prikazuje se na sličan način kao i sv. Notburga. Sveta Zita je još manje poznata od sv. Notburge u hrvatskim krajevima, a popularnosti imena vjerojatno je pridonijelo to što ga je nosila dugovječna supruga posljednjeg austro-ugarskog vladara Karla.⁵ Bilo bi zanimljivo napraviti pažljivu usporedbu o tome kako je štovanje sv. Notburge ipak zaživjelo u hrvatskim krajevima u odnosu na sv. Zitu.

Štovanje sv. Notburge u Tirolu

Nije neobično da najviše podataka o sv. Notburgi nalazimo na mjestu koje je posvećeno njezinom štovanju i proučavanju toga štovanja, a prikladno je predstavljeno na svojem mrežnom mjestu. Riječ je o Muzeju sv. Notburge koji je otvoren 2004. godine u prostorima bivšeg župnog dvora u Ebenu (Eben am Achensee). Ondje zapravo doznajemo najviše podataka o životu i štovanju sv. Notburge. Tako doznajemo da je bila kćer klobučara (šeširdžije) i da je službovala kao dvorska sluškinja. Gdje god radila, nesebično je pružala pomoć siromašnima i bolesnima pružajući im njegu i donoseći hranu. Iz dvora je ostatke hrane nosila potrebitima, a kada joj je to bilo zabranjeno, postila je i uskraćivala si obroke kako bi pomogla siromasima. Napokon ju je gospodarica tvrda srca otjerala iz službe na dvoru zbog dobročinstva koje je pokazivala. Tada je pronašla službu kod nekog seljaka u Ebenu, ali pošto se zla gospodarica razboljela, Notburga se vratila i u svojoj dobrodušnosti ju njegovala te su se pomirile.

Legenda prema kojoj je Notburgin srp čudesno ostao lebđjeti u zraku zapravo se odnosi na poštivanje radnoga vremena. Kada je služila kod gospodara u Ebenu s njime

⁵ Budak, Neven, Mario Strecha, Željko Krušelj. *Habsburzi i Hrvati*. Zagreb, 2003., 180-195

je imala dogovor da će raditi sve dane osim u vrijeme od prvoga večernjeg zvona u subotu do ponedjeljka ujutro. To je vrijeme provodila u molitvi, posebno u obližnjoj crkvi sv. Ruperta. Kako je gospodar zaključio da trpi štetu zbog takvoga dogovora, tako jedne subote prilikom žetve, a nakon što se oglasilo večernje zvono, nije dopustio Notburgi da ode s polja prije nego sprema sve snoplje žita. Notburga je podigla svoj srp i zazvala Boga da presudi u ovoj situaciji. Prema legendi, srp je ostao čudesno lebdjeti u zraku. To je pokolebalo vlasnika polja i nagnalo ga na poštivanje dogovora. Ovaj je događaj poslužio kao primjer za čuvanje treće Božje zapovijedi o svetkovanju dana Gospodnjega.

Osim srpa koji je čudesno ostao lebdjeti nad glavom sv. Notburge, uz ovu sveticu vezano još jedno čudo koje se mnogo rjeđe spominje i prikazuje na slikama. Naime, Notburga je zatražila da se poslije smrti njezino tijelo stavi na kola s volovskom zapregom i da se pokopa na mjestu gdje će se volovi sami zaustaviti. Tako je i učinjeno, te su volovi s kolima na kojem je bilo Notburgino tijelo pušteni iz dvora gdje je umrla. Bio je to neobičan prizor jer zapregom nitko nije upravljao, a na čudesan način rijeka se povukla na mjestu gdje su volovi prevezli kola. Pošto su se zaustavili pred crkvom sv. Ruperta u Ebenu, svetica je ondje pokopana. Vrlo brzo je crkva postala cilj mnogih hodočasnika te je zbog toga dograđivana 1434. i 1508. godine.

Iako je na početku rečeno da je štovanje svetaca vezano za njihovu beatifikaciju, odnosno kanonizaciju, u slučaju sv. Notburge to je drugačije s obzirom na to da ona nikad nije službeno proglašena blaženom niti svetom. Autori postava u Muzeju sv. Notburge ističu da se ona, nažalost, ne spominje nigdje u pisanim povijesnim izvorima jer kao sluškinja nije bila akter pravnih radnji (potpisivanje ugovora, svjedočenje u pravnim postupcima i slično). Osim toga, crkva u kojoj je bila pokopana i u kojoj se štuje zapravo nije njoj posvećena jer nije nikada službeno kanonizirana. Stoga se ne može točno odrediti kada je i na koji način počelo štovanje sv. Notburge no ono je sigurno proizašlo iz pučke pobožnosti. Iako nije bila proglašena blaženom niti svetom, narod to nije spriječilo da ju štuje kao svoju zaštitnicu. Dva puta se pokušalo pokrenuti postupak beatifikacije, odnosno kanonizacije pri Svetoj stolici, ali bezuspješno jer zapravo nije bilo sačuvanih dokumenata da je Notburga postojala kao povijesna osoba. Stoga su njezini štovatelji odlučili otvoriti Notburgin grob 1602. godine, ali ekshumacija je dozvoljena tek 1718. godine. Pošto je Notburgino tijelo izvađeno iz groba izloženo je na štovanje hodočasnici. Iznenadujuća je činjenica da je cijelo Notburgino tijelo postavljeno na oltar u svećanoj baroknoj odjeći što je bio kuriozitet čak i u crkvenim krugovima. No, nakon biskupske vizitacije odobreno je postavljanje cijeloga tijela na štovanje iako je Notburga i dalje ostala nekanonizirana. Nakon višestoljetnih napora njezinih štovatelja napokon je papa Pio IX. 27. ožujka 1862. godine dozvolio štovanje djevice Notburge kao svete jer je dokazano da njezin kult postoji praktički od doba njezine smrti.

Muzej sv. Notburge u Ebenu zapravo odražava privrženost žitelja toga kraja svojoj nebeskoj zaštitnici i zagovornici. Muzej obiluje eksponatima među kojima prevladavaju umjetnički prikazi svetice (slike i skulpture) kao i različiti predmeti koji svjedoče o njenom štovanju. Posebnu ulogu Muzej je imao u povodu 700. obljetnice smrti sv. Notburge 2013. godine što ujedno predstavlja jednako tako dugu tradiciju štovanja ove omiljene tirolske svetice. Posebno je zanimljivo da je to štovanje ondje vrlo živo i danas. S obzirom na to da se sv. Notburga redovito prikazuje u tirolskoj narodnoj nošnji, tako se druge nedjelje u rujnu (kada se proslavlja njezin blagdan) održava *Dirndlgwandsontag* kada sudionice proslave također oblače tradicionalno ruho.⁶

Štovanje sv. Notburge u Hrvatskoj

Kako je rečeno, štovanje sv. Notburge najraširenije je u Tirolu kao svetičinom zavičaju. Odatle se proširilo tzv. alpskim zemljama, na područje današnje Slovenije pa i Hrvatske. Do sada se štovanjem sv. Notburge u hrvatskim krajevima bavio umirovljeni veterinar iz Krapinskih Toplica mr. sc. Josip Kolesarić. On je 1999. godine u stručnom veterinarskom časopisu *Veterinarska stanica* objavio članak posvećen štovanju sv. Notburge kao zaštitnice od stočnih bolesti u Hrvatskom zagorju. Uz uobičajene podatke iz svetičine biografije, Kolesarić je objavio dragocjene podatke o porijeklu njezinog štovanja jer je u zapisnicima kanonskih vizitacija i u župnoj spomenici u Tuhlju pronašao podatke o počecima štovanja sv. Notburge u Hrvatskom zagorju. Naime, prenoseći podatke koje je 1992. godine u monografiji župe u Tuhlju objavio hrvatski povjesničar Andrija Lukinović (1944.-2018.), Kolesarić je zaključio da je štovanje sv. Notburge kao zaštitnice od stočnih bolesti u Hrvatskoj uveo u župi u Tuhlju župnik Petar Žužić vjerojatno oko 1744. godine. Kako je župnik obnavljao župnu crkvu i opremao ju novim baroknim oltarima, tako je u razdoblju između 1742. i 1748. godine postavio sliku sv. Notburge na pokrajni oltar sv. Antuna. Osim toga, spomenuti je župnik u duhovskom tjednu pred tim oltarom obavljao posebnu pobožnost sv. Notburgi s obzirom na to da su tada u tome kraju vladale zarazne stočne bolesti koje nije zaustavljao zagovor nijednom svecu pa je valjalo pokušati se utjecati novootkrivenima za što je izabrana sv. Notburga. Čini se da je ovoj svetici bio posebno privržen sam župnik jer je pobožnost prema sv. Notburgi zamrla župnikovom smrću.⁷

Možemo izraziti skeptičnost prema Kolesarićevoj interpretaciji koja se ne čini uvjerljiva jer sv. Notburga nije prvenstveno zaštitnica bolesti stoke iako se na mnogim mjestima prikazuje s domaćim životinjama pa bi to bio jedan poseban atribut prirodan u Hrvatskoj što bi trebalo istražiti i valorizirati. Nažalost, iz ovih zapisa ne doznajemo gdje je župnik Žužić nabavio sliku, odnosno po kakvom je uzoru napravljena kao

⁶ <http://www.notburga-museum.at/>, pristup ostvaren u rujnu 2025. godine.

⁷ Kolesarić, Josip. „Sveta Notburga – zaštitnica blaga od bolesti“, *Veterinarska stanica* 30 (2), 1999., 103-105. Za pomoć u pronalaženju ovog članka zahvaljujem mr. Vladi Repu, dr. med. vet.

niti to odakle župniku motivacija za uvođenje štovanja sv. Notburge u svojoj župi. Možemo pretpostaviti da se sa štovanjem sv. Notburge upoznao u svetičinom zavičaju ili još prije u nedalekoj Sloveniji. S druge strane, u prilog dome ide slika sv. Notburge koja se nalazi u kapeli pavlinske crkve Rođenja Blažene Djevice Marije u Sveticama. Izrađena je u tehnici ulja na platnu i potječe iz 18. stoljeća. Svetica je prikazana gotovo u plemenitaškoj odjeći, a na bjelini haljine ističe se svežanj ključeva, ali ne vidi se karakteristični srp. Svetica rukom pruža kruh siromahu, a posebno je zanimljiv korpus prikazanih domaćih životinja (goveda, konj, ovce) što može značiti da su sveticu štovali i stočari.⁸

Kako bilo, sv. Notburga častila se već u 18. stoljeću u mnogim mjestima u Hrvatskom zagorju. Primjerice, u župnoj crkvi Majke Božje Taborske u Taborskom na jednom od pokrajnih, također baroknih oltara, nalazila se skulptura sv. Notburge. Slika sv. Notburge nalazila se (ili se još uvijek nalazi) na pokrajnom oltaru u kapeli sv. Donata u Pavlovcu kod Pregrade.⁹ Svakako možemo zaključiti da je štovanje sv. Notburge specifično za Hrvatsko zagorje (pogotovo tzv. gornji dio te regije) i to vjerojatno zbog blizine Slovenije, Alpa i Tirola te da je štovanje prošireno tijekom baroka.

Raširenost štovanja sv. Notburge svakako možemo pratiti prema učestalosti pojavljivanja na oltarima i drugim mjestima u različitim sakralnim objektima. Pri tome se možemo osloniti na objavljene radove povjesničara i pogotovo povjesničara umjetnosti, a za pouzdane i detaljne rezultate trebalo bi provesti sveobuhvatno i dugotrajno istraživanje.¹⁰ Poznata hrvatska povjesničarka umjetnosti Doris Baričević (1923.-2016.) pronašla je kipove „seljačkog para Izidora i Notburge“ na oltaru sv. Franje Ksaverskog u pokrajnoj kapeli pavlinske crkve Majke Božje u Olimju u Sloveniji. To je veliki raskošni oltar u rokoko stilu iz 1766. godine i jedno je od vrhunskih umjetničkih ostvarenja štajerskoga kiparstva. Izradio ga je pavlin Aleksije Königer (1732.-1782.), a Doris Baričević tvrdi da se upravo u kipovima svetih Izidora i Notburge vidi utjecaj njegovog brata, također uspješnog kipara Vida Königera. Naime, ovi sveci imaju „mekane i malo nasmiješene crte lica, karakteristični okret tijela, rječite geste i pad odjeće u gustim oštrobriđim naborima s lepršavim okrajcima“.¹¹

Osim u Hrvatskom zagorju i kontinentalnom dijelu Hrvatske, štovanje sv. Notburge nalazimo i u Istri. Oltarna pala na kojoj sv. Notburga prikazana sa sv. Eufemijom i sv. Eurozijom nalazi se u crkvi sv. Marije Sacijane u župi sv. Vinka u Boškarima u

⁸ Digitalni repozitorij Instituta za etnografiju i folkloristiku, <https://repozitorij.dief.eu/a/?pr=i&cid=141498>, pristup ostvaren: 29. listopada 2024. Sliku je fotografirala Zvezdana Jembrih u sklopu terenskog istraživanja 2022. godine.

⁹ Isto

¹⁰ Možemo se nadati da će ovo izlaganje i tekst potaknuti na daljnje bavljenje temom štovanja sv. Notburge i možda rezultirati istraživanjem te objavljenim radovima.

¹¹ Baričević, Doris. *Barokno kiparstvo sjeverne Hrvatske*. Zagreb, 2008., 300-302.

Istri (Općina Svetvinčenat). Slika potječe iz 1774. godine što znači da je štovanje sv. Notburge ondje bilo rašireno već u 18. stoljeću.¹² Svakako možemo zaključiti da je motiv sv. Notburge češći u slikarstvu nego u kiparstvu. Stoga je posebno zanimljivo spomenuti skulpturu sv. Notburge koja se nalazi u crkvi sv. Franje Ksaverskog u Dropkovcu, nedaleko Gornje Rijeke u križevačkom kraju. Crkva je sagrađena 1762. godine, a barokni oltari namješteni su 1796. godine. Na pobožnom oltaru Pokolja nevine dječice, među pet svetica je i sv. Notburga (uz svetece Barbaru, Katarinu, Helenu i Agnezu). Skulpture su djelo znamenitog varaždinskog kipara Ivana Jakoba Altenbacha iz posljednje četvrtine 17. stoljeća i to s kraja njegovog stvaralačkog opusa. Povjesničarka umjetnosti Doris Baričević tvrdi da su ove skulpture, odnosno oltari, prenijeti ovamo iz neke od starijih crkvi krajem 18. stoljeća.¹³ Slika sv. Notburge nalazi se i u franjevačkoj crkvi Pohoda Marijina u Pazinu. Na slici nepoznatog autora (ulje na platnu) iz druge polovine 18. stoljeća prikazana je sv. Notburga kako dijeli milostinju. Slika se nalazi na pokrajnom oltaru sv. Ane, a 2017. godine na njoj su izvedeni cjeloviti konzervatorsko-restauratorski radovi.¹⁴

Za razliku od dosadašnjih primjera gdje je sv. Notburga u korpusu sporednih svetaca, treba istaknuti oltar koji je posvećen upravo ovoj svetici. Riječ je o oltaru sv. Notburge u dvorskoj kapeli Presvetog Srca Isusova u Brezovici. Ovdje nije riječ o klasičnom oltaru nego o zidnom osliku u iluzionističkom stilu karakterističnom za sakralne objekte u kontinentalnoj Hrvatskoj u drugoj polovini 18. stoljeća. Tako je na jednom od zidova kapele zapravo naslikan oltar posvećen sv. Notburgi kojim dominira prikaz svete s natpisom: „S. NODBURGA“. Svetica je ovdje prikazana u radnoj seljačkoj odjeći s bijelom pregačom i svežnjem ključeva zavezanim oko struka. U lijevoj ruci drži kruh koji pruža siromahu, a uz spomenute attribute tu su još posuda i košara s jelom te goveda. Iznad Notburgine glave naslikan je srp kao njezin prepoznatljivi simbol. Slika je datirana u 1776. godinu iako je na tome mjestu bila starija drvena kapela na čijem su mjestu članovi velikaške obitelji Drašković 1749. ili 1756. godine podigli zidani sakralni objekt. Uz oltar sv. Notburge na kojem je ranije bila slika na platnu s prikazom ove svete, tu su još oltari sv. Donata i sv. Ane. Prema tome, ovdje je sv. Notburga štovana već sredinom 18. stoljeća.¹⁵

Još jedan zanimljiv i vrijedan prikaz sv. Notburge nalazi se u kapeli svetoga apostola Tome u Donjoj Voći (na župnome groblju). Zahvaljujući podacima koje je prikupio i objavio svećenik Josip Drvoderić poznate su nam okolnosti štovanja sv.

¹² Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturnih dobara, Programi zaštite na pokretnim kulturnim dobrima u 2024. godini, <https://min-kulture.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/>, pristup ostvaren: 29. listopada 2024.

¹³ Baričević, Doris. „Varaždinski kipar Ivan Jakob Altenbach“. *Peristil* 25/1982., 119-120

¹⁴ *Portal: Godišnjak Hrvatskog restauratorskog zavoda 9/2018.*, Katalog radova iz 2017. godine, 196-197

¹⁵ *Multidisciplinarna istraživanja kompleksa dvorca Brezovice: Izvještaj prve faze istraživanja studenata Odsjeka za povijest umjetnosti Filozofskoga fakulteta i Odsjeka za restauriranje-konzerviranje umjetnina Akademija likovnih umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu*, ur. Dubravka Botica. Zagreb, 2012., 14, 30, 49-52

Notburge u tome kraju. Slika sv. Notburge nalazi se u gornjem dijelu oltara (atici) posvećenog sv. Izidoru. Oltar na kojem se štiju sv. Izidor i sv. Notburga dao je podići voćanski župnik Juraj Leskovari 1774. godine.¹⁶ Prema tome je vidljivo da se i u ovoj župi sv. Izidor i sv. Notburga štiju kao par. Štoviše, vjernici su ondje i danas uvjereni da je uz sv. Izidora na oltaru njegova supruga Marija, koja doista jest svetica Katoličke crkve poznata kao sv. Marija Torribia, a spomendan joj je 9. rujna (dakle, vrlo blizu spomendana sv. Notburge). Inicijator gradnje ovoga oltara župnik Leskovari, koji je očito uveo štovanje ovo dvoje svetaca u župi, vjerojatno je bio svjestan da je na oltaru prikazana sv. Notburga.

Autor slike na platnu iz 1774. godine s prikazom sv. Notburge je barokni slikar Anton Dovečer (Antonius Douetscher) iz Ormoža. U istoj kapeli nalazi se slika sv. Izidora, a ove dvije slike predstavljaju rijetka djela kojima se može pouzdano pripisati Dovečerovo autorstvo. Ujedno su to njegova vrlo uspješna slikarska ostvarenja pri čemu su sveci prikazani u baroknoj odjeći toga doba.¹⁷ Sveta Notburga prikazana je sa svim svojim svetačkim atributima (svežanj ključeva, pregača s kruhom, siromah, posuda s mlijekom i košara s hranom), a lebdeći srp je visoko iznad svetičine glave. U pozadini je čak i prizor legende o prijevozu svetičinoga tijela volovskom zapregom pa bismo ovo mogli smatrati jedinim od najsadržajnijih likovnih prikaza sv. Notburge u Hrvatskoj.

U ovome slučaju možemo utvrditi da je štovanje sv. Notburge počelo 1774. godine zaslugom župnika Jurja Leskovarija. Doduše, svetica je ovdje u sporednoj ulozi uz sv. Izidora čiji se blagdan u Donjoj Voći do današnjih dana svečano slavi druge nedjelje u svibnju kao Židorovo proštenje s obzirom na to da je zaštitnik zemljoradnika. Zanimljivo je da se slike sv. Izidora i sv. Notburge prilikom proštenja iznose iz kapele i postavljaju na oltar na otvorenom za vrijeme slavljenja svete mise. Pučka pobožnost, a očito i neznanje kasnijih voćanskih župnika, sv. Notburgu pretvorili su u suprugu sv. Izidora koja se zvala Marija. Tako i danas vjernici u Donjoj Voći i okolici sv. Notburgu nazivaju „sveta Marica“. S obzirom da se štije zajedno sa sv. Izidorom čije se ime ondje koristi u obliku Žiga ili Židor, ovaj svetački par nazivaju „sveti Žiga i Marica“. Povezanost ovo dvoje svetaca dočaravaju i time da sv. Izidor sije žito, a sv. Notburga ga žanje.¹⁸

Iako to vjerojatno nije jedini takav primjer u Hrvatskoj, treba svratiti pažnju na prikaz sv. Notburge na vitraju u župnoj crkvi Uznesenja Blažene Djevice Marije u Novigradu na Dobri. Osim što pridonosi poznavanju geografske rasprostranjenosti

¹⁶ Drvoderić, Josip. *350 ljeta kapele svetog Tome apostola na Voći (1669.-2019.)*. Donja Voća, 2019., 34, 65

¹⁷ Cvetnić, Sanja. „Tirol u Hrvatskoj: likovna baština Zagrebačke biskupije u 18. stoljeću i tirolski utjecaji“. *Zbornik III. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti*, 2013., 251 – 256; Mirković, Marija. „Dovečer, Antun“. *Hrvatski biografski leksikon*. Zagreb, 1993.

¹⁸ Drvoderić, Josip. *350 ljeta kapele svetog Tome apostola na Voći (1669.-2019.)*. Donja Voća, 2019., 49-50, 66-67. Ove podatke autoru teksta potvrdio je vlč. Miro Denac, svećenik rodom iz Donje Voće.

štovanja sv. Notburge, ovaj je primjer zanimljiv i zbog vremena u kojem je prikaz nastao. U spomenutoj crkvi na dva prozora na bočnim zidovima, između ostalih, nalaze se vitraji s prikazima sv. Notburge i sv. Izidora. Vitraji su darovi župljana iz Kanade, a izbor ovih svetaca je odraz privrženosti stanovništva ovoga kraja ratarstvu. Zanimljivo je da uz sv. Izidora vidimo prikazano grožđe (asocijacija na vinogradarstvo), a uz sv. Notburgu klipove kukuruza (ratarstvo). Na samome vitraju sv. Notburga je prikazana u profilu kao lijepa djevojka s pletenicama i blaga pogleda. Iz pregače joj vire kruhovi, a o pojasu joj je kantica za mlijeko. Lijevom rukom je u zraku ispustila srp. Dakle, prikazani su svi svetičini simbol, a vrlo je zanimljivo što je prikaz smješten u pejzaž sa žitnim poljem. Vitraj sadrži i natpis „SV. NOTBURGA“. Možemo zaključiti da je vitraj djelo vrlo uspješnog majstora. U ovoj župi je sv. Notburga štovana i prije postavljanja vitraja 1916. godine kada je na početku Prvog svjetskog rata župna crkva opremljena darovima vjernika iz Kanade. S obzirom na to da je crkva barokizirana u drugoj polovini 18. stoljeća, možemo pretpostaviti da je tada ondje postojala slika ili skulptura sv. Notburge.¹⁹

Prilog 1.: Vitraj s prikazom sv. Notburge iz 1916. godine u župnoj crkvi u Novigradu na Dobri (fotografirano u rujnu 2023. godine).

Na pokrajnom oltaru posvećenom sv. Antunu Padovanskom u velebnoj župnoj crkvi Uznesenja Blažene Djevice Marije u Molvama, koja je sagrađena između 1855. i 1862. godine, nalazi se skulptura sv. Notburge. I ovdje je ona u paru sa sv. Izidorom, a s obzirom na to da je riječ o ruralnoj sredini nije neobično da se ovo dvoje svetaca štuje baš ovdje, iako je ovo možda jedini primjer štovanja sv. Notburge u Podravini. Možemo pretpostaviti da je štovanje svetih Notburge i Izidora u Molvama odraz ruralnog karaktera naselja i važnosti ratarstva kao primarne djelatnosti ljudi u doba

¹⁹ Autor ovoga teksta posjetio je crkvu u Novigradu na Dobri u rujnu 2023. godine.

izgradnje crkve i oltara. Unatoč tome, nije poznato odakle je njihov kult stigao u Molve, a to posebno vrijedi za sv. Notburgu. S obzirom na to da su crkva i oltar sagrađeni sredinom 19., odnosno na početku 20. stoljeća nameće se pitanje jesu li skulpture ovih svetaca stajale i na starijim oltarima u prijašnjoj crkvi. Za to, nažalost nemamo podataka. Stoga možemo pretpostaviti da je njihovo štovanje uvedeno upravo u doba gradnje crkve. Naime, 1862. godine papa je dozvolio štovanje sv. Notburge, a upravo je tada dovršena gradnja molvarske župna crkva pa je vjerojatno župnik pod utjecajem papine odluke odlučio postaviti ovaj kip na štovanje. Nažalost, ne znamo koji su sve sveci bili zastupljeni na starim baroknim oltarima u Molvama iz sredine 18. stoljeća i je li na kojem od njih već tada bila slika ili skulptura sv. Notburge. Vjerojatno je tome bilo tako jer je tek 45 godina nakon izgradnje crkve postavljena skulptura koja ondje stoji i danas.

Prilog 2.: Skulptura sv. Notburge iz 1907. godine u župnoj crkvi u Molvama (fotografirao Đuro Grčić u rujnu 2025. godine)

Sadašnju skulpturu sv. Notburge izradio je kipar Josef Runggaldier 1907. godine, a na oltar je postavljena sljedeće 1908. godine. Skulptura prikazuje sveticu u stajaćem položaju, dugoj smeđoj haljini s plavim plaštem, crvenim prslukom i bijelom bluzom podignutih rukava. U lijevoj ruci drži srp kao svoj prepoznatljivi simbol (nažalost, nedavno je otkinut i zabačen) te snop žita u naručju, a u lijevoj kruh za siromahe. Na podnožju skulpture je natpis svetičina imena. Svetica je (kao i na drugim oltarima u crkvi) prikazana u kontemplativnom položaju, tj. lagano nagnute glave i poluzatvorenih očiju. Vrijednost skulpture leži u tome što je sačuvana u izvornim bojama, a kao skulpture drugih svetaca i ova je izrađene u St. Urlichu u Tirolu (iako je poznato da je naručitelj priželjkivao skulpture iz znamenite radionice Ferdinanda Stuflessera).²⁰

²⁰ Damjanović, Dragan. *Župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije i sakralna baština župe Molve*. Zagreb: Leykam international, 20, 132-133

Tragovi štovanja sv. Notburge

Jedan od važnih odraza štovanja nekoga sveca ili svetice je nadijevanje imena djeci prilikom krštenja. To je posebno važno bilo u prošlim stoljećima kada je kalendar Katoličke crkve znatnije nego danas utjecao na imenski sustav u nekome kraju. Pri tome svakako treba imati na umu da je nadijevanje imena novorođenčadi u nekome kraju odraz štovanja svetaca u njihovom zavičaju.²¹ Stoga bismo mogli očekivati da je osobno ime Notburga davano djevojčicama koje su rođene i krštene u župama gdje je sv. Notburga štovana na nekome od oltara i to u doba kada je to štovanje bilo najživlje, dakle u 18. stoljeću. Kako je štovanje sv. Notburge u hrvatskim krajevima zapravo bilo rijetkost u odnosu na mnoge druge svece, tako je i ovo žensko osobno ime bilo vrlo rijetko.²² Poznati hrvatski onomastičar Mate Šimundić navodi da se žensko ime Notburga pojavljuje i u oblicima Notburgica, Nota i Notica.²³ U matičnim knjigama u Hrvatskoj pronalazimo podatke o nositeljicama imena sv. Notburge u nekoliko različitih mjesta. Kuharica po imenu Notburga Vojvoda umrla je u Zagrebu sa 70 godina 13. rujna 1901. godine (dakle, na svoj imendan i blagdan sv. Notburge). O njoj ne znamo mnogo osim da je bila udovica Antuna Vojvode i da je živjela na Jelačićevom trgu. Važan je podatak o porijeklu pokojne Notburge Vojvoda koji je zapisan u matici umrlih, a rođena je u Pfunzu u Tirolu. Riječ o mjestu Pfunds smještenom u alpskome dijelu Austrije relativno blizu Rattenberga u kojem je rođena sv. Notburga. Ovo nije bila jedina žena toga imena koja je živjela u Zagrebu jer je ondje 12. prosinca 1785. godine pokopana Notburga Krmelić (Kermelich) koja je umrla u dobi od oko 40 godina, ali o njoj ne znamo nijedan drugi podatak.²⁴

Osobno ime Notburga nalazimo u matičnim knjigama krštenih u Pazinu što je očekivano s obzirom na to da je ondje također štovana sv. Notburga. Tako je 8. svibnja 1781. godine u Pazinu krštena Notburga Mizzan, kćer Antuna i Antonije Mizzan. Dana 2. svibnja 1748. godine u Pazinu je krštena Margareta Notburga Petković, kćer Andrije i Gašparine Petković. Katarina Notburga Dobre krštena je u Pazinu 27. listopada 1769. godine, a 12. travnja 1745. godine krštena je Katarina Notburga Zanello, kćer Petra i Margarete Zanello. Spomenimo i Francisku Notburgu Petenelli, kćer liječnika Antuna Petenellija, koja je krštena u Pazinu 10. ožujka 1744. godine.²⁵ U Barbanu, nedaleko Pazina, živjela je Notburga Stanković koja je umrla 1782. u dobi

²¹ Cik, Nikola. „Stanovništvo u predmoderno doba od 17. do sredine 19. stoljeća“, *Općina Virje u prošlosti i sadašnjosti*. Virje, 2023., 60-61

²² Prema podacima dobivenim na temelju popisa stanovništva provedenog u Hrvatskoj 2021. godine, žensko osobno ime Notburga statistički je toliko rijetko (nosi ga manje od 10 osoba) ili ga uopće nema.. <https://web.dzs.hr/Hrv/censuses/census2021/results/censusnames.htm>, pristup ostvaren: 20. rujna 2025.

²³ Šimundić, Mate. *Rječnik osobnih imena*, 2. izdanje. Zagreb, 2006., 257, 540

²⁴ HDA, Zbirka matičnih knjiga, Matična knjiga umrlih župe sv. Marka u Zagrebu

²⁵ HDA, Zbirka matičnih knjiga, Matična knjiga krštenih u Pazinu

od oko 30 godina. Rođena je oko 1752. godine, a bila je supruga Antuna Stankovića i majka kanonika Petra Stankovića.²⁶

Među svim istraživanim mjestima u kojima je štovana sv. Notburga, ovo ime najčešće je bilo u Novigradu na Dobri. U maticama krštenih nalazimo podatke da je sredinom 19. stoljeća bilo nekoliko djevojčica koje su na krštenju dobile ime po sv. Notburgi. Tako su 1850., 1851. i 1853. godine krštene po dvije djevojčice toga imena, a 1857. godine njih čak četiri. Mnogo podataka sadrži i matična knjiga umrlih u kojoj su u razdoblju od 1841. do 1857. godine upisane čak 22 djevojčice imena Notburga. S druge strane, u cijelom tome razdoblju nije zabilježena smrt niti jedne odrasle žene koja je nosila to ime. Prema tome bismo mogli zaključiti da je nadijevanje toga imena počelo tek pred kraj 1830-ih godina ali to trenutno nije moguće provjeriti zbog nedostupnosti drugih pisanih povijesnih izvora. Ono što je još jako zanimljivo jesu čak tri različita oblika imena koja su sredinom 19. stoljeća korištena na području Novigrada na Dobri. Osim standardnog imena Notburga, tu su još oblici Burgica i Burga. Ove oblike nalazimo u matičnim knjigama, s time da oblici Notburga i Burgica prevladavaju u matica krštenih, a oblik Burga prisutan je češće u matici umrlih.²⁷

Kao posljednji, ali ne manje važan, trag štovanja svete Notburge možemo spomenuti hodočašća i uspomene. Nažalost, nemamo podatke o tome da je netko iz hrvatskih krajeva hodočastio na gore opisano mjesto štovanja sv. Notburge u Eбену. Možemo pretpostaviti da je ondje bio možda neki od svećenika koji su uveli štovanje sv. Notburge u svojim župama. Jedan od dokaza o nečijem hodočašću su uspomene u obliku medaljica i svetačkih sličica iz toga svetišta. Nije nam poznato jesu li kovane medaljice s likom sv. Notburge, ali svakako znamo da je prikazivana na svetačkim sličicama i to od 18. stoljeća do suvremenog doba. Svetačke sličice vrlo su važan medij za širenje štovanja svetaca i blaženika jer su lako dostupne, jednostavne za izradu i omogućavaju vrlo velike i ponovljene naklade. Takve sličice već su stoljećima univerzalni suvenir s hodočašća i stoga su obavezni dio ponude hodočasničkih mjesta. Dakako, sličice s motivom nekoga sveca nisu vezane samo za mjesto na kojem se štuje dotični svetac ili svetica nego nastaju i na drugim mjestima i služe za širenje pobožnosti prema njima. Iako ne znamo jesu li sličice s likom sv. Notburge tiskane i raspačavane na samome mjestu štovanja u Tirolu, one su svakako postojale i bile su raširene među pukom. Dvije različite sličice s likom sv. Notburge čuvaju se u fundusu Narodnog muzeja Slovenije u Ljubljani. To su tipične barokne crno-bijele sličice otisnute tehnikom bakroreza. Na svakoj od njih prikazana je svetica sa svojim karakterističnim svetačkim atributima, a uz likovni prikaz otisnut je i tekst s nekoliko osnovnih podataka o sv. Notburgi i potpisom tiskara. Jedna od njih djelo je poznatog

²⁶ Jelinčić, Jakov. „Župni (kaptolski) arhiv Barbana s osvrtnom na podatke o kanoniku Petru Stankoviću“, *Vjesnik istarskog arhiva*, svezak 24, 2017., 109-143

²⁷ HDA, Zbirka matičnih knjiga, Matične knjige krštenih, vjenčanih i umrlih župe Uznesenja BDM u Novigradu na Dobri

bečkog bakroresca Christopha Dietella (1690.-1764.), a druga je djelo Franza Leopolda Schmittnera (1703.-1761.).²⁸

Jedna svetačka sličica s likom sv. Notburge sačuvana je u fundusu Muzeja grada Koprivnice u Hrvatskoj. Sličica je nastala u 18. ili u prvoj polovini 19. stoljeća. Predstavlja alegorijski prikaz bujnog snopa klasja žita nad kojim je kao apoteoza u nebeskim oblacima lik nasmijane mlade žene sv. Notburge koja u lijevoj ruci drži košaru i kruhove, a iz podignute desnice je u zraku ispustila srp koji lebdi u razini šešira na svetičinoj glavi.²⁹

Zaključak

štovanje sv. Notburge nalazimo u različitim hrvatskim krajevima, a pogotovo u Hrvatskom zagorju, Istri, Podravini, Prigorju i Zagrebu, a posebno je karakteristično za mjesto Novigrad na Dobri. Za razliku od drugih krajeva, ondje je zaživjelo i nadijevanje imena Notburga sredinom 19. stoljeća i u to u različitim oblicima koji do sada nisu poznati u literaturi. Slično je bilo i u Istri gdje je u prvoj polovini i sredinom 19. stoljeća također bilo prisutno nadijevanje ovoga, inače vrlo rijetkoga ženskog imena. Prema do sada objavljenim podacima, štovanje sv. Notburge uvedeno je prije 280 godina u Hrvatskom zagorju i to kao zaštitnice od stočnih bolesti. Tijekom ovoga istraživanja nisu pronađeni podaci o značajno ranijem početku štovanja u hrvatskim krajevima, ali je upozoreno na istodobnu pojavu štovanja u Istri. To je vrijeme najbliže događaju u kojem je tijelo sv. Notburge postavljeno na oltar u hodočasničkoj crkvi radi štovanja te bismo mogli zaključiti da je svetičin kult u hrvatskim krajevima proširen zahvaljujući hodočašćima o čemu ipak nemamo čvrste dokaze.

Tema o štovanju sv. Notburge svakako ima veliki potencijal za terensko istraživanje, ali i za traganje za podacima u arhivskim izvorima. Prema ovdje predstavljenim podacima, štovanje sv. Notburge najbolje je dokumentirano u župama u Hrvatskom zagorju što je u skladu s pretpostavkom o širenju štovanja iz alpskih krajeva. No, primjeri dokazuju da je štovanje sv. Notburge vrlo rašireno bilo i u Istri što također nije neobično s obzirom na položaj Istre u državnom uređenju Habsburške

Prilog 3.: Svetačka sličica s prikazom sv. Notburge, tiskana u Austriji na kraju 19. ili početku 20. stoljeća (vlasništvo autora teksta).

²⁸ Obje svetačke sličice dio su postava izložbe „Barok v Sloveniji“ koja je otvorena 10. travnja 2025. godine, a izložene su prostoru Narodnog muzeja Slovenije u Ljubljani.

²⁹ Sličica s prikazom sv. Notburge bila je izložena na prigodnoj izložbi svetačkih sličica organiziranoj u novouređenom prostoru Muzeja grada Koprivnice u sklopu manifestacije Noć muzeja u siječnju 2022. godine.

Monarhije.³⁰ Vjerojatno su za širenje štovanja sv. Notburge u hrvatskim krajevima zaslužni pojedinci, kao što to potvrđuju primjeri župnika Petra Žužića u Tuhlju i Jurja Leskovarija u Donjoj Voći. Štovanje sv. Notburge u Istri vjerojatno je posljedica doseljavanja stanovništva iz austrijskih pokrajina, odnosno iz svetičinog zavičaja.

Prema primjerima iz različitih dijelova Hrvatske možemo zaključiti da je sv. Notburga češće štovana kao zagovornica pri dobroj žetvi i kao uzor za djela milosrđa nego kao zaštitnica sluškinja. Najstariji prikazi sv. Notburge u Hrvatskoj potječu iz 17. stoljeća. Za širenje kulta iz Tirola u hrvatske krajeve možda su zaslužni i umjetnici jer su u to doba tirolski umjetnici (slikari i kipari, odnosno skulptori) ili njihovi učenici najčešće izrađivali skulpture i slike u župama u Hrvatskoj. S druge strane, naručitelji (među kojima su najčešće bili svećenici i plemići) mogli su pronaći prikladnost štovanja ove svete za svoje vjernike s obzirom na način života i najzastupljenije djelatnosti u to doba.

Prikaze sv. Notburge nalazimo u obliku skulptura i slika u sakralnim prostorima, crkvama i kapelama, a nije poznata niti jedna javna skulptura ove svete. Tome treba pridodati primjere freski (iluzionistički oltar u dvorskoj kapeli u Brezovici), vitraj i svetačke sličice. Rijetko kada je ovoj svetišci posvećen neki oltar, a nije poznat niti jedan primjer da joj je posvećena neka crkva ili kapela. To je razumljivo s obzirom na to da Notburga zapravo nikada nije službeno beatificirana niti kanonizirana nego je njezino štovanje na oltaru dozvoljeno posebnom papinom odlukom tek 1862. godine. Njezine slike i skulpture nalazimo kao dio oltarnih cjelina, a najčešće se štuje u paru sa sv. Izidorom. Stoga se možemo prikloniti zaključku povjesničarke umjetnosti Sanje Cvetnić koja je utvrdila da je unatoč relativno čestoj pojavi na oltarima, sv. Notburga obično u nekoj asistantskoj ulozi (bočne skulpture, oltarne pale na atici) i da o ovoj svetišci tek treba izraditi zasebnu studiju.³¹

Popis korištene literature

Baričević, Doris. *Barokno kiparstvo sjeverne Hrvatske*. Zagreb, 2008.

Baričević, Doris. „Varaždinski kipar Ivan Jakob Altenbach“. *Peristil* 25/1982.

Budak, Neven, Mario Strecha, Željko Krušelj. *Habsburzi i Hrvati*. Zagreb, 2003.

Cik, Nikola. „Stanovništvo u predmodernu doba od 17. do sredine 19. stoljeća“, *Općina Virje u prošlosti i sadašnjosti*. Virje, 2023.

Cik, Nikola, Božica Jelušić. *Zavičaj, mjesto gdje su korijeni: monografija Općine Kloštar Podravski*. Kloštar Podravski, 2022.

³⁰ Istra je u ranome novom vijeku bila podijeljena na dva dijela u smislu državnoga ustroja i to na mletački dio i tzv. Pazinsku knežiju koja je bila pod austrijskom upravom. Time u središnjem dijelu Istre možemo vidjeti utjecaje iz Habsburške Monarhije. Vrandečić, Josip, Miroslav Bertoša. *Dalmacija, Dubrovnik i Istra u ranome novom vijeku*. Zagreb, 2007., 83-120

³¹ Cvetnić, Sanja. „Tirol u Hrvatskoj: likovna baština Zagrebačke biskupije u 18. stoljeću i tirolski utjecaji“. *Zbornik III. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti*, 2013., 251 - 256

- Cevc, Emlijan. „Notburga“. *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, ur. Anđelko Badurina. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1990.
- Cvetnić, Sanja. „Tirol u Hrvatskoj: likovna baština Zagrebačke biskupije u 18. stoljeću i tirolski utjecaji“. *Zbornik III. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti*, 2013.
- Damjanović, Dragan. *Župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije i sakralna baština župe Molve*. Zagreb, 2010.
- Fuček, Ivan. *Juraj Mulih: život i djelo*. Rim, Zagreb, 1994.
- Jelinčić, Jakov. „Župni (kaptolski) arhiv Barbana s osvrtom na podatke o kanoniku Petru Stankoviću“, *Vjesnik istarskog arhiva*, svezak 24, 2017.
- Kolesarić, Josip. „Sveta Notburga – zaštitnica blaga od bolesti“, *Veterinarska stanica* 30 (2), 1999.
- Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, ur. Anđelko Badurina. Zagreb, 1990.
- Mirković, Marija. „Dovečer, Antun“. *Hrvatski biografski leksikon*. Zagreb, 1993.
- Portal: Godišnjak Hrvatskog restauratorskog zavoda 9/2018.*, Katalog radova iz 2017. godine
- Roth, Ivan. *Javni spomenici sv. Ivana Nepomuka u istočnoj Slavoniji*. Slavonski Brod, 2016.
- Šimundić, Mate. *Rječnik osobnih imena*, 2. izdanje. Zagreb, 2006.
- Vrandečić, Josip, Miroslav Bertoša. *Dalmacija, Dubrovnik i Istra u ranome novom vijeku*. Zagreb, 2007.
- Žvorc, Maja. „Zidni oslik kapele dvorca“. *Multidisciplinarna istraživanja kompleksa dvorca Brezovice: Izvještaj prve faze istraživanja studenata Odsjeka za povijest umjetnosti Filozofskoga fakulteta i Odsjeka za restauriranje-konzerviranje umjetnina Akademija likovnih umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu*, ur. Dubravka Botica. Zagreb, 2012.

Štovanje Svete Notburge

Sažetak

Štovanje svetice po imenu Notburga možemo promatrati kao primjer širenja svetačkog kulta iz Tirola u hrvatske zemlje. Iako je Notburga živjela na prijelazu iz 13. u 14. stoljeće, štovanje ove svetice intenziviralo se kasnije, točnije tijekom 17. i 18. stoljeća. Razvoj štovanja zanimljivo je pratiti i zbog činjenice da Notburga zapravo nikada nije službeno beatificirana niti kanonizirana nego je njezino štovanje na oltaru dozvoljeno posebnom papinom odlukom tek 1862. godine. Prema dostupnim podacima štovanje sv. Notburge dospjelo je na područje današnje Hrvatske tijekom 18. stoljeća. Štovanje sv. Notburge prisutno je u različitim hrvatskim krajevima, a pogotovo u Hrvatskom zagorju, Istri, Podravini, Prigorju, Zagrebu i posebno u mjestu Novigrad na Dobri. Nadijevanje imena Notburga zaživjelo je u Istri i u Novigradu na Dobri što možemo izravno povezati sa štovanjem ove svetice u tim krajevima. Za još bolje razumijevanje širenja štovanja iz Tirola kao svetičinog zavičaja i primarnog mjesta štovanja do hrvatskih krajeva trebalo bi provesti daljnja istraživanja. Štovanje sv. Notburge najbolje je dokumentirano u župama u Hrvatskom zagorju i Istri. Prema primjerima iz različitih dijelova Hrvatske možemo zaključiti da je sv. Notburga češće štovana kao zagovornica pri dobroj žetvi i kao uzor za djela milosrđa nego kao zaštitnica sluškinja. Najstariji umjetnički prikazi sv. Notburge u Hrvatskoj potječu iz 17. stoljeća. Prikaze sv. Notburge nalazimo u obliku skulptura i slika na oltarima i općenito u sakralnim prostorima (crkve i kapele), ali i na freskama, vitrajima i svetačkim sličicama. Njezine slike i skulpture nalazimo kao dio oltarnih cjelina, a najčešće se štuje u paru sa sv. Izidorom.

Die Verehrung der heiligen Notburga

Zusammenfassung

Die Verehrung der heiligen Notburga kann als Beispiel für die Verbreitung eines Heiligenkultes aus Tirol in kroatische Gebiete betrachtet werden. Obwohl Notburga an der Wende vom 13. zum 14. Jahrhundert lebte, intensivierte sich ihre Verehrung erst später, genauer gesagt während des 17. und 18. Jahrhunderts. Die Entwicklung dieser Verehrung ist auch deshalb interessant zu verfolgen, weil Notburga offiziell weder selig- noch heiliggesprochen wurde; die Erlaubnis für ihre Verehrung am Altar wurde erst 1862 durch eine spezielle Genehmigung des Papstes erteilt.

Nach den zugänglichen Angaben gelangte die Verehrung der hl. Notburga im 18. Jahrhundert in das Gebiet des heutigen Kroatien. Sie ist in verschiedenen kroatischen Regionen nachweisbar, insbesondere im Hrvatsko zagorje, in Istrien, im Draugebiet, in Prigorje, in Zagreb und besonders am Ort Novigrad na Dobi. Die Namensgebung „Notburga“ erlangte in Istrien und in Novigrad na Dobri Verbreitung, was wir direkt mit der Verehrung dieser Heiligen in diesen Gegenden in Verbindung bringen können. Für ein noch besseres Verständnis der Verbreitung dieses Kultes aus Tirol, der Heimat der Heiligen und dem ursprünglichen Zentrum ihrer Verehrung, sind weitere Forschungen notwendig.

Die Verehrung der hl. Notburga ist in den Pfarreien des Hrvatsko zagorje und Istriens am besten dokumentiert. Anhand von Beispielen aus verschiedenen Teilen Kroatiens können wir schließen, dass die heilige Notburga häufiger als Fürsprecherin für eine gute Ernte und als Vorbild für Werke der Barmherzigkeit angerufen wurde und weniger als Schutzpatronin der Dienstmägde.

Die ältesten künstlerischen Darstellungen der hl. Notburga in Kroatien stammen aus dem 17. Jahrhundert. Darstellungen der Heiligen finden sich in Form von Skulpturen und Altarbildern, allgemein in sakralen Räumen (Kirchen und Kapellen), aber auch auf Fresken, Buntglasfenstern und Heiligenbildern. Ihre Abbilder und Skulpturen finden sich als Teile von Altarausstattungen; meist wird sie zusammen mit dem heiligen Isidor verehrt.

doc. dr. sc. **Marija Raguž Vinković**
Medicinski fakultet Osijek
J.Huttlera 4
maraguz@mefos.hr

UDK: 737(091)
Izvorni znanstveni rad
Prihvaćeno: 25.09.2025.

mr.sc. **Branislav Miličić**
Muzej Slavonije Osijek
Trg Sv. Trojstva 6
branislav.milicic@mso.hr

Medicinska numizmatika

Medalje kongresa njemačkih liječnika u Muzeju Slavonije Osijek

Prilog istraživanju povijesti medicine

Članak nas upoznaje s medicinskom numizmatikom, posebice medicinskom numizmatikom srednje Europe kroz Društvo njemačkih prirodoslovaca i liječnika te analizu medalja Kongresa njemačkih liječnika koje se čuvaju u Muzeju Slavonije u Osijeku.

Ključne riječi: medicinska numizmatika, Društvo njemačkih prirodoslovaca i liječnika, hrvatska liječnička društva, liječnički kongresi, medalje, 19. stoljeće, Muzej Slavonije

Uvod

Medicinska numizmatika bavi se primarno medaljama, ali i kovanim novcem, te ostalom numizmatičkom građom povezanom s medicinom, zdravljem i medicinskom strukom. Prvenstveno se pod medicinskom numizmatikom podrazumijevaju kovani novci s medicinskom tematikom, međutim postoje i primjeri kada je numizmatička građa imala ulogu u liječenju.

Cilj je ovoga rada predstaviti nekoliko medalja iz zbirke Muzeja Slavonije u Osijeku s medicinskom tematikom. Navedene su medalje njemačke provenijencije. Prije same analize, ponuđen je pregled medicinske numizmatike i njezin značaj za povijest medicine.

Medicinski motivi na numizmatičkoj građi

Najveći pregled medicinske numizmatike nalazi se u kapitalnom djelu *Medicina in Nummis*, objavljenom 1931. godine. Temelj djelu bila je numizmatička zbirka američkog liječnika Horatija R. Storer (1830 – 1922), a djelo je posthumno izdao njegov sin, također liječnik, Malcolm Storer (1862 – 1935). U knjizi je prikazano oko 8 tisuća primjeraka medicinsko-numizmatičke građe s uvodom u kojemu je opisan antički kovani novac¹. Pearn procjenjuje da općenito postoji oko 20 tisuća kovanica s medicinskom tematikom². Najstariji primjerci u Storerovu djelu pripadaju antici. Na njima su prikazani prvenstveno antički bogovi, među njima i bog-liječnik Asklepije, ali i stvarne osobe, od kojih je za medicinu relevantan Hipokrat, kao najpoznatiji grčki antički liječnik. Katalog u Storerovu djelu klasificira numizmatičku građu povezanu s medicinom ovisno o motivu koji se na njoj pojavljuje. Prva kategorija je građa s prikazom liječnika. Takvih je primjeraka u Storerovoj zbirci gotovo 4 tisuće, točnije 3836 primjeraka. Zanimljivo je da su zasebne kategorije za zubare i ranarnike – brijače, onodobne kirurge, kao i ljekarnike (koje donosi posljednje, unatoč njihovome izrazito velikom broju). Izdvojena su kategorija bolesti na kovanicama, odnosno medaljama, a posebno se ističu kolera, s 149 primjeraka, i kuga s 183 primjerka u kategoriji. Radi se o kovanicama i medaljama koje su izdavane prilikom epidemija tih bolesti. Nekoliko stotina primjeraka prikazuje bolnice, nešto je manje medalja medicinskih fakulteta i događaja (npr. motiv ozdravljenja vladara), medicinskih udruženja i kongresa. Donosi i popis numizmatičke građe koju kategorizira kao medicinsko-crkvenu građu, uz napomenu da velik dio medalja s bolestima nastalih u Njemačkoj i Austriji mogu također biti svrstani u tu kategoriju (pogotovo onih s prikazom kuge). Oni su se pak izdavali vjerojatno u znak zahvale za spas od epidemije. Radi se o medaljama na kojima su prikazani biblijski motivi i autor ističe Joachimstahl³ kao mjesto gdje

¹ Storer Malcolm, *Medicina in Nummis*, Boston 1931.

² Pearn John. „Enduring biographic heritage - Medical numismatics“, *Journal of Medical Biography* 2019;27(2), 108-115.

³ Radi se o gradu Jáchymovu, u današnjoj Češkoj, gdje se kovao novac zbog blizine rudnika srebra. Tu je nastao Joachimsthaler, koji je dao ime talirima, ali i današnjim dolarima.

su nastali⁴. U svakoj kategoriji mnogo je primjeraka numizmatičke građe nastale u Njemačkoj ili Austriji. To se može pripisati dostupnosti takvih primjeraka Storeru, ali nezaobilazna je činjenica da je u Njemačkoj i u Austriji bila uvelike prisutna praksa kovanja medalja ili novca medicinske tematike. U Storerovoj zbirci nema primjeraka povezanih s hrvatskim zemljama ni Hrvatima.

Storer je prikupljao kovani novac van optjecaja, ali kroz povijest je bilo primjera kada su se liječnici našli na optjecajnim novčanicama i kovanicama. Među tim primjerima vrijedi istaknuti da se 1929. godine na novčiću od dva šilinga pojavio lik Theodora Billrotha (1829 – 1894). Billroth je djelovao u doba velikog napretka kirurgije, potaknutog razvojem anestezije i antiseptike, smatra se začetnikom abdominalne kirurgije. Preminuo je u Opatiji⁵. U svom kratkom pregledu liječnika na valutama Allan najviše primjera nalazi upravo u Austriji i Njemačkoj. Navodi zanimljiv primjer iz Njemačke, odnosno Zapadne i Istočne Njemačke kada su se 1968. na kovanicama od 5 DEM pojavila dva liječnika – Robert Koch u Istočnoj Njemačkoj i Max Pettenhoffer u Zapadnoj Njemačkoj. Uz njih, na njemačkim su se markama svojedobno pojavili i liječnici Albert Schweitzer i nobelovac Julius von Wagner-Jauregg⁶.

Izuzetna dostignuća u medicini nagrađuju se numizmatičkim primjercima. Na medalji Nobelove nagrade za medicinu prikazana je Higijeja (Higija), Asklepijeva kći, boginja zdravlja, kako zahvaća vodu, a pored nje je bolesnik.

Numizmatika s medicinsko-zdravstvenom namjenom

Osim novca na kojemu je motiv bio povezan s medicinom, postojali su primjeri novca s određenom funkcijom povezanom s medicinom. Allan navodi specijalne valute kojima su se plaćale zdravstvene usluge. Primjer toga je bio novac na otoku Culion, na Filipinima, gdje se nalazila kolonija gubavaca od 1906., a tek ga je 2006. Svjetska zdravstvena organizacija proglasila čistim od gube. Drugi je takav slučaj novac na brodu-bolnici Jutlandia, koji je Danska 1950. poslala u pomoć za vrijeme Korejskog rata. Postojale su i kovanice koje su služile kao žetoni za plaćanje, najčešće ljekarničkih usluga. Takvi su žetoni bili česti u 17. stoljeću⁷.

Osim numizmatičke građe iz zapadnog kulturnog kruga, na kojoj se prikazuje medicinska tematika, kakvu je prikupljao Storer, postoji još jedan aspekt numizmatike prisutan u medicini, točnije liječenju, a to je *gua sha*, ili terapija novčićima. Radi se o praksi kineske tradicijske medicine pri kojoj se nokovani novci koriste kao sredstvo terapije na način da se kožu, prethodno premazanu uljem za masažu, trlja istrošenim

⁴ Storer, 915.

⁵ Fernicola Agostino, Calogero Armando, Santangelo Michele. „Theodor Billroth: The Pioneer Gastrectomy Surgeon and His Contributions to the Evolution of General Surgery“, *Cureus* 2024;16(9), e68861.

⁶ Allen C. R. Jr, „A survey of medical numismatics. Medicina in Nummis“, *JAMA*, 1981;246(20), 2347-9.

⁷ Isto, 2348.

novčićem ili velikom žlicom. To ostavlja crvene linije na koži, što može izazvati nesporazume prilikom dijagnoze ako liječnik nije upoznat s postojanjem takvoga tretmana, prisutnog u azijskoj populaciji u prvom redu⁸. To je dio kineske tradicijske medicine, a metodu je zagovarala glumica Gwyneth Paltrow, kao i kontroverzan, ali svojevremeno popularan liječnik – dr. Oz, u svojoj emisiji⁹.

Spomenuta terapija primjer je toga kako u alternativnim medicinskim sustavima novac može postati sredstvo liječenja. U zapadnome svijetu novac može postati izvor bolesti jer se njime prenose mikrobi pa medicinski stručnjaci proučavaju novac kao prijetnju. Takvo istraživanje provedeno u Osijeku 2017. godine pokazalo je da je hrvatski novac bezopasan, iako je na njemu identificirano nekoliko sojeva bakterija¹⁰.

Medicinska numizmatika u povijesti medicine

Povijest medicine tradicionalno je svoj predmet nalazila u uspješnim liječnicima i otkrićima koja su nepovratno promijenila medicinu, kao i velikim epidemijama. Njezin je predmet u drugoj polovini 20. stoljeća uvelike proširen, pa nije ograničen na „slavne liječnike“, nego obuhvaća i oboljele, njihov međusobni odnos, etička pitanja itd., a u skladu s time prošireni su i izvori za povijest medicine. Posebno se ističe demografija i demografski izvori¹¹. Povijesti medicine zamjeralo se što je takvim suženim gledištem, na primjer, produljenje ljudskog vijeka pripisano isključivo napretku u medicini bez uvažavanja poboljšanja uvjeta života¹².

Promatramo li Storerov koncept medicinske numizmatike, što je prikupljao, ali i kako je to kategorizirao, moguće je prepoznati taj tradicionalni diskurs povijesti medicine. Na prvome su mjestu veliki liječnici, mnogo je primjeraka bolesti, zatim bolnice, odvojeni su od liječnika briači-kirurzi, a na samome su kraju ljekarnici. Unutar svake kategorije primjerci su navedeni abecednim redom, što olakšava njihovo pronalaženje, ali svakako bi bilo zanimljivo da su oni poredani kronološki ili prema zemlji iz koje dolaze. Takvo kategoriziranje bilo bi također sasvim legitimno i opravdano. Ono što se također može iščitati iz njegove kolekcije je i kako on konceptualizira medicinsku numizmatiku, što zapravo ubraja u tu kategoriju, a to su primjerci s medicinskim motivima. Allan pak u obzir uzima i numizmatičku građu koja ima određenu zdravstveno-medicinsku svrhu. S obzirom na širenje metoda

⁸ Tan Aik Kah, Mallika Premseenthil, „Coining: an ancient treatment widely practiced among asians“, *Malaysian Family Physician*, 2011;6(2-3), 97-8.

⁹ Tyler Marion, Cao Kevin, Roman Jorge, „Gua Sha, or Coining Therapy“, *JAMA Dermatology*, 2018;154(7), 788.

¹⁰ Belić Dino, Martina Ilinić, Sven Burian, Jasminka Talapko i Domagoj Drenjančević. „Dirty Croatian Money: How Big Is the Threat?“, *Southeastern European Medical Journal*, 2017;1(1), 5-11.

¹¹ Porter Roy, Bynum W.F., „The Art and Science of Medicine“, *Companion Encyclopedia of the History of Medicine*, London i New York 1993., 3-11

¹² Jackson Mark, „Introduction“, *The Oxford Handbook of the History of Medicine*, New York, 2011., 1-22

i predmeta povijesti medicine, zasigurno i medicinska numizmatika zaslužuje revalorizaciju unutar toga područja.

Bez obzira na to kako konceptualizirali medicinsku numizmatiku i što obuhvaćali tim pojmom, neupitno je da je ona jedan poseban izvor za povijest medicine. Pearn ju naziva trajnom biografskom baštinom¹³. S obzirom na već spomenuti opis povijesti medicine kao niza velikih liječnika, sasvim je razumljivo da je medicinska numizmatika za nju imala veliku ulogu jer su vizualni prikazi određenih liječnika ponekad očuvani jedino na medaljama. U povijesti su kovani novac i medalje služili kao sredstvo propagande, još Aleksandru Velikom¹⁴. Numizmatika je bila medij preko kojega su zajednice bile upoznate s time kako izgleda njihov vladar, u doba prije onoga što se danas naziva medijima. Osim vladara, na njima su bile i istaknute osobe, a s vremenom su pojedinci, uključujući i liječnike, počeli naručivati vlastite medalje¹⁵.

Numizmatika je imala i komemorativnu ulogu, i to još od antike. Komemorativni medaljoni prvi put se pojavljuju u antičkom Rimu. Vjeruje se da su ih rimski carevi dijelili kao osobne poklone. Koliko nam je poznato, prvi takav medicinske naravi dao je iskovati car Antonin Pio (86 – 161). Prikazan je Asklepije s kaducejem¹⁶. Ta se tradicija nastavila kroz povijest. Obilježavani su značajni događaji i obljetnice. Zahvaljujući tome, numizmatika je bitna i za kronologiju određenih događaja.

Osim konkretnih podataka kao što su vrijeme, mjesto, povod nastanka i motivi, medicinska numizmatika svjedoči o tome što je određena zajednica smatrala dovoljno važnim da bi se našlo na kovanicama. Uzmemo li u obzir samo činjenicu da su određene države na svojim optjecajnim kovanicama i novčanicama imale nekoliko liječnika, kao što je Njemačka, dok neke nisu nikad imale medicinske motive na valutama, možemo možda biti potaknuti na istraživanje koji je tome razlog u kakvome je odnosu medicinska numizmatika prema numizmatici s ne-medicinskim motivima.

Zbirka medalja i plaketa Muzej Slavonije - Medicinske medalje iz Muzeja Slavonije njemačke provenijencije

Razvoj medaljerstva, u kontekstu medalja koje su predmetom ovoga rada, možemo pratiti od vremena renesanse posebice u Italiji, Francuskoj i Njemačkoj. Iz tog razloga mnoge su se medalje oslanjale na antičku tradiciju i to je vrijeme kada se ponovno počela cijeniti ljepota antike, što se posebno vidljivo na medaljama

¹³ Pearn John. „Enduring biographic heritage - Medical numismatics“, *Journal of Medical Biography* 2019;27(2), 108-115.

¹⁴ Wheatley Pat, Charlotte Dunn, „Coinage as propaganda“, *Alexander the Great and Propaganda*, London, 2021., 162-198

¹⁵ Pearn John. „Enduring biographic heritage - Medical numismatics“, *Journal of Medical Biography* 2019;27(2), 108-115.

¹⁶ *Isto*, 111.

talijanskih majstora. U početku su medalje bile kovane i uključivale su graviranje. Iz tog razloga ranije medalje sve do 19. stoljeća imaju numizmatičku vrijednost i zbog manjeg broja kovanih primjeraka. Kovanje medalja u 19. stoljeću postaje tvorničko jer se otkriva mehanička preša, te se može izrađivati veći broj medalja.¹⁷ Kovanje većeg broja medalja tako povećava njihovu dostupnost i one mogu lakše postati dijelom kolekcionarskih zbirki.

Zbirka medalja i plaketa Muzeja Slavonije broji više od 2000 primjeraka, koje su većinom u muzej dospjele preko raznih donatora. U razdoblju 19. i ranog 20. stoljeća bilo je znakom prestiža imati vlastitu zbirku medalja i kovanog novca. Zbog toga je i Muzej Slavonije, kojem je jedna od osnova numizmatički odjel, bogat primjercima medalja. U zbirci medalja i plaketa Muzeja Slavonije medalje s medicinskom tematikom, iako relativno malobrojne, zauzimaju značajnije mjesto, a sveukupno ih ima osamnaest. One su uglavnom mađarsko-njemačke provenijencije, što jasno dokazuje da je Osijek, kao i Muzej, osnovan po srednjoeuropskim principima onoga doba. Medalje koje posjeduje Muzej Slavonije svjedoče o kongresima u gradovima Srednje Europe, ali i tadašnje Austro-Ugarske.

Svi primjerci medicinske numizmatike njemačke provenijencije u Muzeju Slavonije nastali su u 19. stoljeću. U tom se razdoblju dogodila velika ekspanzije medicine. Medicina je u tome stoljeću postala znanost. Priprema za to počela je Prvom znanstvenom revolucijom, u 17. stoljeću. Velik napredak matematike uveo je kvantifikaciju i u medicinu, a svoj su obol medicinskoj misli dale i kemija i fizika, odnosno jatrokemija i jatrofizika¹⁸. Napretku znanosti pridonijela je činjenica da je izumom tiska u 15. stoljeću postalo moguće širiti znanstvene ideje u nepromijenjenom obliku. Diseminacija znanstvenih spoznaja razvijala se, kolale su knjige, znanstvenici su se međusobno dopisivali. Godine 1660. osnovano je prvo znanstveno udruženje The Royal Society (nakon Accademije dei Lincei u Rimu 1601. koja je relativno brzo ugašena pa nije imala učinak na neovisno financiranje u prvo vrijeme, kasnije je pokrenuta iznova i postoji i danas), koje je omogućilo zajednički rad i donekle neovisno financiranje znanstvenika, do tada osuđenih na milost mecena ili vlastita sredstva. U 17. stoljeću bavljenje znanostima bilo je popularno, a 1665. godine započeta je tradicija izdavanje znanstvenih časopisa. Naime, u Parizu je 1665. godine objavljen *Le Journal des Sçavans*, kao prvi neovisan akademski časopis¹⁹. Sve je to pomoglo boljoj komunikaciji među znanstvenicima i povijest se time bavila. Međutim, i do danas sasvim ustaljena praksa održavanja znanstvenih kongresa, kao način diseminacije znanstvenih spoznaja, ostala je po strani. Povijest znanosti nije vrednovala ulogu

¹⁷ usp. Göricke-Lukić, Hermina. Medalje i plakete: iz zbirke Muzeja Slavonije: 15.-20. st. Osijek: Muzej Slavonije, 1993. (1995.), str. 14

¹⁸ Grmek Mirko Dražen, *Prva biološka revolucija*, Zagreb, 1996.

¹⁹ Fatović-Ferenčić Stella, *Liječnički vjesnik – medicinska komunikacija i memorija struke*, Zagreb, 2022.

okupljanja znanstvenika, iako se ona može promatrati kao kulturna praksa. Upravo na tu praksu podsjećaju medalje iz Muzeja Slavonije. Prvi kongresi započeli su u kasnom 18. stoljeću²⁰. Međutim, njihov je broj narastao tijekom 19. stoljeća i bio je proporcionalan broju znanstvenih udruženja, pri čemu Rasmussen ističe drugu polovinu 19. stoljeća kao vrijeme procvata²¹. Medalje Muzeja Slavonije pripadaju 19. stoljeću, ali njegovoj prvoj polovini i povezane su s medicinskim udruženjem.

Društvo njemačkih prirodoslovaca i liječnika osnovano je 1822. godine u Leipzigu s izvornim imenom Gesellschaft der deutschen Naturforscher und Aerzte. Osnivač mu je bio Lorenz Oken (1779 – 1851), ujedno i osnivač časopisa Isis²². Oken je bio zagovornik prirodne filozofije, čiji je najpoznatiji predstavnik bio Friedrich Wilhelm Joseph Schelling (1775–1854). Sudeći prema medaljama, kongres je započeo s održavanjem kada je društvo osnovano jer najstariji primjerak, iz 1830. godine kovan je povodom devetoga skupa. Dakle, prvi skup mogao je biti održan 1822. godine i sudeći prema kasnijim medaljama održavao se prilično redovito. Na medaljama se nalazi i podatak o mjestu gdje su kongresi održani, na temelju čega se može zaključivati o dosegu ideja društva i posredno o tome da su u tim gradovima, sveučilišnim gradovima, postojale znanstvene zajednice.

S obzirom na već spomenutu činjenicu da znanstveni kongresi nisu bili tema znanstvenih istraživanja, nije lako pronaći podatke o tome na koji su se način odvijali kongresi u 19. stoljeću. U povijesti hrvatske medicine postoje podaci o kongresima u Liječničkom vjesniku. Radi se o časopisu Sбора liečnika kraljevina Hrvatske i Slavonije (današnjega Hrvatskog liječničkog zbora), čiji je prvi broj izdan 1877. godine. Prvi se put kongres spominje u broju 4., za razdoblje 4. – 15. travnja 1887. U vijestima se navodi da će Kraljevska zemaljska vlada poslati Josipa Kallivodu Falkensteinskog i Milovana Zoričića u Beč na higijenski kongres²³. Josip Kallivoda Falkensteinski rođen je u Osijeku 1820. godine. Bio je jedini predsjednik dva najstarija hrvatska liječnika udruženja – osječkog Društva liečnika i zagrebačkoga Sбора. Osječko Društvo odreklo se izdavanja svog Glasnika zbog Kallivode. Kallivoda se htio povući jer je Obzor prozvao Društvo zbog činjenice da su Glasnik, osim na hrvatskom izdavali i na njemačkom jeziku, a Društvo je radije ugasilo časopis nego da izgubi predsjednika. Zagrebački Sbor birao ga je za predsjednika i kad je već bio previše

²⁰ Bigg Charlotte, Jessica Reinisch, Geert Somsen, Sven Widmalm, „The art of gathering: histories of international scientific conferences“, *The British Journal for the History of Science*, 2023;56(4), 423-433.

²¹ Rasmussen Anne. „Jalons Pour Une Histoire Des Congrès Internationaux Au XIXe Siècle : Régulation Scientifique et Propagande Intellectuelle.“ *Relations Internationales*, 1990; 62, 115-33

²² Gambarotto Andrea. „Lorenz Oken (1779–1851): Naturphilosophie and the Reform of Natural History.“ *The British Journal for the History of Science* 2017; 50(2), 329–40.

²³ „Sitne vesti“, *Liječnički vjesnik*, 1887(4), 62.

Slika 1. IX. skup njemačkih prirodoslovaca i liječnika u Hamburgu, rujan 1830.

Zbirka medalja i plaketa MSO - N-M-10758

1. Muzej Slavonije – Zbirka medalja i plaketa

IX. skup njemačkih prirodoslovaca i liječnika u Hamburgu, rujan 1830.

Gottfried Bernard Loos, Anton Friedrich Koenig

1830. g.;

promjer=41 mm

bronca; kovano

Inv. broj: MSO-N-M-10758

Av. Personifikacija grada - okrunjena žena sjedi, u dugoj haljini, drži simbole prirodoslovaca: Artemidu i Efesu, te simbole liječnika - Askulapovu palicu. Polulučni rubni natpis: SPIRITVS VNVS PER CVNCTAS HABITAT PARTES. U odsječku signatura: G. LOOS DIR. E KOENIG F.

Rv. U polju vodoravni natpis u deset redaka: PHYSICORVM / MEDICORVMQVE / GERMANORVM / CONVENTV NONO / HOSPITALIBVS TECTIS / A CIVITATE / HAMBVRGENSIVM / EXCEPTO / MDCCC-XXX / M. SEPT.

Lit.: Göricke-Lukić, Hermina. Iz zbirke medalja Muzeja Slavonije - svjetske i međunarodne izložbe, skupovi, društva. U: Osječki zbornik 26(2002), Osijek. str. 82, kat. br. 95.

H.G.L./B.M.

Slika 2. XV. skup njemačkih prirodoslovaca i liječnika u Pragu, 1837.

Zbirka medalja i plaketa MSO - N-M-9384

2. Muzej Slavonije – Zbirka medalja i plaketa

XV. skup njemačkih prirodoslovaca i liječnika u Pragu, 1837.

Joseph de. Lerch

1837. g.

promjer=45 mm,

bakar: kovano

Inv. broj: MSO-N-M-9384

Av. U polju pročelje kurije i polulučni natpis: CURIA. U dnu dvodjelna signatura: J. DE. LERCH. - FEC. PRAGAE.

Rv. U zatvorenom vijencu od zmiје, vodoravni natpis u tri reda: PRAGA / CONSORTII / MEMOR. Rubni kružni natpis: CONCIONI. XV. NATUR. SCRUT. ET MEDIC. GERMANIAE. MDCCCXXXVII.

Lit.: Göricke-Lukić, Hermina, Iz zbirke medalja Muzeja Slavonije... // OZ, 2002, 26 (Osijek), str. 81, kat. br. 89.

H.G.L./B.M.

Slika 3. XXI. kongres prirodoslovaca i liječnika, 1843.

JOHANN ERZHERZOG VON OESTERREICH

Zbirka medalja i plaketa MSO - N-M-9384

3. Muzej Slavonije – Zbirka medalja i plaketa

JOHANN ERZHERZOG VON OESTERREICH

XXI. kongres prirodoslovaca i liječnika, 1843.

Joseph Cesar

1843. g.

promjer=50 mm

bronca: kovanje

Inv. broj: MSO-N-M-9694

Av. JOHANN ERZHERZOG VON OESTERREICH

Rv. DER / XXI VERSAMMLUNG / DR DEUTSCHEN / NATURFORSCHER UND /
AERZTE IN GRAETZ / DIE STAENDE / STEIRMARKS / MDCCCXLIII

H.G.L./B.M.

Slika 4. XXXII. skup njemačkih liječnika i prirodoslovaca u Beču, 1856.

Zbirka medalja i plaketa MSO - N-M-9308

4. Muzej Slavonije – Zbirka medalja i plaketa

XXXII. skup njemačkih liječnika i prirodoslovaca u Beču, 1856.

Carl Radnitzky

1856. g.

promjer=69 mm,

bakar: kovano

Inv. broj: MSO-N-M-9308

Av. U utisnutom polju simbolički prikaz plodnosti - božica Artemida Efeška, vodoravni natpis u šest redaka: DER / XXXII VERSAMMLUNG / DEUTSCHER / NATURFORSCHER U: AERZTE / DIE STADT WIEN/ MDCCCLVI. Na povišenom prstenu zatvoreni vitičasti floralni vijenac sa simbolima životinjskih vrsta - konj, sova, kornjača, riba, pčela, rak, zmija, ptica, lav.

Rv. U utisnutom polju personifikacija grada - okrunjena mlada žena sjedi, u raširenim rukama drži dva štita s državnim i gradskim grbom. U drugom planu vijenac razgranatog bilja s plodovima. Na povišenom širokom prstenu rubni natpis u dva kruga: VEREINTE KRAFT- / DURCH RÖMERGRÖSSE / DURCH FROMMEN SINN / DURCH MAJESTAET MIT /; u nutarnjem krugu natpis: IHR NEUES LEBEN/ FEST BEGRÜNDET/ MIT GOTT VERBÜNDET / GLANZ UMGEBEN. Na prstenu ukomponirana četiri medaljona s portretima i natpisima: MARC: AVREL / HEINR: J ' S M GOTT / LEOPOLD I. / FRANZ IOS I /. U dnu polja signatura: C. RADNITZKY.

H.G.L./B.M.

bolestan da bi dolazio na sastanke²⁴. Kallivoda je u tome trenutku bio i zemaljski praliječnik i predsjednik tada jedinog liječničkog udruženja (osječko se ugasilo njegovim odlaskom). Nije neobično stoga da je vlada financirala njegov odlazak u Beč, kao vodećeg među liječnicima u Hrvatskoj u tome trenutku. Njegov suputnik Milovan Zoričić bio je po struci pravnik, ali je bio prvi na čelu hrvatskog statističkog ureda, preteče današnjeg Državnog zavoda za statistiku. Činjenica da je bio počasni član Sбора liečnika²⁵ pokazuje značaj koji se krajem 19. stoljeća pridavao statistikama. I u Glasniku osječkoga Društva i u Sborovom vjesniku redovito su tiskana izvješća s brojevima oboljelih ili umrlih od određene bolesti, u određenoj instituciji, ili na državnoj razini. Obojica su poslali svoje referate za kongres, Kallivoda o koleri, a Zoričić o demografiji jer je službeni naziv kongresa i bio VI. međunarodni kongres za higijenu i demografiju. U Vjesniku se navodi podatak da je prijavljeno 700 sudionika,²⁶ što je zavidan broj i za današnje prilike. O samoj organizaciji može se saznati iz vijesti da su sudionici unaprijed primili knjižice s referatima o kojima će se raspravljati. Također, sudionici su unaprijed dobili i kartu uz koju su imali popust na željezničke karte do Beča²⁷. U Vjesniku se iste godine spominje i kongres čije se medalje čuvaju u Muzeju Slavonije, odmah 1887., kada se općenito spominje po prvi put bilo kakav kongres. Navodi se da će se 60. kongres njemačkih prirodoslovaca i liječnika održati u Wiesbadenu u rujnu, te da ima mnogo prijavljenih i čak 30 odsjeka²⁸. Ne spominje se da su hrvatski liječnici imali namjeru sudjelovati na tome kongresu. Naime, u Vjesniku se navodilo kada bi liječnici prisustvovali kongresu. Tako je 1888. godine dr. Subotić iz Zemuna imao namjeru sudjelovati na kirurškom kongresu u Berlinu²⁹. Osim njemačkih kongresa, hrvatski su liječnici jedino bili u Rimu na medicinskom kongresu 1894. godine. U Liječničkom vjesniku opisano je otvorenje kongresa na kojemu su u ime domaćina pozdravljali političari, a u ime gostiju zahvalio se poznati njemački liječnik Rudolph Virchow (1821 – 1902)³⁰, poznat kao otac moderne patologije, ali i socijalne medicine. Tog znanstvenika, danas nezaobilaznog u povijesti medicine, hrvatski su liječnici mogli uživo slušati na medicinskom kongresu. Na tome ih je kongresu sudjelovalo nekoliko pa su prvi put u Liječničkom vjesniku objavljena detaljna izvješća o sadržaju i zaključcima s predavanja na kongresu. Bio je to toliko velik kongres da postoji izvješće o oftalmološkom dijelu, zatim dentalnom, a ovdje

²⁴ Raguž Vinković Marija. "Josip Kallivoda-Falkensteinski: jedini predsjednik dvaju najstarijih hrvatskih liječničkih udruženja." *Liječnički vjesnik*, 2024;146(Supp 6), 18-23.

²⁵ Državni zavod za statistiku, "Tko je bio Milovan Zoričić?", dostupno na: <https://dzs.gov.hr/vijesti/tko-je-bio-milovan-zoricic/2188>. Pristupljeno: 12. rujna 2025.

²⁶ „Sitne vesti“, *Liječnički vjesnik*, 1887(7), 110.

²⁷ „Sitne vesti“, *Liječnički vjesnik*, 1887(8), 126.

²⁸ *Isto*

²⁹ „Sitne vesti“, *Liječnički vjesnik*, 1888(3), 44.

³⁰ „Sitne vesti“, *Liječnički vjesnik*, 1894(4), 63.

ističemo izvješće doktora Kosirnika i Winklera. Oni su slušali Virchowa i uz sadržaj predavanja, komentirali su i organizaciju. Naime, navode da su raznim svečanostima u čast kongresa teško imali pristup jer su domaći „sve prostorije prije zakupili“, a i izdvojili su velik novac za loš smještaj³¹. Samo hvale za VIII. međunarodni kongres higijene i demografije u Budimpešti mogu se pročitati iste godine. Nepotpisani autor hvali organizaciju, osim rascjepkanosti sekcija, kako navodi. Gotovo je 2000 ljudi bilo 1. rujna u narodnom muzeju na upoznavanju, dan prije svečanog otvorenja. Prilikom otvorenja, kao i u Rimu, zahvalili su se predstavnici pojedinih država domaćinu, a zatim su sudjelovali polaganju vijenca na grob Semmelweissu³².

Izvješća s kongresa u Rimu i Budimpešti 1894. godine opširnija su i veći broj hrvatskih liječnika sudjeluje na njima. Odlazak na kongres je bio vijest još 1888. godine, a već nekoliko godina kasnije moglo bi se zaključiti da to više nije toliko neobično za hrvatske liječnike. U pravilu su odlazili na kongrese unutar vlastite države, ali i u susjednu Italiju. Na kongresima su slušali i osobno susretali znanstvenike čija su imena danas nezaobilazna u povijesti medicine. Osim Virchowa, spominju se i Behring i Roux, na primjer. Jedan od ciljeva stvaranja liječničkih udruženja i pokretanja časopisa bilo je lakše dolaženje do novosti u medicini koja je krajem 19. stoljeća nezaustavljivo napredovala. Zahvaljujući medicinskim kongresima, na koje podsjećaju medalje u Muzeju Slavonije, i hrvatski su liječnici bili u žiži zbivanja i s izvora su dobivali obavijesti o najnovijim dostignućima, koja su dalje prenosili medicinskim časopisima, odnosno Liječničkim vjesnikom, kada je Hrvatska u pitanju. Kongresi su imali svoje običajne prakse, uobičajene načine svečanih otvorenja. Međutim, svaka je sredina toj univerzalnoj praksi znanosti dala i vlastiti pečat, kako je vidljivo u izvještaju s rimskog kongresa.

Umjesto zaključka

Medalje i numizmatička građa mogu poslužiti kao dokument znanost i kao poticaj na istraživanja, mogu smjestiti određene događaje i osobe u vrijeme i kontekst. Mogu svjedočiti o tome što je određena zajednica smatrala toliko bitnim da se zaslužuje vječno sačuvati na numizmatičkim primjercima. Ove medicinske medalje njemačke provenijencije mogu nam poslužiti kao odličan primjer budućih istraživanja hrvatske medicinske numizmatike. Koliko nam je poznato, ne postoji pregled hrvatske medicinske numizmatike, ali svakako bi bilo vrijedno steći nove spoznaje, među ostalim, i analizom jedne najvećih numizmatičkih zbirki u Hrvatskoj – one Muzeja Slavonije u Osijeku.

³¹ „Izvješće dra. I. Kosirnika i dra. E. Winklera“, *Liečnički vjesnik*, 1894(5), 82.

³² „VIII. međunarodni kongres za higijenu i demografiju u Budimpešti“, *Liečnički vjesnik*, 1894(9), 166.

Medicinska numizmatika: Medalje kongresa njemačkih liječnika u Muzeju Slavonije Osijek - Prilog istraživanju povijesti medicine -

Sažetak

Rad prikazuje ulogu medicinske numizmatike u proučavanju povijesti medicine, s naglaskom na medalje iz zbirke Muzeja Slavonije u Osijeku. Medicinska numizmatika obuhvaća medalje, novac i drugu građu s medicinskom tematikom, a posebno je značajna kao vizualni i dokumentarni izvor. Prikazani su počeci i razvoj medicinske numizmatike, od antičkih kovanica s prikazima božanstava i liječnika, preko srednjoeuropske tradicije kovanja medalja u 19. stoljeću, do posebnih primjera valute povezane sa zdravljem i liječenjem.

Posebna pažnja posvećena je medaljama kongresa Društva njemačkih prirodoslovaca i liječnika iz 19. stoljeća koje se čuvaju u Muzeju Slavonije. Ove medalje svjedoče o važnosti znanstvenih kongresa u razvoju medicine i njihovoj ulozi u prijenosu znanja. Analizom motiva, natpisa i okolnosti njihova nastanka otkriva se kulturni i znanstveni kontekst epohe u kojoj medicina prerasta u modernu znanost.

U radu se ističe i povezanost hrvatskih liječničkih društava s europskim znanstvenim kretanjima, što potvrđuju i podaci iz Liječničkog vjesnika. Medalje tako imaju dvostruku vrijednost: kao materijalni dokaz o znanstvenim događanjima i kao svjedočanstvo kulturne i profesionalne prakse medicine 19. stoljeća. Sustavno istraživanje hrvatske medicinske numizmatike, osobito zbirke Muzeja Slavonije, moglo dati značajan doprinos povijesti medicine u Hrvatskoj.

Medizinische Numismatik: Medaillen des Kongresses deutscher Ärzte im Museum Slawoniens Osijek - Beitrag zur Erforschung der Medizingeschichte -

Zusammenfassung

Die Arbeit stellt die Rolle der medizinischen Numismatik bei der Erforschung der Medizingeschichte dar, mit einem Akzent auf die Medaillen aus der Sammlung des Museums Slawoniens in Osijek. Die medizinische Numismatik umfasst Medaillen, Münzen und andere Objekte mit medizinischer Thematik; von besonderer Bedeutung ist sie als visuelle und dokumentarische Quelle. Dargestellt werden die Anfänge und die Entwicklung der medizinischen Numismatik – von antiken Münzen mit Darstellungen von Göttern und Ärzten über die mitteleuropäische Tradition des Medaillenschmiedens im 19. Jahrhundert bis hin zu besonderen Prägungen von Zahlungsmitteln mit Bezug zu Gesundheit und Heilen. Besondere Aufmerksamkeit wird den Medaillen der Kongresse der Gesellschaft deutscher Naturforscher und Ärzte aus dem 19. Jahrhundert gewidmet, die im Museum Slawoniens aufbewahrt werden. Diese Medaillen zeugen von der Bedeutung wissenschaftlicher Tagungen für die Entwicklung der Medizin und ihrer Rolle bei der Wissensvermittlung. Durch die Analyse ihrer Motive, Aufschriften und der Umstände ihrer Entstehung wird das kulturelle und wissenschaftliche Umfeld einer Epoche erschlossen, in der sich die Medizin zu einer modernen Wissenschaft entwickelte.

In der Arbeit wird zudem die Verbindung kroatischer ärztlicher Gesellschaften mit europäischen wissenschaftlichen Bewegungen betont, was auch durch Angaben aus dem Liječnički vjesnik (Ärzteblatt) bestätigt wird. Die Medaillen besitzen somit einen doppelten Wert: Sie sind sowohl materieller Beleg für wissenschaftliche Ereignisse als auch Zeugnis der kulturellen und professionellen Praxis der Medizin des 19. Jahrhunderts. Eine systematische Erforschung der kroatischen medizinischen Numismatik, insbesondere der Sammlung des Museums Slawoniens, könnte einen bedeutenden Beitrag zur kroatischen Medizingeschichte leisten.

Suzana Leček

Hrvatski institut za povijest
- Podružnica za povijest Slavonije,
Srijema i Baranje
Starčevićeva 8, 35000 Slavonski
Brod
slecek@isp.hr

UDK: 94(497.5Osijek)"19"

Izvorni znanstveni rad
Prihvaćeno: 16.09.2025.

Jasenka Kranjčević

Institut za turizam
Vrhovec 5, 10000 Zagreb
Jasenka.Kranjcevic@iztztg.hr

Deutsches Haus in Essegg – Njemački dom u Osijeku

U članku se pokušava odgovoriti na neke „urbane mitove“ koji kruže medijskim prostorom, te u krivom svjetlu pokazuju povijest nastanka Njemačkog doma (Deutsches Haus) u Osijeku. Radi se o tezama kako je Njemački dom financirao Hitler, projektirao Albert Speer, nadalje da nije dovršen u ratu, da je bio jedini primjer „fašističke arhitekture“, te da je ta prošlost imala nekog utjecaja na odluku o rušenju 1981. godine. Istraživanje je pokazalo tko su bili financijer (Njemačka narodna skupina) i arhitekt (Hans Kiefer), da je djelomično dovršen i pušten u funkciju već 1943., da stilski pripada tada popularnom stilu neoklasicizma, te da „problematična“ prošlost nije imala nikakvog utjecaja na odluku o njegovom rušenju.¹

Ključne riječi: Njemački dom, Njemačka narodna skupina, Nezavisna Država Hrvatska, Osijek

¹ Ovaj rad izrađen je u sklopu Internog znanstvenog projekta *AKULTUR-Aktiviranje kulturne baštine u turizmu Hrvatske*, Instituta za turizam, Zagreb, financiranog iz fonda EU Next Generation, Nacionalni plan oporavka i otpornosti.

Uvod

Više od desetljeća na internetskim portalima, pa čak i stručnoj literaturi, mogu se naći napisi o Njemačkom domu (*Deutsches Haus*), a u vrijeme socijalističke Jugoslavije popularnom Radničkom domu (Radnjaku). O zgradi koje više nema uporno se šire nevjerojatne priče, iako je historiografija već pokazala da najvažnije tvrdnje ne stoje. Ovi se urbani mitovi mogu svesti na nekoliko krivih teza: da je važnost središnje institucije Podunavskih Nijemaca u Hrvatskoj uvidio i sam Hitler pa je financijski pomagao gradnju Njemačkog doma, da ga je projektirao njegov omiljeni arhitekt Albert Speer (ili u nešto „slabijoj“ varijanti, još uvijek dovoljno poznat Clemens Klotz), da zgrada nije dovršena, da je predstavljala posebno vrijedan (ili jedini) primjer „nacističke“ / „fašističke“ arhitekture u Hrvatskoj, te da je odluka o rušenju 1981. donesena i radi problematične povijesti zgrade.

Polazeći od dosadašnjih istraživanja koja su utvrdila neke od izvora financiranja (židovska kontribucija) i ime arhitekta (Hans /Ivan/ Kiefer), pokušali smo donijeti ispravljenu, iako sigurno ne potpunu, priču o nastanku ove znamenite osječke građevine.

Mitovi o Njemačkom domu

Atraktivnu tvrdnju kojom se autorstvo pripisuje poznatim arhitektima Trećeg Reicha Albertu Speeru ili Clemensu Klotzu prvi je u stručnom tekstu naveo povjesničar umjetnosti Grgur Marko Ivanković (2006.). On u svom pregledu osječke arhitekture, u kojem se nije ni mogao baviti svakom pojedinom zgradom, prenosi vjerojatno već postojeće glasine, pa uz razumljivu stručnu ogradu piše kako ime projektanta „tog iznimno vrijednog arhitektonskog ostvarenja“ nije poznato ali da bi „prema nekim naznakama, mogao potjecati iz samog vrha njemačkog arhitektonskog kruga, od arhitekta Alberta Speera ili možda od ruke istaknutog njemačkog arhitekta Clemensa Klotza“.² Budući da je uočio njenu arhitektonsku vrijednost, povezivanje s poznatim arhitektima nije mu izgledalo nemoguće.

Tezu je preuzeo povjesničar Domagoj Tomas (kojem ćemo se još vratiti), ali i drugi, pa su se pogrešne tvrdnje „učvrstile“ u znanstvenim radovima. Tako povjesničar umjetnosti Krešimir Galović, pišući o arhitekturi u NDH u znanstveno-popularnom članku objavljenom online (2012.), ponavlja ono što je do tada pisano.³

² Ivanković, Grgur Marko, „Javna arhitektura grada Osijeka“, u: *Osječka arhitektura 1918. – 1945.*, ur. Julijo Martinčić i Dubravka Hackenberger, Zagreb - Osijek 2006., 48. Bilješka uz tu tvrdnju upućuje na poznatog povjesničara arhitekture Uda Kultermanna, ali radi se samo o poveznici s razmatranjem stila arhitekata povezanih uz nacizam u Njemačkoj. Udo Kulterman, *Savremena arhitektura*, Novi Sad 1971., 154.

³ „Jedini primjer prave nacionalsocijalističke arhitekture u Hrvatskoj, bila je zgrada osječkog 'Heimata' [sic!], odnosno nekadašnjeg 'Radničkog doma'. Pretpostavlja se da je projekt za tu zgradu izradio osobno Albert Speer ili netko od njemu bliskih arhitekata. Nažalost, iako je riječ o vrlo kvalitetnoj arhitekturi, osječki je 'Radnički dom' bio srušen tijekom 1981. godine.“ Krešimir Galović, „Arhitektura u Nezavisnoj Državi

Teze su, razumljivo, preuzimali i u drugim strukama, kojima povijesno istraživanje nije primarni interes. Tako iste tvrdnje možemo naći u radovima iz kulturologije, primjerice diplomskom radu Ivane Bašić (2015.)⁴ i doktorskoj disertaciji Barbare Balen (2023.)⁵ ili iz građevinarstva, primjerice, kod Branka Nodila⁶.

Vratimo se Domagoju Tomasu, tada još studentu, koji u kratkom prikazu nestalih ili neostvarenih osječkih zgrada u studentskom časopisu *Essehist* (2010.) o Njemačkom domu / Radničkom domu piše:

*Jedna od najznačajnijih osječkih javnih zgrada, sagrađena tijekom Drugog svjetskog rata za potrebe njemačke narodnosne skupine. Dozvola za gradnju odobrena je 1941. godine, no gradnja je trajala gotovo čitav rat. Ime projektanta ovog vrijednog ostvarenja nije nam poznato, no prema nekim naznakama, mogao bi potjecati iz samog vrha njemačkog arhitektonskog kruga toga vremena, od arhitekta Alberta Speera ili Clemensa Klotza. Nažalost, taj je objekt srušen sa zemljom 1981. godine. Time nije samo izgubljen jedan od značajnijih primjera nacističke arhitekture u Hrvatskoj, nego je uništena i urbanistička matrica grada Osijeka.*⁷

Tekst smo donijeli u cijelosti, jer je preuzet na facebook stranicama „Prijatelji o Osijeku“ (2010. i dalje).⁸ Na njima je tijekom godina objavljen i niz fotografija Njemačkog doma, odnosno poslijeratnog Radničkog doma u Osijeku. Time je počeo i njegov život u virtualnom prostoru, u kojem je priča o građevini i njenoj sudbini dobila nove, vrlo maštovite dimenzije.

Tako se na internetu može pročitati kako je sâm Adolf Hitler financirao gradnju Njemačkog doma u Osijeku. Teza se izgleda prvo pojavila na internetskom portalu

Hrvatskoj 1941. – 1945.“, <http://kgalovic.blogspot.com/2012/03/arhitektura-u-nezavisnoj-drzavi.html> (postavljeno 16.3.2012.; pristup 12.8.2025.)

⁴ Ivana Bašić, *Analiza sudbine osječkih podunavskih Nijemaca u romanu Unterstadt*, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Odjel za kulturologiju, Diplomski rad, Osijek 2015., 23. Autorica ne razumije neke povijesne odrednice (govori o Baranji, a ne shvaća da se radi o upravnom tijelu Velika župa Baranja), nejasno je što misli pod time da je građen „nasuprot Kulturbundu“, a ponavlja i da je stilski „nalik arhitekturi Trećeg Reicha“. Nastavlja i s poratnim životom zgrade kao Radničkog doma i njenim rušenjem, kojem pripisuje i ideološko značenje.

⁵ „Prema nekim naznakama, projekt zgrade mogao bi biti iz samoga vrha njemačkoga arhitektonskog kruga toga vremena, arhitekata Alberta Speera ili Clemensa Klotza“. Barbara Balen, *Semiotičke promjene uličnoga nazivlja grada Osijeka tijekom 20. stoljeća*, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Poslijediplomski interdisciplinarni sveučilišni studij Kulturologije. Doktorska disertacija Osijek 2023, 52-53.

⁶ Branko Nadilo, „Poslovno-kulturni centar *Eurodom* u Osijeku“, *Građevinar*, vol. 60, 2008, br. 3, 244-245.

⁷ Domagoj Tomas, „Osijek na slici i na skici“, *Essehist*, Vol. 2, 2010., br. 2, 83.

⁸ „Prijatelji o Osijeku“, <https://www.facebook.com/photo/?fbid=372345469465137&set=a.181109798588706> (postavljeno 26.12.2010.; pristup 9.8.2025.)

Osijek News (2011.)⁹, a preuzeta je na stranici *Prijatelji o Osijeku* (2012.)¹⁰, na Twitteru u objavi „Rušenje Radničkog doma u # Osijek # stareslike“ (2017.)¹¹, na portalu *SiB (Slavonija i Baranja)* (2024.)¹². Pojavilo se čak i pitanje je li zgrada imala tlocrt svastike (2020.)¹³ (da odmah i odgovorimo – nije, ima uobičajen „L“ tlocrt) i tvrdnja (2012.) da je bila loše kvalitete jer su je radili zarobljenici (nju su odmah odbacili svi drugi na istim stranicama, izrazivši puno povjerenje u „njemačku kvalitetu“).¹⁴

Svi preuzimaju tvrdnju o poznatim arhitektima, vrijednosti jedine (ili jedne od najboljih) nacističkih građevina, većina drži da su nacistički simboli uklonjeni nakon rata, a da je rušenje zgrade barem donekle povezano s ideologijom njenih tvoraca četiri desetljeća ranije. Teze se i dalje prenose virtualnim prostorom, iako se točne podatke u međuvremenu moglo naći u radu povjesničarke Zlate Živaković-Kerže (2016.)¹⁵, pa čak i na internetskim stranicama koje su prethodno objavile pogrešne tvrdnje. Tako je na stranici *Prijatelji o Osijeku*, jedan od komentatora (Antun Koren) još 2017. ispravno upozorio da je „projektant bio Johan Kiffer. Njegova čerka je donedavno imala nacрте.“¹⁶ Ipak, pogrešni navodi, očito atraktivniji radi uključivanja poznatih osoba, i dalje su popularniji.¹⁷

⁹ U senzacionalističkom članku prenose i sve ostale teze: arhitekt Speer, nacistička arhitektura, rušenje radi ideologije. „Koliko je Osijek u prošlosti bio važan, svjedoči i činjenica da je Adolf Hitler, nekadašnji diktator Njemačke, ulagao u izgradnju Osijeka ... Atraktivan i neobičan položaj zapeo je i Hitleru za oko, te je na mjestu kapelice sagrađena velika i reprezentativna zgrada – Radnički dom. Podigli su ga Nijemci i bio je vrhunski primjer nacionalsocijalističke arhitekture. Kao autor Radničkog doma naveden je Albert Speer, poznati Hitlerov arhitekt i ministar ratne proizvodnje. Zgrada je sadržavala nacističke simbole, koji su uklonjeni poslije rata... Zgrada je srušena 1981. godine, vjerojatno zbog ideološkog predznaka i gluposti tadašnjih gradskih vlasti.“ „Hitler financirao gradnju osječkog Radničkog doma (mjesto današnjeg Eurodoma)“, <https://osijeknews.hr/hitler-financirao-gradnju-osjeckog-radnickog-doma-mjesto-danasnj-eurodoma/> (postavljeno 29.11.2011.; pristup 12.8.2025.)

¹⁰ „Prijatelji o Osijeku“, <https://www.facebook.com/photo/?fbid=372345469465137&set=a.181109798588706;> (postavljeno 23.4.2012.; pristup 12.8.2025.)

¹¹ Socijalist, „Rušenje Radničkog doma u # Osijek # stareslike“, https://twitter.com/socijali_ST/status/956071322936860674 (postavljeno 10.2017.; pristup 12.8.2025.)

¹² Mirela Belaj, „Radnički dom nekada je bio kulturno mjesto za izlaske, a njegovu je izgradnju financirao čak i Hitler“, <https://sib.net.hr/sibplus/skidamo-prasinu/60199/radnicki-dom-nekada-je-bio-kulturno-mjesto-za-izlaske-a-njegovu-je-izgradnju-financirao-cak-i-hitler/> (postavljeno 12.3.2024.; pristup 12.8.2025.) Autorica preuzima, uz određene ograde, sve zablude o Domu: financijera Hitlera, arhitekta Speera, fašističku arhitekturu i rušenje iz ideoloških razloga.

¹³ *Prijatelji o Osijeku*, <https://www.facebook.com/photo/?fbid=372345469465137&set=a.181109798588706> (postavljeno 23.4.2020; pristup 12.8.2025.)

¹⁴ *Prijatelji o Osijeku*, <https://www.facebook.com/photo/?fbid=372345469465137&set=a.181109798588706> (postavljeno 5.1.2020. i 12.10.2012; pristup 12.8.2025.)

¹⁵ Zlata Živaković-Kerže, *Svastice iz staroga Osijeka*, III. Izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Osijek 2016, 302. („Njemački dom / potonji Radnjak“)

¹⁶ *Prijatelji o Osijeku*, <https://www.facebook.com/photo/?fbid=372345469465137&set=a.181109798588706> (postavljeno 28.12.2017; pristup 11.8.2025.)

¹⁷ Usp. Na stranici *SkyscraperCity*, „Osječćanin“ komentira kako je autor „jedan od Hitlerovih najvjernijih suradnika, odnosno arhitekt Albert Speer, navodno je to i jedini njegov projekt van Njemačke“. *SkyscraperCity/Osijek*, <https://www.skyscrapercity.com/threads/%D0%9E%D1%81%D0%B8%D1%98%D0%B5%D0%BA-osijek.1417524/>

Stoga i ne začuđuje, ako zanemarimo trgovačko pretjerivanje, da je razglednica Njemačkog doma u Osijeku iz 1941. ponuđena na internetskim kolekcionarskim prodajama uz eksplicitni navod kako se radi o djelu arhitekta Alberta Speera.¹⁸

Investitor: Njemačka narodna skupina u Hrvatskoj

Priče kako je izgradnju Njemačkog doma (*Deutsches Haus*) financijski podržao i sam Hitler doista nemaju nikakvog uporišta. Izvori potpuno jasno govore kako je inicijativu, svu brigu, uključivo i financiranje, snosila Njemačka narodna skupina u Hrvatskoj (*Deutsche Volksgruppe in Kroatien*). Radilo se o organizaciji, koja je kako samo ime kaže, okupljala sve hrvatske Folksdojčere, a središte joj je bilo u Osijeku. Osim toga, treba spomenuti kako je u početku ipak dobila i značajnu vanjsku pomoć. Svoj je doprinos svojevoljno dao Grad Osijek i, ne svojom voljom, neizravno, židovska zajednica, odnosno država, koja je u tu svrhu dozvolila da se donira dio židovske kontribucije. Ipak, najveći su teret podnijeli članovi Njemačke narodne skupine iz samog Osijeka i okolice, koji su mogli dati i dobrovoljni rad.

Počnimo redom. Njemačka narodna skupina dala je inicijativu za izgradnju Njemačkog doma na samom početku rata i već je 31. svibnja 1941. uputila Gradu Osijeku molbu za „besplatni ustup jednog gradilišta“.¹⁹ Vrlo brzo slijedilo je odobrenje gradonačelnika Milana Blažekovića. Potpisao ga je 28. lipnja 1941., a u odluci se uz dužnost gradonačelnika navodi i dodatak „s ovlastima Gradskog zastupstva“. Naime, u to je vrijeme Gradsko zastupstvo, u čijoj je ingerenciji bilo donošenje tako velikih odluka, bilo raspušteno.²⁰ Ipak, to ne znači da je odluku mogao donijeti potpuno

page-56; (postavljeno 5.2017.; pristup 21.8.2025.); Roko Poljak, „Seciranje grada – Radnički dom“, <https://medium.com/notan-media/seciranje-grada-radnicki-dom-29edb00c2c06> (postavljeno 18.4.2018; pristup 11.8.2025.); Ana Azenić, „Radnički/Njemački dom i Eurodom“, https://worldwars.eu/en/?option=com_content&view=article&id=828:radnicki-njemacki-dom-i-eurodom&catid=15:ww2 (postavljeno 5.2021.; pristup 12.8.2025.)

¹⁸ „This is rare WW2 original postcard of Germany house in Osijek Croatia. Architect is Albert Speer. Very rare.“ „WW2 Germany House in Osijek Croatia Architect Albert Speer Haus in Esseg“. Worthpoint, <https://www.worthpoint.com/worthopedia/ww2-germany-house-osijek-croatia-488531470> (objavljeno u listopadu 2023.; pristup 18.8.2025.)

¹⁹ Državni arhiv u Osijeku. Gradsko poglavarstvo (dalje: HR-DAOS-10). Redovni spisi, 24.906/1942. Dopis gradonačelnika Velikom županu od 11.7.1941; HR-DAOS-10. (Gradsko poglavarstvo) Sjednice Gradskog poglavarstva, knj. 1094a. Sjednički zapisnici 1941. (1-230) „Deutsche Volksgruppe in Kroatien, Kreisleitung Unterdrau. Molba za besplatan ustup grad. gradilišta“, ur. br. 52.060/41, red. br. 422.

²⁰ HR-DAOS-10. Sjednice Gradskog poglavarstva, knj. 1094a. Sjednički zapisnici 1941. (1-230) „Deutsche Volksgruppe in Kroatien, Landesleitung u Osijeku, besplatan ustup grad. gradilišta za „Deutsches Haus“, br. 28.287/1941, red. br. 243; HR-DAOS-10. Sjednice Gradskog poglavarstva, knj. 1094a. Sjednički zapisnici 1941. (231-525) Zaključci gradonačelnika od 28.6.1941., t.3. „Molba 'Deutsche Volksgruppe in Kroatien, Landesleitung' u Osijeku za besplatni ustup grad. gradilišta za gradnju „Deutsches Haus“, br. 28.287/1941.; HR-DAOS-10. Redovni spisi, 24.906/1942. Zaključak, red. br. 243. br.28.287/1941. Ovom su odlukom dobili središnju česticu 1998/1 od 1119 čet. hvati za podizanje jednokatne slobodnostojeće zgrade društvene namjene. (Vrijednost čestice procijenjena je na 279.750 din, prema cjeniku koje je prihvatilo bivše Gradsko zastupstvo 8.7.1940.)

samovoljno. Budući da se radilo o većoj vrijednosti, njegovu su odluku morale potvrditi više instance.²¹ Zato je i postupak bio složeniji i uključivao odobrenje velikog župana Stjepana Hefera²², te Ministarstva unutarnjih poslova i Državne riznice. Ministarstva su potvrdila donaciju u rujnu i tada je konačno mogao biti sastavljen pravovaljani darovni ugovor (br. 57.467/1941.).²³ Donacija je išla uz obveze – početi radove za 3 mjeseca i dovršiti u roku 1 godine. U tom trenutku radilo se o jednoj parceli koja je zauzimala središnji dio planiranog bloka južno od Tvrde, a zgrada Njemačkog doma trebala je u tlocrtu biti jednostavni pravokutnik.²⁴ Izabrana je izvrsna lokacija na prostoru koje je rušenjem bedema Tvrde postajalo privlačnom rezidencijalnom četvrti.²⁵ Osim toga, za buduće funkcije Njemačkog doma još je važnije bilo da se blok nalazio na križištu velikih prometnica, od kojih je jedna povezivala Gornji Osijek-Tvrđu-Donji Osijek, a druga Baranju i prometnice prema osječkoj okolici i Slavoniji (željeznički kolodvor i cestovne pravce).²⁶

No, do jeseni su se planovi promijenili, pa je prvi nacrt doma napušten (građevina unutar bloka), a u dokumentaciji ni ne postoji. U rujnu je Njemačka narodna skupina podnijela molbu da im se daruju i susjedne parcele. Međutim, kako je darovanje i inače prevršilo gradske mogućnosti, novi se gradonačelnik Josip Galovac spremio donijeti odluku o zabrani takvih donacija.²⁷ Stoga je odgovor na molbu Njemačke narodne skupine bila odluka da im se odobrava kupnja traženih čestica (za više nego povoljnih 47.040 kn) uz uvjet da izgradnja bude dovršena u godinu dana.²⁸ Zaključak

²¹ Svotu veću od 50.000 din trebaju odobriti Ministarstvo unutarnjih poslova i Ministarstvo financija (Zakon o gradskim općinama, § 94.)

²² HR-DAOS-10. Redovni spisi, 24.906/1942. Dopis gradonačelnika Velikom županu od 11.7.1941. Odluku obrazlaže time što je i „drugim raznim društvima u društvene svrhe podijeljivala Gradska općina gradska gradilišta besplatno“, navodeći i neke primjere (bivše Sokolsko društvo, Đački dom, Naučnički dom, Družba isusovaca).

²³ HR-DAOS-10. Redovni spisi, 24.906/1942. Veliki župan Gradskom poglavarstvu, 10.10.1941. br.4005/41. Odobrenje Velikog župana na temelju prethodnih odluka Državne riznice (16.9.1941. br. 45.175/1941.) i Ministarstva unutarnjih poslova (9.9.1941., br. 3645/41). Uz dopis Velikog župana sačuvan je i nacrt darovnog ugovora (br. 57.467/41). Vidjeti i: Gradsko poglavarstvo Ministarstvu unutarnjih poslova, Molba za potvrdu darovnog ugovora, 27.11.1941. br. 66.612/1941.

²⁴ HR-DAOS-10. Redovni spisi, 24.906/1942. Položajni nacrt gradilišta za „Njemački dom“ u Osijeku, 13.6.1941.

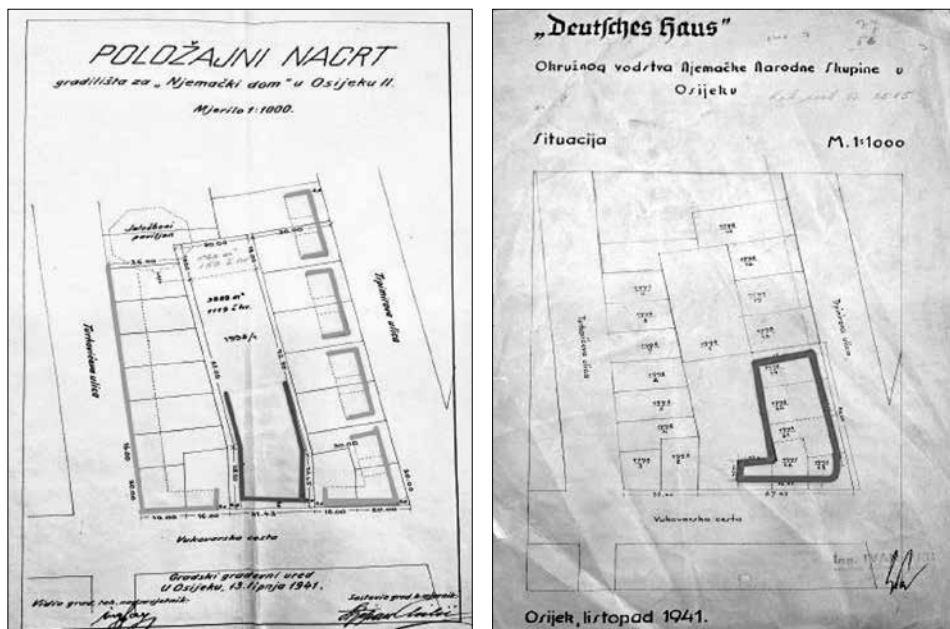
²⁵ Ivana Sudić, „Stambena arhitektura između 1931. i 1945.“, u: *Osječka arhitektura 1918. – 1945.*, ur. Julijo Martinčić i Dubravka Hackenberger, Zagreb – Osijek 2006., 123-124.

²⁶ O položaju vidjeti: B. Nadilo, „Poslovno-kulturni centar *Eurodom* u Osijeku“, 243-245.

²⁷ HR-DAOS-10. Sjednice Gradskog poglavarstva, knj. 1094a. Sjednički zapisnici 1941. (231-525) Zaključci gradonačelnika od 8.10.1941. „Zabrana darivanja ma koje čestice grad. zemljišta bilo kojoj ustanovi ili pojedincu“.

²⁸ HR-DAOS-10. Sjednice Gradskog poglavarstva, knj. 1094a. Sjednički zapisnici 1941. (231-525) Zaključci gradonačelnika od 4.10.1941. „Molba 'Deutsche Volksgruppe in Kroatien, Kreisleitung Unterdrau' u Osijeku za bezplatni ustup grad. gradilišta za proširenje gradnje „Deutsches Haus“. (Molba je zaprimljena pod br. 52.060/1941.)

je potpisao donaćelnik ing. Viktor Pentz.²⁹ Nakon toga su željenih 5 manjih parcela kupili.³⁰ Konačni je plan izrađen upravo za te nove parcele, koje su omogućile da se projektira veća uglovna zgrada.

Slika 1. Prvobitni plan izgradnje na jednoj, središnjoj čestici (lijevo) i konačni plan, nakon kupovine čestica koje su omogućile podizanje uglovnice. (HR-DAOS-10. Redovni spisi, 24.906/1942.)

U listopadu 1941. dovršena je faza nabave zemljišta i dobivena je građevinska dozvola (27. listopada 1941.).³¹ U dokumentaciji je uz građevinsku dozvolu priložen i nacrt „Deutsches Haus in Esseg“, reproduciran već u onovremenom tisku. Radi se o crtežu olovkom na kojem je prikazano samo cjelovito pročelje, bez izmjere, stražnje strane ili tlocrta. Potpisan je ovlašteni graditelj Ivan Piri koji je bio zadužen za izgradnju, u donjem desnom uglu nalazi se monogram „HK“ (Hans Kiefer), u donjem

²⁹ Bio je član užeg odbora za izgradnju Njemačkog doma, a u govoru prilikom polaganja kamena temeljca, Skreptschuk navodi kako je on „osigurao gradilište“. „Feierliche Grundsteinlegung. Das Deutsche Haus in Esseg“, *Grenzwacht*, 7/1941., 24 (19.6.1942.), 4.

³⁰ Prikaz parcela: HR-DAOS-10. Redovni spisi, 24.906/1942, „Deutsches Haus“. Situacija katastarskih čestica. Odobrenje po br. 55.319/1941. od 27.10.1941. Potvrde o uplati: Gradska blagajna, 19.1.1942 (35.280 kn, kupovina 17.12.1941.) i 19.1.1942. (11.760 kn, kupovina 17.12.1941.).

³¹ U povjerenstvu kod uručjenja građevinske dozvole bili su u ime Grada ing. Mudrovčić (gr. tehnički nadsavjetnik), dr. Bešlić (gr. senator) i dr. Heštera, a Njemačku narodnu skupinu zastupali su ing. Pentz (donaćelnik) i Skreptschuk (*Kreisleiter*), te kao nezavisni ing. Piri. „Gradnja velikog Njemačkog doma“, *Hrvatski list*, 22/1941., 281 (10.10.1941.), 17.

lijevom uglu datacija ("Oktober 1941"), a na poledini je pečat s tekstom odobrenja dozvole i potpisom donaćelnika.³²

Slika 2. Odobreni nacrt zgade Njemačkog doma i detalj s potpisom izvođača radova (I. Piri) i monogramom arhitekta („HK“). (HR-DAOS-10. Građevinski odsjek, fasc. 169 bb/7)

Gradska uprava oslobodila je Njemačku narodnu skupinu i plaćanja gradskih daća na građevni materijal budući da se računalo s dobrobiti razmjerno velikog građevinskog poduhvata i zapošljavanja građevinskih radnika i obrtnika. Za grad je to značilo smanjenje nezaposlenosti i porast kupovne moći zaposlenih, koji su trebali utjecati na trgovinu i posao onih koji nisu izravno angažirani oko Njemačkog doma.³³

Drugi, značajan početni financijski izvor bila je židovska kontribucija.³⁴ Ovo je u historiografiji potvrđeno istraživanjima Vladimira Geigera, Zlate Živaković-

³² HR-DAOS-10. Građevinski odsjek, fasc. 169 bb/7. Građevinska dozvola, 27. listopada 1941. Dozvola navodi kako je molba Njemačke narodne skupine predana 6. listopada 1941. i nabraja katastarske čestice na kojima je odobrena gradnja (1998/19, 1998/20, 1998/21, 1998/22, 1998/23). Iz napomene se vidi da još nisu napravljeni statički proračuni, koje je trebalo predložiti prije početka betonskih radova. Izgradnja je povjerena ing. Ivanu Piriju, graditelju iz Osijeka, a za nadzor je bio zadužen ing. Dragoljub Mudrovčić.

³³ HR-DAOS-10. Sjednice Gradskog poglavarstva, knj. 1094a. Sjednički zapisnici 1941. (231-525) Zaključak donaćelnika od 31.10.1941. „Njemačka narodna skupina u Hrvatskoj. Okružna uprava 'Unterdrau' moli za oprost od gradske uvoznine na građeni materijal...”

³⁴ Kontribucija je namet, najčešće u novcu ali i u drugim davanjima, koji okupator proizvoljno određuje vladi ili stanovništvu zaposjednute države ili područja.

Kerže i Carla Bethkea.³⁵ U NDH je kontribucija provođena u razdoblju od travnja do potkraj ljeta 1941. godine i bila je jedna od represivnih mjera prema Židovima, kojom su njihovim zajednicama nametnuta određena davanja u novcu. Istraživanja su potvrdila da je iz nje izdvojena značajna početna svota za Njemački dom. Naime, od novca koje je NDH oduzela osječkim Židovima državni je vrh odobrio da se za Njemački dom izdvoji 2,5 mil kn.

Kako je iz kontribucije Židova određena svota novca za Njemački dom u Osijeku, na temelju arhivskih izvora pojašnjava Carl Bethke:

Bei einer Besuchsreise des Gesandten [Siegfried] Kasche durch die deutschen Siedlungsgebiete bat der Kreisleiter [Stefan Hemmerling] Skreptschuk diesen und den Volksgruppenführer [Branimir Altgayer], für den Bau eines 'Deutschen Hauses' in Osijek einen größeren Baubetrag 'aus den Essegger Judengeldern' zu eneheimigen: Im Einvernehmen mit dem Volksgruppenführer sagte der Gesandte die Freigabe von zweieinhalb Millionen Kuna für diesen Zweck zu.' (Tatsächlich befand sich der Sitz der „Volksgruppenführung“ in Osijek in einem jüdischen Haus.)³⁶

Na poslijeratnom saslušanju u Upravi državne bezbjednosti za Narodnu Republiku Hrvatsku u lipnju 1949., vođa Njemačke narodne skupine u NDH Branimir Altgayer ukratko je pojasnio kako je došlo do kontribucije Židova u Osijeku, kakva je bila uloga Njemačke narodne skupine u provođenju kontribucije te koliko je sredstva iz kontribucije dodijeljeno za potrebe gradnje Njemačkog doma u Osijeku:

U kakvu je svrhu bila sprovedena kontribucija Jevreja i koliko je novaca skupljeno, odnosno oduzeto od Jevreja na taj način?

Znam samo za slučaj u Osijeku i to odmah nakon ulaska njemačke vojske. Tada je u Osijeku rukovodio radom njemačke narodne skupine dotadanji župski pročelnik Kulturbunda Josef Meier, koji se je bio jednom proklamacijom proglasio vodjom [Njemačke] narodne skupine. Ja sam za taj slučaj /kontribuciju/ tek doznao sredinom maja 1941. nakon mog povratka iz Berlina kada je po toj stvari interveniralo ministarstvo financija kod njem.[ačkog] poslanstva [u Zagrebu]. Za ispitivanje tog slučaja posla je u Osijek jedna mješovita komisija u kojoj je bilo i predstavnika ministarstva financija NDH a od strane njem.[ačkog] poslanstva

³⁵ O ulozi Njemačke narodne skupine u provođenju kontribucije Židova u Osijeku vidjeti: Vladimir Geiger, "Saslušanja Branimira Altgayera vođe Njemačke narodne skupine u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj u Upravi državne bezbjednosti za Narodnu Republiku Hrvatsku 1949. godine", Časopis za suvremenu povijest, god. 31, 1999, br. 3, 601-602; Zlata Živaković-Kerže, *Stradanja i pamćenja. Holokaust u Osijeku i život koji se nastavlja*, Osijek 2006, 55-57; Carl Bethke, *(K)eine gemeinsame Sprache? Aspekte deutsch-jüdischer Beziehungsgeschichte in Slawonien, 1900-1945*, Berlin- Münster-Wien-Zürich-London 2013, 260-267. I ondje navedeni izvori i literatura.

³⁶ Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, Berlin, Deutsche Gesandtschaft Zagreb, 238/1 – Reise des deutschen Gesandten [Siegfried Kasche] in das Siedlungsgebiet der Deutschen Volksgruppe; Bethke, *(K)eine gemeinsame Sprache? Aspekte deutsch-jüdischer Beziehungsgeschichte in Slawonien, 1900-1945*, 279.

šef trgovinskog odjeljenja dr. [Friedrich] Kühn [savjetnik poslanstva Njemačkog Reicha u Zagrebu]. Pripadnik [Njemačke] narodne skupine Jakob Lutz, trgovac koji je rukovodio sa ubiranjem ove kontribucije, pozvao se je na neko ovlaštenje jednog njemačkog komandanta koji je neko vrijeme bio komandant mjesta u Osijeku. Sav oduzeti novac i druge vrijednosti (mjenice, uložne knjižice i sl.) preuzela je ta komisija sa popisom oštećenih i ponijela u Zagreb. U Zagrebu je po odluci samog Pavelića ovaj novac bio razdijeljen na 3 dijela i to na Ministarstvo financija NDH, gradsku općinu u Osijeku i Njemačku narodnu skupinu. Koliko je svega novca sakupljeno ne mogu se više sjetiti, a Volksgrupp je dobila oko 4-5 miliona dinara, koji su ostali pohranjeni kod njem.[ačkog] poslanstva [u Zagrebu], a koncem 1942. ili početkom 1943. stavljeni na raspolaganje za gradnju njemačkog doma u Osijeku. Meieru kao ni ostalim pripadnicima Volksgruppe koji su učestvovali u ovoj akciji kontribucije unatoč istrage nije se dogodilo ništa.³⁷

Svota se ne podudara, no budući da se kod Altgayera radi o sjećanjima, vjerodostojnija je svota od 2.5 mil kn koju navode dokumenti iz vremena kada je kontribucija prikupljana. Iako ni ta svota nije bila beznačajna, radilo se ipak o malom dijelu predviđenih troškova, koji su u početku procijenjeni na 10 mil kn³⁸, a kod polaganja kamena temeljca, samo 8 mjeseci kasnije, već se govorilo o 12 mil kuna³⁹ ili čak o 16 mil kn.⁴⁰

Nakon ovih početnih sredstava od Grada i kontribucije, dalje je sve bilo na članovima Njemačke narodne skupine.

Radovi su započeli odmah po dobivanju dozvole. Iako su seljaci još uvijek bili zauzeti poljoprivrednim poslovima, radovi su svečano započeli već 29. listopada dovozom opeke. Iz Retfale su došli s 30 kola, a još ih je 23 došlo iz Josipovca i Kravica. Sva su kola okitili malim nacional-socijalističkim zastavicama. Opeka se dovozila iz Plazerianove ciglane, a na gradilištu je održana skromnija svečanost. Prisustvovali su Altgayerov zamjenik dr. Lehmann, osječki donaćelnik ing. Viktor Pentz i okružni vođa (*Kreisleiter*) Stefan Skreptschuk⁴¹. On je održao i govor iz kojeg doznajemo neke tehničke detalje: da za zgradu treba oko 1,2 mil opeka (do tada

³⁷ Državni arhiv u Slavonskom Brodu. Zbirka kopija Centra za povijest Slavonije i Baranje (CPSB) u Slavonskom Brodu (HR-DASB-189), inv. br. 171, Zapisnik br. 38, 2/II VG, Materijali o njemačkoj narodnoj skupini. Zapisnici o saslušanju B.[ranimira] Altgayera (prijepis iz UDB-e NR Hrvatske), K-2/II 5, 1949., – Zapisnik o saslušanju Altgayer Branimira, sastavljen dne 10.VI.1949. u 7 sati, u prostorijama UDB-e za Hrvatsku, citirano prema: V. Geiger, "Saslušanja Branimira Altgayera", 600-602.

³⁸ "Gradnja velikog Njemačkog doma", *Hrvatski list*, 22/1941, 281 (10.10.1941), 17.

³⁹ "Das Haus der deutschen Volksgruppe in Esseg", *Grenzwacht*, 7/1941, 23 (12.6.1942), 5-6.

⁴⁰ „Feierliche Grundsteinlegung“, 4.

⁴¹ Stefan Skreptschuk bio je okružni vođa (*Kreisleiter*) Okuruga Donja Drava (*Kreisleitung Unterdrau*). Njemačka narodna skupina u NDH bila je podijeljena na 5 okruga, od kojih je Okrug Donja Drava obuhvaćao kotareve Osijek, Đakovo, Našice, Valpovo, Donji Miholjac i Slavenska Požega. Vladimir Geiger, *Nijemci u Đakovu i Đakovštini*, Zagreb 2001, 142. Radilo se o najvažnijem okrugu, radi čega se u Osijeku nalazilo i sjedište Njemačke narodne skupine u Hrvatskoj.

su kupili 800.000), da planiraju nabaviti 250 vagona šljunka iz Šamca, 50 vagona cementa iz Beočina, 25 vagona kreča, da je iz okolice Banja Luke nabavljeno već 12 vagona drvene građe. Prvi je zadatak bio to sve dopremiti na gradilište gdje će se podignuti skladište u tu svrhu. Čim materijal stigne, planiralo se započeti s iskapanjem i betoniranjem. Preko zime su namjeravali pripremiti sve što treba za nastavak radova u proljeće (željezne konstrukcije i dr.). U tom trenutku računalo se da će biti gotovi u ljeto 1942. godine.⁴²

Na polaganju kamena temeljca u lipnju 1942. glavni voditelj radova *Kreisleiter* Stefan Skreptschuk spominje gradsku donaciju zemljišta⁴³, druge male i velike donacije (za velike donatore otvorena je Zlatna knjiga u koju su upisivani) te dobrovoljni i plaćeni rad. Dobrovoljan rad davali su, naravno, oni najbliži, a neki su se posebno istaknuli (Novi Grad – Osijek [*Essegg-Neustadt*], Josipovac [*Ober-Josephdorf*], Retfala [*Rieddorf*] i dr.). Dobrovoljni rad odvijao se svakodnevno popodne, od 16-21 sati. Iz njegovog govora doznajemo kako su do lipnja 1942. kupljene znatne količine materijala: željezo (1,5 mil kn), drvo (preko 1,5 mil kn), 250 vagona šodra, „puno vagona“ cementa, gotovo 1 mil cigli i još dosta drugog materijala. Na nadnice se tjedno davalo do 100.000 kn. Vidimo da su do tada već znatno premašili svotu koju su dobili kontribucijom, pa je očito Njemačka narodna skupina postigla visoku početnu motivaciju i prikupila velika sredstva te animirala ljude za dobrovoljni rad. No, rat je nosio svoje, cijene su rasle, pa se procjenjivalo da će realni troškovi porasti na spomenutih 16 mil kn.⁴⁴

Kako bi privukli ljude i sredstva, koristili su se raznim oblicima promidžbe. Tako je Njemačka narodna skupina u NDH, najvjerojatnije potkraj 1941. godine, izdala razglednicu „Perspektive des Deutschen Hauses in Essegg“ s prikazom – crtežom pročelja „Njemačkog doma u Osijeku“ (*Deutsches Haus in Essegg*), čija je izgradnja bila u planu. Razglednicu je objavilo Okružno vodstvo Okruga Donja Drava, Osijek (*Herausgegeben von der Kreisleitung des Kreises Unterdrau, Essegg*).⁴⁵ Razglednica je, uz promidžbenu ulogu, trebala služiti prikupljanju novčanih sredstava za izgradnju Njemačkog doma u Osijeku.

⁴² „Gradnja ‘Njemačkog doma’“, *Hrvatski list*, 22/1941, 301 (30.10.1941), 17.

⁴³ Ne spominje kupnju, a ukupnu vrijednost procjenjuje na 500.000 kn.

⁴⁴ „Feierliche Grundsteinlegung“, 4-5.

⁴⁵ Usp. Razglednica: Perspektive des Deutschen Hauses in Essegg / Herausgegeben von der Kreisleitung des Kreises Unterdrau, Essegg (Okt.[ober] 1941), „WW2 Germany House in Osijek Croatia Architect Albert Speer Haus in Essegg“. Worthpoint, <https://www.worthpoint.com/worthopedia/ww2-germany-house-osijek-croatia-488531470> (objavljeno u listopadu 2023.; pristup 18.8.2025.).

Slika 3. Razglednica s nacrtom Njemačkog doma u Osijeku.

<https://www.worthpoint.com/worthopedia/www2-germany-house-osijek-croatia-488531470>

Nacrt je objavljivao i u tisku, a popratni članci pozivali su na davanje doprinosa, bilo novčano ili radom. Objavljen je i u *Hrvatskom listu*⁴⁶, ali, očekivano, najdetaljnije vijesti objavljivao je njemački tisak, posebice tjednik *Grenzwacht*, a potom i prigodna izdanja poput *Ein Jahr Deutsche Volksgruppe in Kroatien. Sommersonnenwende 1941 – 1942*. Objavljujemo ih ekstenzivnije, jer donose opise Njemačkog doma, te nešto od ozračja u kojem je nastajao.

Grenzwacht 14. lipnja 1942. godine, uoči polaganja kamena temeljca, objavljuje nacrt (spomenut u projektnoj dokumentaciji), kraći članak o Njemačkom domu, te zaseban poziv na polaganje kamena temeljca.⁴⁷ Članak spominje važnost planirane građevine kao okupljališta za sve pripadnike njemačke skupine u Hrvatskoj, njenu multifunkcionalnost (za razne masovne skupove, koncerte, kazališne predstave, sportske priredbe), dvije velike sale, od kojih je ona veća trebala biti svojevrsna znamenitost (*Sehenswürdigkeit*), kao najveća dvorana jugoistočne Europe, ili najveća njemačka dvorana izvan Njemačke kapaciteta 4.500 posjetitelja

...denn ausserhalb Deutschlands gibt es im ganzen Südosten keinen grösseren und bessere ausgestatten Saal, Er wird 4500 Menschen fassen, wird neben Grosskundgebungen aber vor allem auch als riesige Turn- und Sporthalle dienen, mit angrenzenden Dusch- und Baderäumen.

Stoga pozivaju sve članove u Hrvatskoj, ne samo Osijeku, da daju doprinos za „svoj“ Dom (*für s e i n Haus, für das Haus des Deutschtums...*). Navode i primjere gradske donacije zemljišta, dobrovoljnog rada (iz raznih skupina, građani i seljaci,

⁴⁶ „Njemački dom u Osijeku“, *Hrvatski list*, 22/1941, 282 (11.10.1941), 20.

⁴⁷ Slika (nacrt), *Grenzwacht*, 7/1941, 23 (12.6.1942), 4; „Das Haus der deutschen Volksgruppe in Esseg“, Isto, 5-6; Poziv: „Grundsteinlegung zum Deutschen Haus in Esseg“, Isto, 6. Poziv je potpisao okružni vođa (Kreisleiter) Stefan Skreptschuk.

učenici, obrtnici i dr.), obećanja o donacijama (tvornica pokućstva koja se obvezala besplatno urediti interijer). Napominju i kako će početna procjena troškova na 12 mil kuna, radi porasta cijene i visine nadnica, sigurno biti veća. Zaključuju kako će Dom biti spomenik i toj žrtvi.⁴⁸

Isti crtež pročelja Njemačkog doma, uz popratni tekst o sadržaju i namjeni planirane građevine, objavljen je 1942. i u promidžbenoj publikaciji Njemačke narodne skupine u NDH *Ein Jahr Deutsche Volksgruppe in Kroatien. Sommersonnenwende 1941 – 1942*.⁴⁹

Prenosimo i popratni tekst u kojem autor u nekoliko rečenica definira ono najvažnije o zgradi koja nastaje – njenom simboličnom (političkom, nacionalnom) značenju, funkcijama i izgledu:

Das Deutsche Haus

Bauwerke sind steingewordene Zeugen der Tüchtigkeit und Lebensfähigkeit des Volkes, das sie entstehen ließ. – Esseggg als Mittelpunkt des Deutschtums in Kroatien braucht ein eigenes Haus, einen Ort, der den Treffpunkt bei völkischen Festlichkeiten bilden soll, ein Heim in dem man sich gemütlich und wie zuhause fühlen kann. – Man braucht ein Versammlungshaus, Heim, Represationsgebäude, Deutsches Theater und Verwaltungsgebäude unter einem Dach. „Das Deutsche Haus“ genügt allen gestellten Anforderungen. Wir haben einen großen Saal für Versammlungen, der einen Fassraum für 4000 Menschen hat; derselbe Saal in Verbindung mit der Bühne kann als Theatersaal Verwendung finden. Die Bühne wird mit allen neuzeitlichen Behelfen ausgestattet und hat einen reinen Spielraum von 8 auf 10 m, während der Saal 30 m lang, 25 m breit und 10 m hoch sein wird. – Den Besuchern stehen geräumige Kleiderablagen zur Verfügung, ebenso ist auch für alle hygienischen Einrichtung vorgesorgt. – Im Souterrain ist ein Speisesaal projektiert und zusammenhängend damit auch eine moderne Küchenanlage. Der Speisesaal hat ebenfalls eine Bühne für kleinere Veranstaltungen. – Ausserdem befinden sich im Souterrain noch die Zentralheizung, ein Hausmeisterwohnung, ein Brausenbad mit 30 Brausen und ein Wannenbad mit drei Abteilungen. – Im Obergeschoß des Seitentraktes befinden sich die Amtsräume der Kreisleitung, die in Verbindung mit einem Festraum stehen, der für den internen Gebrauch der Kreisleitung und kleinere Konzerte, Vorträge usw. zur Verfügung steht. – Zu bemerken ist noch, daß alle Räume mit Zentralheizung versehen sind und die Säle ausserdem noch automatische Belüftungs- und Entlüftungsanlagen erhalten. Das Gebäude wird, nach klassischem Ebenmaß gebaut, ein repräsentativ wirkendes Bauwerk darstellen.

⁴⁸ "Das Haus der deutschen Volksgruppe in Esseg", *Grenzwacht*, 7/1941, 23 (12.6.1942), 5-6.

⁴⁹ Usp. „Das Deutsche Haus“, *Ein Jahr Deutsche Volksgruppe in Kroatien. Sommersonnenwende 1941 – 1942*, Osijek [1942], s. p.

Arhitekt: Hans (Ivan) Kiefer

Ponavljanja kako je mogući arhitekt osobno Albert Speer, ili manje atraktivan Clemens Klotz, bez ikakvog su temelja. Izvori potpuno jasno navode arhitekta Hansa Kiefera, a taj podatak donosi i povjesničarka Zlata Živaković-Kerže.⁵⁰ Spomenuto je kako je njegov monogram na nacrtu u projektnoj dokumentaciji⁵¹, koji je učestalo objavljivao u tisku ili na prigodnim tiskovinama (spomenutoj razglednici).

Da je Kiefer arhitekt potvrđuju i članci u onovremenim hrvatskim i njemačkim novinama.⁵² Podjelu dužnosti oko izgradnje Njemačkog doma u svom je govoru prilikom polaganja kamena temeljca detaljno opisao *Kreisleiter* Skreptschuk. Navodi kako je u jesen 1941. na širem sastanku oformljen uži odbor u kojeg su ušli on osobno (*Kreisleiter* Skreptschuk), ing. Piri, arhitekt Kiefer, ing. Viktor Pentz, Ludwig Szinicz i naknadno Ritschel. Potvrđuje kako je planove izradio arhitekt Kiefer i hvali ga za postignuti dojam reprezentativnosti

Die Pläne wurden vom Architekt Kiefer ausgearbeitet und sein Verdienst ist es, daß das Haus wirklich einen repräsentativen Eindruck hervorrufen wird.

U nastavku Skreptschuk navodi i što su sve obavili drugi: prof. Wessley konstrukcijske planove i statički proračun, ing. Piri izvođenje radova (besplatno), Szinicz vođenje knjiga (uključio je cijeli tim činovnika), Ritschl je bio revizor, a ing. Pentz je osigurao gradilište.⁵³ Zanimljivo je da se u užem timu nalazio i Szinicz (zadužen za knjigovodstvo), a za njega je Kiefer u to vrijeme projektirao vilu nedaleko Njemačkog doma.⁵⁴

ins Leben gerufen. Die Pläne wurden vom Architekt Kiefer ausgearbeitet und sein Verdienst ist es, daß das Haus wirklich einen repräsentativen Eindruck hervorrufen wird. Professor Wessely arbeitete die Konstruktionspläne, sowie die statistische Berechnung aus. Ing. Piri übernahm die Ausführung des Baues und zwar kostenlos. Herr Szinicz hat die Buchführung über sich, Bestellungen, Berechnungen usw. Er

Slika 4. Isječak iz članka o polaganju kamena temeljca. Skreptschuk u govoru navodi ime arhitekta H. Kiefera. („Feierliche Grundsteinlegung“, 4.)

⁵⁰ Z. Živaković-Kerže, *Svaštice iz staroga Osijeka*, 302.

⁵¹ HR-DAOS-10. Građevinski odsjek, fasc. 169 bb/7.

⁵² *Hrvatski list* navodi: Zgrada će biti reprezentativna i gradit će se prema projektu graditelja g. Hansa K i e f e r a iz Donjeg Miholjca. “Gradnja velikog Njemačkog doma”, *Hrvatski list*, 22/1941, 281 (10.10.1941), 17. U idućem broju objavljen je nacrt doma s kratkim opisom, a ponovljeno je da se radi prema nacrtima „graditelja g. Hansa K i e f e r a“. „Njemački dom u Osijeku“, *Hrvatski list*, 22/1941, 282 (11.10.1941), 20.

⁵³ „Feierliche Grundsteinlegung“, 4.

⁵⁴ Vila Szinicz, u Istarskoj (ranije Turkovićevoj) ulici u Osijeku, danas zaštićeno kulturno dobro Republike Hrvatske (Z-5890). Republika Hrvatska Ministarstvo kulture i medija / Pretraživanje Registra kulturnih dobara Republike Hrvatske / „Vila Szinicz“, <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-5890> Usp. I. Sudić, „Stambena arhitektura između 1931. i 1945.“, 137.

Zaključno, nema dvojbi kako je Njemački dom projektirao arhitekt Hans (Ivan) Kiefer. To potvrđuju svi izvori. Ovdje ne treba ni komentirati kako bi vodstvo Njemačke narodne skupine itekako znalo – i hvalilo se time – da su Hitler ili Speer imali ikakvu osobnu ulogu u podizanju osječkog Njemačkog doma.

Hans (Johann, Ivan) Kiefer. Prilika je i da kažemo neke osnovne podatke o arhitektu.⁵⁵ Hans (Johann, Ivan) Kiefer rođen je 8. srpnja 1910. u Beremendu (danas mađarska Baranja) i u matice je upisa kao *Janos*, no to ime nije nikada koristio.⁵⁶ Otac mu je bio Hans Kiefer, a majka Eva Balković iz Donjeg Miholjca. Obitelj je živjela u Donjem Miholjcu. Hans (Ivan) Kiefer završio je u Zagrebu Državnu tehničku srednju školu (1929.).⁵⁷ Nažalost, nema podataka o studiju arhitekture, ali prema ostalim podacima vjerojatno je nastavio studij u Zagrebu, ovdje je upoznao suprugu Višnju Jakopec (1918.-2009.), s kojom se vjenčao u Zagrebu 1936. godine. S njom je imao dvije kćeri, Vesnu (rođ. 1937.) i Anu Mariju (rođ. 1942.). U Osijeku je dobio značajne narudžbe, a prema sjećanjima kćerke Vesne Kiefer Zadravec, projektni ured, zapravo radna soba, nalazio se u njihovom stanu u Starčevićевой ulici. S obitelji, roditeljima, suprugom i kćerkama, povukao se u listopadu 1944. u Njemačku. Bili su smješteni u malom mjestu Geratskirchen (90 km istočno od Münchena). U bombardiranjima je poginuo njegov otac, on je sam izgleda na kraju unovačen. Majka i supruga

Slika 4a i 4b. Hans (Ivan) Kiefer na početku studija, 1930. (desno) i u Münchenu 1950. (lijevo). Na poleđini slike iz 1950. napisao je posvetu supruzi Višnji „Mojoj miloj ženici na 14. godišnjicu našeg vjenčanja. Njen Halila“ (Privatno vlasništvo Vesna Kiefer Zadravec)

⁵⁵ Na podacima i ustupljenim fotografijama zahvaljujemo kćerki Vesni Kiefer Zadravec (Zagreb).

⁵⁶ Izvod iz matična knjige rođenih, izdan 21.8.1991. (Privatno vlasništvo Vesne Kiefer Zadravec)

⁵⁷ Svjedodžba, 25.5.1929. (Privatno vlasništvo Vesne Kiefer Zadravec)

vratile su se u nakon završetka rata u Donji Miholjac. Iako su obje bile Hrvatice, odmah su odvedene u logor za Folksdojčere Valpovo, dok su dvije kćeri uspjele spasiti poslavši ih ujaku u Zagreb. U logoru mu je majka umrla od tifusa, a supruga Višnja oslobođena je nakon više mjeseci upornog bratovog dokazivanja kako nije Njemica. O onome što su proživjele u logoru, objavila je i osobno svjedočenje.⁵⁸ Hans (Ivan) Kiefer nije se nakon rata vratio u Jugoslaviju. Obitelj mu se pokušala pridružiti, ali im je molba dva puta odbijena. On je ostao živjeti u Münchenu, sklopio je drugi brak, ali je umro već 28. ožujka 1957. godine. Zanimljivo je da se na osmrtnici navodi i njegovo hrvatsko ime, pa tako stoji „Hans Ivo Kiefer“.⁵⁹

Slika 5. Hans (Ivan) Kiefer sa suprugom Višnjom i kćerkom Vesnom, Osijek 1942. (Privatno vlasništvo Vesna Kiefer Zadravec)

Dovršenost Njemačkog doma

Napisi o Njemačkom domu uglavnom jednostavno konstatiraju da „nije dovršen“. Istraživanje je pokazalo kako je to samo djelomice točno. Naime, zgrada je uglavnom podignuta i puštena u funkciju još tijekom rata.

Spomenuto je kako su radovi počeli odmah nakon što je dobivena građevinska dozvola, da je nabavljen materijal i organiziran dobrovoljni rad. Fotografije s proslave polaganja kamena temeljca pokazuju kako su do lipnja 1942. u najmanju ruku iskopani temelji (možda i postavljen prvi sloj betona).⁶⁰

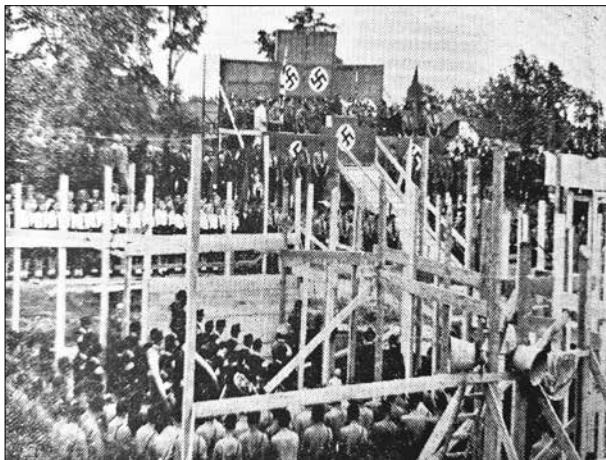
Radovi su bili u punom zamahu kada je u nedjelju 14. lipnja 1942. održana svečanost polaganja kamena temeljca. Organizirana je dan nakon velikih proslava Antunova (imendana Poglavnika) u Osijeku. Radi toga je u Osijeku boravio i ministar promidžbe Vilko Rieger, koji je onda ostao i na njemačkoj proslavi idućega dana. Uz njega su na proslavu došli vođa Njemačke narodne skupine u Hrvatskoj Branimir Altgayer i veliki župani Stjepan Hefer (VŽ Baranja) i Jakob Elicker (VŽ Vuka). Prema novinskim izvješćima sve je prošlo u najboljem ozračju, no arhivski izvori otkrivaju da odnosi njemačke i hrvatske strane nisu bili idilični.⁶¹ Ovdje se nećemo

⁵⁸ Svjedočenje supruge Višnje Kiefer rođ. Jakopec vidjeti u: Vladimir Geiger, *Radni logor Valpovo 1945.-1946.*, Osijek 1999, 381-382. (Preuzeto iz knjige: V. Geiger, *Nestanak Folksdojčera*, Zagreb 1997, 89-91.)

⁵⁹ Osmrtnica. (Privatno vlasništvo Vesna Kiefer Zadravec).

⁶⁰ „Feierliche Grundsteinlegung“, 4.

⁶¹ Hrvoje Volner, „Odnos Stjepana Hefera prema njemačkoj manjini u Slavoniji od sredine tridesetih godina prošlog stoljeća do 1943. godine“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, vol. 52, 2020, 206.

Slika 6. Početni radovi na zgradi, vidljivi prilikom polaganja kamena temeljca u lipnju 1942. („Feierliche Grundsteinlegung“, 4.)

baviti političkom pozadinom, pa se vraćamo građevinskim radovima. U trenutku polaganja kamena temeljca porast troškova još nije stvarao veću zabrinutost (skok s 12 mil na 16 mil kn), jer materijala i radne snage još nije nedostajalo. A u govoru se osjećao i ponos što će Njemačka narodna skupina i Osijek dobiti „najljepšu građevinu i najveću salu u II Europi“, koju će k tome podići „vlastitim rukama“. U temelje je uzidana i isprava s tekstom, kojeg nažalost nisu prenijeli.⁶²

Gradnja je prve godine napredovala brzo, iako ne onako kako su isprva najavljivali. Vijesti o dobrovoljnim radovima održavale su početno oduševljenje i poticale na doprinos izgradnji. Među stotinama radnika koji su na srpanjskim vrućinama podizali Dom, bilo je i raznih dobrovoljaca, primjerice, studenata, koje spominje kratak prilog uz dvije ilustracije (uz kult „preplanulog tijela“ i fizičkog rada i spreme).⁶³

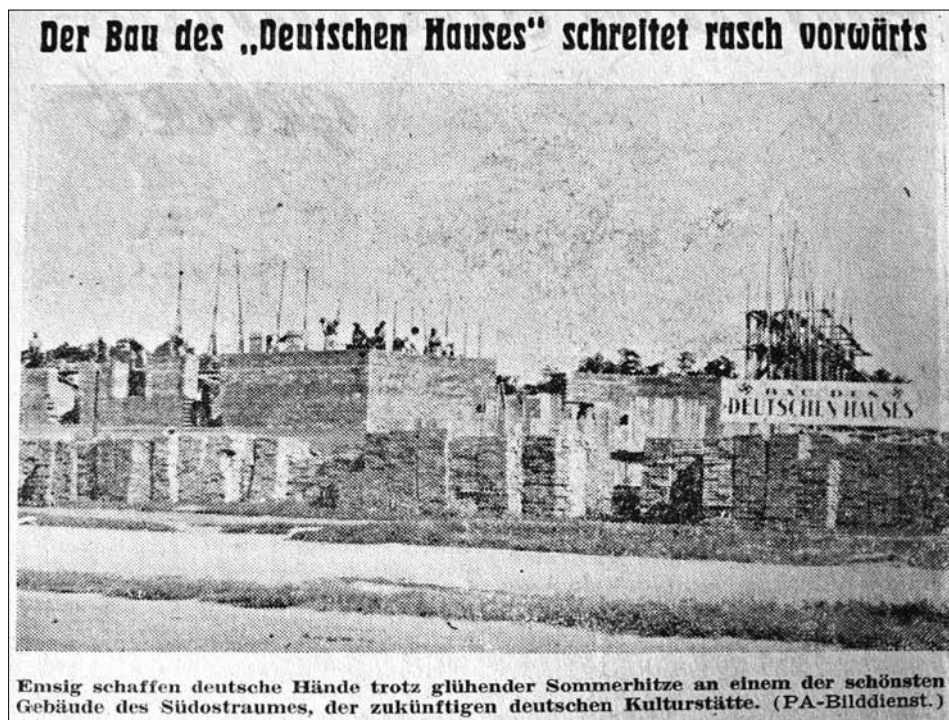

Slika 7. Dobrovoljni radovi na Njemačkom domu 1942. (Grenzwacht, 7/1942, 31 (7.8.1942), 6)

⁶² „Feierliche Grundsteinlegung“, 4-5; „Svečanost polaganja temeljnog kamena za ‘Njemački dom’ u Osijeku“, *Hrvatski list*, 23/1942, 139 (16.6.1942), 17.

⁶³ „Unsere Studenten am Werk“, *Grenzwacht*, 7/1942, 31 (7.8.1942), 6.

Dvadesetak dana kasnije, a neka dva mjeseca nakon polaganja kamena temeljca, objavljena je i ilustracija koja pokazuje kako rastu zidovi prve etaže zgrade.⁶⁴

Slika 8. Radovi u ljeto 1942. (*Grenzwatch*, 7/1942., 34 (28.8.1942.), 14.)

No, nakon prvog poleta, slijedili su problemi. Rat, odlazak muškaraca na bojišta, prebacivanje sredstava u druge (ratne) svrhe, ali i strah, znatno su usporili daljnje radove. Prilikom jedne proslave na gradilištu Njemačkog doma Skreptschuk je spomenuo novu prepreku: strah od preseljenja, koji se proširio među njemačkim stanovništvom nakon što su u jesen 1942. počela preseljenja Nijemaca iz Bosne i Hercegovine. Govornici su pokušali ohrabriti svoju skupinu.⁶⁵ Tome je trebala poslužiti i vijest da su neki pripadnici Njemačke skupine, u tom trenutku na radu u Njemačkoj, sakupili i poslali svotu od, preračunato, 1.580 kn (pohvaljene su njihova „žrtva“ i „vjernost“).⁶⁶ Prema sjećanjima, pokrenuta je i akcija *Eintopf*, ili kuhanje u jednom loncu. Naime,

⁶⁴ „Der Bau des 'Deutschen Hauses' schreitet rasch vorwärts“, *Grenzwatch*, 7/1942, 34 (28.8.1942), 14.

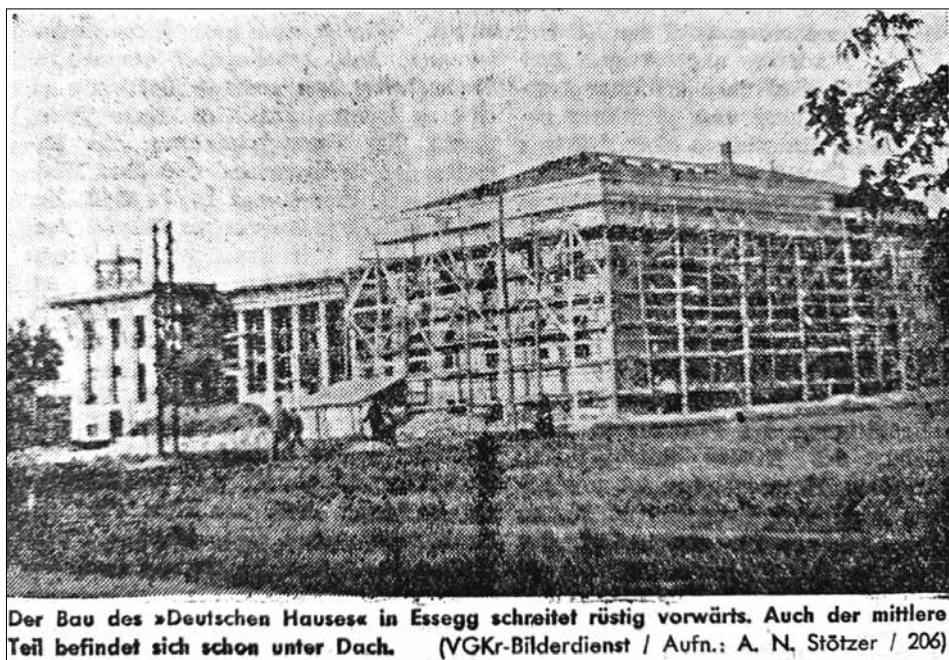
⁶⁵ „Das Deutsche Haus in Esseg ist unser Haus“, *Grenzwatch*, 8/1943, 2 (8.1.1943), 5.

⁶⁶ „Volksgruppenangehörige Arbeiter im Reich für dem Bau des Deutschen Hauses“, *Grenzwatch*, 8/1943, 7 (12.2.1943), 7.

preporučalo se četvrtkom kuhati nešto jednostavno i jeftino, bez mesa, a uštedu se moglo dati kao prilog za *Heim*.⁶⁷

Unatoč problemima, u lipnju 1943. glavni su građevinski radovi bili dovršeni i radio se krov.⁶⁸

Fotografije radova na Njemačkom domu u srpnju 1943., čitatelje su opet pozivale na pojačani napor da se zgrada dovrši.⁶⁹

Slika 9. Radovi u ljeto 1943. godine. (*Grenzwacht*, 8/1943., 24 (11.6.1943.), 15)

Zgrada je djelomično dovršena i useljena u nedjelju 24. srpnja 1943. kada u prvi kat južnoga krila ulazi *Kreisleitung Unterdrau*. Tavanski prostor trebao je biti ureden do kraja kolovoza. Prostorije su opisane kao svijetle i moderne, jednostavne ali ugodne (*.. in diesen neuen schönen und freundlichen Räumlichkeiten, die neuzeitlich gestaltet, trotz ihrer Schlichtheit und Einfachheit, jeden Menschen angenehm ansprechen*). Autor članka opisuje građevinu: dva krila, jedno dugo 68 m, a drugo 38 m, koje na uglu povezuje dojmljiv ulaz (*sinnvolle Verbindung*). Vanjsko arhitektonsko oblikovanje (ukrašavanje),

⁶⁷ Prema kazivanju Ljerke Perči od 10. Studenog 2024., koja nam je ispričala sjećanja svog oca Ivana Perčija (1913.-1987.). Zahvaljujemo joj na ovom podatku.

⁶⁸ *Grenzwacht*, 8/1943, 24 (11.6.1943), 15.

⁶⁹ *Grenzwacht*, 8/1943, 28 (9.7.1943), 8; *Grenzwacht*, 8/1943, 29 (16.7.1943), 13.

a onda i cijela zgrada, trebali su biti dovršeni krajem 1943., a interijer najkasnije početkom 1944. Spominju i koliko je teško osigurati rad i sredstva u pogoršanim ratnim prilikama, pa ipak drže da će useljenje u zgradu koja je 70% gotova (70 v. H.) ohrabriti „malovjerne“.⁷⁰ Osim ureda, koristila se i mala dvorana u južnom krilu, koja je bila pogodna za komorne koncerte, a pohvaljena je i njena akustika.⁷¹ Naravno, održavani su i vojno-politički sastanci.⁷² Posljednja vijest koju imamo samo je fotografija iz rujna 1944. godine. Radi se o vojnom postrojanju (*Deutscher Arbeitsdienstabteilung in die Waffen SS*) u velikoj dvorani, ali ipak možemo vidjeti kako je ona iznutra u visokoj mjeri dovršena. Zidovi su ožbukani, jedino na podu još nema parketa.⁷³

Slika 10. Velika dvorana. Posljednja ratna fotografija Njemačkog doma.
(*Grenzwacht*, 9/1944., 39 (29.9.1944.), 6.)

⁷⁰ anst. [A. N. Stötzer], „Das Deutsche Haus – unser Stolz!“, *Grenzwacht*, 8/1943, 31 (30.7.1943), 7. Navodi i neke podatke o nedovršenoj glavnoj dvorani: bila je duga 39 m, široka 25, a visoka 10 m, a u nju se ulazilo pod 12 m dugim balkonom, kojeg su podupirala 2 stupa. Sala je mogla primiti 4.000 ljudi, a balkon još 500.

⁷¹ „Konert des Kammertrios“, *Grenzwacht*, 9/1944, 27 (7.7.1944), 11; v. ob., „Sonatenabend im 'Deutschen Haus'“, 9/1944., 29 (21.7.1944), 12.

⁷² „Führer- und Führerinnenappell des Standortes Esseg“, *Grenzwacht*, 9/1944, 37 (15.9.1944), 6.

⁷³ *Grenzwacht*, 9/1944, 39 (29.9.1944), 6.

Potkraj rata Njemački dom poslužio je još jednoj svrsi. Kako je bio solidno izgrađen, krajem lipnja 1944. u njegove su dobro zaštićene podrumске prostorije sklonjeni mnogobrojni predmeti i dokumenti iz Zavičajnog muzeja (*Heimatismuseum*) Njemačke narodne skupine u Osijeku (uključujući tada pronađene arheološke nalaze iz Sarvaša, Bapske, Vučedola i Jakova (Kormadina)). Smatralo se da je to za njih najsigurnije mjesto u vrijeme učestalih zračnih bombardiranja, a dok čekaju transport za Njemačku.⁷⁴

Prema ovim izvorima, možemo reći da je zgrada bila djelomično dovršena. Njeno je južno krilo krajem rata bilo već godinu i pol u funkciji, ali još je ostalo dovršiti unutarnje radove u većem, istočnom krilu. Nije dovršena niti vanjska dekoracija (oplata, dekor i politički simboli), pa nema govora o nacističkim simbolima koji bi bili poskidani nakon rata.

*Slika 11. Dvršeno ulično pročelje (vanjska fasada)
(HR-DAOS-965. Zbirka Plevnik, 168, sl. 12)*

⁷⁴ Ante Grubišić, „Arheolog dr. Robert Rudolf Schmidt u Hrvatskoj“, *Osječki zbornik*, vol. 26, 2002, 265; Ante Grubišić, „Spašavanje kulturne baštine tijekom Drugog svjetskog rata i poraća na osječkom području“, *Povijest u nastavi*, vol. 33, 2022, br. 1, 265.

*Slika 12. Nedovršena dvorišna strana (vanjska fasada).
(HR-DAOS-965. Zbirka Plevnik, 168, sl. 5)*

Stil: neoklasicizam i(li) moderna

Iduća teza iz sfere povijesne znanosti zalazi u područje povijesti umjetnosti. U nekim stručnim⁷⁵, a onda i internetskim navodima, ponavlja se kako je zgrada bila jedini ili najljepši primjer „nacističke“ ili „fašističke“ arhitekture u Hrvatskoj. Međutim, u umjetnosti postoje formalni, a ne ideološki stilovi, pa tako govorimo o *klasicizmu*, *historicismu*, *moderni* itd. Ove „povijesne“ dodatke koristi se uglavnom u popularnim tekstovima i za suvremenu arhitekturu. Tako nema, primjerice, „liberalne“ arhitekture, ali su česti pojmovi poput „fašističke“, „komunističke“ ili „staljinističke“ arhitekture, iako bi ispravnije bilo, primjerice ovu posljednju, „staljinističku“, zvati *socijalistički klasicizam*. Formalno su sve građevine koje pokrivaju ovi povijesni pojmovi u okviru *neoklasicizma* ili, po nekima, čak i šire – *historicisma*. Nadamo se da će se barem u stručnim tekstovima autori nastaviti pridržavati stručnog pojmovnika.

Njemački dom u Osijeku formalno spada u neoklasicizam, stil koji u međuraću postoji usporedno s drugim stilovima, poput moderne, art décoa, internacionalnog i tradicionalnog stila, pa i nekih „repova“ historicizma. U odabiru stila glavnu su riječ imali investitori, a ne arhitekti, koji su birali prema svom ukusu kao i prema namjeni

⁷⁵ „Jedini primjer prave nacionalsocijalističke arhitekture u Hrvatskoj...“, K. Galović, „Arhitektura u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941. – 1945.“.

zgrade.⁷⁶ Naručitelj Njemačkog doma želio je ostaviti dojam trajanja, stabilnosti i reprezentativnosti pa se odlučio za neoklasicizam, pouzdani stil koji je radi svojih estetskih osobina vrlo često korišten kod javnih (posebice službenih) zgrada.⁷⁷ O tome da to nije bio arhitektov odabir svjedoči i spomenuta nedaleka vila Szinicz, koju Kiefer gotovo istovremeno projektira u stilu jednostavne moderne.

Teško je reći čime se Kiefer mogao nadahnuti pri projektiranju Njemačkog doma. Ne znamo koliko je poznao njemačku arhitekturu tog razdoblja, iako je sigurno imao uvid u stručne časopise. No, možemo reći da se svojim rješenjem prilično naslanja na ono što je vidio u Zagrebu, prije svega na Gimnaziju u Križanićevoj, čije arhitektonsko rješenje ponavlja u svojem projektu: uglovnica s reprezentativnim ulazom na uglu (spojištu krila). Sam je ugao riješen valjkom, kojeg je arhitekt vrlo uspješno dinamizirao konveksno-konkavnom igrom volumena. Otvoren je u središnjem dijelu i naglašen stubovima velikog reda koji podržavaju gornji vijenac, kao i s izbačenim polukružnim pristupnim stubištem. Kao i Egon Steinmann, projektant *art déco* zgrade gimnazije u Križanićevoj, i Kiefer koristi dva različita reda prozora u krilima, pa u veće, istočno krilo stavlja prozore koji se protežu gotovo cijelom visinom zgrade, prateći unutarnju funkciju (velika dvorana). Ovi su prozori odvojeni

Slika 13. Egon Steinmann, Gimnazija u Križanićevoj ulici, Zagreb 1932. (F. Gavrilović, „Ogoljeni luksuz“, <https://www.matica.hr/vijenac/442/ogoljeni-luksuz-1112/>)

⁷⁶ Usp. Marina Bagarić, „Neoklasicizmi, historija i tradicija u zagrebačkoj arhitekturi međuratnog razdoblja“, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, vol. 44, 2020, br. 2, 209-222.

⁷⁷ Neoklasicizam je bio popularan u 19. i prvoj polovici 20. stoljeća. Odgovarao je i totalitarnim državama pa doživljava svojevrсни „revival“ 1930-ih. U. Kulterman, *Savremena arhitektura*, 152-154; Tamara Bjažić Klarin, *Za novi, ljepši Zagreb! Arhitektonski i urbanistički natjecaji međuratnog Zagreba, 1918.-1941.*, Zagreb 2020, 291.

pilastrima velikog reda, koje je također mogao vidjeti u Zagrebu (primjerice Škola narodnog zdravlja, arhitekata Jurja Denzlera i Mladena Kauzlarića). Zapravo, bez dekoracije (koja nije izvedena), građevina je jednostavna i mogla bi se stilski uvrstiti prije u *modernu* nego *neoklasicizam*. No, planirana dekoracija ne ostavlja sumnje u povijesni uzor: stubovi su trebali imati složene kapitele i kanelire, a zgrada je trebala dobiti kamenu oplatu – sve simbole trajanja. Naravno, na kraju su trebali doći i simboli nacizma (po dvije svastike na krilima i orao raširenih krila iznad ulaza.)

To što dekoracija nije dovršena kasnije je vjerojatno bila i prednost, pri čemu mislimo samo na estetsku kategoriju, tj. da je *moderna* poratnim generacija bila ipak bliža od *neoklasicizma*. No, drugo što nije dovršeno bez sumnje je značajno nagrdilo zgradu. Radi se o ulazu, koji, nažalost, nije izveden prema nacrtu. Vertikala stubova presječena je horizontalnom plohom (nejasne funkcije) negdje u sredini prve etaže, a planirano polukružno stepenište zamijenile su dvije bočne rampe, iako je prostora bilo dovoljno. Ovime je reprezentativan dojam ulaza potpuno poništen i zgrada se još samo svojim dimenzijama odupirala bezličnosti.

Slika 14a i 14b. Usporedni prikaz nacrtu i završnog izgleda zgrade. (15a. Razglednica; 15b <https://www.facebook.com/photo/?fbid=2769021699797490&set=a.181109798588706>)

Rušenje

Nakon Drugoga svjetskog rata započeo je novi život zgrade. Kao Radnički dom, popularni Radnjak, postala je kulturnim mjestom za generacije koje su tamo odlazile na ples, slušale najpopularnije pjevače 1960-ih i prve rok sastave, pratile modne revije ili projekcije najnovijih filmova. Ovdje je od 1954. do rušenja zgrade bilo smješteno i Radničko sveučilište Božidar Maslarić.⁷⁸ No, održavanje nije išlo u korak s korištenjem, a još manje sa simpatijama Osječana, i potkraj 1970-ih zgrada se činila beznadno dotrajalom. O zapuštenosti „ružnog gradskog pačeta“ slikovito je pisao Drago Hedl, sjećajući se faze u kojoj su zlatna vremena središta novih kulturnih kretanja već prošla, a on se pretvorio u skladište, dućan namještaja i prostor za izložbe malih životinja.⁷⁹ Napokon je srušena uz obećanje kako će je zamijeniti novi centar kulture. Kriza 1980-ih učinila je svoje i obećano nije ostvareno, a na mjestu nekadašnjeg *Radnjaka*, tada

⁷⁸ „Pučko otvoreno učilište u Osijeku“, <https://pucko-uciliste.hr/o-nama/> (pristup 17.8.2025.)

⁷⁹ Ofucao se „Radnjak“ i polako pretvarao u skladište, salon namještaja, izložbeni prostor godišnjih smotri ptica-pjevica, rasnih kunića i pasa s pedigreeom. Jadni, senilni ishlapljeni starac. Drago Hedl, *Osječka slikovnica*, Osijek 1983., 96, 98 (Čakovec, 1984.², 98)

duhovito nazivanom *Rupa*, i dalje su se organizirala popularna događanja.⁸⁰ Nova je zgrada, dvojni neboder Eurodom, podignuta gotovo tri desetljeća nakon rušenja stare.⁸¹

O rušenju se također može pročitati svašta, posebice opaske kako je ono povezano s nekadašnjim nacističkim financijerima zgrade. Na facebook stranici *Prijatelji o Osijeku* slikovit je komentar od 23. travnja 2012.:

*...srušen je zato jer je njegovu gradnju financirao Hitler i bio je vrhunac nacionalsocijalističke arhitekture s nacističkim obilježjima koja su kasnije skinuta, ... a vlast za vrijeme koje je srušen, učinila je to iz uskogrudnih političkih pobuda kao uostalom svaka vlast u svoje vrijeme.*⁸²

Ovo u raznim varijantama ponavljaju drugi portali.⁸³

Izjave toga tipa ne može se ozbiljno komentirati. Ako bi nacistička prošlost ikome smetala, bilo bi to onima koji su došli na vlast 1945. Teško je reći koliko je nemar bio pravi razlog, a koliko opravdanje rušenja. Moguće je da se radilo o pokušaju da se napravi nešto popularno – moderan kulturni centar – u vremenima sve dublje političke i društvene krize 1980-ih. I tako je umjesto odluke o popravku krova i ličilačkim radovima, donijeta ona o rušenju.

Na internetu se može naći i komentara, neprovjerenih, ali ne sasvim nelogičnih, koji idu u prilog teze da je zapuštenost stvorila određene štete (krov), ali zapravo nije ozbiljno ugrozila samu konstrukciju zgrade. Stoga je za rušenje navodno trebalo podosta eksploziva. Roko Poljak napisao je na internetskom portalu *Seciranje grada*:

*...koristio je građanima sve do 1981. kada se pod neopravdanim razlozima minira. ... Zanimljivo je i podatak da je u miniranje objekta utrošeno 2200 mina, najveća količina mina ikada utrošenih na zgradu tih dimenzija u Europi.*⁸⁴

O količini eksploziva (posebice o europskim usporedbama) ne možemo raspravljati. Ali sačuvane fotografije rušenja potvrđuju tezu o dobroj ušćuvanosti zgrade, koja se srušila tek uz značajnu upotrebu eksploziva.⁸⁵

⁸⁰ Usp. Davor Špišić, „Stara – Nova Rupa“, <https://kulturni-centar.hr/novosti/stara---nova-rupa---iz-pera-davora-piia> (pristup 17.8.2025.)

⁸¹ O podizanju Eurodoma u: B. Nadilo, „Poslovno-kulturni centar *Eurodom* u Osijeku“, 243-254.

⁸² „Prijatelji o Osijeku“, <https://www.facebook.com/photo/?fbid=372345469465137&set=a.181109798588706> (postavljeno 23.4.2012., pristup 7.9.2025.)

⁸³ „Hitler financirao gradnju osječkog Radničkog doma“, M. Belaj, „Radnički dom nekada je bio kulturno mjesto“.

⁸⁴ R. Poljak, „Seciranje grada – Radnički dom“.

⁸⁵ Državni arhiv u Osijeku. Osijek na fotografijama (dalje: HR-DAOS-964-2), 2.1.66. Radnički dom Osijek, 9. 8.1981. Foto: Vinko Milenković, Vojislav Devetak / 9 D/ 81. Fotodokumentacija. Kultura – ostalo.

(HR-DAOS-964-2. 2.1.66.3)

(HR-DAOS-964-2 2.1.66)

(HR-DAOS-964-2 2.1.66.1)

(HR-DAOS-964-2 2.1.66.2)

Slike 15. Rušenje Radničkog doma, 9 kolovoza 1981. (HR-DAOS-964-2. 2.1.66)

Zaključno, koji god bio razlog rušenju, zasigurno to nije bila ratna povijest.

*

Iako zgrade fizički više nema i na njenom je mjestu novi neboder, sjećanja su vrlo su živa⁸⁶, o njoj se priča s nostalgijom, a mjesto na kojem je stajala ulazi u turističke itinerere⁸⁷.

⁸⁶ Usp. Dario Ružić, „Osijek – Radnički Dom“, <https://www.youtube.com/watch?v=TCGj2sjgqubk> (pristup 20.8.2025); Dražen Dragušica i Milan Ivanović, *Osječki glazboplov* (2021.), Osijek 2021.

⁸⁷ Usp. Dinko Pervan, *Perivoj kralja Tomislava – Parkovi. Gornjogradska urbana arhitektura 20. stoljeća na potez Ulica kardinala Alojzija Stepinca – Istarska ulica – Radnički dom – Eurodom. Arhitektura parkova*, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Ekonomski fakultet, Tečaj za turističke vodiče, Seminarski rad, Osijek 2018.

Slika 16. Zgrada Eurodoma. (Fotografija Jasenka Kranjčević)

Zaključak

Njemački dom (*Deutsches Haus*) podignut je tijekom Drugoga svjetskog rata, a okolnosti izgradnje inspirirale su najneobičnije tvrdnje o njegovim počecima (Hitler kao financijer, Albert Speer kao arhitekt, da je dovršena i stavljena u funkciju tek nakon rata, da se radi o jedinoj „nacističkoj“ građevini te da je radi toga i srušena). U tome prednjače internetske stranice, no i u stručnoj literaturi neka pitanja nisu razjašnjena. Stoga je ovo istraživanje nastojalo utvrditi (ili potvrditi) osnovne činjenice o Njemačkom domu: tko ga je podizao i plaćao, tko je bio arhitekt, do koje je mjere dovršen u ratu, kojem stilu pripada i je li njegova prošlost imala utjecaja na odluku o rušenju 1981. godine.

Arhivski izvori i onovremeni tisak nedvojbeno su potvrdili kako je glavninu financijskog i radnog tereta snosila Njemačka narodna skupina, iako je u početku dobila određenu donaciju od grada Osijeka i dio židovske kontribucije (novaca oduzimanih osječkim Židovima u ljeto 1941.). Projektirao ju je mladi domaći arhitekt Hans (Ivan) Kiefer. Unatoč sve većim poteškoćama, zgrada je dijelom dovršena već do ljeta 1943. godine, a južno je krilo korišteno za urede Njemačke narodne skupine i za koncerte.

Nadalje, umjesto „nacističkog“ tipa, bilo bi ispravno govoriti o stilskim određenjima. Zgrada je zamišljena u stilu neoklasicizma, iako bi njemu potpuno pripadala da su dovršeni dekorativni elementi. Budući da je ostala nedovršene fasade, njena struktura mogla bi se definirati kao stilski *moderna*. Napokon, na kraju je kratko izneseno kako njeno rušenje nije imalo nikakve veze s „ideološki problematičnom“ prošlošću.

Izvori i literatura:

Izvori:

Državni arhiv u Osijeku (HR-DAOS)

HR-DAOS-10. Gradsko poglavarstvo Osijek

HR-DAOS-964-2. Osijek na fotografijama.

HR-DAOS-965. Zbirka fotografija Božidara (Bože) Plevnika

Državni arhiv u Slavonskom Brodu (HR-DASB)

HR-DASB-189. Zbirka kopija Centra za povijest Slavonije i Baranje (CPSB) u Slavonskom Brodu

Tisak:

Hrvatski list, Osijek

Grenzwacht, Osijek

Literatura:

Bagarić, Marina, 2020. „Neoklasicizmi, historija i tradicija u zagrebačkoj arhitekturi međuratnog razdoblja“, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, vol. 44, br. 2, 209–222.

Balen, Barbara, 2023. *Semiotičke promjene uličnoga nazivlja grada Osijeka tijekom 20. stoljeća*, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Poslijediplomski interdisciplinarni sveučilišni studij Kulturologije. Doktorska disertacija, Osijek.

Ivana Bašić, 2015. *Analiza sudbine osječkih podunavskih Nijemaca u romanu Unterstadt*, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Odjel za kulturologiju, Diplomski rad, Osijek.

Bethke, Carl, 2013. *(K)eine gemeinsame Sprache? Aspekte deutsch-jüdischer Beziehungsgeschichte in Slawonien, 1900-1945*, Berlin- Münster-Wien-Zürich-London.

Bjažić Klarin, Tamara, 2020. *Za novi, ljepši Zagreb! Arhitektonski i urbanistički natjecaji međuratnog Zagreba, 1918.-1941.*, Zagreb.

Dragušica, Dražen; Ivanović, Milan, 2021. *Osječki glazboplov (2021.)*, Osijek.

Ein Jahr Deutsche Volksgruppe in Kroatien. Sommersonnenwende 1941 – 1942, [1942]. Osijek.

Geiger, Vladimir, 1999. *Radni logor Valpovo 1945.-1946.*, Osijek.

Geiger, Vladimir, 1999. „Saslušanja Branimira Altgayera vođe Njemačke narodne skupine u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj u Upravi državne bezbjednosti za Narodnu Republiku Hrvatsku 1949. godine“, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 31, br. 3, 575-638.

Geiger, Vladimir, 2001. *Nijemci u Đakovu i Đakovštini*, Zagreb.

Grubišić, Ante, 2002. „Arheolog dr. Robert Rudolf Schmidt u Hrvatskoj“, *Osječki zbornik*, vol. 26, 107-134.

- Grubišić, Ante, 2022. „Spašavanje kulturne baštine tijekom Drugog svjetskog rata i poraća na osječkom području“, *Povijest u nastavi*, vol. 33, br. 1, 245-276.
- Hedl, Drago, 1983. *Osječka slikovnica*, Osijek (Čakovec 1984², 1990³)
- Ivanković, Grgur Marko, 2006. „Javna arhitektura grada Osijeka“, u: *Osječka arhitektura 1918. – 1945.*, ur. Julijo Martinčić i Dubravka Hackenberger, Zagreb – Osijek, 53-74.
- Kulterman, Udo, 1971. *Savremena arhitektura*, Novi Sad.
- Nadilo, Branko, 2008. „Poslovno-kulturni centar Eurodom u Osijeku“, *Građevinar*, vol. 60, br. 3, 243-254.
- Pervan, Dinko, 2018. *Perivoj kralja Tomislava – Parkovi. Gornjogradska urbana arhitektura 20. stoljeća na potez Ulica kardinala Alojzija Stepinca – Istarska ulica – Radnički dom – Eurodom. Arhitektura parkova*, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Ekonomski fakultet, Tečaj za turističke vodiče, Seminarski rad, Osijek.
- Sudić, Ivana, 2006. „Stambena arhitektura između 1931. i 1945.“, u: *Osječka arhitektura 1918. – 1945.*, ur. Julijo Martinčić i Dubravka Hackenberger, Zagreb – Osijek, 123-142.
- Tomas, Domagoj, 2010. „Osijek na slici i na skici“, *Essehist*, Vol. 2, br. 2, 82-84.
- Volner, Hrvoje, 2020. „Odnos Stjepana Hefera prema njemačkoj manjini u Slavoniji od sredine tridesetih godina prošlog stoljeća do 1943. godine“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, vol. 52, 181-215.
- Živaković-Kerže, Zlata, 2006. *Stradanja i pamćenja. Holokaust u Osijeku i život koji se nastavlja*, Osijek.
- Živaković-Kerže, Zlata, 2016. *Svaštice iz staroga Osijeka*, III. izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Osijek.

Mrežni izvori:

- Azenić, Ana, 2021. „Radnički/Njemački dom i Eurodom“, https://worldwars.eu/en/?option=com_content&view=article&id=828:radnicki-njemacki-dom-i-eurodom&catid=15:ww2 (postavljeno 5.2021.; pristup 12.8.2025.)
- Belaj, Mirela, 2024. „Radnički dom nekada je bio kulturno mjesto za izlaske, a njegovu je izgradnju financirao čak i Hitler“, SiB, <https://sib.net.hr/sibplus/skidamo-prasinu/60199/radnicki-dom-nekada-je-bio-kulturno-mjesto-za-izlaske-a-njegovu-je-izgradnju-financirao-cak-i-hitler/> (postavljeno 12.03.2024, pristup 12.8.2025)
- Galović, Krešimir, 2012. „Arhitektura u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941. – 1945.“, <http://kgalovic.blogspot.com/2012/03/arhitektura-u-nezavisnoj-drzavi.html> (postavljeno 16.3.2012.; pristup 12.8.2025.)
- Gavrilović, Feđa, 2011. „Ogoljeni luksuz. Art déco u arhitekturi i geometrija kao princip oblikovanja“, *Vijenac*, br. 442 (10.2.2011). (<https://www.matica.hr/vijenac/442/ogoljeni-luksuz-1112/>, pristup 9.9.2025)
- „Hitler financirao gradnju osječkog Radničkog doma (mjesto današnjeg Eurodoma)“, 2011. <https://osijeknews.hr/hitler-financirao-gradnju-osjeckog-radnickog-doma-mjesto-danas-nji-eurodoma/> (postavljeno 29.11.2011.; pristup 12.8.2025.)
- Poljak, Roko. 2018. „Seciranje grada – Radnički dom“, <https://medium.com/notan-media/seciranje-grada-radni%C4%8Dki-dom-29edb00c2c06> (postavljeno 18.4.2018; pristup 11.8.2025.)
- „Prijatelji o Osijeku“, (2010. i dalje) <https://www.facebook.com/photo/?fbid=372345469465137&set=a.181109798588706> (pristup 9.8.2025; 7.9.2025)

- „Pučko otvoreno učilište u Osijeku“, <https://pucko-uciliste.hr/o-nama/> (pristup 17.8.2025.)
- Republika Hrvatska Ministarstvo kulture i medija / Pretraživanje Registra kulturnih dobara Republike Hrvatske / „Vila Szinicz“, <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-5890> (pristup 12.8.2025.)
- Ružić, Dario. 2018. „Osijek – Radnički Dom“, <https://www.youtube.com/watch?v=TGj2sjgqubk> (postavljeno 22.9.2018., pristup 20.8.2025)
- SkyscraperCity/Osijek, 2017. <https://www.skyscrapercity.com/threads/%D0%9E%D1%81%D0%B8%D1%98%D0%B5%D0%BA-osijek.1417524/page-56> (postavljeno 5.2017.; pristup 21.8.2025.)
- Socijalist, 2017. „Rušenje Radničkog doma u # Osijek # stareslike“, https://twitter.com/socijali_ST/status/956071322936860674 (postavljeno 10.2017.; pristup 12.8.2025.)
- Špišić, Davor, s.a. „Stara – Nova Rupa“, <https://kulturni-centar.hr/novosti/stara---nova-rupa---iz-pera-davora-piia> (pristup 17.8.2025.)
- „WW2 Germany House in Osijek Croatia Architect Albert Speer Haus in Essegg“. Worthpoint, 2023. <https://www.worthpoint.com/worthopedia/ww2-germany-house-osijek-croatia-488531470> (objavljeno u listopadu 2023.; pristup 18.8.2025.)

Njemački dom u Osijeku

Sažetak

Deutsches Haus (*Njemački dom*) podignut je tijekom Drugoga svjetskog rata, a okolnosti izgradnje inspirirale su najneobičnije tvrdnje o njegovim počecima (Hitler kao financijer, Albert Speer kao arhitekt, da je dovršena i stavljena u funkciju tek nakon rata, da se radi o jednoj „nacističkoj“ građevini te da je radi toga i srušena). U tome prednjače internetske stranice, no i u stručnoj literaturi neka pitanja nisu razjašnjena. Stoga je ovo istraživanje nastojalo utvrditi (ili potvrditi) osnovne činjenice o Njemačkom domu: tko ga je podizao i plaćao, tko je bio arhitekt, do koje je mjere dovršen u ratu, kojem stilu pripada i je li njegova prošlost imala utjecaja na odluku o rušenju 1981. godine.

Arhivski izvori i onovremeni tisak nedvojbeno su potvrdili kako je glavninu financijskog i radnog tereta snosila Njemačka narodna skupina, iako je u početku dobila određenu donaciju od grada Osijeka i dio židovske kontribucije (novaca oduzimanih osječkim Židovima u ljeto 1941.). Projektirao ju je mladi domaći arhitekt Hans (Ivan) Kiefer. Unatoč sve većim poteškoćama, zgrada je dijelom dovršena već do ljeta 1943. godine, a južno je krilo korišteno za urede Njemačke narodne skupine i za koncerte. Nadalje, zamišljena je u stilu neoklasicizma, iako bi njemu potpuno pripadala da su dovršeni dekorativni elementi. Budući da je ostala nedovršene fasade, njena struktura mogla bi se definirati kao stilsko *moderna*. Napokon, na kraju je kratko izneseno kako njeno rušenje nije imalo nikakve veze s „ideološki problematičnom“ prošlošću.

Deutsches Haus in Essegg

Zusammenfassung

Das Deutsche Haus (Njemački dom) wurde während des Zweiten Weltkriegs erbaut. Die Umstände seiner Entstehung führten zu ungewöhnlichen Behauptungen über seine Anfänge – so wurde etwa behauptet, Hitler sei der Geldgeber gewesen, Albert Speer der Architekt, das Gebäude sei erst nach dem Krieg fertiggestellt und in Betrieb genommen worden, es handle sich um das einzige „Nazigebäude“ in Osijek, und genau deshalb sei es auch abgerissen worden. Diese Narrative werden vor allem im Internet verbreitet, doch selbst in der Fachliteratur blieben einige Fragen offen. Daher hat sich auch die vorliegende Forschung zur Aufgabe gestellt, die grundlegenden Fakten zum Deutschen Haus zu klären (oder zu bestätigen): Wer hat es gebaut und finanziert? Wer war der Architekt? Inwieweit wurde es noch während des Krieges fertiggestellt? Welchem Stil ist es zuzuordnen? Und hatte seine Vergangenheit Einfluss auf die Entscheidung zu seinem Abriss im Jahr 1981?

Archivquellen und die zeitgenössische Presse belegen eindeutig, dass den Hauptteil der Finanzierung und der Arbeitsleistung die Deutsche Volksgruppe trug, auch wenn sie anfangs eine Zuwendung von der Stadt Osijek sowie einen Teil eines jüdischen Beitrags erhielt – Geld, das den Osijeker Juden im Sommer 1941 enteignet worden war. Entworfen wurde es von dem jungen, einheimischen Architekten Hans (Ivan) Kiefer. Trotz zunehmender Schwierigkeiten war das Gebäude bereits im Sommer 1943 fertiggestellt; der Südflügel wurde für die Büros

der Deutschen Volksgruppe und für Konzerte genutzt. Stilistisch ist es dem Neuklassizismus zuzurechnen, auch wenn es durch die nicht mehr ausgeführten Dekorationselemente nicht vollendet wurde. Da seine Fassade unvollendet blieb, lässt sich seine äußere Erscheinung auch als „stilistische Moderne“ beschreiben. Abschließend lässt sich festhalten, dass sein Abriss keinen Zusammenhang mit der „ideologisch problematischen“ Vergangenheit des Gebäudes hatte.

Doc. dr. sc **Anamarija Lukić**
Prof. ddr. sc **Miljenko Brekalo**

UDK: 72(497.5Osijek)
Izvorni znanstveni rad
Prihvaćeno: 30.09.2025.

Osječki sakralni prostori arhitekta Mihajla Biglbauera

Tijekom razdoblja SFRJ u Osijeku je osnovano 6 novih rimokatoličkih župa, u kojima je trebalo izgraditi župne crkve. Lokalna i središnja vlast bile su izrazito nesklone djelovanju Crkve, te su izgradnju crkava uvjetovale određenim urbanističkim zahtjevima kojima su se ti objekti morali podrediti. Rad analizira dvije župne crkve koje je u tom razdoblju projektirao osječki arhitekt Mihajlo Biglbauer, proces njihove izgradnje te liturgijsko-pastoralnu funkcionalnost.

Suvremeno razdoblje nakon Drugoga svjetskoga rata, posebno je poglavlje u sakralnoj arhitekturi kod nas, koja tek očekuje i zahtijeva nužnu, ne samo povijesno-umjetničku nego i socio-psihološku analizu, da bismo je mogli na prikladan način odrediti, shvatiti i smjestiti u prostor i vrijeme.¹

1. Uvod

Grad Osijek je u razdoblje pod komunističkom vlašću (1945. – 1990.) ušao crkveno-administrativno podijeljen na svega tri rimokatoličke župe. Sukladno tome postojale su tri župne crkve: Župna crkva svetih Petra i Pavla (Gornji grad, danas konkatedrala), izgrađena 1898. godine u neogotičkom stilu; župna crkva svetog Mihaela arkandela (Tvrđa), u potpunosti završena 1768., u baroknom stilu; te župna crkva Preslavnoga Imena Marijina (Donji grad), izgrađena tijekom druge polovine 18. stoljeća u baroknom stilu. Prvi popis stanovništva proveden u socijalističkoj Jugoslaviji (1948. godine) govori da je grad Osijek imao 49.672 stanovnika.² Taj se broj u idućih 20 godina gotovo udvostručio. Iako ovaj popis nije razlučivao stanovnike po vjeroispovijesti posebno za svaki grad, prema predhodnom popisu iz 1931. godine razvidno je da je osječko stanovništvo bilo 75,19% katoličke vjere.³ To daje naslutiti da je već u to vrijeme broj osječkih katoličkih župa bio premalen da bi se na primjeren način zadovoljile vjerske potrebe župljana, a župe su uz to bile i teritorijalno prevelike. Ovaj se problem rapidno povećavao od kraja 1950ih godina, kad je započeo intenzivan porast stanovništva kao rezultat doseljavanja iz gospodarski slabije razvijenih dijelova države. Iako komunistička vlast nije podržavala, iz početka ni tolerirala djelovanje Katoličke crkve, osječke su se župe ipak počele dijeliti i umnožavati. Do završetka razdoblja komunističke vlasti (1990.) na području grada Osijeka bilo je osnovano osam novih župa. Od njih je pet uspjelo u tom razdoblju izgraditi i svoju župnu crkvu. Četiri od tih pet crkava bilo je izgrađeno na užem području grada, a sve ih je projektirao osječki arhitekt Mihajlo Biglbauer.

U ovom se radu pobliže istražuje izgradnja i smještenost dvije Biglbauerove crkve koje su značajne zbog svoje umjetničko-estetske komponente te se smatraju njegovim posebno vrijednim uradcima. To su župna crkva Svete obitelji u gradskoj četvrti Jug 2 i župna crkva Uzvišenja svetoga križa u gradskoj četvrti Retfala. Ovi sakralni objekti odražavaju Biglbauerov oblikovni pomak nadahnut onim Le Corbusierovim, sa kapelom Ronchamp kod Belforta u Francuskoj.⁴ Njihov smještaj, uvjetovan ne

¹ Badurina Anđelko, Razvoj sakralnog prostora (VII), *Služba Božja : liturgijsko-pastoralna revija*, Vol. 24, No. 1, 1984., 25 – 38, 30.

² Wertheimer-Baleić Alica, „Stanovništvo Osijeka i osječkoga kraja, 1948.-1991.“, *Analitički Zavod za znanstveni rad u Osijeku* 12 (1996.), str. 9.-35, 23.

³ „Prisutno stanovništvo po vjeroispovesti i materinjem jeziku“, str. 3., *Popis stanovništva od 31. marta 1931.*, Beograd, 1945., 3.

⁴ Pavlinić Miroslav, „In memoriam - prof.dr.sc. MIHAJLO BIGLBAUER, dipl.ing.arh.“, *Društvo arhitekata grada Osijeka*, 27.10.2014., preuzeto 10. 9. 2024. sa <https://www.daos.hr/novosti/in-memoriam-prof-dr-sc-mihajlo-biglbauer-dipl-ing-arh>

samo onodobnim urbanističkim, nego i političkim prilikama, nije ostavio dovoljno prostora, u doslovnom i prenesenom smislu, da im osigura vizualnu prezentnost koju zahtijevaju i kao arhitektonski, i kao sakralni objekti.

Do danas ne postoji sustavna analiza sakralnih prostora nastalih u vrijeme socijalizma u R Hrvatskoj, ni od strane povjesničara umjetnosti, ni od arhitekata, kao ni od liturgičara. Postoje tek osvrti na pojedinačne realizacije. Ovaj je rad jedan od takvih. On prati povijest izgradnje dviju osječkih župnih crkava, analizira urbano-političke te financijske uvjete u kojima se izgradnja odvijala te objašnjava doprinos projektanta, arhitekta Mihajla Biglbauera. Rad se temelji na arhivskom gradivu vezanom za izgradnju, kao i na spomenicima navedenih župa.

2. Ukratko o djelovanju Crkve u vrijeme komunističke vlasti

Prema ustavnim odredbama Ustava FNRJ⁵ iz 1946. i Ustava SFRJ iz 1963.⁶ bilo je zajamčeno slobodno ispovijedanje vjere. S druge strane, Savez komunista u svom je *Programu* sadržavao *borbu protiv religioznih i drugih zabluda i predrasuda*,⁷ što je bilo proturječno tim ustavnim odredbama. Komunistička je vlast po svom obliku bila totalitaristički sustav, koji se nastojao usaditi u sve pore društva te eliminirati konkurenciju ili ju svesti na marginu. Utjecaj Crkve, međutim, bio je i dalje značajan, no komunistička vlast ga nije bila u stanju staviti pod svoju kontrolu. Zbog toga je podkopavala Crkvu na različite načine, oduzimanjem materijalnih dobara, oporezivanjem milodara (župe su se financirale neredovitim i nepredvidivim prihodima koje su činile milostinja, štolarina i blagoslov obitelji), zastrašivanjem, ukidanjem vjeronauka, sustavnom protucrkvenom propagandom, medijskom blokadom i brisanjem iz kalendara. Vjernici i crkvena hijerarhija susretali su se s nizom poteškoća i neugodnosti, te su često morali birati hoće li se tome izložiti ili se pritajiti.

1960e godine ujedno su bile i razdoblje ubrzanog ekonomskog i demografskog rasta. Izrazito je porastao broj stanovnika u većim hrvatskim gradovima jer su se u rastućoj industriji otvarala radna mjesta koja su popunjavali stanovnici iz ruralnih sredina i doseljavali se u gradove sa cijelim obiteljima. Udio migrantskog stanovništva u odnosu na cjelokupan broj stanovnika u Osijeku (prema popisu iz 1971. godine) iznosio je preko 65%, što je u to vrijeme bilo opće obilježje većih gradova. Najčešće je bila riječ o mladim obiteljima te obiteljima u nastajanju koje su sa sobom donosile i ustaljenu vjersku praksu. Osijek se radi demografske ekspanzije počeo naglo

⁵ Službeni list SFRJ, br. 10/1946.

⁶ Službeni list SFRJ, br. 14/1963.

⁷ Usp. Marasović Špiro, „Samosvijest Crkve u samoupravnim društvu“, *Crkva u svijetu*, Vol. 16, No. 3, 1981., 213 – 226, 215.

prstenasto širiti izgradnjom nelegalno izgrađenih (divljih) naselja.⁸ Iako je postojao *Generalni urbanistički plan* iz 1960. godine, on je kasnio za stvarnom situacijom na terenu i stambenim potrebama, pa je 1966. godine morao biti revidiran. Kako priljev stanovništva nije prestajao, osječki su urbanisti predviđali da će Osijek do 2001. godine brojati 180 000 - 210 000 stanovnika. Zbog toga je odmah uslijedila izrada urbanističkog plana *Generalni urbanistički plan Osijek 2000*; radio se od 1972. do 1975., a bio je revidiran od 1983. do 1988. godine.⁹

Crkva je imala dužnost pratiti taj razvoj i odgovoriti na potrebe vjernika. Nedostatak prostora za vjerske aktivnosti, prevelike župe i doseljavanje novih vjernika iz dana u dan bili su velik izazov, posebno za gornjogradsku župu (Župa svetih Petra i Pavla), koja se protezala 15 km u dužinu, obuhvaćajući Gornji grad, Industrijsko naselje, Retfalu, te prigradska naselja Višnjevac i Kravice.¹⁰ Ova je župa bila prva osječka župa koja je dijelove svog teritorija izdvojila kako bi se na njima osnovale nove župe, Župa sv. Ivana Nepomuka (kasnije preimenovana u Župu Uzvišenja sv. križa) koja je obuhvaćala zapadni dio – Retfalu, Višnjevac i Kravice, te Župu Sv. Josipa Radnika, koja je obuhvatila južni dio, Industrijsku četvrt. To se dogodilo polovinom 1961. godine.¹¹ Župe su bile osnovane nakon što su osječki župnici (vlč. Nikola Kerčov, preč. dr. sc. Emil Mayer i preč. Stjepan Bulat), u dogovoru s đakovačko-srijemskim biskupom Stjepanom Bäuerleinom osmislili stabilan izvor financiranja župa. Provedba odluke odnosno stavljanje novih župa u funkciju, međutim, nije moglo ostati isključivo u crkvenim okvirima, već je to značilo interakciju s komunističkom vlasti: bilo je potrebno ishoditi građevinske dozvole za izgradnju sakralnih objekata, novih župnih crkvi. Pitanje njihove izgradnje, međutim, nije uključivalo samo problem suprotstavljenih svjetonazora, nego i fizički, prostorni odnosno urbanistički problem. Urbanistički planovi morali su se mijenjati i prilagođavati tako da obuhvate i uklope 17 ilegalno izgrađenih naselja u gradsku strukturu, koju je trebalo pod hitno razvijati i izgrađivati dalje, no ni planska ni neplanska izgradnja nije predviđala mjesto za potrebne sakralne objekte. Problem se širio zajedno s gradom, jer je u istom desetljeću bilo osnovano još tri nove župe, i za svaku od njih je na već izgrađenom području grada Osijeka bilo potrebno uklobiti i župnu crkvu. To su bile Župa sv. obitelji na

⁸ DAOS, Fond 72, kut. 12, *Legalizacija bespravno sagrađenih objekata* (god. 1966. 1977.); Usp. Božić Branko, *Osijek, dnevna migracija i transformacija rubnog područja grada*, Sveučilište u Osijeku, Osijek, 1976., 82.-84.

⁹ Jukić Tihomir; Pegan, Srećko., *Prostorni i urbanistički razvoj Osijeka. Kritika i prijedlozi*, Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet, Zagreb, 2001., 42. 51. - 63.

¹⁰ U župi su bili brojni obredi krštenja i ženidbe, dnevno je znalo biti i do sedam sprovoda. Nedjeljom i blagdanom služilo se pet misa. Brekalo, Miljeko; Lukić Anamarija, „Osnivanje prvih katoličkih župa u Osijeku za vrijeme komunističkoga režima u Jugoslaviji“, *Diacovensia : teološki prilozi*, Vol. 24, No. 1, 2016., 196 – 213, 205.

¹¹ Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu 1961., O-X-1961, 61.

Jugu 2,¹² Župa Rođenja Marijina Višnjevac,¹³ i Župa sv. Leopolda Bogdana Mandića u Cvjetnom naselju.¹⁴

3. Arhitekt Mihajlo Biglbauer

*G. inž. Biglbauer u svom zvanju je vrlo cijenjen, ima veliki krug prijatelja i znanaca, a kao rođeni Osječanin ima veliku ljubav prema svome gradu. Od sada on ulazi u borbu za rješavanja naše lokacije.*¹⁵

Mihajlo Biglbauer rodio se u Osijeku 1936. godine, gdje je završio osnovnu i srednju školu, a Arhitektonski fakultet u Zagrebu 1954. godine. 1989. godine doktorirao je na Arhitektonskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu s doktorskim radom *Humaniziranje prostora rada*. Od 1960. do 1990. godine radio je kao projektant i graditelj. Bio je prvi osječki arhitekt koji je u vrijeme socijalističkog sustava ostvarivao arhitektonsku projektantsku praksu u svom vlastitom projektnom uredu. 1991. godine bio je izabran u zvanje docenta na Građevinskom fakultetu u Osijeku, na kojem je držao kolegij *Poljoprivredni objekti*. Sa Građevinskog fakulteta otišao je u mirovinu krajem 1991. god. u zvanju izvanrednog profesora.

Autor je brojnih realiziranih arhitektonskih objekata, koji su značajno oblikovali grad Osijek, od industrijske arhitekture (Standard, Mara, Tekos, OLT), preko stambene (zgrada *Ljepotica* u Trpimirovoj ulici, dva nebodera na Vijencu Ivana Meštrovića, stambeni objekt na Sjenjaku, više obiteljskih kuća), prodajnih objekata (robna kuća *Stop* u Radićevoj ulici) sve do sakralne arhitekture, gdje se istakao kao projektant četiriju od pet osječkih župnih crkava, koliko ih je bilo izgrađeno u doba socijalizma (župna crkva Svete Obitelji u gradskoj četvrti Jug 2, župna crkva Uzvišenja Svetoga Križa u gradskoj četvrti Retfala, Župna crkva Sv. Leopolda Bogdana Mandića u Cvjetnom naselju i župna crkva Sv. Josipa Radnika u Industrijskoj četvrti).

4. Izgradnja župne crkve Svete Obitelji u gradskoj četvrti Jug 2

Dok još župa Svete Obitelji u gradskoj četvrti Jug 2 službeno nije ni postojala, Općinska skupština Osijek, Komisija za vjerske poslove već je zaprimila dopis u kojem se iznosi približna veličina buduće crkve i samostana. Dopis je bio zaprimljen 22. studenog 1967. godine. U tom je trenutku osnivanje župe bilo dogovoreno, da će je voditi franjevci Zagrebačke provincije i da će prvi župnik postati o. Alipije Laušin; on nije čekao službeni dokument o osnivanju, već je požurio s ishođenjem dokumentacije za potrebe izgradnje župne crkve, računajući na nesklonost lokalne vlasti, kao i na sporost birokratskog aparata.

¹² *Kronika Župe Sv. Obitelji, Osijek 4 1966-1989* (rukopis), 20. prosinca 1967.

¹³ *Spomenica Rođenja M. Višnjevac* (rukopis – bilježnica), 8. studenog 1968.

¹⁴ *Spomenica Župe sv. Leopolda Bogdana Mandića* (1969.), 16. prosinca 1968.

¹⁵ *Kronika Župe sv. obitelji Jug II, Osijek 4*, 31. kolovoza 1970., 36.

Krajem 1970. godine župa je Zavodu za komunalne djelatnosti podnijela zahtjev za izdavanje lokacijske dozvole. Župnik je neslužbeno primio obavijest da će za gradnju crkve biti omogućeno proširenje lokacije koja je bila planirana kao završetak jednog trga. Ovo je bilo omogućeno jer je upravo u to vrijeme došlo do preurbanizacije dijelova gradske četvrti Jug 2. Zavod za zemljište je objavio novi plan lokacije, a župa je poslala svoju molbu na natječaj za kupnju ponuđenog građevinskog zemljišta koja je tijekom sljedećih mjeseci bila odobrena. Idejnu skicu nove crkve dao je arhitekt Mihajlo Biglbauer.¹⁶ Upravo je on posredovao (neslužbeno) između Komisije za vjerska pitanja i Biskupskog ordinarijata, te je savjetovao Ordinarijat na koji način bi se mogla ishoditi lokacijska dozvola, ne samo za župnu crkvu na Jugu 2, već i za ostale župne crkve novoosnovanih župa na području grada Osijeka:

*... trebate uputiti gore navedenom Zavod zahtjev, da se prilikom revizije urbanističkog plana grada uzmu i podaci vaših potreba u Osijeku i sve to vezati na razgovor s Komisijom za vjerska pitanja Skupštine općine, Osijek. Nadalje, u dopisu ih zamolite, da vam saopće koji su sve podaci potrebni da bi projektanti mogli uspješno i lako realizirati vaše zahtjeve...*¹⁷

Također je uputio Ordinarijat da se u zahtjevu spomene kako je prostorni fond osječkih crkava građen za Osijek kakav je bio prije 50 i više godina, kad je grad imao oko 50.000 stanovnika, dok već sada ima oko 100.000, a upravo se projektiraju i predviđaju urbanistički problemi za buduću Osijek od 200.000 stanovnika, stoga da se moraju

već sad predvidjeti lokacije na kojima bi se mogao premostiti taj jaz dugogodišnje neizgradnje sakralnih objekata u Osijeku.

*Isto tako preporučio bih vam (da ih ne uplašite, a pošto su laici za sakralnu arhitekturu) da svi ti buduću sakralni objekti u Osijeku prema novim Koncilskim učenjima nisu više onako veliki kao nekada...*¹⁸

Konstatirao je da traženi sakralni objekti za cca. 1.000 vjernika s pratećim prostorijama i vjeronaučnim dvoranama te župnim uredom. Dao je upute i za ono što ne treba navesti u zahtjevu: od koga je Ordinarijat doznao za reviziju generalnog urbanističkog plana te je napomenuo da je on sam već osobno razgovarao sa predsjednikom Komisije za vjerska pitanja (Jurašek) te s tehničkim direktorom Zavoda za komunalne djelatnosti (Pelcer). Na kraju je dodao:

Budite bez brige, ja ću se angažirati u okvirima svojih mogućnosti, koje su politički ravne nuli, ali sa stručne strane imaju znatno veće šanse.

¹⁶ Dekret o osnivanju župe na području Juga 2, imena Župa Sv. Obitelji Osijek 4, donesen tek 20. prosinca 1967. godine. *Kronika Župe Sv. Obitelji, Osijek 4 1966-1989* (rukopis).

¹⁷ HR-NAĐ-10-1667/1970., Lokacija novih crkava u Osijeku, Biglbauer Ordinarijatu, 3. srpnja 1970.

¹⁸ *Isto.*

*Osim toga, ima još uvijek dobrih ljudi i prijatelja, koji imaju onog utjecaja kojeg ja nemam, pa će se i u tom smislu, ako negdje zapne, a može zapeti jedino iz formalnih razloga, zauzeti...*¹⁹

Zahtjev Zavodu za komunalne djelatnosti za lokacije, uvrštavanje u program revizije Urbanističkog plana grada Osijeka bio je upućen od strane biskupskog Ordinarijata 2. listopada 1970. godine, nakon što ga je predhodno skicirao arhitekt Biglbauer. Zahtjev se odnosio na sedam lokacija za izgradnju novih župnih crkava. Točne lokacije je trebao odrediti Zavod, s tim da je Ordinarijat za svaku od njih naveo približan položaj odnosno nekoliko mogućih lokacija gdje bi te crkve bilo potrebno izgraditi. U zahtjevu je bilo napomenuto da će se crkva na Jugu 2 te u Retfali graditi u *vrlo skoroj budućnosti*.²⁰

Rješenje o odobrenju za izgradnju novog župnog centra na Jugu 2 stiglo je u prosincu 1971. godine.²¹ U rujnu 1972. godine započeli radovi na crkvi, u nazočnosti arhitekta Biglbauera.²² Uz prekide i preinake uslijed nedostatka financijskih sredstava, gradnja je bila završena u ožujku 1977. godine.²³

5. Izgradnja župne crkve Uzvišenja Svetoga Križa u Retfali

Župa koja je bila osnovana 1961. godine prvotno je funkcionirala u mauzoleju Pejačević na retfalačkom groblju. Mauzolej je bio održavan i uređivan, no služio je kao privremeno rješenje, dok župa ne izgradi župnu crkvu. 3. studenog 1970. godine župa je za nju zatražila lokacijsku dozvolu.²⁴

1971. godine župu je preuzeo vlč. Helmut Schumacher, a s njom i teret izgradnje župne crkve. Ova je župa, za razliku od Župe na Jugu 2, naišla na vrlo velike prepreke za izgradnju župne crkve. One su bile financijske prirode, no još više urbanističke, jer je u spletu retfalačkih ulica bilo iznimno teško pronaći prikladnu lokaciju za izgradnju. Na stranicama Župe Uzvišenja svetog Križa može se pročitati (prema Spomenici župe) da je župnik Schumacher poslao 159 zamolbi za odobrenje lokacijske dozvole i 300 puta pohodio mjerodavne za izdavanje građevinske dozvole. Konačno je 1975. ishodio lokacijsku dozvolu u tadašnjoj Majevičkoj ulici, nakon mijenjanja 11 lokacija za gradnju tijekom tri godine. Građevinska dozvola pristigla je 1979. godine.²⁵ Idejni projekt za župnu crkvu dao je arhitekt Mihajlo Biglbauer, koji je razradila i

¹⁹ *Isto.*

²⁰ HR-NAĐ-10-1667/1971-ad., Lokacija za izgradnju crkvenih objekata.

²¹ HR-NAĐ-10-2481/1971., Građevinska dozvola za crkvu – obavijest.

²² HR-NAĐ-10-2694/1972., Početak radova na novoj crkvi – obavijest.

²³ *Kronika Župe Sv. Obitelji, Osijek 4 1966-1989* (rukopis).

²⁴ *Spomenica Župe Uzvišenja sv. Križa Osijek 6, Retfala 1964. – 2016.*, 49.

²⁵ Župa Uzvišenja svetog Križa Osijek 6 – Retfala, Vijesti iz života župe objavljene u javnosti, 1. listopada 2006, pribavljeno 1. rujna 2024. s https://www.zusk.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=49:zivot-retfalacke-zupe&catid=5:povijest-zupe&Itemid=2

potom načinila glavni projekt projektna organizacija Zagrebprojekt iz Krapine, kao najpovoljniji i najjeftiniji ponuđač.²⁶ Crkva je planirana na 400 m², a cijeli kompleks na 650-700 m². Radovi su započeli u rujnu 1979. godine.²⁷ 1982. godine crkva je bila pod krovom.²⁸ Unutarnji radovi i uređenje okućnice trajali su slijedećih osam godina, te je uporabna dozvola bila izdana 1990. Tijekom 2004. godine župa je kupila još dvije kuće u neposrednoj blizini crkve, kako bi se mogao osigurati kakav-takav prilaz za automobile.²⁹

6. Liturgijska i pastoralna funkcionalnost župnih crkava Svete Obitelji i Uzvišenja svetog Križa

Crkvena zgrada prvenstveno je liturgijski prostor, mjesto za vršenje bogoslužja u konkretnoj kršćanskoj vjerničkoj zajednici. Zbog toga je taj prostor specifičan, jer omogućuje i potiče skladno vršenje obreda i aktivno sudjelovanje pojedinaca odnosno okupljene zajednice. Problem nastaje ukoliko *arhitekti kad stvaraju projekt crkve uglavnom vode brigu o vanjskom izgledu građevine, njezinu uklapanju u sredinu i o općenito religioznoj simbolici a malo vode računa o nutarnjem rasporedu i sadržaju.*³⁰

*Narodi koji nisu imali iskustvo represivnog ateističkog režima nemaju tih problema, ili su oni skoro zanemarlivi. U svakom slučaju, osjeća se potreba obostrane pouke: liturģičarima arhitektonske, arhitektima liturģijske.*³¹

Glede pastoralne funkcionalnosti, treba napomenuti da su župne crkve ujedno i dio župnih centara, tj. građevinskog kompleksa koji je predviđen i za vjeronauk te različite sastanke grupa i pojedinaca vezanih za funkcioniranje župe, poput župnog ureda, prostora za probe pjevačkih zborova i sl., prostora za organizaciju susreta i crkvenih manifestacija te župnog dvora ili samostana. Sam pojam župe odnosi se na zajednicu vjernika na određenom, manjem teritoriju koja podrazumijeva blizinu mjesta stanovanja župljana i njihove crkve (da mogu doći pješke), također i cestovni pristup do crkvenog prostora. Ovaj vid funkcionalnosti bio je uvjetovan političkim prilikama u vremenu kad su se župne crkve gradile, jer je tendencija vlasti bila izgradnja socijalističkog društva te se sve sakralno marginaliziralo. Ukoliko je i bilo dobre volje odnosno tolerancije za izgradnju novih sakralnih objekata, kao kod izgradnje crkve na Jugu 2, urbanističke poteškoće u traženju prikladne lokacije s dobrim pristupom ispriječile bi se kao u primjeru pozicioniranja retfalačke župne crkve.

²⁶ HR-NAĐ-10-2396/1977., Molba za isplatu idejnog nacrt, 28. studenog 1977.; HR-NAĐ-10-2395/1977., Ugovor, izrada – razrada projektne dokumentacije novog Rkt. župnog centra sa crkvom u Retfali, Majevička ulica bb, Osijek, 17. studenog 1977.

²⁷ *Spomenica Župe Uzvišenja sv. Križa Osijek 6, Retfala 1964. – 2016.*, 65.

²⁸ *Spomenica Župe Uzvišenja sv. Križa Osijek 6, Retfala 1964. – 2016.*, 83.

²⁹ *Spomenica Župe Uzvišenja sv. Križa Osijek 6, Retfala 1964. – 2016.*, 108.

³⁰ Babić Marko, „Projektiranje crkava i liturgija. Liturgijski čini kao žarište prostora“, *Služba Božja* 46 (2006.), br. 3, str. 294 – 310, 294.

³¹ Babić M., *Nav. dj.* 297.

*Kod projektiranja crkava potrebno je posebno voditi računa da je to znak koji svojom vanjskom pojavom jasno govori da je to sakralni prostor koji se očito razlikuje od građevina namijenjenih npr. sportskim borilištima ili poslovnim uredima. Crkva mora biti vjerski znak...*³² Tu se govori o vanjštini crkvenog objekta, koja je zajednici za koju je građena trajna (oblikovna) propovijed, a onim neupućenima pokazatelj da se radi o prostoru posebne namijene.

Sakralni prostor kod crkava na Jugu 2 i u Retfali, inspiriran Le Corbusierovom vizijom realiziranom u crkvi Notre-Dame-du-haut u Ronchampu, znak je broda,³³ simbol crkve na putu koja se sidri u Kristu.

Slika 1.: Župna crkva Svete Obitelji Jug 2 Osijek IV.³⁴

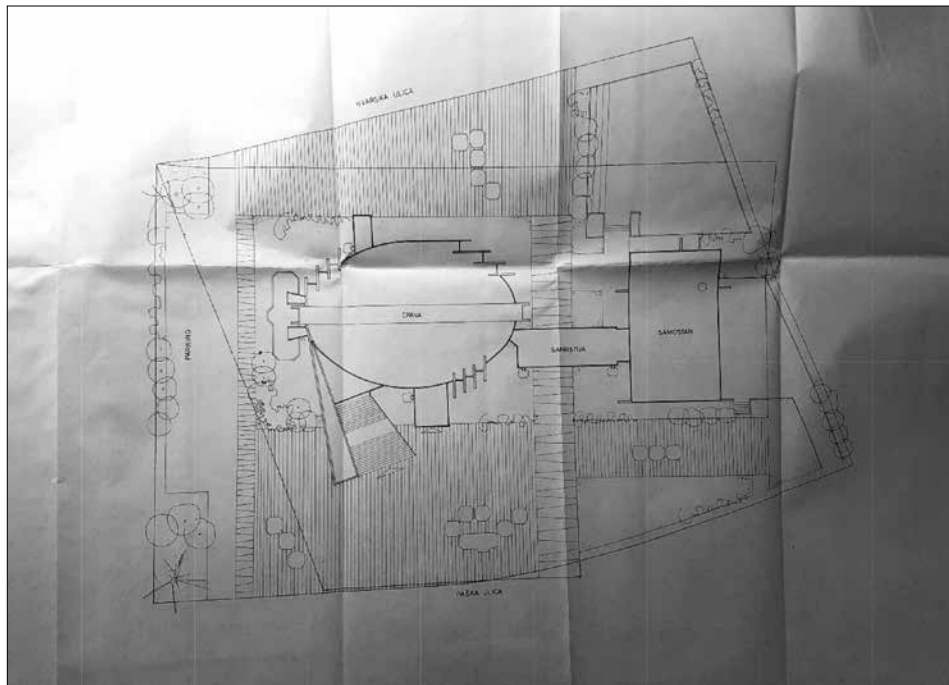

Slika 2.: Župna crkva Uzvišenja svetog Križa Osijek VI.

³² Škunca Florijan, „Pregled novije sakralne arhitekture u našim krajevima (II.). Crkva kao sakralni prostor“, *Služba Božja : liturgijsko-pastoralna revija*, Vol. 27 No. 2, 1987., 157-172, 157.

³³ Škunca F., *Nav. dj.*, 160.

³⁴ Web stranica Župe Svete Obitelji u Osijeku, preuzeto 10. studenog 2024. s <https://ofm.hr/lokacija/osijek-jug-zupa-svete-obitelji/>

Slika 3.: Situacioni plan u mjerilu 1 : 200 Župni centar sa crkvom Svete Obitelji Jug 2.³⁵

Župni centar na Jugu 2 sinteza je crkve i njenih pomoćnih prostora, učionice za vjeronauk s pomoćnim prostorima, administrativnog dijela, samostanom za službujuće časne sestre, samostanom za svećenike franjevce i drugih pomoćnih prostora. Glavni ulaz u crkvu okrenut je prema Paškoj ulici i cestovnom prilazu te parkiralištu iza kojeg se prostire zelena površina („trg“) s dječjim igralištem.

Konstrukcija crkve je armirano betonska, ne samo iz konstruktivnih, nego i estetsko-kompozicionih razloga.

U prizemlju se nalazi prostor pomoćne crkve (za bogoslužje kojem nazočuje manje vjernika), dok se prostor glavne crkve nalazi na katu. Do njega se dolazi vanjskim stubišem. Glavna crkva ima cilindričan elipsoidan oblik s glavnim osima 28 i 20 m; visina prostora je od 12 do 7 m. Prostor ne sadrži pobočne oltare ni apsidu. Dnevno svjetlo dobiva iz vertikalnih usjeka cijelom visinom sa tri različite strane.³⁶ Izdignutost prostora glavne crkve na kat ima svoje pozitivne i negativne strane. Izdignutost se može tumačiti i doživjeti kao izdignuće i izdvojenost iz profanog, uspon prema svetom, te je u teološkom smislu smislena; u prostornom smislu izdignutost znači

³⁵ HR-NAĐ-10 Građevinska dokumentacija Ordinarijata, fascikl 110, Rkt župni centar sa crkvom i samostanom u Osijeku, između hvarske i paške ulice.

³⁶ Isto.

više dnevnog svjetla. Negativna strana je to što ulaz preko stubišta nije prikladan za vjernike s tjelesnim poteškoćama ni za roditelje koji na bogoslužje dolaze s malom djecom.

U crkvu se ulazi kroz staklom omeđeno predvorje koje nije usmjerno izravno prema oltaru, no on je iz te pozicije ipak vidljiv. Crkva sadrži i kor u galeriji nasuprot oltaru. Ulaz na kor je izvan prostora glavne crkve. Konkavan je jer prati liniju elipse te ne sadrži prostor za dirigenta.

Ovaj crkveni prostor iznutra ostvaruje težnju (onodobne) moderne vizije jednostavnosti, jedinstvenosti i pristupačnosti u kojem su svetište i kler uvučeni u brod te se liturgija u potpunosti približava vjernicima. S vanjske strane, međutim, ostvaruje nov i neobičan prostorni oblik koji u modernoj sakralnoj arhitekturi služi kao zamjena za efekt monumentalnosti, te svakako pobuđuje pozornost, ali ne u dovoljnom opsegu. Razlog tome leži u urbanističkom planiranju. Lokacija crkve je u na kraju jedne sporedne ulice. Crkva nije vidljiva dok joj se ne pride sasvim blizu. Utopljena je u nizovima obiteljskih kuća u gustom spletu uskih uličica te ne postoji način da se u cijelosti obuhvati pogledom. Zbog toga ne može djelovati kao znak broda niti estetska kvaliteta dolazi do izražaja.

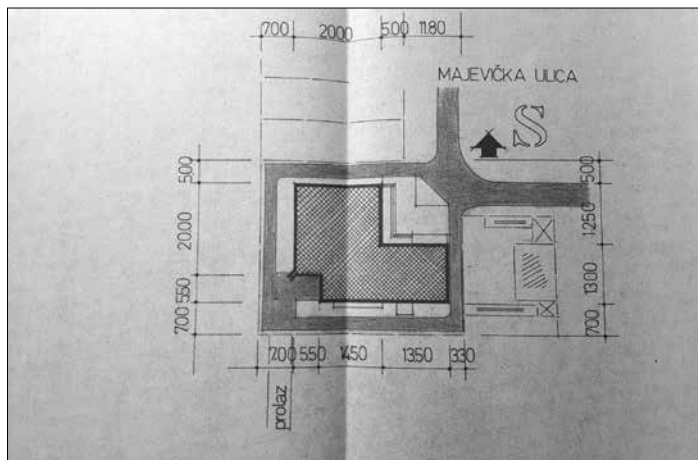
Župni centar Uzvišenja svetog Križa u Retfali ima isti problem, nedostatak slobodne površine koji bi bio primjeren ili barem dovoljan za vizualan doživljaj koji ova građevina zahtijeva. Iako *Tehnički opis*³⁷ govori da je ispred ulaza u crkvu osiguran prostor za mali župni trg sa kojeg pogled na crkvu nije zaklonjen, zaklonjen je sa ostalih strana, dok je put oko crkve neprohodan. Mogućnosti lokacije nisu dopuštale drugačiji oblik tlocrta osim kvadratnog, koji integrira maksimum površine. Objekt župnog centra tako je izgrađen kao jedna cjelina, te obuhvaća stambeni i uredski dio..

Glavni ulaz u crkvu, koja je u prizemnoj etaži, nalazi se nasuprot oltaru po dijagonali, te se stoga kvadratni prostor doživljava sasvim drugačije. Crkva sadrži i galerijski prostor te galeriju (kor) za pjevače sa prostorom za orgulje. Ispod kora nalazi se prostor koji je moguće odgraditi.

Konstrukcija je mješovita, armirano betonska i zidana.³⁸

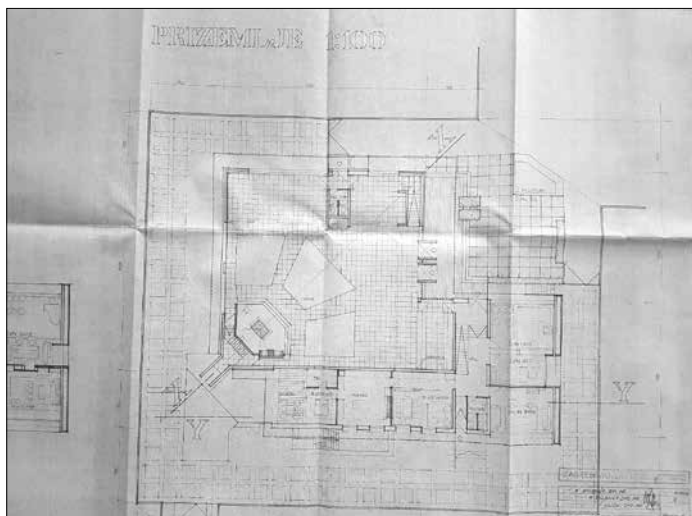
³⁷ HR-NAĐ-10 Građevinska dokumentacija Ordinarijata, fascikl 110, Arhitektonsko-građevinski glavni i detaljni projekt novog župnog centra - Retfala

³⁸ Isto.

Slika 4.: Situacioni plan Župnog centra Uzvišenja svetog Križa Osijek VI u omjeru 1 : 300.³⁹

Arhitektura ovog župnog centra išla je za nenametljivošću. Krovna ploha se uzdiže od terena do vrha zvonika kako bi se uklopila među kose retfalačke krovove i postala dijelom već zadanog ambijenta. Gola opeka, drvo i staklo (vitraji) su materijali čiji je kolorit karakterističan za Osijek i Slavoniju, a estetsko rješenje *treba odraziti vrijeme u kojem živimo*.⁴⁰

Slika 5.: Tlocrt, prizemlje, Župnog centra Uzvišenja svetog Križa Osijek VI.⁴¹

³⁹ Isto.

⁴⁰ Isto.

⁴¹ Isto.

Kao što je vidljivo iz tlocrta prizemlja, crkveni je prostor modernog tipa, ne sadrži apsidu ni pokrajnje oltare te približava liturgiju vjernicima. Prostor za vjernike (klupe) jednoliko je raspoređen oko oltara. Dijagonalno usmjerne, odraz modernog promišljanja sakralnog prostora, i još više, u ovom slučaju, odraz urbanističkih poteškoća koje je uvjetovalo projektanta da idejno rješenje osmisli prvo izvana, pa da dobijenom rješenju prilagodi unutrašnjost, nije ostvarilo primjeren efekt. *A to što je u tako već izgrađenom prostoru najčešće nemoguće „smjestiti“ oltar tako da bude uistinu središte*⁴², pokazalo se i u ovom sakralnom prostoru: oltar je smješten na drugi kraj dijagonale, u kut, ondje gdje ga nitko ne očekuje i zasigurno ne djeluje kao središte. Pozicija oltara djeluje zbunjujuće na vjernika koji ulazi u crkvu, umjesto da ga usmjerava.

Župni centar Uzvišenja svetog Križa u Retfali udovoljava pastoralnim potrebama objedinjujući sve potrebne sadržaje u istom objektu. U potpunosti je, međutim, zatvoren pogledu, te se i iz blizine može uočiti samo vrh zvonika.

7. Zaključak

U vrijeme socijalizma, urbanog demografskog buma i komunističke vlasti, u teškim i nesigurnim financijskim prilikama, u gradu Osijeku bilo je osnovano pet novih župa: Župa sv. Josipa Radnika u Industrijskoj četvrti, Župa Uzvišenja svetog Križa u Retfali, Župa sv. obitelji na Jugu 2, Župa Rođenja Marijina Višnjevaca, i Župa sv. Leopolda Bogdana Mandića u Cvjetnom naselju. Svaka od ovih župa trebala je izgraditi i svoju župnu crkvu. Obzirom na to da je vlast bila nesklona Katoličkoj crkvi, izgradnja župnih crkava bila je neizvjestan i mukotrpan poduhvat, čak i nakon što je započela tzv. *politika dijaloga*, koja je nastupila nakon uspostavljanja diplomatskih odnosa SFRJ i Vatikana. Uz nesklonost vlasti postojao je možda još i teži rješiv problem: grad se nalazio u svojevrsnom urbanističkom rasulu, jer su mnogi doseljenici u grad rješavali svoje stambeno pitanje nelegalnom izgradnjom. Komunalna politika nastojala je razvijati plansku izgradnju osmišljavajući i revidirajući jedan urbanistički plan za drugim. Đakovačko-srijemski biskupski Ordinarijat i osječki župnici koji su imali imperativ izgradnje župnih crkava oslonili su se na osječkog arhitekta Mihajla Biglbauera, koji je jedini u Osijeku imao privatni projektantski ured. On je posredovao kod komunalnih vlasti kako bi se ishodile lokacije za izgradnju te projektirao četiri od pet župnih crkava.

Realizacije njegovih projekata, župni centri Uzvišenja svetog Križa u Retfali i Sv. obitelji na Jugu 2 pružile su kvalitetan prostor za bogoslužje i funkcioniranje ovih župa. Crkve su idejno riješene prema trendovima moderne sakralne arhitekture, no vizualno su osakaćene nedovoljno primjerenom lokacijom koja je bila dodijeljena za njihovu izgradnju. One su, zapravo, kompromisna rješenja između Crkve i komunističke

⁴² Babić M., *Nav. dj.*, 304.

vlasti. Gledano sa strane crkve, vjernici su izgradnjom župnih crkava bili pastoralno zbrinuti, jer su dobili u svojoj blizini mjesto za bogoslužje i sastanke te za vjeronauk. Gledano sa strane komunističkih vlasti, kompromis je bio u tome da crkve budu tu, ali da se, zapravo, ne vide, ne ističu se, jer su odmaknute od drugih javnih sadržaja, na slabije prolaznim mjestima, zaklonjene obiteljskim kućama.

Popis citiranih izvora i literature

- Babić, Marko, „Projektiranje crkava i liturgija. Liturgijski čini kao žarište prostora“, *Služba Božja: liturgijsko-pastoralna revija* 46 (2006), br. 3, 294–310.
- Badurina, Anđelko, „Razvoj sakralnog prostora (VII)“, *Služba Božja: liturgijsko-pastoralna revija*, Vol. 24 No. 1, 1984, 25–38.
- Brekalo, Miljenko; Lukić, Anamarija, „Osnivanje prvih katoličkih župa u Osijeku za vrijeme komunističkoga režima u Jugoslaviji“, *Diacovensia: teološki prilozi*, Vol. 24 No. 1, 2016, 196–213.
- DAOS, Fond 72.
- HR-NAD-10.
- Jukić, Tihomir; Pegan, Srećko, *Prostorni i urbanistički razvoj Osijeka. Kritika i prijedlozi*, Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet, Zagreb, 2001, 42, 51–63.
- Marasović, Špiro, „Samosvijest Crkve u samoupravnom društvu“, *Crkva u svijetu*, Vol. 16 No. 3, 1981, 213–226.
- Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu, 1961.
- Pavlinić, Miroslav, „In memoriam - prof. dr. sc. Mihajlo Biglbauer, dipl. ing. arh.“, Društvo arhitekata grada Osijeka, 27.10.2014, preuzeto 10. 9. 2024. sa <https://www.daos.hr/novosti/in-memori-am-prof-dr-sc-mihajlo-biglbauer-dipl-ing-arh>
- Popis stanovništva od 31. marta 1931, „Prisutno stanovništvo po veroispovesti i materinjem jeziku“, Beograd, 1945.
- Službeni list SFRJ, br. 10/1946.
- Službeni list SFRJ, br. 14/1963.
- Škunca, Florijan, „Pregled novije sakralne arhitekture u našim krajevima (II.). Crkva kao sakralni prostor“, *Služba Božja: liturgijsko-pastoralna revija*, Vol. 27 No. 2, 1987, 157–172.
- Spomenica Župe Uzvišenja sv. Križa Osijek 6, Retfala 1964–2016.*
- Kronika Župe Sv. Obitelji, Osijek 4, 1966–1989.*
- Župa Uzvišenja svetog Križa Osijek 6 – Retfala, *Vijesti iz života župe objavljene u javnosti*, 1. listopada 2006, pribavljeno 1. rujna 2024. s https://www.zusk.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=49:zivot-retfalacke-zupe&catid=5:povijest-zupe&Itemid=2
- Web stranica Župe Svete Obitelji u Osijeku, preuzeto 10. studenog 2024. s <https://ofm.hr/lokacija/osijek-jug-zupa-svete-obitelji/>
- Wertheimer-Baleić, Alica, „Stanovništvo Osijeka i osječkoga kraja, 1948–1991“, *Analiza Zavoda za znanstveni rad u Osijeku* 12, 1996, 9–35.

Osječki sakralni prostori arhitekta Mihajla Biglbauera

Sažetak

Rad prikazuje okolnosti nastanka novih rimokatoličkih župa i župnih crkava u Osijeku u razdoblju socijalističke Jugoslavije, kada su crkveni projekti bili podložni strogoj kontroli i urbanističkim ograničenjima. Posebna se pozornost posvećuje dvjema crkvama koje je projektirao osječki arhitekt Mihajlo Biglbauer: crkvi Svete obitelji na Jugu 2 i crkvi Uzvišenja svetoga Križa u Retfali. Analiziraju se uvjeti njihove izgradnje, političko-društveni kontekst te oblikovne značajke koje pokazuju autorovu povezanost s modernističkim tendencijama europske sakralne arhitekture. Time se rad pridružuje istraživanjima povijesti sakralnih prostora u drugoj polovini 20. stoljeća, naglašavajući važnost Biglbauerova doprinosa arhitektonskoj i kulturnoj baštini Osijeka.

Osijeker sakrale Räume des Architekten Mihajlo Biglbauer

Zusammenfassung

Die Arbeit stellt die Umstände des Entstehens neuer römisch-katholischen Pfarren und Pfarrkirchen in Osijek in dem Zeitraum des sozialistischen Jugoslawiens, als kirchliche Objekte strengerer Kontrolle und urbanistischen Beschränkungen unterlagen. Besondere Aufmerksamkeit wird zwei Kirchen gewidmet, welche der osijeker Architekt Mihajlo Biglbauer projektierte: der Kirche der Heiligen Familie im Stadtviertel Jug 2 und der Kirche der Erhebung des heiligen Kreuzes im Stadtviertel Retfala. Analysiert werden die Bedingungen ihres Baues, das politisch-gesellschaftliche Umfeld sowie die Gestaltungsbesonderheiten, welche die Verbundenheit des Autors mit den modernistischen Tendenzen der europäischen sakralen Architektur bezeugen. Damit gesellt sich die Arbeit zu den Erforschungen der Geschichte der sakralen Räume in der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts, die Wichtigkeit von Biglbauers Beitrag zum architektonischen und kulturellen Erben von Osijek betonend.

Dr. sc. **Branko Hanžek**, znanstveni
savjetnik u trajnom zvanju
HR-10 000 Zagreb, Poljanička 12
bhanzek1@gmail.com

UDK: 534(091)
Izvorni znanstveni rad
Prihvaćeno: 16.09.2025.

Autorska bibliografija svestranog Dr. Franje Ivana Havličeka (Moravska Ostrava 1906. – Novi Vinodolski 1971.)

U radu se najprije ukratko iznosi životopis F. I. Havličeka, dr.sc. prirodnih znanosti, tehničkog fizičara i matematičara, dipl. ing. elektrotehnike, akustičara, optičara. Kod njega pozornost je usmjerena na kompletiranje njegove autorske bibliografije. Dan je prvi pokušaj cjelovitog kompletiranja a popunjavanjem postojeće praznine postaviti će se osnova za objektivnije vrednovanje njegove uloge u povijesti hrvatske kao i slovenske tehnike.

Ključne riječi: Dr. Franjo Ivan Havliček, hrvatska povijest tehnike, slovenska povijest tehnike, autorska bibliografija Havličekovih radova

Uvod

Nakon 28 godina napora hrvatskih inženjera za osnutak visoke tehničke škole konačno je 1919. u Zagrebu počela s radom Tehnička visoka škola koja je 1926. prerasla u Tehnički fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Na tom fakultetu je djelovalo puno različitih nastavnika a jedan od najsvestranijih bio je Franjo Ivan Havliček. Na zasadama prirodoslovno-matematičkih znanosti Havliček je razvijao svoj talent tehničkog fizičara i to na više područja (istaknuo se kao tehnički fizičar i matematičar, elektroinženjer, akustičar, optičar). Od 1941. do 1943. kao i od 1944. do 1950. djelovao je na Tehničkom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu a od 1950 do 1963. u Institutu Jožef Štefan u Ljubljani tako da je on ostavio traga i u povijesti hrvatske ali i slovenske tehnike.

1. Kratak životopis Franje Ivana Havličeka¹

Franjo Ivan Havliček je rođen u Moravskoj Ostravi 3. prosinca 1906. godine. Njegov je otac dr. Jaroslav Havliček a majka dr. Ana rođ. Wüstner. Franjo Ivan bio je prvo dijete Havličekovih a 1908. godine dobio je sestru Anu Havličkovu. U Oderbergu u Njemačkoj, a nakon 8 godina školovanja u Bohuminu u Češkoj, položio je maturu Realne gimnazije 1924. i dobio svjedodžbu zrelosti. Počeo je studirati na Visokoj tehničkoj školi u Zagrebu godine 1924./25. na Odsjeku za strojare i električare. Od godine 1924. državljanin je Kraljevine SHS, sa zavičajnim pravom u ondašnjoj općini Zagreb, a studij je nastavio u ETH u Zürichu gdje je stekao diplomu elektroinženjera 1928. godine. Upisao je četiri semestra na ETH, na odsjeku za matematiku i fiziku od 1928. do 1930., gdje je i stekao doktorat prirodnih znanosti 1933. godine. Od 1932. do 1941. radio je u Vitkovićevim rudnicima i željezari u Moravskoj Ostravi.

Od 1941. do 1943. radio je na Tehničkom fakultetu Hrvatskog sveučilišta u Zagrebu a 1943.- 44. radio je u Lukavcu –tvornici sode i kaustične sode. Od 1944. do 1950. radio je na Tehničkom fakultetu u Zagrebu² a od 1950. radio je na Slovenskoj akademiji znanosti i umjetnosti do 1952. (preciznije u Fizikalnom institutu kojim je upravljao slovenski akademik dr. Anton Peterlin), a od 1952. do 1963. u Institutu Jožef Štefan (od 1960. Nuklearni institut „Jožef Štefan”) baveći se nuklearnom

Slika 1. Dr. Franjo Ivan Havliček

¹ Puno opširnije o F.I. Havličeku vidjeti u radu B. Hanžeka: Tehničar Franjo Ivan Havliček (1906.-1971.) objavljenom u zborniku: Povijest i filozofija tehnike, radovi EDZ sekcije 2012. - 2016., Zagreb, 2017., str. 66-74.

² Arhivska građa pri Knjižnici Arhitektonskog, Građevinskog i Geodetskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

reaktorskom tehnikom i optikom čak i kao voditelj. U laboratoriju za optiku pod njegovim je vodstvom načinjen uređaj za interferometrijsko ispitivanje planparalelnih ploča, polariskop, tripletni anastigmat F/3,3 mikroobjektiv $A=0,25$, a sustavno su se proučavali i analizirali mikroobjektivi i fotoobjektivi. Osim hrvatskoga i slovenskoga jezika sasvim dobro je govorio i pisao na njemačkom jeziku, a dobro je govorio i pisao na češkom, engleskom i francuskom jeziku dok je razumio na talijanskom i španjolskom jeziku. Dobro se služio ruskom literaturom. Preselio se iz Ljubljane u Novi Vinodolski gdje je i umro 7. ožujka 1971. godine.

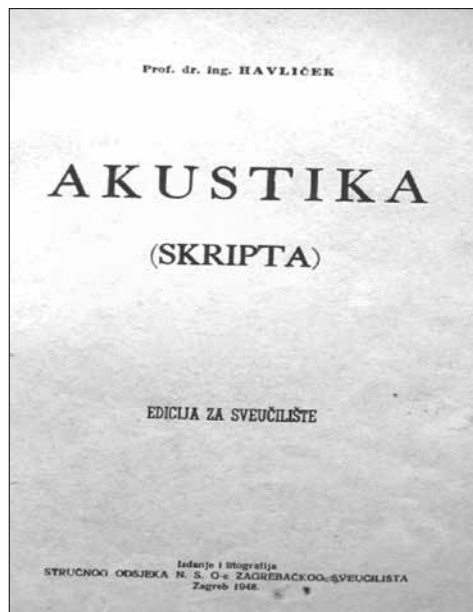
2. Uloga F. I. Havličeka u razvitku naše i slovenske optičke industrije i tehnike

Njegov interes za optiku javio se 1947. kada je projektirao i dao načiniti nekoliko fotoobjektiva za tvornicu „FOTOKEMIKA“ u Zagrebu.

Također je pokazao interes i za akustiku te je 1948. napisao skripte Akustika za arhitekte kako bi svojim studentima maksimalno približio spomenutu tehničku tematiku. Dvije godine kasnije objavio je rad o akustici u kome je predstavio grafičko rješavanje akustičkih projekata.

Godine 1949. napisao je rukopis O principima gradnje fotoobjektiva (prvi rad iz područja optike) ali taj rad nikada kasnije nije objavljen. Tada je radio u poduzeću Optika zajedno s Stjepanom Mohorovičićem. U radu se Havliček osvrnuo na tripletna leće, jedne negativne u sredini i dvije pozitivne. Izračunao je sumu koeficijenata sa kojima sudjeluju pojedine plohe kod stvaranja konačnih aberacija. Naveo je tablicu za Zeissovu plohu (kameru)

f:4,5, kameru H5M f: 2,5 i kameru Argentera f:2,3. Istaknuo je prednosti i nedostatke dugačkih i kratkih optičkih sustava. Također je 1950. napisao za časopis Tehnički pregled, br. 1 str. 3-4, rad pod naslovom Optička industrija Hrvatske. U njemu je naglasio važnost proizvodnje naočala i lupa koje bi producirala domaća industrija. Iako su strojevi i stolovi za proizvodnju leća za naočale jednostavni oni iziskuju iskusne radnike. A ti radnici mogli su se obučavati u školama pa je kod organizacija

Slika 2. Preslik skripte Akustika iz 1948.

optičke industrije uređena kod nas najprije škola. U školi budući brušaći leća uče ručno brušenje leća i poliranje. Ali u školi se dobija i opća naobrazba tako da se u tečajevima uče osnove fizike, matematike, poznavanje instrumenata za mjerenje i slično. Na kraju Havliček ističe da je suradnja Zavoda za fiziku tehničkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i tvornice „FOTOKEMIKA“ višestruko korisna te je polučila značajne rezultate u izgradnji hrvatske optičke industrije.

Taj njegov interes za objektivne, kako foto tako i mikro, zaokupio ga je i kasnije kada je radio u Ljubljani te je o toj tematici objavio više radova i knjiga. O tome više može se vidjeti kasnije u poglavlju o Havličekovoj autorskoj bibliografiji. Također, analizom njegovih radova i knjiga može se uvidjeti da je Havličekov širi interes za optiku bio do 1964. dok je posljednja njegova knjiga iz matematike objavljena 1966. godine.

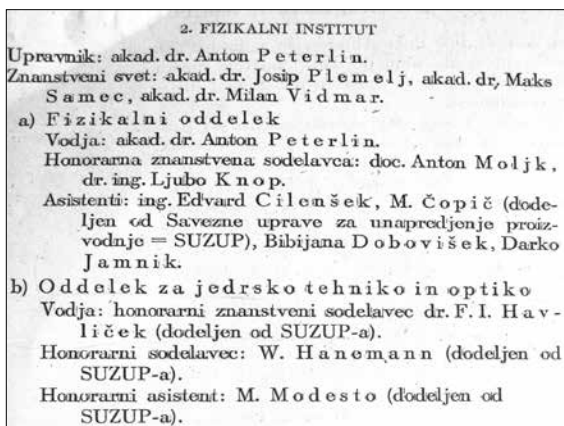
3. Havličekova autorska bibliografija

U Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu navedene su Havličekove 22 bibliografske jedinice.

Autor dužuje veliku zahvalu prof. dr. sc. Miroslavu Sedlačku na podacima o radovima F. I. Havličeka. Nažalost prof. Sedlaček nas je napustio prije osam godina. Zahvaljujući toj pomoći na ovome mjestu iznosi se pouzdan i kompletiran puno opsežniji popis Havličekovih bibliografskih jedinica.

Znanstveni radovi (do 1945.)

1. „Rekombination von atomaren Wasserstoff beim technischen Wolframlichtbogen. Disertacija i Helvetica physica acta 1930, vol. III i Vol. VII. 1934 i Naturwissenschaften 1930, Bd.18, S.531. (O rekombinaciji atomarnog vodika)
2. Hospodarnost výroby elektrického proudu a elektrárna na Karoliněv Mor.-Ostrave. Slavnostní list vydaný k XVI.sjezdu ESČ v Mor. Ostrave 1934.
3. Willisova linija azimuta. O metodi određivanja geografske pozicije, Mornarički glasnik III/1935., sv. 2. str. 132–138

Slika 3. Preslike stranice Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti

4. Theoretische Untersuchungen über das Pumpen von Kreiselverdichtern, u Berg- und Hüttenmännische Zeitschrift „Glück auf“ 1940, S. 120. (O pumpanju turbokompresora)
5. Zur Temperatur heisser Flammen, insbesondere beim Siemens-Martinofen. Zeitschrift für technische Physik, 1942, Bd. 23, S. 89., Bd. 24. 1943 (O temperaturi u pećima)
6. Zum Verhalten des spezifischen Volumens von Gasen und Flüssigkeiten“, Zeitschrift für Physik 1942, Bd. 119, S. 667., Bd. 121, 1943 (O realnim plinovima i tekućinama)
7. Zur geographischen Ortsbestimmung, Astronomische Nachrichten 1943, Bd. 273, S. 251.
8. Zur Austrittstemperatur der Rauchgase aus Brennkammern, Zeitschrift für technische Physik 1943, Bd. 24, S. 11.
9. Zur Struktur des Wassers, Zeitschrift für Physik 1943, Bd. 121, S. 495., The European physical journal, Vol 121 (5/8 1943), p. 495-500

Članci u Radu JAZU:

1. O problemu promjenljive konstante gravitacije, Rad JAZU, knj. 276, 1949., str. 101–107.
2. O grafičkom rješavanju akustičkih projekata, Rad JAZU, knj. 277, 1950. str. 149–153
3. O procjeni optičkih računa na temelju valne teorije, Rad JAZU, knj. 292, 1953. str. 5–14.
4. Zur Frage der veränderlichen Gravitationskonstante, Bulletin International de l'Académie Yougoslave des sciences et des Beaux- arts, 1952, Livre 5, Classe des sciences mathématiques, physiques et techniques, str. 33–35
5. Zur graphischen Lösung technisch-akustischer Aufgaben, Bulletin International de l'Académie Yougoslave des sciences et des Beaux- arts, 1952., Livre 6, Classe des sciences mathématiques, physiques et techniques, str. 105–106
6. Zur praktischen Anwendung der Wellentheorie bei optischen Rechnungen, Bulletin International de l'Académie Yougoslave des sciences et des Beaux- arts, 1955., Livre 13, Classe des sciences mathématiques, physiques et techniques, str. 5–7

U Glasniku matematičko-fizičkom i astronomskom:

1. O porastu organizama, T. 4, 1949, str. 35–36

2. O konstanti gravitacije, T. 4, 1949, str. 176
3. O Gerstnerovim i Stokesovim valovima, T. 5, 1950, str. 33

Znanstveni radovi (1951–1965)

1. A Formula for determining the Wave-Surface if the Spherical Abberations are known, *Nature*, London, 1951, Vol 168, No 4278, p. 743–743
2. On a Set of Classical Methods for the Computation of Optical Systems, *Optica acta*, Vol 2, no 3, 1955, pp. 126–127
3. On the angular Distribution of the Particles of photodisintegrated Carbon, »J. Stefan« *Inst. Repts*, Vol 2, str. 73–76
4. F. I. Havliček, B. Dobovišek: Photodisintegration of ^{12}C and ^{16}O , *Physical Review (U.S.)*, Vol 100, 1955., 1355–1357
5. Preparation of high-porous silver membranes, »J. Štefan«, *inst. Repts (Ljubljana)* Vol 3, 956. 135–140.
6. An approximate entropi diagram for UF_6 , *Zeitschrift fuer Naturforschung*, vol. 11a, 1956. str. 99.
7. Uber eine kosmologische Differentialgleichung, *Konseil Acad. RPF Yougoslavie. Bull. Sci.* 2, (1956.), str. 97.
8. On distillation columns for isotope separation, *Energia nucleare*, (Milano), Vol. 5, 1958., str. 527–530.
9. The concentration of Uranium – 235: survey of most impertant methods and principles, *Energia nucleare* (Milano), Vol. 6, 1959, str. 521–531
10. The determination U^{238} and U^{234} with an alpha spectrometar *Nuovo Cimento*, vol (10), 1959. str. 198–211.
11. The gamma-alpha photo effects in Ba, Ce, Nd, and Sm, *Nuovo Cimento*, vol (10), 1959., 13, 963–973.
12. Der »(Gamma“ – Alpha)“ photo effect bei Ba, Ce, Nd, und Sm, *iz. 401 iz Nuklearni institut »Jožef Štefan«*, 1959., 5 stranica.
13. Zur berechnung von Wellen flachen, *Optica Acta*, vol. 6, Issue 4, 1959., str. 406.
14. The gamma – alpha reaction in Tellurium, *Nuovo Cimento*, vol. (10), 1960., 65–69.
15. F.I. Havliček, Modesto M., Strle. J.: On the evaporation of uf sub 6 from chlorofluorobutanes, *Energia nucleare* (Milano), Vol. 7, 1960., str. 53.
16. Definitions helligkeit und Kontrastubertragung, *Opt. Acta*, 8, 1961. str. 213–215.

17. Optics in Yugoslavia, Applient Optics IP, vol. 3, Issue 7, p.907 (1964.)
18. F.I. Havliček, Modesto M.: On the spectroscopy of gamma – alpha reactions with photonuclear emulsions, Energia nucleare (Milano), Vol. 12, 1965., str. 77–84.

Radovi u Fizikalnom institutu SAZU:

1. Zur Bestimmung asphärischer Korrektionsflächen, Bulletin Scientifique Yougoslavie, (1953.), 13
2. Über die Korrektur von anastigmatischen Tripleten mittels der Differenzalausdrücke der Seidelschen Theorie, Bulletin Scientifique Yougoslavie, (1953.), 13. 1. (1953.) 39–40.
3. Zur Auslegung optischer Systeme, Bulletin Scientifique Yougoslavie, 1(1953.), 1. 69–70.
4. Sistematična raziskovanja mikroobjektivov. I. Objektivni srednjih apertur, Razprave razreda za matematične, fizikalne in tehnične vede SAZU, serija A V/2: Matematične, fizikalne in kemične vede, (1953.) 27–41.
5. Über die Vorwendung von Differenzen der Seidelschen Koeffizienten bei der Korrektur von optischen Systemen – Optik 10 (1953)
6. Sistematična raziskovanja mikroobjektivov. II. Listerjevi objektivni, Razprave razreda za matematične, fizikalne in tehnične vede SAZU, serija A/VI: Matematične, fizikalne in kemične vede, (1954.) 17–39
7. Zur wellentheoretischen Behandlung schiefer Bündel – Reports „J. Štefan“ Inst. Phys, 1, 74–76 (1953.)
8. Zur Beurteilung des Korrektionszustandes von Strahlenbündeln – Optik, 11, 249–251 (1954.)
9. Sistematična raziskovanja mikroobjektivov. III Mikroobjektivni viših apertur, Razprave razreda za matematične, fizikalne in tehnične vede SAZU, serija A/VII: Matematične, fizikalne in kemične vede, (1956.) 119–137

OSTALO:

1. Tablice množenja na prstima. S češkog preveo B. Lukić. Glasnik podmlatka Crvenog krsta, II/1931.-32., 8, 10. (ćirilica)
2. Max Planck (s portretom) Neuordnung, II/1942., br. 63., str. 12.
3. Rukopis udžbenika fizike za inženjere (I mehanika, II elektrodinamika)
4. Rukopis udžbenika tehničke akustike za arhitekte

5. Skripte Akustika (za arhitekte)
6. O principima gradnje fotoobjektiva, neobjavljeni rukopis, 1949., 5 str.
7. Optička industrija Hrvatske, Tehnički pregled, Zagreb, 1950., br. 1, str. 3 - 4
8. Neutronske reaktori, Matematičko-fizički list, God. 1/škol.god. 1950/51., br. 5, str. 129-130.

KNJIGE:

1. Einführung in das Korrigieren optischer Systeme, Bd. 3, Wissenschaftliche Verlagsgesellschaft, Stuttgart, 1960, 91 str.
2. Wellentheoretische Beurteilung des Korrektionszustandes optischer Systeme bei geodätischen Instrumenten, Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften München (broschiert, 1962, 19 str.)
3. F. I. Havliček, L. Canzek: Zum Korrigieren von Spiegelobjektiven, Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften München (broschiert, 1963, 6 str.)
4. V. Kralj, F. Klopčar, L. Čanžek, F. Havliček, S. Metelko: Fotoelektronsko krmiljenje rezalne naprave, del 2, (1964)
5. V. Kralj, F. Klopčar, L. Čanžek, F. Havliček, S. Metelko: Studija upravljanja automatske naprave za plamensko rezanje (sa kretanjem fotoelektronske ili magnetske glave po polarnim koordinatama), del 1, (1964)
6. Franjo I. Havliček: Über einen geführten Wirbel, (1966, 61 str.)
7. F. Havliček: Mathematique, 1966.
8. Bemerkungen, 1961.
9. Tagung der Deutschen Gesellschaft für angewandte Optik in München am 28 und 29 Mai 1953, 1953.

Zaključak

Kako su u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici navedene samo 22 bibliografske jedinice, autor je, uz pomoć prof. dr. sc. Miroslava Sedlačeka, došao do podataka da je njegov objavljeni opus daleko veći. Sumarno: prof. Havliček je objavio 53 rada i 9 knjiga od toga 21 rad iz područja optike. Jedan njegov rad iz optike ostao je u rukopisu i nije objavljen. Sveukupno njegova autorska bibliografija sada broji 62 bibliografske jedinice.

Popis citirane literature

Rukopisna građa

Bilješke prof. dr. Miroslava Sedlačka, Havličekovog demonstratora i asistenta

Literatura :

B. Hanžek: Tehničar Franjo Ivan Havliček (1906.-1971.) objavljenom u zborniku: Povijest i filozofija tehnike, radovi EDZ sekcije 2012 .- 2016., Zagreb, 2017., str, 66-74.

Arhivska građa pri Knjižnici Arhitektonskog, Građevinskog i Geodetskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet, 1919/1920 – 1999/2000, Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2000.

Nacionalna i sveučilišna knjižnica Zagreb, Autorska bibliografija, podaci za 2024. godinu, digitalni repozitorij, pristupljeno 13. rujna 2024.

Autorska bibliografija svestranog Dr. Franje Ivana Havličeka (Moravska Ostrava 1906. – Novi Vinodolski 1971.)

Sažetak

Franjo Ivan Havliček je kao optičar i tehničar djelovao tri godine u Hrvatskoj i puno više u Sloveniji. Ovaj rad iskazuje i njegovo bavljenje akustikom što do sada, kao i za optiku, nije bilo dostatno isticano ni vrednovano. O Havličeku do sada pisano je vrlo šturo, ima malo tematskih radova dok je sustavno obrađivanje njegova života i rada potpuno izostalo. Stoga je načinjen pokušaj da se olakša takvo obrađivanje uz pomoć njegove cjelokupne autorske bibliografije. Franjo Ivan Havliček je kao optičar i tehničar djelovao tri godine u Hrvatskoj i puno više u Sloveniji. Ovaj rad iskazuje i njegovo bavljenje akustikom što do sada, kao i za optiku, nije bilo dostatno isticano ni vrednovano. O Havličeku do sada pisano je vrlo šturo, ima malo tematskih radova dok je sustavno obrađivanje njegova života i rada potpuno izostalo. Stoga je načinjen pokušaj da se olakša takvo obrađivanje uz pomoć njegove cjelokupne autorske bibliografije.

Autoren Bibliografie des vielseitigen Dr. Franjo Ivan Havliček (Moravska Ostrava 1906 – Novi Vinodolski 1971)

Zusammenfassung

Franjo Ivan Havliček war als Optiker und Techniker drei Jahre in Kroatien tätig und viel länger in Slowenien. Diese Arbeit beschreibt auch seine Beschäftigung mit der Akustik, was bis heute, sowie auch bezüglich Optik, weder genügend betont noch bewertet wurde. Über Havliček wurde bis jetzt sehr kärglich geschrieben, es gibt wenige thematische Arbeiten, während eine systematische Bearbeitung seines Lebens und seiner Tätigkeit vollkommen ausblieb. Daher wurde ein Versuch gemacht, eine solche Bearbeitung mit Hilfe seiner gänzlichen Autoren Bibliografie zu erleichtern .

Dr. sc. **Ivica Šute**
Filozofski fakultet, Zagreb

UDK: 323.15(497.5=112.2)
Izvorni znanstveni rad
Prihvaćeno: 03.10.2025.

Austrijsko potporno društvo u Zagrebu / Österreichischer Hilfsverein in Zagreb: osnivanje 1927. godine i čelni ljudi Društva

Pravila Austrijskog potpornog društva u Zagrebu nalaze se u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, u sklopu fonda Građanske stranke i društva i pružaju nam mogućnost rekonstruiranja osnutka, djelokruga rada, kao i inicijatora i čelnih ljudi Društva. Austrijsko potporno društvo osnovano je u Zagrebu krajem listopada 1927. godine, kada su i donesena pravila Društva, potvrđena iste godine od Velikog župana Zagrebačke oblasti. Podaci koje nam donose Pravila Društva višestruko su dragocjen izvor za bolje poznavanje života austrijske manjine u Zagrebu te društvenog života grada Zagreba u drugoj polovici dvadesetih godina prošloga stoljeća.

Ključne riječi: humanitarne udruge, Austrijsko potporno društvo u Zagrebu, Staroaustrijanci, oblasna samouprava

1. Uvod

Osnivačka skupština Austrijskog potpornog društva u Zagrebu / Österreichischer Hilfsverein in Zagreb održana je 30. listopada 1927. godine u prostorijama zagrebačkog Trgovačkog doma u Jurišićevoj ulici 1. Nije slučajno da je ovo Društvo osnovano upravo u to doba. Vrijeme je to u kojemu je još od veljače 1927. s radom počela Oblasna skupština Zagrebačke oblasti ili, kako je naziva Mira Kolar Dimitrijević, „Radićev sabor“.¹ Hrvatska seljačka stranka je na ranijim oblasnim izborima za zagrebačku Oblasnu skupštinu u siječnju 1927. dobila 90% svih zastupnika pa je krajem veljače 1927. Stjepan Radić izabran za predsjednika Oblasnog odbora.² Upravo je ova činjenica presudno utjecala da je Oblasna skupština, u rukama HSS-a, mogla raditi na gospodarskom, financijskom, kulturnom i prosvjetnom te turističkom objedinjavanju Hrvatske. U tom smislu počinje i tolerantniji i liberalniji pristup prema legalizaciji rada raznih kulturnih, prosvjetnih i humanitarnih društava. S druge strane, vrijeme je to u kojemu je na čelu grada poduzetni načelnik Vjekoslav Heinzel (1920.-1928.), u čijem je mandatu učinjeno mnogo u cilju daljnje modernizacije i širenja grada. U tom smislu posebna je pozornost pridodana razvoju kulturnog, obrazovnog i općenito društvenog života u gradu.³ Jedno od društava koje se tih godina osniva u Zagrebu bilo je i ovo Austrijsko potporno društvo, o čijem osnivanju i djelovanju postoji skromna građa u fondu Građanske stranke i društva u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, na temelju koje je i nastao ovaj rad.⁴

2. Tko su Altösterreicher ili Staroaustrijanci?

U povijesnom kontekstu, pojam je to koji se vezuje uz kontinuitet austrijskih zemalja u Habsburškoj Monarhiji, kroz promjenjivi državni sustav, od izvorne „Stare“ Austrije do habsburških nasljednih zemalja, koje su također bile dio Svetog Rimskog Carstva Njemačkog naroda do 1806., pa od Austro-ugarske nagodbe i Cislajtanijske, tj. zapadne polovice Dvojne Monarhije 1867. sve do propasti Monarhije 1918. godine. Nakon sloma Austro-Ugarske Monarhije nastale su na širokom prostoru Srednjoistočne Europe povijesno i kulturno povezane, ali politički zasebne i suverene države slijednice.⁵

¹ Mira Kolar-Dimitrijević (priř.), *Radićev Sabor 1927-1928 (Zapisnici Oblasne skupštine Zagrebačke oblasti)*, Zagreb, 1993.

² Hrvoje Matković, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, Zagreb 1999., 213-222.

³ Ivo Perić, *Zagreb od 1850. do suvremenog velegrada*, Zagreb, 2006., 212-219; Ivo Goldstein, Goran Hutinec, *Povijest grada Zagreba*, knjiga 2 (20 i 21. stoljeće), 10-11.

⁴ Hrvatski državni arhiv u Zagrebu, fond 1353 - Građanske stranke i društva (dalje: HR-HDA-1353), Inv. br. 2331: Austrijsko potporno društvo u Zagrebu.

⁵ O Staroaustrijancima, njihovoj sadašnjoj organizaciji i povijest vidjeti više na internet stranicama Verband der deutschen altösterreichischen Landsmannschaften in Österreich (VLÖ) <https://www.vloe.at/altoesterreicher.html>; O sudbini Austrijanaca iz Hrvatske nakon Drugog svjetskog rata, vidjeti rad Vladimira Geigera: „Nijemci i Austrijanci u Hrvatskoj od 1945. do danas“, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 28, 1996., br. 1-2, 227-233.

Pojam „Altösterreich“ može se, dakle, pratiti od Habsburške Monarhije, koja je bila multietnička država i čiji su građani, bez obzira na materinji jezik, imali jedinstveno austrijsko državljanstvo definirano ustavom iz 1867. godine, koje nije bilo ograničeno na ljude jedne nacionalnosti. Stoga uporaba izraza „Staroautrijanci“ za građane njemačkog govornog područja u državama nasljednicama stare Monarhije, pa tako i u novonastaloj Kraljevini SHS, može u mnogim slučajevima biti posljedica činjenice da ne postoji alternativni zajednički naziv za te skupine stanovništva, koje se često identificiraju s kulturom bivše Dunavske Monarhije i koje se na popisima stanovništva izjašnjavaju kao govornici njemačkog jezika.

U svojoj knjizi „Skrivene biografije nekih Nijemaca i Austrijanaca u Hrvatskoj 19. i 20. stoljeća“, Mira Kolar-Dimitrijević obrađuje i biografije Staroautrijanaca, „nazivajući tako uvjetno Austrijance iz vremena Austro-Ugarske Monarhije“, koji su bili bitan element razvoja i modernizacije Hrvatske. Uostalom, fokusirajući se na utjecaj politike na gospodarsku djelatnost Austrijanaca i Nijemaca na zagrebačkom području od 1900. do 1945. godine, Mira Kolar-Dimitrijević ograničila se isključivo na svoje „spoznaje o doprinosu Austrijanaca i Nijemaca, uzimajući pri tome da do 1918. Austrijanci i Nijemci nisu tretirani kao manjina Austrije ili Njemačke, a mnogi Židovi su kao svoj materinji jezik iskazivali njemački (...).“⁶ Osnivanje Austrijskog potpornog društva u Zagrebu 1927. godine stoga treba gledati kao na pozitivan primjer uspješno realizirane akcije zagrebačkih Austrijanaca, u uvjetima kada su se odnosi između jugoslavenske i austrijske države mogli nazivati relativno solidnim. Uostalom, dobro zaključuje austrijski povjesničar Arnold Suppan kada kaže „da je u odnosima između Jugoslavije i Austrije od 1918. do 1938. jasno prevladavala konfrontacija, unatoč zajedništvu u povijesti, kulturi, civilizaciji i znanstvenoj naobrazbi.“⁸ U Zagrebu je njihovo društvo osnovano 1927. predstavljalo javni izraz vlastitog identiteta među govornicima njemačkog jezika, ali i solidarnosti i uzajamnosti među njihovim članovima, koja je vidljiva kako iz naslova Društva, tako i iz njegove svrhe.

3. Osnivanje Društva

Osnivačka skupština Austrijskog potpornog društva u Zagrebu / Österreichischer Hilfsverein in Zagreb održana je 30. listopada 1927. godine u Zagrebu. U prostorijama Trgovačkog doma u Jurišićevoj ulici skupštinu Društva otvorio je veterinar Antun Friedl, koji je u osnovnim crtama objasnio prisutnima svrhu Društva.⁹ Nakon toga

⁶ Mira Kolar-Dimitrijević, *Skrivene biografije nekih Nijemaca i Austrijanaca u Hrvatskoj 19. i 20. stoljeća*, Osijek, 2001., 11.

⁷ Isto, 45.

⁸ Arnold Suppan, „Jugoslavija i Austrija od 1919. do 1938. Susjedstvo između kooperacije i konfrontacije“, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 20, 1988., br. 3, 14. Za navedenu problematiku odnosa Jugoslavije i Austrije između dva svjetska rata obvezno pogledati i: Ljubo Boban, „Der Einfluß der Österreich-Frage auf die internationale Stellung Jugoslawiens zwischen den beiden Weltkriegen“, in: *Internationales Kulturhistorisches Symposium Mogersdorf* 1979, Band 11, Eisenstadt 1981., 214—224.

⁹ HR-HDA-1353, Inv. br. 2331: Austrijsko potporno društvo u Zagrebu, *Zapisnik osnivačke skupštine Austrijskog potpornog društva od 30. 10. 1927.*, 1.

predložio je za predsjednika skupštine sveučilišnog profesora Ernsta Mayerhofera, doktora Dječje klinike na Šalati, a za perovođu Alfreda Bondyja s Prilaza baruna Filipovića 89, što je od prisutnih skupštinaru bilo jednoglasno prihvaćeno.¹⁰ Mayerhofer je odmah po preuzimanju dužnosti naglasio da Društvo ima isključivo humanitarnu svrhu i to da podupire one austrijske pripadnike koji zaslužuju humanitarnu potporu. Na poziv predsjedatelja, perovođa Bondy pročitao je osnove pravila, kako ih je formulirao pripremni odbor te su nakon debate spomenuta pravila jednoglasno usvojena. Na prijedlog Stjepana Iselstagera izabran je peteročlani privremeni odbor, koji je imao zadatak voditi sve poslove Društva do odobrenja pravila po nadzornoj vlasti. Činili su ga: prof. dr. Ernst Mayerhofer kao predsjedatelj, Alfred Bondy kao tajnik, a kao članovi Antun Friedl, Max Mayer i Pavao Kastner, svi iz Zagreba.¹¹ Iz zabilješke na kraju zapisnika osnivačke skupštine vidljivo je da je značajnu ulogu u pokretanju i realizaciji ideje o osnivanju Društva imao tadašnji austrijski generalni konzul u Zagrebu Emerich von Herzfeld. Za von Herzfelda se navodi kako je „osnivače u njihovom nastojanju svojim marom i svojim bogatim iskustvom podupro“ pa predlažu „da se njemu kao i osnivačkom odboru izrazi zapisnička zahvala.“¹²

Četiri primjerka pravila, zajedno s potpisima svih osnivača i zapisnikom glavne skupštine poslana su Kraljevskom redarstvenom ravnateljstvu Zagrebačke oblasti na odobrenje. Navedenu molbu Predsjednički ured kr. redarstvenog ravnateljstva prosljedio je Velikom županu Zagrebačke oblasti s napomenom „da slična društva u državi već legalno djeluju i da protiv osnivača ništa ne predleži (podnosi, op. a.) odnosno da nema s ove strane nikakvih zapreka“.¹³ Veliki župan Zagrebačke oblasti potvrdio je pravila odlukom od 17. studenog 1927. godine.¹⁴

Kako je ranije spomenuto, svrha Društva sastojala se u podupiranju socijalno ugroženih austrijskih pripadnika bez obzira jesu li članovi Društva ili nisu.¹⁵ Iz Društva je pritom bila isključena svaka diskusija o „nacionalitetu ili religiji“, jer je svrha društva bila isključivo humanitarna. Sredstva kojima je Društvo realiziralo svoje ciljeve prikupljala su se putem članarine, dobrovoljnim priložima i prihodima s društvenih priredbi. Društvo se sastojalo od redovitih članova i osnivača. Za stjecanje redovitog članstva bio je uvjet austrijsko državljanstvo. Svaki redoviti član imao je pravo postavljati na glavnoj skupštini svoje prijedloge te je imao aktivno i pasivno pravo glasa.¹⁶

Osnivačima su se smatrale one osobe koje su uplatile jednokratni iznos u visini od najmanje tisuću dinara. Članstvo se stjecalo izjavom o pristupu u Društvo, upisom

¹⁰ Isto.

¹¹ Isto, 2.

¹² Isto.

¹³ HR-HDA-1353, Inv. br. 2331: Austrijsko potporno društvo u Zagrebu, *Predsjednički ured kr. redarstvenog ravnateljstva u Zagrebu – odobrenje pravila*, 4. 11. 1927.

¹⁴ Isto, Br. 67279-1927 - *Potvrda Gospodina Velikog župana Zagrebačke oblasti od 17. 11. 1927.*

¹⁵ Isto, *Pravila Austrijskog potpornog društva*, 7.

¹⁶ Isto.

upisnine tj. članarine ili osnivačkog doprinosa. O prijemu, pak, člana u društvo odluku je donosila društvena uprava većinom glasova. Društvena uprava imala je također pravo odlučivati o isključenju člana, koje isključenje može uslijediti ako član unatoč opomene nije do kraja društvene godine uplatio godišnju članarinu, ako je počinio neko nečasno djelo ili radio na štetu Društva i društvenog ugleda. Inače, isključenje bi uslijedilo na temelju prijedloga nekog od članova Društva te zaključka većine društvene uprave, koji je morao biti prihvaćen od najmanje 2/3 Upravnog odbora. Svaki je član, doduše, mogao istupiti iz Društva bilo kada, ali je svoj izlazak morao pismeno javiti Upravnom odboru te podmiriti članarinu za cijelu tekuću društvenu godinu u kojoj je istupio.¹⁷

Za redovito funkcioniranje Društva bio je zadužen Upravni odbor koji se sastojao od 15 članova, a birala ga je glavna skupština na vrijeme od dvije godine. Upravni odbor trebao je svake godine većinom glasova iz svojih redova izabrati predsjednika, jednog do dva podpredsjednika, blagajnika, zamjenika blagajnika te tajnika i zamjenika tajnika. Predsjednik ili jedan od podpredsjednika te perovođa vodili su odborske sjednice i glavnu skupštinu Društva. Također su potpisivali u ime Društva sve spise i dokumente koje bi izglasao Upravni odbor.¹⁸

Ovlasti predsjednika bile su zastupanje Društva prema vani, sazivanje i vođenje sjednice Upravnog odbora i Glavne skupštine, a u slučaju spriječenosti mijenjao bi ga jedan od podpredsjednika. Ako bi i on bio zauzet, Upravni odbor iz svoje bi sredine morao izabrati prisutnu osobu koja će zamjenjivati predsjednika. Upravni odbor imao je ovlasti donositi zaključke ako je sjednici prisustvovala bar polovica članova, a u slučaju podjednakog broja glasova „odlučuje strana uz koju glasuje predsjednik odnosno predsjedatelj“. Budući da je riječ o društvu s humanitarnom funkcijom, značajne su ovlasti Upravnog odbora u vezi isplate i visine potpora. Najviši iznos potpore koji je mogao podijeliti predsjednik određivala je od zgođe do zgođe glavna skupština, dok je potporu veću od tog iznosa mogao podijeliti isključivo Upravni odbor.¹⁹

Društvo je također imalo tročlani Nadzorni odbor kojeg je birala glavna skupština s jednakim trajanjem kao i Upravni odbor. Glavne skupštine, koje je sazivao Upravni odbor, bile su redovite i izvanredne.²⁰ Redovita se glavna skupština morala održati svake godine do 31. ožujka, dok su se izvanredne glavne skupštine sazivale na temelju zaključka Upravnog odbora i/ili na zahtjev ¼ redovitih članova koji imaju boravište u sjedištu društva, tj. u Zagrebu. Glavna skupština bila je ovlaštena stvarati zaključke bez obzira na broj prisutnih, a zaključci su se prihvaćali običnom većinom. Kod istog

¹⁷ Kalendarska godina bila je ujedno i društvena godina., Isto, 7-8.

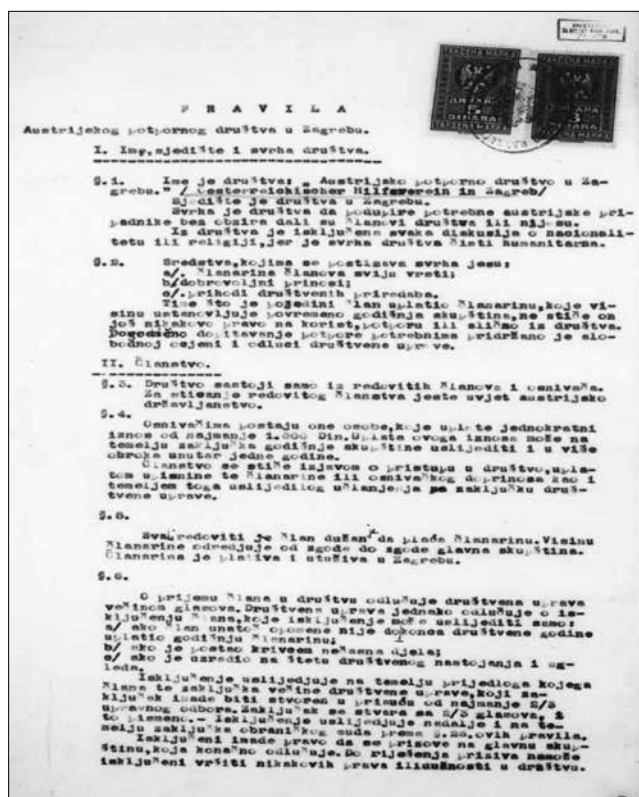
¹⁸ Isto, 8.

¹⁹ Isto.

²⁰ Isto, 9.

U slučaju prestanka rada Društva (uslijed odluke vlasti npr.) zaključeno je da se društvena imovina može koristiti samo u humanitarne svrhe u korist austrijskih pripadnika koji borave u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca. Ako to ne bi bilo moguće realizirati, odlučeno je da se društvena imovina preda općini grada Zagreba, „koja imade da tu imovinu sačuva do osnutka društva iste svrhe i po tome mu je izruči.“ Štoviše, „upravna je ali općina grada Zagreba ovlaštena, da kamate i koristi od društvene imovine upotrijebiti za podupiranje austrijskih pripadnika na području grada Zagreba.“²²

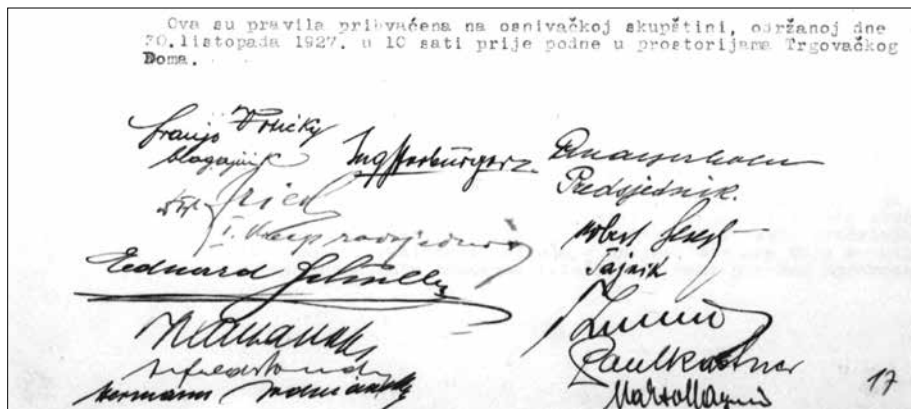
O daljnjim djelatnostima ovog Društva govori nam samo još jedan dokument, a u kojem se nalaze materijali vezani uz održavane izvanredne glavne skupštine godinu dana nakon osnivačke skupštine Društva.

Slika 1.: Početne odredbe Pravila Društva.

21 Istō.

22 Isto, 11.

Slika 2.: Potpisi članova osnivačke skupštine Društva.

4. Promjena pravila

Izvanredna glavna skupština Austrijskog potpornog društva u Zagrebu održana je 14. travnja 1928. godine u posebnoj prostoriji kavane „City“.²³ Predsjedavao joj je Robert Sereth, a perovođa je bio Mizzi Nemeček. Sereth je kao najstariji odbornik pozdravio prisutne i priopćio da su predsjednik Društva prof. dr. Mayerhofer i prvi potpredsjednik Makso Mayer odsutni iz Zagreba. Nakon toga je prema pravilima izabran predsjedatelj skupštine, a to je bio upravo spomenuti Robert Sereth. Uz perovođu Nemečeka, za ovjervitelje su izabrani Josip Kulhanek i Alfred Bondy.²⁴

Izvanrednoj skupštini prisustvovala su ukupno 25 člana s pravom glasa, a bila je sazvana u smislu članka 24. društvenih pravila.²⁵ S obzirom na broj prisutnih, skupština je bila mjerodavna donositi pravaoljane zaključke. Na dnevnom redu bila je samo jedna točka i to promjena članka 3. društvenih pravila.²⁶ Izvanredna glavna skupština donijela je jednoglasno zaključak da se članak 3. društvenih pravila promijeni kako slijedi:

„Društvo se sastoji iz redovitih, izvanrednih članova. Za primitak u redovito članstvo potrebno je austrijsko državljanstvo. Kao izvanrednog člana može se primiti

²³ HR-HDA-1353, Inv. br. 2331: Zapisnik izvanredne glavne skupštine „Austrijskog potpornog društva“ u Zagrebu od 14. 4. 1928.

²⁴ Isto.

²⁵ „Glavna skupština, koja zaključuje o promjeni pravila ili prestanku društva, mora biti sazvana pismeno uz naznaku dnevnog reda prema &-u 21. Takovi zaključci stvaraju se većinom od 2/3 članova, koji imaju boravište u sjedištu društva. Ne bi li prva u tu svrhu sazvana skupština bila sposobna za stvaranje zaključka to se sazivlje na jednaki način nova glavna skupština sa istim dnevnim redom i to za 14 dana kasnije, a ova skupština zaključuje o tim pitanjima bez obzira na broj prisutnih dvo-trećinskom većinom. Ponovno sazvana skupština treba da u pozivu to pogledno upozorenje.“, *Pravila Austrijskog potpornog društva*, 9.

²⁶ „Društvo (se) sastoji samo od redovitih članova i osnivača. Za sticanje redovitog članstva jeste uvjet austrijsko državljanstvo.“, *Pravila Austrijskog potpornog društva*, 7.

svaku fizičku ili juridičku (pravnu, op. a.) osobu bez obzira na državljanstvo, koju je za primitak preporučilo najmanje dva člana. Izvanredni članovi nemaju niti pasivno niti aktivno pravo izbora.“²⁷

Navedena promjena jednoglasno je prihvaćena.²⁸ Nakon povratka u Zagreb prof. Mayerhofa, velikom županu Zagrebačke oblasti upućena su 25. svibnja 1928. promijenjena društvena pravila i zapisnici s potpisima svih članova odbora na odobrenje.²⁹ Nakon što je prethodno ravnatelj Kraljevskog redarstva u Zagrebu 9. lipnja 1928. uputio dopis velikom županu u kojem konstatira da „nema zapreka odobrenju predložene promjene pravila“, veliki je župan krajem srpnja iste godine odobrio navedenu promjenu.³⁰

5. Čelni ljudi Društva

Pogledom na vodeće ljude Društva jasno je da je riječ o osobama rođenim prije raspada Austro-Ugarske Monarhije na području Cislajtanijske i koji su prije 1918. godine došli na hrvatske prostore, tj. u grad Zagreb. Većina je rođena u Beču, a pripadala je krugu gospodarstvenika (trgovaca, gostioničara), medicinara, profesora, veterinara itd. Na čelu Društva nalazio se hrvatski liječnik austrijskoga podrijetla Ernst Mayerhofer, rođen u Möllersdorfu kraj Beča, 21. listopada 1877. godine.³¹ Medicinu je studirao u Beču i Innsbrucku (1902), a u Pragu još i prirodne znanosti (1908). Posvetivši se pedijatriji, u Beču je 1909. osnovao prvi laktarij. Habilitirao 1911. u Beču te je djelovao u Dječjoj klinici Cl. von Pirqueta, jednog od utemeljitelja alergologije. Prihvativši poziv novootvorenoga Medicinskoga fakulteta u Zagrebu, kao redoviti profesor osnovao je 1923. Kliniku za dječje bolesti, kojoj je do 1951. bio predstojnik. Objavio je naš prvi udžbenik pedijatrije (1939). Posebno se bavio dječjom prehranom, definirao je alergijski sindrom novorođenčadi. Bio je jedan od najutjecajnijih predstavnika tzv. unitarističke pedijatrije, zalagao se za tijesnu povezanost te struke s drugim granama medicine i temeljnim prirodnim znanostima.³² Sredinom 1939. pokrenuta je kampanja zdravstvenog prosvjećivanja u tijesnoj suradnji tadašnjih istaknutih medicinskih stručnjaka i tada najjače prosvjetno-kulturne organizacije u Hrvatskoj – Seljačke sloge. Akciju je potaknuo i vodio upravo ugledni stručnjak dr. Ernst Mayerhofer. On je također smatrao da se seoske žene trebaju najaktivnije uključiti u proces podizanja zdravstvenog stanja na selu. Stoga se njegov prijedlog

²⁷ HR-HDA-1353, Inv. br. 2331: *Zapisnik izvanredne glavne skupštine „Austrijskog potpornog društva“ u Zagrebu od 14. 4. 1928.*

²⁸ Isto.

²⁹ HR-HDA-1353, Inv. br. 2331: *Dopis Austrijskog potpornog društva Redarstvenom ravnateljstvu u vezi promjene pravila Društva od 25. 5. 1928.*

³⁰ Isto, Br. 38.857-928: *Potvrda Gospodina Velikog Župana Zagrebačke Oblasti od 20. 7. 1928.*

³¹ „Mayerhofer, Ernst“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/mayerhofer-erns>, zadnji pristup 2.10.2025.

³² Isto.

za zdravstveno prosvjeđivanje majki vezano uz zdravlje djece u potpunosti uklapao u ciljeve i način rada Seljačke sloge.³³

Alfred Bondy, perovođa i tajnik Društva ima u svojoj biografiji „crnu rupu“. Naime, u Židovskom biografskom leksikonu za njega se ne navode godine rođenja i smrti, ali se spominje kako je bio gospodarstvenik i židovski aktivist.³⁴ U međuratnom razdoblju bio je ravnatelj tvornice „Hermana Pollaca sinovi“ i istaknuti član „Lože Zagreb 1090“ nezavisnog židovskog reda Bnei Brit. Neposredno prije Drugog svjetskog rata sa suprugom Emom rođ. Rotziegel, sinom Mijom i kćeri izbjegao u SAD.³⁵

Makso Mayer, član peteročlanog privremenog odbora Glavne skupštine bio je u gostitelj, rodom iz Mattersburga (1888). Doselio se 1918. iz Budimpešte u Zagreb, gdje je stekao zavičajnost. Bio je suvlasnik i prokurist restauracije „Ivo“ u Zagrebu. Bio je u braku s Jeanettom rođ. Fuchs, s kojom je imao je kćer Nadu ud. Glückstahl, a navodi se i kako je preživio Drugi svjetski rat.³⁶

Pavao (Paul) Kastner, također član privremenog odbora i jedan od osnivača Društva rođen je u Beču 1879. godine. Bio je gospodarstvenik, poznat po tome što je s Hermanom Öhlerom bio suvlasnik poduzeća „Kastner i Öhler“ (danas Nama) u zagrebačkoj Ilici. U Zagreb se doselio 1902. iz Austrije, a sa suprugom Njemicom Lilian rođ. Hedwig dobio je jugoslavensko državljanstvo te su stanovali u vili na Jabukovcu.³⁷

Robert Sereth, predsjedatelj izvanredne glavne skupštine iz 1928. godine, bio je poduzetnik, rođen također u Beču (1878). U međuratnom razdoblju bio je upravitelj i suvlasnik poduzeća „Trgovačke informacije“ (prije „R. G. Dun&Co“) i „Kompas“ u Zagrebu sa stanom u Sudničkoj (danas Amruševa) ulici.³⁸

Kako je vidljivo iz ovih kratkih biografskih portreta čelnih ljudi Društva, riječ je o osobama koje su bile na veći ili manji način involvirane u gospodarski i društveni život grada. Među navedenima dosta je Židova, koji su na hrvatski prostor došli još početkom 20. stoljeća, a rođeni su u Beču ili nekom drugom gradu s prostora koji se nakon Prvog svjetskog rata naziva Republikom Austrijom. Svi su oni imali popriličnog iskustva u radu na području svojih djelatnosti, a tijekom boravka u Zagrebu stvorili su

³³ Suzana Leček, Željko Dugac, „Majke za zdravlje djece. Zdravstveno prosvjetna kampanja Seljačke sloge (1939.-1941.), Časopis za suvremenu povijest, god. 38, 2006., br. 3, 983-1005.

³⁴ „Bondy, Alfred“, Židovski biografski leksikon (radna verzija), <https://zbl.lzmk.hr/?p=2747>, zadnji pristup 2. 10. 2025.

³⁵ Isto.

³⁶ „Mayer, Makso“, Židovski biografski leksikon (radna verzija), <https://zbl.lzmk.hr/?p=1269>, zadnji pristup: 2. 10. 2025.

³⁷ „Kastner, Pavao (Paul)“, Židovski biografski leksikon (radna verzija), <https://zbl.lzmk.hr/?p=613>, zadnji pristup: 2. 10. 2025.

³⁸ Po osnutku NDH kao mjesto boravka određen mu je Samobor, gdje se nastanjuje 1942. Iz Samobora deportiran u logor Jasenovac gdje je i stradao 1942. godine. „Sereth, Robert“, Židovski biografski leksikon (radna verzija), <https://zbl.lzmk.hr/?p=2176>, zadnji pristup: 2. 10. 2025.

vlastitu mrežu poznanstva i suradnje. Svakako je to bila jedna od odrednica i njihove samoidentifikacije i potrebe da se u novim političkim i društvenim okolnostima, organiziraju i pozicioniraju u šarolikom i slojevitom zagrebačkom

6. Zaključak

Austrijsko potporno društvo u Zagrebu / *Österreichischer Hilfsverein in Zagreb* osnovano je u vrijeme kada je Radićeva Hrvatska seljačka stranka uvjerljivo pobijedila na oblasnim izborima početkom 1927. godine. U vrijeme tzv. *Radićevog sabora* skupina zagrebačkih gospodarstvenika, liječnika, veterinara itd. odlučila se na osnivanje svoje potporne organizacije čija je jedina svrha bila pružanje humanitarne pomoći Austrijancima u Zagrebu. Osim čisto socijalno-humanitarnog karaktera, osnivanje Društva imalo je u sebi i snažan element identifikacije njenih članova kojima je zajedničko bilo njihovo austrijsko porijeklo, kao i potreba solidarnosti i homogeniziranja u pulsirajućoj i dinamičnog urbanoj sredini međuratnog Zagreba. Iako skroman, ovaj nam arhivski izvor govori o zrelosti i snazi zajednice Staroaustrijanaca u Zagrebu da se u drugoj polovici dvadesetih godina 20. stoljeća odluče za ovaj važan poduhvat.

Izvori i literatura:

Izvori:

Hrvatski državni arhiv, Zagrebu

Fond 1353 - Građanske stranke i društva (HR-HDA-1353)

Literatura:

Boban, Ljubo (1981). „Der Einfluß der Österreich-Frage auf die internationale Stellung Jugoslawiens zwischen den beiden Weltkriegen“, in: *Internationales Kulturhistorisches Symposium Mögersdorf 1979*, Band 11, Eisenstadt, 214-224.

Geiger, Vladimir (1996). „Nijemci i Austrijanci u Hrvatskoj od 1945. do danas“, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 28, br. 1-2, 227-233.

Goldstein, Ivo, Hutinec, Goran (2013). *Povijest grada Zagreba*, knjiga 2 (20 i 21. stoljeće), Zagreb.

Mira Kolar-Dimitrijević (prir.) (1993). *Radićev Sabor 1927-1928 (Zapisnici Oblasne skupštine Zagrebačke oblasti)*, Zagreb.

Mira Kolar-Dimitrijević, 2001. *Skrivene biografije nekih Nijemaca i Austrijanaca u Hrvatskoj 19. i 20. stoljeća*, Osijek.

Leček, Suzana, Dugac, Željko (2006). „Majke za zdravlje djece. Zdravstveno prosvjetna kampanja Seljačke sloge (1939.-1941.)“, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 38, br. 3, 983-1005.

Matković, Hrvoje (1999). *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, Zagreb.

Perić, Ivo (2006). *Zagreb od 1850. do suvremenog velegrada*, Zagreb.

Suppan, Arnold (1988). „Jugoslavija i Austrija od 1919. do 1938. Susjedstvo između kooperacije i konfrontacije“, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 20, br. 3, 1-14.

Mrežni izvori:

Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025.
(<https://www.enciklopedija.hr>)

Židovski biografski leksikon (radna verzija), zadnji pristup (<https://zbl.lzmk.hr/>)

Verband der deutschen altösterreichischen Landsmannschaften in Österreich (VLÖ). (<https://www.vloe.at/altoesterreicher.html>)

Austrijsko potporno društvo u Zagrebu / Österreichischer Hilfsverein in Zagreb: osnivanje 1927. godine i čelni ljudi Društva

Sažetak

Austrijsko potporno društvo u Zagrebu / *Österreichischer Hilfsverein in Zagreb* osnovano je u vrijeme kada je Radićeva Hrvatska seljačka stranka uvjerljivo pobijedila na oblasnim izborima početkom 1927. godine. U vrijeme tzv. *Radićevog sabora* skupina zagrebačkih gospodarstvenika, liječnika, veterinara itd. odlučila se na osnivanje svoje potporne organizacije čija je jedina svrha bila pružanje humanitarne pomoći Austrijancima u Zagrebu. Osim čisto socijalno-humanitarnog karaktera, osnivanje Društva imalo je u sebi i snažan element identifikacije njenih članova kojima je zajedničko bilo njihovo austrijsko porijeklo, kao i potreba solidarnosti i homogeniziranja u pulsirajućoj i dinamičnog urbanoj sredini međuratnog Zagreba. Iako skroman, ovaj nam arhivski izvor govori o zrelosti i snazi zajednice Staroaustrijanaca u Zagrebu da se u drugoj polovici dvadesetih godina 20. stoljeća odluče za ovaj važan poduhvat.

Austrijsko potporno društvo u Zagrebu / Österreichischer Hilfsverein in Zagreb: Gründung im Jahr 1927 und die leitenden Personen der Gesellschaft

Zusammenfassung

Austrijsko potporno društvo u Zagrebu / *Österreichischer Hilfsverein in Zagreb* wurde zu einem Zeitpunkt gegründet, als die Kroatische Bauernpartei unter Radić bei den Bezirkswahlen 1927 einen überzeugenden Sieg errang. In der Zeit des sogenannten „Radićev sabor“ (Radić-Versammlung) beschloss eine Gruppe Zagreber Geschäftsleute, Ärzte, Tierärzte usw., einen Hilfsverein zu gründen, dessen einziger Zweck darin bestand, Österreichern in Zagreb Hilfe zu leisten. Neben dem rein sozial-humanitären Charakter trug die Gründung der Gesellschaft auch ein starkes Element der Identifikation ihrer Mitglieder in sich, die durch ihre österreichische Abstammung sowie durch das Bedürfnis nach Solidarität und Homogenisierung im pulsierenden und dynamischen städtischen Umfeld Zagrebs der Zwischenkriegszeit verbunden waren. Obwohl bescheiden, zeugt diese Archivquelle von der Reife und Stärke der Gemeinschaft der Altösterreicher in Zagreb, sich in der zweiten Hälfte der zwanziger Jahre des 20. Jahrhunderts zu diesem wichtigen Vorhaben zu entschließen.

Prof. dr. sc. **Zlata Živaković-Kerže**

znanstvena savjetnica u trajnom

zvanju u miru

Hrvatskoga instituta za povijest,

Zagreb

J.J. Strossmayera 85

31 000 Osijek

zkerze@yahoo.com

UDK: 070(497.5)(091)

94(497.5 Osijek)"19"

Izvorni znanstveni rad

Prihvaćeno: 17.03.2025.

Leonarda Pribić

studentica povijesti na

Filozofskom fakultetu u Zagrebu

Osječka svakodnevica u zapisima novina *Die Drau* i *Slavonische Presse*

(Kronologija srpanj – kolovoz 1914.) I. dio

Na temelju provedenih istraživanja i historiografskih rezultata autorice iz osječkih dnevnih novina Die Drau i Slavonische Presse putem članaka i kratkih vijesti prate osječku svakodnevicu u prva dva mjeseca Prvog svjetskog rata. Rad je koncipiran tako da detaljno iznosi podatke u obliku kratkih vijesti i zapisa iz navedenih novina pa su autorice zbog obilja podataka, prema pravilima Jahrbucha, obradile za ovaj broj samo zapise od srpnja do kraja kolovoza 1914. godine. Tako je ovaj članak I. dio, a nastavak slijedi u sljedećem broju Godišnjaka.

Ključne riječi: Ratna svakodnevica, Osijek, Prvi svjetski rat, srpanj / kolovoz 1914., dnevne novine Slavonische Presse i Die Drau

Uvod

O temi osječke svakodnevica u prvoj godini izbijanja Prvog svjetskog rata u hrvatskoj historiografiji malo se istraživalo i pisalo, gotovo da i ne postoji literatura. Za obradu ove teme izneseni su podaci objavljeni isključivo u novinskim zapisima *Die Drau* i *Slavonische Presse*. Te dnevne novine objavljivane su u gradu na Dravi više od pola stoljeća i bile su namijenjene građanstvu. Od ljeta 1914. pa sve do završetka Prvog svjetskog rata (kasna jesen 1918. godine) nastojale su svom čitateljstvu svakodnevno donositi podatke o ratu koji je uglavnom mimošao hrvatsko područje, pa tako i Osijek, upravno, gospodarsko, prosvjetno, zdravstveno i vojno središte. Međutim, posljedice te antropogene katastrofe imale su snažan odjek u svakodnevnom životu Osječana, koji su u navedenim novinama svakodnevno na njemačkom jeziku čitali kraće ili opširnije vijesti te članke prožete ratnom klimom. *Die Drau* i *Slavonische Presse* krcati su podacima koji nisu mogli biti izneseni u ovom radu te su izdvojeni u hrvatskom prijevodu najbitniji članci i vijesti koje mogu, u odmaku većem od 100 godina, opisati i dočarati onodobnu osječku ratnu svakodnevnicu, i to samo u prva dva ratna mjeseca. Stoga je ovo I. dio toga opisa, a u sljedećem broju *Jahrbucha* slijedi opis osječke ratne svakodnevica do kraja prosinca 1914. godine.

Ratna osječka svakodnevica

1. srpnja (srijeda)

U gornjogradske župnoj crkvi sv. Petra i Pavla služena je ujutro svečana misa zadušnica za *blagopokojnog nadvojvodu Franju Ferdinanda i vojvotkinju Sofiju Hohenberg*. Odar bijaše okružen zelenilom; na krajevima bile su postavljene piramide pušaka, a okolo držali su počasnu stražu podčasnici sviju vrsta oružja osječke garnizone. Gradski načelnik dr. Ante Pinterović dao je položiti na katafalk prekrasan vijenac ukrašen cvijećem sa crvenom vrpcom i zlatnim natpisom: *Grad Osijek – prijestolonasljedniku*. *Nebrojene svijetle plamtile su, i mnogo se oko orosilo...* Zadušnicu je služio, uz brojnu asistenciju, protonator i župnik Josip Horvat, a nazočili su podmaršal Lütgendorf i brigadir Straker sa časnicima zajedničke vojske i domobranstva, svećenstvo svih vjeroispovijesti, podžupan pl. Labaš sa činovništvom županije, kr. sudbeni stol s predsjednikom Dragutinom Broschanom, državni odvjetnik dr. Aleksander, gradonačelnik dr. Ante Pinterović s članovima gradskog zastupstva i poglavarstva, gradski kapetan Hrzić s kr. redarstvenim povjerenstvom, ravnatelj srednjih škola Devidè, Barukšić i Zagoda s profesorima, ravnateljica Više djevojačke škole Marija Pinterović s učiteljicama, ravnatelj pučkih škola s učiteljstvom, predsjednik gornjogradske Židovske bogoštovne općine dr. Hugo Spitzer, predsjednik Trgovačko-obrtničke komore Weismayer sa činovništvom i članovima komore, članovi Gospodarskog društva, sva osječka kulturna i humanitarna društva, hrvatska i srpska društva, Društvo *Theodor Herzl* s predsjednikom Schulhofom, odvjetnici, liječnici,

sokolstvo, vatrogasci i veterani. Crkva je bila, prema zapisu novinara, *dupkom puna – i građanstvo se brojno odazvalo pozivu g. gradskog načelnika*. Na koru su Labnerov rekvijem pjevali članovi Hrvatskog pjevačkog društva *Kubač*. Nakon mise zadušnice u Gornjem gradu, Tvrdi i Donjem gradu zbile su se demonstracije u kojima je mladež izvikivala *Abcug koalicijska! Abcug izdajice!*¹

Tijekom večernjih sati Osječani su u *Urania* kinu mogli pogledati film *Dva siromašna bogataša*. U nastavku demonstracija nakon te kino predstave neki mladi ljudi razbili su više prozora na tzv. *Palaci dr. Milana Maksimovića* (ugao Ulice Stjepana Radića, Ulice Hrvatske Republike i Sunčane ulice). Novine su napomenule da je demonstrante policija odvela na ispitivanje.²

Osječani su od 1. srpnja u izlogu fotografa Svirčevića u Kapucinskoj ulici mogli pogledati tri fotografije vezane uz atentat. Naime, tom osječkom fotografu je slike na razvijanje donio jedan trgovački putnik, koji je atentat slikao u Sarajevu. Svirčević je fotografije umnožio, a *prikazuju dolazak nadvojvode na Ilidžu, nadvojvodski par iza prvog atentata te hapšenje atentatora Principa*. Prema novinskom zapisu *slike su vrlo uspjele*.³

2. srpnja (četvrtak)

Nakon objave o atentatu zabilježio je osječki dnevni list *Die Drau* isticanje zastava na pola stijega na svim društvenim zgradama. U znak žalosti toga su dana od 15.30 do 18.00 sati bile zatvorene trgovine i gostionice u cijelom gradu, a od 16.00 do 17.00 sati su zvonila zvona svih crkava. Po nalogu gradonačelnika toga su dana kinematografi i Hrvatsko narodno kazalište bili zatvoreni.⁴

Slavonische Presse je objavio u rubrici lokalnih vijesti kratku vjesticu kako je prije podne, nakon održanog rekvijema, skupina studenata prošla Kapucinskom i Chavrakovom ulicom (današnja Everopska avenija) uz povike *Dolje Srbi!* te uz pjevanje *Lijepa naša domovino*. List je, međutim, napisao da ta demonstracija nije kod nazočnih Osječana pobudila neko značenje. U večernjim satima oko 22.30 sata se na donjogradskom Trgu bana Jelačića okupilo 60-ak mladića, *što đaka što trgovačkih pomoćnika i šegrtu te su počeli fučkati. Htjeli su pred Srpsku štedionicu da demonstriraju, ali ih je redarstvo raspršilo. Od demonstranata je predvedeno pred redarstvo 26 (od kojih 5 Srba) pa su nakon saslušanja otpušteni. Neki su priznali da su se sastali s namjerom da na Srpskoj štedionici polupaju prozore...* U nastavku vijesti novinar *Narodne obrane* nastavlja bilježiti da je *zamazana tabla krojača Jos. Popovića u Županijskoj ulici, a u Aninoj ulici*

¹ „Lokalnachrichten“, *Slavonische Presse*, Osijek, 1. 7. 1914., str. 3.; „Lokal-Nachrichten“, *Die Drau*, Osijek, 1. 7. 1914., str. 3.

² „Lokalnachrichten“, *Slavonische Presse*, Osijek, 2. 7. 1914., str. 3.

³ „Lokal-Nachrichten“, *Die Drau*, Osijek, 1. 7. 1914., str. 4.

⁴ „Lokal-Nachrichten“, *Die Drau*, Osijek, 4. 7. 1914., str. 7.

br. 57 je nađen na kući postavljen plakata protusrpskog sadržaja. *Potraga je određena.* U nastavku tih vijesti u zagradi je napisano sljedeća opaska uredništva tog mjesnog dnevnog lista: *(Ponovno naglašavamo, da ovakovih djetinjarija ne možemo odobriti, te je dužnost kompetentnih faktora, da iskaze ovakove vrste spriječe.)*⁵

3. srpnja (petak)

U 9.00 sati jedinice osječkog garnizona upriličile su u Tvrđi u župnoj crkvi sv. Mihovila Arkandela svečani rekvijem povodom smrti prijestolonasljednika Ferdinanda i njegove supruge Sofije, vojvotkinje Hohenberg; unutrašnjosti crkve bila je zakrivena crnim draperijama s *katafalkom* u sredini oko kojega su stajali časnici u špaliru s isukanim sabljama. Nazočili su visoki vojni komandanti, a u ime građanskih službi gradonačelnik Ante Pinterović, dožupan von Labaš, šef policije Ante Hrzić i drugi odličnici. U svečanom rekvijemu sudjelovao je orkestar 78. pukovnije, a predvodio je cijelu tužnu svečanost kapelan vlč. Miroslav Hrzić. Toga je dana u 11.00 sati u parohijalnoj crkvi u Donjem gradu održan svečani parastos kojemu su nazočili predstavnici srpske crkvene zajednice i predstavnici visokih civilnih i vojnih službi.⁶

4. srpnja (subota)

Donesena je odluka da se s kuća skinu crne zastave, a u kinima i kazalištu nastavi s prikazivanjem predstava, jer *život treba poći dalje svojim tokom.*⁷

5. srpnja (nedjelja)

Toga dana Donji grad je postao poprište *žustrog neprijateljskog nastupa* protiv Srba. Mnoštvo je demonstriralo protiv hrvatsko-srpske koalicije i donjogradskog narodnog zastupnika dr. Ivana Richarda Krausa, izrazivši mu nepovjerenje, jer je list hrvatsko-srpske koalicije *Hrvatski pokret* objavio u svom prvom izvještavanju o atentatu da je atentator *katolik i Hrvat*. Taj protest je izražen u Klupskom lokalno novoosnovanog desno-stranačkog kluba održanog u gostionici *K suncu*, gdje se okupilo u gostionici i izvan nje oko 400 osoba koje su se nakon završenog skupa u gostionici uputile u brojnim skupinama kroz susjedne ulice, a *policija je zatvorila pristup u donjogradsku Zmaj Jovinu ulicu. Na Jelačićevom trgu se održao vrlo žustar skup gdje su jedni sudionici skupa izvikivali 'Slava i spomen Franzu Ferdinandu! Da živi kralj! Dolje sa Srbima! Idite Srbi! Dolje s kraljem Petrom! Gubi se Muačević!', a drugi pjevali himne.*⁸ Od tih zbivanja policija je držala pod *paskom donjogradsku Zmaj Jovinu ulicu* i utvrdila da je sa zgrade Tvornice koža skinuta ulična tabla. Pronađen je počinitelj Josef Knoll koji

⁵ „Lokalnachrichten“, *Slavonische Presse*, Osijek, 3. 7. 1914., str. 3, 4.

⁶ „Lokal-Nachrichten“, *Die Drau*, Osijek, 4. 7. 1914., str. 7.

⁷ „Lokalnachrichten“, *Slavonische Presse*, Osijek, 4. 7. 1914., str. 4.

⁸ „Lokal-Nachrichten“, *Die Drau*, Osijek, 6. 7. 1914., 5, 6.

je tablu deponirao kod policije. To je učinio na zahtjev dvojice studenata čija imena ne zna. Nadzor se u toj ulici nastavljao.⁹

Vaso Muačević, dogradonačelnik, je prekoren da je na dan atentata pijančio s jednim gostom čime je očitovao neoprostivu uvredu dužnom pijetetu i lojalnosti vladajućoj kući. Međutim, *Die Drau* piše da je ovaj prijekor Muačeviću potpuno neutemeljen jer se u Muačevićevo kući već nekoliko nedjelja nije našao ni jedan gost budući da njegova supruga tu boravi bolesna. Stoga *Die Drau* protestira protiv te tendenciozne vijesti, pogotovu što je gđin Muačević bio među prvima koji je *Sarajevski atentat odlučno osudio u ime ovdašnje srpske crkvene zajednice čiji je on predsjednik i kao član Gradskog poglavarstva iskazao svoje najdublje poštovanje*.¹⁰

6. srpnja (ponedjeljak)

Na skupštini gradskog zastupstva prihvaćen je *Dodatak Štatuta o regulaciji grada i izvedbi građevina u slob. i kralj. Gradu Osijeku*. Kao podloga ovom dodatku poslužila je regulatorna osnova za područje na južnoj strani Novoga grada, koja je izrađena u toj 1914. godini. Grad Osijek je kao prodavatelj na temelju zaključka gradskog zastupstva sklopio ugovor s Gornjograđanima Dragutinom i Terezijom Sauer koji su kupili gradilište u Gornjem gradu na kojem su, najkasnije do 1. srpnja 1916., morali sagraditi visokoprizemnu stambenu zgradu. Pod istim uvjetima je sklopljen i ugovor s Gornjograđankom Elizabetom Keiser.¹¹

7. srpnja (utorak)

Svim srednjim i zemaljskim višim pučkim školama, pa tako i osječkim, upućen je toga dana iz Zagreba dopis sljedećega sadržaja: *Povodom preminuća Njegova ces. i kr. Visosti prejasnoga gospodina prijestolonasljednika odredio je preuzvišeni gospodin ban Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije dopisom od 5. o. mj. Broj 3715/Pr. da gledom na postojeću korotu do daljnje odredbe svi službeni spisi crnim voskom pečatiti, odnosno crnim priljepnicama zatvarati imadu*.¹²

8. srpnja (srijeda)

Da je život tekao na svoj uobičajeni način brinuli su se oni koji su od toga privređivali pa je tako u oglasnom dijelu *Slavonische Presse* gostionuičar Matija Linzbauer iz Kišdarde (današnja Tvrdavica) obavijestio da svakodnevno i u svako vrijeme nudi izvrstan riblji paprikaš i riblje pečenje te da se tu dnevno održavaju i koncerti

⁹ Isto, 8. 7. 1914., str. 4.

¹⁰ Isto, 10. 7. 1914., 5.

¹¹ „Lokalnachrichten“, *Slavonische Presse*, Osijek, 7. 7. 1914., str. 4.

¹² HR-Državni arhiv u Osijeku (dalje DAOS)–157, fond Velika gimnazija, kutija 60, Spis br. 311, 10. 7. 1914.

osječke *Schrammel-Kapelle* Karla Prokeša. Uz ponudu izvrsnih vina te probranog jela i drugih pića obećavao je gostima ugodan boravak i promptnu poslugu.¹³

10. srpnja (petak)

Prema bilješki novina *Slavonische Presse* najavljen je za 12. srpnja u nedjelju, žalobni skup koji je, međutim, policija zabranila obrazloživši to *kako nije isključeno da bi se možda pravašima mogli priključiti i takvi elementi koji bi tu prigodu iskoristili za demonstracije i izgrede*.¹⁴

11. srpnja (subota)

U nastavku političkih komešanja nakon atentata rano ujutro 11. srpnja slijedila su zbivanja glede imena Ulice Zmaj Jove Jovanovića u Donjem gradu, pa je tako na zgradi obitelji Bartolović br. 41 na uličnoj ploči prilijepljen natpis na hrvatskom jeziku *Ulica Franje Ferdinanda, a ne više Zmaj Jovina ulica!* Policija je slučaj istraživala.¹⁵

16. srpnja

Za posjetitelje gornjogradskog kina Urania, a u sklopu redovitog filmskog programa, opetovano je prikazan snimak *Atentat u Sarajevu*.¹⁶

22. srpnja (srijeda)

Kako je vrijeme odmicalo vrijeme velikih političkih prepirki na međudržavnoj razini, nakon atentata u Sarajevu, osječke su novine javljale o novim postupcima na polju javnog reda i primjene propisa koji su u međuvremenu doneseni. Tako je obavljen pregled prostorija *Srpskog sokola* koje su pronađene u redu pa je o tom događaju poslan izvještaj nadležnim organima u Zagreb.¹⁷ I *Slavonische Presse* je zabilježio da su službeni organi toga dana u Donjem gradu obavili kućne premetačine kod više članova sportskog društva *Srpski sokol* te su time bili obuhvaćeni društveni tajnik Dušan Belajčić i blagajnik Stanojević, inače računovodstveni službenik ovdašnje financijske uprave. O tom postupku i nalazu potom nije javnosti ništa objavljeno.¹⁸

23. srpnja (četvrtak)

Čitateljstvo *Slavonische Presse* upoznato je da takvim postupkom prema srpskim organizacijama nije bila obuhvaćena samo organizacija *Srpskog sokola u Osijeku* nego i ostali srpski sportski savezi u cijeloj Austro-Ugarskoj Monarhiji, a posebice u Zagrebu

¹³ „Oglasni dio“, *Slavonische Presse*, Osijek, 11. 7. 1914., str. 5.

¹⁴ „Lokalnachrichten“, *Slavonische Presse*, Osijek, 11. 7. 1914., str. 3.

¹⁵ „Lokal-Nachrichten“, *Die Drau*, Osijek, 11. 7. 1914., str. 7.

¹⁶ Isto, 17. 7. 1914., str. 5.

¹⁷ Isto, 23. 7. 1914., str. 6.

¹⁸ „Lokalnachrichten“, *Slavonische Presse*, Osijek, 22. 7. 1914., str. 3.

i ostalim gradovima Kraljevine Hrvatske i Slavonije, u Bosni i Hercegovini te u južnoj Mađarskoj (Baranja, Bačka, Banat). U osječkoj okolici postupilo se tako u Vukovaru i u Dalju. Svi protokoli, knjige kao i cijela prijevika te pronađeni novac oduzeti su i predani ovdašnjim organima gdje se potom obavljala istraga. Bilo je istaknuto *da u slučaju pronalaženja sumnjivog materijala društva mogu biti raspuštena*.¹⁹

U dnevnom listu *Die Drau* nalazi se bilješka da je nekolicina vojnih obveznika *Srba koji ovdje žive primila poziv kao vojni obveznici, i to izravno iz Beograda, a ne putem srpskog konzulata koji je još do sada ovdje aktivan. Dio pozvanih zatražio je plaću za obavljeni posao i putovnicu i odmah otputovao u Srbiju*.²⁰

Da su prilike sve ozbiljnije potvrđuje i bilješka kako je tih dana srpnja uvedena stroga straža u Tvrđi na ovdašnjem dravskom mostu i pred vojarnama. Samo s posebnim ispravama opskrbljene osobe su imale pristup u vojne objekte.²¹

25. srpnja (subota)

Toga dana je putem dnevnih novina u Osijeku odjeknula vijest o nepovoljnom odgovoru srpske vlade Austro-Ugarskoj Monarhiji pa je to među građanstvom izazvalo snažan utisak. U kasnim večernjim satima osječke restauracije i kavana bile prepune građana koji su očekivali nove vijesti iz Beograda; u prvim satima bile su dosta škrte. Unatoč tome ubrzo nakon ponoći zabilježene su *oduševljene patriotske manifestacije*. Oko jedan sat nakon pola noći probudilo je one koji su spavali sviranje vojničke glazbe, čuli su se oduševljeni poklici *Živio poziv*, pa je bilo zanimljivo uočiti da su se po ulicama grada palila svjetla u stanovima, razvlačile zavjese te oživjeli prozori. Pojavili su se i brojni časnici, pozdravljalo se međusobno usklikima *Živio! Živio!* Jednako i s ulice i s istim uzvicima s prozora. Čuli su se i uzvici *Hura!* iz mnoštva koje je manifestiralo i koje je unatoč kasnim noćnim satima bivalo sve brojnije. Od Tvrđe se kretanje mnoštva usmjerilo prema gornjogradskom kolodvoru, prolazilo se Desatičinom (Ulica Hrvatske Republike) i Županijskom ulicom pa preko glavnog gornjogradskog trga i Kapucinskom ulicom. Manifestacije su se zadržale pred Hotelom Royal, a potom se mnoštvo vraćalo Čavrakovom ulicom (Europska avenija) u Tvrđu gdje su se čule snažne ovacije vojsci. I u drugom satu poslije ponoći vladala je ulicama velika živahnost i oduševljenje.²²

26. srpnja (nedjelja)

Toga je dana određena i oglašena mobilizacija. Naime, mjesna osječka komanda zahtijevala je da se u novinama objavi sljedeće: *Car i kralj Franjo Josip objavio je 26. srpnja*

¹⁹ Isto, 23. 7. 1914., str. 2.

²⁰ „Lokal-Nachrichten“, *Die Drau*, Osijek, 23. 7. 1914., str. 6.

²¹ Isto, 23. 7. 1914., str. 6.

²² Posebno izdanje pod velikim naslovom „Rat sa Srbijom“, *Slavonische Presse*, Osijek, 26. 7. 1914., str. 1.

mobilizaciju, a u vezi s tim je u posebnom izdanju *Die Drau* objavljen cjeloviti pregled postupaka provedbe u gradu na Dravi, vojnom središtu, što potpisuje gradonačelnik Pinterović. Mjesni propisi su obuhvatili za rat bitne postupke kao što je npr. ulazak i vojne jedinice osoba koje nisu zaposlene, ovogodišnjih regruta, rezervista i dakako postupak u vezi s preuzimanjem konja za vojsku, prijevoznih (transportnih) sredstava itd. Sljedećih dana brojni novaci su na gornjogradskom Gajevom trgu svečano polagali domobransku prisegu pred časničkim zborom. I uredništvo *Slavonische Presse* zaprimilo je u 4.00 sata ujutro dopis iz osječke Vojne komande kojim su se uključili u objavljivanje obavijesti *da je njegovo carsko i kraljevsko apostolsko veličanstvo objavilo mobilizaciju*. Odmah su zbog oglašene mobilizacije cijene kruha i brašna povišene za 4 filira po kg na što je već u potonjim danima reagirao gradonačelnik Pinterović te se *upustio u borbu protiv svakoga pokušaja neopravdana poskupljivanja živeža, koju je odonda besprekidno, nepokolebljivo i s najvećom energijom vodio*.²³

27. srpnja

Dnevnik ratne svakidašnjice započinje zapravo 27. srpnja, dan poslije mobilizacije. Novine bilježe: *Savjetnik direkcije Hrvatske zemaljske banke Mirko Herrmann uručio je gradonačelniku Pinteroviću 1.000 kruna za Društvo Crvenog križa u Osijeku*, a redakcija *Die Drau* izražava *nadu da će za tim primjerom krenuti i drugi, pa je čak spremna da preuzima priloge za Crveni križ*. Uslijed mobilizacije u gradu je povećan osobni promet te je sve do 19. kolovoza *iz sigurnosnih obzira morala biti pojačana plinska ulična rasvjeta, i to na taj način da su za vrijeme od 27. srpnja do 11. kolovoza i opet u noći 17. i 18. kolovoza gorile sve polunočne svjetiljke cijelu noć, a od 29. srpnja do 11. kolovoza sve plinske svjetiljke gorile su 30 minuta dulje nego obično*. Uslijed toga je Gradska općina imala povećanje troškova od 614 kruna i 29 filira.²⁴

Slavonische Presse objavljuje brzojavku iz Budimešte da je *Službeni list* objavio ratno stanje na cijelom području Krune Sv. Stjepana koje je počelo 26. srpnja. U brzojavci je dodano da je ista takova obavijest objavljena i u austrijskom Službenom glasniku. O razvijanju ratne atmosfere svjedoče i stranice tih novina, pa je objavljen čitateljstvu *poziv naciji iz Budimpešte vezan uz naslov Rat sa Srbijom*. Poziv je završio *da djela spremnosti na žrtve i domoljubne odanosti mogu postaviti osnove za ljepšu, bolju i sretniju budućnost*.²⁵ Čitatelji, a i cjela osječka javnost, bili su obaviješteni da su u odsutnosti velikog župana baruna Ivana Adamovića odgovarajuće ministarstvo i ban u Zagrebu imenovali za vladinog komesara u Virovitičkoj županiji i u gradu Osijeku bansko savjetnika dr. Milan Brezinščaka.²⁶

²³ Posebno izdanje, *Die Drau*, Osijek, 26. 7. 1914., str. 1-2; *Slavonische Presse*, Osijek, 27. 7. 1914., str. 1.

²⁴ „Lokal-Nachrichten“, *Die Drau*, Osijek, 27. 7. 1914., str. 5, 6; HR-DAOS-6, fond Gradsko poglavarstvo, 1065 / 1914., Knjiga zapisnika glavnih skupština, Zapisnik od 4. rujna 1914., red. br. 381, str. 31.

²⁵ Posebno izdanje, „Rat sa Srbijom“, *Slavonische Presse*, Osijek, 28. 7. 1914., str. 1.

²⁶ *Die Drau*, Osijek, 27. 7. 1914., str. 5, 6.

Nakon uvođenju ratnog stanja *Slavonische Presse* je objavio različite službene obavijesti, a komandant Osječkog saveza vojnih veterana dr. Theodor grof Pejačević je putem tih novina pozvao članove Veteranskog saveza ovdašnjeg gradskog zapovjedništva da se aktivno uključe u postupak održavanja reda i mira.²⁷

Ratne prilike će ubrzo mijenjati dotadašnju osječku svakodnevnicu i navike brojnih Osječana što se i najavljivalo putem novina. Tako su mogli građani saznati da su mnogi službenici *pozvani pod zastavu* pa su npr. *banke vrijeme svoga uredovanja* ograničile na *prijepodnevnih 3,5 sata rada, i to od 8.30 do 12.00 sati, što nije bilo nadoknađeno popodnevnim radom blagajni*.²⁸

28. srpnja (utorak)

Uredništvo novina *Die Drau* bilježi da je u cijeloj zemlji, s obzirom na mobilizaciju, uvedena preventivna cenzura u tisku. Javljaaju i o prvim ovdašnjim prijavama brojnih osoba u *popunidbenom zapovjedništvu* koji se dragovoljno javljaju u vojsku. Nove prilike odrazile su se i na postupke u vezi s redom prometa na linijama državnih željeznica. Građanstvo je obaviješteno da je *od današnjega dana na snagu stupio Ratni red vožnje* koji se odnosi na putnički promet na važnijim linijama: *Arad, Baja, Zagreb, Zemun, Temišvar, Osijek, Sisak, Novi Sad, Veliki Varadin i Subotica*. Prema gradu Rijeci prometovao je iz Budimpešte brzi vlak preko Zakanja i Zagreba. Čitateljstvu su posebnim bilješkama priopćena i nova pravila vezana za promet roba i telefonskih veza.²⁹

29. srpnja (srijeda)

Toga dana se prvi puta u lokalnim vijestima *Slavonische Presse* pojavio poziv *plemenitim ljudskim srcima* koji je potpisala grofica Otilija Althann³⁰, predsjednica osječke Podružnice Crvenoga križa. Ona je pozvala *da se požuri u pomoć onima kojima je sada iz različitih razloga zaista potrebna*, pa je naglasila, *neka svatko da što može, neka žrtvuje na oltar plemenite ljudske ljubavi, neka podnese žrtvu za naše supruge, braću i sinove koji za nas na bojišnici trpe i krvare*.³¹ Osječka je javnost mogla pročitati da je industrijalac i gradski zastupnik Adam pl. Reisner već uplatio u gradsku blagajnu za *Crveni križ* te za obitelji vojnika (pričuvnici, doknadni pričuvnici i pučki ustaše) 20.000 kruna. Za istu namjenu su uplatili svaki 10.000 kruna Gustav Blau i Konrad pl. Pfeiffer³², također ugledni osječki gospodarstvenici.

²⁷ „Lokalnachrichten“, *Slavonische Presse*, Osijek, 28. 7. 1914., str. 4.

²⁸ Isto, str. 5.

²⁹ „Lokal-Nachrichten“, *Die Drau, Osijek*, 27. 7. 1914., str. 5, 6.

³⁰ Vidi opširnije: Zlata Živaković-Kerže, „U službi humanosti – Otilija grofica Althann“, *Godišnjak Njemačke zajednice / Jahrbuch*, vol. 30, Osijek, 20023., str. 43-56.

³¹ „Lokalnachrichten“, *Slavonische Presse*, Osijek, 29. 7. 1914., str. 3.

³² Isto; HR-DAOS-6, fond Gradsko poglavarstvo, 1065 / 1914., Knjiga zapisnika glavnih skupština, Zapisnik od 4. rujna 1914., red. br. 340, str. 4.

30. srpnja (četvrtak)

U lokalnim vijestima u *Slavonische Presse* prvi put je spomenut skok cijene prehrambenih proizvoda, i to naročito brašna i kruhu, koji su, po zapisu novinara, poskupljivali *gotovo svakog sata za po dva filira po kilogramu*. Navedeno je da je krušno brašno u trgovinama preksinoć (28. srpnja) *stajalo 38 filira po kilogramu, a već ujutro narednoga dana u 7 sati je 42 filira, u 8 sati 44 filira, te je od tada do danas dostiglo 64 filira po kilogramu*. Uredništvo tog osječkog dnevnog lista je upozoravalo nadležne čimbenike *da ne ostavi građanstvo na milost i nemilost onih koji izlažu građane tom poskupljenju, jer grad i država imaju dužnost da štite obitelji kojih se bližnji moraju suočiti s neprijateljem, od takvog povišenja cijena tih i živežnih namirnica*.³³ No, u vijestima vezanim za onodobnu svakodnevicu objavljivale su te dnevne novine i npr. recept za pripremu ledene čokoladne torte.³⁴

31. srpnja (petak)

U vijestima iz Osijeka bilježe se manifestacije većih i manjih skupina ljudi koje uz pjesmu i uzvike *Živio* prolaze gradom. Riječ je o mlađim ljudima koji nose zastave ili maramice privezane za štapove, pjevajući ratničke i domoljubne pjesme uzvikujući: *U rat! Dolje sa Srbijom!* Istodobno su nazdravljali svojoj vojsci. Tom ushićenju su se priključivale i osobe vojnih postaja stacioniranih u Osijeku, a sve se odvijalo uz izričitu oduševljenost s obzirom na to da se slava pripisivala jednoj od najboljih vojsci na svijetu, *austrijsko-ugarskoj vojsci koju valja hvaliti*. Brojale su se na više tisuća rezervisti i vojni obveznici koji su se javljali u Osijeku i na mnogim mjestima te bili unovačeni. Svaki vlak koji je stizao na gornjogradski kolodvor dovozio je (prolazno) tisuće vojnika. Osječke su ulice imale odliku velegrada, posvuda se uočavala živost, a rat koji je nastupao i tekso postaje jedinstvena tema među svim stanovnicima Osijeka. Mnoštvo se ovih dana vidjelo i na tramvajskim stanicama, prometovanje konjskog tramvaja je bilo neograničeno, a tramvajska kola su od ranog jutra do kasne večeri bila prepuna pa je prosječni prihod konjskog tramvaja porastao na dnevnih 700 kruna, a odvijao se na veliko zadovoljstvo građana. Zacijelo je za tadašnje čitatelje bilo značajno saznanje da je upravo toga dana počeo ponovno s radom obnovljeni donjogradski *Prvi osječki mlin na valjke* Josipa Krausa, koji je u požaru stradao prethodne godine. Počeo je meljavom pšenice i najavljeno je da će *već toga tjedna brašno biti usmjereno potrošačima*.³⁵

Ovi prvi ratni dani nisu prolazili i bez posebnih vijesti koje su se ticale neprijatelja. Javljalo se tako da je *prethodnog dana poslijepodne ovdášnja policija kao špijuna ubitila jednog srpskog časnika, i to na dojavu jednog građanina*. Saopćeno je, međutim, da je ta osoba vrlo brzo oslobođena jer da je *riječ o mjesnom sucu Jankoviću iz Dervente*.³⁶

³³ „Lokalnachrichten“, *Slavonische Presse*, Osijek, 30. 7. 1914., str. 3.

³⁴ Isto, 30. 7. 1914., str. 4.

³⁵ „Lokal-Nachrichten“, *Die Drau*, Osijek, 29. 7. 1914., str. 5.

³⁶ Isto, 5.

Da događaji vezani za početak rata nisu smanjili potrebu poduzetnika u akcijama kako bi se njihovi poslovi uspješno nastavili ostvarivati potvrđuju novinski zapisi. Tako npr. trgovac knjigama i papirom Julio Pffeiffer u Deszatićinoj ulici (Ulica Hrvatske Republike) u svojoj knjižari nudi krajem srpnja nalivpera u cijeni od 8 do 25 kruna prema vrsti, zatim tintu za nalivpera i za druge potrebe, različite vrste mapa, notesa, olovaka te rječnika itd., a trgovac Ivan Bukšeg iz Kapucinske ulice reklamirao je u svojoj trgovini različite vrste putničkih kovčega, putnih nesesera, toalet torbica, veliki šal za putovanje i ostale potrepštine za putovanja s različitim cijenama za djecu, gospodu i dame.³⁷

Također *Die Drau* objavljuje, na hrvatskom jeziku, poziv gradonačelnika Pinterovića upućen sugrađanima da u ime *patriotske dužnosti onima, koji brane domovinu* daruju priloge za *mnoge obitelji naših sugrađana bez branitelja, bez opskrbe, jer su očevi i muževi morali poći na ratište, te su izvrgnute sada velikoj bijedi i nevolji*. Gradonačelnik je poručio da će novčane priloge i ine darove Gradsko poglavarstvo primati *sa zahvalnošću*.³⁸

Iz gradskog života se pak saznaje: mogućnost da novine *Die Drau* ograniči izdanje zbog možebitnih potreba vezanih uz rat (ograničena isporuka papira i dr.), pri čemu se uredništvo nada da to može biti samo kratkotrajno.³⁹

Slavonische Presse objavljuje vijest o novom poskupljenju živežnih namirnica – istaknuto je *da se bojalo da će se time ponovno morati baviti*, što je dokazalo time da su sa svih strana stigle ogorčene žalbe zbog poskupljenja i da su javljena nevjerojatna povišenja cijena različitih artikala. Neke cijene su postigle vrlo visoke razine pa je uredništvo tih novina apeliralo u interesu cjelokupnog stanovništva *da opunomoćeni čimbenici što je brže moguće glede toga ureduju*.⁴⁰

Ali što se tiče nastupa ovdašnjeg vojnog i građanskog stroja i organizacije list *Die Drau* javlja kako *sve teče po špagi*, pogotovu kada je riječ o mobilizaciji, koja je tekla uz veliki posao *bistre glave i sigurne ruke*. Javlja se o besprijekornom opremanju i ekipiranju trupa. Tako i ovdašnji Crveni križ je spreman za eventualne potrebe.⁴¹

Opisujući uzbudljive scene na velikim i malim željezničkim stanicama redakcija novina *Die Drau* predočavala je čitateljstvu kako djeca i žene uzbuđeni ispraćaju očeve, muževe i sinove *koji od njih odlaze, a možda ih nikada više neće vidjeti*. Izvjestitelj dodaje da se nigdje ne čuje gundanje s obzirom na tugu supruga, matera i zaručnica nego tek želje za ponovnim susretom. Jer, *nigdje nije neki rat više nego drugdje iz duše jednog naroda rođen, nego ovaj rat...* Bilješka upozorava da se sada pružaju mnoge ruke pomoći ali da je

³⁷ Isto, 30. 7. 1914., str. 4.

³⁸ Isto, 1. 8. 1914., str. 12.

³⁹ Isto, 30. 7. 1914., str. 5.

⁴⁰ „Lokalnachrichten“, *Slavonische Presse*, Osijek, 31. 7. 1914., str. 3.

⁴¹ „Lokal-Nachrichten“, *Die Drau*, Osijek, 30. 7. 1914., str. 5.

to još malo za 1,000.000 onih koje ostaju, pa stoga poziva *svakoga kog nije rat neposredno pogodio te čiji je život siguran, a njegova krv za domovinu nije zatražena, koliko god može pridonese, u ime ljubavi za domovinu, a i najmanji doprinos doći će dobro!* Uredništvo je već zabilježilo i prve priloge, a u ovom broju posebno je naveden doprinos od 100 kruna Maxa Löwya te 30 kruna direktora Union-parnog mlina Juliusa Fischera, te isto toliko kruna od činovnika iz spomenutog mlina. U pregledu prvih doprinosa spominju se i mjesni poduzetnici Weiss te Herrmann s 200 kruna te Speiser i sinovi također s 200 kruna, i to Crvenome križu itd. Taj broj lista zaključuje prethodnog dana obavljen posao razmatranja ograničenja cijena za prehrambene namirnice te objavljuje najviše cijene za brašno, i to posebice za mlinare, a posebno za trgovce, te najviše cijene mesa – teletine, govedine i svinjetine po vrstama. Objavljeno je nadalje da je zabranjen izvoz mesa i brašna bez odobrenja Gradskog poglavarstva uz prijetnju uhićenja, zatvorske i novčane kazne za slučaj suprotstavljanja toj odluci. Toga je dana i zabranjen putnički promet na rijeci Dravi na relaciji Osijek – Aljmaš.⁴²

1. kolovoza (subota)

S prvim danom kolovoza, u vezi sa ratom sa Srbijom, na prvoj stranici *Slavonische Presse* javio se gradonačelnik Pinterović i obratio građanstvu naznačivši dužnost brige za brojne obitelji sugrađana koji su ostali bez hranitelja nezbrinuti pošto im je otac, muž mobiliziran u rat pa su time izložene velikim potrebama. Stoga se gradonačelnik zauzimao u svom pozivu (na njemačkom jeziku na 1. stranici tih novina, a na hrvatskom jeziku na 5. stranici) *da se iz patriotske dužnosti prema onima koji brane domovinu ublaži bol i nevolja žena i djece naših hrabrih vojnika, domobrana i pučkih ustaša, da se ublaži bol i muke vitezova naših ranjenika, pa u vezi s tim apelira na toli često puti i sjajno posvjedoče požrtvornost Osječkoga građanstva, da i ovaj puta i to još u većoj mjeri zasvjedoče svoju ljubav prema bližnjemu.* Gradonačelnik je pozivao u vezi s tim na sudjelovanje *u uzvišenome zadatku Crvenoga križa* i naznačuje da će novčane priloge i druge darove Gradsko poglavarstvo primati sa zahvalnošću.⁴³

U *Die Drau* zapaža se na str. 6. prazan prostor što očito svjedoči primjeni najavljene cenzure. Po procjeni isključeno je nešto više od 20 redaka.⁴⁴

Zabilježeno je da je do daljega obustavljen autobusni promet zbog potreba javne sigurnosti *što je od javnosti rado pozdravljeno jer to smanjuje utjecaj prašine i benzinskih para.*⁴⁵

Slavonische Presse javlja da uz svu brigu i odredbu o najvišim (limitiranim) cijenama za pojedinu robu, što se ticalo također i mesa, osječke domaćice nisu bile,

⁴² Isto, 31. 7. 1914., str. 3.

⁴³ „Poziv“, *Slavonische Presse*, Osijek, 1. 8. 1914., str. 1, 5.

⁴⁴ „Lokal-Nachrichten“, *Die Drau*, Osijek, 1. 8. 1914., str. 6.

⁴⁵ Isto, 7. 8. 1914., str. 3.

nažalost, u prilici da nabave meso. Već prvog dana kolovoza bilo je teško nabaviti bilo govedinu i svinjetinu bilo janjetinu. Nestašica se tumačila neuobičajenim povećanjem ljudi pristiglih (zbog mobilizacije) u Osijek, a njih je na tisuće, koji su se također snabdijevali ovdje posljednjih pet dana što je zahtijevalo da se omogući veći priljev mesa i ostalih potrepština u grad Osijek.⁴⁶

Da je rat unio mnoge promjene u dnevni život, svjedoče mnoge vjestice. Tako npr. *Die Drau* objavljuje obavijest trgovačkom i obrtničkom svijetu *na znanje da će za cijelo vrijeme ratnoga stanja, do opoziva biti ukinut neradni dan nedjeljom pa će poslovni ljudi i poduzeća moći svake naredne nedjelje raditi svaki dan*. Nadalje, svo civilno stanovništvo se obavještava da za slučaj spremanja na putovanje moraju pribaviti potrebnu putnu ispravu koju izdaje osječki policijski komesarijat. Takve će se isprave izdavati onima koji će dokazati da je njihovo putovanje od javnog ili vojnog interesa, a drugim osobama takve isprave neće se izdavati. U slijedu takovih vijesti javlja se i gradonačelnikova odredba od kraja srpnja, a primijenjena početkom ovog mjeseca, o ograničenju cijena za brašno, slaninu, ulje, rižu, hrenovke, meso i dr. namirnice.⁴⁷

2. kolovoza (nedjelja)

Ratna svakodnevica utjecala je na inicijativu građana koju je gradonačelnik Pinterović, dan prije, najavio u novinama *Die Drau*. Sastanak glede toga održan je toga dana u dvorani Trgovačke i obrtničke komora te je osnovan *Odbor za podupiranje onih oskudnih obitelji*⁴⁸, koje su uslijed ratne spremlje ostale bez hranitelja.⁴⁹

U jeku rata, tek započetog, poslovni svijet zainteresiran je za promet svojih proizvoda pa je tako npr. proizvođač različitih kola *Josef Herre & sonn* iz Pejačevićeve ulice (Ulica Pavla Pejačevića) nudio putem *Die Drau* velik izbor *kako kola različite namijene tako i pribora*.⁵⁰

4. kolovoza (utorak)

Tih se dana naveliko pisalo o ratu pa je uvodni članak *Europski rat* naslovljen u *Slavonische Presse* Osječanima donio opširan članak o tome da je rat nedavno počeo

⁴⁶ „Lokalnachrichten“, *Slavonische Presse*, Osijek, 2. 8. 1914., str. 4.

⁴⁷ „Lokal-Nachrichten“, *Die Drau*, Osijek, 1. 8. 1914., str. 6.

⁴⁸ Predsjednik *Odbora* bio gradonačelnik odvjetnik dr. Ante Pinterović. Imao je dva pododbora – na čelu pododbora za Gornji grad i Tvrđu nalazio se odvjetnik dr. Hugo Spitzer, a predsjednik pododbora za Donji grad i Novi grad bio je dr. Jovan Muačević. Prvi je odbor djelovao u prostorijama Trgovačko-obrtničke komore za Slavoniju u Chavrakovoj ulici (današnja Europska avenija), a drugi u zbornici donjogradske Pučke škole (stara zgrada današnje OŠ Jagode Truhelke). Odbor je dijelio *potporu bez obzira na narodnost, vjeroispovijest i zavijačnost*, i to u *gotovom novcu i na želju molitelja u robu*. Potpore su dobili *svi potrebni* nakon što su se prijavili *odnosnim pododborima*. (Vidi: HR-DAOS – 6, fond Gradsko poglavarstvo, kutija 5766, Zapisnik od 4. kolovoza 1914.; HR-DAOS-411, fond Crveni križ Osijek, Kutija 30/1, Oglas, 4. 8. 1914.)

⁴⁹ „Lokal-Nachrichten“, *Die Drau*, Osijek, 1. 8. 1914., str. 5.

⁵⁰ Isto, 1. 8. 1914., str. 10.

(rat kasnije nazvan Veliki rat, odnosno Prvi svjetski rat) kao i najavu da odvijanje sukoba i uključivanje sudionika u taj sukob s različitih strana govori u prilog pobjede Centralnih sila, tj. Njemačke, Austro-Ugarske Monarhije i saveznika. Stoga je članak završavao očekivanjem pobjede sila Trojnog saveza..⁵¹

Tekući život u gradu, tj. svakodnevica, usredotočava se, međutim, i na potrebe trenutka pa je *Slavonische Presse* pisao o osnivanju *Odbora za pomoć obiteljima vojnih rezervista*. Po dijelovima grada je objavio popis prvih doprinosa, i to uglavnom poznatih, uglednih i dobro situiranih Osječana npr. Vaso Muačević, Oskar Weissmayer, dr. Hugo Spitzer, dr. Rikard Kraus, dr. Ante Pinterović, bankar Julius Sorger, Weiss & Herrmann, Alois Ludvig Krauss, Nikola Birovac, Hugo Weiss, liječnik Dušan Vranešević i drugi sugrađani.⁵²

Javlja se potom i o odredbama o ograničavanju cijena živežnim namirnicama. Tako su određene nove cijene salamama na veliko i na malo.⁵³

Novine *Die Drau* objavljuju obraćanje gradonačelnika ulagačima štednje naznačujući im da su ulozi štediša sigurni, a da bi štetno bilo zadržavati novce kod kuće i tako narušavati financijske mogućnosti banaka i drugih novčanih ustanova.⁵⁴

5. kolovoza (srijeda)

Poziv za primanje darova i novčanih priloga ponovio je gradonačelnik Pinterović u novinama *Die Drau*, i to uz vijesti o velikom broju onih koji su se odazvali pozivu dr. Brezinščaka i uplatili svoje doprinose za *Crveni križ* te za obitelji rezervista. Među navedenim su se upisanom svotom isticali član Gradskog poglavarstva Vaso Muačević s 2.000 kruna, predsjednik Trgovačko-obrtničke komore za Slavoniju u Osijeku Oskar Weissmayer sa 600 kruna, gradonačelnik Pinterović i dr. Ivan Richard Kraus svaki po 500 kruna itd.⁵⁵

6. kolovoza (četvrtak)

Toga dana i za ovdašnje dnevne novine *Slavonische Presse* Europski rat postaje Svjetski rat. To je tadašnji građanin Osijeka mogao da sazna iz prvog članka na prvoj stranici naslovljen *Engleska je objavila Njemačkoj rat*. Naravno uvodna bilješka neće propustiti da naglasi da se ova strana, strana Centralnih sila, *bori za pravednu stvar*.⁵⁶

⁵¹ *Slavonische Presse*, Osijek, 4. 8. 1914., 1.

⁵² „Lokalnachrichten“, *Slavonische Presse*, Osijek, 4. 8. 1914., 3.

⁵³ „Lokal-Nachrichten“, *Die Drau*, Osijek, 8. 8. 1914., 5.

⁵⁴ „Lokal-Nachrichten“, *Die Drau*, Osijek, 5. 8. 1914., str. 4.

⁵⁵ Isto, 3. 8. 1914., str. 3.

⁵⁶ *Slavonische Presse*, Osijek, 6. 8. 1914., str. 1.

7. kolovoza (petak)

Kako obavještavaju novine *Die Drau*, barun Gutmann dao je na svoj trošak urediti (prihvatnu) bolnicu na gornjogradskom kolodvoru svoje željeznice, i to za teške ranjenike, s potrebnim komforom i mogućnošću potrebne skrbi do odlaska u jednu od gradskih bolnica.⁵⁷

O tom događaju je pisao i *Slavonische Presse*.⁵⁸

Gradonačelnik Pinterović, uz barunicu Lügendorf i Bartu von Labaš, upućuje poziv *damama Osijeka da u ovim teškim danima kušnje dočekaju vojnike, bilo bolesni, bilo ranjeni, bilo umorni stižu i prolaze kroz naš grad da im se pruži osvježenje i okrepljenje*. Dame su pozvane prvenstveno da pridonesu da se ublaže njihove teškoće. Vezano uz to sve gospođe koje se hoće i mogu odazvati tom pozivu da učine dobro djelo pozvane su na razgovor o tome kako da se to obavi.⁵⁹

Potrebe ratnog vremena podmirivane su i na druge načine. Tako *Slavonische Presse* piše da je direktor Politzer predao osječkom Crvenom križu 600 petrolejskih svjetiljki, koje su služile u vrijeme kada se štedjelo na plinu za osvjetljavanje ulica. One su tako od sada poslužile kao rasvjeta u provizornim bolnicama i sobama bolesnika.⁶⁰ Odjeci toga / tih akcija / uočavaju se u dnevnim izvještajima u novinama *Die Drau* i zacijelo drugih. Tako 11. kolovoza *Die Drau* objavljuje uplatu od 405 kruna za Crveni križ te 440 kruna za obitelji vojnih rezervista te popis onih koji su grofici Otiliji Althann, predsjednici Crvenoga križa, uplatili službenici i drugi djelatnici iz Kr. financijske direkcije u Osijeku.⁶¹

Toga je dana izrečena kazna osječkom pekaru Sergiju Dimitrovu iz Teretne ulice br 36 (današnja Ulica kardinala Alojzija Stepinca) zbog toga jer je prodavao kruh 3 filira skuplje po kg nego što je bilo dopušteno (limitirano). Kažnjen je novčano u visini od 300 kruna.⁶²

8. kolovoza (subota)

Javlja se od tada vrlo opsežno vijesti koje će u narednom razdoblju snažno zaokupiti, naročito ženski dio stanovništva. Na temelju kraljevog poziva da se pomogne braći i sinovima, muževima i voljenima koji su otišli u *rat za prijestolje i domovinu* obraća se osječkim gospođama i zaručnicama gđa Fanny Soppe, supruga pukovnika iz osječke Tvrđe da svoj zlatni nakit, kolikogod on bio *simbol vječne vjernosti i neraskidive zajednice pred oltarom za vjenčanja ili u posvećenim trenucima da ga predaju*

⁵⁷ „Lokal-Nachrichten“, *Die Drau*, Osijek, 7. 8. 1914., str. 3.

⁵⁸ „Lokalnachrichten“, *Slavonische Presse*, Osijek, 7. 8. 1914., str. 4.

⁵⁹ „Lokal-Nachrichten“, *Die Drau*, Osijek, 10. 8. 1914., str. 3, 4.

⁶⁰ „Lokalnachrichten“, *Slavonische Presse*, Osijek, 7. 8. 1914., 4.

⁶¹ „Lokal-Nachrichten“, *Die Drau*, Osijek, 1. 8. 1914., 5.

⁶² „Lokalnachrichten“, *Slavonische Presse*, Osijek, 7. 8. 1914., 4.

– *naušnice, prstenje i druge zlatne predmete za potrebe domovine*. Najavljeno je da će se ti pokloni javno objaviti. Poziv je dan pod nazivom *Dajem zlato za željezo*.⁶³ Uz ovo su objavljeni i prvi osječki darodavci: spomenuta gđa Soppe (vjenčani prsten, ogrlica i jedan medaljon), te gđin i gđa odvjetnika Huge Spitzera (oba vjenčana prstena i narukvicu). Vijesti o poklonima ove vrste javljat će se tekućeg i narednog mjeseca, ali i kasnije.⁶⁴

U lokalnim vijestima razrađena su pravila po kojima uredi trebaju postupati u svrhu zaštite obitelji pozvanih rezervista, a tome se priključuju i vijesti o poklonima i o različitim aktivnostima vezanim uz ratno vrijeme. List *Slavonische Presse* piše da je Konrad von Pfeifer obavijestio gradonačelnika Pinterovića o namijeni 8.000 kruna za obitelji mobiliziranih vojnika te 2.000 kruna za potrebe *Crvenoga križa*. O brizi vlasti za dnevne potrebe građana svjedočila je, pak, vijest o utvrđenim najvišim cijenama mesnih prerađevina za proizvođače i mesare te za maloprodaju kao što su salame i drugi proizvodi. Te cijene u maloprodaji su se ticale i gostionica, odnosno njihove ponude.⁶⁵

Ratne prilike očito su zahtijevale uvođenje mjera i pravila za građanstvo kakvih u prethodnom razdoblju nije baš bilo. Tako su npr. organi javne sigurnosti pozvali vozače automobila na veliki oprez naročito u vožnji s obzirom na pozive koje im mogu u interesu javne sigurnosti uputiti pripadnici sigurnosne straže, oružnici, patrole i drugi, jer bi u slučaju ne odaziva bili izloženi oružanoj paljbi.⁶⁶

9. kolovoza (nedjelja)

Iz objavljenih priloga u *Slavonische Presse* uočia se nastojanje vlasti da usmjeri pozornost građanstva i na druge pojave u vezi s ratom. Tako novine toga dana prenose obavijest službenih *Narodnih novina* kojom se upozorava na oprez glede pojave u Monarhiji sumnjivih osoba, koje, kada ih netko zapazi, mora prijaviti oružništvu/žandarmeriji kako bi postali bezopasni.⁶⁷

10. kolovoza (ponedjeljak)

Slavonische Presse su toga dana objavile izvanredno izdanje u kojem pod naslovom *Svjetski rat obavještavaju čitatelje o prodorima naših jedinica* i o tome da su *njemačke krstarice razorile francuske utvrde* te da su bombardirani pojedini gradovi.⁶⁸

⁶³ Vidi opširnije: Z. Živaković-Kerže / Zvezdana Penava Brekalo, „O akciji *Zlato za željezo* u osječkim novinama na njemačkom jeziku“, *Godišnjak Njemačke zajednice / Jahrbuch*, vol. 31, Osijek 2024., str. 71-86.

⁶⁴ „Lokal-Nachrichten“, *Die Drau*, Osijek, 11. 8. 1914., str. 3.

⁶⁵ „Lokalnachrichten“, *Slavonische Presse*, Osijek, 8. 8. 1914., str. 2.

⁶⁶ „Lokal-Nachrichten“, *Die Drau*, Osijek, 14. 8. 1914., str. 4.

⁶⁷ „Lokalnachrichten“, *Slavonische Presse*, Osijek, 9. 8. 1914., str. 3.

⁶⁸ Isto, 10. 8. 1914., str. 1, 2.

11. kolovoza (utorak)

Slavonische Presse su objavile i *pastirsko pismo* đakovačkoga biskupa Ivana Krapca s napomenama o odluci da se u svim crkvama Biskupije održe molitve za sve koji su mobilizirani.⁶⁹

12. kolovoz (srijeda)

Najavljeno je i osnivanje odbora bitnog za brigu o transportima ranjenika⁷⁰, pa se iz *Slavonische Presse* saznaje da će mu predsjednik biti grof Marko Pejačević te zamjenici i članovi odbora gradonačelnik Ante Pinterović, liječnik Ferdinand Knopp, odvjetnik Hugo Spitzer, liječnik Muačanin i odvjetnik Franjo Papratović. Odbor je trebao obuhvatiti pojedine službenike i liječnike iz pojedinih dijelova grada, a određeno je i koje poslove u vezi s tim mora obavljati Crveni križ.⁷¹

Bilježe se prve pojave nedostatka osoblja za neke poslove. Tako *Die Drau* objavljuje da je predsjedništvo Kr. Zemaljske vlade zatražilo putem službenih glasila da svaki umirovljeni upravni činovnik, koji bi se želio reaktivirati pošalje brzojavno zamolbu navedenoj vladi.⁷² Toga je dana naznačeno da se uspostavljaju, po vijestima koje slijede, službe prijeko potrebne u ratnim vremenima. Tako se za poslove bolničkih njegovateljica prijavilo 74 Osječanki, a među njima i barunica Lütgendorf s kćeri, barunica Ambrosy, Josefina i Johana Axmann, supruga liječnika Vraneševića, Fanny Soppe, supruga pukovnika, supruga liječnika Gojtana, gđa Truhelka, dvije gospođice Rott, gđa Herrmann, gđa Milojević, gđa Weiss i druge.⁷³

Bilo je očito da je rat tražio neke promjene običaja i propisa iz mirnodopskog razdoblja pa je *Slavonische Presse* objavio da će se za cijelo razdoblje rata, temeljem ministarske odredbe, ukinuti nedjeljni neradni dan za one obrte i trgovine meloprodaje za koje je to do tada vrijedilo po propisima iz 1891. godine.⁷⁴

Novine *Die Drau* su objavljivale i *Listu gubitaka na ratištu* s pojedinačnim popisom.⁷⁵ (U brojevima nakon 17. kolovoza redaju se redovno *Liste gubitaka*.)

13. kolovoza (četvrtak)

Iz gradskog magistrata (sjedišta gradonačelnika) pozvan je *Crveni križ* da uspostavi postaju za osvrježenje vojnih jedinica koji prolaze kroz Osijek.⁷⁶

⁶⁹ Isto, 11. 8. 1914., str. 3, 4.

⁷⁰ Osnovan je 19. kolovoza te godine.

⁷¹ „Lokalnachrichten“, *Slavonische Presse*, Osijek, 12. 8. 1914., str. 3.

⁷² „Lokal-Nachrichten“, *Die Drau*, Osijek, 12. 8. 1914., str. 2.

⁷³ „Lokalnachrichten“, *Slavonische Presse*, Osijek, 12. 8. 1914., str. 3.

⁷⁴ Isto, 12. 8. 1914., str. 3.

⁷⁵ „Lokal-Nachrichten“, *Die Drau*, Osijek, 17. 8. 1914., str. 5, 6.

⁷⁶ „Lokalnachrichten“, *Slavonische Presse*, Osijek, 13. 8. 1914., str. 3.

Slavonische Presse je toga dana objavio poslanicu osječkog nadrabina dr. Simona Ungara pripadnicima židovske vjerske zajednice s pozivom da se moli za veličanstvo kralja Franju Josipa te da se to obavlja za svake službe Božje kako bi Bog blagoslovio *našeg voljenog kralja i našu dragu domovinu*.⁷⁷

14. kolovoza (petak)

Usredotočivanje pozornosti na potrebe koje je izazivao rat podsjećalo je i proširenje sadržaja osječkih dnevnih novina *Slavonische Pressen* s novim temama. Tako je objavljen poziv mladima putem *Omladine* da se jave radi brige o ranjenicima u bolnicama te da tako i mladi pridonesu onome što je *njegovo Veličanstvo najmilostojivi car i kralj* dodijelio. Navedene su upute gdje se valja u Osijeku prijaviti (Gradska kuća u Ulici J. J. Strossmayera 1 te u Uredu liječnika Saše Isakovića).⁷⁸

15. kolovoza (subota)

Osječki gradonačelnik Ante Pinterović pozvao je putem *Slavonische Presse* građane, privatne liječnike i njegovateljice u vezi sa skupljanjem rublja, posteljine i drugih potrepština za ranjenike na srpskoj bojišnici. Ujedno list obavještava da se traže i liječnici te bolničarke i bolničari za odlazak na bojište u Srbiji.⁷⁹

18. kolovoza (utorak)

Povodom 84. rođendana cara i kralja Franje Josipa I. održan je u Osijeku tzv. Vojnički dan. Na tu su svečanost pozvani građani najavom koju im je uputio gradonačelnik Pinterović pri čemu je naznačio, prije dva dana, *patriotsku dužnost osječkih dama da cvijećem ukrase osječke ulice*. U istom broj *Slavonische Presse* je naznačio i druge aktivnosti koje će se provoditi u gradu na Dravi povodom toga dana. Osječani su obaviješteni i o brojnim uhićenjima u Istri i Dalmaciji, i to u vezi sa velikosrpskom propagandom u južnoj Austriji. U istom broju te osječke novine nisu propustile objaviti poruku iz redova čitatelja kako je neprilično da u ovim teškim vremenima *neke dame igraju tenis*. Neki su susretali uvečer mlade Osječanke, čak i sa oznakama *Crvenoga križa* na rukama koje su se vraćale s teniskog igrališta (u Pukovnijskom vrtu) pa su im ovim putem prigovarali *da ne mogu shvatiti da u tom teškom vremenu više vremena treba posvetiti znaku Crvenoga križa*.⁸⁰

20. kolovoza (četvrtak)

U uvodnom članku *Slavonische Presse* o bojišnici u Srbiji posebno je naglašena hrabrost vojnika iz Kraljevine Hrvatske i Slavonije te istaknuto da *Hrvati, koji uvijek*

⁷⁷ Isto, 13. 8. 1914., str. 3.

⁷⁸ Isto, 14. 8. 1914., str. 3.

⁷⁹ Isto, 15. 8. 1914., str. 4.

⁸⁰ Isto, 18. 8. 1914., str. 4.

*s radošću i oduševljenjem svoju krv za Habsburšku Monarhiju prolijevahu, da Hrvati na koje su Srbi u svojim opsjenama računali, bijahu oni koji su se naročitim junaštvom u obrani domovine protiv Srba borili. List je nadalje poručio da to nije posljednje što će začuditi Srbe i što će oni još doživjeti.*⁸¹

Objavljen je i pun tekst zahvale gradonačelnika Pinterovića glede poslanog cvijeća te razglednica povodom *Dana naših vojnika*, posebice u svrhu pomoći obiteljima *naših odvažnih ratnika*. Zahvalnost je bila upućena svim gospođama i djevojkama koje su toga dana kada je bio i rođendan cara i kralja Franje Josipa I. dale proslavi svoj patriotski i humani doprinos.⁸²

Javio se toga dana i Klub hrvatskih književnika iz Reiznerove ulice br. 50 s nadom da će stanovnici Osijeka prikupiti, tj. slati ranjenim vojnicima novine (hrvatske, njemačke, pa ako je moguće i češke te mađarske), čak i starijih datuma te također časopise i knjige.⁸³

22. kolovoza (subota)

Na početku lokalne rubrike *Slavonische Presse* obavještava čitatelje o sudovanju Prijekog suda kako bi o tome svatko znao što treba znati s obzirom da su predviđene oštre, čak i smrtna kazna za djela za koja je nadležan Prijeki sud. Građanima je najavljeno da će u gradu biti postavljene četverojezične obavijesti o obvezi javljanja na poslove žetve, odnosno berbe te od drugim obavezama vojne prirode.⁸⁴

23. kolovoza (nedjelja)

Barunica Lütgendorf obratila se opet putem *Slavonische Presse* usrdnom zamolbom za pomoć *spremnnoj javnosti* za doprinose ovdašnjim vojnim bolnicama. Izravnije je molila potrepštine svake vrste, pa i vino, cigarete itd. što je potreba za ranjenike koji su ovdje bili liječeni.⁸⁵

Slavonische Presse su veliki prostor izdvojili prikazu troškova koje je izazivao Prvi svjetski rat navodeći kako je austrijsko Ministarstvo financija naznačilo da za svakog čovjeka u vojsci dnevni utrošak iznosi 12 kruna, ali da uz to nisu uračunati izdaci za mirovine, razdvojeni život i za ostale ratne potrebe. Iz toga članka se moglo saznati po toj računici da će rat od 6 mjeseci trajanja, uz 2,000.000 mobiliziranih vojnika, stajati 4 milijarde i 300 milijuna kruna. Izneseni su i podaci za troškove, ali i podaci o gubicima – ubijenim, ranjenim i zarobljenim pripadnicima armija zemalja uključenih u rat, u Francuskoj, Njemačkoj, Rusiji, Srbiji itd., i to ne samo u sadašnjem svjetskom

⁸¹ *Slavonische Presse, Osijek*, 20. 8. 1914., str. 1.

⁸² „Lokalnachrichten“, *Slavonische Presse, Osijek*, 20. 8. 1914., str. 3.

⁸³ Isto, 20. 8. 1914., str. 4.

⁸⁴ Isto, 22. 8. 1914., str. 3.

⁸⁵ Isto, 23. 8. 1914., str. 4.

ratu nego i u nekim prethodnim. Novine su se toga dana pozabavile i pjesmama koje su na različitim ratištima pjevali vojnici, a u kojima se bilo prijeti neprijatelju, bilo izriče prezir i izvrgava ga se ruglu. Tako je npr. zabilježeno da su na jednom vagonu vojničkih vlakova ispisane ove kitice: *Svaki udar jedan Francuz! Svaki pucanj jedan Rus! Svaki Srbin mora mrijeti!*⁸⁶

25. kolovoza (utorak)

Slavonische Presse je objavio o potezu kneginje Pauline Metternich, koja je odlučila potaknuti da se vojnicima pošalju obojci⁸⁷. Smatrala je da se tom pošiljkom čini dobro, jer je to podizalo njihovu ratnu sposobnost. List, dapače, navodi kako obojci trebaju biti veliki oko 40 cm dužine / širine, pamučni te navodi da ih treba poslati u bolnicu Crvenoga križa u Osijeku smještenu u Ulici Loreza Jägerovoj ulici. Novine opominju građanstvo što je, s obzirom na *vrijeme kako jest*, u Osijeku zaboravljen jubilej vezan za 25-tu obljetnicu otvaranja Osječke regionalne izložbe (sajma), koju je 20. kolovoza 1889. otvorio tadanji ban grof Khuen Hederváry. *Slavonische Presse* je podsjećao kako je od tada grad doživio gospodarski i ini porast i da se u posljednjih 25 godina ovdje dogodilo više nego prije toga u cijelom jednom stoljeću.⁸⁸

26. kolovoza (srijeda)

Svojim čitateljima su novine usmjeravale pozornost na – čini se u to vrijeme bitno pitanje – trajanje rata. U tu svrhu na jednom novinskom stupcu prenosi pisanje lista *Militärarische Rundschau* u kojemu svoje čitateljstvo podsjeća na neke prethodne ratne okršaje kao što su Njemačko–francuski rat 1870./71., Rusko–turski rat 1877./78., pa Istočno–azijski rat između Rusije i Japana početkom 20. stoljeća i na tom vremenu nedavne Balkanske ratove 1912./13. godine. Pri tome su te novine završile razmišljanjem *kako se mora računati i sada da bi rat mogao trajati više mjeseci*.⁸⁹

Budući da je Osijek bio čvorište u koje su dopremani i odakle su se dalje otpremali ranjeni vojnici sa srpske bojišnice u *Slavonische Presse* zabilježeno da je parobrod *Sofija* sa tri broda – bolnice – ukrcao 500 ranjenika iz ovdašnjih bolnica radi toga da ih preveze u Budimpeštu.⁹⁰ Toga dana su u grad na Dravi stigla i dva vlaka s ranjenicima sa srpske bojišnice. Našli su se tu brojni Osječani, na gornjogradskom kolodvoru, među njima i gradonačelnik Ante Pinterović, koji su poklonili veliku pozornost ranjenicima. Preuzeo ih je *Odbor za podvorbu vojnika i ranjenika*, a članovi dobrovoljne sanitetske jedinice otpremili su ih, između ostaloga i javnim prijevozom (konjskim tramvajem) u

⁸⁶ Isto, 23. 8. 1914., str. 5.

⁸⁷ Komad tkanine u koji se umotavalo stopalo prije obuvanja.

⁸⁸ „Lokalnachrichten“, *Slavonische Presse*, Osijek, 25. 8. 1914., str. 3.

⁸⁹ Isto, 26. 8. 1914., str. 3.

⁹⁰ Isto, 27. 8. 1914., str. 3.

bolnice Crvenog križa u Jägerovoj ulici i u ostale gradske bolnice. U bolnici Crvenoga križa su njegu preuzele gospođe te osječke Podružnice.⁹¹

Slavonische Presse su u tom broju prije vijesti s raznih područja obuhvaćenih svjetskim ratom objavile 5-tu po redu *Listu gubitaka časnika i ljudstva* ovdašnjih vojnih jedinica na bojišnicama.⁹²

27. kolovoza (četvrtak)

U novinama se nastavlja čitateljima predočiti tzv. stanje rata pa se u uvodnom tekstu pod naslovom *Die Kriegslage (O stanju rata)* obradio prodor njemačkih jedinica na francusko tlo.⁹³

28. kolovoza (petak)

Toga dana je *Slavonische Presse* na prvoj stranici čitateljima nastavio priopćavati *sjajne pobjede*. Ukratko u uvodnom članku, baš pod naslovom *Sjajna pobjeda* list je naveo uspjehe njemačkih i austro-ugarskih jedinica *gdje god se sukobe sa neprijateljem*.⁹⁴

Osječani su i putem novina upozoravani i kako treba biti u ponečem štedljiv, o čemu svjedoči članak *Štedi plin!* Poziv je bio usmjeren prema gradskim upravnim tijelima, ali i rukovodstvima u industriji, pa i građanstvu, i to iz Ministarstva unutarnjih poslova. Najavljeno je i da će se s početkom rujna *gasiti u 21.00 sat plinski plamen u gradu*, jer je otežana opskrba ugljenom, a to *bi moglo još i više ograničiti ili posve isključiti javnu rasvjetu*.⁹⁵

29. kolovoza (subota)

List *Die Drau* objavljuje popis ranjenih i bolesnih vojnika iz osječkog garnizonu, a riječ je o ranjenima u nedavnim borbama – Marko Mihaljević, Martin Muradorij, Stjepan Fišer, Ivan Ugljik, Mijo Molnar, Janko Toth, Josip Sack, Franjo Lovošević i dr. s oznakama osječkih jedinica kojima pripadaju; iz 78. i 28. pukovnije.⁹⁶

Važne obavijesti stupile su, prema objavljenim vijestima, na snagu posljednjeg dana kolovoza na području Direkcije kr. mađarskih državnih željeznica glede vremena utovara i istovara vagona.⁹⁷

⁹¹ Isto, 27. 8. 1914., str. 5.

⁹² Isto, 27. 8. 1914., str. 4.

⁹³ „Die Kriegslage“, *Slavonische Presse*, Osijek, 28. 8. 1914., str. 1.

⁹⁴ „Sjajna pobjeda“, *Slavonische Presse*, Osijek, 29. 8. 1914., str. 1.

⁹⁵ „Lokalnachrichten“, *Slavonische Presse*, Osijek, 29. 8. 1914., str. 2, 3.

⁹⁶ „Lokal-Nachrichten“, *Die Drau*, Osijek, 29. 8. 1914., str. 5.

⁹⁷ Isto, 1. 9. 1914., str. 3.

30. kolovoza (nedjelja)

Među tzv. *Različitim ratnim izvještajima* u ovom je broju *Slavonische Presse* izabrao pisanje češkog lista *Narodni Listy* i zagrebačkog *Obzora*; tu je zapisano o *vjernim Hrvatima i Česima, o čudesnom držanju njihovih pukovnija na Južnoj bojišnici gdje da one neustrašivo stoje uz tron Njegovog Veličanstva*.⁹⁸

Slavonische Presse je prenio naredbu ministra unutarnjih poslova o tome da se zabranjuje nuđenje i / ili poklanjanje alkohola u vlakovima na kolodvorima.⁹⁹

Čitateljima se, pak u reklamnom dijelu, nudila zubna pasta *Kalodont*, a također i voda za usta *Kalodont*. Živčano oboljelima sanatorij *Schweizerhof*, pansion *Vila Dorra* u *Wetzelsdorfu* kod *Graza*, nudio je moderne zdravstvene metode liječenja.¹⁰⁰

30. kolovoza (ponedjeljak)

Novine su toga dana prenijele izvješće Gradskog poglavarstva upućenog vojnom izvijestitelju *Stjepanu Vallo* i gradskom vijećniku *N. Virovcu* da je utvrđena cijena slame skupa s dovozom na mjesto potrebe i da se primjenjuje od 1. rujna.¹⁰¹

Zaključak

Osječke dnevne novine na njemačkom jeziku *Slavonische Presse* i *Die Drau*, namijenjene građanstvu, pratile su osječku ratnu svakodnevicu, i to odmah nakon odjeka povodom sarajevskog atentata koji se zbio 28. lipnja. 1914. u Sarajevu. Putem tih novina, praktički nekoliko dana uoči izbijanja Prvoga svjetskoga rata, osječka svakodnevica bila je prožeta predratnom klimom. Tijekom srpnja i kolovoza, gotovo svakodnevno, se iz osječkog tiska moglo saznati o hrabrosti ovdašnjih ljudi, o oduševljenom (!) umiranju za Njegovo veličanstvo, o podmuklosti neprijatelja i tome slično, a dakako i o svemu što treba da podupre raspoloženje za pobjedonosne borbe i žrtve koje one traže. Svakodnevno su članci i novinske vijesti ukazivale da je rat unio mnoge promjene u dnevni život stanovnika grada na Dravi. Budući da je rat sve više uzimao maha i kako je vrijeme odmicalo navedene novine su čitatelje i osječku javnost sve više suočavali s ratnom svakodnevicom odgađajući Osječanima doba ponovnoga mira.

⁹⁸ „Različiti ratni izvještaji“, *Slavonische Presse*, Osijek, 30. 8. 1914., str. 2.

⁹⁹ „Lokalnachrichten“, *Slavonische Presse*, Osijek, 30. 8. 1914., str. 4.

¹⁰⁰ *Slavonische Presse*, Osijek, 30. 8. 1914., str. 7, 8.

¹⁰¹ „Lokal-Nachrichten“, *Die Drau*, Osijek, 30. 8. 1914., str. 4.

Osječka svakodnevica u zapisima novina *Die Drau* i *Slavonische Presse* (Kronologija srpanj – kolovoz 1914.) I. dio

Sažetak

Rad je napisan na temelju provedenih istraživanja i historiografskih rezultata dobivenih iz *Die Drau* i *Slavonische Presse*, i to putem članaka i kratkih vijesti. Osječka ratna svakodnevica obrađena je u obliku dnevne kronologije u prva dva mjeseca Prvog svjetskog rata putem detaljnih podataka u obliku kratkih vijesti i zapisa iz tih osječkih novina, koje su izlazile svakodnevno na njemačkom jeziku. Zbog obilja podataka, a prema pravilima *Jahrbucha*, obrađena je osječka svakodnevica od srpnja do kraja kolovoza 1914. godine. Tako je ovaj članak I. dio, a nastavak slijedi u sljedećem broju *Godišnjaka*.

Osijeker Alltag in den Aufzeichnungen der Zeitung *Die Drau* und *Slavonische Presse* (Chronologie Juli – August 1914) I. Teil

Zusammenfassung

Die Arbeit wurde aufgrund durchgeführter Forschungen und historiographischen Ergebnissen, gewonnen aus *Die Drau* und *Slavonische Presse*, und zwar mittels Artikel und Kurznachrichten, verfasst. Der osijeker Kriegsalltag wurde in Form einer Chronologie der ersten zwei Monate des Ersten Weltkrieges behandelt, mittels genauer Angaben in Form von Kurznachrichten und Aufzeichnungen aus diesen osijeker Zeitungen, die täglich in deutscher Sprache erschienen. Wegen der Angabenfülle und gemäß Regeln des Jahrbuches wurde der osijeker Alltag von Juli bis Ende August 1914 bearbeitet. So ist dieser Artikel der I. Teil und die Fortsetzung folgt in der nächsten Nummer des Jahrbuches.

Dr. sc. **Ivan Mirnik**, znanstveni
savjetnik, muzejski savjetnik
Mihanovićeve 32, Zagreb
i.a.d.mirnik@gmail.com

UDK: 737(497.5)(091)
Izvorni znanstveni rad
Prihvaćeno: 20.10.2025.

Dr. sc. **Branko Ostajmer**
Hrvatski institut za povijest
Opatička 10, Zagreb
bostajmer@gmail.com

Oskar Friml Antunović i njegova numizmatička zbirka u Arheološkome muzeju u Zagrebu

Istaknuti osječki društveni djelatnik, bibliofil, bibliograf i numizmatičar njemačkoga porijekla Oskar Friml Antunović (Petrovaradin, 1871. – Osijek, 1934.) ostavio je važan trag u različitim područjima života grada Osijeka, a naročito važna je njegova kolekcionarska strast koja je urodila neprocjenjivim zbirkama, danas pretežno pohranjenima u Muzeju Slavonije u Osijeku. U ovomu radu nudi se kraći presjek kroz Friml Antunovićev životopis te se potom potanje obrađuje i predstavlja njegova numizmatička zbirka koju je 1912. godine prodao Narodnom muzeju u Zagrebu (danas Arheološki muzej) i koja se i danas ondje čuva. Uz ovu zbirku vežemo i Friml Antunovićevu zbirku slavonskih denara koju je neposredno po smrti njegova kći također prodala Arheološkom muzeju.

Ključne riječi: numizmatika, numizmatička zbirka, antički novac, bizantski novac, srednjovjekovni novac, Oskar Friml-Antunović, Osijek

Uvod

U povijesti grada Osijeka Oskar Friml Antunović (Petrovaradin, 1871. – Osijek, 1934.) posve zaslužen u uživa ugled jednog od najznačajnijih bibliofila i bibliografa, a takva ocjena ima tim veću težinu uvažimo li činjenicu da je posrijedi sredina u kojoj sličnih pojedinaca gonjenih sakupljačkom strašću nije manjkalo. Njegova sakupljačka strast bila je odraz nesvakidašnje i nesebične ljubavi prema gradu u kojemu zapravo nije imao korijena, već je u njemu bio doseljenik, ali ni to u onodobnom Osijeku nije bila rijetkost.¹

Svoju bogatu i raznovrsnu zbirku, sačinjenu mahom od različitih osječkih tiskovina, uključujući i fotografije te zbirku osmrtnica, te nazvanu jednostavno *Osječka bibliografija*, prodao je 1929. godine gradu Osijeku, za potrebe mjesnoga muzeja, a naknadno su zbirci bile priložene i njegove bilježnice s podacima o zbirci, kao i autobiografske bilješke naslovljene „Moj život i rad“.

Slika 1. – Oskar Friml-Antunović

O Friml Antunoviću i njegovu radu pisano je u više navrata, ponajprije od strane autora koji su se bavili ili se bave kulturnom poviješću Osijeka. Zanimljivo je istaknuti da je već 1925. godine bio uvršten u leksikon *Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925–1925*, a autor te biografske natuknice bio je Rudolfo Franjin Magjer, Osječanin i nesumnjivo Frimlov dobar znanac. Magjer je, sukladno društvenopolitičkom trenutku, tom prilikom posegnuo isključivo za hrvatskom inačicom prezimena (Antunović), posve ispustivši onu izvornu, njemačku (Friml), a i cijela kratka natuknica vrijedna je citiranja:

„ANTUNOVIĆ OSKAR rodio se je 22. I. 1871. u Petrovaradinu. Veleposjednik u Osijeku, gdje je član svih mjesnih humanih i kulturnih društava. Prikupio je veliku zbirku starina, imenito knjiga (osječki pisci). Izrađuje bibliografiju grada Osijeka.“²

¹ Pri pisanju članka mogli smo se osloniti na pomoć brojnih kolega i prijatelja, pa koristimo i ovu prigodu da se zahvalimo Anji Bertol Stipetić, Ivi Cvitan, Tomislavu Bilić, Anti Grubišiću, Hrvoju Gržini, Rolandu Heideu, Željku Heimeru, Marku Grguru Ivankoviću, Igoru Krajcaru, Branislavu Miličiću, Miroslavu Nađu, Stjepanu Razumu, Ani Solter, Marini Vinaj i Domagoju Tomasu.

² Rudolfo Franjin Magjer, „Antunović Oskar“, u: *Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925–1925*, ur. Emil Laszowski, Zagreb 1925., 9. U ovaj leksikon urednici su uvrstili i Oskarova brata Valerijana te je njegovu biografiju također potpisao R. F. Magjer, s time da je Valerijanova biografija značajno opširnija (14 redaka naspram Oskarova četiri retka). Rudolfo Franjin Magjer, „Antunović Valerijan“, *Isto*, 9.

Od kasnijih naslova na ovomu bi mjestu trebalo napose istaknuti iscrpan članak Marije Malbaše, objavljen prije više od pola vijeka na stranicama tadašnjega *Vjesnika bibliotekara Hrvatske*.³ Istaknuta i zaslužna osječka i hrvatska knjižničarka i bibliografkinja, dugogodišnja voditeljica knjižnice Muzeja Slavonije, Malbaša je itekako dobro znala kakvo je značenje Oskara Frimla i njegove zbirke koju je 1929. prodao gradu Osijeku i koja otad čini jezgru *Esekiane*, zavičajne zbirke današnjega Muzeja Slavonije. Prema njezinu znanstvenom uvidu i ocjeni, Oskar Friml Antunović bio je čovjek kojemu je „bibliofilstvo značilo mnogo više nego samo kulturnu zabavu imućna čovjeka“, a kao takav uspio je naposljetku od zaborava i propasti spasiti velik broj starih osječkih knjiga, novina i ostale tiskane građe.⁴ Nešto novih podataka donijeli su i biografska natuknica u *Hrvatskom biografskom leksikonu*, također autorstvo Marije Malbaše,⁵ kao i rad Jelene Červenjak o sačuvanom arhivskom fondu Oskara Frimla Antunovića.⁶

U ovomu radu je pozornost, pak, usmjerena na Oskara Frimla Antunovića kao numizmatičara, o čemu je dosad tek uzgredno bilo spomena.

Osječka obitelj Friml Antunović

Osječka obitelj Friml jest obitelj njemačkoga porijekla sa zavičajem u današnjoj Češkoj. Oskarov otac Antun (Anton) rođen je 1846. u Podjebradima (Poděbrady), služio je kao časnik austrijske tj. austrougarske vojske, a gotovo cjelokupnu službu proveo je na tlu Slavonije i Srijema. U ovim je krajevima pronašao i suprugu, Njemicu Rosaliju (Rozalija, Roza) rođ. Hillebrand (Vođinci, 1844. – Osijek, 1921.). Služio je, pored ostaloga, i u Petrovaradinu, gdje se mladom paru rodio sin Oskar, te naposljetku u Osijeku, gdje im se rodio i drugi sin, Valère odnosno Valerijan. Već 6. svibnja 1875. Antunu je u Osijeku bilo dodijeljeno zavičajno pravo⁷ i očito je već tada bio odlučio da Osijek postane njegova trajna životna sredina. U to vrijeme, pa do početka 20. stoljeća, prezime Friml se u izvorima nerijetko pojavljuje i u još dvjema drugim inačicama, kao Frimml i Frimmel, i zacijelo je Friml zapravo bohemizirani oblik izvornog njemačkog prezimena Frimmel. Iako je bio porijeklom Nijemac i oženjen Njemicom, iako je bio časnik carske i kraljevske vojske te iako je njemački duh u to vrijeme još uvijek

³ Marija Malbaša, „Osječki bibliofil i bibliograf Oskar Friml-Antunović“, *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, 18/1972, br. 1/2, 49-56.

⁴ M. Malbaša, „Osječki bibliofil i bibliograf Oskar Friml-Antunović“, 49, 56.

⁵ Marija Malbaša, „Antunović, Oskar F. (Friml Antunović)“, u: *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 1, gl. ur. Nikica Kolumbić, Zagreb 1983, 202-203.

⁶ Jelena Červenjak, „Obiteljski fond Friml-Antunović pohranjen u Državnom arhivu u Osijeku“, *Godišnjak Njemačke zajednice / DG Jahrbuch*, 21/2014, 321-330.

⁷ *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, prir. Stjepan Sršan i Vilim Matić, Osijek 2003., 230. Valère (Valerijan, Valerio Rene) Friml Antunović (Osijek, 2. X. 1888. – Osijek, 6. III. 1937.) bio je vrstan školovani glazbenik, dirigent i skladatelj, čije ime ima težinu u povijesti glazbenog života Osijeka između dvaju svjetskih ratova. Više o njemu u: Antun Petrušić, „Antunović, Valerijan“, u: *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 1, gl. ur. Nikica Kolumbić, Zagreb 1983., 203.-204.

snažno prožimao sve pore osječkoga života, Antun Friml se zarana, po svemu sudeći, suživio s pregnućima i interesima osječkoga hrvatstva. Tomu u prilog govori njegovo članstvo u raznim hrvatskim društvima, a vrlo je rječit i podatak o njegovu članstvu u osječkom izaslanstvu koje je 1888. godine u Đakovu pohodilo biskupa Josipa Jurja Strossmayera, zlatomisnika.⁸ U takvom ozračju obitelj Friml biva jednom u nizu osječkih obitelji njemačkoga porijekla koje se na razmeđu dvaju stoljeća postupno pohrvaćuju, što se još za trajanja Monarhije najzornije očituje u promjeni prezimena od strane dvojice Antunovih sinova koji svomu prezimenu 1911. godine i službeno dodaju novo, hrvatsko prezime, izvedeno iz očeva osobnog imena – Antunović.⁹

Prema svemu sudeći, Antun je umirovljen u činu satnika, a do tog se trenutka već skladno uklopio u život Osijeka, u vremenu kada se grad, a naročito se to odnosi na Gornji grad, snažno urbanistički i na svaki drugi način razvija. Nedaleko od grada Antun je kupio posjed – pustaru Ugljenište – na kojemu se uspješno bavio

Slika 2. – Kuća obitelji Friml, Osijek, Trg Ljudevita Gaja 8, (snimio Domagoj Tomas)

⁸ „Proslava 50-godišnjice J. J. Strossmayera“, *Obzor* (Zagreb), br. 71, 26. III. 1888., 2.

⁹ M. Malbaša, „Osječki bibliofil i bibliograf Oskar Friml-Antunović“, 49. Usp. Vlado Obad, *Slavonska književnost na njemačkom jeziku*, Osijek 1989., 15. Nakon 1918. godine uslijedio je izraženiji val sličnih promjena prezimena u Osijeku (npr., Neuman – Dragutinović, Axmann – Aksmanović, Vorberger – Vidović...).

vinogradarstvom i poljoprivredom.¹⁰ S druge strane, poprilično je neobično da se Antun Friml po umirovljenju potvrdio također i kao financijski stručnjak. Vrlo rano postao je član uprave Slavonske zemaljske sredotočne štedionice u Osijeku (Slavonische Landes-Central-Sparkassa), a njegovu financijsku nadarenost potvrđuje činjenica da je 1896. naslijedio istaknutog osječkog bankara Josipa Prucknera te potom dugo godina bio na čelu ovog zavoda. I više nego dobrostojeći položaj obitelji početkom 20. stoljeća potvrđuje i secesijska palača koju Antun podiže 1903./4. prema nacrtima Ante Slavičeka, na današnjemu Trgu Ljudevita Gaja.

Bogat i naizgled uspješan život Antuna Frimla okončan je, međutim, tragično, budući da si je u noći s 19. na 20. veljače 1908. godine oduzeo život.¹¹ Motivi ovom činu zacijelo su bili privatne (zdravstvene?) naravi, iako su u prvi mah zacijelo mnogi pomislili drukčije. Samoubojstvo prvog čovjeka jednog od najvećih osječkih i slavonskih bankovnih zavoda očekivano je pobudilo ne samo senzaciju, već i paniku zbog sumnji u moguće nepravilnosti i gubitke u poslovanju Štedionice, pa su stoga neposredno potom bile pregledane sve poslovne knjige koje su, međutim, pronađene u redu. Netaknuti su bili svi ulošci i polozi, a tisak je izvijestio da je i pokojni ravnatelj u Štedionici imao pohranjeno čak stotinu tisuća kruna.¹² Možda je doista i bilo tako, ali danas dopuštamo mogućnost da je u poslovanju Štedionice ipak bilo određenih poteškoća koje su mogle biti uzrok ravnateljevima brigama, pa ga i dovesti do ruba.¹³

Antun Friml omogućio je svojim sinovima odlično obrazovanje, a vjerojatno ih je i usmjeravao tim putem. Stariji sin Oskar završio je trgovačku akademiju u Grazu, a potom se okušao u raznim poljima, uključujući i trgovinu. Osnovni izvor egzistencije bila mu je agentura jedne mađarske osiguravajuće kuće, a kasnije je tomu pridodao i posjed kojeg je naslijedio po očevoj smrti. Kao i otac, bavio se i financijama, bio je neko vrijeme i član uprave Osječkoga gornjogradskog založnog zavoda,¹⁴ što je moglo također djelovati na numizmatičku kolekcionarsku strast koja se rano u njemu probudila.

¹⁰ M. Malbaša, „Osječki bibliofil i bibliograf Oskar Friml-Antunović“, 49. Ovdje tek domećemo da je Antun na izložbi u Pečuhu 1889. godine za izložena domaća vina i vermut bio odlikovan velikom zlatnom medaljom. „Auszeichnung“, *Die Drau* (Osijek), god. XXII., br. 8, 27. I. 1889., 2.

¹¹ „† Anton Friml“, *Die Drau* (Osijek), god. LXI., br. 42, 20. II. 1908., 3-4.

¹² „Sitne vijesti“, *Glasnik županije Požeške* (Požega), god. XVIII., br. 10, 7. III. 1908., 3.

¹³ Već krajem 1908. godine osječka podružnica moćne Prve hrvatske štedionice preuzela je Sredotočnu štedionicu sa svom imovinom i obavezama. *Mibók-scher Ungarischer Compass 1909-1910*, I. dio: *Geld- und Creditinstitute*, ur. Alexander Nagy de Galántha, Budapest 1909., 1361. Prema Juliju Pfeifferu, Antun Friml bio je „oličenje poštenja“, ali ipak ne i dostojan Prucknerov nasljednik, što je naposljetku vodilo k nestanku Štedionice. J.[ulius] P.[feiffer], „Ein Sammler Osijeker Wertpapiere“, *Die Drau* (Osijek), god. LXI., br. 290, 24. XII. 1928., 5.

¹⁴ *Mibók-scher Ungarischer Compass 1907-1908*, I. dio: *Geld- und Creditinstitute*, ur. Alexander Nagy de Galántha, Budapest 1907., 1160.; *Mibók-scher Ungarischer Compass 1909-1910*, I. dio: *Geld- und Creditinstitute*, ur. Alexander Nagy de Galántha, Budapest 1909., 1361.

Oskarova strast prema knjigama i pisanoj riječi uopće zacijelo se rodila već u roditeljskom građanskom domu, jer malo je mjesta sumnji da je i otac Antun širinom pogleda premašivao obzorje financijske problematike kojom je bio zaokupljen u svojoj banci. Da je tomu bilo tako, potvrđuje više različitih podataka. Na primjer, 1900. godine je zabilježeno kako je Friml (Frimmel), kao štedionički direktor, darovao sedam knjiga knjižnici osječke gornjogradske Šegrtske škole.¹⁵ No, uz ovu crticu bilježimo i niz važnijih podataka o Antunovoj uključenosti u kulturni i društveni život: godinama je bio blagajnik gornjogradske Casina, bio je među osnivačima a potom i duži niz godina (1894.–1901.) predsjednik Osječkoga dobrovoljnog glazbenog društva (od 1907. Hrvatsko pjevačko i glazbeno društvo „Kuhač“),¹⁶ a bio je i među prvim pretplatnicima lože u tek utemeljenom osječkom Hrvatskom narodnom kazalištu.¹⁷

Slika 3. – Zmajski grb Oskara Frimla-Antunovića (snimio Željko Heimer)

Sin Oskar išao je očevim stopama pa i njega, primjerice, nalazimo u Hrvatskom pjevačkom i glazbenom društvu „Kuhač“. U tom je uglednom hrvatskom društvu bio ne samo dugogodišnji član i blagajnik (ovu dužnost obnašao je od 1909. do 1911.), nego je 1912. godine objavio i prvu spomenicu društva. Naposljetku, još jedan podatak potvrđuje da je hrvatska kultura bila blizu Oskarova srca: 15. srpnja 1909. pristupio je kao utemeljiteljni član Družbi „Braće Hrvatskoga Zmaja“, odabравši pri upisu ime Zmaj Kaludjerski, no kasnije je istupio iz Družbe. Posebno je važna i činjenica da ga je 1908. god. papa Pio X. odlikovao redom *Pro ecclesia et pontifice*,¹⁸ kao i križem kojeg je te iste godine izradio bečki medaljer Rudolf Marschall u povodu papinog zlatnog svećeničkoga jubileja.¹⁹ Godine 1927. dobio je Zlatni križ Crvenog križa, a 1930. odlikovan je i ordenom Sv. Save V reda.

¹⁵ „Die Bibliothek der Oberstädter Lehrlinge“, *Slavonische Presse* (Osijek), god. XVI., br. 273, 29. XI. 1900., 3.

¹⁶ [Oskar Friml Antunović], *Povijest hrv. pjev. i glazbenog društva „Kuhač“ u Osijeku. (1862.-1912.)*, sa devet slika, Naklada društva „Kuhač“, Osijek 1912., 12, 21.

¹⁷ „Hrvatsko kazalište u Osijeku“, *Novo doba* (Osijek), god. I., br. 65, 16. XI. 1907., 3.

¹⁸ Trost, L. J., Die Ritter- und Verdienst=Orden, Ehrenzeichen und Medailen aller Souveräne und Staaten seit Beginn des XIX. Jahrhunderts mit über 700 Abbildungen. Nach amtlichen Quellen und anderen authentischen Mitteilungen, Wien und Leipzig 1910, 149, T. XXXIII, br. 2; „Pro Ecclesia et Pontifice“, *Slavonische Presse* (Osijek), god. XXIV., br. 286, 13. XII. 1908., 3.

¹⁹ Trost, L. J., Die Ritter- und Verdienst=Orden, Ehrenzeichen und Medailen aller Souveräne und Staaten seit Beginn des XIX. Jahrhunderts mit über 700 Abbildungen. Nach amtlichen Quellen und anderen authentischen Mitteilungen, Wien und Leipzig 1910, 149, T. XXXIII, br. 4.

Oskar Friml Antunović kao numizmatičar

U Osijeku su u prošlosti bile poznate numizmatičke zbirke Karla Franje Nubera, Maxa Zuckera, Nikole Plavšića, i Oskara Frimla Antunovića. Bio je to ujedno i jedan od znakova ugleda obrazovanog i imućnog građanskog sloja, isto tako kao i posjedovanje knjižnice i poznavanje više stranih jezika. Godine 1912. ravnateljstvo Arheološkog odjela Narodnog muzeja u Zagrebu odlučilo se na jedan odvažan pothvat, ni prvi, a ni zadnji takve vrste, a to je na otkup jedne od poznatijih i vrijednih numizmatičkih zbirki iz Slavonije, napose Osijeka. U tom slučaju bila je riječ o kompleksnoj numizmatičkoj zbirci,²⁰ koju je sabrao Oskar Friml Antunović. Godine 1915. je za zagrebački numizmatički kabinet otkupljena i prilično pozamašna zbirka Nikole Plavšića. Karlo Franjo Nuber je pak s vremena na vrijeme i prodavao zanimljive primjerke novca.

Prema sumarnom popisu, kojeg je sastavio Josip Brunšmid, Frimlova je numizmatička zbirka sadržavala zlatni, srebrni i brončani novac, i to starogrčki²¹ (prema numizmatičkim pravilima posložen od galskog Nemausa, danas Nimes, do Kartage i Numidije, uključujući i manji broj novca mlađega željeznog doba²²), rimski republikanski (poredan prema obiteljima²³), rimski carski novac, novac Istočnog

²⁰ Arhiv Arheološkoga muzeja u Zagrebu, dosje Friml Antunović, spis broj 13/1912 (kup. njegove zbirke novaca).

²¹ Mirnik Ivan, *Sylloge nummorum graecorum, Croatia, Zagreb, The Archaeological Museum Numismatic Collection, Volume VIII, Aegyptus, Ptolemaei – Roman Provincial Coinage*, Zagreb 2016, 10, str. 68, kat. br. 147; 126/391; 130/352, 356; 160/443; 240/696; 250/732; 252/742; 272/822; 300/930; 308/963; 310/971; 314/983. Popis novca: Apollonia Illyriae (A6874-6875; A6877-6881; A6883-6885); Nemausus Galliae (A6982); Neapolis (A6995); Rhegium (A6996-6997); Thurii (A6998); Messana Siciliae (A6999); Syracusae Siciliae (A7000-7001); Pannonia (Kelti) (A7002-7009); Dacia (A7027-7032); Viminacium Moesiae Superioris (A7033-7037; A7039-7043; A7045-7046; A7048-7050; A7052-7061; A7065-7068); Istrus (A7071, A7073-7076); Markianopolis Moesiae (A7077); Tomis Moesiae Inferioris (A7081-7083); Anchialus Thraciae (A7092); Pautaliae Thraciae (A7098-7099); Perinthus Thraciae (A7101-7102); Thracia, Lysimachus (A7114); Acanthus Macedoniae (A7116); Pella Macedoniae (A7120); Philippus II (A7122); Stobi Macedoniae (A7123-7124); Thessalonica Macedoniae (A7126); Macedonia, Philippus II (A7129); Alexander III (7A130-7134; A7136-7937); Philippus III (A71138); Thessalia (A7142); Damastium Illyriae (A7146); Anactorium Acarnaniae (A7152); Oenidae Acarnaniae (A7153); Thebae Boeotiae (7154); Chalkes Euboeae (1755); Histiaea Euboeae (7156); Athenae Atticae (A7157); Megara Megaridis (A7162); Corinthus Corinthi (A7163); Polyrrhenium Cretae (A7165); Amisus Ponti (A7168); Nicaea Bythiniae, L. Verus (A7174); Commodus (A7175); Alexander Severus (A7176, A7178-7181, A7183-7185, A7187-7188 iz Osijeka); Gordianus III (A7189 - iz Osijeka); Dardanus Troadis, Severus (A7201 - iz Osijeka); Ephesus Ioniae (A7210); Cnidus Cariae (A7227); Ancyra Galatiae, Caracalla (A7272); Caesarea Cappadociae (A7276); Seleucia Pieriae, Caracalla (A7290); Antiochia Syriae (A7293); Syria, Antiochus VII Euergetes (A7303); Tripolis Phoeniciae (A7305); Parthia Gotarses (A7309); Persia, Šapur III (A7310); Kursav II (A7311); Alexandria Aegypti, Hadrianus (A7313), Antoninus Pius (A7314), Claudius II (A7316), Aurelianus (A7317-7318), Probus (A7319), Diocletianus (A7320), Maximianus (A7321-7325); Carthago (A7326-7328); Numidia, Juba I (A7329); Incertus, Commodus? (A7332).

²² Bilić, Tomislav, „Late Iron-Age Coins at the Archaeological Museum in Zagreb. A Study of ‘Celtic’ Coinage from Southern Pannonia / Mlađeželjeznodobne kovanice iz Arheološkog muzeja u Zagrebu. „Keltski novac“ južne Panonije“, *Katalozi i monografije AMZ-a / Catalogues and monographs of the AMZ*, 21, Zagreb 2024, str. 265/kat. br. 1120; 266/1122; 281/1388; 282/1403-1404; 283/1422; 284/1445; 289/1520.

²³ Bilić, Tomislav, „Coins of the Roman Republic in the Archaeological museum in Zagreb / Zbirka rimskog republikanskog novca Arheološkog muzeja u Zagrebu“, *Katalozi i monografije AMZ-a / Catalogues and monographs of the Archaeological Museum in Zagreb*, 13, Zagreb 2015, str. 70/kat. br. 170; 76/205; 100/302;

Rimskog Carstva,²⁴ nešto bizantskog novca,²⁵ i malo srednjovjekovnog novca. U posljednjoj skupini bilo je 11 slavonskih, odnosno banskih denara, jedan kotorski bakrenjak, dva bosanska srebrnika, kao i jedan srebrnik zetskoga kneza Balše III. Sve je primjerke novca pojedinačno inventirao Josip Brunšmid, kao što je i sastavio ceduljice, koje se prilažu svakom komadu. Kao i Vinkovčanin Benko Horvat, O. Friml je pazio i zabilježavao mjesto nalaza pojedinih primjeraka novca, naravno ukoliko su mu bili poznati – npr. Osijek,²⁶ Mazin²⁷ itd.

Tom prigodom O. Friml ipak nije prodao cjelokupnu numizmatičku zbirku i zadržao je neke drage primjerke – spomenimo i zasebnu zbirku slavonskog, odnosno banskog novca. Nakon njegove smrti 22. studenoga 1934. numizmatičku škatuljicu od mahagonija vel. 17x18,6x7,7 cm sa zbirkom slavonskog novca (na poklopcu iznutra pričvršćena je bakrena pločica s natpisom „Banovci“, 78x30 mm) naslijedila je njegova kći Margita Wimental i slijedeće godine prodala Arheološkom odjelu Narodnog muzeja u Zagrebu.²⁸ U Zapisniku pregleda blagajne iz 1949. god. navodi se: „30. 1 drvena politirana kaseta s 12 tabla banovaca; table nepotpune.“²⁹

*

104/316; 144/525; 152/569; 162/629; 186/757; 206/850; 212/888; 286/1281; 300/1352; 324/1475; 330/1495; 386/1792; 390/1810; 426/1999; 482/2289; 526/2552.

²⁴ Npr.: Mirnik, Ivan, „Novac Istočnog Rimskog Carstva u numizmatičkoj zbirci Arheološkoga muzeja u Zagrebu. Summary: Coins of the Eastern Roman Empire in the Numismatic Collection of the Archaeological Museum in Zagreb“, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3. s., 28-29, Zagreb 1995-96, str.188, br. 188; 194/244; 195/251, 256; 201/306.

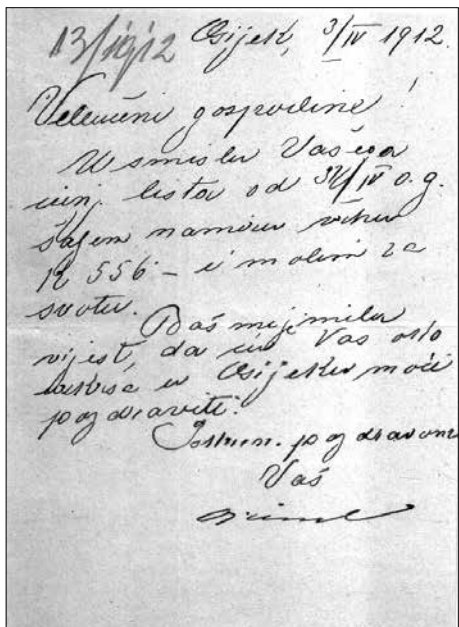
²⁵ Jedan Arkadijev zlatnik objelodanio je: Demo, Željko, „Ostrogothic Coinage from Collections in Croatia, Slovenia and Bosnia & Herzegovina“, *Situla*, 32, Ljubljana 1994, 225-226, 267; Mirnik, Ivan – Andrej Šemrov, „Byzantine coins in the Zagreb Archaeological Museum Numismatic Collection. Anastasius I (A.D. 497-581) – Anastasius II (A.D. 713-715)“, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3.s., 30-31, Zagreb, 1997-1998, 129-258, str. 162, br. 270; 188/627; 194/701, 196/722.

²⁶ Grčki novac: A6868, A6872, A6874-5, A6877-6881, A6883-6885, A6887, A6892, A7008-9, A7027-7037, A7039-43, A7045-6, A7048-50, A7052-61, A7065-68, A7101, A7176, A7178-81, A7183-85, A7187-89, A7201; rimski carski novac: C18829, C19143, C20025, C20212, C20303, C20341, C20422, C20487. C20527, C20549, C20641, C21910.

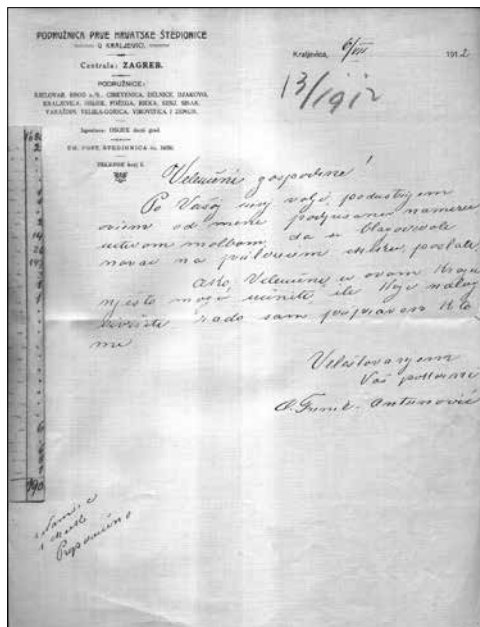
²⁷ Bilić, Tomislav, „Coins of the Roman Republic in the Archaeological museum in Zagreb / Zbirka rimskog republikanskog novca Arheološkog muzeja u Zagrebu“, *Katalozi i monografije AMZ-a / Catalogues and monographs of the Archaeological Museum in Zagreb*, 13, Zagreb 2015, str. 100, br. 302; 104/316; Mirnik, Ivan, „Sylloge nummorum graecorum, Croatia, Zagreb, The Archaeological Museum Numismatic Collection, Volume VIII, Aegyptus, Ptolemaei – Roman Provincial Coinage“, Zagreb 2016. = *Musei Archaeologici Zagrabienensis Catalogi et Monographiae/Catalogues and Monographs of the Archaeological Museum in Zagreb*, vol. XV, 10; 68, br. 148; 126/341; 130/353, 356; 160/443; 240/696; 250/732; 252/742; 272/ 822; 300/930; 308/963; 310/971; 314/985; Bertol Stipetić, Anja, „Ostava iz Mazina. The Mazin hoard“, *Katalozi i monografije Arheološkog muzeja u Zagrebu*, *Musei Archaeologici Zagrabienensis Catalogi et Monographiae*, 19, Zagreb 2022, . str. 128, br 634; 128/638; 133/688; 184/1521.

²⁸ Arhiv Arheološkoga muzeja u Zagrebu, spis br. 70/1935; Inv. br. E37260-37324; E37419-38478; E37480-37555.

²⁹ Arhiv Arheološkoga muzeja u Zagrebu, Zapisnik 50/1949, br. 30.

Slika 4. – Pismo Oskara Frimla-Antunovića Josipu Brunšmidu, Osijek, 3. IV. 1912. (Arhiv. Arheološkog muzeja u Zagrebu)

Slika 5. – Pismo Oskara Frimla-Antunovića Josipu Brunšmidu, Kraljevica, 6. VII. 1912. (Arhiv Arheološkog muzeja u Zagrebu)

34 190 804	1645 20	34 103 303	1645 20
1 - Aemilianus	30	22 Constantiana maxima	30
2 - Valerianus	60	23 Constantinopolis	30
6 7 Gallienus	20	1 1870 Berna	30
1 1 Salomonus	30	2 Fomata	30
1 Ostrogomus	30	9 Cincius	30
2 Victorinus	20	1 Aemilianus	30
4 Tetricus pater	30	1 Maximilianus	30
1 Tetricus filius	10	17 Constantinus II	30
8 Claudius II	10	80 Constantia	30
1 Aurelianus	20	116 Constantius II	30
11 Aurelianus	20	49 Victorinus	30
3 Severinus	30	13 Magnentius	30
3 Tacitus	60	9 Constantinus Gallus	30
2 Florianus	80	12 Julianus	30
21 Probus	40	8 Valentinianus I	30
3 Carus	40	1 Valens	30
1 Numerianus	10	1 Gratianus	30
2 Carinus	40	3 Valentinianus II	30
11 Proletianus	50	5 Theodosius	30
13 Maximianus	40	1 Anastasius	30
1 5 Constantinus Chlorus	30	2 Prothadius I	30
2 Helena	20	1 Theodorus	30
2 Theodora	20	1 Heraclius	30
4 Gallienus	20	1 Alexius I	30
2 Valens	60	11 Slavoniga	30
5 Maximianus Iovius	60	1 Rotor	30
3 Maxentius	40	2 Orona	30
1 Bonifacius	20	1 Rotor	30
12 Maximianus pater	20	1 Rotor	30
4 Maximianus filius	40	1 Rotor	30
34 103 303	1645 20	34 217 662	1645 20

Slika 6. – Popis dijela numizmatičke zbirke Oskara Frimla Antunovića. Rukopis Josipa Brunšmida. (Arhiv Arheološkog muzeja u Zagrebu)

O procesu otkupa Friml Antunovićeve zbirke 1912. godine svjedoči nam niz dokumenata koji su pohranjeni u današnjem Arheološkom muzeju u Zagrebu. Kronološki, prvi dokument potječe od 10. siječnja 1912., tj. od dana kada je sklopljen dogovor između Frimla i Viktora Hofflera, ravnatelja Arheološkog odjela Narodnog muzeja, i očito je posrijedi koncept ugovora:

„13. - 10. siječnja (1912), Ravnateljstvo arheološkoga odjela narodnoga muzeja kupilo je danas od gospodina Oskara Frimla-Antunovića njegovu zbirku starih novaca za 1900 K /tisuću i devet stotina kruna/ te se obvezuje isplatiti mu istu svotu najkasnije do 1. ožujka 1913. tisuću devetstotinaeste. Ravnatelj:

[paraf Viktora Hofflera].

9/II. poslale su mu se 2 namire na ukupno 830 K (790+40) da ih potpiše i vrati, pa će mu se odmah poslati ta svota.“³⁰

Tada se Frimlova zbirka već nalazila u Zagrebu. Međutim, već sutradan Hoffler vraća Frimlu tri vrlo rijetka primjerka novca cara Vetrarija (Vetrano), što nam je svakako ne samo potvrda Frimlove vezanosti uza zbirku, već i opetovana potvrda njegove dobre upoznatosti s vrijednošću zbirke. Sačuvani koncept Hofflerova dopisa glasi:

„11. siječnja 1912.

Veleštovanom gospodinu

Oskar Frimlu-Antunoviću, veleposjedniku i muzejskom povjereniku u Osijeku [sic!].

U prilogu dostavljaju Vam se tri komada Vetrarija sa reverzom HOCSIG NOVICTORERIS, koje ste prigodom prodaje svoje zbirke zatražili da Vam se povrate, na izvornu porabu. Ravnatelj.“³¹

Sljedeći spis, međutim, svjedoči o nekim Brunšmidovim neugodnim iznenađenjima do kojih je došlo prigodom pomnijeg pregleda Frimlove numizmatičke zbirke, a što je, pak, nagnalo Brunšmida i Hofflera da pokušaju privoljeti Frimla na ustupanje nekih drugih primjeraka koje je pri pregovorima zadržao, a čijim bi se dodavanjem Muzeju ustupljenoj zbirci vrijednost te zbirke približila dogovorenoj otkupnoj cijeni (1900 kruna). Koncept ovog dopisa, sastavljen 29. siječnja 1912., glasi:

„Br. 13/1912. Zgb 29. I. 1912.

Velecijenjeni gospodine!

³⁰ Arhiv Arheološkoga muzeja u Zagrebu, dosje Friml Antunović, spis 13/1912.

³¹ Arhiv Arheološkoga muzeja u Zagrebu, dosje Friml Antunović, spis 13/1912.

Slika 7. – Egipat, Ptolemej VI Filometor (180–145 pr. Kr.). Brončani novac, 29x30 mm; 19.14 g. Aleksandrijska kovnica, bez godine (156–116 pr. Kr.). Ostava Mazin, 1896. Arheološki muzej u Zagrebu, Numizmatički odjel, A13304. (Snimio: Igor Krajcar)

Slika 8. – Scordisci – Srijemski tip, faza B. Tetradrachma, srebro, 25 mm; 10,56 g. 2. polovina 2.– rano 1. st. pr. Kr. Nalazište: Osijek. Arheološki muzej u Zagrebu, Numizmatički odjel, A7008. (Snimio: Igor Krajcar)

Slika 9. – Rimska Republika, Aulo Postumije Albin. Denarius serratus, srebro, 25mm, 10,56 g. Rimska kovnica, bez godine (81. god. pr. Kr.). Arheološki muzej u Zagrebu, Numizmatički odjel, B1215. (Snimio: Igor Krajcar)

Od dana Vašega odlaska bavim se neprestano sa zbirkom, koju sam od Vas kupio, pa vidim da je muzej pri tom kupu lošije prošao, nego sam ja to u onom momentu mislio. Krivo je tome kratko vrijeme, što mi je bilo određeno za pregledavanje zbirke, o osim toga mi je bilo stalo do toga, da se ne potužite, da sam Vam metnuo odviše niske cijene. Ja dakako sada ni iz daleka ne mislim na to, da Vas možda sklonem na to, da primite novac natrag, ali se nadam, da ćete mi vjerovati, pa da ćete rado htjeti nadoknaditi ono što možete, kako ne bi muzej odveć skupo platio Vašu zbirku.

Slika 10. – Škatuljica sa slavonskim denarima, nekada u zbirci Oskara Frimla Antunovića. 17x18,6x7,7 cm. Arheološki muzej u Zagrebu, Numizmatički odjel, (Snimio: Igor Krajcar)

Kada sam bolje pogledao ona dva velika srebrna novca, do kojih sam ja najviše držao, vidio sam, da su falična. Da to utvrdimo, ponio ih je dr. Hoffiller u Beč, kamo je išao na jednu aukciju, a tamo su strukovnjaci takodjer odmah vidjeli, da su to ruski falzifikati. Na toj aukciji prodavan je jedan onakav zlatan novac, koji ste Vi bili procijenili na 750 kruna, a mi smo Vam ga računali sa 300. Taj je novac na aukciji postigao samo 110 kruna. Općenito je sada poznato, da je Cohen carske novce iz ove perijode znatno precijenio.

Kako medju ovim sitnim novcima nema baš ništa čestitoga, to se ono malo, što se može uvrstiti, mora visoko procijeniti, samo da se izbije cijena, koja je s Vama pogodjena.

Vi biste mogli muzeju u toliko ići na ruku, da mu poklonite one novce, koje smo kod kupovanja izlučili i Vama povratili osim ona tri Vetranija i ona dva bizantinca, koji nemaju u sebi mnogo zlata. Kada bi Vi to učinili, stajao bi

račun po ovaj muzej ipak povoljnije, pa bi se račun lakše dobio. Kako ste se Vi u zadnje vrijeme prigodom same prodaje pokazali prijateljem ovoga muzeja, to se ovo ravnateljstvo nada, da ćete se i ovaj puta rado htjeti odazvati našoj zamolbi.

Ravnatelj: [paraf Viktora Hoffillera]³²

Nije nam poznato je li se Friml odazvao ovoj (opravdanoj) molbi, no moguće je da jest, tim prije što se prepiska nastavila i dalje, pa je tako Hoffiler u veljači molio Frimla za dodatne podatke o porijeklu pojedinih primjeraka iz zbirke. Osječki je kolekcionar bio u mogućnosti djelomično udovoljiti ovoj molbi:

„Br. 13/1912 Osijek, 23/II 1912
 Veleučeni g. Dr. Hoffiller!
 Aureusi iz moje nekadašnje zbirke imadu ova nalazišta:
 Zbirka Dr. Marjanovića³³ iz Šimanovaca (Srijem)
 Nero; Caesar; Valens;
 Vespasianus Titus (Cos VI) Valentianus; Julianus (...)
 Diocletianus (...) i Maur. Tiber.
 Severus; Justinianus; Marcianus; Tiber.
 Ovu zbirku kupio sam 14/II 1904.
 Luc. A. Verus Osijek d.[onji] g.[rad]
 Her. Etruscus Dec. Sarvaške vinograde
 Contantinus (...) Vinkovce iz Bosuta
 Magnentius oba iz Čepina
 Valentinian iz Petrijevac
 Ostale neznam točno, ali kupljene su u Osijeku.
 Kada će te u Osijek doći?
 Veleštovanjem
 Vaš
 Friml³⁴

Iako je prema ugovoru 1. ožujak bio rok za isplatu ugovorene svoje, sve protegnulo do početka ljeta, o čemu svjedoče sljedeća tri dopisa.

„13/1912 Osijek 3/IV 1912,

³² Arhiv Arheološkoga muzeja u Zagrebu, dosje Friml Antunović, spis 13/1912.

³³ Vjerojatno je posrijedi dr. Petar Marjanović, liječnik u Šimanovcima, član Hrvatskoga starinarskog društva u Kninu.

³⁴ Arhiv Arheološkoga muzeja u Zagrebu, dosje Friml Antunović, spis 13/1912.

Veleučeni gospodine!

U smislu Vašega cienj.[enog] lista od 2/IV o.g. šaljem namiru vrhu K 556.- i molim za svotu.

Baš mi je mila vijest da ću Vas oko Uskrsa u Osijeku moći pozdraviti.

Iskrenim pozdravom

Vaš

Friml³⁵

„Br.13-4/1912 Zagreb, 1. srpnja 1912.

Blagorodnomu gospodinu

Oskaru Frimlu-Antunoviću u Osijeku

U Prilogu dostavlja Vam se namira za svotu od 514 K, koju Vam kao preostalo još imam da isplati ovo ravnateljstvo za Vašu zbirku novaca. Izvolite tu namiru providiti biljegom i svojim potpisom te je ovamo priposlati, našto će Vam se novac odmah poštom doznačiti.

Sa veleštovanjem

ravnatelj arheološkoga odjela narodn. muzeja³⁶

„13/1912 Kraljevica, 6/VII 1912

Veleučeni gospodine!

Po Vašoj cienj.[enog] volji, podastrijem oviem od mene podpisanu namiru učtivom molbom da si blagoizvoli novac na priležećem (...) poslati.

Ako, Veleučeni u ovom kraju nešto mogu učiniti ili koji nalog izvršiti, rado sam pripravan k tomu.

Veleštovanjem

Vaš pokorni

O. Friml-Antunović.³⁷

Naposlijetku, među dokumentima vezanima uz otkup Frimlove zbirke sačuvana je pisaćim strojem pisana obavijest koja je očito bila namijenjena objavi u tisku:

„G. Oskar Friml-Antunović, veleposjednik u Osijeku, koji se je mnogo bavio napose sa osječkim starinama, sastavio je tečajem godina lijepu zbirku starih novaca. U toj zbirci sakupljeno je preko tisuću i četiri stotine komada starih novaca, a među njima ima i rijetkih te blizu pedeset zlatnih. Gospodin je Friml tu zbirku ponudio arheološkom odjelu hrvatskoga narodnoga muzeja te ju je istome prepustio za razmjerno nisku cijenu od tisuću i devet stotina kruna, premda ga je znatno više stajalo. Tom se je zbirkom naš narodni muzej, koji

³⁵ Arhiv Arheološkoga muzeja u Zagrebu, dosje Friml Antunović, spis 13/1912.

³⁶ Arhiv Arheološkoga muzeja u Zagrebu, dosje Friml Antunović, spis 13-4/1912.

³⁷ Arhiv Arheološkoga muzeja u Zagrebu, dosje Friml Antunović, spis 13/1912.

rijetko nalazi takvih prijatelja, koji bi svoje zbirke najprije njemu ponudili, lijepo obogatio svoju numizmatičku zbirku, koja je, kako je poznato, dosta znatna.³⁸

*

Osim što se bavio numizmatikom te bio muzejskim povjerenikom (što je vidljivo iz gore citiranog dopisa ravnatelja Hoffillera od 11. siječnja 1912.), Oskar Friml Antunović imao je i dobru suradnju s gradskim muzejom u Osijeku (današnji Muzej Slavonije). God. 1899. (25. VI.) poklonio je nekoliko rabotnih markica Schulhofove ciglane (1, 5, 10, 20 krajcara), dvije pločica s natpisom LP – (škarice), na lancu, kao i šiljak od bronce. Kasnije je (21. X.) darovao jedan otomanski srebrni novac, nađen u Osijeku. Nekoliko dana kasnije (24. X.) uslijedio je rimski brončani novac Antonina Pija (Liberalitas III), Maksimijana Herculija (Victoria Avg) i jedan oštećeni argentej Konstancija Klora. Tako je tome muzeju 1904. (15. V.) god. darovao 146 primjeraka brončanog rimskog carskog novca iz vrlo važnog skupnog nalaza otkrivenoga godinu dana ranije u Aljmašu: 15 komada novca Vetranija, 95 primjeraka Konstancija II te 37 primjeraka Konstanta. Novac je nađen u glinenoj posudi, koju je O. Friml darovao skupa s novcem.³⁹ Dana 16. VII. 1931. Muzej Slavonije dobio je od njega i limene markice s brojkama 4, 6, 10, 20, 30. God. 1908. je skupa s muzejskim kustosom Vjekoslavom Celestinom u osječkom Donjem gradu istražio dva sarkofaga iz polovine 3. st.⁴⁰ Jednom prilikom pisao je i o rimskoj vojsci u antičkoj Mursi.⁴¹ Uzgred spomenimo da je Frimlov rukopis za ono vrijeme, kad su se svi trsili pisati krasopisom, bio izrazito nečitak.

Od velike važnosti za Osijek bio je 1929. godine otkup Frimlove vrlo bogate zbirke drukčije vrste, a to su vrijedne knjige, novine, kazališni programi, fotografski albumi i osmrtnice itd.:

„Kup zbirke Oskara Frimla-Antunovića. Zauzimanjem gradskog zastupnika dra. J. Bösendorfera kupio je Osijek veliku zbirku osječkih starina, što ih je kroz tri decenija marljivo sabirao i skupljao g. Oskar Friml-Antunović. Za osječku lokalnu prošlost ova je zbirka od goleme važnosti i upravo jedinstvena svoje vrste. A što ima u njoj? Uz veliki broj t. z. Divaldiana, knjiga štampanih u prvoj slavonskoj štampariji Divaldt, tu je gotovo kompletno svo novinstvo, što je izlazilo u Osijeku. Od osobite je vrijednosti zbirka kazališnih cedulja (zapravo historija kazališta) od 1774. do danas. Ima nekoliko albuma fotografija starih Osječana (i Divalta), slika i crteža staroga Osijeka i lijepa

³⁸ Arhiv Arheološkoga muzeja u Zagrebu, dosje Friml Antunović, spis 13/1912.

³⁹ Hermine Göricke-Lukić, „Rimski novac kovan povodom bitke kod Murse 351. godine. Summary: Roman coins marking the the battle of Mursa in 351“, *Osječki zbornik*, 28/2006, 16, 32.

⁴⁰ Oskar Friml, „Zwei Kindersarkophage“, *Slavonische Presse* (Osijek), god. XXIV., br. 15, 19. I. 1908, 1-2.

⁴¹ Oskar Friml, „Esseggs Garnison zur Römerzeit. Historische Skizze“, *Slavonische Presse* (Osijek), god. XXVI., br. 35, 13. II. 1910, 1-2.

kartografska kolekcija, a kao kuriozum - zbirka smrtnica osječkih purgera. Zbirka je tako bogata, da bi se njome dale ispuniti dvije velike dvorane. Kada bude uređena i katalogizirana, bit će pristupačna svim ljubiteljima starina. Radi kulturne svoje reputacije morat će se Osijek što skorije pobrinuti za dolične muzejske prostorije. Ovako, kako je sada, upravo je neodrživo. A valja znati, da je osječki muzej jedan od najbogatijih u zemlji.⁴²

I nakon ove prodaje, sve do svoje smrti, Friml Antunović povremeno je darivao ili prodavao osječkom muzeju dijelove svoje zbirke, a dotična je građa bila temelj mnogih potom ustrojenih muzejskih zbirki.⁴³

Oskar Friml Antunović preminuo je u Osijeku 22. studenoga 1934., a jedini iscrpniji nekrolog objavljen je na stranicama *Hrvatskog lista*. Iz tog teksta saznajemo da su pokojnikove posljednje godine bile pune iskušenja, da je uslijed narušenog imovinskog stanja bio prinuđen prodavati dijelove svoje brižljivo sakupljene zbirke te da mu uopće njegov „mukotrpan život [...] posljednjih godina nije više pružao nikakvih radosti“.⁴⁴

*

Kao kuriozum navedimo da je posljednji predmet na popisu Frimlovu numizmatičke zbirke u Zagrebu novovjeki brončani žeton s nadnevkom 7. IV. 1903., s portretima glasovitih podunavskih Nijemaca, bogatih industrijalaca, oca Ignaza Weiferta (1826.–1911.) i sina mu Georga (Pančevo, 15. VII. 1850. – Beograd, 12. I. 1937.), koje je Oskar Friml zasigurno poznao, budući da su zajedno dijelili numizmatičku strast. Nije isključeno da je tu rijetku medaljicu i primio na dar od jednog od njih dvojice:

Av.: IGNATIVS WEIFERT ET FIL.GEORGIVS. Usporedna poprsja I. i G.

Weiferta, s bradama i brcima, u togama, nadesno. FAVTORES/CIVITTIS VIM. u odsječku. Biserni okvir. Rv.: PMS C O LVIM; replika naličja viminacijskog novca.

VII - IIII gore, u vojničkim znacima; MCMIII u ex. Biserni okvir.

Dim.: 25mm. Težina: 9.30 g. 538:ZAG E32422.

Zaključne napomene

U životu istaknutoga zaslužnika osječke kulture Oskara Frimla Antunovića numizmatika je predstavljala tek jedan od (sakupljačkih) interesa i već do početka

⁴² „Kup zbirke Oskara Frimla-Antunovića“, *Narodna starina*, 18, br. 13, Zagreb 1929, 62–63.

⁴³ Marina Vinaj, „Počeci organiziranoga knjižničnog djelovanja u Muzeju Slavonije kroz dokumentaciju čuvara Vjekoslava Celestina“, *Osječki zbornik*, XXXV/2020, 113.

⁴⁴ „† Oskar F. Antunović“, *Hrvatski list* (Osijek), god. XV., br. 324, 23. XI. 1934., 6.

20. stoljeća raspolagao je s vrlo bogatom i značajnom zbirom. Da li zbog toga što je odlučio suziti interese pa pozornost i sredstva usredotočiti na osječku *stampatu* i na slavonske banovce, ili zbog kojeg drugog razloga, Friml Antunović je 1912. godine odlučio prodati dio te zbirke, te je to, prema današnjima saznanjima, bila i jedina njegova prodaja dijela zbirke na koju se odlučio u svojoj životnoj snazi (ostatak je brižno i ljubomorno čuvao do pozne dobi, a barem dio i do smrti). Sačuvana korespondencija, vezana uz otkup ove zbirke, potvrđuje nam da vlasnik nije bio puki sakupljač, već doista i pasionirani, obrazovani istraživač bogate kulturne prošlosti Osijeka i Slavonije.

Pored Oskara, značajan trag u mjesnoj kulturnoj, društvenoj i financijsko-gospodarskoj povijesti Osijeka utisnuli su i otac Antun (Anton) te brat Valerijan (Valère), što potvrđuju i mnogobrojni novinski, publicistički i historiografski napisi u kojima nailazimo na njihova imena. S druge strane, a i to valja reći, današnja materijalna baština ne osnažuje dojam o prepoznatim zaslugama ovoga trojca. Jer, kuća Friml Antunović – secesijska ljepotica u središtu grada – davno je vidjela svoje najbolje dane, veliki entuzijazam i veliki planovi kojima je 1929. godine bio popraćen otkup Oskarove goleme zbirke realizirali su se tek u manjoj mjeri, niti jedna osječka ulica ili trg ne nosi njihovo (prez)ime, a vjerojatno je najporaznija činjenica da zubu vremena nije odoljela niti obiteljska grobnica, pa ostaje nejasno gdje su Antunovi, Oskarovi i Valerijanovi posmrtni ostatci.⁴⁵

Izvori i literatura

Arhivski izvori

Arhiv Arheološkoga muzeja u Zagrebu, dosje Friml Antunović.

Arhiv Arheološkoga muzeja u Zagrebu, Zapisnik 50/1949.

Objavljeni izvori

Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika Kraljevina Hrvatske i Slavonije 1894-1918. Zagreb (1894-1918).

Mihók-scher Ungarischer Compass 1909-1910, I. dio: *Geld- und Creditinstitute*, ur. Alexander Nagy de Galántha, Budapest 1909.

Mihók-scher Ungarischer Compass 1907-1908, I. dio: *Geld- und Creditinstitute*, ur. Alexander Nagy de Galántha, Budapest 1907.

Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946., prir. Stjepan Sršan i Vilim Matić, Osijek 2003.

Novinski članci

„† Anton Friml“, *Die Drau* (Osijek), god. LXI., br. 42, 20. II. 1908., 3-4.

⁴⁵ Nekadašnja grobnica, s velikim obeliskom, i dalje stoji na groblju Sv. Ane, ali imena Frimlovih su prebrušena te nismo uspjeli ustanoviti jesu li njihovi ostatci još uvijek u grobnici ili su premješteni u skupnu grobnicu.

- „† Oskar F. Antunović“, *Hrvatski list* (Osijek), god. XV., br. 324, 23. XI. 1934., 6.
 „Proslava 50-godišnjice J. J. Strossmayera“, *Obzor* (Zagreb), br. 71, 26. III. 1888., 2.
 „Auszeichnung“, *Die Drau* (Osijek), god. XXII., br. 8, 27. I. 1889., 2.
 „Die Bibliothek der Oberstädter Lehrlinge“, *Slavonische Presse* (Osijek), god. XVI., br. 273, 29. XI. 1900., 3.
 „Hrvatsko kazalište u Osijeku“, *Novo doba* (Osijek), god. I., br. 65, 16. XI. 1907., 3.
 „Pro Ecclesia et Pontifice“, *Slavonische Presse* (Osijek), god. XXIV., br. 286, 13. XII. 1908., 3.
 „Sitne vijesti“, *Glasnik županije Požeške* (Požega), god. XVIII., br. 10, 7. III. 1908., 3.

Literatura

- Bertol Stipetić, Anja, „Ostava iz Mazina. The Mazin hoard“, *Katalozi i monografije Arheološkog muzeja u Zagrebu. Musei Archaeologici Zagrabienensis Catalogi et Monographiae*, 19, Zagreb 2022.
- Bilić, Tomislav, „Coins of the Roman Republic in the Archaeological museum in Zagreb / Zbirka rimskog republikanskog novca Arheološkog muzeja u Zagrebu“, *Katalozi i monografije AMZ-a. Catalogues and monographs of the Archaeological Museum in Zagreb*, 13, Zagreb 2015.
- Bilić, Tomislav, „Late Iron-Age Coins at the Archaeological Museum in Zagreb. A Study of ‘Celtic’ Coinage from Southern Pannonia / Mladeželjeznodobne kovanice iz Arheološkog muzeja u Zagrebu. „Keltski novac“ južne Panonije“, *Katalozi i monografije AMZ-a / Catalogues and monographs of the AMZ*, 21, Zagreb 2024.
- Červenjāk, Jelena, „Obiteljski fond Friml-Antunović pohranjen u Državnom arhivu u Osijeku“, *Godišnjak Njemačke zajednice / DG Jahrbuch*, 21/2014, 321–330.
- Demo, Željko, „Ostrogothic Coinage from Collections in Croatia, Slovenia and Bosnia & Herzegovina“, *Situla*, 32, Ljubljana 1994.
- [Friml, Antunović Oskar], *Povijest hrv. pjev. i glazbenog društva „Kuhač“ u Osijeku. (1862.–1912.)*, sa devet slika, Naklada društva „Kuhač“, Osijek 1912.
- Friml, Oskar, „Zwei Kindersarkophage“, *Slavonische Presse* (Osijek), god. XXIV., br. 15, 19. I. 1908, 1–2.
- Friml, Oskar, „Esseggs Garnison zur Römerzeit. Historische Skizze“, *Slavonische Presse* (Osijek), god. XXVI., br. 35, 13. II. 1910, 1–2.
- Göricke-Lukić, Hermine, „Rimski novac kovan povodom bitke kod Murse 351. godine. Summary: Roman coins marking the the battle of Mursa in 351“, *Osječki zbornik*, 28, Osijek 2006, 15–34.
- „Kup zbirke Oskara Frimla-Antunovića“, *Narodna starina*, 18, br. 13, Zagreb 1929, 62–63.
- Magjer, Rudolfo Franjin, „Antunović Oskar“, *Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925–1925*, ur. Emil Laszowski, Zagreb 1925, 9.
- Magjer, Rudolfo Franjin, „Antunović Valerijan“, *Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925–1925*, ur. Emil Laszowski, Zagreb 1925, 9.
- Malbaša, Marija, „Antunović, Oskar F. (Friml Antunović)“, *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 1, gl. ur. Nikica Kolumbić, Zagreb 1983, 202–203.
- Mirnik, Ivan, „Novac Istočnog Rimskog Carstva u numizmatičkoj zbirci Arheološkoga muzeja u Zagrebu. Summary: Coins of the Eastern Roman Empire in the Numismatic Collection of the Archaeological Museum in Zagreb“, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3. s., 28–29, Zagreb 1995–96, 159–228.

- Mirnik Ivan, „Sylloge nummorum graecorum, Croatia, Zagreb, The Archaeological Museum Numismatic Collection, Volume VIII, Aegyptus, Ptolemaei – Roman Provincial Coinage“, Zagreb 2016. = *Musei Archaeologici Zagrabienensis Catalogi et Monographiae/Catalogues and Monographs of the Archaeological Museum in Zagreb*, vol. XV.
- Mirnik, Ivan – Andrej Šemrov, „Byzantine coins in the Zagreb Archaeological Museum Numismatic Collection. Anastasius I (A.D. 497-581) – Anastasius II (A.D. 713-715)“, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3.s., 30-31, Zagreb 1997-1998, 129-258.
- Obad, Vlado, *Slavonska književnost na njemačkom jeziku*, Osijek 1989.
- Pfeiffer, Julius, „Ein Sammler Osijeker Wertpapiere“, *Die Drau* (Osijek), god. LXI., br. 290, 24. XII. 1928., 5-6.
- Trost, L. J., *Die Ritter= und Verdienst=Orden, Ehrenzeichen und Medailen aller Souveräne und Staaten seit Beginn des XIX. Jahrhunderts mit über 700 Abbildungen. Nach amtlichen Quellen und anderen authentischen Mitteilungen*, Wien und Leipzig 1910.
- Vinaj, Marina, „Počeci organiziranoga knjižničnog djelovanja u Muzeju Slavonije kroz dokumentaciju čuvara Vjekoslava Celestina“, *Osječki zbornik*, XXXV/2020, 107-116.

Oskar Friml Antunović i njegova numizmatička zbirka u Arheološkom muzeju u Zagrebu

Sažetak

Istaknuti osječki društveni djelatnik, bibliofil, bibliograf i numizmatičar njemačkoga porijekla Oskar Friml Antunović (Petrovaradin, 1871. – Osijek, 1934.) ostavio je važan trag u različitim područjima života grada Osijeka, a naročito važna je njegova kolekcionarska strast koja je urodila neprocjenjivim zbirkama, danas pretežno pohranjenima u Muzeju Slavonije u Osijeku. U ovom radu nudi se kraći presjek kroz Friml Antunovićev životopis te se potom potanje obrađuje i predstavlja njegova numizmatička zbirka koju je 1912. godine prodao Narodnom muzeju u Zagrebu (danas Arheološki muzej) i koja se i danas ondje čuva. Uz ovu zbirku vezemo i Friml Antunovićevu zbirku slavonskih banovaca koju je neposredno po smrti njegova kći također prodala Arheološkom muzeju.

Oskar Friml Antunović und seine numismatische Sammlung im Archäologischen Museum in Zagreb

Zusammenfassung

Der hervorragende osijeker gesellschaftliche Beschäftigte, Bibliophil, Bibliograph und Numismatiker deutschen Stammes Oskar Friml Antunović (Petrovaradin, 1871 – Osijek, 1934) hinterließ eine wichtige Spur auf verschiedenen Gebieten des Lebens der Stadt Osijek, besonders wichtig ist seine Sammelleidenschaft, die unschätzbare Sammlungen hinterließ, welche heute meistens im Museum von Slawonien in Osijek aufbewahrt werden. In dieser Arbeit wird ein kurzer Querschnitt durch den Lebenslauf von Friml Antunović gegeben und danach wird er genauer bearbeitet und seine numismatische Sammlung wird vorgestellt, welche er 1912 dem Volksmuseum in Zagreb verkaufte (heute Archäologisches Museum) und die auch heute noch dort aufbewahrt wird. Mit dieser Sammlung verbinden wir auch die Friml Antunović-Sammlung slawonischer Banusmünzen, die seine Tochter unmittelbar vor ihrem Tode ebenfalls dem Archäologischen Museum verkaufte.

Boris Trnski

Jana Sibeliusa 4

10 000 Zagreb

boris.trnski1@gmail.com

UDK: 355(436+439)(091)

Izvorni znanstveni rad

Prihvaćeno: 14.10.2025.

Hrvatski generali Ivan Appel i Stjepan Mayerhoffer

U članku se predstavljaju dva generala koji su rođeni na području tadašnjega hrvatskog ozemlja, a službovali su u vojsci Austro-Ugarske Monarhije. To su barun general konjaništva (njem. General der Kavallerie) njemačkog podrijetla Ivan Appel (Nepomuk, Martin, Johann, Freiherr von) i podmaršal (njem. Feldmarschall-Leutnant) austrijskog podrijetla Stjepan Mayerhoffer (Stephan, Stefan Maria, Edler von Vedropolje). Njihovo značenje vidljivo je iz raščlambe njihovih cjelovitih životopisa.

Ključne riječi: general, Ivan Appel, Stjepan Mayerhoffer, Austro-Ugarska Monarhija, umijeće ratovanja, baština.

Uvod

U Hrvatskoj još uvijek nije završeno istraživanje o generalima i admiralima rođenim (ili podrijetlom) na tadašnjem hrvatskom ozemlju od 1804. do 1918. Temeljem mojega dosadašnjeg istraživanja, a ovom tematikom bavim se posljednjih sedam godina, smatram da je broj hrvatskih generala i admirala u spomenutom razdoblju najmanje 400, što je oko 10% od ukupnog broja generala i admirala koji su službovali u vojsci Habsburške Monarhije. Po mojoj procjeni, od tog broja njih 16 odnosi se na generale za koje se može s velikom sigurnošću ustvrditi da su austrijskog i njemačkog podrijetla. Obadva generala koji se obrađuju u ovom članku se u relevantnim hrvatskim izvorima navode s kroatiziranim imenima i to Ivan Appel¹ i Stjepan Mayerhoffer.² Temeljni podaci o ovim generalima nalaze se u bazičnom popisu habsburških generala od 1816. do 1918.³ Njihov doprinos na polju umijeća ratovanja, kao i odnos prema svojoj hrvatskoj domovini može se utvrditi temeljem istraživanja i raščlambe njihovih životopisa.

Ivan Appel

Ivan Appel (sl. 1), koji se u službenom popisu austrijskih i austro-ugarskih generala i admirala vodi pod nazivom „Appel, Nepomuk Martin Johann Freiherr von“⁴, rođen je 11. studenog 1826. u Sikirevcima kraj Županje, gdje je bila smještena 5. satnija Brodske graničarske pukovnije⁵, u kojoj je službovao njegov otac. Potječe iz tradicionalno časničke obitelji habsburške vojske njemačkog podrijetla, čiji su članovi, za uspjehe ostvarene na bojnopolju, 28. veljače 1654. stekli titulu austrijskih plemića.⁶ Unuk je podmaršala Franza Serapha Polykarpa Nikolausa von Appela.⁷ Sin je podmaršala Josepha von Appela (rođenog u Grazu)⁸, koji je u činu general-bojnika (njem. *Generalmajor*) i zapovjednika brigade u Caransebešu (Rumunjska), 31. siječnja 1846. stekao titulu austrijskog viteza⁹ te Franziske Romane von Appel, rođene Ržikowsky von Dobržitz¹⁰. Nećak je generala konjaništva Christiana Erasmusa Freiherra von Appela¹¹, zapovjednika 7. korpusa tijekom Mađarske revolucije 1849.

¹ Gerba, Tomićić, 1908, 42.

² Gerba, Tomićić, 1908, 50.

³ Schmidt-Brentano, 2007, 5 i 116.

⁴ Schmidt-Brentano, 2007, 5.

⁵ http://arhinet.arhiv.hr/details.aspx?ItemId=3_7968 (23.4.2025.)

⁶ N. N., General der Kavallerie Johann Freiherr v. Appel, *Neue Freie Presse-Abendblatt*, 15102 (7. September 1906.), 1

⁷ <https://www.geni.com/people/Franz-Seraph-Polykarp-Nikolaus-von-Appel/6000000185311227855> (23.4.2025.)

⁸ <https://www.geni.com/people/Josef-von-Appel/6000000072394790884> (23.4.2025.)

⁹ <https://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=4309375> (24.4.2025.)

¹⁰ <https://www.geni.com/people/Franziska-Romane-von-Appel/6000000072394760992> (23.4.2025.)

¹¹ <https://www.geni.com/people/Christian-Erasmus-von-Appel/6000000185311375824> (23.4.2025.)

i podmaršala Ludwiga Franza Mechtilda von Appela.¹² Mlađi je brat podmaršala Josepha Rittera von Appela¹³ i bratić generala pješništva (njem. *General der Infanterie*) Michaela Ludwiga von Appela, zapovjednika 15. korpusa u Sarajevu.

Vojnu karijeru započeo je u četrnaestoj godini života, 1. rujna 1840.,¹⁴ kada je stupio u pukovnijsku kadetsku školu 59. pješačke pukovnije, tada smještene u Innsbrucku (Austrija). Nakon završetka četverogodišnje izobrazbe u kadetskoj školi u Grazu, 2. studenog 1843. raspoređen je kao kadet u 4. ulansku pukovniju,¹⁵ tada smještenu u Oradei (Rumunjska), u kojoj je 16. rujna 1844. promaknut u čin poručnika (njem. *Lieutenant*), a u travnju 1848. u čin natporučnika (njem. *Oberlieutenant*).¹⁶ Za vrijeme Prvog rata za nezavisnost Italije i Mađarske revolucije (1848. – 1849.), u činu natporučnika, a u sastavu 4. ulanske pukovnije, ratovao je, prvo u Italiji, a zatim u Ugarskoj. Isticao se kao sposoban konjanički časnik u izvršavanju izvidničkih i borbenih zadaća. Sudjelovao je u bitci kod Curtatonea (29. svibnja 1848.), u bitci kod Goita (30. svibnja 1848.), u zauzimanju Vicenze (11. lipnja 1848.), u boju kod Somme Campagne, u bitci kod Custozze (24. – 25. srpnja 1848.), u noćnom boju kod Bolta te u zauzimanju Milana (4. – 5. kolovoza 1848.). Posebice se istaknuo u bitci kod Novare (22. – 23. ožujka 1849.), čime je završilo njegovo ratovanje u Italiji, nakon čega je s postrojbom upućen u Mađarsku, gdje je ratovao protiv mađarske revolucionarne vojske.¹⁷

Tamo je sudjelovao u prvoj bitci kod Komároma (26. travnja 1849.), u bitci kod Győra (27. – 28. lipnja 1849.), u zauzimanju Budima i Pešte (11. srpnja 1849.), u bitci kod Szőregu (5. kolovoza 1849.), konjaničkom napadu na Csatad i u završnoj bitci kod Temišvara (9. kolovoza 1849.), u kojoj je zarobio protivnički top. Za izuzetne uspjehe ostvarene na bojnopolju tijekom 1848. i 1849. dana 18. listopada 1849. pohvaljen je od cara i odlikovan Križem za vojne zasluge s ratnom dekoracijom.¹⁸ Početkom 1854. promaknut je u čin konjaničkog satnika (njem. *Rittmeister erster Klasse*). U tom činu 1. studenog 1854. premješten je u novoustrojenu 12. ulansku pukovniju u Slavkovu (Češka) i imenovan za zapovjednika eskadrona. Ta pukovnija se uvijek pretežno (oko 80 %) popunjavala s područja Kraljevine Hrvatske i Slavonije, zbog čega je službeni jezik u njoj bio hrvatski.

Nakon toga četiri godine službovao u Pobočničkom korpusu (njem. *Adjutantenkorps*) u Beču, u kojem je stekao posebna znanja koja su mu kasnije trebala za obnašanje

¹² <https://www.geni.com/people/Ludwig-Franz-Mechtild-von-Appel/6000000185311073838> (23.4.2025.)

¹³ <https://www.geni.com/people/Josef-Freiherr-von-Appel/6000000072394556077> (23.4.2025.)

¹⁴ N. N., General der Kavallerie Johann Freiherr v. Appel, *Neue Freie Presse-Abendblatt*, 15102 (7. September 1906.), 1

¹⁵ N. N., *Kleine Chronik, Wiener Zeitung-Beilage*, 206 (7. September 1906.), 1

¹⁶ N. N., General der Kavallerie Johann Freiherr v. Appel, *Neue Freie Presse-Abendblatt*, 15102 (7. September 1906.), 1

¹⁷ N. N., General der Kavallerie Johann Freiherr v. Appel, *Neue Freie Presse-Abendblatt*, 15102 (7. September 1906.), 1

¹⁸ N. N., General Appel gestorben, *Die Zeit*, 1420 (7. September 1906.), 2

visokih upravnih dužnosti.¹⁹ U čin bojnika (njem. *Major*) promaknut je 1. prosinca 1858. u sastavu Pobočničkog korpusa,²⁰ nakon čega se vratio u 12. ulansku pukovniciju, tada smještenu u Milanu, u kojoj je imenovan za zapovjednika 2. bojne. Dana 6. lipnja 1859. odlikovan je Zlatnim križem za zasluge bez krune.²¹ Sa svojom postrojbom borbeno je djelovao 1859. u sjevernoj Italiji, tijekom Drugog rata za nezavisnost Italije (1859. – 1861.). Ondje se prvo, između 21. i 23. lipnja 1859., kao zapovjednik samostalne izvidnice istaknuo izviđajući brdoviti teren južno od Gardskog jezera.²² Junački i taktički podvizi koje je izveo tom prigodom analizirani su u austrijskim vojno-stručnim časopisima.²³ Nakon toga istaknuo se kao zapovjednik ulanske bojne u boju kod Castel Venzagoa, a posebice se istaknuo u nekoliko neustrašivih napada s ciljem zaštite povlačenje austrijskih snaga u bitci kod Solferina (24. lipnja 1859.). Tom prigodom izgubio je lijevo oko, nakon što je teško ranjen hicem iz sačmarice u lice. Zbog gubitka oka nosio je crni povez, po kojem je bio prepoznatljiv i poznat u cijeloj austrijskoj vojsci.²⁴

Za hrabrost i ratno umijeće iskazane na bojnopolju 16. srpnja 1859. odlikovan je Redom željezne krune III. klase²⁵, a 24. prosinca 1859. Viteškim križem Leopoldova reda,²⁶ oba s ratnom dekoracijom. Zahvaljujući tim odličjima 13. travnja 1860. stekao je titulu austrijskog baruna²⁷ (sl.2). Kao daljnje priznanje za uspjehe ostvarene na bojnopolju 21. travnja 1860. odlikovan je sicilijanskim Zapovjedničkim križem kralja Franje I.²⁸, a 21. svibnja 1860. odlikovan je Viteškim križem Reda Marije Terezije.²⁹ Dana 25. veljače 1863. promaknut je u čin dopukovnika (njem. *Oberstlieutenant*) i premješten u 4. ulansku pukovniciju,³⁰ tada smještenu u Keszthely (Mađarska).

U činu dopukovnika 8. srpnja 1863. imenovan je za zapovjednika 4. ulanske pukovnije.³¹ Na toj dužnosti već 1. studenog 1863. promaknut je u čin pukovnika (njem. *Oberst*).³²

¹⁹ N. N., General der Kavallerie Johann Freiherr v. Appel, *Neue Freie Presse-Abendblatt*, 15102 (7. September 1906.), 1

²⁰ N. N., Beförderungen und Uebersetzungen, *Militär-Zeitung*, 109 (2. December 1858.), 628

²¹ N. N., Armee-Nachrichten, *Militär-Zeitung*, 45 (8. Juni 1859.), 373

²² N. N., Tagesnachrichten, *Das Vaterland*, 247 (8. September 1906.), 5

²³ N. N., Das Streif-Commando des Majors Johann Ritter von Appel vom Uhlanten-Regimente König Franz II. beider Sicilien Nr. 12 im italienischen Feldzuge 1859, *Neue Militärische Zeitschrift*, 4 (1864.), 119

²⁴ N. N., General der Kavallerie Johann Freiherr v. Appel, *Neue Freie Presse-Abendblatt*, 15102 (7. September 1906.), 1

²⁵ N. N., Armee-Nachrichten, *Militär-Zeitung*, 56 (16. Juli 1859.), 471

²⁶ N. N., Armee-Nachrichten, *Militär-Zeitung*, 102 (24. December 1859.), 838

²⁷ <https://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=4309376> (25.4.2025.)

²⁸ N. N., Personal-Nachrichten, *Militär-Zeitung*, 32 (21. April 1860.), 233

²⁹ N. N., Armee-Nachrichten, *Militär-Zeitung*, 42 (26. Mai 1860.), 333

³⁰ N. N., Personal-Nachrichten, *Militär-Zeitung*, 16 (25. Februar 1863.), 127

³¹ N. N., Personal-Nachrichten, *Militär-Zeitung*, 52 (8. Juli 1863.), 599

³² N. N., Veränderungen in der k. k. Armee, *Wiener Zeitung*, 252 (1. November 1863.), 1

U Austrijsko-pruskom ratu (1866.) zapovijedao je konjaničkom brigadom u sastavu 1. lake konjaničke divizije. S velikom hrabrošću i umijećem vodio je brigadu u bojevima kod Libereca (24. lipnja 1866.) i Sychrova (26. lipnja 1866.) te u bitkama kod Jičina (29. lipnja 1866.) i Hradec Králové/Sadove (3. srpnja 1866.). Zbog uspješnog vođenja brigade u ratu 18. listopada 1866. odlikovan je Redom željezne krune II. klase s ratnom dekoracijom.³³ Za zapovjednika Središnje konjaničke škole (njem. *Central-Cavallerie-Schule*) u Beču imenovan je 1. studenog 1866.³⁴ Na toj dužnosti 9. studenog 1867. promaknut je u čin general-bojnika (njem. *Generalmajor*).³⁵ Dana 24. siječnja 1874. odlikovan je pruskim Redom crvenog orla II. klase sa zvijezdom i talijanskim Velikom časničkim križem svetih Mauricija i Lazara.³⁶ Ubrzo zatim, 30. siječnja 1874. imenovan je i za zapovjednika 25. pješačke divizije³⁷ u Beču. U čin podmaršala (njem. *Feldmarschall-Leutnant*) promaknut je 1. studenog 1874.³⁸ Dana 30. rujna 1875. odlikovan je Zapovjedničkim križem Leopoldova reda s ratnom dekoracijom.³⁹ Za domovinskog savjetnika (njem. *Geheimrat*) imenovan je 13. travnja 1881.⁴⁰

Dana 1. kolovoza 1881. imenovan je za vojnog zapovjednika Banata, ujedno i zapovjednika utvrde u Temišvaru.⁴¹ Na toj dužnosti 1. svibnja 1882. promaknut je u čin generala konjaništva (njem. *General der Kavallerie*).⁴² Nakon toga 12. kolovoza 1882. imenovan za vojnog zapovjednika, civilnog guvernera te predsjednika Zemaljske vlade (njem. *Chef der Landesregierung*) Bosne i Hercegovine u Sarajevu.⁴³ Dana 7. prosinca 1882. imenovan je i za zapovjednika 15. korpusa u Sarajevu.⁴⁴ Za počasnog vlasnika (njem. *Regiment-Inhaber*) 60. pješačke pukovnije u Egeru (Mađarska) imenovan je 30. prosinca 1882.⁴⁵ Za uspjehe ostvarene u obnašanju dužnosti 30. studenog 1898. odlikovan je Križem za vojne zasluge I. klase ukrašenim briljantima.⁴⁶

Povodom proslave 60 godina vrlo uspješne vojne službe austrijski car ga je, osim osobno napisane zahvale, 1. listopada 1900. odlikovao ugarskim Velikom križem Reda svetog Stjepana.⁴⁷ Tom prigodom izdana je i spomen medalja s njegovim likom (sl.

³³ N. N., Amtliches, *Die Debatte*, 286 (19. Oktober 1866.), 2

³⁴ N. N., Tagesneuigkeiten, *Fremden-Blatt*, 254 (16. September 1866.), 3

³⁵ Schmidt-Brentano, 2007, 5.

³⁶ N. N., Amtlicher Theil, *Wiener Zeitung*, 19 (24. Jänner 1874.), 1

³⁷ N. N., Amtliches, *Neue Freie Presse*, 3388 (30. Januar 1874.), 3

³⁸ N. N., Das November-Avancement, *Das Vaterland*, 291 (23. October 1874.), 2

³⁹ N. N., Personal-Veränderungen, *Der Kamerad*, 78 (30. September 1875.), 5

⁴⁰ N. N., Personal-Veränderungen für das k. k. Heer, *Die Vedette*, 30 (13. April 1881.), 234

⁴¹ N. N., Personalien, *Militär-Zeitung*, 62 (5. August 1881.), 499

⁴² N. N., Mai-Avancement, *Welt-Blatt*, 99 (30. April 1882.), 10

⁴³ N. N., Privattelegramme des „Pr. Tagblatt“, *Prager Tagblatt*, 223 (13. August 1882.), 8

⁴⁴ N. N., Die Armee-Reorganisation, *Wiener Allgemeine Zeitung*, 999 (7. December 1882.), 3

⁴⁵ N. N., Kleine Chronik, *Neue Freie Presse*, 6589 (30. December 1882.), 1

⁴⁶ N. N., Amtliches, *Klagenfurter Zeitung*, 277 (6. December 1898.), 1

⁴⁷ N. N., Militär und Marine, *Sport und Salon*, 40 (4. October 1900.), 6

3). Na dužnosti vojnog zapovjednika i civilnog guvernera Bosne i Hercegovine ostao je do srpnja 1903. Nakon 63 godine vojne službe umirovljen je 1. siječnja 1904.⁴⁸ Uz osobnu zahvalu cara za uspjehe ostvarene u službi, prigodom umirovljenja odlikovan je briljantima⁴⁹ za Viteški križ Reda Marije Terezije.⁵⁰ Nakon umirovljenja živio je u naselju Gradisca d'Isonzo kraj Gorizie/Gorice, gdje je 7. rujna 1906. i umro.⁵¹ U nazočnosti vojnoga i civilnog vrha te uz počasne postrojbe jačine jedne bojne iz 47. pješačke pukovnije, topničke bitnice iz 8. divizijske topničke pukovnije te jedne satnije iz 29. lovačke bojne, njegovo tijelo prevezeno je u Arad (Rumunjska), gdje je uz vojne počasti i pokopan.⁵² Uz nazočnost velikog broja vjernika za njegovu dušu je 18. rujna 1906. u Katoličkoj katedrali u Sarajevu održana misa zadušnica.⁵³

Za vrijeme obnašanja dužnosti guvernera Bosne i Hercegovine spriječio je sustavno pljačkanje,⁵⁴ pokrenuo je gospodarski razvoj, izgradnju učinkovitoga školskog i zdravstvenog sustava te poljoprivrednu reformu u Bosni i Hercegovini, što je pridonijelo njenom procvatu. Tadašnji svjetski čelnici, posebice američki predsjednik Theodore Roosevelt,⁵⁵ isticao ga je kao primjer izvrsnog odnosa prema stanovništvu zaposjednute zemlje. U organiziranju uprave i sudstva Bosne i Hercegovine surađivao je s mađarskim političarem Benjaminom Kállayem.⁵⁶ Bio je član utemeljitelj Muzejskog društva za Bosnu i Hercegovinu,⁵⁷ čiji je glavna zadaća bila osnivanje Zemaljskog muzeja u Sarajevu. Među pučanstvom Bosne i Hercegovine bio je vrlo omiljen. Zahvaljujući tome proglašen je za počasnog građanina Sarajeva, Mostara, Tuzle, Travnika, Bihaća i Zenice. Obala Kulina bana, jedna je od glavnih ulica u Sarajevu, koja se nalazi na području općina Centar i Stari Grad, a vodi uzvodno uz desnu obalu Miljacke, od mosta Skenderija do Šeherehajine ćuprije, nosila je po njemu naziv *Appelova riva* sve do 1919.⁵⁸ U gradu Čajniču, na poznatom čajničkom vrelu izgrađen je veleban kameni spomenik u njegovu čast, a cijeli izvor s pristupnim terasama te impozantnim kamenim stepeništem nazvan je - *Appelovo vrelo*.⁵⁹

⁴⁸ Schmidt-Brentano, 2007, 5.

⁴⁹ Briljant je dijamant koji je obrađen u precizno brušenim ploham, u obliku koji uzrokuje karakteristično prelamanje svjetlosti i ističe njegov prirodni sjaj.

⁵⁰ N. N., Militärische Rundschau, *Militär-Zeitung*, 44 (14. Dezember 1903.), 372

⁵¹ Metnitz, 1953, 329.

⁵² N. N., Kleine Chronik, *Wiener Zeitung*, 207 (11. September 1906.), 3

⁵³ N. N., Der Zugzusammenstoß bei Pörtlach, *Wiener Zeitung*, 214 (19. September 1906.), 7

⁵⁴ https://www.biographien.ac.at/oeb1/oeb1_A/Appel_Johann-Nep_1826_1906.xml (25.4.2025.)

⁵⁵ N. N., General der Kavallerie Johann Freiherr v. Appel, *Neue Freie Presse-Abendblatt*, 15102 (7. September 1906.), 1

⁵⁶ Appel, Ivan Nepomuk. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025. Pristupljeno 28.4.2025. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/appel-ivan-nepomuk>>.

⁵⁷ Pavličević, 1983, 213.

⁵⁸ <https://sarajevo.travel/ba/sta-raditi/obala-kulina-bana/276> (25.4.2025.)

⁵⁹ <https://www.ktabkbih.net/hr/izdvajamo/sveano-proslavljen-patron-sv-benedikta-u-ajniu/87506> (25.4.2025.)

Sl. 1 Ivan Appel

Izvor: <https://digital.onb.ac.at/rep/osd/?10CD02EB>

Sl. 2 Barunski grb Ivana Appela

Izvor: <https://www.archivinformationssystem.at/bild.aspx?VEID=4309376&DEID=10&SQNZNR=1>

Sl. 3 Spomen medalja Ivana Appela

Izvor: <https://www.ma-shops.com/saenn/item.php?id=9576>

Stjepan Mayerhoffer

Stjepan Mayerhoffer (sl. 4), koji se u službenom popisu austrijskih i austro-ugarskih generala i admirala vodi pod nazivom „Maherhoffer von Vedropolje, Stephan, Stefan Maria“⁶⁰ rođen je 17. kolovoza 1839. u Gospiću.⁶¹ Potječe iz austrijske obitelji srednjeg staleža. Sin je građevinskog poslovođe i kasnije gradonačelnika Gospića Johannes Mayerhoffera (1804. – 1874.). Vojnu karijeru započeo je 1853. od kada je odgajan i školovan u austrijskim postrojbama za vojnu obuku. Nakon što je diplomirao na Tehničkoj vojnoj akademiji (njem. *Technische Militärakademie*), smjer topništvo, u Beču, 1. rujna 1861., promaknut je u čin poručnika (njem. *Lieutenant*) i raspoređen u Obalnu topničku pukovnicu (njem. *Küsten-Artillerie-Regiment*) na Brijunima. Viši tečaj za topničke časnike (njem. *Höherer Artillerie-Kurs*) završio je 1864. Godinu dana kasnije, premješten je u 10. pukovnicu lakog topništva (njem. *Feldartillerie-Regiment*) u Budimpešti. Tijekom Austrijsko - pruskog rata (1866.) u sastavu te postrojbe sudjelovao je bitkama kod Náchoda (27. lipnja 1866.) i Hradec Králové/Sadove (3. srpnja 1866.). Za iskazanu hrabrost i ratno umijeće iskazane tijekom Austrijsko-pruskog rata 18. listopada 1866. pohvaljen je od cara.⁶² U istoj postrojbici 1. svibnja 1870. promaknut je u čin natporučnika (njem. *Oberlieutenant*).⁶³

Dana 1. svibnja 1873. premješten je u 10. utvrdnu topničku bojnu (njem. *Festungsartillerie-Bataillon*).⁶⁴ Nakon toga premješten je u 8. pukovnicu lakog topništva u Grazu, u kojoj je 1. studenog 1880. promaknut u čin satnika (njem. *Hauptmann erster Klasse*).⁶⁵ Od 1874. do 1881. obnašao je dopunsku dužnost nastavnika u Topničkoj kadetskoj školi u Beču. Za uspjehe ostvarene u službi odlikovan je Križem za vojne zasluge.⁶⁶ Tečaj za stožerne časnike završio je 1882. Iste godine premješten je u 1. pukovnicu lakog topništva u Krakovu (Poljska). Dana 16. travnja 1885. premješten je u 27. bojnu teškog topništva (njem. *Schwerer Division*)⁶⁷, a 1. svibnja 1886. imenovan je za zapovjednika bojne u 10. korpusnoj topničkoj pukovnici (njem. *Corps-Artillerie-Regiment*)⁶⁸ u Budimpešti. Na toj dužnosti 1. svibnja 1888. promaknut je u čin bojnika (njem. *Major*).⁶⁹ U tom činu 1. studenog 1890. imenovan je za zapovjednika 20. bojne teškog topništva⁷⁰. Na toj dužnosti u čin dopukovnika (njem. *Oberstlieutenant*) promaknut je 1. studenog 1891.⁷¹

⁶⁰ Schmidt-Brentano, 2007, 116.

⁶¹ <http://www.forum.ahnenforschung.net/archive/index.php/t-20228.html> (6.5.2025.)

⁶² N. N., Amtlicher Theil, *Wiener Zeitung*, 256 (18. October 1866.), 172

⁶³ N. N., Personal-Veränderungen, *Der Kamerad*, 52 (4. Mai 1870.), 2

⁶⁴ N. N., Personal-Veränderungen, *Der Kamerad*, 53 (2. Mai 1873.), 5

⁶⁵ N. N., November-Avancement, *Neue Freie Presse*, 5814 (3. November 1880.) 13

⁶⁶ <http://www.forum.ahnenforschung.net/archive/index.php/t-20228.html> (6.5.2025.)

⁶⁷ N. N., Militär-Personalnachrichten, *Prager Tagblatt*, 104 (16. April 1885.) 3

⁶⁸ N. N., Personalien, *Militär-Zeitung*, 33 (4. Mai 1886.) 274

⁶⁹ N. N., Amtlicher Theil, *Wiener Zeitung*, 99 (28. April 1888.), 4

⁷⁰ N. N., Militär-Verordnungsblatt Nr. 38, *Die Presse*, 297 (28. October 1890.) 4

⁷¹ N. N., Das November-Avancement, *Deutsches Volksblatt*, 1010 (28. October 1891.) 5

U tom činu 1. siječnja 1894. imenovan za zapovjednika 2. divizijske topničke pukovnije (njem. *Division-Artillerie-Regiment*)⁷² u Jaroslawu (Poljska). Na toj dužnosti u čin pukovnika (njem. *Oberst*) promaknut je 1. studenog 1894.⁷³ Za uspješno obnašanje dužnosti zapovjednika pukovnije 23. travnja 1898. odlikovan je Redom željezne krune III. klase⁷⁴, nakon čega 10. prosinca 1898. stekao je titulu ugarskog plemića⁷⁵ s pridjevkom „von Vedropolje“⁷⁶ i pravo na grb (Sl. 5.). Dana 1. svibnja 1899. imenovan je za zapovjednika 25. domobranske pješačke pukovnije u Zagrebu.⁷⁷ Ubrzo nakon toga imenovan je za zapovjednika 84. domobranske pješačke brigade u Osijeku. Na toj dužnosti 1. svibnja 1900. promaknut je u čin general-bojnika (njem. *Generalmajor*).⁷⁸

Na istoj dužnosti, a na vlastiti zahtjev umirovljen je 1. rujna 1901.⁷⁹ Prigodom umirovljenja odlikovan je Križem za vojne zasluge.⁸⁰

U počasni čin podmaršala (njem. *Feldmarschall-Leutnant*) promaknut je 1. listopada 1908.⁸¹ Nakon umirovljenja živio je u Beču, gdje je, nakon duge i teške bolesti, umro 18. ožujka 1918.⁸² Pokopan je na bečkom groblju Döblinger (njem. *Döblinger Friedhof*).⁸³ Osim spomenutim odličjima bio je odlikovan i Srebrnom medaljom za vojne zasluge, Medaljom za vojne zasluge na crvenoj vrpici, Ratnom medaljom, Zlatnom jubilarnom medaljom za oružane snage i Časničkim križem za dugotrajnu službu.

Njegov sin, pukovnik austro-ugarske vojske Eberhard Mayerhoffer von Vedropolje (Sl. 6.) je tijekom Prvoga svjetskog rata kao zapovjednik 41. pješačke pukovnije iz Černivaca (Ukrajina) 11. rujna 1914. teško ranjen u kralježnicu tijekom druge bitke kod Lavova u Bołszowceu (Ukrajina).⁸⁴ Iako je žurno prebačen u sanatorij Fürth u Beču, nakon nekoliko tjedana, 7. listopada 1914., podlegao je ozljedi.⁸⁵ Za hrabro držanje tijekom bitke odlikovan je Viteškim križem Leopoldova reda s ratnom dekoracijom. Odličje mu je 3. listopada 1914. u bolesničkoj postelji uručio nadvojvoda Eugen od Austrije.⁸⁶

⁷² N. N., *Militärische Rundschau, Militär-Zeitung*, 1 (2. Jänner 1894.) 4

⁷³ N. N., *Amtlicher Theil, Wiener Zeitung*, 250 (30. October 1894.), 3

⁷⁴ N. N., *Amtlicher Theil, Wiener Zeitung*, 93 (23. April 1898.), 1

⁷⁵ https://archives.hungaricana.hu/en/libriregii/view/hu_mnl_ol_a057_70_0250/?image=0&pg=485&cbbox=-1031%2C-1859%2C2436%2C-67 (6.5.2025.)

⁷⁶ Vedro Polje je naselje na području grada Gospića.

⁷⁷ N. N., *Amtlicher Theil, Wiener Zeitung*, 98 (29. April 1899.), 1

⁷⁸ N. N., *Amtlicher Theil, Wiener Zeitung*, 99 (1. Mai 1900.), 2

⁷⁹ Schmidt-Brentano, 2007, 116.

⁸⁰ N. N., *Militärisches, Agramer Zeitung*, 189 (19. August 1901.), 3

⁸¹ N. N., *Amtlicher Theil, Wiener Zeitung*, 229 (4. Oktober 1908.), 1

⁸² N. N., *Kleine Chronik, Neue Freie Presse*, 19242 (20. März 1918.), 1

⁸³ N. N., *Personalnachrichten, Die Zeit*, 5561 (21. März 1918.), 4

⁸⁴ Broucek, 1975, 16.

⁸⁵ N. N., *Unsere Offiziere, Reichspost*, 578 (4. Dezember 1914.), 7

⁸⁶ N. N., *Aus dem Allerhöchsten, Sport und Salon*, 40 (3. Oktober 1914.), 2

Sl. 4. Stjepan Mayerhoffer

Izvor: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/f/f5/Stephan_Maria_Mayerhoffer_von_Vedropolje%2C_FML_1908.jpg

Sl. 5. Plemićki grb Stjepana Mayerhoffera

Izvor: https://archives.hungaricana.hu/en/libriregii/view/hu_mnl_ol_a057_70_025_0/?image=0&pg=485&bbox=-1031%2C-1859%2C2436%2C-67

Sl. 6. Eberhard Mayerhoffer

Izvor: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Eberhard_Mayerhoffer_von_Vedropolje_1896.png

Zaključak

General-konjaništva Ivan Appel spada među najznačajnije hrvatske generale u vojsci Austro-Ugarske Monarhije. Ratničku slavu stekao je tijekom Drugog rata za nezavisnost Italije, zapovijedajući bojom iz sastava 12. ulanske pukovnije, koja se popunjavala ljudstvom s hrvatskog ozemlja. S tom postrojbom ostvario je iznimni junački pothvat, pri čemu je izgubio lijevo oko. Zbog toga, ali i naknadnih ratnih i mirnodopskih pothvata odlikovan je odličjima kojima nije bio odlikovan niti jedan hrvatski general. To su Viteški križ Reda Marije Terezije ukrašen briljantima i Križ za vojne zasluge I. klase ukrašen briljantima. Ovim drugim odličjem, osim njega, bila su odlikovana još samo dva generala i to feldmaršal austro-ugarske vojske nadvojvoda Albrecht Friedrich Rudolf von Österreich-Teschen⁸⁷ i feldmaršal pruske vojske Anton Ludwig Friedrich August von Mackensen.⁸⁸

Zahvaljujući sposobnostima, ali i poznavanju hrvatskog jezika, obnašao je dužnost guvernera Bosne i Hercegovine. Na toj dužnosti pokrenuo je ustrojavanje učinkovite uprave i sudstva, gospodarski razvoj, izgradnju školskog i zdravstvenog sustava te poljoprivrednu reformu. Bio je omiljen među pučanstvom Bosne i Hercegovine, zahvaljujući čemu proglašen je za počasnog građanina Sarajeva, Mostara, Tuzle, Travnika, Bihaća i Zenice.

Podmaršal Stjepan Mayerhoffer bio je vrlo poštovan topnički časnik koji se istaknuo u Austrijsko-pruskom ratu, a za uspjehe ostvarene u službi odlikovan je Redom željezne krune III. klase, temeljem čega je stekao titulu ugarskog plemića. Iako je kod odabira plemićkog pridjevka mogao odabrati bilo koji pojam, odlučio se za Vedropolje, naselje u kojem je rođen, što dokazuje njegov bliski odnos prema rodnom kraju. Pred kraj karijere uspješno je zapovijedao dvjema značajnim hrvatskim postrojbama, a to su 25. domobranska pješačka pukovnija u Zagrebu i 84. domobranska pješačka brigada u Osijeku, zbog čega je promaknut u čin general-bojnika i kasnije podmaršala.

Ova dva hrvatska generala austro-ugarske vojske su do kraja života bili odani caru i domovini u kojoj su rođeni i zbog toga bi im se trebalo posvetiti više pozornosti u hrvatskoj javnosti

Literatura

Knjige i članci

Broucek Peter, Mayerhoffer von Vedropolje Eberhard, *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950*, 6 (1975), 16

Gerba Rade, Tomičić Ivan, *Za kralja i dom – slike, životopisi i crtice 230 hrvatskih generala*, Bjelovar, 1908.

⁸⁷ Wurzbach, 1860, 144–146.

⁸⁸ Niemeyer, 1987, 623.

- Metniz Gustav Adolf, Appel, Johann Nepomuk Freiherr von, *Neue Deutsche Biographie*, 1 (1953), 329
- N. N., Amtlicher Theil, *Wiener Zeitung*, 19 (24. Jänner 1874.), 1
- N. N., Amtlicher Theil, *Wiener Zeitung*, 229 (4. Oktober 1908.), 1
- N. N., Amtlicher Theil, *Wiener Zeitung*, 250 (30. October 1894.), 3
- N. N., Amtlicher Theil, *Wiener Zeitung*, 256 (18. October 1866.), 172
- N. N., Amtlicher Theil, *Wiener Zeitung*, 93 (23. April 1898.), 1
- N. N., Amtlicher Theil, *Wiener Zeitung*, 98 (29. April 1899.), 1
- N. N., Amtlicher Theil, *Wiener Zeitung*, 99 (1. Mai 1900.), 2
- N. N., Amtlicher Theil, *Wiener Zeitung*, 99 (28. April 1888.), 4
- N. N., Amtliches, *Die Debatte*, 286 (19. Oktober 1866.), 2
- N. N., Amtliches, *Klagenfurter Zeitung*, 277 (6. December 1898.), 1
- N. N., Amtliches, *Neue Freie Presse*, 3388 (30. Januar 1874.), 3
- N. N., Armee-Nachrichten, *Militär-Zeitung*, 102 (24. December 1859.), 838
- N. N., Armee-Nachrichten, *Militär-Zeitung*, 42 (26. Mai 1860.), 333
- N. N., Armee-Nachrichten, *Militär-Zeitung*, 45 (8. Juni 1859.), 373
- N. N., Armee-Nachrichten, *Militär-Zeitung*, 56 (16. Juli 1859.), 471
- N. N., Aus dem Allerhöchsten, *Sport und Salon*, 40 (3. Oktober 1914.), 2
- N. N., Beförderungen und Uebersetzungen, *Militär-Zeitung*, 109 (2. December 1858.), 628
- N. N., Das November-Avancement, *Das Vaterland*, 291 (23. October 1874.), 2
- N. N., Das November-Avancement, *Deutsches Volksblatt*, 1010 (28. October 1891.) 5
- N. N., Das Streif-Commando des Majors Johann Ritter von Appel vom Uhlanen-Regimente König Franz II. beider Sicilien Nr. 12 im italienischen Feldzuge 1859, *Neue Militärische Zeitschrift*, 4 (1864.), 119
- N. N., Der Zugszusammenstoß bei Pörschach, *Wiener Zeitung*, 214 (19. September 1906.), 7
- N. N., Die Armee-Reorganisation, *Wiener Allgemeine Zeitung*, 999 (7. December 1882.), 3
- N. N., General Appel gestorben, *Die Zeit*, 1420 (7. September 1906.), 2
- N. N., General der Kavallerie Johann Freiherr v. Appel, *Neue Freie Presse-Abendblatt*, 15102 (7. September 1906.), 1
- N. N., Kleine Chronik, *Neue Freie Presse*, 19242 (20. März 1918.), 1
- N. N., Kleine Chronik, *Neue Freie Presse*, 6589 (30. December 1882.), 1
- N. N., Kleine Chronik, *Wiener Zeitung*, 207 (11. September 1906.), 3
- N. N., Kleine Chronik, *Wiener Zeitung-Beilage*, 206 (7. September 1906.), 1
- N. N., Mai-Avancement, *Welt-Blatt*, 99 (30. April 1882.), 10
- N. N., Militär und Marine, *Sport und Salon*, 40 (4. October 1900.), 6
- N. N., Militärische Rundschau, *Militär-Zeitung*, 1 (2. Jänner 1894.) 4
- N. N., Militärische Rundschau, *Militär-Zeitung*, 44 (14. Dezember 1903.), 372
- N. N., Militärisches, *Agramer Zeitung*, 189 (19. August 1901.), 3
- N. N., Militär-Personalnachrichten, *Prager Tagblatt*, 104 (16. April 1885.) 3

- N. N., Militär-Verordnungsblatt Nr. 38, *Die Presse*, 297 (28. Oktober 1890.) 4
- N. N., November-Avancement, *Neue Freie Presse*, 5814 (3. November 1880.) 13
- N. N., Personalien, *Militär-Zeitung*, 33 (4. Mai 1886.) 274
- N. N., Personalien, *Militär-Zeitung*, 62 (5. August 1881.) 499
- N. N., Personalnachrichten, *Die Zeit*, 5561 (21. März 1918.) 4
- N. N., Personal-Nachrichten, *Militär-Zeitung*, 16 (25. Februar 1863.) 127
- N. N., Personal-Nachrichten, *Militär-Zeitung*, 32 (21. April 1860.) 233
- N. N., Personal-Nachrichten, *Militär-Zeitung*, 52 (8. Juli 1863.) 599
- N. N., Personal-Veränderungen für das k. k. Heer, *Die Vedette*, 30 (13. April 1881.) 234
- N. N., Personal-Veränderungen, *Der Kamerad*, 52 (4. Mai 1870.) 2
- N. N., Personal-Veränderungen, *Der Kamerad*, 53 (2. Mai 1873.) 5
- N. N., Personal-Veränderungen, *Der Kamerad*, 78 (30. September 1875.) 5
- N. N., Privattelegramme des „Pr. Tagblatt“, *Prager Tagblatt*, 223 (13. August 1882.) 8
- N. N., Tagesnachrichten, *Das Vaterland*, 247 (8. September 1906.) 5
- N. N., Tagesneuigkeiten, *Fremden-Blatt*, 254 (16. September 1866.) 3
- N. N., Unsere Offiziere, *Reichspost*, 578 (4. Dezember 1914.) 7
- N. N., Veränderungen in der k. k. Armee, *Wiener Zeitung*, 252 (1. November 1863.) 1
- Niemeyer Joachim, Mackensen, August von, *Neue Deutsche Biographie*, 15 (1987), 326
- Pavličević Dragutin, Appel, Ivan Nepomuk, *Hrvatski biografski leksikon*, 1 (1983), 212-213
- Schmidt-Brentano Antonio, *Die k. k. bzw. k. u. k. Generalität (1816-1918)*, Wien, 2007.
- Wurzbach Constantin von, Habsburg, Albrecht Friedrich Rudolph, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, 6 (1860), 144-146

Mrežni izvori

- Appel, Ivan Nepomuk. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025. Pristupljeno 28.4.2025. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/ap-pel-ivan-nepomuk>>.
- http://arhinet.arhiv.hr/details.aspx?ItemId=3_7968 (23.4.2025.)
- <http://www.forum.ahnenforschung.net/archive/index.php/t-20228.html> (6.5.2025.)
- https://archives.hungaricana.hu/en/libriregii/view/hu_mnl_ol_a057_70_0250/?image=0&cp=485&bbox=-1031%2C-1859%2C2436%2C-67 (6.5.2025.)
- <https://sarajevo.travel/ba/sta-raditi/obala-kulina-bana/276> (25.4.2025.)
- <https://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=4309375> (24.4.2025.)
- <https://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=4309376> (25.4.2025.)
- https://www.biographien.ac.at/oeb1/oeb1_A/Appel_Johann-Nep_1826_1906.xml (25.4.2025.)
- <https://www.geni.com/people/Christian-Erasmus-von-Appel/6000000185311375824> (23.4.2025.)
- <https://www.geni.com/people/Franziska-Romana-von-Appel/6000000072394760992> (23.4.2025.)
- <https://www.geni.com/people/Franz-Seraph-Polykarp-Nikolaus-von-Appel/6000000185311227855> (23.4.2025.)

<https://www.geni.com/people/Josef-Freiherr-von-Appel/6000000072394556077> (23.4.2025.)

<https://www.geni.com/people/Josef-von-Appel/6000000072394790884> (23.4.2025.)

<https://www.geni.com/people/Ludwig-Franz-Mechtild-von-Appel/6000000185311073838>
(23.4.2025.)

<https://www.ktabkbih.net/hr/izdvajamo/sveano-proslavljen-patron-sv-benedikta-u-ajniu/87506>
(25.4.2025.)

Hrvatski generali Ivan Appel i Stjepan Mayerhoffer

Sažetak

Sukladno najnovijim rezultatima istraživanja, od ukupnog broja habsburških generala i admirala od 1804. do 1918., koji su rođeni ili podrijetlom s hrvatskog ozemlja, njih petnaestak je austrijskog i njemačkog podrijetla. Među njih spadaju i barun general konjaništva njemačkog podrijetla Ivan Appel i plemić podmaršal austrijskog podrijetla Stjepan Mayerhoffer. Kada se analiziraju njihovi bogati životopisi može se zaključiti da se radi o dvojici izuzetno uspješnih generala austro-ugarske vojske. General konjaništva Ivan Appel spada u skupinu najznačajnijih generala austro-ugarske vojske koji je za obranu Monarhije dao i lijevo oko, u vrijeme kada je ratovao na čelu postrojbe popunjene hrvatskim ratnicima. Budući da je rođen na hrvatskom ozemlju govorio je hrvatski jezik, što mu je pomoglo u obnašanju dužnosti guvernera Bosne i Hercegovine. Ta dužnost mu je donijela veliku popularnost i počast, posebice među hrvatskim pučanstvom Bosne i Hercegovine.

Podmaršal Stjepan Mayerhoffer bio je vrlo poštovan topnički časnik koji je za uspjehe ostvarene u službi stekao titulu ugarskog plemića. Kod odabira plemićkog pridjevka odlučio se za hrvatsko naselje u kojem je rođen, iako je mogao odabrati bilo koji pojam. Dvije posljednje dužnosti koje je obnašao u karijeri bile su zapovijedanje hrvatskim postrojbama, na temelju čega je promaknut u čin generala. Svoju odanost prema Monarhiji dokazao je i njegov sin Eberhard Mayerhoffer, koji je kao zapovjednik pješačke pukovnije u prvoj godini Prvoga svjetskog rata u bitci kod Lavova bio teško ranjen, nakon čega je podlegao ozljedama.

Obadva spomenuta generala, jedan njemačkog, a drugi austrijskog podrijetla, pripadali su skupini hrabrih hrvatskih generala, koji su do kraja života bili odani caru i domovini u kojoj su rođeni.

Kroatische Generäle Ivan Appel und Stjepan Mayerhoffer

Zusammenfassung

Gemäß neuesten Forschungsergebnissen waren, von der Gesamtzahl Habsburger Generäle und Admiräle von 1804 bis 1918, aus kroatischen Ländern stammend oder dort geboren, ungefähr fünfzehn deutschen oder österreichischen Stammes. Zu ihnen gehören auch der Baron, Kavalleriegeneral, deutschen Stammes Ivan Appel und der adlige Feldmarschallleutnant österreichischen Stammes Stjepan Mayerhoffer. Analysiert man ihre reichhaltigen Lebensläufe, kann beschlossen werden, dass es um zwei ausnehmend erfolgreiche Generäle des österreichisch-ungarischen Heeres geht. Kavalleriegeneral Ivan Appel gehört zur Gruppe der bedeutendsten Generäle des österreichisch-ungarischen Heeres, der zum Schutze der Monarchie auch sein linkes Auge opferte, zurzeit als er an der Spitze der Truppe kämpfte, die mit kroatischen Kriegern besetzt war. Da er in kroatischem Lande geboren wurde, sprach er Kroatisch, was ihm bei seinem Amt des Gouverneurs von Bosnien und Herzegowina behilflich war. Dieses Amt brachte ihm große Beliebtheit und Ehre, insbesondere unter dem kroatischen Volk von Bosnien und Herzegowina.

Feldmarschallleutnant Stjepan Mayerhoffer war ein sehr geachteter Artillerieoffizier, der für seine Erfolge im Dienst den Titel eines ungarischen Adligen erhielt. Bei der Wahl des Adelstitels entschied er sich für die kroatische Siedlung, in welcher er geboren wurde, obwohl er einen beliebigen Begriff auswählen konnte. Die zwei letzten Ämter, die er in seiner Karriere innehatte, war das Kommando kroatischer Truppen, aufgrund dessen er auch in den Rang eines Generals befördert wurde. Seine Treue zur Monarchie bewies auch sein Sohn Eberhard Mayerhoffer, der als Kommandant eines Infanterieregimentes im ersten Jahr des Ersten Weltkrieges in der Schlacht bei Lwiw schwer verwundet wurde, wonach er seinen Verletzungen unterlag.

Beide erwähnte Generäle, einer deutschen und des anderen österreichischen Stammes, gehörten zur Gruppe tapferer kroatischer Generäle, die bis zu ihrem Lebensende dem Kaiser und der Heimat, in welcher sie geboren wurden, treu blieben.

Albert Bing

dr. sc., viši znanstveni suradnik u
mirovini

Hrvatski institut za povijest

albert1.bing@gmail.com

UDK: 94(497.5)"19"

Prethodno priopćenje

Prihvaćeno: 18.09.2025.

Otto von Habsburg: Paneuropski pokret i samoodređenje Hrvata 1990-ih godina

Rad pruža uvid u ideje i političko djelovanje Otta von Habsburga u dramatičnim okolnostima raspada Jugoslavije i uspostave samostalne hrvatske države. Realpolitičkom kunktatorstvu međunarodne zajednice von Habsburg suprotstavlja dosljedno zastupanje slobodarskih načela i viziju združene Europe, koju gradi cijeloga života. U tom sklopu analiziraju se sastavnice političke kulture Otta von Habsburga čiji su temelji zasnovani na dubokom poznavanju i razumijevanju povijesti i kulture Europe, posebice srednjeeuropskog prostora i jugoistočnog dijela kontinenta. Posebna pozornost usmjerena je na složenu problematiku narodnog samoodređenja. Za razliku od većine najvažnijih predstavnika međunarodne politike, von Habsburg opredjeljenje Hrvatske i Slovenije za europske integracije i europski sustav vrijednosti prepoznaje kao bitna distinktivna obilježja njihova samoodređenja.

Ključne riječi: Otto von Habsburg, Paneuropski pokret, samoodređenje naroda, hrvatsko državno osamostaljenje

Uvod

„Naš je kontinent u kritičnom trenutku svoje povijesti“, izjavio je francuski ministar kulture Jack Lang 1992. godine; sa „starom Europom je gotovo; kako izgraditi novu Veliku Europu“? Osvrćući se na europske prilike, posebice na tlu tada već bivše Jugoslavije, ustvrdio je kako je stari kontinent podijeljen na „Europu mira u kojoj se živi život“ i na „Europu rata u kojoj se živi smrt“; o sudbini Europe odlučuje se između pobjede „fatalizma razdora“ ili „pobjede slobode“. ¹ Dvije godine ranije, veći dio međunarodne javnosti – suočene s paralelnim zbivanjima vezanim uz epohalne događaje pada Berlinskog zida, raspada Sovjetskog Saveza i Varšavskog pakta te Zaljevskog rata – nije se posebice obazirao na dramatičnu eskalaciju prilika u Jugoslaviji (SFRJ). Kako je to formulirao austrijski ministar vanjskih poslova Alois Mock, „reakcija međunarodne zajednice na građanski rat bila je inicijalno obilježena mješavinom oportunizma, neznanja, krivih procjena i vrludanja. (...) Osjećalo se da bi mnogim zapadnim političarima bilo draže da su imali posla sa starom Jugoslavijom, s jednom, iako lijevo-fašističkom, marksističkom partijom – ali ipak s jednom vladom – a ne, odjednom, s više država, s više vlada i s još više stranaka“. ² Posprdni medijski prilozi, poput naslovnice *The Economist* iz srpnja 1991. godine koja je u tekstu naslovljenom „Rat u Europi“, u ironičnom tonu prikazala cvijećem okićenu slovensku seljačku kuću ispred koje stoji tenk, ubrzo su prerasli u „najkrvaviji oružani pohod što ga je Europa doživjela od Drugoga svjetskog rata“, odnosno, u „problem iz pakla“, kako je svoj ogled o „vremenu genocida“ u 20. stoljeću nasloвила nagrađivana spisateljica Samantha Power. ³

U vrijeme nagle eskalacije „jugoslavenske krize“ krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina 20. stoljeća međunarodna zajednica, posebice u zapadnoj Europi, suočena je s izazovom određenja prema jugoslavenskom problemu. U trenucima kada se u sklopu Europske zajednice promoviraju novi koraci integracije, u Jugoslaviji su sve jasniji znakovi njezine dezintegracije. Kako se odrediti prema vinovnicima unutar-jugoslavenskih sukoba? Kako će se destabilizacija jugoistoka Europe odraziti na europske integracije? Nakon uvođenja višestranačja 1990.-te u Jugoslaviji, kao središnji motiv svojih politika – potvrđen provedbom referenduma, novoizabrane vlade Slovenije i Hrvatske istaknule su priključivanje europskim integracijama. Mnogobrojni promatrači isticali su kako je „raspad Jugoslavije u eklatantnoj suprotnosti s filozofijom europskog ujedinjavanja i europske integracije“. ⁴ Nasuprot tomu, pojedini ugledni intelektualci, poput francuskog filozofa i publicista Alaina

¹ „Rat i smrt dijele kontinent“, *Vjesnik*, 15. 10. 1992.

² Mock, Alois, *Dossier Balkan i Hrvatska: Ratna agresija u bivšoj Jugoslaviji-perspektive za budućnost*, Hrvatska sveučilišna naklada - Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 1998., 127.

³ Mock, Alois, n. dj., 127; Power, Samantha, *A problem from hell – America and the age of genocide*, Perennial – HarperCollinsPublishers, New York, 2002.

⁴ Mock, Alois, n. dj., 126.

Finkielkrauta upozoravali su kako „Slovenija i Hrvatska (kroz proces stjecanja državne samostalnosti, op.a.) nisu negdašnji imperij napustile zato da bi se ogradile od vanjskog svijeta, nego zbog toga što im je to bio jedini mogući put da se otvore prema Europi i njezinim vrednotama“.⁵ Nerazlikovanjem programskih načela i političkih smjernica aktera raspada jugoslavenske države, posebice ciljeva i sadržaja narodnog samoodređenja, na koje su se – legitimirajući svoje zahtjeve – pozivali svi predstavnici jugoslavenskih naroda, „rasla je cijena kojom će jednog dana biti plaćena ponovna uspostava mira“.⁶ U tom smislu pravovremeno prepoznavanje problema i zauzimanje jasnih stavova najvažnijih aktera i institucija međunarodne politike, bilo je od odsutne važnosti za preveniranje katastrofe koja će uslijediti. Jedna od rijetkih javnih ličnosti koja se u samim začecima „jugoslavenske krize“ jasno i principijelno odredila prema problemima raspadajuće države bio je europarlamentarac i čelnik Paneuropskog pokreta, Nadvojvoda Otto von Habsburg.

Po svom podrijetlu, osobnoj sudbini, te posebice dubinskom poznavanju povijesti i kulture europskog i južnoslavenskog prostora, uključujući Hrvatsku, Otto von Habsburg nije bio običan političar. Uz vrhunsko obrazovanje, njegova politička kultura uključivala je iskustvo mnoštva burnih povijesnih mijena tijekom njegova dugog i sadržajnog života. Proživio je raspad Austro-Ugarske monarhije, razvoj totalitarnih ideologija fašizma, nacizma i komunizma (kojima se dosljedno suprotstavljao), a ideje koje je zagovarao kroz Međunarodni paneuropski pokret doživjele su povijesni uspjeh u drugoj polovici 20. stoljeća. Kao posebno obilježje njegove političke kulture može se izdvojiti istančani senzibilitet za prostor i ljude, posebice one izložene geopolitičkim promjenama. U mnogim prigodama Otto von Habsburg naglašavao je kako je „najveće bogatstvo Europe mnogovrsnost njenih naroda, jezika i njenih kultura.“⁷ Zbog stavova koje je zastupao mnogi su ga politički protivnici smatrali zanesenjakom i utopistom, posebice zbog njegove životne preokupacije ujedinjavanja cjelokupne Europe, rascjepkane podjelama koje su se činile nepremostivim preprekama. Drugi su pak, u njemu prepoznali vizionara i svojevrsnog proroka, koji se, poput njegova prethodnika – tvorca Paneurope – grofa Richarda Coudenhove-Klaergia, nije dao pokolebati okoštanim preduvjeranjima o nepromjenjivosti slike (europskog) svijeta i realpolitičkim računama velikih sila.⁸ U turbulentnim vremenima početkom posljednjeg desetljeća 20. stoljeća, u kojima je uz ostale epohalne događaje, povijest Europe obilježena serijom (post)jugoslavenskih ratova, jasna slika budućnosti staroga kontinenta bila je jedina alternativa apokaliptičkim razmišljanjima koje je 1992. godine iskazao Jack Lang.

⁵ Isto.

⁶ Isto, 126.-127.

⁷ Von Habsburg, Otto, Von Habsburg, Otto, *Paneuropska ideja – Vizija postaje zbiljom*, Panliber, Osijek – Zagreb . Split, 1999., 84.

⁸ Vinković, Vanja, dokumentarni film „Otto i Hrvati/Otto und die Kroaten“, <https://www.youtube.com/watch?v=7DzMIGoXx5A> Pristup internetu 1. 3. 2025.

1. Usvajanje koncepta samoodređenja, ideja Austrijske ekonomske škole i Paneuropskog pokreta u političkom profiliranju Otta von Habsburga

U vrijeme kada je u obitelji austrougarskih vladara rođen Otto von Habsburg, Austro-Ugarska monarhija iskazivala je važna protuslovlja svoga vremena, relevantna za povijesne izazove s kojima se suočila Europa u 20. stoljeću. Habsburško carstvo bilo je školski primjer onog što je antropolog Benedict Anderson kasnije nazvao „zamišljenom zajednicom“; „nacijom koja se sastojala od ljudi koji se nikada nisu sreli, no koji su se ipak u svojoj predodžbi osjećali članovima iste obitelji, braća i sestre“. „Nigdje nije bilo lakše biti Europljanin“, smatrao je austrijski pisac Stefan Zweig; istodobno, „ni u jednoj drugoj zemlji želja za iseljenjem nije bila tako velika: između 1900. i 1919. u Ameriku je otišlo 3,5 milijuna habsburških podanika, više nego iz bilo koje druge zemlje“. ⁹ Upravo u Americi, u koju 1940. godine dolazi kao izbjeglica, Otto von Habsburg spoznat će, prema vlastitim riječima, „što znači biti Europejac“ i težiti „jedinstvu u mnoštvu“ kroz borbu za kulturu i slobodu Europe kao jedinstvenog prostora. ¹⁰

U njegovom najranijem djetinjstvu raspala se monarhija kojom je kao predodređeni prijestolonasljednik trebao vladati; pod utjecajem ideje samoodređenja naroda, koju na različite načine zagovaraju Woodrow Wilson i Vladimir Iljič Lenjin – „podizujući je na razinu međunarodne pravne maksime kao i načela političkog morala“, nakon Prvoga svjetskog rata dolazi do radikalne preobrazbe geopolitičke slike Europe. U suton Habsburške monarhije, kako bilježi jedan kroničar, „svima je bila na ustima parola o pravu naroda na samoodređenje“. Unatoč tomu što su „u Austro-Ugarskoj Monarhiji u razdoblju od 1867. do 1918., multietničnost, višejezičnost i multikulturalnost bili ključni elementi vlasti“, nacionalizam postaje dominantnom ideologijom. ¹¹ U nostalgičnom k.u.k. romanu Josepha Rotha *Radetzky marš*, rezignirani aristokrat zapaža: „Narodi više ne idu u crkvu. Nova religija je nacionalizam.“ ¹² Za nacionalne pokrete austrougarskih naroda, posebice onih izloženim germanizaciji i mađarizaciji, konačni cilj nacionalnog razvoja bio je potpuna kulturna i politička autonomija ili stvaranje vlastite nacionalne države. U tom sklopu, „pravo na samoodređenje naroda“, promovirano je u „političke pokretačke snage i psihomotoriku nacionalizma

⁹ Mak, Geert, *U Europi – putovanje kroz dvadeseto stoljeće*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2010., 77., 79., 81.

¹⁰ Gergely, Pröhle (Ed.), *Photographs From the Life of Otto Von Habsburg*, Otto von Habsburg Foundation and Helikon Publishing, Budapest, 2023., 224.

¹¹ Suppan, Arnold, „Je li Austro-Ugarska bila osuđena propast“, DIZbi HAZU, Knjiga 51, Zagreb, 2015., 65. <https://hrcak.srce.hr/file/228083> Pristup internetu 20. 12. 2024.

¹² Wehler, Hash-Ulrich, *Nacionalizam, povijest, oblici, posljedice*, Naklada Jesenski Turk, Zagreb, 2005., 41. Već u razdoblju romantičnog nacionalizma pojedinci uočavaju i destruktivni potencijal nacionalizma, koji će doći do izražaja u 20. st. Tako pjesnik Franz Grillparzer 1849. iznosi svoju radikalnu osudu nacionalizma: „U novije vrijeme put obrazovanja vodi od humanosti preko nacionalnosti do bestijalnosti (Der Weg der neuern Bildung geht/ Von Humanität/ Durch Nationalität/ Zur Bestialität)“. Suppan, Arnold, *n. dj.*, 68. <https://hrcak.srce.hr/file/228083> Pristup internetu 20. 12. 2024.

ujedinjenja, sececije i transfera.¹³ U razdoblju koje slijedi, pred europskim narodima iskristalizirat će se nova slika svijeta obilježena propadanjem i nastankom novih država, revolucionarnim previranjima, teškim ekonomskim krizama i izrazitom bujanju nacionalizama ekstremnih totalitarnih predznaka te izbijanjem novoga svjetskog rata. U tom kontekstu može se govoriti o ishodištu povijesno-kulturnog naslijeđa koje je igralo važnu ulogu u profiliranju političkih stavova Otta von Habsburga.

Iako se od najranije mladosti intenzivno počinje baviti politikom, za sazrijevanje političkih svjetonazora von Habsburga odlučan je bio boravak u SAD-u (1940.-1944. godine). U Ameriku dolazi dvije godine nakon što su ga nacističke vlasti osudile na smrt zbog oštrog protivljenja pripojenja Austrije Njemačkom Reichu 1938. godine, te, općenito, suprotstavljanja nacionalsocijalizmu. Za boravka u SAD-u von Habsburg se izravno susreće s mnogim austrijskim prognanicima; pritom, valja izdvojiti intelektualce čija je djelatnost trajno utjecala na njegov intelektualni habitus i politički angažman, posebice po završetku Drugoga svjetskog rata. Za uobličavanje političkih ideja, koje će doživotno aktivno zastupati, od posebnog značaja bila su dvojica austrougarskih izbjeglica: grof Richard von Coudenhove-Kalergi, osnivač Paneuropskog pokreta te Ludwig von Mises, najistaknutiji pripadnik tzv. Austrijske ekonomske škole.

Svoja razmišljanja grof Coudenhov-Kalergi artikulirao je 1923. godine u djelu *Paneuropska unija* u formi manifesta pokreta koji nastaje godinu dana ranije.¹⁴ Već 1926. godine u Beču je, uz sudjelovanje oko 2000 delegata, održan prvi kongres Paneuropske unije. Ideji međunarodnog povezivanja europskih država na zajedničkim vrijednosnim zasadama i demokratskim načelima priklonili su se mnogi ugledni i utjecajni političari, znanstvenici i umjetnici toga vremena. Između ostalih, francuski ministar vanjskih poslova i dobitnik Nobelove nagrade za mir Aristide Briand, francuski predsjednik vlade Edouard Herriot, zatim Albert Einstein, Heinrich i Thomas Mann, Bernard Shaw, Benedetto Croce, Ortega y Gasset, Miguel Unamuno, Max Reinhardt, Sigmund Freud i mnogi drugi. Koncept ujedinjene Europe, koji će kroz Paneuropski pokret usvojiti i Otto von Habsburg, razvija se u razdoblju između dva svjetska rata kao opreka totalitarnim ideologijama fašizma, nacizma i komunizma. Uskogrudnim nacionalističkim interesima, ali i nadnacionalnoj egalitarnoj ideologiji komunizma suprotstavlja se koncept europskog integriranja na osnovi „tri temeljne odrednice europskog identiteta, u kojem su podjednako sudjelovali grčka filozofija, rimska pravna stečevina i kršćanski humanizam“.¹⁵ U užem smislu, koncept Pan-Europe u stanovitij je mjeri inspiriran povijesnim iskustvima mnogonacionalne Austro-Ugarske uz nadogradnju različitih formi individualnih i kolektivnih prava,

¹³ Wehler, Hash-Ulrich, *n. dj.*, 139.-140.

¹⁴ Coudenhove-Kalergi, Richard von, *Paneuropa*, Hrvatska paneuropska unija, Zagreb, 2005.

¹⁵ „Aristocracy of the Spirit – Churchill 150“, Otto von Habsburg Foundation <https://habsburgottoalapitvany.hu/en/aristocracy-of-the-spirit-churchill-1> Pristup Internetu, 12. 3. 2025.

uvažavanje načela liberalne ekonomije ali i promoviranje socijalne pravednosti i solidarnosti kao temelja uzajamnosti.

Tijekom rata zagovornici Paneuropske unije zalažu se za jedinstvenu Europu zasnovanu na pravu naroda na samoodređenje i načelu supsidijarnosti (pri čemu regionalizam ima važnu ulogu), pravu narodnosnih skupina na slobodan razvoj i na ljudskim pravima svakog pojedinca. Otto von Habsburg bavi se problematikom samoodređenja, posebice, u sklopu problematike Južnog Tirola, ukliještenog između nacističke Njemačke i fašističke Italije. Predmnijevajući poraz sila osovine, zajedno s grofom Coudenhov-Kalergi o tome problemu sačinio je studiju, koja je u vidu memoranduma predstavljena američkom ministarstvu vanjskih poslova (Ured za vanjsku politiku SAD) u sklopu prijedloga izgradnje poslijeratne Austrije.¹⁶ Pritom, dotiče se problema supsidijarnosti, odnosno općenitog pitanja ishodišta i razine samoodređenja i autonomije malih kolektiviteta u odnosu na nacionalnu državu.¹⁷

U neumornom lobiranju, pri čemu zahvaljujući svome društvenom položaju i ugledu ima pristup vodećim političarima poput Franklina Delano Roosevelta i Winstona Churchilla, von Habsburg koncept Paneuropske unije povezuje s idejom poslijeratne uspostave Dunavske federacije (čemu je bio sklon britanski premijer), modernizirane verzije habsburške monarhije.¹⁸ Von Habsburg zapravo iznosi geopolitičku argumentaciju koju je još 1849. godine artikulirao britanski premijer lord Palmerston u donjem domu britanskog parlamenta: „Austrija je najvažniji element ravnoteže među europskim silama. Austrija se nalazi u centru Europe i prepreka je s jedne strane pripajanju te s druge strane invaziji. Prema mome mišljenju, europska politička neovisnost i sloboda povezane su s opstankom i cjelovitošću Austrije kao europske sile.“¹⁹ Imajući na umu imperijalne aspiracije Josifa Visarionoviča Staljina ideja nije imala značajnije izgleda na uspjeh, ali je iskazala ustrajavanje na srednjeeuropskoj osnovi paneuropskog modela koji će dugoročno doprinijeti integriranju povijesnih i prirodnih europskih cjelina te stabilnosti europskog kontinenta. Uspoređujući poglede Winstona Churchilla i Otta von Habsburga, Lord David Alton zapaža kako je „Dunavska monarhija“ stoljećima uspijevala očuvati koegzistenciju „naroda, manjina, etničkih grupa, jezika i kultura pod jednom krunom, postigavši briljantno mnoštvo različitosti“.²⁰ S obzirom na jedinstvo jednoga povijesno-kulturnog prostora, ali i njihovu nacionalnu heterogenost, von Habsburg predlaže „Danubian Bill of

¹⁶ Baier, Stephan - Demmerle, Eva, *Otto von Habsburg – Životopis*, Hrvatska Paneuropska unija, Zagreb, 2005., 150., 153.

¹⁷ Vinković, Vanja, „Otto i Hrvati/Otto und die Kroate“

¹⁸ „Archduke Otto von Habsburg“, *The Daily Telegraph*, London, 4. 7. 2011. Pristup Internetu 12. 3. 2025. <https://www.telegraph.co.uk/news/obituaries/royalty-obituaries/8616240/Archduke-Otto-von-Habsburg.html>. Pristup Internetu 12. 3. 2025.

¹⁹ Rumpler, Helmut, *Eine Chance für Mitt eleuropa. Bürgerlich e Emanzipation und Staatszerfall der Habsburgermonarchie*, Wien, 1997. 374.-379. Prema Suppan, Arnold, n. dj., 68.

²⁰ „Archduke Otto von Habsburg“, *The Daily Telegraph*, London, 4. 7. 2011. .

Rights“ (koja neće samo jamčiti univerzalna prava pojedinaca, nego i prava pojedinih nacija te nacionalnih manjina).²¹ Svi ti stavovi – višestoljetna organska povezanost podunavskog srednjeeuropskog prostora – pokazat će se važnom osnovom u zauzimanju Otta von Habsburga za upražnjavanje prava narodnog samoodređenja jugoslavenskih i drugih naroda.

Viziju europskog zajedništva, zasnovanu na zajedničkim povijesno-kulturnim stečevinama europskog prostora, Otto von Habsburg zaokružuje sukladnim ekonomskim i političkim idejama Ludwiga von Misesa (kasnije i nobelovca Friedricha von Hayeka).²² Koliki je značaj pridavao idejama von Misesa, govori njegova izjava kako je Austrijska ekonomska škola jedna od najvažnijih baština Austro-Ugarske monarhije. Za shvaćanja von Misesa najvažnija su bili ekonomsko-politički slobodarski principi prirodnoga prava (samoodređenje, samoodlučivanje); utemeljeni na supsidijarnosti, svoje ishodište izvode iz prava pojedinca i manjih kolektiviteta na vlastiti razvoj sukladno poimanju identiteta te, primarno, prava u zastupanju socijalno-ekonomskih interesa u odnosu na veće kolektivite, uključujući i naciju.²³ Time se dolazi do političkog okvira zajedništva, sintezu koja u europskom kontekstu vodi prema interesnom povezivanju individualnih političkih i socijalno-ekonomskih prava građana s konceptom prava koja proizlaze iz pripadnosti nacionalnim državama; svemu daje pečat nadnacionalni politički europski okvir povezivanja zajedničkim tržištem te, u skladu s načelom supsidijarnosti, promoviranje regija kao najprirodnijih, manjih entiteta, neograničenih granicama.

U poznijoj dobi, von Habsburg će, kritizirajući birokratski centralizam Europske unije – čiji predstavnici smatraju kako se svi europski problemi mogu riješiti administrativnim mjerama središnjice i ustavom – upozoriti, kako je „centralizam jedna od najvećih zabluda“: „Europa mora rasti kao drvo. Ona se ne smije graditi kao američki neboder. Tko je promatra iz blizine, neće nikada primijetiti da ona raste, ali je zato mnogo čvršća nego nešto, što se gradi umjetno i s pretjeranom žurbom. Tko poznaje političku praksu, spoznat će da jedno zdanje može nastati samo odozdo prema gore, a ne, kako bi mnogi birokrati i tehnokrati željeli, odozgo prema dolje. Načelo supsidijarnosti, dakle načelo da jedna veća jedinica nikad ne smije preuzeti zadaće koje manja može ispuniti na zadovoljavajući način, jest temeljna sastavnica zdrave europske strukture. Načelo supsidijarnosti bi trebala biti prva i najvažnija pretpostavka ustava. Drvo ne može rasti i preživjeti bez korijena.“²⁴ U tumačenju dosega supsidijarnosti Von Habsburg je također smatrao „kako manja jedinica mora

²¹ Baier, Stephan - Demmerle, Eva, *n. dj.*, 149.

²² Na sveučilištu Auburne u Alabami Otta von Habsburgu uručena je u veljači 1997. godine nagrada „Gary-G.-Schlarbaum“ koju je dobio za „značajna zauzimanja cijeloga života za gospodarsku i političku slobodu“. Priznanje je dodijelio „Ludwig-von Mises-Institut“. Baier, Stephan - Demmerle, Eva, *n. dj.*, 445.

²³ MisesInstitute <https://mises.org/profile/otto-von-habsburg>. Pristup internetu 25. 3. 2025

²⁴ Von Habsburg, Otto, *n. dj.*, 52.-53.

prenijeti na veću jedinicu one nadležnosti, koja ona sama ne može, ili više ne može, ispuniti na zadovoljavajući način.²⁵ „Europa regija“ – utemeljena na supsidijarnosti – postat će jedna od bitnih smjernica Paneuropske ideologije i budućeg europskog integracijskog procesa. Ukratko, riječ je o konceptu zajednice koji na osnovu zastrašujućih iskustava nacionalnog svjetskih ratova koja su obilježila prvu polovicu europske i svjetske povijesti, u drugoj polovici stoljeća promovira liberalno interesno nadnacionalno povezivanje nasuprot nacionalne – posebice totalitarne – isključivosti, povijesnog revizionizma i međunacionalnog revanšizma.

Po završetku rata Paneuropskom pokretu se priključuje i prvi poslijeratni njemački kancelar Konrad Adenauer, koji se, uz francuskog ministra vanjskih poslova Roberta Schumana i Alcida De Gasperia, smatra najvažnijim promotorom europskih integracija kroz formiranje Europske ekonomske zajednice, preteče Europske unije; zajedno s von Habsburgom, u javnosti su percipirani kao glavni „arhitekti europske ideje i europskih integracija“. Nakon smrti Coudenhove-Klergia, Otto von Habsburg postaje predsjednikom Međunarodnog paneuropskog pokreta (1973.-2004. godine). U razdoblju od 1979. do 1999. godine djeluje u Europskom parlamentu kao zastupnik Kršćansko-socijalne unije (CSU) Bavorske. Nakon pada „željezne zavjese“, postaje gorljivim zagovornikom priključivanja post-komunističkih država, posebice srednje i jugoistočne Europe, Europskoj zajednici; riječima njegovih najužih suradnika „kad god je to bilo moguće nastupao je kao odvjetnik naroda podunavskog područja i negdašnje monarhije“.²⁶ Kako je to sam artikulirao, od oca – cara i kralja Karla nije naslijedio prava (s obzirom na raspad monarhije), ali mu je ucijepljen osjećaj odgovornosti za narode koji su nekoć pripadali monarhiji.²⁷

Kao što je naznačeno, u skladu s političkim iskustvom i vrijednosnim postavkama koje je tijekom života usvojio i zastupao, Otto von Habsburg bio je vizionar (tko ne vjeruje u čuda, nije realist),²⁸ političar čiji je pogled bio usmjeren prema budućnosti. Govorio je, kako je „cijeli svoj život nastojao gledati naprijed umjesto da se osvrće i razmišlja o prošlosti (...) jer nije imao vremena razmišljati o prošlosti“.²⁹ Za njegove političke stavove – što je došlo do izražaja u slučaju raspada Jugoslavije 1989.-1992. godine, podjednako važno bilo je slojevito razumijevanje povijesti kao „prošlosti čvrsto ukorijenjene u suvremenosti“; kako primjećuje Anđelko Milardović „politička misao Otta von Habsburga prožeta je i *tradicijom* i *modernošću*. Prihvaća *modernitet* i *ideju napretka*, ali njezin korijen traži u *tradiciji*“.³⁰ Takvo stajalište teži organskom jedinstvu prošlosti i sadašnjosti što je pak bilo ključnom pretpostavkom slojevitijeg

²⁵ Baier, Stephan - Demmerle, Eva, *n. dj.*, 443.

²⁶ Vinković, Vanja, „Otto i Hrvati/Otto und die Kroaten“

²⁷ Görlich, Ernst Joseph, *Posljednji car- svetac?*, Grafok, Zagreb, 2004., 199.-201.

²⁸ Von Habsburg, Otto, „Komunizam je na smrt osudio sam Bog“, *Globus*, 17. 1. 1992., 2.

²⁹ Vinković, Vanja, „Otto i Hrvati/Otto und die Kroaten“

³⁰ Milardović, Anđelko, *Srbijanski masovni pokret i hrvatsko pitanje*, Globus, Zagreb, 1991., 175.-178.

razumijevanja povijesnih mijena europskog prostora suočenog s postkomunističkim izazovima, uključujući i raspad jugoslavenske države. Razumijevanje aktualnog povijesnog trenutka odnosilo se i na shvaćanje prava narodnog samoodređenja. Za razliku od većine europskih političara, pitanje Jugoslavije von Habsburg dosljedno promatra kroz „paneuropske naočale“, razlikujući pritom ideal ujedinjenja cjelokupnog europskog prostora od tadašnjih uskih okvira Europske zajednice i političkih (nacionalnih) interesa njezinih pojedinih članica. Bio je svjestan (dez)integracijskih silnica koje su povezivale i dijelile europske entitete te je težio „pomirenju politike i kulture, odnosno političko-ekonomske i kulturne Europe“. ³¹ Organski, naspram parcijalnom pristupu u tumačenjima europskih i jugoslavenskih integracija, pokazao se važnom sastavnicom u razumijevanju Jugoslavije i njezinih naroda.

Ključna obilježja političke kulture koja su odredila stav Otta von Habsburga prema narodnom samoodređenju i europskim integracijama:

- Povijesno-kulturno naslijeđe i osobna sudbina te suštinsko poznavanje europske povijesti i kulture.
- Razumijevanje europskog prostora kao maksimuma različitosti na minimumu prostora.
- Razumijevanje modernih identitetskih koncepcija koje se slijedom integracijskih procesa razvijaju u smjeru višestrukih identiteta; Otto von Habsburg izjašnjava se kao Austrijanac, Nijemac, Mađar, Hrvat..., odnosno, prije svega, Europejac.
- Razumijevanje integracija kao jedne od najvažnijih smjernica povijesnog procesa. Pritom, razlikuje i povezuje koncept integracije koji uključuje, politička i ekonomska prava te kulturnu osebnost.
- Povezivanje osobnih sloboda (pojedinaac i obitelj) i kolektivnih sloboda (selo, grad, regija, nacionalna država, nadnacionalni europski okviri, globalna zajednica). Davanje prioriteta supsidijarnosti o odnosu na centralizam.

2. Hrvatska početkom 1990-ih godina, međunarodna zajednica i Otto von Habsburg

Europska zajednica – integracije i raspad Jugoslavije

U vrijeme „ubrzane povijesti“, nakon pada „Željezne zavjese“ 1989. godine i pokretanja integracije Zapadne i Istočne Njemačke, stvaraju se uvjeti za promišljanje jedne „nove Europe“. U uvjetima urušavanja komunizma kao „najočitije i najhitnije“ iskristaliziralo se pitanje: „kako Zapad može pomoći prijelazu nekadašnjih

³¹ Von Habsburg, Otto, *n. dj.*, 151.-152.

komunističkih država u liberalne demokracije?³² Koji je položaj Europe naspram post-komunističkih država? U tom kontekstu i u hrvatskoj javnosti pojavljuju se izrazito polemički sadržaji koji tematiziraju odnos „nas“ i „Europe“.³³ Pitanja ekonomske integracije, političkog jedinstva te shvaćanja zajedništva kulturnog prostora tri su najvažnija motiva koji su postali predmetom rasprava o održivosti jugoslavenske države. Što je jugoslavenstvo? Je li ekonomska integracija države dostatna mjera za očuvanje integriteta zajedničke višenacionalne države? Jesu li zaoštrjeni međunacionalni odnosi otišli predaleko da bi se zapriječio raspad države? Je li Jugoslavija održiva kao jedinstvena država? Kako bi se dezintegracija Jugoslavije odrazila na tijek europskih integracija suočenih s izazovima postkomunizma? Svim tim pitanjima najvažniji činitelji međunarodne politike, prije svega SAD i Europska zajednica (EZ), nisu pridavali preveliku pažnju.

O pitanju tko su Jugoslaveni, odnosno narodi koji su živjeli u sklopu zajedničke države - Savezne federativne republike Jugoslavije (SFRJ), nije postojala odgovarajuća rasprava u forumima međunarodne zajednice. U samoj jugoslavenskoj državi, posljednje desetljeće (nakon Titove smrti 1980. godine.)³⁴ obilježile su gorljive rasprave o prirodi jugoslavenstva i položaju njezinih nacija. Dakako, kroz povijest se značenje jugoslavenstva mijenjalo „od nacionalne ideje do državne ideologije; od utopije do političke prakse; od pojma narodnog jedinstva do predmeta međunacionalnih nesporazuma“.³⁵ Zaostravanjem međunacionalnih odnosa, javna percepcija jugoslavenstva i Jugoslavije - posebice u međunarodnim medijima, zamjenjuje poslovično problematičan pojam „Balkana“. Tako se, primjerice, u jednom analitičkom napisu paradigmatički i nekritički navodi kako je Jugoslavija „najbalkanskija od svih balkanskih zemalja“.³⁶ Neznanje i površnost javne percepcije koju je manifestirala

³² Ash, Timoty Garton, *Mi građani 1989.*, Novi Liber, Zagreb, 1993., 115.

³³ „Evropa i mi – tema od koje smo (kao i od bezbroj drugih) opet napravili besmisleni dilemu, nategnuvši na dva njezina kraja strune vlastite iracionalnosti do pucanja...“. Lovrenović, Ivan, „Mi i Evropa“, *Danas*, 6.6. 1989., 39.

³⁴ Josip Broz Tito bio je središnja integrativna spona jugoslavenskog društva. S obzirom da je upravljao državom sastavljenom od mnoštva naroda izrazio heterogenih kulturoloških predznaka, bio je uspoređivan s habsburškim vladarima. Tako „britanski historičar Allan John Percival Taylor u svojoj knjizi o dinastiji Habsburga (*Habsburška Monarhija 1809-1918. Povijest Austrijskog Carstva i Austro-Ugarske*), objavljenoj u drugome izdanju još 1948. godine, na izuzetno zanimljiv način politički stilizira pojavu Tita kao „posljednjega Habsburgovca“. Takva percepcija, ne bez prijedora, održala se do danas. Vidi Lovrenović, Ivan, *Odisej bipolarnog svijeta*, <https://www.jergovic.com/ajfelov-most/odisej-bipolarnoga-svijeta/>

³⁵ Matvejević, Predrag, *Jugoslavenstvo danas*, Bigz, Beograd, 1984., 11-12.

³⁶ Jill Smollowe, *Jugoslavija; Out of Control*, Time/US edition, 15. 7. 1991. Dakako, pitanje određenja prema „Balkanu“ i „balkanizaciji“ je znatno složenija tema koja izlazi iz okvira ovoga rada. Dovoljno je naznačiti kako o tome postoje veoma različita gledišta i interpretacije. O tome, vidi, primjerice, citat iz recenzije knjige *Imaginary Balkan* Marije Todorove, <https://znanje.hr/product/imaginary-balkan/216587> Pristup internetu 5.5.2025. Premda je Balkan geografski neodvojiv dio Europe, on je, kulturno konstruiran kao „unutrašnja europska drugost“ koja je apsorbirala „mnoštvo unutrašnjih i vanjskih – balkanskih i nebalkanskih – društvenih, političkih, kulturnih i religijskih proturječnosti“. „Europa je na Balkan rado izvozila svoje

međunarodna javnost unošenjem stereotipa u medijski i politički diskurs samo su doprinijeli istinskoj „balkanizaciji“ jugoslavenskih prilika.³⁷

U počecima krize Europska zajednica primarno se oslanjala na koncept ekonomske pomoći Jugoslaviji. Takva razmišljanja temeljila su se na uvjerenju kako će zajednički ekonomski interes Jugoslavena djelovati kao integrirajući interesni činitelj koji će potisnuti partikularizme nacionalnih političkih silnica. Osnova za takvo gledište ležala je u činjenici povlaštenog položaja koji je Jugoslavija uživala u odnosu na EZ³⁸ te uspješnim ekonomskim reformskim nastojanjima saveznog premijera Ante Markovića.³⁹ Iz tih razloga Europska zajednica kao i Europska organizacija za slobodnu trgovinu uvjetovali su ekonomsku pomoć „uključivanjem Jugoslavije (u proces približavanja EZ-u, op.a.) kao jedinstvenog tržišta, a ne kao šest pojedinačnih republika“; slične argumente podastro je i Međunarodni monetarni fond upozorivši kako će „nastavak suradnje biti upriličen samo s jedinstvenom Jugoslavijom“.⁴⁰ U suton jugoslavenske države iskristalizirale su se pak dvije osnovne političko-nacionalne paradigme: Slovensko-hrvatska inicijativa ponudila je preustroj države u tzv. „asimetričnu“ federaciju, a potom konfederaciju, dok je blok predvođen Srbijom

izume – poput nacionalizma ili antisemitizma, da bi se kasnije iščuđavala nad čudovišnim hibridima koji su s velikim zakašnjenjem uspijevali na balkanskom tlu“.

37 Prepoznavanje opredjeljenja Hrvatske za Europu bilo je od iznimne važnosti zbog općeg konsekvusa hrvatskih građana za takvu opciju te razlikovanja snaga koje nisu željele braniti nacionalne interese „radikalnim, ideološkim argumentima, već promicanjem najopćenitijih vrijednosti i kriterija, kao što su Univerzalna povelja o ljudskim pravima, načela povelja OUN ili deset principa KEES-a“. U tom kontekstu s odmakom od nekoliko godina (početkom 1994. godine) jedan od najjapućenijih svjedoka toga vremena, povjesničar i diplomat Darko Bekić, navodi kako je i u samoj Hrvatskoj bilo važno prepoznati „snage i tendencije“ koje opisuje kao „hrvatski europizam“, „one se zalažu za otvorenu privredu i pravnu državu, a u međunarodnim pitanjima i u međunarodnoj politici zalažu se za miroljubiva i politička rješenja“. Istodobno, Bekić upozorava i na suprotne tendencije: mentalitet „hrvatskog balkanizma“ čija je „materijalna osnova (...) u gospodarskom zaostajanju za ostatkom Europe“, čiji se politički sklop „hrani nedostatnom demokratskom tradicijom“, a u „kolektivno-psihološkom smislu“ predstavlja izraz „našeg ukorijenjenog kompleksa manje vrijednosti“. Iako su Hrvati „oduvijek bili orijentirani Europi, i subjektivno se smatrali njezinom integralnim dijelom“ samo su oni „najpametniji, tipa Križanića, Starčevića ili Krleža dobro razumjeli da se tu, u civilizacijskom smislu, radi o jednostranom i sentimentalnom odnosu, a ne o stvarnoj, djelatnoj participaciji u europskim poslovima i kulturi.“ Bekić, također upozorava na važnost dosljedne europske orijentacije i demokratskog razvoja Hrvatske, unatoč nametnutom ratu, jer „samo prava demokracija smije upotrijebiti silu.“ Fijačko, Krešimir, „Samo prava demokracija smije upotrijebiti silu, razgovor uz drugu obljetnicu međunarodnog priznanja Hrvatske: Darko Bekić, hrvatski veleposlanik pri KESS“, *Vjesnik*, 18. 1. 1994., 5.

38 Institucionalni odnosi EZ-a i Jugoslavije bili su određeni još Sporazumom o suradnji iz 1980. (stupio je na snagu 1. 4. 1983.) prema kome je Jugoslavija tretirana kao „nesvrstana, europska, mediteranska zemlja i članica grupe 77“ i imala je „dvostruki tretman“ od strane Europske zajednice; „opća stajališta o politici prema zemlji, uključujući institucionalni okvir suradnje, definirali su se u sklopu globalne mediteranske politike, dok se programima multilateralne pomoći (PHARE) bivša Jugoslavija tretirala kao srednjoeuropska zemlja.“ Takav dvostruki tretman, koji je zapravo pogodio Sloveniju i Hrvatskoj, „nije imala niti jedna druga europska zemlja“ Samardija, Višnja: *Europska unija i Hrvatska – Putevi povezivanja i suradnje*, IRMO, Zagreb, 1994., 160.

39 Bing, Albert, „Socialist self-management between politics and economy“, *Acta Histriae*, letnik 27. številka 1 (2019), 1-34. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-DNQHQ7VW>

40 Gagnon, V. P., „Yugoslavia, Prospect for stability“, *Foreign Affairs*, Vol 70, No.3, Summer 1991.

inzistirao na reorganizaciji koja je vodila u inačicu „već viđene“ forme unitarističkog jugoslavenstva, kojem je velikosrpski nacionalizam davao državotvorni pečat.“⁴¹

Dileme oko jugoslavenskih inačica samoodređenja naroda

Različite nacionalno-ideološke matrice odrazile su se i na interpretacije samoodređenja naroda. Urušavanje komunističkog poretka u Jugoslaviji 1989./1990., pokazalo je kako su „jedino u Srbiji i Crnoj Gori vladajuće komunističke elite uspjele zadržati vlast, a i ondje jedino tako što su se odrekle komunističkog programa i usvojile novi nacionalističko-šovinistički program“.⁴² Predsjednik Srbije Slobodan Milošević bio je spreman prihvatiti slovensko i hrvatsko odcjepljenje, ali jedino pod uvjetom da se isto pravo da Srbima u Krajini i Sloveniji. Zapravo, inzistirao je „na pravu Srba na samoodređenje gdje god su živjeli.“⁴³ Takvo tumačenje samoodređenja vodilo je amputaciji velikoga dijela hrvatskog republičkog teritorija, odnosno stvaranju Velike Srbije ili „krnje Jugoslavije“. Praktično, Milošević je jasno objavio „da će politiku Velike Srbije voditi pod parolom „Očuvanja Jugoslavije““.⁴⁴ Na taj način isticao je političko rješenje koje se, uglavnom, podudaralo sa stavovima vodećih čelnika međunarodne politike koji su izbjegavali bilo kakvu pomisao na raspad Jugoslavije.

U Sloveniji i Hrvatskoj sadržaj narodnog samoodređenja usko je povezan uz zahtjeve za uključivanje Jugoslavije u europske integracije, odnosno, ukoliko oko toga ne postoji konsenzus (kako se pokazalo), alternativna solucija je državno osamostaljenje uz stvaranje mogućih novih asocijacija. I prije demokratskih promjena, krajem osamdesetih godina, slovenski Savez komunista istaknuo je slogan „Evropa zdaj“ („Europa sada“). Bilo je to geslo pod kojim je tadašnje slovensko političko rukovodstvo zahtijevalo transformaciju SFRJ u konfederaciju i zajednički put prema Europi; slovenski put u samostalnost od početka je zapravo bio put u Europu.⁴⁵ U Hrvatskoj, opredjeljenje za Europu iskazale su 1990. godine gotovo sve novonastale političke stranke i nevladine organizacije. U Zagrebu je 23. 6. 1990. godine promoviran Evropski pokret Hrvatske kao prva organizacija s europskom vokacijom u Hrvatskoj i druga nacionalna podružnica Europskog pokreta u Srednjoj i Istočnoj Europi.⁴⁶

⁴¹ Milardović, Anđelko, n. dj., 12.

⁴² Ramet, Sabrina Petra, Čija demokracija – Nacionalizam, religija i doktrina kolektivnih prava u srednjoj i jugoistočnoj Europi nakon 1989. godine, Alineja, Zagreb, 2001., 33.

⁴³ Libal, Michael, *Njemačka politika i jugoslavenska kriza 1991.-1992.* Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2004., 41.

⁴⁴ Isto.

⁴⁵ Romac, Denis, „Gdje je nestalo 'Evropa zdaj'?“ Rezultati posljednjeg Eurobarometra Slovenaca izazivaju šok i nevjericu, Večernji list, 23. 12. 2024. <https://www.vecernji.hr/vijesti/gdje-je-nestalo-evropa-zdaj-rezultati-posljednjeg-eurobarometra-slovenaca-izazivaju-sok-i-nevjericu-1825488> Pristup internetu 5. 3. 2025.

⁴⁶ U organizaciji će djelovati mnogobrojni ugledni intelektualci sadržajima poput „Kratkog prikaza povijesti europske integracije“ (Marija Pejčinović), „Europske preferencije stanovništva Hrvatske“ (Slaven Letica), „Nesporazumi HR-EU: vrijednosna disonanca“ (Josip Županov), „Hrvatska i Srednja Europa“ (Krst

Važan aspekt jugoslavenskih rasprava bilo je pravno tumačenje prava na samoodređenje, pri čemu je posebno značenje imao Ustav iz 1974. godine, koji je u sebi sadržavao konfederalne elemente. Svi jugoslavenski ustavi nakon rata predviđali su pravo naroda na samoodređenje uključujući mogućnost odcjepljenja, ali nijedan nije odredio način kako to provesti. Neki su čak zastupali tezu, najviše u Srbiji, da je to pravo jednokratno i potrošivo, dok su drugi, primjerice u Hrvatskoj i Sloveniji, naglašavali njegovu trajnost i neotuđivost. O tome su vođene žučljive rasprave u kojima su prednjačili slovenski i srpski stručnjaci za ustavno pravo.⁴⁷ Kada je riječ o Hrvatskoj, koja je za razliku od Slovenije imala znatan udio srpske populacije, poseban problem bili su srpski zahtjevi za objedinjavanjem svih teritorija na kojima živi srpska populacija, čime se nametalo i pitanje međudržavnog razgraničenja u slučaju raspada jugoslavenske države. Stvar je bila tim kompliciranija s obzirom da su i pripadnici hrvatske političke emigracije postavljali zahtjeve za državnim osamostaljenjem koje bi obuhvatilo sve etničke i povijesne prostore.⁴⁸ Posebno pitanje odnosilo se na reguliranje ljudskih i manjinskih prava, prije svega Srba u Hrvatskoj, koji su do političkih promjena imali status konstitutivnog naroda.⁴⁹

Jugoslavenske rasprave izazivale su zbunjenost i prijevare, čak i u državama koje su ozbiljnije razmatrale probleme narodnog samoodređenja. Razlike između „samoodređenja i institucionalne legitimnosti“, posebno su zanimljivi u slučaju Njemačke, čije je ujedinjenje u vrijeme raspada Jugoslavije također legitimirano pravom narodnog samoodređenja. Kako navodi Michael Libal „jedno je pitanje ponajviše doprinijelo nerazumijevanju i pogrešnim predodžbama o njemačkoj politici prema Jugoslaviji: njemačko zauzimanje za samoodređenje kao temeljno načelo jugoslavenske krize“; „brojni su politički čelnici i utjecajne javne ličnosti zaključile da se ono što je priznato Nijemcima ne može i ne smije poreći narodima u bivšoj Jugoslaviji“. „Njemačka zanesenost nacionalnim samoodređenjem iskorištena je kao dokaz djelatnog njemačkog sudjelovanja u „rušenju“ Jugoslavije“. S druge strane, nametalo se pitanje zašto „Nijemci nisu podupirali samoodređenje Srba u Hrvatskoj i Bosni istim onim entuzijazmom kojim su podržavali samoodređenje Slovenaca i Hrvata u bivšoj Jugoslaviji?“⁵⁰

Cviić) i mnogi drugi. Vidi Čučić, Ljubomir (Ur.), *Hrvatska i Europa (Europski identitet i perspektive europske integracije – prilog raspravi)*, Europski pokret Hrvatske, Europski dom Zagreb, Zagreb, 1974.

47 O tome vidi Šuković, Mijat, *Ustavne rasprave – Povodom stavova Slovenije*, Naučna knjiga, Beograd, 1990.

48 Riječ je o kontroverzama koje su otvarale Pandorinu kutiju proizvoljnih tumačenja granica. Tako Mate Meštrović, predsjednik Izvršnog odbora Hrvatskog narodnog vijeća, navodi slučaj razmimoilaženja s „najradikalnijim“ hrvatskim skupinama, osobito republikancima u Argentini i dr Jelićem u Njemačkoj. „Smetalo im je – pomanjkanje državotvornosti. Primjerice, na zemljovidu objavljenom uz proglas u *The New York Timesu* granice Hrvatske obuhvatile su Bosnu i Hercegovinu, ali ne i Srijem sve do Zemuna, što je naljutilo pobornike države u, kako su naglašavali, povijesnim i nacionalnim granicama.“ Meštrović, Mate, *U vrtlogu hrvatske politike – Kazivanje Peri Zlataru*, Golden marketing, Zagreb, 2003., 248.

49 Jovanović, Nenad, „Zakon manjega“, *Novosti*, 16. 1. 2022. Pristup internetu 3. 7. 2024.

50 Libal, Michael, *n. dj.*, 139.

Sagledavajući problem iz šire povijesne perspektive Hans Ulrich-Wehler usporedio je prilike nakon Prvoga svjetskog rata - kada je primjena ideje samoodređenja na „tlu triju razorenih velikih multinacionalnih carstava uzrokovala „balkanizaciju bogatu sukobima“, i suvremene prilike početkom devedesetih godina: „Mogu li iste vodeće ideje od 1991. voditi ponavljanju?“⁵¹ S obzirom na „stravične posljedice“ koje je mehaničko „pridržavanje toga načela“ imalo u prošlosti, nalagao se zahtjev za njegovo „preciziranje i pragmatički razborito ograničenje“.⁵² Odgovori na pitanja, relevantna za ocjene zahtjeva za samoodređenjem jugoslavenskih naroda, mogu se potražiti u povijesnim datostima, postavkama međunarodnog prava, ali i politološko-filozofskim analizama. Prvi, povijesni aspekt, odnosio se na činjenicu da su nakon Drugoga svjetskog rata jugoslavenske republike „odražavale posebne povijesne i nacionalne uvjete što su nastajali kroz stoljeća na jugoslavenskom tlu (a centralizirana jugoslavenska država nastala poslije Prvoga svjetskog rata, to je na svoju pogibelj, propustila uzeti u obzir).“⁵³

Važan kriterij nakon uvođenja političkog pluralizma bio je iskaz demokratskog legitimiteta, s obzirom da su 1990./1991. godine na demokratski način izabrani predstavnici republičkih vlasti „koje su mogle tvrditi kako predstavljaju stanovništvo“.⁵⁴ „U postkomunističkoj Europi, mnogobrojni su zahtjevi za i protiv odcjepljenja i autonomije, na temelju pretpostavljenih prava ovog ili onog naroda na samoodređenje (ili monopola na istinu). I separatizam i autonomaštvo, dokle god imaju sumnjive temelje izgrađene na pretpostavljenim pravima nacionalnog samoodređenja, nemaju nikakvu logičku osnovu kojom bi se odredila granica onome što se lako može opravdati kao beskrajna povorka novih odcjepljenja i autonomija.“⁵⁵ Petra Sabrina Ramet razrješuje problem zaključkom kako ipak „nedvojbeno postoje slučajevi kad se neki narod ima pravo odcijepiti od postojeće vlasti ili tražiti autonomiju;“ samoodređenje je opravdano kada društvo nastupa kao „moralno-etička“ zajednica (suprotstavljajući se ekstremizmu nacionalne isključivosti uz garancije manjinskih prava kolektivitetu koji nastaje secesijom). Borba protiv tiranije legitimira samoodređenje, a univerzalne težnje ljudi za moralnošću podloga su koja potkrepljuje takav čin. Prema Ramet, koja u mnogim aspektima argumentirano kritizira pozicije Hrvatske, „odcjepljenje Slovenije, Hrvatske, Makedonije i Bosne i Hercegovine bilo je u krajnjoj instanci moralno opravdano, ne na temelju neke iluzorne koncepcije nacionalnog samoodređenja, nego zbog prijetnji kojima su te republike bile izložene kao posljedica sve veće moći Slobodana Miloševića i rastuće plime srpske ksenofobije.“⁵⁶

⁵¹ Wehler, Hans-Ulrich, *n. dj.*, 140.

⁵² Isto.

⁵³ Isto, 140.

⁵⁴ Libal, Michael, *n. dj.*, 142.-143.

⁵⁵ Ramet, Sabrina Petra, *n. dj.*, 115.

⁵⁶ Ramet, Sabrina Petra, *n. dj.*, 116.

Otto von Habsburg i podrška slovenskom i hrvatskom konceptu samoodređenja

Politološko-povijesne analize jugoslavenskih prilika mogu se usporediti s djelovanjem Otta von Habsburga u vrijeme odvijanja samih događaja. Za razliku od većine europskih političara koji su vjerovali kako će model političke i ekonomske integracije u slučaju Jugoslavije nadvladati separatne političke razloge, Otto von Habsburg nije dijelio njihov entuzijazam. Poučen iskustvom Austro-Ugarske nakon Prvoga svjetskog rata smatrao je kako „ekonomska sigurnost, ako je i zajamčena od strane države, može nestati preko noći“; gajio je uvjerenje kako je „pravna sigurnost oružje slabih“ te je sukladno načelima, za koje je navodio kako ih je baštiniio od svoga oca cara Karla, naglašavao, kako je suština postulata pravne države uvažavanje legitimnih prava svih činitelja zajednice na ravnopravnim osnovama.⁵⁷ U tom smislu von Habsburg traži da se samoodređenje Slovenije i Hrvatske, za koje zaključuje da je sukladno vrijednostima EZ-a i liberalnih demokracija, tretira u skladu s načelima na kojima se temeljila sama zajednica. Naglašava kako pravo na samoodređenje ne smije ovisiti „o veličini, broju stanovnika ili političkom značenju jednog naroda“. Iz tih razloga „pridaje pravima malih narodnosnih grupa, etničkih manjina koje žive u nacionalnim državama, isti red vrijednosti kao i pravima na slobodu velikih nacija.“⁵⁸

Za Otta von Habsburga, kao tvrdokornog pobornika legaliteta, prirodno pravo samoodređenja pojedinca/građana te kolektivno pravo samoodređenja naroda (putem referendum), bili su legitiman izraz iskazivanja volje pojedinca i kolektiviteta sukladno načelu supsidijarnosti;⁵⁹ potonje je, pak, dosljedno zastupao kao okosnicu demokratskog poretka i paneuropskog poimanja integracija. Prema njegovu mišljenju Jugoslavija je bila „tamnica naroda“ i „umjetna državna tvorevina, stvorena poslije Prvoga svjetskog rata povredom prava na samoopredjeljenje svih naroda s izuzetkom Srba. Država se održala slijedom totalitarnih i diktatorskih režima protiv volje svoga stanovništva.“⁶⁰ Premda gorljivi zagovornik Paneurope (ujedinjenja cjelokupnog europskog prostora pa tako i Balkana) von Habsburg upozorava na povijesne, kulturološke te u konačnici civilizacijske razlike južnoslavenskog prostora, koje su se u slučaju Jugoslavije polarizirale kao opredjeljenje za „europske“ nasuprot „balkanskih“ paradigmi. Pritom, von Habsburg neumorno ističe da je Hrvatska „srednjeeuropska zemlja okrenuta europskim integracijama“ te da niti tradicijski niti metaforički „ne

⁵⁷ Görlich, Ernst Joseph, *Posljednji car - svetac?*, Grafok, Zagreb, 2004., 201.

⁵⁸ Baier, Stephan - Demmerle, Eva, *n. dj.*, 442.

⁵⁹ U Hrvatskoj je referendum proveden 19. 5. 1991. O budućem statusu Hrvatske na referendum održan 19. svibnja 1991. godine izašlo je 84,9 % građana od kojih se 93,94% izjasnilo za samostalnost i suverenost Hrvatske (uz mogućnost udruživanja u savez suverenih država s drugim republikama), dok se za ostanak u jugoslavenskoj federaciji izjasnilo 1,2% birača. Nazor, Ante (Ur.), *Počeci suvremene hrvatske države*, Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb, 2007., 70.

⁶⁰ Baier, Stephan - Demmerle, Eva, *n. dj.*, 380.

pripada na Balkan“.⁶¹ Od samih početaka krize u Jugoslaviji von Habsburg podržava Sloveniju i Hrvatsku, zasigurno i zbog povijesno-sentimentalnih (osobnih) pobuda negdašnje pripadnosti Habsburškoj monarhiji; međutim, presudni su ipak principijelni razlozi jasnog opredjeljenja za demokratski koncept integracija sukladan načelima Paneurope i težnji usvajanja vrijednosti na kojima se temeljila Europska zajednica.

Takvi stavovi doveli su ga, još sredinom osamdesetih godina, u kontakt s prodemokratski orijentiranim predstavnicima hrvatske političke emigracije. Prema svjedočanstvima Mate Meštrovića (sina kipara Ivana Meštrovića), člника krovne organizacije hrvatskih emigranata – Hrvatskog narodnog vijeća (HNV), Otto von Habsburg odigrao je važnu ulogu u omogućavanju promicanja hrvatskih težnji za neovisnost u Europskom parlamentu u Strassbourgu znatno prije kulminacije jugoslavenske krize.⁶² Von Habsburga Meštrović opisuje kao jednog od najvažnijih „zagovornika ujedinjene Europe“: „Gajio je osjećaj odgovornosti prema Hrvatima, kojima su njegovi preci počinili nepravde (...) U određenom času, subjektivni osjećaji čelnoga čovjeka Paneuropske unije utjecali su dijelom i na hrvatsku povijest“;⁶³ Srbima je pak zamjerao na njihovoj ulozi u rušenju Austro-Ugarske monarhije, „koja se mogla pretvoriti u (...) konfederaciju svojih naroda – odnosno u jezgru buduće ujedinjene Europe.“⁶⁴ Zahvaljujući von Habsburgu i Paneuropskoj uniji, kao i prodornosti članice njemačkog paneuropskog pokreta, hrvatske novinarke i aktivistice Ivone Dončević,⁶⁵ stvorio se skroman politički prostor za djelovanje emigranata i njihov kritički diskurs usmjeren na jugoslavensku problematiku, prije svega položaj Hrvata u Jugoslaviji. Dakako, s obzirom na jednostranačje u to vrijeme nisu bili mogući separadni politički istupi pripadnika pojedinih nacija iz Jugoslavije u inozemstvu, kao što u samoj zemlji nije bilo moguće djelovanje pripadnika političke emigracije.

⁶¹ Sigetić, Milan, Dr. Otto von Habsburg: Hrvatska ne pripada Balkanu, Dom i svijet (podlistak Večernjeg lista), 24. 3. 1977., 5.

⁶² Meštrović, Mate, *n. dj.*, 256.-258.

⁶³ Isto, 257

⁶⁴ Isto, 258.

⁶⁵ Sa skupinom intelektualaca: Ernestom Baureom, Stjepanom Šulekom, te neko vrijeme s Gojkom Borićem (novinar njemačkog državnog radija *Deutsche Welle*) – Ivona Dončević uređivala je na njemačkom jeziku tromjesečnik *Kroatische Berichte*. Misija toga časopisa bila je upoznavanje njemačkog javnog mnijenja s prilikama u Hrvatkoj, politici, kulturi i umjetnosti uz naglasak na probleme međunaconalnih odnosa i stanje ljudskih prava. Meštrović, *n. dj.*, 257. O Ottu von Habsburgu Dončević je imala visoko mišljenje: „Čovjek izvanredne inteligencije, golemog znanja i iskustva, cijenjen od svojih suradnika, kao i protivnika, dr. von Habsburg smatra svojom povijesnom dužnošću voditi posebnu brigu o narodima bivše Austro-Ugarske monarhije.“ Kao Predsjednik Međunarodne Paneuropske unije, član Europskog parlamenta te posebice kao Predsjednik međustranačke radne skupine Europskog parlamenta za istočnu, srednju i jugoistočnu Europu „igrao je ključnu ulogu“ u omogućavanju predstavnicima malih naroda da se njihov glas čuje na važnim međunarodnim forumima. Dončević, Ivona, „O djelovanju informacijskog ureda Hrvatskog narodnog vijeća u, Bonnu.“ https://www.pilar.hr/wp-content/images/stories/dokumenti/zbornici/3/z_3_167.pdf Pristup internetu 13. 4. 2025.

Zahvaljujući utjecaju von Habsburga HNV dobiva mali ured u Bonnu. Dončević je uspjela nagovoriti von Habsburga da pozove Meštrovića da održi govor o jugoslavenskoj i hrvatskoj problematici pred Skupinom za srednju i istočnu Europu pri Europskom parlamentu, kojom je predsjedavao sam von Habsburg. U ožujku 1987. godine Meštrović je pred tridesetak europarlamentaraca održao predavanje „Kršenje ljudskih prava u Jugoslaviji“, naglasivši kako je „pravo Hrvata na samoodređenje njihovo kolektivno ljudsko pravo“. Međutim, kako navodi Meštrović, „Hrvatska u to vrijeme nije mnogo zanimala dame i gospodu iz Europskog parlamenta“ te je, štoviše, njegov istup izazvao uglavnom negativne reakcije. Unatoč tomu Meštrović nastavlja lobirati zahvaljujući pomoći von Habsburga: „Uvjeravao sam europske parlamentarce da mi Hrvati dijelimo europsku viziju i ideale, da smo privrženi demokraciji i stabilnosti jugoistočne Europe“. Meštrović zastupa tezu, koju će preuzeti i von Habsburg, kako u Jugoslaviji „održavanje statusa quo silom, destabilizira i onemogućuje napredak k istinskoj demokraciji“ te naglašava kako „svi narodi Jugoslavije imaju pravo na samoodređenje zajamčeno poveljom Ujedinjenih naroda.“⁶⁶ U siječnju 1988. godine Meštrović zajedno s dr. France Bučarom, budućim predsjednikom Slovenskog parlamenta, dobiva priliku ponovno govoriti o „jugoslavenskoj krizi“, koja privlači sve više pozornosti međunarodne javnosti.⁶⁷

Nakon promjena 1989./1990. godine stavovi Otta von Habsburga o pravu na samoodređenje Slovenije i Hrvatske nadovezuju se na kampanju podrške europskoj orijentaciji postkomunističkih država Srednje i Istočne Europe.⁶⁸ Na cilj proširenja EZ-a na Istok, von Habsburg gleda kao na ostvarenje Paneurope „kao jedinstva cijeloga Kontinenta.“ U studenom 1990. godine, kao „najvatreniji i najkompetentniji borac za taj cilj“, izjavljuje: „Ako jedan od naroda zadovolji uvjete koje smo postavili za članstvo u Zajednici onda on ima pravo i pristupiti. Hoćemo li mu dopustiti da pristupi ili ne, ne smije ovisiti o različitim željama i interesima jer su Mađari, Poljaci, i Česi isto tako Europljani kao i Nijemci, Francuzi ili Belgijanci. Oni imaju isto pravo na Europu kao i mi.“⁶⁹

⁶⁶ Meštrović, *n. dj.*, 259.

⁶⁷ Isto, 259.

⁶⁸ U skladu sa svojim uvjerenjima Otto von Habsburg dosljedno inzistira na omogućavanju izjašnjavanja europskih naroda koji su nakon Drugoga svjetskog rata nedemokratski i „protuprincipno“ podijeljeni „Željeznom zavjesom“ te bili pod komunističkim vlastima. Tako je u kolovozu 1989. godine u sklopu poznate akcije „Paneuropski piknik“, na kome su sudionici simbolično izrezali komadiće „Željezne zavjese“ na granici Mađarske i Austrije, kako bi se omogućio bijeg više stotina građana Istočne Njemačke, kćerka Otta von Habsburga - Walburga, pročitala proglas svoga oca na njemačkom i mađarskom: „Dragi mađarski sunarodnjaci! Dragi austrijski sunarodnjaci! Dragi Europljani! (...) Mi smo od samoga početka izjavljivali da je Paneuropa cijela Europa. Bez Mađarske naša će Europa uvijek ostati nepotpuna. Zato je svanuo veliki dan u povijesti našega Kontinenta, da možemo na ovoj neprirodnoj granici srušiti žičane zapreke i time simbolično obznani da je Mađarska ponovno punovaljani član jedne demokratske i slobodne Europe“. Baier, Stephan - Demmerle, Eva, *n., dj.*, 368.-369.

⁶⁹ Baier, Stephan - Demmerle, Eva, *n. dj.*, 386.

Za vrijeme posjeta Sloveniji u siječnju 1991. godine von Habsburg daje nedvosmislenu podršku slovenskim aspiracijama za državnim osamostaljenjem i priključivanju europskim integracijama: „Slovenija mora biti vraćena na europsku zemljopisnu kartu!“ Istodobno, izjašnjava se „protiv prolijevanja krvi“. ⁷⁰ Već sljedećeg mjeseca, u veljači 1991. godine, von Habsburg ulazi u žestoke prijeopore s tadašnjim predsjednikom Vijeća EZ-a, luksemburškim ministrom vanjskih poslova Jacquesom Poosom, „jer ovaj još uvijek zagovara jedinstvo Jugoslavije i želi ignorirati pravo na samoopredjeljenje naroda.“ ⁷¹ Komentirajući stajališta Poosa von Habsburg izvještava: „Predstavnici Vijeća objasnili su predstavnicima republika u Jugoslaviji da će zaustaviti svaku tehničku pomoć, ako se republike osamostale;“ pritom, von Habsburg nekompromisno iznosi „svoju tezu“: „moramo priznati pravo na samoopredjeljenje naroda, dakle i Hrvata i Slovenaca.“ ⁷² Umjesto zauzimanja jasnih i principijelnih stajališta, EZ nastavlja kontinuitet pitijski nedorečenih i kontradiktornih zaključaka; tako je u ožujku 1991. godine u Europskom parlamentu prihvaćena rezolucija koja se točkom 2. izjašnjava za jedinstvenost Jugoslavije, ali točkom 8. za pravo na samoodređenje pojedinih republika. ⁷³ U trenucima kada su prilike na jugoslavenskoj političkoj sceni dovedene do usijanja, s berlinskog sastanka Vijeća Konferencije europske sigurnosti i suradnje (održane 19. i 20. lipnja 1991. godine) upućena je poruka: „Ministri su izrazili prijateljsku zabrinutost i podršku demokratskom razvitku, jedinstvu i teritorijalnom integritetu Jugoslavije na temelju gospodarskih reformi, neograničene primjene ljudskih prava u svim dijelovima Jugoslavije, uključujući i prava manjina te mirnog rješenja sadašnje krize u zemlji.“ ⁷⁴

U lipnju 1990. godine Otto von Habsburg, zajedno sa sinom Karlom, posjećuje Zagreb, gdje se susreće s novim predsjednikom SR Hrvatske, Franjom Tuđmanom. ⁷⁵ S Tuđmanom dijeli strasno zauzimanje za pravo narodnog samoodređenja; kao i von Habsburg, Tuđman u svojim mnogobrojnim istupima u Hrvatskoj i svijetu opetovano ističe kako je „položaj malih naroda i priznanje njihova prava na samoodređenje danas ključno europsko pitanje;“ Pritom naglašava, kako „nije presudno hoće li novi europski poredak imati 35 ili 45 suverenih država, niti je bitna njihova veličina. Važno je da se izrađuju otvorena društva na europskim zasadama parlamentarne demokracije, slobodnog poduzetništva, ljudskih i etničkih prava.“ ⁷⁶ Za boravka u Zagrebu, u govoru pred članovima PEN-kluba von Habsburg se otvoreno zauzima za

⁷⁰ Isto, 380.

⁷¹ Isto.

⁷² Isto.

⁷³ Isto, 381.

⁷⁴ Alois Mock, *n. dj.*, 69.

⁷⁵ Baier, Stephan - Demmerle, Eva, *n. dj.*, 379.

⁷⁶ Tuđman Franjo, „Hrvatsko nacionalno pitanje od Križanićeva slavenskog integralizma do suvremene nacionalne države – Izlaganje na Sveučilištu imena Ševčenka u Kijevu, 21. 5. 1991.“, Tuđman, Franjo, *Hrvatska-Europa-Europska unija – izabrane stranice*, Mate, 2009., 119

„neovisnu Hrvatsku u ujedinjenoj Europi“.⁷⁷ Pola godine kasnije pismeno upozorava predsjednika Tuđmana i predsjednika Hrvatskog sabora Žarka Domljana da će doći do srpskoga napada na Hrvatsku.⁷⁸ Naporima Hrvatske u međunarodnoj promociji pridružiti će se i Hrvatska paneuropska unija, osnovana 27. 5. 1991. godine (prvi predsjednik bio je akademik Mislav Ježić).

Principijelnost u stavovima Otta von Habsburga dovela ga je u tabor malobrojnih kritičara politike Europske zajednice. Posebnu zanimljivost pritom predstavlja njegov odnos prema njemačkoj politici, koja je unatoč vodećoj ulozi u međunarodnom priznanju Slovenije i Hrvatske na jesen 1991. godine, zadugo imala rezerve prema „separatističkim republikama“. Kako navodi Michael Libal, voditelj odjela u njemačkom Ministarstvu vanjskih poslova - koji se od 1991. do 1995. godine bavio jugoslavenskom krizom, „kao jedinstvena država Jugoslavija je bila Njemačkoj savršen partner, kakvog nikad ne bi mogao nadomjestiti nijedan manji, nemirniji ili teži partner, pa čak ni država klijent.“⁷⁹ Štoviše, još na proljeće 1991. godine u jeku zaoštavanja međunacionalnih sukoba koji su proklizavali u ratni sukob, Njemačka daje „potporu jedinstvu Jugoslavije“ te iskazuje očekivanja „da će se kroz miran politički dijalog i bez uporabe sile, ili prijetnji silom, razviti novi oblici suživota naroda i republika u Jugoslaviji“.⁸⁰ Iako je u konačnici Njemačka postala generatorom međunarodnog priznanja Slovenije i Hrvatske, zbog čega Otto von Habsburg u konačnici odaje priznanje ministru vanjskih poslova Hansu-Dietrichu Genscheru i kancelaru Helmutu Kohlu, njemačkoj politici iz 1990.-1991. zamjerao je zakašnjele reakcije u slučaju zauzimanja jasnih i principijelnih stavova prema sudionicima nacionalnih sukoba u Jugoslaviji. U intervjuu u dokumentarnom filmu *Otto von Habsburg i Hrvati*,⁸¹ von Habsburg navodi kako je u razdoblju njemačke suzdržanosti prema Hrvatskoj i Sloveniji često dolazio u verbalna sučeljavanja s njemačkim ministrom vanjskih poslova Genscherom, koji je imao „dobre, ako ne i odlične odnose“ s Jugoslavijom.⁸² Realpolitici suprotstavlja principijelna stajališta, koja su se podudarala s načelima EZ-a i Paneurope; smatrao je „da je do propasti Jugoslavije došlo zahvaljujući slovenskom i hrvatskom razvoju prema slobodi, demokraciji, višestranačkom sustavu, pravnoj državi i tržišnom gospodarstvu“.⁸³ U tom smislu jasno opredjeljenje Hrvatske i Slovenije za europske integracije i vrijednosti liberalnih demokracija predstavlja presudno distinktivno obilježje samoodređenja kome se priklanja Otto von Habsburg. Međutim, državno osamostaljenje pokazalo se dugotrajnim i trnovitim procesom.

⁷⁷ Baier, Stephan -Demmerle, Eva, *n. dj.*, 379.

⁷⁸ Isto, 379.

⁷⁹ Libal, Michael, *n. dj.*, 16. Prema, Genscher, Hans-Dietrich, *Erinnerungen*, Siedlen Verlag, Berlin, 1995., 927.

⁸⁰ Isto, 17. Prema Ivanković, Nenad, *Bonn. Die Zweite Kroatische Front*. Giessen, 1996., 22.

⁸¹ Vinković, Vanja, dokumentarni film „Otto i Hrvati/Otto und die Kroaten“, <https://www.youtube.com/watch?v=7DzMlGoXx5A> Pristup internetu 1. 3. 2025.

⁸² Libal, Michael, *n. dj.*, 16. Prema, Genscher, Hans-Dietrich, *Erinnerungen*, Siedlen Verlag, Berlin, 1995., 927.

⁸³ Baier, Stephan - Demmerle, Eva, *n. dj.*, 52.

U relativno kratkom vremenskom rasponu od svega nekoliko tjedana, krajem lipnja i početkom srpnja 1991. godine, u nastavku se odigralo nekoliko dramatičnih događaja kojima otpočinje završni čin raspada SFRJ. Kada se krajem svibnja 1991. godine europska pažnja konačno pozornije usmjerila na jugoslavenske probleme, pa su stoga SFRJ službeno posjetili Predsjednik Europskog ministarskog vijeća Jacques Delors i Predsjednik Europske komisije Jacques Santer s veoma primamljivim ponudama političke i ekonomske pomoći Jugoslaviji, u Hrvatskoj su već izbili oružani sukobi koji će se uskoro pretvoriti u otvoreni rat.⁸⁴ Događaj koji je pobudio nadu prodemokratskih snaga u preveniranje daljnje eskalacije bio je posjet američkog ministra vanjskih poslova Jamesa Bakera Jugoslaviji, koji je uslijedio 21. lipnja. Središnja teza koju je Baker „uporno naglašavao“ bila je da se „Jugoslaveni moraju dogovoriti sami međusobno“, pa će im onda i Washington i Europa pomoći koliko god mogu”.⁸⁵ Na izričito pitanje jednog od novinara hoće li će SAD priznati samostalnost Hrvatske, američki državni tajnik jasno je i odrješito izjavio: „pod nikakvim okolnostima”.⁸⁶ Kombinacija realpolitičke uzdržanosti i nedostatka vizije preklopili su se s činjenicom kako Jugoslavija nakon raspada bipolarnosti naprosto više nije bila američki prioritet. Rješavanje jugoslavenske krize SAD prepušta Europi (EZ), koja to spremno prihvaća.

Četiri dana nakon posjeta Bakera - 25. lipnja, Slovenija i Hrvatska proglasile su samostalnost, a odmah potom, 27. lipnja, došlo je do intervencije JNA u Sloveniji.⁸⁷ Izbijanje sukoba isprovociralo je misiju predstavnika Europske zajednice (ministri vanjskih poslova Italije De Michelis, Luxemburga J. Poos i Nizozemske Van den Broek) koja preuzima ulogu mirovnog posrednika. Prema navodima Otta von Habsburga i njegovih suradnika, spomenuti europski čelnici bili su izrazito neskloni prihvaćanju slovenskih i hrvatskih zahtjeva za državnim osamostaljenjem.⁸⁸ Postignuti tromjesečni moratorij na odluke hrvatske i slovenske vlade i pokretanje Mirovne konferencije o Jugoslaviji rezultirali su odgodom osamostaljenja. U vrijeme početka rada konferencije početkom rujna 1991. godine, Otto von Habsburg na zasjedanju Europske demokratske unije u Parizu neumorno prikuplja potpise podrške za priznanje samostalnosti republike Hrvatske.⁸⁹ U Europskom parlamentu, na svoj 79. rođendan, vatreno istupa kritizirajući svoje kolege: „Gospodine predsjedniče, nema građanskoga rata u Jugoslaviji, to je nacionalni rat naroda, koji su bili ugnjetavani i koji se konačno žele osloboditi iz kolonijalne vladavine srpskoga režima. To su rekli na demokratski, slobodan način, a mi, koji stalno propovijedamo demokraciju, trebali

⁸⁴ Cohen, Lenard J., *Broken Bonds-The Disintegration of Yugoslavia*, Westview Press, Boulder-San Francisco-Oxford, 1993., 216.-217.

⁸⁵ Vukov Colić, Dražen, „Bakerov jugoslavenski san“, *Danas*, 25. 6. 1991.

⁸⁶ Kačić, Hrvoje, *U službi domovine*, Matica Hrvatske, Zagreb, 2003., 117.

⁸⁷ Nazor, Ante (Ur.), *Počeci suvremene hrvatske države*, Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb, 2007., 80.

⁸⁸ Vinković, Vanja, „Otto i Hrvati/Otto und die Kroaten“

⁸⁹ Gregurić, Franjo, *Vlada demokratskog jedinstva Hrvatske 1991.-1992.*, Naklada Zadro, Zagreb, 1998., 109.

bismo se konačno držati svojih riječi.⁹⁰ U konačnici, na Mirovnoj konferenciji o Jugoslaviji tzv. Badinter-Herzogova arbitražna komisija donijela je sud prema kome temelj nove geopolitičke slike nije aktivacija prava narodnog samoodređenja već činjenica da je SFRJ kao savezna država u procesu raspada i više ne postoji kao takva. To mišljenje bilo je presudno za međunarodno priznanje novonastalih država u okviru dotadašnjih republičkih granica (uti possidetis).⁹¹

Nekoliko dana nakon međunarodnog priznanja Hrvatske, von Habsburg zapaža kako je „besmisleno divljanje takozvane JNA“ bilo uzaludno, naglašavajući kako se „nasiljem ne može ništa postići iza određene točke“ („Bismarck je imao za pravo kada je napomenuo da se bajunetama može učiniti sve, ali se na njima ne može sjediti“) (...) „Pokušamo li prodrijeti iza točke što nam je propisuje moral, katastrofa je neizbježna“.⁹² Zakašnjeli koraci međunarodne zajednice nisu zaustavili rat koji je doveo do okupacije četvrtine hrvatskog teritorija te, kasnije, do širenja ratnog sukoba na Bosnu i Hercegovinu; sve je rezultiralo valovima etničkog čišćenja, masovnim ubojstvima, poplavom izbjeglica koja je zapljusnula Europu i svijet i strahovitim razaranjima koja će potrajati do 1995. godine. Širenjem sukoba u BiH, Hrvatska se udaljuje od europskih integracija. Upada u vrtlog kontroverzi balkanskih sukoba, koji će se odraziti i na tranzicijske probleme te zaostajanje u demokratskom razvoju. Prolongiranjem priključivanja Hrvatske Europskoj uniji (sve do 2013. godine), dolazi i do pomaka raspoloženja hrvatske javnosti od izrazite eurofilije prema euroskepticizmu. Unatoč tomu, i ne bez kritičkog odmaka, Otto von Habsburg sve do svoje smrti 2011. godine prati i zagovara priključivanje Hrvatske Europskoj uniji.

Zaključak

Bitna značajka političkog djelovanja Otta von Habsburga u turbulentnim zbivanjima vezanim uz raspad jugoslavenske države bila je u pravovremenom prepoznavanju povijesnog trenutka i dosljednoj borbi za vrijednosna načela europskih integracija. Parcijalnim shvaćanjima integrativnih procesa i realpolitičkim kanonima suprotstavlja organsko promišljanje europskog zajedništva. Pritom iskazuje istančano razumijevanje i empatiju za male narode koji se, nakon raspada komunizma, opredjeljuju za europske vrijednosti. Dakako, unatoč povijesnim kontroverzama poseban sentiment i osjećaj odgovornosti gaji prema narodima koji su nekoć dijelili okvir podunavske monarhije. S obzirom na posebno dramatične okolnosti, kojima je početkom devedesetih godina bila izložena Hrvatska, ne čudi njegov izniman angažman u zastupanju hrvatskih ciljeva. Jedan je od rijetkih političara koji se iskreno

⁹⁰ Baier, Stephan - Demmerle, Eva, *n. dj.*, 380.

⁹¹ Conference on Yugoslavia Arbitration Commission. 1992. „Opinions on Questions arising from the Dissolution of Yugoslavia“. *International Legal Materials*, 31(6): 1488–1526. <https://doi.org/10.1017/S0020782900015850>. Pristup internetu 6. 12. 2024.

⁹² Von Habsburg, Otto, „Komunizam je na smrt osudio sam Bog“, *Globus*, 17. 1. 1992., 2.

izjašnjavao kao Europejac, ali i kao Austrijanac, Nijemac, Mađar...; podjednako je isticao i svoj hrvatski identitet. Iako nije pripadao političkom establišmentu koji je donosio odluke, njegovo beskompromisno zalaganje za Hrvatsku čini ga značajnom ličnosti recentne hrvatske povijesti.

Literatura

Knjige

- Ash, Timoty Garton, *Mi građani 1989.*, Novi Liber, Zagreb, 1993
- Baier, Stephan - Demmerle, Eva, *Otto von Habsburg – Životopis*, Hrvatska Paneuropska unija, Zagreb, 2005.
- Cohen, Lenard J., *Broken Bonds-The Disintegration of Yugoslavia*, Westview Press, Boulder-San Francisco-Oxford, 1993.
- Coudenhove-Kalergi, Richard von, *Paneuropa*, Hrvatska paneuropska unija, Zagreb, 2005.
- Čučić, Ljubomir (Ur.), *Hrvatska i Europa (Europski identitet i perspektive europske integracije – prilog raspravi*, Europski pokret Hrvatske, Europski dom Zagreb, Zagreb, 1974.
- Gergely, Pröhle (Ed.), *Photographs From the Life of Otto Von Habsburg*, Otto von Habsburg Foundation and Helikon Publishing, Budapest, 2023.
- Gensher, Hans-Dietrich, *Erinnerungen*, Siedlen Verlag, Berlin, 1995.
- Görlich, Ernst Joseph, *Posljednji car- svetac?*, Grafok, Zagreb, 2004.
- Gregurić, Franjo, *Vlada demokratskog jedinstva Hrvatske 1991.-1992.*, Naklada Zadro, Zagreb, 1998.
- Ivanković, Nenad, *Bonn. Die Zweite Kroatische Front*. Giessen, 1996.
- Kačić, Hrvoje, *U službi domovine*, Matica Hrvatske, Zagreb, 2003.
- Libal, Michael, *Njemačka politika i jugoslavenska kriza 1991.-1992.*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2004.
- Mak, Geert, *U Europi – putovanje kroz dvadeseto stoljeće*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2010.
- Matvejević, Predrag, *Jugoslavenstvo danas*, Bigz, Beograd, 1984.
- Meštrović, Mate, *U vrtlogu hrvatske politike – Kazivanje Peri Zlataru*, Golden marketing, Zagreb, 2003.
- Milardović, Anđelko, *Srbijanski masovni pokret i hrvatsko pitanje*, Globus, Zagreb, 1991.,
- Mock, Alois, *Dossier Balkan i Hrvatska: Ratna agresija u bivšoj Jugoslaviji-perspektive za budućnost*, Hrvatska sveučilišna naklada - Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 1998.
- Nazor, Ante (Ur.), *Počeci suvremene hrvatske države*, Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb, 2007.
- Power, Samantha, *A problem from hell – America and the age of genocide*, Perennial – HarperCollins-Publishers, New York, 2002.
- Ramet, Sabrina Petra, *Čija demokracija – Nacionalizam, religija i doktrina kolektivnih prava u srednjoj i jugoistočnoj Europi nakon 1989. godine*, Alineja, Zagreb, 2001.
- Rumpler, Helmut, *Eine Chance für Mitt eleuropa. Bürgerlich e Emanzipation und Staatszerfall der Habsburgermonarchie*, Wien, 1997.
- Samarđija, Višnja: *Europska unija i Hrvatska – Putevi povezivanja i suradnje*, IRMO, Zagreb, 1994.
- Tuđman, Franjo, *Hrvatska-Europa-Europska unija – izabrane stranice*, Mate, 2009.

- Šuković, Mijat, *Ustavne rasprave – Povodom stavova Slovenije*, Naučna knjiga, Beograd, 1990.
 Von Habsburg, Otto, *Paneuropska ideja – Vizija postaje zbiljom*, Panliber, Osijek – Zagreb, Split, 1999.
 Wehler, Hash-Ulrich, *Nacionalizam, povijest, oblici, posljedice*, Naklada Jesenski Turk, Zagreb, 2005.

Znanstveni članci

- Bing, Albert, „Socialist self-management between politics and economy“, *Acta Histriae*, letnik 27. številka 1 (2019), 1-34. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-DNQH-Q7WV>
 Dončević, Ivona, „O djelovanju informacijskog ureda Hrvatskog narodnog vijeća u Bonnu.“ https://www.pilar.hr/wp-content/images/stories/dokumenti/zbornici/3/z_3_167.pdf
 Gagnon, V. P., „Yugoslavia, Prospect for stability“, *Foreign Affairs*, Vol 70, No.3, Summer 1991.
 Suppan, Arnold, „Je li Austro-Ugarska bila osuđena propast“, DIZbi HAZU, Knjiga 51, Zagreb, 2015., 65. <https://hrcak.srce.hr/file/228083>

Medijski prilozi

- „Archduke Otto von Habsburg“, *The Daily Telegraph*
 Fijačko, Krešimir, „Samo prava demokracija smije upotrijebiti silu, razgovor uz drugu obljetnicu međunarodnog priznanja Hrvatske: Darko Bekić, hrvatski veleposlanik pri KESS“, *Vjesnik*, 18. 1. 1994., 5.
 Jill Smollowe, *Yugoslavia; Out of Control*, Time/US edition
 Jovanović, Nenad, „Zakon manjega“, *Novosti*, 16. 1. 2022.
 Lovrenović, Ivan, „Mi i Evropa“, *Danas*
 Lovrenović, Ivan, Odisej bipolarnog svijeta, <https://www.jergovic.com/ajfelov-most/odisej-bipolarnoga-svijeta/>
 „Rat i smrt dijele kontinent“, *Vjesnik*
 Romac, Denis, „Gdje je nestalo ‘Evropa zdaj’?“ Rezultati posljednjeg Eurobarometra Slovenaca izazivaju šok i nevjericu, *Večernji list*, 23. 12. 2024. <https://www.vecernji.hr/vijesti/gdje-je-nestalo-evropa-zdaj-rezultati-posljednjeg-eurobarometra-slovenaca-izazivaju-sok-i-nevjericu-1825488>
 Sigetić, Milan, Dr. Otto von Habsburg: Hrvatska ne pripada Balkanu, *Dom i svijet* (podlistak *Večernjeg lista*)
 Vinković, Vanja, dokumentarni film „Otto i Hrvati/Otto und die Kroaten“, <https://www.youtube.com/watch?v=7DzMIGoXx5A> Pristup internetu 1. 3. 2025.
 Vukov Colić, Dražen, „Bakerov jugoslavenski san“, *Danas*

Mrežne stranice

- „Aristocracy of the Spirit – Churchill 150“, Otto von Habsburg Foundation <https://habsburgottoalapitvany.hu/en/aristocracy-of-the-spirit-churchill-1>
 Conference on Yugoslavia Arbitration Commission. 1992. „Opinions on Questions arising from the Dissolution of Yugoslavia“. *International Legal Materials*, 31(6): 1488–1526. <https://doi.org/10.1017/S0020782900015850>.
 „Imaginarni Balkan Marije Todorove“, <https://znanje.hr/product/imaginarni-balkan/216587>
 MisesInstitute: <https://mises.org/profile/otto-von-habsburg>

Otto von Habsburg: Paneuropski pokret i samoodređenje Hrvata 1990-ih godina

Sažetak

Prilog tematizira stajališta i političko djelovanje Otta von Habsburga s obzirom na proces državnog osamostaljenja Hrvatske u povijesnom kontekstu raspada jugoslavenske države krajem 80-tih i početkom 90-tih godina 20. stoljeća. U fokusu su shvaćanja temeljnih vrijednosti poslijeratne europske integracije - koje u sklopu Paneuropskog pokreta te kao član Europskog parlamenta - promovira Otto von Habsburg. U tom sklopu daje se prikaz njegova formativnog životnog razdoblja i djelovanja u međunarodnoj zajednici u naznačenom razdoblju, s naglaskom na njegova stajališta o načelu narodnog samoodređenja; potonje je, ne bez kontroverzi, odigralo važnu ulogu u legitimiranju nacionalnih aspiracija svih jugoslavenskih naroda, pa tako i Hrvata.

Otto von Habsburg: die Paneuropäische Bewegung und Selbstbestimmung der Kroaten in den 1990-er Jahren

Zusammenfassung

Der Beitrag thematisiert die Standpunkte und das politische Wirken von Otto von Habsburg bezüglich des Prozesses der Erlangung staatlicher Selbständigkeit Kroatiens im historischen Umfeld des Zerfalles des jugoslawischen Staates zu Ende der 80-er und Anfang der 90-er Jahre des 20. Jahrhunderts. Im Mittelpunkt sind die Auffassungen der Grundwerte der europäischen Integration in der Nachkriegszeit –welche im Rahmen der Paneuropäischen Bewegung sowie als Mitglied des Europaparlamentes – Otto von Habsburg fördert. In dem Zusammenhang wird eine Darstellung seines formativen Lebensabschnittes und der Wirkung in der internationalen Gemeinschaft in dem genannten Zeitraum gegeben, mit Betonung seines Standpunktes bezüglich Selbstbestimmung des Volkes; das Letztere spielte, nicht ohne Kontroversen, eine wichtige Rolle beim Legitimieren der nationalen Bestrebungen aller jugoslawischen Völker, so auch der Kroaten.

Marko Zubak

dr. sc., viši znanstveni suradnik

Hrvatski institut za povijest

Opatička 10, Zagreb

markozubak@hotmail.com

UDK: 78(497.5)

Izvorni znanstveni rad

Prihvaćeno: 14.10.2025.

Tomo in der Mühlen i kasnosocijalistički Zagreb: Skica za biografiju

Rad se bavi likom i djelom Tome in der Mühlen, osebujnom pojavom zagrebačke glazbene scene od osamdesetih godina prošlog stoljeća naovamo. Ovaj rad ima za cilj postaviti raznoliku aktivnost Tome in der Mühlen u specifičan okvir kasnog dekadentnog jugoslavenskog socijalizma u kojem su izvorne ideološke smjernice korodirale, ostavljajući sve veći prostor za improvizacije.

Ovaj rad je nastao u sklopu projekta Hrvatskog instituta za povijest "Samo je promjena stalna": Razvoj i život hrvatskih gradova u 19. i 20. stoljeću – ŽIVGRAD, 380-01-02-23-47, financiran sredstvima EU unutar programa NextGeneration EU.

Tomo in der Mühlen i zagrebački glazbeni milje osamdesetih

Osamdesete godine prošlog stoljeća socijalistička Jugoslavija dočekala je sa svim preduvjetima za izbijanje skorašnje duboke sistemske krize, dodatno potencirane neizvjesnošću koju je sa sobom donijela smrt Josipa Broza Tita. Trideset i pet godina neortodoksnog socijalističkog razvoja, uparenih s geopolitičkim levitiranjem između dvije ideološke polutke, mijenjajući pritom preferencije ovisno o unutarnjoj situaciji, proizvelo je duboko shizofreno društvo. Stvaranje samoupravnog socijalizma zbivalo se u međuprostorima jednostranačke vlasti partije i načelnog pluralizma. Nakon političke represije slobodarskog nacionalno-republičkog osnaživanja s kraja 1960-ih i početka 1970-ih godina uslijedilo je djelomično labavljenje federalnog okvira s nemalim decentralizirajućim učincima. Uz silne proklamirane razvojne planove, gospodarstvo se sve intenzivnije oslanjalo na tržišne odnose i rastuće sive zone s ne uvijek jasnom regulativom. Propusnost spram zapadnih utjecaja, dugo vremena najveći *differentia specifica* države u odnosu na ostatak socijalističkog svijeta, išlo je paralelno s ponavljanjem starih ideoloških postulata. Relativnu slobodu putovanja stegnula je nadolazeća gospodarska kriza dovevši do velikih nepravilnosti i nejednakosti u mogućnostima. Nastalo paradoksalno stanje možda se i najbolje manifestiralo na stranicama zagrebačkog časopisa *Start* u kojem je intervju s članom centralnog komiteta bizarno stajao uz bok golišave duplerice.¹

U isto vrijeme, kulturna i umjetnička scena, izdašno subvencionirana od strane države, iskoristila je popuštanje ideoloških stega te je u mnogim je poljima, od visoke umjetnosti do masovne kulture, doživljavala svojevrsni procvat, rezultirajući brojnim autentičnim fenomenima i djelima nesumnjive vrijednosti. Među njima posebno se isticala rock glazba koja se nalazila na vrhuncu i svojim je gabaritima nadmašivala i neke manje zapadno-europske države. Izvorno izrasla u krugu urbane elite, rock kultura je do osamdesetih godina postala razlikovno obilježje čitave mlade generacije i središnjom sastavnicom šireg omladinskog svjetonazora, da bi se uskoro i sama počela raslojavati na razne pod-sastavnice. Takav kontekst, prepun proturječnosti između naslijeđenih ograničenja i rastućih sloboda, pokazao se plodnim tlom za djelovanje mnoštva kreativnih pojedinaca – bilo na estradnoj sceni, navigirajući sve dekadentnijim medijskim krajolikom, ili u zatvorenim kružocima podalje od očiju javnosti. Glazbena scena kasnosocijalističkog Zagreba izrodila je niz osebujnih pojedinaca i pojava koji su zadnjih desetljeća postali predmetom brojnih, ponajviše publicističkih monografija.² Neki su uzdignuti u heroje već u doba svog djelovanja,

¹ Danas već obimna literatura ukazuje da su ove proturječnosti bile obilježje i drugih tvrdih, kasnosocijalističkih režima u Istočnoj Europi koji su proživljavali transformaciju, obilježenu ideološkom dekadencijom i širenjem potrošačke i popularne kulture. Vidi npr: Crowley, David i Reid, Susan E., ur., *Style and Socialism: Modernity and Material Culture in PostWar Eastern Europe*, Oxford, 2000.; Crowley, David i Reid, Susan E., ur., *Pleasures in Socialism: Leisure and Luxury in the Eastern Bloc*, Evanston, 2010.

² Za zagrebački kontekst vidi primjerice: Mirković, Igor, *Sretno dijete*, Zagreba, 2005.; Škarica, Siniša, *Kad je rock bio mlad: Priča s istočne strane (1956-1970)*, Zagreb, 2005.

drugi su ušli u kanon lokalne popularne kulture retroaktivno, kasnijom reevaluacijom. No, bilo je i onih trećih koji su, iako ne manje značajni za konfiguriranje glazbene scene, ostali u sjeni, ispod radara, van dominantnog interesa glazbenih i kulturnih kroničara.

Ovaj rad bavi se jednim takvim manje eksponiranim akterom – Tomom in der Mühlenom – čovjekom koji je u zadnjem desetljeću jugoslavenskog socijalizma uspješno spojio umjetničku karijeru s poslovnim aktivnostima.³ Oscilirajući između glavne kulturne struje i njenih zabitijih kutaka, obitavajući na razmeđu *mainstreama* i *undergrounda*, odigrao je značajnu ulogu u oblikovanju popularne glazbe i noćnog života Zagreba osamdesetih. Dugi niz godina, međutim, lik i djelo Tome in der Mühlen bilo je obavijeno određenim velom tajnovitosti. Njemačko ime i prezime, u skraćenoj inačici rijetko i u njemačkim okvirima,⁴ zbunjivalo je sve one izvan uskog kruga ondašnjeg gradskog kulturnog miljea, sve do njegova nedavnog sudjelovanja u žiriju televizijskog šoua „Tvoje lice zvuči poznato“, kojom prilikom je u par intervjuva otkrio nekoliko šturih biografskih informacija o sebi.⁵ Tomo in der Mühlen – zvučalo je ili kao kakav vješto izabrani, pomalo barokni umjetnički pseudonim, ili kao da pripada nekom zalutalom glazbenom profesionalcu koji se u potrazi za zaradom našao u Zagrebu.

U Zagrebu osamdesetih godina obje su opcije bile podjednako moguće. Umjetnička imena njemačkog prizvuka nisu bila učestala, ali ni nepoznata na ondašnjoj pop-rock sceni. Naročito ne unutar uvelike prozapadne novovalne scene, kao što to ilustrira primjer beogradske punk grupe Berliner Strasse ili kontroverznog sastava Laibach iz Trbovlja. Ni prisutnost stranih profesionalaca u jugoslavenskoj glazbenoj industriji nije bila nešto nepojmljivo. Još od sredine 1970-ih velike diskografske kuće poput zagrebačkog Jugotona ostvarivale su ogromne prihode, raspolazući sve većim novčanim sredstvima koja su im omogućavala da svojim najpopularnijim uzdanicama priušte odlazak u inozemne glazbene studije. Sastavi poput Bijelog Dugmeta koristili su se tako uslugama provjerenih glazbenih profesionalaca poput Neila Harrisona i Petera Hendersona koji su producirali i snimili mnoge albume sarajevske petorke.⁶

Istina je, međutim, bila drugačija. U isti mah i jednostavnija i kompleksnija. Živeći od svoje pete godine većim dijelom godine u Zagrebu, Tomo in der Mühlen isticao se na ondašnjoj zagrebačkoj glazbenoj sceni održavanjem stalne veze sa

³ Njegovo puno ime glasi Tomo Johannes in der Mühlen, no u ovom radu koristit ću kraću verziju koja je uvrješena u javnoj upotrebi: https://en.wikipedia.org/wiki/Tomo_in_der_Mühlen

⁴ Izvorno prezime koje je Tomov otac skratio glasilo je Müller in der Mühlen. Tomo in der Mühlen, intervju s autorom, Zagreb, 24.09.2025.

⁵ „U centru su mi i mladost i karijera,” *Večernji list*, 23. 01.2017., 28-29.

⁶ Vidi: Bijelo Dugme, Šta bi dao da si na mom mjestu, Jugoton, 1975. Spomen Tome In der Mühlen, kao vlasnika studija samo je moglo potencirati ovakvo uvjerenje. Primjerice, njemački producent Theo Werdin producirao je i snimio poznati album „Motori” Divljih Jagoda: <https://www.discogs.com/release/1141150-Divlje-Jagode-Motori>;

svojom državom rođenja i djelomično paralelnim obitavanjem u Njemačkoj, što je nesumnjivo doprinijelo njegovoj karijeri, dajući mu određenu komparativnu prednost u već uvelike kompetitivnom glazbeno-kulturnom miljeu. U ovom radu predstaviti ću i analizirati slojevito djelovanje Tome in der Mühlena, stavljajući ga upravo u kontekst proturječnosti i sivih zona kasnog socijalizma. Iznoseći dosad nepoznate činjenice vezane uz njegovo porijeklo i odrastanje, u biografskoj skici koja slijedi pokazati ću kako se radi o intrigantnoj osobnosti zanimljivog životnog puta i širokog spektra interesa koji su se razvijali kroz par srodnih, no za ono vrijeme ne prečesto isprepletenih pravaca, unutar onog što je moguće nazvati glazbenom industrijom. Činjenica da je riječ o kreativnoj osobi koja ne samo da je još živa, već je i uvelike aktivna, nametnula je pritom određena ograničenja. Prije svega odluku da se biografska rekonstrukcija zaustavi na formativnom razdoblju karijere Tome in der Mühlena, preciznije na kraju sedamdesetih te osamdesetih godina prošlog stoljeća, kada se, igrajući različite uloge i iskazujući raznovrsne afinitete, afirmirao na mnogim poljima.

Ovakav se vremenski odabir čini opravdanim. Uistinu je nezahvalno podvlačiti crtu nad radom osobe čiji poslovni i umjetnički put još uvijek ne pokazuju znakove skorog završetka. S druge strane, i sam okvir kasnog socijalizma, kao zaokružene povijesne epohe, sa svojim vlastitim zakonitostima i obilježjima, trebao bi se pokazati korisnim.⁷ Gledana unutar te perspektive, karijera Tome in der Mühlena u stanju je osvijetliti potencijal i granice mogućeg manevriranja unutar onodobnog kulturno-ekonomsko-ideološkog krajobraza. Povratno, pak, analiza njegovog funkcioniranja u tom okružju, uz isticanje paralelne egzistencije u različitim zemljopisno-političkim kontekstima, u stanju je ocrtati sam duh vremena, a možda i pružiti manji uvid u percepciju i mogućnosti Nijemaca u kasnom jugoslavenskom socijalizmu.

Usporedno djetinjstvo: između Zagreba i Njemačke

Početkom pedesetih godina prošlog stoljeća, Johannes Willhelm in der Mühlen, mladi student arhitekture iz okolice Aachena rođen 1930. godine, odlučio se na neobičan životni korak. Iako bez ideoloških sklonosti koje su druge zapadnjake tog vremena potakle na sličan korak, na zadnjoj godini studija otišao je na studentsku razmjenu u Zagreb. Manjak ljevičarskih inklinacija nije ga, međutim, spriječio da se dobro snađe u okružju socijalističke Jugoslavije. Na zagrebačkom arhitektonskom fakultetu ubrzo je upoznao tri godine mlađu studenticu arhitekture Stanku Kovačić te se između njih rodila ljubav. Mladi par po završetku studija odlazi u Njemačku gdje se sljedećih godina selio od grada do grada ovisno o lokaciji projektnih biroa u kojima stječe profesionalno iskustvo. Na jednoj od tih životnih stanica, u Braunschweigu u Donjoj Saskoj, 1961. godine rodio se njihov sin Tomo Johannes in der Mühlen. Dolazak prinove u obitelj nije značajnije promijenio nomadski profesionalni život

⁷ "U centru su mi i mladost i karijera," *Večernji list*, 23. 01.2017., 28-29.

dvoje arhitekata, uobičajen za Njemačku onog vremena, te je Tomo sa roditeljima nastavio često mijenjati adrese, od Oppenheima do Bad Homburga.

Tominoj majci, rođenoj Omišanki, život u Njemačkoj nije odgovarao bez obzira na profesionalne mogućnosti koje joj je nova sredina pružala. Pred sinovljev odlazak u školu, kada je Tomo navršio pet godina, Willhelm ostaje u Njemačkoj, dok se Stanka sa sinom vraća u Zagreb u kojem će kasnije ostvariti izuzetnu karijeru, i te kako značajnu za hrvatsku arhitekturu. Do kraja radnog vijeka, koji je većinom provela u zagrebačkom socijalističkom graditeljskom gigantu Gortanu, Stanka Kovačić in der Mühlen projektirala je oko osamdesetak stambenih i poslovnih zgrada, što je ostavština zbog koje je, unatoč manjku partijske knjižice, svojedobno zaslužila orden rada. Prepoznatljive vizure njenih najznamenitijih idejno-projektnih rješenja oblikovale su čitave kvartove u kojima su izrasle, poput razgranatog stambeno-poslovnog kompleksa na Martinovki iz početka 1990-ih. Tu svakako spada i splet nebodera u Ulici braće Domani na ulazu u Srednjake iz 1976. godine, svakako jedan od simbola socijalističke urbanističke arhitekture Zagreba, koji su u međuvremenu postali prepoznatljivi i kao kulisa HTV-ove emisije „8 kat“.⁸

U nerijetkoj odgojnoj maniri 1970-ih, za života u Njemačkoj u domu in der Mühlen govorilo se isključivo njemački. Tomo je tako stigao u bakin stan u Berislavićevoj bez znanja hrvatskog jezika. No, toplo obiteljsko okruženje i mlada dob pomogli su mu da se brzo integrira i stekne široki krug prijatelja, postavši ubrzo pravo dijete iz centra grada. Pokazujući nešto od prilagodljivosti koja će ga krasiti i kasnije u životu, dolazak u novo, drugačije okruženje nije kod njega ostavilo značajnije traume. Dijelom i stoga jer sama selidba nije bila drastična. U mjeri u kojoj je nastavna godina dozvoljavala, in der Mühlen je nastavio usporedno živjeti na dvije lokacije, provodeći svake godine zimske i ljetne praznike u Njemačkoj, bilo kod oca u Düsseldorfu ili kod bake u Bad Hofburgu. Čestim putovanjima obogaćivao je životna iskustva u odnosu na vršnjake, a ionako široke obzore dodatno je proširio u dvanaestoj, pa onda opet u petnaestoj godini kada putuje s ocem u New York gdje je mjesec dana upijao drugačiju kulturu. In der Mühlen svjedoči da je upravo taj američki doprinos i specifični pogled na život, u kojem sve izgleda ostvarivo, odigrao značajnu ulogu u njegovoj vlastitoj identitetskoj matrici te će, nimalo slučajno, kada je 1992. godine privremeno napustio Zagreb, dio života provesti u New Yorku.⁹

Nakon završetka osnovne škole u Gundulićevoj ulici, Tomo je upisao Obrazovni centar za jezike u Križanićevoj gdje je, zbog problema s matematikom, počeo uzimati instrukcije kod profesora matematike i zaljubljenika u računalu Ognjena Županića. Uz njega, Tomo otkriva strast prema matematici i kompjuterima te se u trećem razredu

⁸ O Stanki Kovačić vidi: "Njezina su djela neboderi iz '8. kata' i zgrada na Martinovki," *Večernji list*, 04.02.2016.; <https://www.muzejsusjedstvatresnjevka.org/lokacija/stanka-kovacic-in-der-muehlen-ulica-brace-domany>.

⁹ Tomo in der Mühlen, intervju s autorom, Zagreb, 24.09.2025.

srednje škole prebacuje u Matematičko-informatički obrazovni centar na Jordanovcu gdje je Županić radio. Odrastanje uz oca koji je živio u Njemačkoj opet se ispostavilo kao privilegija. Godinama prije no što su se u Zagrebu u većoj mjeri raširila osobna računala Commodore u svojim raznim inkarnacijama, pa potom Amige ili Atari, in der Mühlen u Berislavićevu iz Njemačke donosi Apple II, i počinje se opsesivno baviti kompjuterima.¹⁰

Kada je od prijatelja iz susjedstva, sina televizijskog urednika Laze Goluže, čuo da Televizija Zagreb uskoro planira početak emitiranja novog kviza, kasnije legendarne Kviskoteke, entuzijastično kreće raditi glazbu i animacije za uvodnu najavu i pojedine segmente. Nakon dugotrajnog rada, donosi gotovi materijal Goluži kojeg nije privukla glazba, no zato je uzeo animacije koje su se zadržale u popularnom kvizu dugi niz sezona. Kasnih 1970-ih u čitavoj se Jugoslaviji nitko nije profesionalno bavio izradom kompjuterskih animacija. Strano ime i prezime njihova autora, vidljivo iz odjavne špice, gledatelje je tako navelo na pomisao da su iste naručene i uvezene iz inozemstva. U stvarnosti ih je, pak, kreirao srednjoškolac iz zagrebačkog MIOC-a u Assembleru. Ovaj prvi profesionalni angažman pokazao se znakovitim, otkrivši Tomin afinitet spram tehnoloških novosti, ali i talent za kretanje u poslovno-kreativnom okružju kasnog socijalizma, kojeg ni kasnije neće izgubiti. S prvim značajnijim honorarom iza sebe, činilo se logičnim da po završetku srednje škole upiše matematiku na zagrebačkom Prirodoslovno-matematičkom fakultetu. No, u skladu s ondašnjom regulativom, odlazi prvo na obvezno služenje vojnog roka u Makedoniju tijekom kojeg je njegova strast spram matematike polako kopnila, a prioriteti se mijenjali. Uz naslijeđenu averziju spram autoriteta i sve veću ukorijenjenost u gradskom glazbenom miljeu, in der Mühlen uskoro odustaje od studija i počinje se baviti glazbom.¹¹

Tamna strana novog vala: Korowa bar & Karlowy Vary

Kreativna eksplozija zagrebačkog novog vala, započeta krajem 1970-ih, dovela je zagrebačku rock scenu do završne razvojne etape: od početnog imitiranja stranih obrazaca prvih električara, preko ubacivanja etno elemenata u anglosaksonski idiom, do konačnog pronalaska autentičnog izraza, ravnopravnog globalnim zbivanjima.¹² „Nesto se događa“, „U Zagrebu se svira najbolji punk istočno od Londona“ još 1978. godine pompozno je pisao zagrebački Polet, glasilo omladinske organizacije, koji je postao najveći promotor gradskih novovalnih rock sastava igrajući presudnu ulogu u posljedičnoj medijskoj, koncertnoj i diskografskoj afirmaciji Azre, Prljavog kazališta i

¹⁰ Više o recepciji i uvozu računala u socijalističkoj Hrvatskoj vidi u: Duda, Igor, *Pronađeno blagostanje. Svakodnevni život i potrošačka kultura u Hrvatskoj 1970-ih i 1980-ih godina*, Zagreb 2009., 193-195.

¹¹ Tomo in der Mühlen, intervju s autorom, Zagreb, 24.09.2025.

¹² Glavan, Darko, „Na koncertu lekcije iz sociologije“, *Drugom stranom: Almanah novog talasa u SFRJ*, Beograd, 1983., 15-17.

Filma.¹³ Glazbena scena koja je po dolasku iz vojske dočekala Tomu in der Mühlen bila je tako na svom vrhuncu, potpomognuta sve brojnijim diskografskim izdanjima, mrežom specijaliziranih medija i s nekoliko svježe otvorenih ili revitaliziranih koncertnih prostora, poput Kulušića, Lapidarija i Kluba SC, dobrohotnih spram novih strujanja.¹⁴

Usporedno s evolucijom glazbene scene odvijala se i ona personalna Tome in der Mühlen, čiji su se glazbeni afiniteti oblikovali ponešto drugačije u odnosu na njegove vršnjake. Uz oca, ljubitelja jazza, i sam je u ranom djetinjstvu zavolio jazz. U Glazbenoj školi Blagoja Berse svirao je trubu, ostavši razočaran rigidnim kurikulumom, ali nastavivši s bakom posjećivati jazz svirke u negdašnjoj dvorani Istra. U pubertetu je otkrio rock, no neortodoksna osobna slušalačka povijest odbijala ga je od komercijalnijih formi. Nakon glazbe Woodstocka, oduševio se progresivnim rockom Yes-a i ELP-a, pa dočekao punk revoluciju. Tada shvaća da za glazbenu karijeru nije potrebna muzička škola te s trube prelazi na gitaru i sintesajzere, ovaj put kao samouk.¹⁵

Krajem sedamdesetih godina, mladi Zagrepčani stizali su do informacija o stranim glazbenim trendovima kroz brojne kanale, od specijaliziranih časopisa do radijskih emisija, no uglavnom na posredovane načine. Onima koji su bili u prilici, kontakt iz prve ruke stoga je bio od posebne važnosti, dajući im slobodu izbora i šireći mogućnosti. Na putovanjima u New York i London in der Mühlen je došao u neposredni doticaj sa glazbom svoje generacije, u trenu kada se rađaju novi žanrovi. U Engleskoj je zavolio punk i *new wave*, u Americi afroamerički plesni soul i funk zvuk, a u Njemačkoj krautrock i elektroniku. Uz eklektične afinitete mimo konvencionalnih trendova ne čudi da se dobro uklopio u post-punk estetiku grupe Korowa bar u kojoj se našao početkom osamdesetih s prijateljima iz osnovne i srednje škole Hrvojem Piletićem Piletom i Draženom Pencelom Pinkom, svirajući uglavnom gitaru i ponekad sintesajzer.

Beskompromisnost grupe komuniciralo je već samo ime, preuzeto od mliječnog bara iz filma „Paklena naranča“ Stanley Kubricka, snimljenog po istoimenoj noveli Anthonyja Burgessa koja je te 1981. godine postavljena na daske Teatra ITD u režiji Slobodana Praljka.¹⁶ Poput mnogih drugih sastava druge generacije zagrebačkog novog vala, bili su radikalniji od svojih prethodnika. Grupa se pokazala dobrim utočištem za mnoge ekstravagantne osobnosti ondašnjeg glazbenog miljea, uključujući i mladog Davora Gobca, jednog od osnivača koji se tu kratko zadržao, na svega par proba, prije no što će otići i oformiti Psihomodo Pop. Igor Zambelli, prvi od tri pjevača,

¹³ Nešto se događa, „Polet 73, 10.10.1978, 1.; „Najbolji punk istočno od Engleske“, Polet 66, 15.05.1978., 15.

¹⁴ Horvat, Hrvoje. *Johnn B. Štulić: Fantom slobode*, Zagreb, 2005., 35–41.

¹⁵ Tomo in der Mühlen, intervju s autorom, Zagreb, 24.09.2025.

¹⁶ „Kako su Slobodan Praljak i Božidar Alić radili ‘Paklenu naranču’“, *Jutarnji list*, 08.03.2020., 34–36.

bio je nekadašnji omladinski skijaški reprezentativac o čijem je nepredvidljivom karakteru svjedočio nadimak Slojmun, nastao spajanjem riječi slon i majmun.¹⁷ Kada je zbog nepouzdanosti uzrokovane eksperimentiranjem s narkoticima, u čemu nije bio usamljen, prebačen za ritam mašinu, zamijenio ga je tada još uvijek malo poznati Milan Manojlović Mance, kasnije kultni underground šansonjer. Kao student likovne akademije, Manojlović je izrađivao atraktivne plakate za koncerte Korowa bara na kojima je odmah iskazao sklonost improvizaciji, često mijenjajući riječi tekstova na nastupu, zbog čega će kasnije steći legendarni status.¹⁸ Drugaćijeg senzibiliteta od ostatka članova grupe, pokazao se, međutim, previše introvertiran da bi dulje opstao na poziciji glavnog vokala.

Naposlijetku, preko književnika Davora Slamniga, za pjevačicu dolazi njegova ondašnja djevojka, sedamnaestogodišnja školovana plesačica Varja Olić. Pomalo androgine pojave i dubokog, vrištećeg glasa na granici održavanja tonaliteta, donijela je novu dimenziju grupi. Njeni koncertni performansi, obilježeni erotiziranom plesnom koreografijom, ostali su ponajviše u sjećanju.¹⁹ No, tradiciju ekscentričnih, stalno različitih scenskih nastupa, van klasičnih formi i repertoara, grupa je gajila od početka. Već na debitantskom koncertu Korowa bara u Kulušiću, gdje su nastupili kao pratnja kazališnoj predstavi Pjera Žardina, Slojmunovo neurotično ponašanje navelo je neke gledatelje na raniji odlazak iz kluba.

Sve to vrijeme, Tomo in der Mühlen je bio stalni član sastava, kristalizirajući se kao glavni autor i kreativna snaga, zaslužan za inovativan pomak na ondašnjoj glazbenoj sceni. Naime, nakon što se grupi u ranim danima, trčeci bos, ozlijedio bubnjar, u Njemačkoj je kupio ritam mašinu Roland 606. Kasnije zamijenjena Rolandom 808, na živim je nastupima zamijenila bubnjeve, što je automatski stvaralo specifičan elektronički zvuk.²⁰ Uz povremeno sintesajzer, sam in der Mühlen svirao je gitaru koju je kolorirao s brojnim pedalama i modulatorima naginjući sve više eksperimentalnom zvuku koji nije bilo lako definirati. Dijelom i stoga jer je sazrijevanjem članova metamorfirao, pa je odlaskom osnivača, u želji da se odrazi promjena, grupa i promijenila ime u Karlowy Vary po kojem je ostala najpoznatija. Pišući 1990-ih, priređivači enciklopedije hrvatskog pop-rocka vidjeli su ih na tamnoj strani novog vala, bliskim britanskoj skupini Siouxsie and the Banshees i tamošnjoj post *new wave* sceni, pri čemu se „neurotična široka gitaristička fraza funkcionalno oslanjala na karakterističan, pomalo staromodan zvuka Oberheimer klavijatura.“²¹ U svom pregledu hrvatskog punka Vinko Barić preferirao je ranu post-punk fazu grupe

¹⁷ Tomo in der Mühlen, intervju s autorom, Zagreb, 24.09.2025.

¹⁸ Šeper, Kornel, ur., *Mance: Tajna starog brasta*, Zagreb 2023., 97-115.

¹⁹ <https://strazarni-lopov.blogspot.com/2015/04/korowa-bar-karlowy-vary.html>

²⁰ "Reizdan jedini album grupe Karlowy Vary", *Nacional*, br. 1301, 28.03.2023., 74-75.

²¹ Radaković, Siniša, ur., *Mala enciklopedija hrvatske pop i rock glazbe*, Rijeka, 1994., 113-114.

notirajući i kasnije skretanje u *electro dark* suzvučje, blisko Joy Divisionu.²² Reagirajući na reizdanje njihova jedinog albuma, i suvremeni recenzenti smjestili su ih u kontekst britanske *dark wave* scene gdje su tražili inspiraciju.

Iz beogradske distance, Petar Janjatović naglašava vezu koju je Karlowy Vary imao s kulturnim sastavom Ekatarina Velika (EKV) s kojom su bili u bliskim odnosima.²³ Na sličnost je svakako utjecala kraća, ali intenzivna romansa Tome in der Mühlen i klavijaturistice EKV-a Margite Stefanović začeta na snimanja prvog albuma EKV u Zagrebu kojem doprinosi Tomo, dok zauzvrat Stefanović gostuje na nekim snimkama Karlowy Vary. „Bio je drugačiji likom i dijelom. Ošišan kao Indijanac, s uočljivom ridom bradom, odjeven po vlastitoj modi, veseo i nasmijan, uvijek u letu s mjesta na mjesto, veliki radnik, dobar gitarist, odličan surfer – Tomo joj je jako imponirao“, bilježi beogradski glazbeni kroničar Dušan Vesić dojam koji je ostavio na Margitu.²⁴ Sličnost grupe s EKV-om ne propuštaju spomenuti ni drugi komentatori, kao ni zajedničku nesretnu sudbinu, činjenicu da je većina originalnih članova oba sastava prerano umrlo, mnogi od posljedica uživanja narkotika.²⁵ Hermetičnost i nekomunikativnost, gotovo svjestan bijeg od *mainstreama* pa čak i šire popularnosti nalazila se u srcu njihove poetike zbog kojeg su uostalom dolaskom Varje Orlić, prestali uživo izvoditi glavni hit jer su stihovi „Metni mi ga mili, metni mi ga opet“ posvećeni heroinu, u njejoj izvedbi prepunoj naglih plesnih pokreta dobivali nepredviđena lascivnija značenja.²⁶

Poput mnogih bendova druge generacije zagrebačkog novog vala, Korowa bar/ Karlowy Vary, za razliku od prethodnika, nisu našli na veću podršku zagrebačkih glazbenih kritičara i urednika. Izuzev Doriana Graya te, znatno kasnije, Psihomoda Popa, sastavi kao što su Trobecove krušne peći, La Fortunjeros ili SexA ostali su tako bez adekvatnog zvučnog zapisa, čime je izgubljen bitan dio povijesti lokalne popularne glazbe, ali je zauzvrat ostavljen obilan prostor za mitologizaciju, oduvijek prisutnu u pisanju rock povijesti. Prva kreativna faza grupe ipak je ostala zabilježena na trakama snimljenim u studiju Radija Zagreb koje diskografska kuća Suzy trebala objaviti u formi albuma, no ondašnja, tzv. „Komisija za šund“ negativno je ocijenila materijal.²⁷ Kako je o procijeni komisije oformljene pri ministarstvu kulture ovisilo da li će konačni proizvod, u ovom slučaju ploča, biti dodatno oporezovan, Suzy je

²² Barić, Vinko, *Punk i novi val, 1976-1987*, Solin, 2011.

²³ Janjatović, Petar, *Ex Yu rock enciklopedija* (1960-2006), Beograd, 2007., 112.

²⁴ Vesić, Dušan, *Magi. Kao da je bilo nekad*, Zagreb, 2018., 112.

²⁵ Mušćet, Bojan, „Karlowy Vary, La Femme“. [https://glazba.hr/citaj/recenzija/recenzija-karlowy-vary; Abramović, Boris, „Karlowy Vary: 'La Femme' \(reizdanje\) – atraktivno reizdanje još jednog novovalnog bisera“, <https://music-box.hr/2023/12/04/recenzija-karlowy-vary-la-femme-reizdanje-atraktivno-reizdanje-jos-jednog-novovalnog-bisera>](https://glazba.hr/citaj/recenzija/recenzija-karlowy-vary; Abramović, Boris, 'Karlowy Vary: 'La Femme' (reizdanje) – atraktivno reizdanje još jednog novovalnog bisera\)

²⁶ „Reizdan jedini album grupe Karlowy Vary“, *Nacional*, br. 1301, 28.03.2023., 74-75.

²⁷ Komisija oformljena pri ministarstvu kulture imala je zadatak da procijeni koja umjetnička djela zavrijeđuju da ih se oslobodi dodatnog poreza. „Ispovijest člana šund-komisije: Više nema razloga za šund-komisiju“, *Jutarnji list*, 21.01.2006., 62-63

odustao od projekta. Nikad potvrđene kuloarske glasine govorile su da je odluci doprinijela i tekuća kampanja protiv pretjeranog stranog utjecaja oličenog u stranom imenu sastava. U svakom slučaju, dok je u ranijim slučajevima negativna recenzija „Komisije za šund“ znala imati suprotan učinak od namjeravanog, uvećavši interes javnosti za osporavanu glazbu i dajući autorima dodatni publicitet, Suzy nije htio riskirati. Procijenivši da to neće biti slučaj s nekomercijalnim zvukom Karlowy Vary, odustali su od projekta te album „Haotika“ nikad nije službeno objavljen.²⁸

No, Karlowy Vary je nastavio redovno nastupati u živo, od kućnih zabava do zagrebačkih klubova poput Kulušića, Lapidarija, Kluba SC i Jabuke, ali i duž Jugoslavije, od ljubljanskog Diska FV, do beogradske Akademije i SKC-a, stekavši renome demo benda.²⁹ Isti je ubacio Karlowy Vary na treći dio demo kompilacije „Ventilator 202“, nazvane prema istoimenoj emisiji Radio Beograd 202, te su posljedično proveli par tjedana pri vrhu top liste.³⁰ Stečena reputacija naposljetku je rezultirala i diskografskim ugovorom. Za razliku od mnogih nezagrebačkih rock aktera kojima je Jugoton izdao ploče, Karlowy Vary otišli su obrnutim putem.³¹ Jedinu ploču objavio im je beogradski PGP RTB 1985. godine, doduše u malenoj nakladi od 7000 primjeraka koja je brzo rasprodana. Nikad ponovo otisnut, album atraktivnog naslova „La Femme“ i podjednako atraktivnog omota s pjevačicom Varjom Orlić na modroj podlozi u dizajnu Margite Stefanović, s vremenom je stekao kulturni status. „Le Femme“ je postao pravi raritet dosegnuvši, uslijed oživljavanja kulture vinila ogromnu vrijednost na lokalnim burzama ploča, što je, uz prepoznatu povijesnu vrijednost za onu scenu neuobičajene alternativne darkerske estetike dovelo do nedavnog reizdanja.³² Objavom ploče, međutim, kao da je grupa ostvarila svoj cilj pa se vrlo brzo nakon toga raspala, okupivši se tek još jednom na beogradskom Međunarodnom sajmu muzike kada su po prvi i posljednji put nastupili uživo s bubnjarem.

S druge strane pozornice: SIM Studio

Koliko god bio osebujan za ono vrijeme, elektro dark wave zvuk Karlowy Vary nije bio razlog zbog kojeg je beogradski glazbeni mjesečnik Rock u veljači 1986. uvrstio in der Mühlen u svoj pregled najutjecajnijih ljudi tad već posve razvijenog jugoslavenskog glazbenog biznisa. Svoje mjesto u društvu renomiranih glazbenih novinara, urednika i promotora, poput Dražena Vrdoljaka ili Siniše Škarice, in der Mühlen zaslužio je kao suvlasnik jednog od najboljih tonskih studija u zemlji.³³

²⁸ Prvi album Prljavog kazalište primjer je kada je negativna presuda komisije imala suprotan učinak. Tomo in der Mühlen, intervju s autorom, Zagreb, 24.09.2025.

²⁹ Antić, Tanja i dr., ur., *Gradska knjiga Zagreb. Alternativni vodič*, Zagreb, 1987., 191.

³⁰ Karlowy Vary, „Ratnici“, *Ventilator 202 – Demo Top 10 Vol 3*, PGP RTB, 1985.

³¹ Karlowy Vary, *La Femme*, PGP RTB, 1985.

³² Karlowy Vary, *La Femme*, Matrix Music, 2023.

³³ „33 najuticajnija YU rocka“, *Rock*, br. 84, februar 1986.

Naime, njegov doprinos zagrebačkoj gradskoj sceni nipošto se ne može svesti isključivo na sviranje. Ono što ga je izdvajalo od drugih aktera bilo je upravo uspješno spajanje umjetničke i poslovne strane glazbenog biznisa. Tamo gdje je većina vidjela dva odvojena svijeta bez dodirnih točaka, in der Mühlen vidio je jedinstvo koje je integrirao, skačući iz jedne u drugu ulogu.

Tražeci mjesto gdje bi s Karlowy Vary mogao snimiti ploču, in der Mühlen je došao u kontakt s Vladimirom Smolecom, dugogodišnjim tehničarem zvuka Koncertne dvorane Vatroslav Lisinski. Smolec se početkom osamdesetih osamostalio i krenuo raditi u vlastitom 8-kanalnom i 16-kanalnom studiju u kući na Zelengaju. Kao partner i suvlasnik, 1985. godine pridružuje mu se in der Mühlen i zajedno osnivaju SIM Studio, nazvan po akronimima njihovih prezimena, u kojem im se kao stalni snimatelj pridružuje i Dragan Čaćinović.

Kao čovjek sa scene koji se kretao među potencijalnim klijentima, in der Mühlen je imao dobru početnu osnovu za uspjeh, no bila je važna i oprema. Oboje su bili članovi Estrade, strukovnog glazbenog udruženja koje je svojim članovima, glazbenim profesionalcima, omogućavalo da, suočeni s manjkavom domaćom proizvodnjom, naruče i uvezu potrebnu opremu iz inozemstva. Ipak, isplativijim se pokazalo korištenje njemačke putovnice i porozne državne granice, što je bila kombinacija s kojom su uspješno izbjegnuli dodatni nameti. Zbog visokih njemačkih carina, obiteljskoj vezi usprkos, snimateljsku opremu su nabavljali ponajviše u Londonu gdje je njena prodaja bila razgranata pa se moglo dobro uštedjeti kupovinom rabljenih stvari.³⁴

Dvojac tako prvo nabavlja 24-kanalnu konzolu, a potom, kao prvi u zemlji, i digitalni mastering čime SIM studio postaje prvi digitalni i jedan od najmodernijih snimateljskih studija ne samo u Zagrebu već u čitavoj Jugoslaviji. U potrazi za savršenim zvukom, njihove prostorije pohodili su brojni protagonisti glazbene scene u drugoj polovici osamdesetih, uključujući i one pop provenijencije poput Josipe Lisac i Borisa Novkovića.³⁵ Gotovo svi afirmirani zagrebački rock sastavi, od Filma i Haustora do Parnog valjka, snimaju svoje albume u SIM Studiju.³⁶ Dobra riječ pročuła se i dalje pa iz Sarajeva na Zelengaj stižu Zabranjeno pušenje i Plavi orkestar, a iz Maribora Lačni Franz.³⁷ Na posljertku, svoje ključno debitantsko ostvarenje snima tu i beogradska Ekaterina Velika, čiji članovi kako bi smanjili troškove spavaju tom prilikom kod Tome, a između njega i Margite Stefanović se razvija ljubav.

³⁴ Tomo in der Mühlen, intervju s autorom, Zagreb, 24.09.2025.

³⁵ Boris Novković, *Kuda idu izgubljene djevojke*, Jugoton, 1986.; Josipa Lisac, *Boginja*, Jugoton, 1987.

³⁶ Film, *Signali u noći*, Jugoton, 1985.; Haustor, *Bolero*, 1985.; Parni Valjak *Pokreni se*, Jugoton, 1985.; Aerodrom *Trojicu u mraku*, Jugoton, 1986.

³⁷ Zabranjeno pušenje, *Dok čekaš sabah sa šejtanom*, Jugoton, 1985.; Plavi orkestar, *Soldatski bal*, Jugoton, 1985.; Lačni Franz, *Na svojoj strani*, Helidon, 1986.

Glazbenici su rado snimali u SIM Studiju ne samo zbog moderne opreme. Svoju reputaciju SIM je mogao zahvaliti i specifičnoj insajderskoj atmosferi koju je stvarao Tomo in der Mühlen, kao čovjek iz miljea, i sam glazbenik, često u prijateljskom odnosu s glazbenicima koje je većinom poznao. U SIM studiju se Tomo in der Mühlen počeo ozbiljnije baviti i glazbenom produkcijom, miksajući primjerice albume Pankrta i Ekatarine Velike kojom prilikom zbog pretjeranog eksperimentiranja ulazi u svađu s njihovim bubnjarem pa snimanje završava Smolec.³⁸

Narasle ambicije dovele su i do ideje da se izađe izvan snimateljskih okvira i preuzme osmišljavanje cijelog imidža konačnog proizvoda. No, ideju je zaustavila uznapredovala gospodarska kriza krajem 1980-ih koja je na kraju i presudila studiju. Devalvacija dinara, uzrokovana galopirajućom inflacijom, onemogućavala je profitabilno poslovanje: dok bi se usluga naplatila, vrijednost dinara već bi drastično opala. Problem je bio tim veći jer je uspješnost studija uvelike ovisila o stalnim ulaganju u novu opremu kako bi se zadržali dostignuti standardi i išlo u korak s konkurencijom, a ona se morala plaćati u devizama.

U mraku disko kluba: GSC Kulušić

I dok je nepredvidljiv kreativno-poslovni ambijent kasnog socijalizma otežavao pa potom i posve onemogućio dalji rad SIM Studija, uskoro je pred in der Mühlen postavio i novu priliku. Iskativši stvorenu mrežu poznanstava, 1987. počinje voditi jedan od ključnih prostora zagrebačke glazbene povijesti, ostavljajući svoj trag u povijesti klupske scene grada.

Omladinski klub ili, kako se kasnije službeno zvao, Glazbeno-scenski centar Kulušić, izvorno je otvoren krajem šezdesetih, u jeku disko manije koja je bila zahvatila zapadnu Europu pa je, kroz sve propusnije državne granice, zarazila i socijalističku Jugoslaviju. U sivoj zoni nepostojećih propisa, i u Zagrebu se tih godina na razne načine otvaraju disko klubovi. „No. 1“ hokejaša Pante Ančevića nastaje u ondašnjoj ulici braće Kavurića, danas Hebrangovoj, u nukleusu privatnog poduzetništva funkcionirajući kao kafić. Dubrovački studenti Albert Papo i Vlaho Srezović u okrilju sportskog društva Lokomotiva otvaraju pak „Saloon“, obnavljajući derutne prostorije društva na Tuškancu. Na drugoj strani spektra, omladinski klubovi poput Kulušića, iznikli su pod ingerencijom Saveza omladine na reformskom valu kojim se omladinska organizacija pokušavala približiti svojem članstvu, omladini i njihovim pravim interesima.³⁹ Za razliku od punokrvnih diskoteka, klubovi poput Kulušića, Jabuke ili, kasnije, Lapidarija i Kluba SC, po svom su ustroju bili nekomercijalni i

³⁸ Ekatarina Velika, Jugoton, 1985.

³⁹ Zubak, Marko, „Yugoslav Disco: The Forgotten Sound of Late Socialism“, *Global Dance Cultures in the 1970s and 1980s: Disco Heterotopias*, London: 2022., 195–221.

višenamjenski. Pokrivajući široki spektar omladinskog stvaralaštva, u svoje bi prostorije puštali glazbenike i plesače tek na pojedine dane, obično vikendom.

Zatvoren početkom 1970-ih zbog renoviranja, Kulušić je ponovno otvorio svoja vrata krajem desetljeća kada je postao poznat i kao Zebra, po prepoznatljivom crno-bijelom amblemu na ulazu u klub kojeg je izradio mladi dizajner Boris Bučan. Trenutak nije mogao biti bolji. Vodstvo kluba spremno se pridružuje već ranije otvorenom Lapidariju na Gornjem gradu i pokreće živu koncertnu aktivnost koja, uz razbuđeno rock stvaralaštvo, od kluba radi kultno mjesto generacijskog rock sazrijevanja i svojevrstu meku novog vala. Svi ključni akteri onodobne rock scene redovito su tu nastupali, neki i po nekoliko dana za redom. Sastavi poput Azre, Filma i drugih, u Kulušiću snimaju i neke od najznačajnijih albuma ovdašnje diskografije.⁴⁰

Sve to vrijeme Kulušić je djelovao pod okriljem Centra za kulturnu djelatnost omladine (CKD), filijale omladinske organizacije, koja je uz upravljanje klubom bila zadužena za široki krug omladinskih kulturnih aktivnosti - od nakladništva do likovnosti i teatra. Subvencije CKD-a omogućavale su niske, pristupačne cijene ulaznica koje su doprinijele popularnosti kluba. U isti mah, takav nekomercijalni načina rada značio je da Kulušić čak ni u zlatno doba financijski nije najbolje poslovao. 1987. godine, međutim, dolazi do promjene u ustroju CKD-a koji se ujedinjuje sa Zagrebačkim kazalištem mladih i Omladinskim radijem u multimedijalni kompleks Omladinskog kulturnog centra, smještenom po obnovi pred Univerzijadu na uglu Gajeve i Tesline.⁴¹ U jednom od drastičnijih prodora tržišnog socijalizma, CKD se okreće i privatno-društvenoj sprezi, preuzevši na svojoj domicilnoj pozornici podjelu na programski i ugostiteljski dio, inače uvriježen u pravim diskotekama.

Prijavivši se na natječaj, Smolec i in der Mühlen preuzimaju poslovno najvažniji dio kluba, vođenje šanka.⁴² U dobrim odnosima sa voditeljem Kulušića, ton majstorom Čedomirom Zubovićem s kojim se Smolec otprije znao, in der Mühlen polagano, uz par prijatelja, počinje oblikovati i cjelokupni klupski program. Pod njegovim vodstvom koje je kratko nadživjelo pad komunizma, klub uskoro ulazi u posljednju, zlatnu fazu promjenom koncepta, odmaknuvši se od tradicije.⁴³ Sve dotad, Kulušić je, naime, funkcionirao primarno kao koncertni prostor, povremeno služeći i kao kazališna pozornica. No, uz koncerte poslije kojih bi se publika brzo razišla kući, nije bilo puno prostora za zaradu. S istančanim osjećajem za klupski život, in der Mühlen je u popularnom mjestu, međutim, vidio mogućnost stvaranja kreativnog ali i profitabilnog programa.

⁴⁰ Film, *Film u Kulušiću (Live!)*, Jugoton, 1981.; Azra. *Ravno do dna*. Jugoton, 1982.

⁴¹ Ivanković, Hrvoje. *Sedamdeset godina Zagrebačkog kazališta mladih*, Zagreb, 2022., 69.

⁴² "Kulušić – zagrebački klub u kojem se stvarala rock scena 80-ih", *Nacional*, br. 1134, 14.01.2020, 66-69.

⁴³ Iako je formalno in der Mühlen upravljao Kulušićem do 1993. godine, već od 1992. godine polako se povlačio iz kluba. Tomo in der Mühlen, intervju s autorom, Zagreb, 24.09.2025..

U klubu su i dalje nastupale mlade uzbudljive grupe, sve češće iz inozemstva, od kojih će neke, poput bostonskih Pixies, odigrati bitnu ulogu i na svjetskoj razini. S ciljem da se, pak, ljudi što dulje zadrže u klubu, in der Mühlen je u Kulušić uveo glazbene DJ slušaonice, bilo kao dodatak koncertima ili glavnu atrakciju. Nova programska koncepcija tako je potpomogla stvaranje nove generacije disk-džokeja, od kojih se dobar dio paralelno afirmirao i na Omladinskom radiju. Za razliku od pionira profesije s kraja 1960-ih, poput Ivana Balenta Tratinčice, bili su stilski jasno opredijeljeni, slažući program u skladu sa svojim afinitetima.⁴⁴ Ponuda se pritom s vremenom širila te je uskoro čitav tjedan bio zauzet. Pod pseudonimom Mr. White, Neven Dubravčić srijedom je puštao senzualni pop; četvrtkom je u DJ kabinu ulazio Ozren Kanceljak sa "Sound of Music", dok je petkom Zoran Pezo vodio iznimno popularnu rockabilly večer "Blue Moon", s glazbom 1950-tih i 1960-tih godina, zaslužnu za procvat retro subkulture.⁴⁵ S obimnom kolekcijom ploča i dugačkim iskustvom puštanja muzike na kućnim zabavama, nedjelju je, u suradnji s Tomom Ricovim, preuzeo sam in der Mühlen. Uz Blue Moon, njihov Tom-Tom Club postao je jedan od najpopularnijih programa u Kulušiću. Daleko od estetike Karlowsky Vary, bio je posvećen afroameričkom plesnom zvuku, funku, soulu i R'n'B-u. Na svom vrhuncu, karte za petak i vikend prodale bi se i po nekoliko dana unaprijed.⁴⁶

Osim što je bila profitabilna, nova koncepcija kluba pokazala se utjecajnom na više razina. Kao prvo, tematske disko večeri imale su edukacijski značaj. Strana glazba mnogima još uvijek nije bila dostupna u svim svojim nijansama. Uz specijalizirane radijske emisije, upravo su klupske slušaonice služile kao mjesto upoznavanja s novim trendovima i žanrovima, pretvarajući DJ-eve u edukatore koji pružaju uvid u glazbu koja se drugdje rijetko mogla čuti. S druge strane, žanrovska profiliranost nadovezala se na već postojeće raslojavanje nekoć jedinstvene rock generacije ujedinjene sličnim glazbenim ukusom, a koja se s pojavom punka i diska razgranala na različite supkulture. Fragmentacija je kulminirala krajem 1980-ih, iako treba napomenuti kako je ona u mnogo čemu bila medijski potpomognuta, suprotstavljajući navodno antagonističke supkulture čiji su pripadnici u stvarnosti puno fluidnije doživljavali svoje članstvo u njima.⁴⁷ I konačno, s programom koji se protezao od utorka do nedjelje, Kulušić je oblikovao noćni život grada, obogativši ponudu atraktivnih mjesta za izlazak i van vikenda, produžujući je na radni tjedan.⁴⁸

⁴⁴ Zubak, Marko, "The Birth of Socialist Disc Jockey: Between Music Guru, DIY Ethos and Market Socialism", *Popular Music in Eastern Europe: Breaking the Cold War Paradigm*, London, 2016, 195-214.

⁴⁵ "I dalje DJ-amo za ekipu iz Kulušića, ali i njihovu djecu", *Večernji list*, 22.09.2017., 28.

⁴⁶ Tomo Ricov, intervju s autorom, Zagreb, 16.09.2025.

⁴⁷ Više o supkulturama u Hrvatskoj: Perasić, Benjamin. *Urbana plemena. Sociologija subkultura u Hrvatskoj*. Zagreb, 2001., 141-341.

⁴⁸ "U 80-im DJ-evi, danas lideri kreativne industrije", *Jutarnji list*, 14.09.2008., 46.

Godina raspada: CD revolucija

U vrijeme kada kreativni i komercijalni uspjeh novog koncepta Kulušića doživljava vrhunac, Tomo in der Mühlen krenuo je u svoj zadnji poslovni projekt u eri kasnog socijalizma ušavši, pred slom sistema, u djelatnost u kojoj je ostao do današnjih dana. Od djetinjstva zainteresiran za glazbenu tehnologiju, in der Mühlen je bio u stalnom dosluhu s vijestima iz audiofilskog svijeta. Tako je spremno dočekaao revoluciju na polju nosača zvuka koju je krajem 1980-ih godina donijela pojava kompakt diska [CD-a] kao posve novog tipa nosača. Osnovnu obrtnu djelatnost pod kojom je vodio Kulušić in der Mühlen tada širi na prodaju kompakt diskova otvorivši 1989. godine prvi CD dućan u Zagrebu, ali i čitavoj Jugoslaviji.⁴⁹

Dućan se nalazio u dvorištu gore spomenutog Omladinskog kulturnog centra u Teslinoj ulici koji se, nakon renoviranja pred Univerzijadu, brzo pretvorio u važan društveni punkt i popularno gradsko sastajalište i mjesto za izlazak.⁵⁰ Lokacija se pokazala idealnom za glazbene entuzijaste spremne da daju priliku novom fenomenu. Uspjehu je još više pomogla tromost velikih diskografskih kuća koje su odlagale s početkom uvoza i distribucije CD-ova zbog, pokazalo se, posve krive procijene da u zemlji naprosto nema dovoljan broj kućanstava s CD uređajima, koji bi omogućio profitabilno poslovanje.⁵¹ Jugoton se nije usudio otići dalje od nesigurnog ispitivanja tržišta sporadičnim CD izdanjima i zakasnio je ući u novu i, kako će se pokazati, lukrativnu tržišnu nišu prodaje diskova. Puno drugačije nije bilo ni s drugim diskografskim kućama i prodavaonicama ploča i kazeta, čime je, uslijed manjka konkurencije, ostavljen ogroman prostor za manje igrače.

Uistinu, u Zagrebu su se CD uređaji mogli nabaviti tek u specijaliziranim uvoznim radnjama, poput Poljoopskrbe, i to u dragocjenoj stranoj valuti po, za prosječnog građanina, basnoslovnim cijenama. No, uz časopise koji su ih redovito obavještavali o glazbenim inovacijama, broj upućenih zanesenjaka željnih dočepati se novog uređaja bio je sve veći. Uz to su, kroz godine iskustva, naučili nabavljati opremu alternativnim putem – kupovinom u inozemstvu, švercanjem, bez prijave na granici. Pojava prvog CD dućana u Zagrebu pružilo je konačni dokaz za to. Na dan otvaranja prodana je gotovo sva roba te se dućan čak morao na kratko zatvoriti do dolaska nove pošiljke diskova. U gradu je, pokazalo se, bilo sasvim dovoljno audiofila i CD uređaja.

Bez ozbiljnije konkurencije, dućan u Omladinskom kulturnom centru postao je iznimno popularan te je uskoro prodavao solidni broj probranih naslova raznolikih žanrova, od rapa do new agea, pokazavši se vrlo agilnim u odnosu na tromu državnu konkurenciju. Premda nešto skuplji nego CD dućani u inozemstvu, donekle je mogao

⁴⁹ Tomo in der Mühlen, intervju s autorom, Zagreb, 24.09.2025.

⁵⁰ Zekić, Jasenko. "Univerzijada '87. – drugi ilirski preporod", Časopis za suvremenu povijest, br. 2, 2007., 299-318.

⁵¹ Tomo in der Mühlen, intervju s autorom, Zagreb, 24.09.2025.

konkurirati i cijenama. Računica je bila jednostavna. Kompakt diskovi nabavljali su se u SAD-u gdje im je cijena bila dva do tri puta manja no u Europi, te su se potom raznim kanalima uvozili u zemlju, uz klasično iskorištavanje manjkavosti carinske službe.⁵² Poslovni uspjeh bazirao se na korištenju rupa u proturječnom, nekad volatilnom, nekad benevolentnom poslovnom okružju kasnog socijalizma u kojem je in der Mühlen dokazano vješto manevrirao. Praksu je uskoro olakšala i odluka Saveznog izvršnog vijeća da uz ostale diskografske proizvode, kompakt diskove uvrsti na popis proizvoda za slobodni uvoz čime je došlo do procvata njihova uvoza i pojavu privatnih poduzeća koja su se pokazala bržim i aktivnijim na novom tržištu.⁵³ Otvaranjem CD dućana in der Mühlen je ujedno započeo još jednu dugogodišnju djelatnost. Naime, strane diskografske kuće imale su potpisane ugovore o izdavačkim pravima s zagrebačkim Jugotonom, no kako on nije uvezio CD-ove, kao alternativa se pojavila njegova novoosnovana tvrtka IDM Music. Iskoristivši neaktivnost Jugotona, IDM je tako uspio potpisati ugovor o licencnim izdanjima s američkom nezavisnom diskografskom kućom Tommy Boy, nedugo poslije i njemačkim BMG-em i time postao zastupnikom hip hop zvijezda poput De la Soula i Queen Latifah, krenuvši u poslovanje s autorskim pravima u kojem se zadržao do današnjih dana.

Zaključak

Ovaj rad imao je za cilj postaviti raznoliku aktivnost Tome in der Mühlen u specifičan okvir kasnog dekadentnog jugoslavenskog socijalizma u kojem su izvorne ideološke smjernice korodirale, ostavljajući sve veći prostor za improvizacije. Stavljena u takav vremenski okvir, njegova biografska skica ujedno bi mogla pružiti, ma koliko god anegdotalni, i uvid u mogućnosti i šanse pojedinaca njemačkog podrijetla u posljednjem desetljeću bivše države.

Iako ne krijući da je po ocu njemačkog podrijetla, još od 1980-ih, kada su njegovo ime mnogi držali za pseudonim, Tomo in der Mühlen predstavljao se u Hrvatskoj prvenstveno kao Zagrepčanin. Sve donedavno, međutim, sukladno suzdržanoj pojavi i nastupu, nije bilo moguće pronaći mnogo podataka gdje se u tom smislu identitetski svrstavao. Njegova wikipedia stranica predstavlja ga kao njemačkog producenta i disk džokeja sa prebivalištem u New Yorku i Zagrebu, iz čega je vidljivo da je djelovao u različitim kontekstima, pri čemu i onaj njemački i onaj hrvatski imaju značajan udio.⁵⁴

Biografski prikaz Tome in der Mühlen, ograničen na formativno razdoblje karijere iz doba kasnog socijalizma, ukazao je na njegovo bar djelimično paralelno obitavanje u dvije različite kulture. Svojim poslovnim mentalitetom, in der Mühlen je

⁵² In der Mühlen svjedoči o svojem iskustvu: „Nitko te nije dirao ako se nisi petljao u politiku ili radio ekstremno napadne stvari. Trebalo je samo ostati u gabaritima i ne privlačiti pretjeranu pozornost.“ Tomo in der Mühlen, intervju s autorom, Zagreb, 24.09.2025.

⁵³ “CD u Jugoslaviji”, *Novi Ritam*, br.2, oktobar, 1990.

⁵⁴ https://en.wikipedia.org/wiki/Tomo_in_der_Mühlen

odudara od ondašnjeg zagrebačkog umjetničkog miljea u kojem se kretao. Kao jedan od rijetkih kreativaca tada, pokušao je držati ravnotežu, vežući umjetničko stvaranje s poslovnim ambicijama od kojih se moglo živjeti. U oba ova područja napravio je pritom inovativne iskorake za ono doba. I dok je rock grupa u kojoj je svirao, dijelom i svojevoljno, ostala na rubu izvan *mainstreama*, osobno se uvrstio u krug najvažnijih ljudi bez kojih bi domaća glazbena produkcija znatno drugačije izgledala.

Njegovo prvotno odrastanje i kasniji redoviti odlasci u Njemačku pritom mu nisu predstavljali preveliku prepreku. Naprotiv, uz nesumnjivi talent za navigiranje sivim zonama kasnog socijalizma, osigurali su mu čak i određene prednosti, služeći ponekad kao odskočna daska poput primjerice njemačke putovnice koja mu je olakšala putovanja i uvoz skupocjene glazbene opreme koju je koristio u svome radu.

Popis izvora i literature:

Glazbeni izvori:

- Aerodrom *Trojicu u mraku*, Jugoton, 1986.
 Bijelo Dugme, Šta bi dao da si na mom mjestu, Jugoton, 1975.
 Boris Novković, *Kuda idu izgubljene djevojke*, Jugoton, 1986.
 Divlje Jagode, *Motori*, Diskoton, 1982.
 Ekatarina Velika, *Ekatarina velika*, Jugoton, 1985.
 Film, *Signali u noći*, Jugoton, 1985.
 Haustor, *Bolero*, 1985.
 Josipa Lisac, *Boginja*, Jugoton, 1987.
 Karlowy Vary, "Ratnici", *Ventilator 202 - Demo Top 10 Vol 3*, PGP RTB, 1985.
 Karlowy Vary, *La Femme*, PGP RTB, 1985.
 Karlowy Vary, *La Femme*, Matrix Music, 2023.
 Lačni Franz, *Na svojoj strani*, Helidon, 1986.
 Parni Valjak *Pokreni se*, Jugoton, 1985.
 Plavi orkestar, *Soldatski bal*, Jugoton, 1985.
 Zabranjeno pušenje, *Dok čekaš sabah sa šejtanom*, Jugoton, 1985.

Usmeni intervjui:

- Tomo in der Mühlen, intervju s autorom, Zagreb, 24.09.2025.
 Tomo Ricov, intervju s autorom, Zagreb, 16.09.2025.

Mrežni/Internet izvori:

- https://en.wikipedia.org/wiki/Tomo_in_der_Mühlen
<https://www.discogs.com>
<https://glazba.hr>

<https://music-box.hr>

<https://muzejsusjedstvatresnjevka.org>

<https://strazarni-lopov.blogspot.com/2015/04/korowa-bar-karlowy-vary.html>

Dnevni i tjedni tisak:

Večernji list, Zagreb

Jutarnji list, Zagreb

Polet, Zagreb

Nacional, Zagreb

Rock, Beograd

Novi Ritam, Beograd

Citirana literatura:

Albahari, David, ur., *Drugom stranom: Almanah novog talasa u SFRJ*, Beograd, 1983.

Antić, Tanja i dr., ur., *Gradska knjiga Zagreb. Alternativni vodič*, Zagreb, 1987.

Barić, Vinko, *Punk i novi val, 1976–1987*, Solin, 2011.

Crowley, David i Reid, Susan E., ur., *Pleasures in Socialism: Leisure and Luxury in the Eastern Bloc*, Evanston, 2010.

Crowley, David i Reid, Susan E., ur., *Style and Socialism: Modernity and Material Culture in Post War Eastern Europe*, Oxford, 2000.

Duda, Igor, *Pronađeno blagostanje. Svakodnevni život i potrošačka kultura u Hrvatskoj 1970-ih i 1980-ih godina*, Zagreb 2009.

Horvat, Hrvoje. *John B. Štulić: Fantom slobode*, Zagreb, 2005.

Ivanković, Hrvoje. *Zauvijek mlad. Sedamdeset godina Zagrebačkog kazališta mladih*, Zagreb, 2022.

Janjatović, Petar, *Ex Yu rock enciklopedija (1960–2006)*, Beograd, 2007.

Mazierska, Ewa, *Popular Music in Eastern Europe: Breaking the Cold War Paradigm*, ur., London, 2016.

Mirković, Igor. *Sretno dijete*, Zagreba, 2005.

Perasović, Benjamin. *Urbana plemena. Sociologija subkultura u Hrvatskoj*. Zagreb, 2001.

Pitrolo, Flora i Zubak, Marko, ur., *Global Dance Cultures in the 1970s and 1980s: Disco Heterotopias*, London: 2022.

Radaković, Siniša, ur., *Mala enciklopedija hrvatske pop i rock glazbe*, Rijeka, 1994.

Šeper, Kornel, ur., *Mance: Tajna starog hrasta*, Zagreb 2023.

Vesić, Dušan, *Magi. Kao da je bilo nekad*, Zagreb, 2018.

Zekić, Jasenko. "Univerzijada '87. – drugi ilirski preporod", *Časopis za suvremenu povijest*, br. 2, 2007., 299–318.

Tomo in der Mühlen i kasnosocijalistički Zagreb: Skica za biografiju

Sažetak

Rad se bavi likom i djelom Tome in der Mühlen, osebujnom pojavom zagrebačke glazbene scene od osamdesetih godina prošlog stoljeća naovamo. Unutar tematike ovog godišnjaka, Tomo in der Mühlen značajan je zbog svojeg njemačkog podrijetla, priča o kojem će biti ispričana kroz prizmu njegovog glazbenog angažmana. Otkrivajući biografske činjenice o njegovom za ono vrijeme neobičnom odrastanju, rad analizira formativno doba njegove karijere stavljajući ga u kontekst specifičnog okružja kasnog socijalizma. Iskoristivši mogućnost života u dva različita konteksta, in der Mühlen je, pokazat će se, inovativno djelovao na nekoliko donekle različitih, no srodnih polja koja bi se zajednički mogla nazvati glazbenom industrijom i poduzetništvom.

Tomo in der Mühlen und das spätsozialistische Zagreb: eine Skizze zum Lebenslauf

Zusammenfassung

Die Arbeit befasst sich mit der Person und dem Werk von Tomo in der Mühlen, einer sonderbaren Erscheinung der zagreber Musikszene von den achtziger Jahren des vergangenen Jahrhunderts bis heute. Innerhalb des Themenkreises dieses Jahrbuches ist Tomo in der Mühlen bedeutend wegen seines deutschen Stammes, eine Geschichte, die durch das Prisma seines musikalischen Einsatzes erzählt wird. Biographische Tatsachen über sein, für jene Zeit ungewöhnliches, Aufwachsen entdeckend, analysiert die Arbeit die formative Zeitspanne seiner Karriere, ihn ins Umfeld einer spezifischen Umwelt des Spätsozialismus setzend. Die Möglichkeit eines Lebens innerhalb zweier Kontexte nutzend, wirkte in der Mühlen, wie es sich zeigen wird, innovativ auf einige halbwegs verschiedene, doch verwandte Gebiete, die gemeinsam Musikindustrie und Unternehmertum genannt werden können.

izv. prof. dr. sc. **Lidija Dujić**
Sveučilište Sjever
Trg dr. Žarka Dolinara 1, Koprivnica
ldujic@unin.hr

UDK: 821.163.42.09
Izvorni znanstveni rad
Prihvaćeno: 29.06.2025.

Granice ženskog i političkog tijela u novopovijesnim romanima Ludwiga Bauera

Komparativnom analizom novopovijesnih romana Ludwiga Bauera „Biserje za Karolinu“ (1997) i „Dvostruki život Eve Braun“ (2022) u radu se istražuju granice prekoračenja ženskog i političkog tijela u književnost. Model preporodnog kodiranja nacije konstelacijom pojmova „draga“ i „domovina“ pritom je referentno mjesto oba Bauerova romana, utemeljena na prijateljsko-ljubavnom trokutu u kojemu se „viškom“ pokazuje uvijek pjesnik-stranac. Dok se „draga“ – Karolina bez prezimena presvlači iz komunistesse u Majku Domovine, a Eva Braun sama konstruira svoj identitet Udove Heroja – „domovina“ se transformira iz jednoga kolektivizma u drugi kolektivizam. Uzimajući u obzir teorijska razmatranja odnosa roda, nacije i književnosti, kao i Bauerova romaneskna rješenja, zaključno se razmatra namjena i odgovornost ovako konfigurirane književnosti.

Ključne riječi: Ludwig Bauer, draga, domovina, novopovijesni roman, „Biserje za Karolinu“, „Dvostruki život Eve Braun“

1. Uvod

U teorijskim promišljanjima odnosa roda i nacije Nire Yuval-Davis (2004: 65) žene su one koje biološki, kulturno i simbolično reproduciraju nacije kao prirodan produžetak obiteljskih i srodničkih odnosa utjelovljujući pritom „granice kolektiviteta“. Kako se o nacijama i nacionalizmu raspravlja u javnoj političkoj sferi, žene su u tom diskursu prisutne prije svega zbog zabrinutosti za „gensku zalihu“ nacije (Yuval-Davis 2004: 36) – odnosno, posljedično, „konstrukcija ženskoga ima svojstvo ‘drugosti’“, zaključuje Yuval-Davis (2004: 66). Gayatri Chakravorty Spivak (2011: 26–29) smatra pak da nacionalizmi „nisu sposobni djelovati s logikom koja utemeljuje javnu sferu“ zbog čega umjesto nacionalizma upotrebljava sintagmu „nacija stvar“ (*the nation thing*) kojom označava negativno čuvstvo najniže udobnosti „u nečijem jeziku i u nečijem domu“. Kao „produkt kolektivne imaginacije konstruirane posredstvom procesa ponovnog uspostavljanja sjećanja“, nacionalizam dakle „pregovara s onim najprivatnijim kako bi kontrolirao javnu sferu“ (Spivak 2011: 40–49). Premda podržava „kliše da imaginacija pothranjuje nacionalizam“, Spivak (2011: 30) naglašava (i) da „književna imaginacija može utjecati na de-transcendentalizaciju nacionalizma“. Na problem nasilnog uspostavljanja ekvivalentnosti tekstualnih i društvenih struktura upozorava Rita Felski ističući kako vrijednost nekog teksta jednostavno leži u njegovoj namjeni, a ona može biti: prepoznavanje, očaranost, znanje i šok. Dok prepoznavanje vidi kao potencijalni oblik protezanja (samog) sebe kroz prizmu fiktivne osobe, očaranost kao stanje intenzivne uključenosti povezuje eksplicitno sa ženama, kao prijemčivijim i povodljivijim, za razliku od šoka ili književne provokacije koja je povijesno domena muškaraca. Što se tiče znanja, staklaste predodžbe o tekstu „kao prozoru kroz koji se promatra svijet“ (Felski 2016: 106) – pozivajući se na Ricoeurovo tumačenje „prefiguriranog“ iskustva svijeta – Felski (2016: 121) navodi kako upravo „zbog svoje epistemološke nepouzdanosti, svoje slobode zanemarivanja empirijskih kriterija i ograničenja dokazive argumentacije, fikcija pruža uvod u povijesne vidove međuosobnosti koji na druge načine nisu dosežni“.

2. Naslovne (anti)junakinje orodnjenog žanra

Uzimajući u obzir spomenuta teorijska razmatranja odnosa roda, nacije i književnosti (Yuval-Davis, Spivak, Felski), u radu se istražuju granice prekoračenja ženskog i političkog tijela u književnost – komparativnom analizom dvaju novopovijesnih romana Ludwiga Bauera, *Biserje za Karolinu* (1997) i *Dvostruki život Eve Braun* (2022). Riječ je o središnjem bloku Bauerovih romana¹ koji u pozadini službene povijesti dvadesetog stoljeća zapremaju srednjoeuropski geopolitički prostor

¹ *Kratka kronika porodice Weber* (1990), *Biserje za Karolinu* (1997), *Partitura za čarobnu frulu* (1999), *Prevođenje lirske poezije* (2001), *Don Juanova velika ljubav i mali balkanski rat* (2002), *Zapisi i vremena Nikice Slavića* (2007), *Patnje Antonije Brabec* (2008), *Zavičaj, zaborav* (2010), *Karusel* (2011), *Toranj kiselih jabuka* (2013), *Šoferi* (2017), *Dvostruki život Eve Braun* (2022).

te oblikuju (manjinske) njemačke priče unutar slavenskog svijeta ovjeravajući ih pritom (i) autobiografskim materijalom.² Bauerov interes za „Male Priče“ pokazuje se time dvostruko subverzivnim jer dominantnom narativu pretpostavlja ne samo književnu fikciju nego i glas povijesno razvlašćene njemačke manjine u slavenskom okruženju, povjeren – strancima, intelektualcima, Europejcima kolažnih identiteta koji u tom kronotopu žive kao oni Drugi, onkraj „Velike Priče“ (Dujić 2021b). Na percepciju (novo)povijesnih romana kao „muškog“ žanra upućuje već rodna asimetrija u naslovima – od dvanaest Bauerovih romana naslovne se (anti)junakinje pojavljuju u četiri: *Biserje za Karolinu ili Križni put Borisa Brucknera*, *Patnje Antonije Brabec*, *Karusel ili Gabrijela naviješta novo doba* i *Dvostruki život Eve Braun*. „U pravilu povijesne su figure uvijek muškarci, a žene samo iznimno“, objašnjava Bauer i zaključuje: „Takve iznimne žene jače su od povijesti. (...) Kada se pojavljuju već u naslovnoj ulozi romana, onda je njihova posebnost očekivana i izrazita.“³ Za razliku od Antonije i Gabrijele koje njihova (ženska) iznimnost čini ranjivima u odnosu na profesionalne komuniste, Karolina i Eva sasvim suprotno utjelovljuju bolesnu (mušku) glad za vlašću i moći.⁴

Referentno mjesto oba Bauerova odabrana romana model je preporodnog kodiranja nacije konstelacijom pojmova „draga“ i „domovina“, utemeljen na prijateljsko-ljubavnom trokutu u kojemu se „viškom“ pokazuje uvijek pjesnik-stranac. Tumačeći hrvatsku preporodnu kulturu kao paradigmatiku, Natka Badurina navodi kako takva kultura „postavlja paradigmatičan tekst-stereotip, prema kojem se odnosi kao prema istinitom i pravom, i na koji svi ostali tekstovi upućuju kao na svoj idealan sadržaj“, a kako u reinterpretaciji „uvijek iste poruke“ mogu sudjelovati mnogi njezini članovi, odatle potječe i „poplava diletantizma“ (Badurina 2009: 55). Odlučujućim faktorom u stvaranju mitskog teksta kulture Badurina smatra shvaćanje nacije „ne kao političke zajednice pojedinaca-građana, nego kao zajednice u kojoj etnicitet određuje pripadnost pojedinca naciji“, što je vidljivo na primjeru potrage za „nacionalnim pjesnikom“ (Badurina 2009: 56). Prototipan su primjer ovakvoga kulturnog provizorija *Đulabije* Stanka Vraza/Jakoba Frassa čiji je središnji motiv povezivanje ljubavi prema ženi i prema domovini. Kod Bauera – dok se „draga“ Karolina bez prezimena presvlači iz komunistesse u Majku Domovine, a Eva Braun sama konstruira svoj identitet Udove Heroja – „domovina“ se transformira iz jednoga kolektivizma u drugi kolektivizam; cirkularno: u *Biserju za Karolinu* nakon Drugoga svjetskog rata, a u *Dvostrukom životu Eve Braun* nakon Domovinskog rata kojim se zapravo rješava pitanje „stvarnog“ pobjednika Drugoga svjetskog rata.

² Više u: Dujić 2021b.

³ Više u: Dujić 2021a.

⁴ ibid.

2.1. Biserje za Karolinu

Roman *Biserje za Karolinu ili Križni put Borisa Brucknera*⁵ sastoji se od četrnaest priča koje se otvaraju na isti način, nekom vrstom stilske vježbe o riječima. Izdvojiti ćemo nekoliko primjera: „Riječ je kao šesir: iznutra je glava, izvana – čitav svijet“ (Bauer 2001: 5); „Riječi su najjeftinija roba. Riječi su najskuplja roba. Riječi se naplaćuju. Riječi su besplatne. Kad su besplatne, onda su najskuplje“ (Bauer 2001: 23); „Riječ je kao opasač; kad opasač suviše stegneš, počneš se gušiti – kad ga raspustiš, možeš se razgolititi na nezgodan način“ (Bauer 2001: 95); „Riječi se od upotrebe izližu kao drven prag“ (Bauer 2001: 148) itd. Prema tipologiji romanesknih početaka Krešimira Nemeca, ovakvo otvaranje romana pripada metafikcionalnim počecima koji tematiziraju i(li) legitimiziraju sâm proces naracije, što je s gledišta fabularnog razvoja „lažni“ početak jer „prava“ radnja započinje nekim paradigmatiskim (temporalnim) modelom; u ovom Bauerovom romanu, *ab ovo* (Nemec 2022: 59). Odnos ženskog i muškog lika od naslova je pritom definiran kao oblik pasije s jasnom analogijom na pjesničko služenje dragoj/domovini kao bacanje biserja pred svinje. U tom kontekstu, svaka je priča jedna postaja pred kojom pjesnik razmatra različite dimenzije i značenja riječi povezane sa svojom „službom“ u kojoj se „podudaraju dužnost i entuzijazam“ (Luhmann 1996: 51). Takva ljubavna semantika pretpostavlja pasivno trpljenje i kulminira gubitkom identiteta (Luhmann 1996: 78); u *Biserju za Karolinu* doslovno afazijom.

Impostacija naslovne (anti)junakinje u njezinom prvom javnom nastupu (na prvomajskoj svečanosti u školi) odmah je trostruka jer utjelovljuje granice kolektiviteta, nacionalnu imaginaciju i književnu fikciju; kao što to pokazuje sljedeći ulomak:

„Pojavila se Karolina u dugoj bijeloj haljini. Bila je to haljina za prvu svetu pričest. Na grudima su joj bile našivene dvije zvijezde od grublje tkanine, krvavo crvene boje. Isprekidana daha, Karolina je pročitala moju pjesmu. (...)“

Bio sam u prvi mah razočaran što nisam spomenut kao autor, ali shvatio sam da prezime Bruckner zaista zvuči suviše njemački, čak i uz prekrasno i vjerojatno progresivno rusko ime Boris. Uostalom, ‘učenici naše škole’ bilo je kolektivnije nego ja sam, a kolektiv je tada bio značajniji od pojedinca, pa nije bilo istinskog razloga da se osjetim zapostavljenim.

Ime Karolina sasvim je dobro zazvučalo s dasaka koje život znače. Ne znam je li ga Geza izmislio sâm. Znam da sam to ime tada prvi put čuo. Do tada se zvala drugačije; njezino staro ime, pravo ime, bilo je kratko i skromno, domaće ime kakvo se davalo djevojčicama u provinciji. Ime Karolina zvučalo je kao da želi nadrasti okvire u kojima se nova vlasnica tog imena rodila“ (Bauer 2001: 15).

⁵ U daljnjem tekstu *Biserje za Karolinu*. Svi citati iz prvoga hrvatskog izdanja (Zagreb: Znanje, 2001).

Teško je previdjeti binarnost spomenutih kategorija – granicâ kolektiviteta, simbolično predstavljenih haljinom za prvu pričest/prvomajsku svečanost; nacionalne imaginacije, između suviše njemačkog i progresivno ruskog; književne fikcije, što u okvirima starog prepoznaje kapacitet novog imena. Politička putanja koja je vodi prema funkciji Majke Domovine i doživotne Predsjednice Republike s titulom Njezinog Visočanstva (Bauer 2001: 169) počinje dakle prije njezinoga imena, u djetinjstvu kada već zna da (uz Borisa) želi postati carica ili komunistessa pa zato (uz Gezu) postaje najprije drugarica. U tom prijateljsko-ljubavnom trokutu Karolina nije nadarena kao Boris niti pametna kao Geza, ali je zato „spremna prihvatiti se svega“ (Bauer 2001: 32) – u ime prirodnog reda stvari prema kojem jedinke postoje samo kao dijelovi veće cjeline: nacije, roda, plemena (Bauer 2001: 134). Premda su obojica žrtve njezinih ambicija i beskrupuloznosti (afazija i samoubojstvo), upravo odnos s Borisom Brucknerom ilustrira model preporodnog kodiranja nacije u ovom romanu. On je „nacionalni pjesnik“ u kojega je zaljubljena draga/domovina, naš genij i stranac u modi, budući suprug sa sinekurom stilista demagoških govora koji sam sebe vidi kao karikaturu intelektualca i jednoga od „Karolininih muškaraca“ – bez kojega Karoline ne bi bilo! Ona je njegov „istočni grijeh“; u biblijskoj inverziji, zagrizla ga je kao jabuku (Bauer 2001: 40). Unatoč interpretacijskoj bojišnici u rasponu od poziva na nihilistički individualizam do apsolutne negacije svakog kolektivismâ, njegove knjige poezije (*U traženju izgubljene čednosti*, *Sitni ubodi* i *Zrnca pijeska*), kao i zabranjena drama *Lady Macbeth* i *Don Quijote*, postaju inspiracija idejnom i nacionalnom preporodu (sada protiv boljševičkog totalitarizma) u kojemu on i Predsjednica predstavljaju „jedinstvo filozofije, ideje i političke akcije“ (Bauer 2001: 151). Svjestan da je njegovo „tlo bilo jezik“ (Bauer 2001: 81) te da su i njegove knjige „samo napor da ne budem mi, nego ja“ (Bauer 2001: 151), pjesnik-stranac suprotstaviti će se eksplicitno Karolininom „devetnaestom vijeku“ i svom trnovitom probijanju „stazom riječi“ koje ga je dovelo „u podnožje Karolinina prijestolja“ (Bauer 2001: 12) – gubitkom sposobnosti govora. Paradoksalno, roman završava nekom vrstom otvorenog kraja (Nemec 2022: 256-268) u kojemu pjesnik shvaća da ponovno može govoriti „tihe i glatke, bolne i slatke, nove i nove riječi, riječi, riječi, riječi...“ (Bauer 2001: 191) tek nakon što je (simbolično) odbio dalje statirati u priči s poznatim zapletom i poželjnim raspletom.

2.2. Dvostruki život Eve Braun

Za razliku od *Biserja za Karolinu* u kojemu pjesnik ne zna je li njegov prijatelj i suparnik sâm izmislio Karolinino ime, *Dvostruki život Eve Braun* već prvom rečenicom povezuje Emila s Evinim imenom u jasnoj starozavjetnoj paraleli sa zmijom i jabukom. No, u oba primjera riječ je o inverziji službene povijesti u kojoj je njezina/javna *her-story* odgovorna za njegovu/intimnu *his-story*. Bauerova Eva Braun, rođena kao Marija Markoff, čini dakle prijateljsko-ljubavni trokut s Emilom Milerom i Bojanom Braunom. Premda je od prvog dobila ime, a od drugog uzela

prezime, biti Evom Braun njezin je izbor, sa svim konotacijama koje to ime otvara. Koliko naslov romana komprimira i žanr i poetiku, potvrđuje upravo impostacija njezina lika kao književni odgovor na pitanje što je uopće identitet ili po čemu je onaj stvarni, povijesno valoriziran, stvarniji od književnog koji p(r)okazuje njegovu moguću genezu (Dujić 2022: 91–92). Pozicionirana između neambicioznog Emila koji svima želi biti potpora zbog čega nije materijal za brak nego samo za ljubavnika i preambicioznog Bojana koji uvijek zna pronaći „zaobilazna, a djelotvorna rješenja“ (Bauer 2022: 157, 209), hrabra i drska buntovnica Marija Markoff, koja nije dopuštala da emocije diktiraju njezino ponašanje, gradi svoju moć na biologiji; strategijama i taktikama „ženke“. Za nju je „takozvana ljubav fiziološka stvar“, a Emil tek „pjesnik“ koji ju je nazvao/učinio svojom prvom ženom Evom zbog čega prema njemu ima nedvojbeno ambivalentan odnos – istodobno osjeća „animalni magnetizam“ i prezire osjećaj „mentalne ropkinje“ (Bauer 2022: 110, 164–166). S druge je strane Bojan, kapacitiran kao vođa – ponovno, ambivalentnog ugleda – koji je i sam prošao (re) konstrukciju identiteta, a za dovršetak priče o Evi Braun najvažnija je bila njegova „herojska smrt“. Od Emila je tako dobila ime i dijete, od Bojana lažno vjenčanje na samrti i prezime kako bi postala „profesionalna udovica“ ili „Udova Heroja“ čija je primarna društvena uloga pobjeda u Drugome svjetskom ratu jer: „Ona neće dozvoliti da ljudi budu žrtve povijesti! Poviješću treba znati upravljati! Eva Braun to zna! (...) Eva Braun zna izboriti svoje ime!“ (Bauer 2022: 239).

To što joj je „sudbina dodijelila ulogu koja se velikim dijelom podudara s tim imenom, ulogu borbe za onu vrstu istine i pravde za koju se pokušalo falsificiranjem povijesti dokazati da je poražena u Drugom svjetskom ratu koji još uvijek traje“ (Bauer 2022: 233) i u ovome će romanu potvrditi granice prekoračenja ženskog i političkog tijela u književnost.⁶ U odnosu na *Biserje za Karolinu* granice kolektiviteta dosljedno se oblikuju istim (ženskim) motivom – umjesto haljine za prvu pričest/prvomajsku svečanost, u *Dvostrukom životu Eve Braun* pojavljuje se reverzibilan par socijalistički Woodstock kao Dan mladosti, haljina za ispraćaj štafete (i nakon Titove smrti)/haljina s nacionalnim i vjerskim insignijama: „stiliziranim brošem na prsima koji je asocirao na kockice državnoga grba“ ili „masivnim zlatnim križem oko vrata“ (Bauer 2022: 292). Mitologiziranje povijesnih „istina“ temelj je nacionalne imaginacije koju Bauerova Eva objašnjava ovako: „(...) da biste stvorili uspješno društvo ili da biste stvorili društvo jednakopravnih građana, ne smijete ići izvan granica nacije. Pripadnost funkcionalnom društvu velika je privilegija. I ona pripada samo onima

⁶ Usp. Dujić (2022: 94–95): „Ovako profilirana Marija Markoff/Eva Braun neuralgična je točka galerije ženskih likova u romanu, generacijski segregiranih u rasponu od tihe kućne pomoći (Justa, gospa Kata, baka Ruža) i ozbiljnih suprugâ (Petra Brauna i Rudolfa Milera) preko turbulentnih ljubavnih lomova mladih obrazovanih žena (profesorica Mirela, liječnica Ljiljana) do apsolvence Vande koja će je prva instruirati o tome kako kapitalizirati rodnu asimetriju na studiju medicine.“ U prethodno naznačenom kontekstu naslovnih (anti) junakinja Bauerovih novopovijesnih romana: „Ti će likovi doduše učiniti kontrastnijim pojave koje predstavljaju, ali ma kako propulzivni, neminovno će postati žrtvom vlastitog ‘ludila’.“

kojima je namijenjena. Odabranima!“ (Bauer 2022: 248). Književna se pak fikcija u ovom romanu vodi pitanjem Rite Felski „Što književnost zna?“ u svijetu koji „više nije ikoničan (temeljen na uvriježenoj sličnosti), nego je sada indeksan (pogonjen potisnutom uzročnopoljedičnošću)“ (Felski 2016: 109), ili – koliko je to što (mislimo da) znamo o stvarnoj Evi Braun daleko od starozavjetne Eve i njezine navodne jabuke? Bauerov odgovor jest književno potentna inverzija: ako je prva Eva nastala iz njegova rebra, zašto neka naša Eva ne bi nastala iz njegove riječi... Odatle upravo potječe i osjećaj odgovornosti književnosti/Emila Milera prema ludilu povijesti/Evi Braun koju je usmjerio imenom, a ono je zatim poticalo njezin snobizam i ambicioznost (Bauer 2022: 269). Kako se njegov humanizam ilustrira bajkom o vitezu koji je „morao leći u blato da bi princeza mogla preko njegova tijela prijeći na suho tlo“ (Bauer 2022: 300), tako se i njegovo služenje pokazuje oblikom galantnosti koja „djeluje civilizirajuće, odgojno, socijalizirajuće“, ali podliježe i „odbacivanju i poruzi“ (Luhmann 1996: 92-94). Dok je Bojan u tome vidio opterećenost teškom literaturom, Eva ga je proglasila tek neuspješnim uzorom.

„Ja znam tko sam i što sam!“ rekla je. „Ja se oslanjam na snagu svojih uvjerenja i želim da to svima pred kojima se pojavljujem odmah bude jasno! Ja sam Eva Braun!“

Iz kratkih vijesti koje su govorile o njezinim nastupima nije se moglo nedvojbeno zaključiti koliko joj značenje, odjek i asocijacije povezane s tim imenom idu u prilog, a koliko upravo suprotno – umanjuju ozbiljnost i društvenu težinu njezina nastupa. ‘Na svečanosti posvećenja obnovljene crkve govorila je i predsjednica Udruge Udovice Domovinskog rata – Pokret za domovinu gospođa Braun čije ime podsjeća ne samo na herojsku pogibiju njezina supruga Bojana Brauna, nego i na nešto udaljenije turbulentno razdoblje europske povijesti’, stajalo je na jednom mjestu. Autor vjestice očito se ustručavao napisati Eva Braun, ali ipak nije želio izbjeći asocijaciju koju to ime budi. U drugoj jednoj kratkoj vijesti stajalo je: ‘U ime Udruge Udovice Domovinskog rata – Pokret za domovinu kamen temeljac na gradilištu dječjeg vrtića položila je naša Eva Braun, koja svojom popularnošću već dostiže glasovitost prethodne poznate nositeljice toga imena’“ (Bauer 2022: 291-292).

Ovako navedeni medijski tragovi simuliraju provjerljivost i ojačavaju istinitost žanra koji otvara prostor izostavljenim/subalternim glasovima Drugih. Novopovijesni roman o mogućoj našoj Evi Braun ne izbjegava stvarni predložak, a narativnu progresiju gradi na granici dvaju kolektiviteta – u širokoj analogiji od biblijskog imena do nacističkog prezimena koji se spajaju u ženskoj figuri povijesnog revizionizma. *Dvostruki život Eve Braun* počinje zato *ab ovo*, doslovno njezinim imenovanjem, a završava zatvorenim krajem, njezinom smrću kojoj svjedoči „pjesnik“ Emil; jedini preživjeli iz prijateljsko-ljubavnog trokuta, isključen iz aktivnoga nacionalnog preporoda i nesiguran u svoju ulogu u Evinom samoubojstvu.

3. Zaključak

Na primjeru dvaju novopovijesnih romana Ludwiga Bauera, *Biserje za Karolinu* i *Dvostruki život Eve Braun*, u radu je analiziran model preporodnog kodiranja nacije konstelacijom pojmova „draga“ i „domovina“ koji se pokazuje otpornim (i) na velike povijesne promjene u dvadesetom stoljeću, odnosno perzistira kao mit o ulozi književnosti u konstrukciji nacionalnog identiteta. U oba primjera naciju utjelovljuje žena, a književnost muškarac u njezinoj službi (pjesnik/„pjesnik“); u inicijalnoj rodnoj asimetriji, osnažen praktičnijim muškim likom koji se identificira s (novim) političkim sustavom. Naslovne (anti)junakinje orodnjenog Bauerova žanra u tom su ljubavno-prijateljskom trokutu koncipirane kao dinamični identiteti u transformaciji za koje ljubav nije emocija nego komunikacijski kod „koji se može glumiti“ (Luhmann 1996: 17).⁷ Nije riječ o arhetipskim niti stereotipnim figurama fatalnih žena, apstraktnih predstavnica vlasti/politike, nego o (forsterovski) zaokruženim i psihološki kompleksnim likovima koji objedinjuju granice kolektiviteta, nacionalnu imaginaciju i književnu fikciju. To što se pjesnik-stranac uvijek pokazuje „viškom“ u konstrukciji takvog narativa, dodatno opravdava posezanje novopovijesnih romana za glasovima Drugih, ali i problematizira namjenu i odgovornost tako konfigurirane književnosti.

Literatura

- Badurina, Natka. *Nezakonite kćeri Ilirije. Hrvatska književnost i ideologija u 19. i 20. stoljeću*. Zagreb: Centar za ženske studije, 2009.
- Bauer, Ludwig. *Biserje za Karolinu ili Križni put Borisa Brucknera*. Zagreb: Znanje, 2001.
- Bauer, Ludwig. *Dvostruki život Eve Braun*. Zaprešić: Fraktura, 2022.
- Dujić, Lidija. „Pišem i kada spavam. (Razgovor s Ludwigom Bauerom)”. *Republika* 76/3-4, 2021a: 3-21.
- Dujić, Lidija. „Sve što tu piše čista je istina, literarna istina...”. *Kolo* XXXI, br. 3, 2021b: 121-130.
- Dujić, Lidija. „Njihova Marija, njegova Eva”. *Republika* 78/9-10, 2022: 91-95.
- Felski, Rita. *Namjene književnosti*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2016.
- Luhmann, Niklas. *Ljubav kao pasija: o kodiranju intimnosti*. Zagreb: Naklada MD, 1996.
- Nemec, Krešimir. *Narativne strategije*. Zagreb: Matica hrvatska; Osijek: Akademija za umjetnost i kulturu, 2022.
- Spivak, Gayatri Chakravorty. *Nacionalizam i imaginacija : i drugi eseji*. Zaprešić: Fraktura, 2011.
- Yuval-Davis, Nira. *Rod i nacija*. Zagreb: Ženska infoteka, 2004.

⁷ U *Dvostrukom životu Eve Braun* spominje se primjerice da je Evin astrološki znak Lisica (2022: 161). Usp. istoimeni roman Dubravke Ugrešić (2017) o spisateljici-lisici koja krade i prisvaja tuđe priče.

Granice ženskog i političkog tijela u novopovijesnim romanima Ludwiga Bauera

Sažetak

Premda u Bauerov središnji korpus ulazi i nekoliko novopovijesnih romana s naslovnim (anti) junakinjama – *Biserje za Karolinu* (1997), *Patnje Antonije Brabec* (2008), *Karusel ili Gabrijela naviješta novo doba* (2011), *Dvostruki život Eve Braun* (2022) – taj je aspekt uglavnom izostavljen u većini interpretacija usmjerenih na povijesna iskustva subalterne njemačke manjine u slavenskom prostoru. Na temelju komparativne analize dvaju takvih romana – *Biserje za Karolinu* i *Dvostruki život Eve Braun* – u radu se istražuju granice prekoračenja ženskog i političkog tijela u književnosti; odnosno, binaran karakter granica kolektiviteta, nacionalne imaginacije i književne fikcije. Preporodni model kodiranja nacije konstelacijom pojmova „draga“ i „domovina“, kao referentno mjesto oba Bauerova romana, pritom se pokazuje paradigmatiskim provizorijem jer potraga za nacionalnim pjesnikom završava time da se (jedino) pjesnik-stranac u službi „drage“/„domovine“ suprotstavlja stvarnom ili mitskom nacionalnom preporodu.

Grenzen des weiblichen und politischen Körpers in den neuhistorischen Romanen von Ludwig Bauer

Zusammenfassung

Obwohl zu Bauers Zentralkorpus auch einige neuhistorische Romane mit Antiheldinnen im Titel gehören – *Biserje za Karolinu*/Perlen für Karoline (1997), *Patnje Antonije Brabec*/Leiden der Antonija Brabec (2008), *Karusel ili Gabrijela naviješta novo doba*/Karusell oder Gabrielle kündigt die neue Zeit an (2011), *Dvostruki život Eve Braun*/Das Doppelleben der Eva Braun (2022) – wurde dieser Gesichtspunkt meistens weggelassen in den meisten Darlegungen, welche auf geschichtliche Erfahrungen der subalternen deutschen Minderheit im slawischen Raum gerichtet sind. Aufgrund komparativer Analyse von zwei solchen Romanen – *Biserje za Karolinu*/Perlen für Karoline und *Dvostruki život Eve Braun*/Das Doppelleben von Eva Braun – werden in der Arbeit die Überschreitungsgrenzen des weiblichen und politischen Körpers; bzw. der binäre Charakter der Kollektivitätsgrenzen, der nationalen Imagination und der literarischen Fiktion erforscht. Das Renaissancemodell der Kodierung der Nation durch Anordnung der Begriffe „Liebe“ und „Heimat“, als Referenzstelle beider Romane von Bauer, wird dabei durch paradigmatisches Provisorium dargestellt, weil die Suche nach dem Nationaldichter damit endet, dass sich (einzig) ein Dichter-Fremder in den Diensten der „Liebe/Heimat“ der wahren oder mythischen Nationalwiedergeburt entgegensetzt.

Dr. sc. **Zdravka Jelaska Marijan**

znanstvena savjetnica

Hrvatski institut za povijest

Opatička 10

jelaska@isp.hr

UDK: 338.48(091)

Prethodno priopćenje

Prihvaćeno: 22.09.2025.

Službeni uredi za promicanje turizma prve jugoslavenske države na području Austrije i Njemačke

Tijekom međuratnog razdoblja značenje turizma kao gospodarske grane u prvoj jugoslavenskoj državi postupno je raslo. Posebno se to odnosi na turizam u primorskim krajevima. U privlačenju stranih turista sudjelovale su razne agencije i ustanove, a posebno značenje imaju one koje su postigle status oficijelnih turističkih biroa Kraljevine SHS / Kraljevine Jugoslavije. Među prvim ustanovama tog tipa bio je biro u Beču koji je u početku, osim turista iz Austrije, nastojao privući i one iz Njemačke. Kasnije su i na području Njemačke osnovani biroi u Berlinu i Münchenu, a razmatralo se i jedan u Dresdenu. Osnivanje, dosezi i problemi u radu ostavili su pisani trag komunikacije s nadležnim Ministarstvom trgovine. Rad se temelji na sačuvanoj arhivskoj građi.

Ključne riječi: turizam, primorski krajevi, Kraljevina SHS / Jugoslavija, Austrija, Njemačka

Uvod

Tijekom postojanja prve jugoslavenske države značenje turizma kao gospodarske grane postupno je raslo. Među stranim turistima koji su u međuratnom razdoblju posjećivali primorska mjesta, ali i druga odredišta posebno su značenje imali turisti iz zemalja Srednje Europe, a među njima i turisti iz Austrije i Njemačke. Pregled literature i podataka o dolascima turista iz Austrije i Njemačke u međuratnom razdoblju dala je Jasenka Kranjčević.¹

Za razvoj turizma vrlo je značajna bila promidžba turističkih sadržaja, kulturnih znamenitosti i prirodnih ljepota u inozemstvu. Na tome su radile turističke agencije i turistički uredi u inozemstvu. U historiografiji je najpoznatije djelovanje agencije Putnik tijekom međuratnog razdoblja², dok djelovanje turističkih ureda u inozemstvu do sada nije posebno obrađivano. Cilj ovog rada je detaljnije predstaviti osnivanje i djelovanje turističkih ureda u Austriji i Njemačkoj koji su postigli status oficijelnih turističkih biroa Kraljevine SHS / Jugoslavije na temelju arhivske građe Ministarstva trgovine i industrije sačuvane u Arhivu Jugoslavije u Beogradu.

Uspostava ureda u Austriji i Njemačkoj

Među službenim jugoslavenskim ustanovama za promicanje turizma na području Austrije i Njemačke posebnu važnost ima Oficijelni turistički biro u Beču, kako zbog duljine svog djelovanja, tako i zbog širine prostora koji je pokrivao te inicijativa za osnivanjem drugih sličnih ustanova. O osnivanju turističkog biroa u Beču 1920-ih postoji detaljno svjedočanstvo iz same te ustanove u dopisu upućenom Ministarstvu trgovine i industrije krajem 1930-ih. Prema tom dopisu ideju za osnivanje „jednog informativnog turističkog odeljenja u okviru Trgovinske agencije naše države dao je pokojni dr. Jozo Škarica, naš Dalmatinac, koji je u Austriji bio lekar, u sporazumu sa gospodinom M. Simićem, tada šefom povlaštene trgovinske agencije naše Kraljevine u Beču još koncem 1921. godine“.³ U tom smislu upućena je predstavka Ministarstvu trgovine i industrije 1. siječnja 1922. te time nastaje preteča turističkog ureda u Beču, tada kao odjeljenje Povlaštene trgovinske agencije Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS) u Beču. To Odjeljenje je ustanovljeno iz dva razloga. Prvi je bio pomoć jugoslavenskim državljanima koji su u Beč često dolazili iz zdravstvenih razloga na preporuku svojih liječnika da potraže mišljenja specijalista te radi liječenja i

¹ Jasenka Kranjčević, „Turistički promet turista iz Austrije i Njemačke na hrvatskom Jadranu između dva svjetska rata“, *Godišnjak Njemačke zajednice – DG Jahrbuch*, Vol. 31, 2024. 211-225.

² Petra Blažević, „Jerko Čulić: Životni put, djelovanje i obitelj“, *Kulturna baština*, 42-43, 2016-2017, 152-154; Boris Vukonić, *Povijest hrvatskog turizma*, Zagreb, 2005, 109-111; Boris Vukonić, *Turističke agencije*, Zagreb, 2003, 32-34.

³ RS-AJ-65-MTI, kut. 1021, Dopis Oficijelnog turističkog biroa Kraljevine Jugoslavije u Beču Ministarstvu trgovine i industrije od 4. 2. 1938, str 1. Na početku dopisa se napominje kako su od kako Biro postoji često puta iz neznanja ili zlonamjerno iznošene netočne informacije o njegovom osnivanju, pa i neposredno prije nastanka tog dopisa te stoga donose detaljnu povijest Biro, a dopisu prilažu i priloge koji to potkrepljuju.

operacija na bečkim klinikama i sanatorijima, pri čemu su mnogi lutali ne snalazeći se, a i usluge su im različito naplaćivane. Drugi je reklama jadranske rivijere i ljekovitih toplica među stranim državljanima.⁴

Postupak prerastanja tog odjeljenja jugoslavenske trgovinske agencije u samostalni turistički ured pokrenuo je šef Povlaštene trgovinske agencije Miloje Simić dopisom Ministarstvu trgovine i industrije krajem 1924. godine u dogovoru s gospodinom A. Katnikom.⁵ Postupak je pokrenut s ciljem veće i bolje reklame „za naše prirodne lepote, za naše divno Primorje, za naše lekovite i vazdušne banje i strancima olakšalo putovanje davanjem raznih obaveštenja, željezničkih i parobrodarskih veza, opisivanjem raznih krajeva, obezbeđenjem hotela i nabavljanjem željezničkih karata“ za što se M. Simić dogovorio s „g. A. Katnikom (Slovcem, austrijskim podanikom“, bivšim inspektorom Južnih Železnica“ koji bi tražio potrebne koncesije od austrijskih vlasti, dok je Simić istovremeno tražio dozvolu i olakšice od jugoslavenskih vlasti.⁶ Time je osnovan ured koji je svoj službeni status oficijelnog turističkog biroa Kraljevine SHS dobio u veljači 1926. nakon što je Kraljevsko poslanstvo Kraljevine SHS u Beču priopćilo Miloju Simiću da će u poduzeću koje je osnovano biti dužan čuvati „interese svoje države“ za što će odgovarati Kraljevskom poslanstvu u Beču i Vladi Kraljevine SHS.⁷ Do kraja 1927. godine samo su tri turistička ureda postigla status oficijelnog turističkog biroa. Osim biroa u Beču taj su status dobili biroi u Pragu i Budimpešti.⁸ Ovakav raspored oficijelnih turističkih biroa u početnoj fazi njihove uspostave ukazuje na to da se turizam prve jugoslavenske države i dalje oslanjao na veze uspostavljene još u austro-ugarskom razdoblju razvoja turizma u hrvatskim primorskim krajevima.

Djelovanje Oficijelnog turističkog biroa u Beču osim Austrije zahvaćalo je i Njemačku, pa je radi bolje propagande na prostoru Njemačke odlučeno otvoriti i biro u Münchenu. O načinu njegovog otvaranja raspravljali su biro u Beču, društvo Putnik i Ministarstvo trgovine i industrije tijekom 1927. godine te je biro u Beču izrazio namjeru da u Münchenu otvori biro kao svoju podružnicu, jer su do tada već dvije godine sustavno radili i na području Njemačke te ostvarili kontakte s brojnim ustanovama i uložili znatna sredstva u propagandu jugoslavenskog turizma na području Njemačke.⁹ Na planove o otvaranju utjecao je i zahtjev dr. Maksimilijana

⁴ RS-AJ-65-MTI, kut. 1021, Dopis Oficijelnog turističkog biroa Kraljevine Jugoslavije u Beču Ministarstvu trgovine i industrije od 4. 2. 1938, Prilog 1.

⁵ RS-AJ-65-MTI, kut. 1021, Dopis Oficijelnog turističkog biroa Kraljevine Jugoslavije u Beču Ministarstvu trgovine i industrije od 4. 2. 1938, str. 2.

⁶ RS-AJ-65-MTI, kut. 1021, Dopis Oficijelnog turističkog biroa Kraljevine Jugoslavije u Beču Ministarstvu trgovine i industrije od 4. 2. 1938, Prilog 2.

⁷ RS-AJ-65-MTI, kut. 1021, Dopis Oficijelnog turističkog biroa Kraljevine Jugoslavije u Beču Ministarstvu trgovine i industrije od 4. 2. 1938, str. 2 i Prilog 3 istog dokumenta.

⁸ RS-AJ-65-MTI, kut. 1023, Dopis Kabineta ministra trgovine i industrije Dr. Ivanu Krajaču ministru na raspolaganju i narodnom poslaniku od 12. 12. 1927

⁹ RS-AJ-65-MTI, kut. 1023, Dopis Oficijelnog turističkog biroa Kraljevine Jugoslavije u Beču Ministarstvu trgovine i industrije od 24. 6. 1927.

Fuchsa, njemačkog publicista, Konzulatu Kraljevine SHS u Münchenu da se njegovoj agenciji u Münchenu dodijeli status oficijelnog turističkog biroa. U vezi tog zahtjeva tražilo se mišljenja raznih zainteresiranih ustanova. Savez za unapređenje turizma na gornjem Jadranu imao je prethodno kontakta s dr. Fuchsom, jer je dr. Fuchs prije putovao Primorjem, snimao i prikupljao fotografije, ali su u svom mišljenju istakli da im je nedovoljno poznat za razliku od drugih njemačkih turističkih agencija s kojima su već poslovali. Oni su sa svoje strane podržavali ideju da otvaranje ureda u Münchenu, a zatim i u Berlinu, organizira biro u Beču ili eventualno središnjica društva Putnik u Beogradu.¹⁰ Konzulat Kraljevine SHS u Münchenu i Ministarstvo trgovine i industrije su smatrali da je, s obzirom na dotadašnji rad bolje da biro u Münchenu osnuje biro u Beču, jer je i do tada radio na privlačenju turista iz Njemačke, ali i zato jer ga vode pouzdani i iskusni „domaći ljudi“.¹¹ S druge strane dr. Fuchs je stranac, mišljenja o njegovom radu su različita, a uz to traži i velika materijalna sredstva kao pomoć. Konzulat je ipak smatrao da vezu s dr. Fuchsom ne treba prekidati. Stoga je Ministarstvo trgovine i industrije naložilo savezima za unapređenje turizma da agenciji dr. Fuchsa šalju propagandni materijal te je ostavilo otvorenom mogućnost da mu, ako se uvjeri u kvalitetu njegovog rada, kroz neko vrijeme dodijeli status oficijelnog biroa, ako ne u Münchenu, onda u nekom drugom gradu.¹² Do toga ipak nije došlo, iako su se različiti razgovori s dr. Fuchsom vodili do početka 1929. godine. Zahtjev dr. Fuchsa neko vrijeme je podržavao dr. Ivan Krajač, ministar na raspolaganju i narodni poslanik,¹³ radi izbjegavanja mogućnosti da više turističkih tržišta bude u rukama istih ljudi. No Fuchs je imao problema s financijama i s ostvarivanjem partnerstava koji bi njegove financijske mogućnosti poboljšali.¹⁴ Oficijelni turistički biro u Münchenu namjeravao je Biro u Beču kao svoju filijalu otvoriti 1. veljače 1928.¹⁵ Međutim zbog pregovora s dr. Fuchsom otvaranje je odgađano da bi na kraju ipak Oficijelni turistički

¹⁰ RS-AJ-65-MTI, kut. 1023, Dopis Saveza za unapređenje turizma na gornjem Jadranu, Sušak upućen Odsjeka za saobraćaj putnika i turista Ministarstva trgovine i industrije 20. 8. 1927.

¹¹ RS-AJ-65-MTI, kut. 1023, Dopis Odsjeka za saobraćaj putnika i turista Ministarstva trgovine i industrije Generalnom konzulatu Kraljevine SHS u Münchenu od 26. 8. 1927.

¹² RS-AJ-65-MTI, kut. 1023, Dopis Odsjeka za saobraćaj putnika i turista Ministarstva trgovine i industrije Generalnom konzulatu Kraljevine SHS u Münchenu od 26. 8. 1927.

¹³ Ivan Krajač je prethodno bio ministar trgovine i industrije dok je Hrvatska seljačka stranka sudjelovala u Vladi te je kao ministar, među ostalim, sudjelovao u sklapanju trgovačkog ugovora Kraljevine SHS i Austrije. Više u: Mira Kolar – Dimitrijević, „Ivan KRAJAČ, političar, publicist i planinar“, *Hrvatski biografski leksikon* (1983–2024), mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2025. Pristupljeno 15.9.2025. <<https://hbl.lzmk.hr/clanak/krajac-ivan>>.

¹⁴ RS-AJ-65-MTI, kut. 1023, Dopis Generalnog konzulata Kraljevine SHS u Münchenu Odsjeku za promet stranaca Ministarstva trgovine i industrije od 10. 12. 1928; Dopis Kabineta ministra trgovine i industrije Dr. Ivanu Krajaču ministru na raspolaganju i narodnom poslaniku od 12. 12. 1927; Dopis Dr. Ivana Krajača ministru trgovine i industrije od 5. 1. 1928; Dopis Generalnog konzulata Kraljevine SHS u Münchenu Odsjeku za saobraćaj putnika i turista Ministarstva trgovine i industrije od 8. 2. 1929.

¹⁵ RS-AJ-65-MTI, kut. 1023, Dopis Oficijelnog turističkog biroa Kraljevine Jugoslavije u Beču Odsjeku za saobraćaj putnika i turista Ministarstvu trgovine i industrije od 13. 12. 1927.

biro Kraljevine SHS u Münchenu bio otvoren u organizaciji djelatnika biroa u Beču početkom 1930.¹⁶

Otvaranje ureda u Berlinu pokrenuto je 1927. godine kao i u slučaju ureda u Münchenu, ali je otvaranje ureda išlo mnogo brže i s manje teškoća. Unutar Ministarstva Trgovine i industrije pokrenuo ga je Odsjek za saobraćaj putnika i turista. Prema njihovom obrazloženju: „već drugu godinu statistika posetilaca naših banja i klimatskih mesta, napose Jadranskih kupališta, pokazuje Nemce kao najmogobrojnije. Ovi su Nemci većinom iz Austrije i južne Nemačke. Prema tome bilo bi potrebno, da se propaganda za naše krajeve raširi i na severnu Nemačku“.¹⁷ Priliku za to dala je i namjera Slave Radmanovića, generalnog konzula u mirovini da otvori turistički biro u Berlinu te je on i zatražio da se tom birou dodijeli naslov „oficijelni turistički biro Kraljevine SHS“. S tim naslovom biro bi bio pod nadzorom Ministarstva trgovine i industrije, ali bez prava na subvencije ili druge vrste materijalne pomoći, što je ministar i odobrio.¹⁸

Reisebüro Ilf, Jugoslavisches Reisbüro u Dresdenu zatražilo je krajem lipnja 1928. da se i njima dodijeli status oficijelnog turističkog biroa s obzirom da su prethodno postigli značajne uspjehe u privlačenju turista. Ministarstvo trgovine i industrije im je izrazilo naročitu zahvalnost za uspjehe i naložilo turističkim savezima da im šalju propagandne materijale kao i za oficijelne turističke biroe, ali im ipak nije dodijelilo takav status.¹⁹ Generalni konzulat i Poslanstvo u Berlinu dali su im svoju preporuku, podržali su njihov zahtjev i hvalili njihovu djelatnost u privlačenju stranaca, posebno putem objavljivanja „mnogo lepih članaka o Dalmaciji“ i tiskanju propagandnih materijala o svom trošku.²⁰ Ministarstvo trgovine i industrije je ipak smatralo da djelokrug rada navedenog putničkog ureda u Dresdenu nije istovjetan onom oficijelnih turističkih biroa, no dozvolio im je korištenje naziva Jugoslavisches Reisbüro jer se njihova djelatnost „pokazala kao korisna za naš turizam“ i podržalo njihovo uvrštavanje na popis inozemnih turističkih ustanova kojima se redovito šalju prospekti, brošure i ostali propagandni materijal.²¹ Organizator putničke agencije

¹⁶ RS-AJ-65-MTI, kut. 1023, Dopis S. Katnika iz Beča Odsjeku za promet stranaca Ministarstva trgovine i industrije od 10. 12. 1932.

¹⁷ RS-AJ-65-MTI, kut. 1023, Dopis Odsjeka za saobraćaj putnika i turista Ministarstva trgovine i industrije ministru trgovine i industrije od 10. 11. 1927.

¹⁸ RS-AJ-65-MTI, kut. 1023, Dopis Odsjeka za saobraćaj putnika i turista Ministarstva trgovine i industrije ministru trgovine i industrije od 10. 11. 1927; pozitivno Rješenje ministra od istog dana te dopis Odsjeka za saobraćaj putnika i turista Ministarstva trgovine i industrije gospodinu Slavi Radmanoviću od 12. 11. 1927.

¹⁹ RS-AJ-65-MTI, kut. 1023, Dopis Reisebüro Ilf, Jugoslavisches Reisbüro u Dresdenu Ministarstvu trgovine i industrije od 27. 6. 1928. i Dopis Odsjeka za saobraćaj putnika i turista Ministarstva trgovine i industrije svim savezima za unapređenje turizma i svim društvima za promet stranaca od 20. 7. 1928.

²⁰ RS-AJ-65-MTI, kut. 1023, Dopis Generalnog konzulata Kraljevine SHS u Berlinu Ministarstvu trgovine i industrije od 26. 6. 1928.

²¹ RS-AJ-65-MTI, kut. 1023, Dopis Ministarstva trgovine i industrije po nalogu ministra upućen Kraljevskom generalnom konzulatu u Berlinu od 20. 8. 1928.

Ilf iz Dresdena Robert Fiebiger i sam je često putovao u Dalmaciju i davao razne inicijative koje bi olakšale njemačkim turistima putovanja u Dalmaciju.²²

Problemi u poslovanju

Biro u Beču uredno je poslovao do kraja međuratnog razdoblja. No s biroima u Njemačkoj bilo je dosta problema. Biro u Münchenu u poteškoće je zapao već početkom 1930-ih. O tome, primjerice, svjedoči žalba Palace hotela Zagreb i Hotela Miramare Crikvenica iz 1932. godine da im je Biro u Münchenu dužan još od prethodne sezone a da svoje obaveze ne ispunjava unatoč opetovanim molbama i opomenama.²³ U ljeto iste godine žalio se Walther Apelt turist koji je tada već deset godina redovito sa suprugom ljetovao u Dalmaciji. Žalio se na lošu organizaciju zadnjeg putovanja, ali i općenito na nedostatak inicijative u organizaciji, nedostatak propagandnih materijala i obavijesti o voznom redu te na potpunu aljkavost kakvu nije doživljavao od turističkih ureda drugih zemalja. Istaknuo je da je komunikaciju s jugoslavenskim biroom u Beču pokušavao ostvariti u više navrata pisanim putem, preko poznanika i osobno telefonom dok je nekako uspio ugovoriti putovanje, no i s dogovorom je bilo problema. Među ostalim navodi da je došao u ured u Münchenu preuzeti karte za put malo nakon 8 sati ujutro, ali nije zatekao nikog. U susjednom uredu je saznao „da šef pomenutog jugoslavenskog oficijelnog biroa retko može da se nadje pre ½ 11 sati, i da ni danas ne treba da ga ranije očekujem. To je jedno stanje koje je za Nemačku nemoguće, pošto se u Minhenu i u drugim mestima otvaraju u letu radnje najkasnije u 8 sati, često čak i u pola osam“. Putovanje do Korčule preko Trsta je proteklo u redu, ali na planirani dan povratka nije uopće bilo parobroda za Trst, pa su morali produljiti povratak za više dana.²⁴ Walther Apelt u svom opširnom pismu upozorava da lošim radom biroa u Münchenu jugoslavenski turizam mnogo gubi, jer taj ured ne organizira društvena putovanja, ne izrađuje nacрте putovanja za zainteresirane goste, ne nudi kvalitetne slike i prospekte, ne oglašava poželjna putovanja i mjesta te ukratko „ovaj biro ne razume sistematski voditi propagandu u Nemačkoj, kako to razumeju ostali biro i na jedan odličan način“. U svom pismu dao je dosta prostora izrazima nezadovoljstva jer ured ne utječe na povećanje broja dolazaka Nijemaca u Dalmaciju koju je sam osobno poznatima propagirao, jer je

²² „Za izmjenu voznog reda Zagreb – Split i Split – Dubrovnik. Izjave šefa njemačke agencije *Ilf* g. R. Fiebigera“, *Novo doba*, 25. 10. 1930., Prilog, str. 1.

²³ RS-AJ-65-MTI, kut. 1023, Dopis Palace hotela Zagreb Odsjeku za turizam Ministarstva trgovine i industrije od 21. 2. 1932; Dopis Palace hotela Zagreb N. Žižeku, šefu Odsjeka za turizam Ministarstva trgovine i industrije od 29. 4. 1932.

²⁴ RS-AJ-65-MTI, kut. 1023, Pismo Walthera Apelta Fedoru Aranickom od 2. 7. 1932. Pismo se nalazi u fondu Ministarstva trgovine i industrije gdje je vjerojatno prosljeđeno od samog adresanta. U vrijeme ovog pisma Fedor Aranicki je bio pomoćnik ministra socijalne politike i narodnog zdravlja te voditelj Iseljeničkog odsjeka u tom ministarstvu. O Fedoru Aranickom vidi: Tatjana Radauš, „Fedor Aranicki, pravnik, voditelj iseljeničke službe“, *Hrvatski biografski leksikon (1983–2024), mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2025. Pristupljeno 12.9.2025. <<https://hbl.lzmk.hr/clanak/aranicki-fedor>>.

smatrao idealnim odredištem za odmor Nijemaca zbog gostoljubivosti običnog puka i njihovog poznavanja njemačkog jezika.²⁵

Uskoro je nadležnim tijelima postalo jasno da je Oficijelni turistički biro u Münchenu zapao u financijske probleme te su tražili mišljenje osnivača pri čemu je postalo jasno da je taj biro problema imao od samog osnivanja. Prema dopisu S. Katnika biro u Münchenu je osnovan početkom 1930. godine sa glavnicom u visini 21.000 RM, ali taj iznos nije uistinu i uplaćen. Dio sredstava im je doznačilo Ministarstvo trgovine i industrije 1931. godine, no problema su imali i s njemačkim uvođenjem izlaznih taksi i sa njemačkim Zvaničnim turističkim biroom u Münchenu koji im nije htio davati vozne karte u komisiju prodaju. Zbog financijskih poteškoća biro u Münchenu nije bilo moguće reorganizirati i kao poslovođu zaposliti stručnu osobu te je vođenje ureda ostavljeno gospodinu Wilhelmu Grotheu „koji je samo delomično mogao izvršavati dužnost poslovođe“. S. Katnik je stoga svoj udio dva puta nudio Ministarstvu trgovine i industrije, ali bez uspjeha. S obzirom da je uz to gospodin Grothe počeo vući samovoljne poteze kojima je biro u Münchenu doveo u neizgodan položaj, Katnik je predložio da se taj biro likvidira jer nema nade da će se srediti njegovo poslovanje, iako bi likvidacijom nastala šteta za jugoslavenski turizam.²⁶

Voditelj ureda Grothe pozvan je i na sastanak u Ministarstvo trgovine i industrije gdje je naveo da je on bio treći ortak pri osnivanju biroa u Münchenu uz M. Simića i S. Katnika iz Beča te da su pri osnivanju doista svi uplatili manje iznose od onih koje su trebali uplatiti, a i da subvencije Ministarstva trgovine i industrije uredi nisu bile dovoljne. Nesrazmjer prihoda i rashoda doveo je do toga da je novac turista za hotele i vozne karte počeo koristiti za troškove ureda i vlastitu plaću te su tako nastali dugovi prema hotelima na Jadranu te prema Dubrovačkoj i Jadranskoj plovidbi. Ministarstvo je pristalo pokriti dugove koji su nastali do kraja 1932. godine.²⁷ No stanje je bilo loše i ubrzo je donesena odluka o likvidaciji Oficijelnog turističkog biroa Kraljevine Jugoslavije u Münchenu s tim da je Ministarstvo trgovine i industrije osnivačima pokrilo i troškove uplaćenih udjela. Likvidacija je provedena s danom 1. lipnja 1933. Zanimljivo da su istovremeno izražavalo zadovoljstvo poslovanjem Oficijelnog turističkog biroa Kraljevine Jugoslavije u Beču,²⁸ ali da je ured u Beču i kasnije vodio

²⁵ RS-AJ-65-MTI, kut. 1023, Pismo Walthera Apelta Fedoru Aranickom od 2. 7. 1932.

²⁶ RS-AJ-65-MTI, kut. 1023, Dopis S. Katnika iz Beča Odsjeku za promet stranaca Ministarstva trgovine i industrije od 10. 12. 1932.

²⁷ RS-AJ-65-MTI, kut. 1023, Izveštaj sa konferencije savjetnika Grgaševića, voditelja Odsjeka za turizam, u pitanju Oficijelnog turističkog biroa Kraljevine Jugoslavije u Münchenu održane 14. 12. 1932.

²⁸ RS-AJ-65-MTI, kut. 1023, Zapisnik konferencije održane između predstavnika Odsjeka za turizam Ministarstva trgovine i industrije gospodina Jaše Grgaševića i predstavnika Oficijelnog turističkog biroa Kraljevine Jugoslavije u Beču gospodina Stjepana Dalleorea održane 19. 11. 1932. i priloženi popis dugova; Dopis Oficijelnog turističkog biroa Kraljevine Jugoslavije u Beču Odsjeku za turizam Ministarstva trgovine

probleme sa sudskim tužbama zbog dugova ureda u Münchenu podnesenima prije njegove likvidacije.²⁹

O problemima u poslovanju biroa u Berlinu saznalo se u ljeto 1936. kad se k njima stjecajem okolnosti privremeno uselio ured Putnika u Berlinu. Prema njihovim objašnjenjima situacije posao filijale Putnika bila je propaganda turizma i pružanje informacija te uspostavljanje veza širom Njemačke i Nordijskih zemalja, dok su svi komercijalni i novčani poslovi bili u djelokrugu Oficijelnog turističkog biroa. Ubrzo nakon useljenja u filijali Putnika su shvatili da je Oficijelni turistički biro na to povezivanje pristao jer su već upali u financijske poteškoće. Putnik im je pomogao kreditom jer su smatrali da je do toga došlo zbog velikih propagandnih troškova i lošeg stanja na tržištu. Nešto kasnije shvatili su da su problemi mnogo ozbiljniji, odnosno da su se dugovi gomilali i ranije, da su knjige neuredne te da je bilo nenamjenskog trošenja novca, a da se to sakrije bilo je i prevara. Zbog svega se filijala Putnika već u jesen 1936. iselila i obavijestila o svemu Ministarstvo trgovine i industrije.³⁰ Voditelj filijale Putnika dr. Rudolf Sibert obavijestio je i Kraljevsko poslanstvu u Berlinu, a oni ministarstvo vanjskih poslova. Tada je vlasnik biroa u Berlinu bio Mihael Belatuk. Kraljevsko poslanstvo u Berlinu utvrdilo je da je filijala Putnika zapravo bila žrtva prevare vlasnika turističkog biroa te da je sama filijala Putnika koja je u Berlinu u to vrijeme tek kratko djelovala u poteškoćama.³¹ O svemu se očitovala i središnjica Putnika.³²

Oficijelni turistički biro u Berlinu restrukturiran je tako da ga je zapravo preuzela filijala Putnika što je vidljivo iz kasnijih spisa. Primjerice, u pritužba Gradskog poglavarstva u Zagrebu ministru trgovine i industrije iz srpnja 1937. na nekorektan odnos biroa u Berlinu 1937. navodi se da je oficijelni putnički ured u Berlinu „naš oficijelni putnički ured uzdržavan od centrale Putnika u Beogradu a nije nikakvo tečevo poduzeće koje živi od provizija ili subvencija, i njegova je dužnost da objektivno propagira turizam u našoj zemlji“.³³ Razlozi pritužbe Gradskog poglavarstva u Zagrebu bili su u tome da je Oficijelni putnički ured u Berlinu u više navrata organizirajući ekskurzije po Kraljevini Jugoslaviji za njemačke gospodarstvenike,

i industrije od 14. 2. 1933; Dopis Kraljevskog poslanstva Kraljevine Jugoslavije u Berlinu Odsjeku za turizam Ministarstva trgovine i industrije od 8. 4. 1933.

²⁹ RS-AJ-65-MTI, kut. 1023, Dopis Oficijelnog turističkog biroa Kraljevine Jugoslavije u Beču Odsjeku za turizam Ministarstva trgovine i industrije od 5. 1. 1934; Dopis Oficijelnog turističkog biroa Kraljevine Jugoslavije u Beču Odsjeku za turizam Ministarstva trgovine i industrije od 27. 1. 1934.

³⁰ RS-AJ-65-MTI, kut. 1023, Dopis Filijale Putnika u Berlinu Kraljevskom poslanstvu Kraljevine Jugoslavije u Berlinu od 20. 10. 1936.

³¹ RS-AJ-65-MTI, kut. 1023, Dopis Ministarstva vanjskih poslova Kraljevine Jugoslavije Odsjeku za turizam Ministarstva trgovine i industrije od 29. 10. 1936.

³² RS-AJ-65-MTI, kut. 1023, Dopis agencije Putnik Odsjeku za turizam Ministarstva trgovine i industrije od 10. 11. 1936.

³³ RS-AJ-65-MTI, kut. 1023, Dopis Gradskog poglavarstva u Zagrebu ministru trgovine i industrije od 17. 7. 1937.

činovnike i zainteresirana udruženja u planu putovanja za Zagreb predviđao tek kraća stajanja. Za ekskurziju udruženja "Arbeitsgemeinschaft für Geopolitik" izričito navode da su sami putnici tražili dulji boravak u Zagrebu i razgledavanje grada, a posebno posjet kulturnim, gospodarskim i komunalnim ustanovama, ali im je u Oficijelnom putničkom birou u Berlinu rečeno „da je za Zagreb dovoljno zadržavanje od 2 sata, budući da u njemu nema nikakvih interesantnih turističkih objekata“. U zagrebačkom poglavarstvu su pretpostavljali da je uzrok u tome što su odbili zahtjeve Oficijelnog putničkog ureda u Berlinu za subvencioniranje putovanja koje su organizirali, jer se navodno slično dogodilo i drugim mjestima od kojih ured u Berlinu nije dobio subvencije.³⁴ Na žalost iz spisa Ministarstva trgovine i industrije ishod te pritužbe nije poznat.

Na to da je filijala Putnika preuzela ulogu oficijelnog turističkog biroa upućuju i izvješća Poslanstva Kraljevine Jugoslavije u Berlinu iz 1940. godine, kao i službeni naziv Amtliches Jugoslawisches Reisebüro Putnik. Prema jednoj napomeni poslanika filijala Putnika u Berlinu „od poznatog njenog rdjavog početka pa do danas“ poslovala je uredno i djelovala neovisno o Poslanstvu, no nakon izbijanja rata je odlučeno da se njezino poslovanje u smanjenom obimu nastavi, ali i da je se kao službeni ured stavi pod neposrednu kontrolu Poslanstva. Na odluku da se ured u Berlinu zadrži utjecalo je i to da ni druge zemlje koje nisu ušle u rat 1939. godine nisu zatvorile svoje turističke urede u Berlinu. Međutim zbog smanjenog opsega posla smanjeno je i osoblje. U ljeto 1939, uoči izbijanja rata, Oficijelni turistički biro Putnik u Berlinu imao je 25 zaposlenih činovnika, a nakon izbijanja rata zadržano je šest činovnika, od čega su troje bili jugoslavenski, a troje njemački državljani. No, predviđalo se da će zaposlenici s njemačkim državljanstvom biti mobilizirani i da će se ured svesti na troje jugoslavenskih državljana.³⁵ Tijekom 1940. godine djelatnost Oficijelnog turističkog ureda u Berlinu svela se na brigu o jugoslavenskim radnicima na privremenom radu u Njemačkoj. Taj je dio posla zapravo i jako porastao, jer se i sam ured dosta angažirao oko prava radnika, mogućnosti transfera novca, pogotovo slanja uštedevina obiteljima, povlaštenih željezničkih karata, opskrbe odjećom, obućom i hranom te snižavanja raznih taksi i carina. Primjerice, isposlovali su za jugoslavenske radnike bescarinski uvoz četiri vagona slanine koje se u Njemačkoj tada nije moglo nabaviti, a radnicima je to bilo važno kao obrok u pauzi rada.³⁶

³⁴ RS-AJ-65-MTI, kut. 1023, Dopis Gradskog poglavarstva u Zagrebu ministru trgovine i industrije od 17. 7. 1937.

³⁵ RS-AJ-65-MTI, kut. 1023, Dopis Kraljevskog poslanstva Kraljevine Jugoslavije u Berlinu Konzularno – privrednom odjelu Ministarstva vanjskih poslova od 9. 2. 1940.

³⁶ RS-AJ-65-MTI, kut. 1023, Izvještaj filijale Putnika u Berlinu središnjici u Beogradu o poslovanju u 1940 godini od 25. 12. 1940.

Zaključak

Na temelju sačuvane arhivske građe vidljivo je da je Oficijelni turistički biro u Beču bio jedan od najstarijih takvih ureda u inozemstvu. Njegova preteča bilo je Odjeljenje Povlaštene trgovinske agencije Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS) utemeljeno u Beču 1922. To Odjeljenje je ustanovljeno i kao pomoć jugoslavenskim državljanima koji su u Beč često dolazili iz zdravstvenih razloga na preglede i liječenje i kao ured za privlačenje stranaca na jadransku rivijeru i u druga turistička odredišta. Taj ured je postupno prerastao u samostalnu ustanovu, a službeni status oficijelnog turističkog biroa Kraljevine SHS dobio je u veljači 1926. Do kraja 1927. godine samo su tri turistička ureda postigla status oficijelnog turističkog biroa. Osim biroa u Beču taj su status dobili biroi u Pragu i Budimpešti. Nakon toga su osnivani i u drugim zemljama, a među ostalima i u Njemačkoj koju je u početku u skladu sa svojim mogućnostima pokrивao biro u Beču. Takvi uredi potpisivali su ugovor s Vladom Kraljevine SHS o čuvanju državnih interesa i bili su u vezi s diplomatskim predstavništvima. Osnivani su kao privatna poduzeća, ali su imali pravo i na određene državne subvencije i pomoći. Kasnije su otvoreni oficijelni turistički biroi u Berlinu i Münchenu, a razmatralo se i otvaranje jednog u Dresdenu. Poslovanje oficijelnih turističkih biroa u Berlinu i Münchenu odvijalo se uz dosta poteškoća i kvalitetom je bilo slabije od ureda u Beču, ali unatoč tome predstavljali su iskorak na njemačko tržište.

Popis izvora i literature

Arhivski izvori

RS-AJ-65-MTI – Srbija, Arhiv Jugoslavije, fond 65, Ministarstvo trgovine i industrije

Tisak

Novo doba (Split)

Literatura

Petra Blažević, "Jerko Čulić: Životni put, djelovanje i obitelj", *Kulturna baština*, 42-43, 2016-2017, 149-174.

Mira Kolar – Dimitrijević, „Ivan KRAJAC, političar, publicist i planinar“, *Hrvatski biografski leksikon* (1983–2024), mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2025. Pristupljeno 15.9.2025. <<https://hbl.lzmk.hr/clanak/krajac-ivan>>.

Kranjčević, Jasenka, "Turistički promet turista iz Austrije i Njemačke na hrvatskom Jadranu između dva svjetska rata", *Godišnjak Njemačke zajednice – DG Jahrbuch*, Vol. 31, 2024. 211-225.

Radauš, Tatjana, „Fedor Aranicki, pravnik, voditelj iseljeničke službe“, *Hrvatski biografski leksikon* (1983–2024), mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2025. Pristupljeno 12.9.2025. <<https://hbl.lzmk.hr/clanak/aranicki-fedor>>.

Vukonić, Boris, *Povijest hrvatskog turizma*, Zagreb, 2005, 109-111;

Vukonić, Boris, *Turističke agencije*, Zagreb, 2003, 32-34.

Službeni uredi za promicanje turizma prve jugoslavenske države na području Austrije i Njemačke

Sažetak

Tijekom međuratnog razdoblja značenje turizma kao gospodarske grane u prvoj jugoslavenskoj državi postupno je raslo. Posebno se to odnosi na turizam u primorskim krajevima. U privlačenju stranih turista sudjelovale su razne agencije i ustanove, a posebno značenje imaju one koje su postigle status oficijelnih turističkih biroa Kraljevine SHS / Kraljevine Jugoslavije. Među prvim ustanovama tog tipa bio je biro u Beču koji je u početku, osim turista iz Austrije, nastojao privući i one iz Njemačke. Kasnije su i na području Njemačke osnovani biro i u Berlinu i Münchenu, a razmatralo se i jedan u Dresdenu. Osnivanje, dosezi i problemi u radu ostavili su pisani trag komunikacije s nadležnim Ministarstvom trgovine. Rad se temelji na sačuvanoj arhivskoj građi.

Oficijelni turistički biro Kraljevine SHS / Jugoslavije u Beču bio je jedan od najstarijih takvih ureda u inozemstvu. Njegova preteča bilo je Odjeljenje Povlaštene trgovinske agencije Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS) utemeljeno u Beču 1922. To Odjeljenje je ustanovljeno i kao pomoć jugoslavenskim državljanima koji su u Beč često dolazili iz zdravstvenih razloga na preglede i liječenje i kao ured za privlačenje stranaca na jadransku rivijeru i u druga turistička odredišta. Taj ured je postupno prerastao u samostalnu ustanovu, a službeni status oficijelnog turističkog biroa Kraljevine SHS dobio je u veljači 1926. Do kraja 1927. godine samo su tri turistička ureda postigla status oficijelnog turističkog biro. Osim biroa u Beču taj su status dobili biro i u Pragu i Budimpešti. Nakon toga su osnivani i u drugim zemljama, a među ostalima i u Njemačkoj koju je u početku u skladu sa svojim mogućnostima pokrivao biro u Beču. Takvi uredi potpisivali su ugovor s Vladom Kraljevine SHS o čuvanju državnih interesa i bili su u vezi s diplomatskim predstavništvima. Osnivani su kao privatna poduzeća, ali su imali pravo i na određene državne subvencije i pomoći. Kasnije su otvoreni oficijelni turistički biro i u Berlinu i Münchenu, a razmatralo se i otvaranje jednog u Dresdenu. Poslovanje oficijelnih turističkih biroa u Berlinu i Münchenu odvijalo se uz dosta poteškoća i kvalitetom je bilo slabije od ureda u Beču, ali unatoč tome predstavljali su iskorak na njemačko tržište.

Behördliche Büros zur Förderung des Tourismus des ersten jugoslawischen Staates auf dem Gebiet von Österreich und Deutschland

Zusammenfassung

Während der Zwischenkriegszeit wuchs die Bedeutung des Tourismus als Wirtschaftszweig im ersten jugoslawischen Staat allmählich, was insbesondere für den Tourismus in den Küstengebieten galt. An der Anziehung ausländischer Touristen waren verschiedene Agenturen und Einrichtungen beteiligt. Eine besondere Bedeutung kam denen zu, die den Status offizieller Reisebüros des Königreiches der Serben, Kroaten und Slowenen (SHS) bzw. des Königreiches Jugoslawien erwarben. Zu den ersten Einrichtungen dieser Art gehörte das Büro in Wien, das sich zunächst bemühte, neben Touristen aus Österreich auch jene aus

Deutschland anzuziehen. Später wurden auch auf deutschem Gebiet Büros in Berlin und München gegründet, und die Eröffnung eines weiteren in Dresden wurde erwogen. Deren Gründung, ihr Wirkungsbereich und die Probleme bei ihrer Tätigkeit haben schriftliche Spuren in der Kommunikation mit dem zuständigen Handelsministerium hinterlassen. Die Arbeit stützt sich auf das erhaltene Archivmaterial.

Das offizielle Reisebüro des Königreiches der Serben, Kroaten und Slowenen (SHS) bzw. Jugoslawiens in Wien war eines der ältesten dieser Büros im Ausland. Sein Vorläufer war die Abteilung der "Bevorzugten Handelsagentur" des Königreiches SHS, die 1922 in Wien gegründet wurde. Diese Abteilung wurde sowohl als Hilfsstelle für jugoslawische Staatsangehörige, die oft aus gesundheitlichen Gründen zu Untersuchungen und Behandlungen nach Wien kamen, als auch als Büro zur Anziehung von Ausländern an die Adriaküste und andere touristische Ziele eingerichtet. Aus dieser Abteilung entwickelte sich allmählich eine eigenständige Institution, und den förmlichen Status eines offiziellen Reisebüros des Königreiches SHS erhielt sie im Februar 1926. Bis Ende 1927 erwarben nur drei Reisebüros diesen Status: Neben dem Büro in Wien erhielten ihn die Büros in Prag und Budapest. Danach wurden auch in anderen Ländern weitere Büros gegründet, unter anderem in Deutschland, ein Gebiet, das anfangs entsprechend den Möglichkeiten vom Wiener Büro mitbetreut wurde. Solche Büros schlossen mit der Regierung des Königreiches SHS einen Vertrag zur Wahrung staatlicher Interessen und standen in Verbindung mit den diplomatischen Vertretungen. Sie wurden als Privatunternehmen gegründet, hatten jedoch auch Anspruch auf bestimmte staatliche Zuwendungen und Unterstützung. Später wurden offizielle Reisebüros in Berlin und München gegründet, und die Eröffnung eines weiteren in Dresden wurde erwogen. Die Geschäftsführung der offiziellen Reisebüros in Berlin und München vollzog sich unter erheblichen Schwierigkeiten, und sie waren qualitativ schwächer als das Büro in Wien, stellten aber dennoch einen Ausfallschritt auf den deutschen Markt dar.

Ljerka Perči, dipl. ing. kemije
monika.percic1@gmail.com

UDK: 070(497.5)"19"
Prethodno priopćenje
Prihvaćeno: 15.03.2025.

U ožujku 1919. godine novine *Die Drau* otisnute plošnim tiskom

Analizirajući uveze novina Die Drau i Narodna obrana iz 1919. godine, pohranjene u Knjižnici Muzeja Slavonije, istražuju se okolnosti u kojima izlaze dnevne novine u vrijeme nastanka Države Slovenaca, Hrvata i Srba. Autorica analizira događaje koji su početkom 1919. godine pokrenule vlasti uvodeći obaveznu cenzuru tekstova složenih u „špalte“ prije tiskanja novina i razdoblje štrajka tipografskih radnika, koji je trajao od 24. veljače do 20. ožujka i drugi put četiri dana, do 1. svibnja 1919. godine.

Ključne riječi: *Die Drau, Osijek, novine, cenzura, štrajk.*

Od 1848. godine u Osijeku je tiskano desetak novina na njemačkom jeziku. Izlazile su po koji mjesec ili godinu. U istom razdoblju do kraja 19. stoljeća izašle su na hrvatskom jeziku *Narodnost* 1874., *Branislav* 1878. i *Osječki list* 1885. godine. Početkom 20. stoljeća uz nekoliko njemačkih sve je više hrvatskih novina, pa one prevladavaju.

Na početku 1919. godine u Osijeku je izlazilo pet novina, troje na hrvatskom i dvoje na njemačkom jeziku. *Hrvatska obrana* od 1914. godine sljedbenica je *Narodne obrane* utemeljene 1902. godine. *Jug* je počeo izlaziti početkom 1919. godine, a *Zora* u prosincu te godine. Najstarije novine na njemačkom jeziku *Die Drau* utemeljene su 1868., a *Slavonische Presse* 1885. godine.

Ovih pet novina tiskale su dvije tiskare. *Die Drau* i *Hrvatska obrana* tiskane su u Hrvatskom štamparskom zavodu d. d. podružnici Osijek, a *Jug*, *Zora* i *Slavonische Presse* u tiskari A. Rotta, prije Dragutina Laubnera.

Nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije u prosincu 1918. nastaje unitarna država Slovenaca, Hrvata i Srba, jednog naroda, triju plemena. Ujedinjenje je provedeno bez pristanka Hrvatskog sabora. Politika okupacije i režim komandanata srbijanske vojske nametnuti su civilnom društvu.

Godine 1919. u zaglavlju *Die Drau* otisnuto je da je to neovisni dnevnik za politiku i narodno gospodarstvo. Vlasnik je Stevo Kovjanić, a urednik Lavoslav Selinger. Novine se tiskaju u Hrvatskom štamparskom zavodu d. d. podružnici Osijek. Izlaze popodne, u 15 sati. Primjerak stoji 30 *hellera*, a cijena oglasnog prostora 50 *hellera* za osnovnu jedinicu u trostupnoj verziji stranice lista.

Novine *Die Drau* imale su četiri stranice. Rubrike su podijeljene u tri stupca različite dužine. Vijesti i komentari bili su sažeti. Povremeno su prenosili tekstove iz drugih novina ili pisma neimenovanih osoba koje su komentirale uzroke raspada vojnih postrojbi na rijeci Soči i stanje oko Tolmina i Gorice.¹

Zasjedanja gradske uprave prenosili su vrlo temeljito. Bilježili su izlaganje svakog zastupnika, diskusije po točkama dnevnog reda. U to vrijeme gradonačelnik je bio dr. Pinterović, a na kraju teksta zapisano je vrijeme završetka sjednice. Donosili su oglase na njemačkom i hrvatskom jeziku, a reklame za pojedine proizvode bile su na četvrtoj stranici.

Posebnu su pažnju posvećivali dnevnim kazališnim programima, gostovanjima glumaca i glazbenika, koncertima i likovnim izložbama, za koje su donosili i prikaze.

Od drugog broja 52. godišta, na drugoj stranici, javljaju da će Drina divizija iz Vinkovaca doći u Osijek, a u broju 9 od 13. siječnja da je Drina divizija u Osijeku.

¹ *Die Drau* br. 7 od 10. 1. 1919. i nastavci od 11. i 12. 1. 1919.

Zabilježili su imena službenih osoba koje su bile u odboru za doček i rutu prolaza kroz grad.

Dotadašnji vojni orkestar u gradu Osijeku dobio je prekomandu, upućen je u Niš, a na njegovo mjesto dolazi Orkestar kraljevske garde sa 64 svirača i s dirigentom Stevom Biničkim.²

Nove okolnosti u gradu Osijeku donosile su gotovo svakodnevne promjene. Brisali su se ostaci Austro-Ugarske Monarhije, skidale slike Franje Josipa I. i članova kraljevske obitelji. Bez rasprave provodilo se nametnuto jedinstvo „Slavom ovjenčane dinastije njegovog kraljevskog veličanstva našega viteškog kralja Petra Karađorđevića i njegovog kraljevskog visočanstva, prestolonasljednika Regenta Aleksandra..... i njihova svjetskom slavom ovjenčana srpska vojska“.³ Tri najveće vojarne u gradu Osijeku dobile su nova imena: kralja Petra, nasljednika princa Aleksandra, a vojarna Laudweher na Gajevom trgu preimenovana je u Karađorđevu kasarnu.⁴

Hrvatska obrana u 18. godini izlaženja, u uvodniku prvog broja u 1919. godini, piše o novoj stazi i donosi vijest pod zajedničkim naslovom *Iz Domovine Slovenaca, Hrvata i Srba*. Ostale rubrike imaju naslove *Iz tuđine*, *Iz grada i okolice*, *Kratke vijesti*, *Telefonske vijesti*, *Narodno gospodarstvo* i *Oglasi*.

Hrvatska obrana tiska Posebno izdanje, proglas kraljevića Aleksandra „Mom narodu...“⁵. Ovaj je broj imao samo dvije stranice.

Hrvatska obrana preuzela je iz *Obzora* članak *Ustav države SHS*.⁶ Već sljedećeg dana redakcija oštro komentira *Novo vrijeme* jer u nedostatku programa ministarstva građane dijeli na dobre i manje dobre⁷ zato što ne odobravaju svaki čin. Na četvrtoj stranici otisnut je proglas o ograničenom korištenju gradskog plina zbog nedostatka ugljena i iscrpljenih zaliha. Narednih dana donose vijesti o tome kako pokušavaju riješiti nestašice i donose nova ograničenja. Gradsko poglavarstvo početkom ožujka utvrđuje da nisu uspjeli dobiti ugljen iz Rijeke. Centrala osječke plinare bila je u Budimpešti, u novim okolnostima ne postoje poslovni odnosi. Zastupnici predlažu da se izravno obrate Londonu, u kojem je sjedište tvrtke nadležne za proizvodnju plina upotrebom ugljena.⁸

² *Die Drau* br. 6 od 9. 1. 1919., br. 12 od 16. 1. 1919., br. 14 od 18. 1. 1919., br. 17 od 22. 1. 1919.

³ HR-DAOS-10, knj. 1070, Skupštinski zapisnici od god. 1919., poglav. br. 588/1919, pod rednim brojem 13 pročitani prijedlog Paje Radanovića i Kluba hrvatskih književnika. Gradski zastupnici prihvatili su prijedlog preimenovanja trgova i ulica i odredili kako trebaju izgledati kućni brojevi.

⁴ *Die Drau* br. 2 od 27. 1. 1919.

⁵ *Narodna obrana* br. 5 od 7. 1. 1919., napominju da su tekst primili telefonom, a da je govor bio održan 6. 1. 1919. u Beogradu.

⁶ *Hrvatska obrana* br. 8 od 10. 1. 1919.

⁷ *Narodna obrana* br. 9 od 11. 1. 1919.

⁸ HR-DAOS-10, knj. 1070, Skupštinski zapisnici od godine 1919., sa sjednice održane 6. ožujka 1919., redni broj 27.

Gradski su zastupnici na zasjedanju gradske uprave primili na znanje da je ministar Pribičević iz Beograda 12. 1. 1919. uputio upozorenje hrvatskom banu da u *Narodnim novinama* koriste naziv Država SHS. Država se ima zvati Kraljevstvo SHS i stoga sve ostalo je ništavno.⁹

Čitajući usporedno *Die Drau* i *Hrvatsku obranu*, od prvih dana veljače 1919. godine redaju se vijesti o promjenama vojne strukture nove države. *Die Drau* objavljuje prijevod svih 16 paragrafa novog Ustava¹⁰ i nakon dva dana u uvodniku zahtjeve sudaca.¹¹ Oni dokumentirano tumače potrebu pisanja novih modernih zakona. Sljedećeg dana ponovo se piše o Ustavu, slobodi tiska i neovisnosti sudaca.¹²

U kratkim vijestima tih dana *Hrvatska obrana* nabraja štrajkove, piše o ograničenjima i cijenama namirnica, iz dana u dan bilježi poskupljenja i nestašicu šećera i soli. Zabilježili su da je Kamilo Firingier 1914. godine otišao kao pričuvni zastavnik, a vratio se u Osijek kao štapski kapetan.¹³

Moguće je da je uvodnik *Hrvatske obrane* pod naslovom *Centralizam ili decentralizam*¹⁴ bio izazov komandantu pukovniku Čedi Jovanoviću da pošalje obavijest o uvođenju cenzure, postavljanju vojne policije pred zgradu i zabrani raspačavanja *Hrvatske obrane*.

Sljedećih dana piše se o redu i miru, boljševizmu i seljaštvu, ali i o mogućem štrajku tipografskih radnika. Uz posljednji broj *Hrvatske obrane* uoči štrajka kao prilog uz šest stranica otisnuto je na dva lista „*Cijenjenom općinstvu grada Osijeka*“ i „*Nasim pretplatnicima činovnicima*“. Uredništva *Juga*, *Hrvatske obrane*, *Zore*, *Die Drau* i *Slavonische Presse* javljaju da nisu uspjeli postići dogovor s tipografskim radnicima o određivanju cijene pojedinih radnji.¹⁵ *Die Drau* iznosi pismene zahtjeve tipografa za povećanje nadnica i donosi broježane iznose za šest skupina radnika u procesu tiskanja novina.¹⁶

Poslije sastanka tipografa i tiskara u komori saznaje se da su radnici prisiljeni tražiti povišice jer skupoća živežnih namirnica, odjeće, obuće i ogrjeva daleko premašuje njihove plaće. Tiskari tvrde da ne mogu sanirati prilike koje su posljedica teških ratno-političkih zabluda, pa stoga trpe radnici i cijeli gospodarski život. Špekulanti papirom i materijalima za tiskanje plijene tiskare.¹⁷

⁹ HR-DAOS-10, knj. 1070, Skupštinski zapisnici od god. 1919., pogl. broj:1447/1919., pod rednim brojem 15.

¹⁰ *Die Drau* br. 35 od 12. 2. 1919.

¹¹ *Die Drau* br. 37 od 14. 2. 1919.

¹² *Die Drau* br. 38 od 15. 2. 1919.

¹³ *Hrvatska obrana* br. 35 od 11. 2. 1919.

¹⁴ *Hrvatska obrana* br. 38 od 14. 2. 1919.

¹⁵ *Hrvatska obrana* br. 46 od 23. 2. 1919.

¹⁶ *Die Drau* br. 41 od 19. 2. 1919.

¹⁷ *Hrvatska obrana* br. 46 od 23. 2. 1919.

U uvezu *Hrvatske obrane* za prvu polovicu 1919. godine, iza novina br. 46¹⁸, umetnut je list manjih dimenzija naslovljen „*Našim pretplatnicima i čitaocima*“. Ponovno je otisnut tekst Dopisa br. 885 od 14. 2. 1919. uredništvu *Hrvatske obrane* o utvrđenju cenzure i odgovor Kraljevskoj srpskoj komandi mesta sljedećeg dana. Za uredništvo, upravu *Hrvatske obrane* i vlasnicu, Prvu hrvatsku dioničarsku tiskaru, potpisali su Josip Horvat, v. r. i dr. Franjo Papratović, v. r.

Ponovnim objavljivanjem dopisa i odgovora o događajima prije deset dana bilo je jasno vidljivo da redakcija i tiskara upućuju na sukob s vojnom komandom koja bespravno uvodi svojevoljnu cenzuru novina.

Istodobno s početkom štrajka slovoslagara i pratećih službi u tiskarama u Osijeku izostaje osnovna djelatnost novina – objava vijesti, telegrama, uvodnika, svakodnevnih gradskih i kulturnih događaja. Osječka javnost u prvim mjesecima nove države, koju moraju zvati Kraljevina SHS, ostaje prikraćena za djelatnosti pisanja i izdavanja novina.

U takvim okolnostima jedna od pet redakcija novina u Osijeku nastavlja s izdavanjem koristeći poznatu tehniku kemijskog prenošenja teksta na matricu s koje se on nanosi na novinski papir. Pisani tekst prenosi se plošnim tiskom uz uporabu tiskarske preše.

Tragajući za jeftinijom grafičkom metodom umnožavanja tekstova, pisac i glumac Alois Senefelder (1771. – 1834.) izumio je litografiju 1798. godine. Koristeći posebnu vrstu vapnenca *Solnhofen*, preparirajući površinu masnim kredama, on je ispisivao tekst i preostale dijelove prevlake uklanjao kemijskim putem. Stavljajući tiskarsku boju na kamenu podlogu i pritiskajući papir u preši, prenosio je isti tekst više puta i dobivao željeni broj kopija. Taj je izum usavršavan i postao je prihvatljiv način umnožavanja. Uredništvo *Die Drau* koristilo je posebnu autografsku tintu i naročiti papir.

U arhivskom fondu HR-DAOS-10, među zapisnicima glavnih skupština gradskog zastupstva grada Osijeka od 1887. godine nadalje, postoje razni primjeri umnožavanja tekstova koji su zajedno bili važni dijelovi svake skupštine.¹⁹

¹⁸ *Hrvatska obrana* br. 46 od 23. 2. 1919.

¹⁹ HR-DAOS-10, knj. 1038, knj. 1051, knj. 1052. Osim navedenog reda, koji je prijašnjih godina bio pisan dvojezično – na hrvatskom i njemačkom jeziku, za ostale dijelove, kao što su pozivi za predstavnike Nutarnjeg grada s Novim gradom i Donjega grada, njihova prisutnost na sjednicama, ponekad s ponovljenim pozivima, jer se u prvom sazivu nije skupilo dovoljno zastupnika, te točkama rasprave i njihovim prijedlozima na ranije otisnutim listovima, lijevo i desno, s osnovnim zaključcima s odgovarajućim tekućim brojevima, dostupnom grafičkom tehnikom kopirano je više primjeraka zapisnika sjednica gradskog zastupstva grada Osijeka, a jedan je uvezan u odgovarajuću knjigu za cijelo godišće. U arhivskom fondu HR-DAOS-476 Valpovačko vlastelinstvo, kutija 2146 „Pravo i brošure“ pohranjen je reklamni list za „Mercur“, aparat za umnožavanje iz 1881. godine. Josef Mederschitzky iz Duge ulice u Gornjem gradu izrađivao je uz prethodnu naplatu pet veličina aparata za umnožavanje.

Prvog ponedjeljka u ožujku 1919. godine *Die Drau* na četiri stranice plošnim tiskom objavljuje izbor vijesti i opise važnih događaja od 22. veljače do 1. ožujka. Svaka stranica ima po dvije kolone koje su na vrhu označene brojevima od 1 do 8. Već se na prvi pogled uočava da je za tu objavu novina upotrijebljen pisači stroj²⁰ za pisanje uvodnika i svih ostalih priloga posloženih u osam stupaca na četiri stranice.

Iza uvodnika opisuju prvo okupljanje delegata u Beogradu u ožujku 1919. godine. Citiraju raspored sjedenja predstavnika političkih partija u skupštinskoj dvorani. Bilježe da je ministar dr. Kramer pročitao Ukaz na slovenskom jeziku, pozdrav hrabroj srbijanskoj vojsci, preuzimanje srbijanskih pravila u vođenju sjednica i donose redom različita imenovanja. Uz objavu zaključaka sjednice zastupnika grada Osijeka između vijesti u obliku telegrama pišu o agrarnoj reformi koja se treba provesti, podjeli veleposjeda ratnim invalidima, udovicama i nahočadi i obećanju provedbe slobodne trgovine.²¹

Uredništvo *Die Drau* nabraja novonastale probleme s nedostatkom ugljena, koji je neophodan i za proizvodnju plina u Osijeku (rasvjeta i pogonsko gorivo za proizvodne procese). Na kraju bilježe mjesto održavanja pokladnog utorka.

Četiri dana poslije, u petak, izdaju sljedeći broj.²² Otisnut je na žutom papiru, cijeli tekstovi ispisani su rukom na svima četirima stranicama, a slova su crne boje. Na svakoj su stranici dva stupca. Prenose telegramske vijesti o nemirima u Luganu, Milanu, Münchenu, Berlinu, Leipzigu. Bilježe povišice preraspodjelom gradskog viška, brojna preimenovanja ulica i trgova u Osijeku. Među lokalne vijesti dodaju da je „Belje“ konfiscirano, da su cigarete od 1. 3. 1919. poskupjele za 50 posto i da se štrajku koji traje 14 dana ne vidi kraj. U tom tekstu između ostalog pišu da su predstavnicima tipografa predložili poslovne knjige kako bi dokazali kako posluju u vremenima nestašica i velikih poskupljenja.

Broj od subote, treći po redu, otisnut je na manjim stranicama papira sa zaglavljem *Die Drau*. Tekst je pisan rukom, autolitografskim načinom prenesen je u dva stupca na svaku stranicu. Prva je vijest da je prijestolonasljednik s broda prešao na vlak do Mitrovice i automobilom nastavio put do Beograda. Redaju se telegrami iz Ljubljane, Pariza, Karlsbada, Beograda, Zagreba, Genfa i Züricha. Piše se o mirovinama. Lokalne su vijesti zanimljive, a posebno ona koja govori o promocijama na Pravnom fakultetu. Redakcija ističe da je dr. Leo Grün u Zagrebu promoviran, a čitatelji novina *Die Drau* poznaju ga kao pisca feljtona o umjetnosti i literaturi koje objavljuje pod

²⁰ Mesaroš, F., *Autolitografija* 265., tekst pisan strojem s posebnom autografskom vrpcom.

²¹ *Die Drau* br. 45 od 3. 3. 1919. Rasprava o slobodnoj trgovini bila je 24. 2. 1919., a objava agrarne reforme 28. 2. 1919. Također bilježe zahtjeve štrajkaša tipografa, brojčane iznose u kunama, koji su daleko iznad godišnjih iznosa službenika, i dobivaju tek 6000 – 8000 kuna. Stoga deputacija javnih službenika dolazi u Beograd dr. Protiću. Zabilježili su da je u Zagrebu zabranjen „Dom“ – jer šteti državnoj odgovornosti.

²² *Die Drau* br. 46 od 7. 3. 1919.

pseudonimom Iljko Gorenčević.²³ Na sljedećoj stranici među ostalim opisuju svečanost pred vojarnom na Gajevom trgu održanu 27. veljače 1919. godine. Odlikovanja su primila sedmorica francuskih oficira i trojica vojnika. Zbog manjka prostora u gradu premještaju se službe, pa i provodi praznjenje županije lijevo u prizemlju. Bilježe tri smrti poznatijih Osječana i dolazak plesačice Coronelli.

Broj od ponedjeljka, četvrti po redu (novine *Die Drau* nisu izlazile nedjeljom), izgledom je drugačiji. Cijela prva stranica pisana je rukom, nema stupaca, rečenice slijede jedna za drugom. Tema je politika Italije na mirovnim pregovorima. Komentar je naslovljen *Udarac u srce*. Završetak je na drugoj stranici. Donose dnevne vijesti, ukupno 12, i među njima zabranu Radićeva skupa. U rubrici *Dnevna kronika* ima 9 vijesti. Među njima pišu o organizaciji žandarma koji su podređeni civilnoj vlasti. Prihvaćaju se oficiri iz bivše države, ali u prekršajima, oni osobno odgovaraju vojnim vlastima. Treća stranica donosi lokalne vijesti, ima ih 10. Među njima je i ona o štrajku osječkih tipografa koji traje tri tjedna te o tome da su ponovno pokrenuti pregovori. Bankovni činovnici toga su dana prestali raditi. Istovremeno stupio je na snagu propis o osmosatnom radnom vremenu. Od većih problema redakcija upozorava na raskorak među trima narodima. Srbi zagovaraju princip majoriteta i izravno niječu proporcionalni princip koji zagovaraju Hrvati i Slovenci. Četvrta stranica ima 9 telegrama. Bankovni činovnici u Zagrebu također su počeli štrajkati. Javljaju da su ponovno obnovljene borbe u Ukrajini i oko Lemberga.²⁴

U broju od utorka započinju s rubrikom *Najnoviji telegrami*. Opisuju događaje kod Radićeve knjižare u Zagrebu. Komentiraju okupljanje unatoč zabrani i odlazak na Mirogoj. Druga je opširna vijest o ubojstvima u noći s 8. na 9. ožujka u Šaulovcu (okolica Varaždina, dvorac je na obronku Varaždin Brega). Bilježe četiri ubijene osobe, a tome dodaju i pljačku u Klenovniku, dvorcu udaljenom oko 40 km zapadno od Varaždina. Redaju 25 vijesti u lokalnoj rubrici. Na trećoj stranici opisuju štrajk bankovnih službenika i fijakerista. Posljednji telegrami proširuju opis okupljanja seljaka na Mirogoju.²⁵

U broju od srijede naslovnica je podijeljena u dva stupca. Bilježe pet telegrama. U jednom od njih zahtijeva se da se u svim bogomoljama održe rekvijemi za poginule srpske vojnike. U drugima se bilježe vijesti iz Londona, poslane iz Berna i Züricha. Dневnih vijesti ima 8, između ostaloga da je Janko Jelačić umirovljen. Lokalnih vijesti ima 13, neke su i starijeg datuma, a opet važne da se prenesu javnosti. Posljednji telegrami zaokružuju opće stanje i ima ih pet.²⁶ Problemu s nestankom plina posvećena je posebna pažnja, reklo bi se da se redukcija na redukciju nadovezuje. Od

²³ *Die Drau* br. 47 od 8. 3. 1919., str 2.

²⁴ *Die Drau* br. 48 od 1. 3. 1919., str 4.

²⁵ *Die Drau* br. 49 od 11. 3. 1919., str. 4.

²⁶ *Die Drau* br. 50 od 12. 3. 1919.

lakših tema, izvještava *Die Drau*, ukazuje se gostoprimstvo francuskim vojnicima koji su došli u Osijek.

U uvodniku sljedećeg broja²⁷ javljaju da je štrajk okončan. Nakon ponovne pauze od osam dana, a morali su prestati koristiti plošni tisak, na zahtjev tipografa redakcija se obraća svojim čitateljima. Ponovno stranice imaju tri stupca, umjesto latiničnih koriste gotička slova. Zbog nedostatka plina i olova (zaplijenjeno je tijekom rata) vratili su se ručnom slaganju teksta, što produžuje vrijeme sklapanja svakog broja. Mijenjaju termine rada, zaključivanje i izlaske budućih brojeva. Prenose političke, dnevne i lokalne vijesti. Na trećoj stranici u trećem stupcu dio kraćih tekstova otisnut je latinicom. Na cijeloj četvrtoj stranici devet je kratkih oglasa različitog sadržaja i tri javnih institucija. Kraljevski građevinski ured na hrvatskom raspisuje potražnju za uredskim prostorijama. Dva velika oglasa banaka na njemačkom donose vijesti o njihovom poslovanju.²⁸

Hrvatska obrana prvi dan nakon štrajka²⁹, u uvodniku „Iz Narodnog Predstavništva“, prenosi govore ministra predsjednika, dr. Stojana Protića i besjedu regenta Aleksandra kojom je proglasio sjednicu Narodnog predstavništva Kraljevstva SHS i završio riječima: „Živjeli svi moji vjerni i mili Srbi, Hrvati i Slovenci“. Uz ranije rubrike – *Iz domovine SHS*, *Kratke vijesti*, *Iz grada i okolice* – pišu o pregovorima tipografa i vlasnika tiskara te prestanku štrajka jer su zahtjevi većinom prihvaćeni.³⁰ Štrajk činovnika nastavljao se. Na stranicama od 5. do 8. donose brojne oglase.

Odgovorni urednik Ljuboje Dlustuš uz poznate rubrike donosi brojne vijesti sljedećeg dana i o vojnoj oblasti, komandi, smještaju pukovnije u Osijeku.³¹ U nedjeljnom broju naslovnica je posvetio provođenju agrarne reforme. Posebno ističe da ona nikako ne može biti u nadležnosti privremenog narodnog predstavništva. Navodi primjere imenovanja okružnih povjerenika za neke kotareve. Po zanimanju te osobe nemaju nikakva znanja o agraru, a niti poznaju sredinu u kojoj trebaju djelovati.³² Na trećoj su stranici cenzurske bjeline, a u petoj komentiraju nestanak šećera.

Hrvatska obrana posebno je u komentaru o završetku štrajka objavila da su *Radničke novine* bez zastoja izlazile u vrijeme obustave tiska pet drugih redakcija.³³ Prozvano socijalističko glasilo vlasnika tiskare u Gundulićevoj 8 i 10 i urednika Ladislava Kordića izlazilo je četvrtkom. Vlasnik je prihvatio tipografske zahtjeve za povećanje cijene rada, tiskara je radila bez prekida.³⁴

²⁷ *Die Drau* br. 51 od 21. 3. 1919.

²⁸ *Die Drau* br. 51 od 21. 3. 1919., str. 4.

²⁹ *Hrvatska obrana* br. 47 od 21. 3. 1919., str. 1.

³⁰ *Hrvatska obrana* br. 47 od 21. 3. 1919., str. 4.

³¹ *Hrvatska obrana* br. 48 od 22. 3. 1919., str. 2.

³² *Hrvatska obrana* br. 49 od 23. 3. 1919., str. 1.

³³ *Hrvatska obrana* br. 47 od 21. 3. 1919., str. 4.

³⁴ Bösendorfer, J. (1939.), *Radničke novine* izlazile su od 20. 6. 1918. do 24. 4. 1919.

Od početka 1919. godine Ladislav Kordić bio je vrlo kritičan prema sastavu Državnog vijeća³⁵ jer je smatrao da je Narodno vijeće provelo prevrat. Temeljito upozorava na nepravilan pristup agrarnoj reformi.³⁶ Vrlo oštro proziva dvije vlade kundaka i batine. Vladini organi čine nasilje te „profanišu misao ujedinjenja i slobode“.³⁷

Na otisnuti Dopis br. 884, *Objavu provođenja cenzure tiska*, urednik kratko odgovara: „Mi ovom nalogu nećemo udovoljiti, jer se kosi s našim zakonima i odredbama, Uredništvo“.³⁸ Na trećoj stranici urednik proziva velikog župana i naredbu o prekidu nastave 11. veljače u 10 sati zbog dočeka francuske vojske.

Prve vijesti o kretanju francuske vojske donosi *Slavonische Presse* krajem siječnja 1919. godine, bilježeći razgovor s komandantom istočnog fronta, generalom Franchetom d' Esperayem u Dubrovniku. On se pohvalio da poznaje gospodina Vojnovića. U daljnjem tekstu pišu da brod s približno 1000 vojnika i 30 – 40 oficira plovi u Bakar i da će odande produžiti u domovinu.³⁹ Šest dana poslije na drugoj stranici uredništvo objavljuje da uskoro dolazi približno 2000 vojnika s komandantom i 40 oficira.⁴⁰

Redakcija *Die Drau*⁴¹ među vijestima iz vojske piše da iz Zemuna u Osijek vlakom dolazi 700 vojnika i 15 oficira. Tomu dodaje da je pod palicom Petra I. približno 2000 vojnika i 42 oficira. U istom broju donose prijevod 16 paragrafa novog ustava na trećoj stranici.

Uvodnik *Die Drau* na francuskom jeziku⁴² iskazuje dobrodošlicu francuskim vojnicima. Zbog dočeka tih dvaju bataljuna učenici su s torbama i crtačim daskama napustili nastavu, morali su stajati na temperaturi od -12 °C na pločnicima uz cestu kojom su trebali proći najavljeni francuski vojnici. Budući da je vlak kasnio nekoliko sati, učenici su pušteni kućama.⁴³

Redakcija *Die Drau* donosi vijest da u Osijek dolazi komandant general Panta Grujić i 40 oficira,⁴⁴ a sljedećeg dana da je komandant Istočnog fronta general Franchet d' Esperey proglašen počasnim građaninom Beograda.⁴⁵

³⁵ *Radničke novine* od 16. 1. 1919.

³⁶ *Radničke novine* br. 5 od 30. 1. 1919.

³⁷ *Radničke novine* br. 7 od 13. 2. 1919.

³⁸ *Radničke novine* br. 8 od 20. 2. 1919.

³⁹ *Slavonische Presse* br. 24 od 30. 1. 1919.

⁴⁰ *Slavonische Presse* br. 29 od 5. 2. 1919., str. 3.

⁴¹ *Die Drau* br. 35 od 12. 2. 1919., str. 2.

⁴² *Die Drau* br. 36 od 13. 2. 1919., str. 1.

⁴³ *Radničke novine* br. 8 od 20. 2. 1919., str. 3.

⁴⁴ *Die Drau* br. 52 od 22. 3. 1919., str. 2.

⁴⁵ *Die Drau* br. 53 od 23. 3. 1919., str. 2.

Nakon štrajka u ožujku prestaje izlaziti *Zora*, a u travnju *Radničke novine*. Preostale redakcije nastavljaju provoditi izdavačku politiku svojih vlasnika u novim političkim okolnostima i nestašicama osnovnih proizvoda koje pogađaju sve slojeve stanovništva. U tvornici *Drava*, zbog nedostatka jednom parafina, drugi put fosfora, na crnom tržištu ovaj proizvod postiže astronomske cijene. Uprava je optužena da namjerno izaziva nestašicu, a radnici su u štrajku.

U travnju *Die Drau*⁴⁶ piše o pripremama za lokalne izbore, objašnjava kolika je njihova važnost, a uvodnik četiri dana poslije posvećuje korupciji.⁴⁷ U domaćim rubrikama bilježe najave kazališnih programa i izložbu u pripremi J. Leovića.⁴⁸ Generalni štrajk u gradu Osijeku trajao je četiri i pol dana. Bile su uvedene zabrane kretanja u noćnim satima, hapšeni su izazivači nereda. Tih dana nisu izlazile ni novine. Nakon prestanka zabrane kretanja u opisima proteklih događaja cenzura je okljaštrila izvještaje te se može dobiti približan opis događaja.⁴⁹

Zadiranje u prava civilnog društva opširna je tema jer se javljaju vijesti da u Hrvatskoj i Slavoniji stupa na snagu Vojno pravo Srbije, o kojem nema pisanih akata.⁵⁰ Od sredine lipnja redaju se vijesti o opsežnim pripremama proslave Vidovdana u Osijeku. Očekuju desetke tisuća posjetitelja, toga dana uvedeni su posebni vlakovi iz Dalja, Vinkovaca i Baranje, kako bi skup bio što masovniji.

Hrvatska obrana napada agrarnu reformu jer nije u nadležnosti tog privremenoga narodnog predstavništva.⁵¹ Redakcija se posebno bavi Srpskim kaznenim zakonom. Raspravlja o glavama IX. i X. o kojima se ništa ne zna jer nisu dostavljeni tekstovi.⁵² Ministar pravde Marko Trifković proveo je neustavnu radnju.

U uvodniku o novoj državi SHS raspravlja se o komadanju Jadranske obale od Trsta i Gorice, do Visa i Korčule.⁵³ Redakcija se u dva broja⁵⁴ bavi lošim primjerima agrarne reforme u Valpovu. Donosi svjedočenje Hrvata iz plodne ravnice Srijema kojeg tjeraju da se preseli u Liku.⁵⁵

Redakcija donosi u uvodniku podulji tekst potpisan inicijalima B.Š.-m o izvojevanoj bitci na Kosovu polju. Piše se o značenju Vidovdana i godini 1389. U

⁴⁶ *Die Drau* br. 63 od 7. 4. 1919., str. 2.

⁴⁷ *Die Drau* br. 67 od 9. 4. 1919., str. 1.

⁴⁸ *Die Drau* br. 71 od 14. 4. 1919., str. 3.

⁴⁹ *Die Drau* br. 82 od 2. 5. 1919., str. 1.

⁵⁰ *Die Drau* br. 89. od 10. 5. 1919., str. 2.

⁵¹ *Hrvatska obrana* br. 49 od 23. 3. 1919., str. 1.

⁵² *Hrvatska obrana* br. 76 od 27. 4. 1919., str. 1.

⁵³ *Hrvatska obrana* br. 57 od 14. 6. 1919., str.1.; na str. 3. opisuju štrajkove

⁵⁴ *Hrvatska obrana* br. 113 od 18. 6. 1919., str. 1. i br. 114. od 19. 6. 1919., str. 1.

⁵⁵ *Hrvatska obrana* br. 116 od 22. 6. 1919., str. 2.

istom broju bilježe da je regent Aleksandar primio u audijenciju Teodora i Marka Pejačevića te Rudolfa Konstantina Normana-Ehrenfelsa.⁵⁶

O situaciji u Osijeku u prvoj godini u novoj državi SHS mnogo govore članci, komentari, vijesti u dnevnim novinama na hrvatskom i njemačkom jeziku. U prvoj polovici 1919. godine tipografi su uspjeli štrajkom ostvariti većinu zahtjeva. Nakon pauze od četiri tjedna na stranicama novina javljaju se cenzorske bjeline. Ništa se ne propušta slučaju. Dobar je primjer feljton I.G.-a o umjetnosti budućnosti u dva nastavka. Cenzuri nepoćudna riječ zamijenjena je trima crticama.⁵⁷ Goruće pitanje agrarne reforme ima golemu važnost za Slavoniju. Transformacija vojske bila je očita na svakom koraku, batinanje kao mjera kažnjavanja neutemeljeno ponovno uvedena. U ovom prikazu prvih šest mjeseci nove vlasti načinjen je manji izbor nedaća s kojima su se građani susretali u svakodnevnom životu u novoj državi, Kraljevini SHS.

Literatura:

- Bösendorfer, J., Povijest tipografije u Osijeku, tisak Nadbiskupske tiskare Zagreb, 1939.
 Faulkner, N., Povijest Oktobarske revolucije, Fraktura, Zagreb, 2017.
 Fruk, M., Njemačko novinarstvo u Osijeku, VDG Jahrbuch, Osijek 1997., 29/34.
 Fruk, M., Počeci njemačkog novinarstva u Osijeku, VDG Jahrbuch, Osijek, 1998., 79/83.
 Kovačević, J., Ekonomski položaj radničke klase u Hrvatskoj i Sloveniji 1867. – 1914., NIP Export-Press Beograd, 1972.
 Malbaša, M., Osječka bibliografija 1742. – 1978., sv 1,1/3295 Osijek, 1981.
 Mesaroš, F., Grafička enciklopedija, Tehnička knjiga, Zagreb.
 Najbar-Agičić, M., Povijest novinarstva, Kratki pregled, Sveučilište Sjever, Zagreb, 2015.
 Novak, B., Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću, Golden Marketing, Tehnička knjiga, Zagreb, 2005.
 Stevenson, D., 1914. – 1918. Povijest Prvoga svjetskog rata, Fraktura, Zagreb, 2014.
 Vinaj, M., Povijest osječkih novina 1848. – 1945., katalog Muzeja Slavonije, Osijek, 1998.

⁵⁶ *Hrvatska obrana* br. 121 od 28. 6. 1919., str. 1. i 2.

⁵⁷ *Die Drau* br. 80 od 25. 4. 1919., str. 2. i br. 82 od 2. 5. 1919., str. 2.

Opisak od novine
 N. V. za pub. i broj. 1000 400/1918

**FRANZISANISCHES
 NEU BEWILLIGTES LOKAL**

Wochenblatt	K 80
Halbjährig	K 15
vierteljährig	K 10
Monatlich	K 5

MIT POSTBEZUGSNUMMER

das Jahr	K 80
das Viertel	K 20
das halbe Jahr	K 40
das ganze Jahr	K 80

**Wird an Wochen die Tages-
 Postzeitung oder deren
 Ersatz mit 10 % herabgesetzt**

Die Drau

Unabhängiges Tagblatt. — Organ für Politik und Volkswirtschaft.
 Erscheint täglich um 3 Uhr nachmittags, mit Ausnahme der Sonn- und Feiertage.

Die Redaktionen befinden sich in der obersten Etage des
 neuen Administration- und
 Redaktionsgebäudes in der
 Straßburg.

TELEGRAMME

Redaktion: 72
 Administration: 73
 (Ankündigung in Briefen
 unentgeltlich, M. A. S.
 Telegramme werden, falls
 notwendig, unentgeltlich
 mitgeteilt.)

Einzelne Nummern 20 Heller

Nr. 4 (6306) Osijek, Donnerstag 2. Januar 1919 Jahrgang 52

Die Serbische Skupština billigt den Einheitsstaat SHS.

Osijek, 2. Jänner.

Infolge der fast eine ganze Woche andauernden Telephon-Linienstörung sind wir erst heute in die Lage über die historische Sitzung der Serbischen Skupština zu berichten, in welcher die durch den Thronfolger proklamierte Vereinigung des Königreiches Serbien mit den Kroaten und Slowenen getragene wurde.

Die schon am 28. v. M. in Beograd stattgefundene Skupština nahm den folgenden Verlauf:

Den Vorsitz führte der zweite Vizepräsident Jovanović. Von den Ministern waren anwesend: Stojan Protic, Dr. Momcilo Ninkic, Svetozar Pribicic, Valisic, Rharac, Davidovic, Mice, Jovanovic und Marko Trifkovic. An die Skupština sind mehrere Petitionen eingegangen, sowie die Gesetzentwürfe über die Kneipskredit und einige Interpellationen. Die Skupština hatte die Tagesordnung für die nächste meritorische Sitzung festzustellen. Als erster Punkt der Tagesordnung wurde die Mitteilung der Regierung über die Vereinigung des Volkes der Serben, Kroaten und Slowenen in einen Einheitsstaat festgesetzt, als zweiter Punkt die Abnahme über die Kneipskredit im Betrage von 250 Millionen.

Die Sitzung fand unter allgemeinem Interesse, in Anwesenheit der diplomatischen Vertreter aller verbündeten Mächte statt.

Nach Erledigung der Formalitäten hielt der serbische Ministerpräsident Stojan Protic eine feierliche Ansprache, in der er der allgemeinen Freude über die Wiederherstellung der serbischen Skupština nach vierjähriger Abwesenheit nach Beograd Ausdruck gab und der General Erwähnung tat, dass die serbische Volk in dieser Zeit zu erdulden hatte. Als vor vier Jahren die Skupština Beograd verließ, stand die schwarze Adler, der Ehrenast an dem Giebelwende, bezeugte das Volk und den Staat Serbien zu verschlingen und der germanischen Expansion den Weg nach Osten und Bagdad zu brechen. Das unehrbare Ultimatum an Serbien sollte die Oservate zu dieser grandiosen Expedition sein. Hinter Österreich-Ungarn stand bis an die Zähne bewaffnet Deutschland und hinter diesen verborgen sich seine germanischen Verbündeten die Erfinden des Serbenhasses, Bulgarien und die Türkei. La trübsamer Erinnerung stehen und allen die bulgarischen Drohungen, dass sie unsere nationale und staatliche Vereinigung niemals gestatten werden, und welche grausamen Mittel sie sich bedienten, um das serbische Volk in Serbien auszuwachen, ist uns allen wohl bekannt, aber Europa weiss, es noch nicht mit genug. Zusammenkrämpfte Herzen nahen Serbien, an der Spitze unserer nationalen Dynastie, den ihm hingeworfenen Feindhänden auf und setzte seine Existenz auf das Spiel, nachdem es erst im Interesse des Weltfriedens eine Duldsanktion bezeugt hat, die ganze Welt, so selbst unsere Feinde, in Bewunderung versetzte. Der Ausdruck war vorwiegend aber auch ein väterlich: einerseits der politische Abgrund, der Tod eines brüderlichen talentierten und ritterlichen Volkes von 12 Millionen, andererseits die seit Jahrhunderten herbestehende und beherrschte nationale Befreiung und Vereinigung. Alle wissen wir, was seit dieser Stunde sich ereignet hat, wie wir die lebende Geschichte unserer dreizehnhundertjährigen gemeinsamen Herablaute geschrieben haben. Nach vierzehnhundert Jahren haben wir nun die heilige Frucht unserer Kämpfe erreicht. Der Feind, der Jahrhunderte lang uns mit gebrochenen Flügeln am Boden. Das riesige Unrecht, das die Welt zu beherzigen hat, beschließt, krampt sich in einer irrthümlichen

Krise, aus der die national-kapitalistische Weltordnung ein zeitgemässer sozialer und politischer Organismus zu werden.

Die verwerfliche Lage, die in der unser Volk sich damals befand, führte zu der heutigen herrlichen Gestaltung, die uns zu den schönsten Hoffnungen auf die Zukunft unseres gesamten Volkes berechtigt. Die chinesische Mauer, die die zerstückten Glieder unseres Volkes von einander trennte, ist durchbrochen und das freie Willen vereinigt. Wir sind in der Einheitsstaat der Serben, Kroaten und Slowenen. In der Stunde dieser Sitzung sind wohl die Grenzen unseres nationalen Territoriums noch nicht skizziert, aber wir besitzen sie in der Anerkennung des Selbstbestimmungsrechtes durch unsere Verbündeten. Unsere tapfer-ritterliche Armee, in deren Reihen Solche alle Zweige unseres Volkes kämpfen, hat den Grundstein zur Befreiung unserer Gebiete aus Feindeshand gelegt. Unsere anerkennenswerte Treue zu unseren Verbündeten in den kritischen Momenten des Weltkrieges hat unser Recht bekräftigt, auch die Identität der Grenzen unseres Staates mit den Grenzen jenes Gebietes, in welchem unser Volk ethnisch kompakt lebt. Am 18. November hat Thronfolger Alexander in seiner Antwort auf die Adresse des Zagreber Nationalrates, die nationale und staatliche Einheit der Serben, Kroaten und Slowenen proklamiert. Fast zur gleichen Zeit schlossen sich ihr spontan die Brüder aus der Vojvodina und Montenegro an. Dieser grosse Akt vollzog sich ohne formelle Beteiligung der Skupština, weil die politische Situation und die rasche Entwicklung der Ereignisse ihn diktierten, aber die Minister, die der Krone zu diesem historischen Schritte traten, waren sich dessen bewusst, dass die Stimmung und der Wille der Abgeordneten Serbiens nach dem Bechluss der Skupština in Na ihm vollständig und einstimmig zustimmen werden.

Rharac verliest darauf die Akten mit der Bemerkung, dass eine königliche Regierung für das gesamte Königreich gebildet wurde und dass im Einvernehmen mit dem Banas an die Bildung eines provisorischen Parlamentes geschritten wird für den Gesamtstaat und dass die Regierung diesen Parlamentarismus verwirklicht sein wird, das bis zum Zusammentritt der Konstituanten alle parlamentarischen Funktionen ausüben wird. Er bittet, um die Zerkennnissnahme dieser Beschlüsse. Der Ministerpräsident gedankt dann der Heroen, die gefallen sind, ohne diesen glücklichen Augenblick erleben zu haben, worauf die Verlesung der auf die Vereinigung bezüglichen Akten erfolgt. Die Rede des Ministerpräsidenten wurde wiederholt durch begeisterte Ovationen unterbrochen und als er von den Leiden unserer geliebten Helden und Invaliden sprach, errötheten Tränen seine Stimme.

Nach dem Ministerpräsidenten sprach Präsident Liuba Jovanovic.

Der Präsident verweist darauf, dass die Serben, Kroaten und Slowenen zu allen Zeiten sich als ein Brüdervolk fühlten und das Verlangen nach der Vereinigung in sich trugen. Ihre grösste Arbeit war für diese Idee, die heute zur Tatsache wurde. Wir haben die Aufgabe durch schwere Kämpfe erfüllt, haben alles gegeben, um etwas zu erreichen. Keine Prüfung blieb uns in unseren Kämpfe erspart: nicht Grausamkeiten des Feindes, nicht Last unserer Nachbarn. Bei der Vereinigung ist die Hoffnung, dass die Gefahren geschwunden sind und die Periode der Aufbau einer grösseren gemeinsamen Zukunft beginnt. Die Grenzen unseres Staates sollen die Rechte anderer Völker nicht verletzen und ihnen die Gelegenheit bieten, in freier Hand und frei von fremder Gewalt zu leben. Wir haben Jahrhunderte und Generationen gelebt, um fremde Invasionen abzu-

zuwehren und hoffen, dass die westmische die letzte war und wir keine mehr folgen wird. Wir fordern auf, was unser ist und überlassen den Nachbarn, was ihm gehört. Eine neue Geschichte kommt in der Welt aufbauen, wenn wir die alten Feinde vergessen. Der Balkan möge seinen Völkern gehören.

Der Präsident gedankt den ruhmreichen Taten der Armee, gedankt der Verbündeten und deren in gemeinsamen Kämpfe gefallenen Helden, die die Stunde dieses Glückes nicht miterlebten. Das Vaterland muss seinen Dank in sichtbarer Weise zum Ausdruck bringen. Die Kinder der getauenen Krieger und Invaliden müssen Augen der Nation sein, bis sie erwachsen sind, um ihren Vätern gleich dem Volke zu dienen. Für die Verwundeten und Verwundeten im Lande müssen wir entschädigt werden. Präsident Jovanovic beauftragt nun die Eintragung folgender Erklärung in das Sitzungsprotokoll.

Die Skupština des Königreiches Serbien ist glücklich, dass sie auch ihrerseits der vollzogenen politischen Tatsache der Vereinigung der Serben, Kroaten und Slowenen ihre Zustimmung verleihen kann. Sie ist überzeugt, dass bei der Bestimmung der Grenzen das Selbstbestimmungsrecht unseres Volkes nicht verletzt werden wird und erwartet, dass dieses Recht mit Nachdruck vertreten wird. Sie erwartet ferner, dass das Recht unseres Volkes auf zeitliche Unterstützung, ungenutzten Schadens und Beirathung der Personen, die für die furchtbaren Untaten und Verbrechen verantwortlich sind, die unserem Volke im Kriege angetan wurden, anerkannt werden wird.

Durch Erheben von ihren Sitzen gehen die Abgeordneten ihren Dank und ihrer Verehrung für die gefallenen Helden und ihrem Dank an die Verbündeten feierlichen Ausdruck.

Der Präsident beschliesst seine Rede mit folgenden Worten: „Was lebe in Ehre und Ruhm unter freien Völkern das vereinte Volk der Serben, Kroaten und Slowenen.“

Jugoslavija

HEIMKEHR DES BANUS V. MIHALOVICH

Zagreb, 31. Dezember.

Banus v. Mihalovich ist nach mehrtägigem Aufenthalt in Beograd hierher zurückgekehrt. Während seines Beograder Aufenthaltes wurde er vom Thronfolger Prinzregenten Alexander zum Diner geladen.

Die Wiederernennung des Banus v. Mihalovich und der Mehrzahl der Kommissare zu Staatssekretären steht bevor. Von den bisherigen Kommissaren sollen bloss diejenigen aus der Regierung scheiden, deren Ressort gemeinamer Natur sein wird.

ADMIRAL PRICA IN BEOGRAD.

Beograd, 31. Dezember.

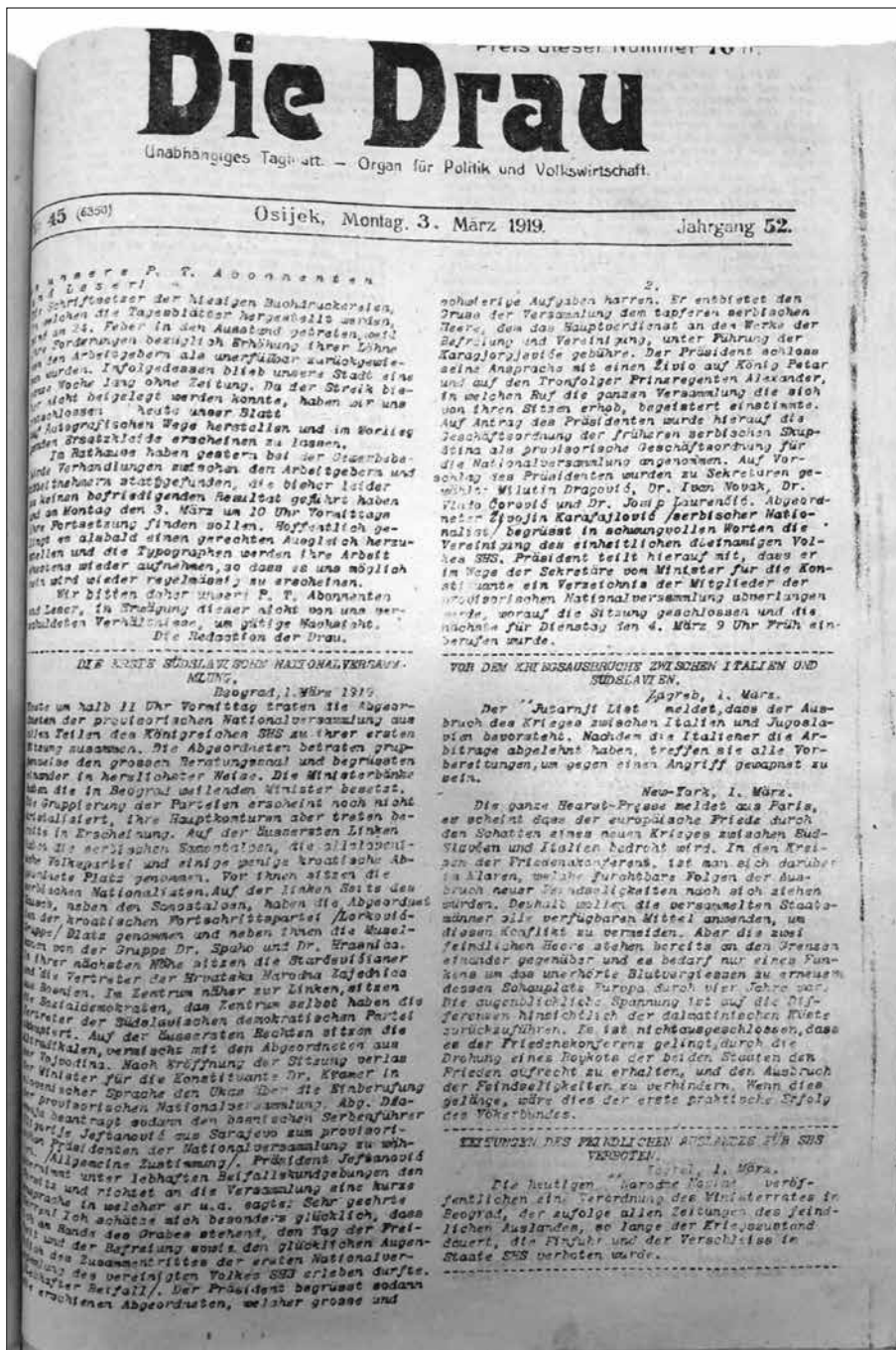
Der Admiral der südslavischen Marine Prica ist hier eingetroffen und beabsichtigt mehrere Tage hier zu verbleiben. In seiner Begleitung befindet sich Marine-Kapitän von Labas. Admiral Prica konferierte mit dem Armee-Oberkommando über die Organisation der Südslavischen Flotte.

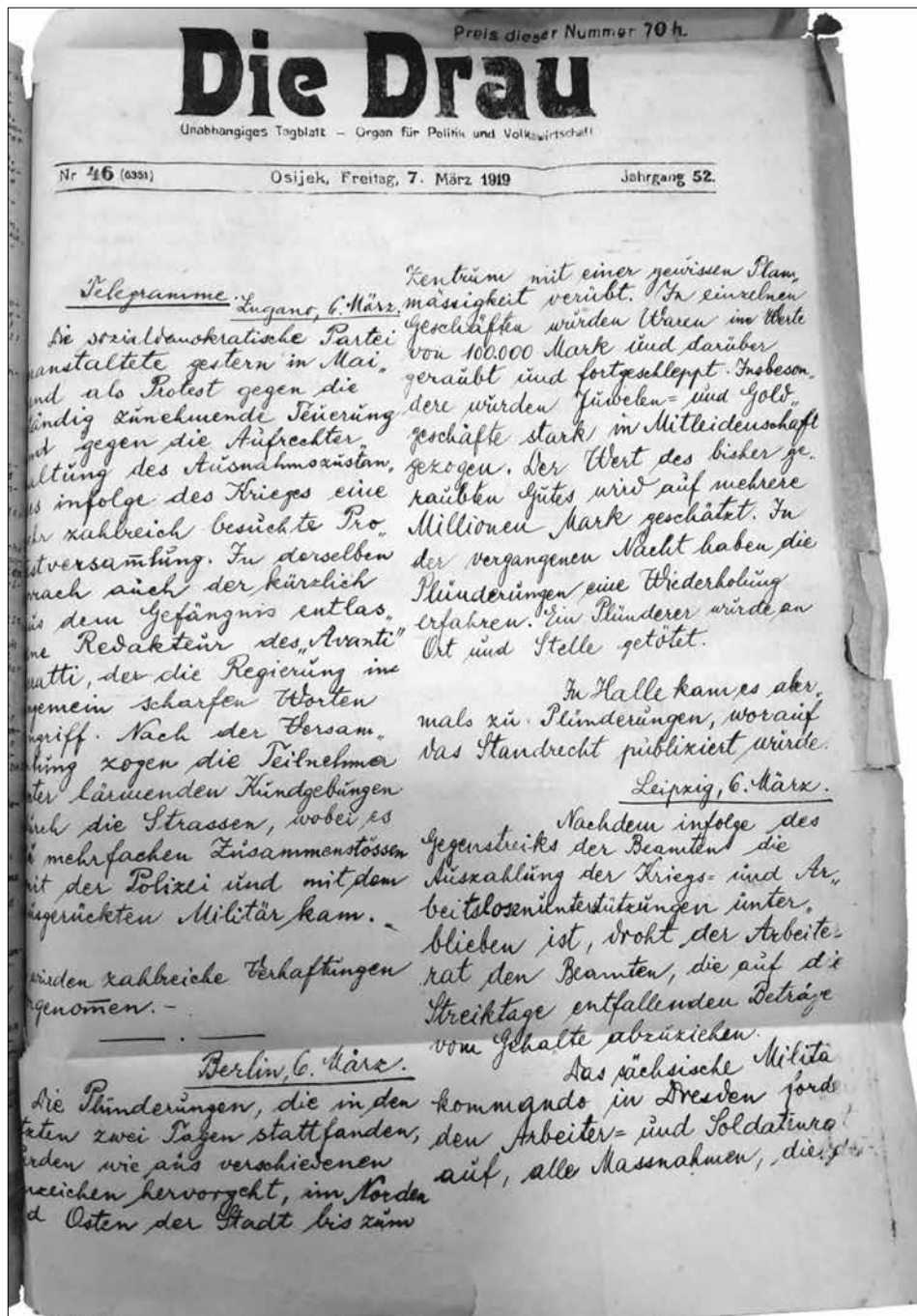
ABREISE EINER FINANZMISSION NACH BEOGRAD.

Zagreb, 31. Dezember.

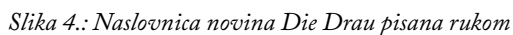
Unter Führung des Volkskommissars für Finanzen Brao hat sich eine besondere Mission, bestehend aus dem gewesenen Vize-Banus Dr. Sumanovic, den Bankdirektoren Svetlitski, Velisavljevic, Dr. Zagreb, Dr. Karanata aus Novi Sad und grad begeben, um den Finanzminister Ninkic über die valutarischen, finanziellen und

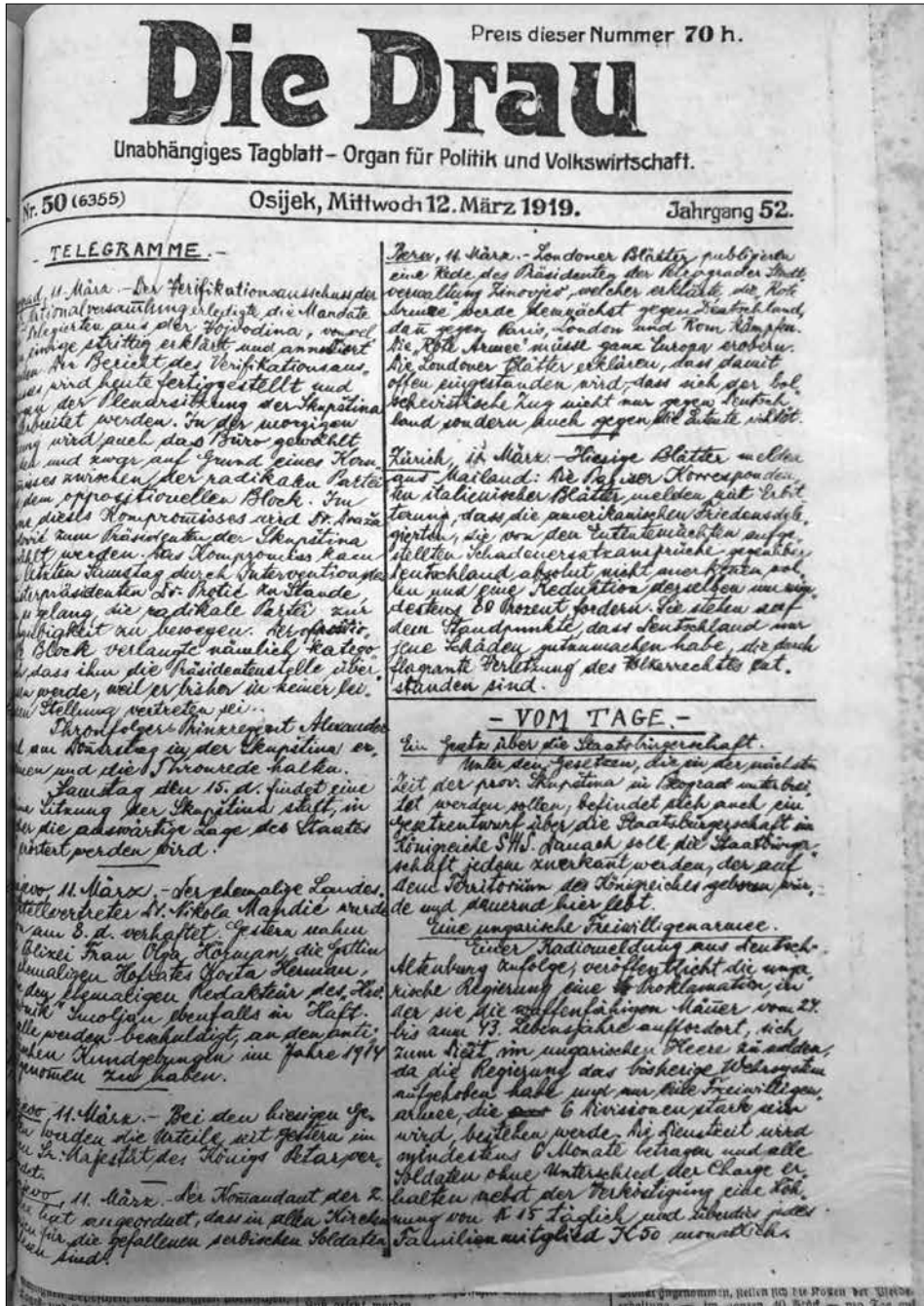
Slika 1.: Naslovnica novina *Die Drau*

Slika 2.: Naslovnica novina *Die Drau* pisana pisanim strojem

Slika 3.: Naslovnica novina *Die Drau* pisana rukom

Slika 5.: Naslovnica novina *Die Drau* pisana rukom

Tiskara prima i obavlja
tiskarske poslove svake vrsti,
crno, bojom, svjetlo i
površine.

Književna djela
u svih svrhomanih jezicima.

NOVINE
Skrizaljke
svake vrste i svake oblika.

Pozivnice.

Redišta plesa
Programi.

Oglase otkazih.

Vinske nadpisnice
Fejstivike.

Poslovnice svake vrsti

PIONICE

Srečke i založnice.

Posjetnice.

Trgovne i obrtničke obrazce
razne vrsti.

Otkužnice.

Otenike.

POPIŠNICE ROBE.

OBJAVE.
Lidovne nadpisne oglavke.

MJENICE.

OGLASE
Lidovne vnote.

Naputnice. Obrasci.

OBJAVE
vjenčanja i smrti
obavijesti da se ženi i mužu
svaka naputnica.

Nova tiskarna
Josipa Mederschitzkoga
u Osičku dužoj ulici.

U Osičku 1. prosinca 1881.

S. N.

Oviem si uzimam čast Vam obznaniti, da sam svojo

TISKARU

od 1. lipnja t. g. utemeljen povećao sa *brzotiskom*, pošto sam si nabavio naj-
novija pismana i obrube, kao što su to *čiriska pismana*, te tako mogu svako-
vrstne tiskarske poslove u njemačkom, hrvatskom, srpskom, ruskom, českom, polj-
skom, bugarskom, rumunskom, francuskom, talijanskom, engleskom, latinskom i
magjarskom jeziku proizvoditi na najukusniji način, točno i uz najjeftiniju cenu.

Istodobno javljam, da sam si nedavno nabavio

spreme za električnu razsvjetu, brzozjav i telefon.

Isto tako preuzimam poslove za namještanje brzozjava u kućah, sobah,
svratištih, kupetih i tvornicah počam od 5 for. i dalje.

Telefonske postaje
po americkom sustavu sa originalnim telefonom po
American Bell Telephone Company in Boston
sa transmitterom počam od 7 for. i dalje.

Električna razsvjeta sa električnim strojevi počam od 200 for., bateri-
čnu svjetlost počam od 60 for. i dalje.

**Optičke, fizikalne, kemičke sprave i svakovrstna učila po original-
noj tvorničkoj ceni u Osičku.**

Preuzimam popravke svakovrstnih

mehaničkih i fizikalnih sprava,
uz najjeftiniju cenu, a obavljaju se najboljom i najbržom podlogom.

Osnove i uverte za telefon i brzozjav pripravan sam kadava napraviti,
isto tako može svatko i u svako doba kod mene razgledati električne brzozjave
za kuće, telefone, med. povećavajuće spreme, baterije, zračne slike itd.

Molim Vas dakle paziti, da bi ovaj moj poziv našao kod Vas odziva,
te da bi me svojim povjerenjem počastili, i budite uvjereni da ću si u svakom
obziru zaslužiti počitanje svojim sdušnim nastojanjem.

Osobitno počitanjem

Josip Medersicki.

Slika 6.: Katalog hrvatskih tekstova HR-DAOS 476, kutija 2146

Übernimmt
Druckaufträge
von allen
BUCHDRUCK-ARBEITEN
in schwarzen, farbigen, braunen
und Feingdruck.

WERKE
IN ALLEN LANDESSPRACHEN

JOURNALE,

TABELEN
in allen Größen und Formen

Einfachungen,
Vergnügungs-Anzeigen,
Tanz-Ordinungen,
PROGRAMME
Speise-Tarife,
Etiquetten.

Geschäftspapier jeder Art
Actien Lose- und Depotscheine.

PLAKATE
Kaufmännische und Gewerbe

FORMULÄRE
in den mannigfaltigsten Arten:

Avisé,
CIRCULÄRE,
BRIEF KÖPFE,
WECHSEL,
Preislisten,
Anweisungen,
Rechnungen.

Trau- und Sterbeparten
werden auf das Beste und
zu den billigsten Preisen
efficiell.

Durch meine
GALVANOPLASTIK
Sie ich in der Lage von jedem
Copierende: Origin in Kupfer,
Silber, Gold und Platinbilder
wollige zu den billigsten Preisen
zu liefern.

Installations-Anstalt für electr. Beleuchtung, Telegraphie u. Telephonie

Buchdruckerei J. Mederschitzky

Essegg Oberstadt.

Essegg, am 1. December 1881.

P. J.

Durch Gegenwärtiges habe ich die Ehre, Ihnen die Anzeige zu machen,
dass ich mich veranlasst gefunden habe, meine seit 1. Juni l. J. neu errichtete
mit einer Schnellpresse versehen

BUCHDRUCKEREI

zu vergrößern, indem ich die neuesten Schriften und Einfassungen sowie **serbische**
Schriften nachgeschafft habe, so dass ich nun alle nur Namen habende Buchdruck-
Arbeiten in deutscher, croatischer, serbischer, russischer, böhmischer, polnischer,
bulgarischer, rumänischer, französischer, italienischer, englischer, lateinischer und
ungarischer Sprache, in geschmackvollster Weise, correct, zu den billigsten Preisen
und in der kürzesten Zeit auszuführen im Stande bin.

Gleichzeitig bringe zur geneigten Kenntniss, dass ich seit Kurzem, eine
Installations-Anstalt für electrische Beleuchtung, Telegraphie und Telephonie
eröffnet habe.

Ich übernehme die Legung und Einrichtung von **Haus, Hôtel-, Zimmer-,
Bade-, Fabriks- und Feuer-Telegraphen** von fl. 5.— aufwärts.

Telephon-Stationen

nach amerikanischem System mit original Telephons der grössten Telephon-Gesell-
schaft der Welt, der

American Bell-Telephone Company in Boston
mit Transmitter u. Magneto-Signal-Rufapparat zu dem Preise von fl. 7.— aufwärts.

Chemische- u. Physikalische-Apparate, Lehrmitteln zu original
Fabriks-Preisen loco Essegg, übernehme auch Reparaturen aller Art oben benannten
Apparaten zu den billigsten Preisen unter Garantie der solidesten Bedienung.

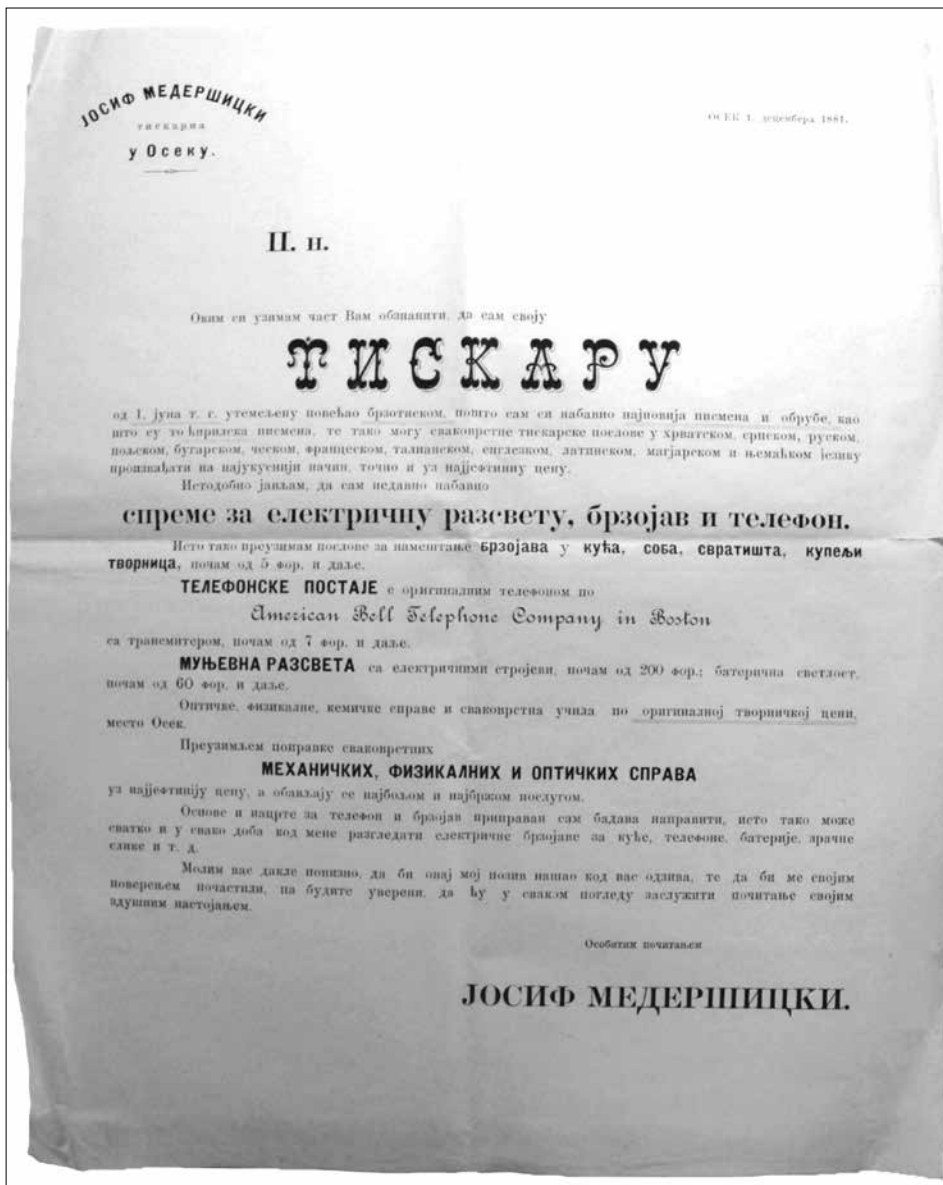
Skizzen, Pläne u. Entwürfe für Telefon- u. Telegraphenleitungen werden
auf Verlangen bereitwilligst u. gratis gemacht, und können hier stets im Betriebe
electr. Haus-Telegraphen, Telefone, Med.-Inductions-Apparate, Batterien, Nebellbilder-
Apparate etc. beschäftigt werden.

Ich ersuche Sie ergebenst, hievon Notiz nehmen zu wollen, und bitte
Sie auch ferner mit Ihrem schätzbaren Wohlwollen und Vertrauen zu beehren; u.
seien Sie überzeugt, dass es stets mein Bestreben sein wird, dieses in jeder Be-
ziehung zu verdienen, und genehmigen Sie die Versicherung meiner

Hochachtung und Ergebenheit

Josef Mederschitzky.

Slika 7.: Katalog njemačkih tekstova HR-DAOS 476, kutija 2146

Слика 8.: Каталог ћириличних слова HR-DAOS 476, кутија 2146

“MERCUR,”
Vervielfältigungs-Apparat.

Fabricirt von JOSEF MEDERSCHITZKY in Essek Oberstadt, lange Casse.

Mit Gegenwärtigem erlaube ich mir zum Vervielfältigen von Schriftstücken, Noten, Zeichnungen, Plänen, Circulären, Preis-Courants etc. den Vervielfältigungs-Apparat genannt der „Mercur“ zu offeriren.

Der „Mercur“ besteht aus einer Metall-Cassette worin sich eine elastische Massa befindet. Die Manipulation zum Vervielfältigen ist sehr einfach; man schreibt auf gewöhnlichem Papier mit der zum „Mercur“ gehörigen Tinte mit beliebiger Feder. Die Schrift oder Zeichnung trocknet auf dem Papier so schnell ab, wie wenn es mit gewöhnlicher Tinte geschrieben wäre; man benützt zum Vervielfältigen weder Copirpresse noch präparirtes Papier, sondern legt das Manuscript auf die Massa, streicht mit der flachen Hand darüber und die Schrift saugt sich momentan in die Massa ein, nach einer Minute entfernt man das Manuscript und legt reine Papiere successive auf und streicht mit der flachen Hand sanft darüber, und die Copie ist fertig. So kann man je nach Geschwindigkeit des Copisten, binnen 15 Minuten 60—80 reine, gute und leseliche Exemplare vervielfältigen.

Nach Beendigung der Copie muss die Schrift von der Massa mit lauwarmen Wasser und Schwamm sofort abgewischt werden, wodurch der „Mercur“ zur Aufnahme und Abgabe einer neuen Arbeit fähig ist.

Sollten mehr als 60—80 Copien benützt werden, kann man das bereits benutzte Original neuerdings auf die Massa auflegen und mit Leichtigkeit noch 15—20 Copien vervielfältigen.

Das Original-Schriftstück oder Zeichnung, welches man zu vervielfältigen beabsichtigt, ist selbst nach Monaten copirbar.

Grösse und Preis der Vervielfältigungs-Apparate

	A	B	C	D	E
Mass	16:25	25:32	28:41	32:48	41:50 centimeter
Preis fl. ö. W.	2.50	5.50	7.—	9.—	12.— per Stück.

Verpackung zum selbst Kostenpreise. Elegante Holz-Chatouillen zum „Mercur“ billigst.
Tinten in diversen Farben per Flasche 40 kr. — Schwämme von 10 kr. aufwärts.

Auch bin ich in der Lage, alle beliebigen Formate des „Mercur“ in einem Zeitraum von 4—5 Tagen zu den billigsten Preisen herzustellen. —

Den „Mercur“ versende ich nur gegen Nachnahme oder vorherige Einsendung des Betrages.

Ich kann Ihnen schliesslich den „Mercur“ als unübertrefflichsten und billigsten Vervielfältigungs-Apparat bestens empfehlen, und bitte mich mit Ihren werthen Aufträgen zu beehren und wenn möglich auch weiter zu empfehlen.

Hochachtungsvoll

Jos. Mederschitzky.

Slika 9.: Reklama za „Mercur“ HR-DAOS 476, kutija 2146

U ožujku 1919. godine novine *Die Drau* otisnute plošnim tiskom

Sažetak

Novine *Die Drau* osnovane su u srpnju 1868. godine i izdavane su u Osijeku. U zaglavlju, uz naslov na njemačkom jeziku, piše da je to *organ* za politiku i narodno gospodarstvo. U istraživanju je posebna pozornost posvećena prikazima novih političkih i gospodarskih prilika na početku djelovanja nove države, Kraljevine SHS, u prvoj polovici 1919. godine. U radu se analiziraju postupci nove vojne komande i uvođenje cenzure tiska. Istovremeno zbog štrajka tiskarskih radnika dolazi do prekida izlaženja osječkih novina na hrvatskom i njemačkom jeziku. Tijekom četiri tjedna uredništvo početkom ožujka 1919. godine izdaje šest brojeva *Die Drau*. Koristeći se plošnim tiskom kako bi javnosti prenijeli važne događaje u Beogradu, nastoje obavljati svoju osnovnu zadaću prenošenja vijesti i događaja u Osijeku i izvan njega.

Im März 1919 wurde die Zeitung „Die Drau“ im Flachdruck gedruckt

Zusammenfassung

Die Zeitung *Die Drau* wurde im Juli 1868 gegründet und in Osijek herausgegeben. In der Kopfzeile steht, neben dem Titel in deutscher Sprache, das sei ein Organ für Politik und Volkswirtschaft. In der Forschung wurde den Darstellungen neuen politischen und wirtschaftlichen Zuständen zu Beginn der Wirkung des neuen Staates, des Königreiches der Serben, Kroaten und Slowenen, in der ersten Hälfte des Jahres 1919, eine besondere Aufmerksamkeit gewidmet. In der Arbeit werden die Verfahren des neuen Militärkommandos und die Einführung der Pressezensur analysiert. Gleichzeitig kommt es wegen des Streiks der Druckereiarbeitern zur Unterbrechung des Erscheinens der osijeker Zeitungen in kroatischer und deutscher Sprache. Innerhalb von vier Wochen gibt die Redaktion Anfang März 1919 sechs Nummern der Zeitung *Die Drau* heraus. Den Flachdruck nutzend, um der Öffentlichkeit wichtige Ereignisse in Belgrad zu vermitteln, bemühen sie sich, ihrer Grundaufgabe der Übertragung von Nachrichten und Ereignissen in Osijek und außerhalb gerecht zu werden.

Krešimir Belošević, ing. TPH
Ulica Sveti Duh 130
10 000 Zagreb
kresimirbelosevic@yahoo.co.uk

UDK: 613.261(091)
Prethodno priopćenje
Prihvaćeno: 08.10.2025.

Dvije knjižice austrijskoga svećenika Johanna Udea u hrvatskom prijevodu

U ovom radu predstaviti će se dio vegetarijanske literature koju je napisao austrijski svećenik, prof. dr. Johann Ude, a prevedena je na hrvatski jezik. Ude se je tijekom svog znanstvenog djelovanja bavio mnogim temama, a s obzirom da je bio vegetarijanac pisao je i na ovu temu. Autor je više knjiga, a neke su prevedene na druge jezike. Od nekoliko njegovih knjiga koje su prevedene u Hrvatskoj početkom XX. stoljeća tri se bave vegetarijanstvom. Tiskane su mu dvije knjige: Dolaze li bolesti od dragoga Boga? i Kršćanska askeza i prirodna hrana, a rukopis pod naslovom Kršćanska askeza i vegetarizam prošao je cenzuru. Ova vegetarijanska literatura proučavana je i u zagrebačkom Vegetarskom društvu.

Ključne riječi: Johann Ude, vegetarijanska literatura, hrvatski prijevodi, „Dolaze li bolesti od dragoga Boga?“, „Kršćanska askeza i prirodna hrana“

Nastavljajući istraživanje povijesti vegetarijanstva u Hrvatskoj, u ovom radu analizirat ću, povodom 60. obljetnice smrti austrijskog svećenika prof. dr. Johanna Udea, prijevode na hrvatski nekih njegovih radova na temu vegetarijanstva.¹ U istraživanju sam koristio građu koja se čuva u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, Nadbiskupijskom arhivu u Zagrebu, Državnom arhivu u Zagrebu, kao i katalog Austrijske nacionalne knjižnice u Beču, te sam kontaktirao Sveučilište u Grazu, u čijoj se Sveučilišnoj knjižnici nalazi i Arhiv Johanna Udea.²

Ovaj teolog, znanstvenik, višestruki doktor znanosti i vegetarijanac proučavao je različite teme, te je objavio mnoge publikacije. Dio je preveden i na hrvatski jezik, a prijevodi njegovih djela na hrvatski tiskani su u Austriji, Sloveniji i Hrvatskoj. Dva od naslova prevedenih na hrvatski bave se temom vegetarijanstva.³ Na prijevode radova austrijskog svećenika i znanstvenika Johanna Udea naišao sam u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Austrijske knjižnice u svojim katalozima, prema dostupnim podacima, nemaju hrvatske prijevode, a u raznim hrvatskim knjižnicama nalaze se originalna i prevedena izdanja. Tako se ona čuvaju, primjerice, i u knjižnici franjevačkog samostana sv. Filipa i Jakova u Vukovaru.

Na početku samo kratki biografski podaci o Johannu Udeu.⁴ Ude je rođen 28. veljače 1874. godine u obitelji učitelja Petera i njegove supruge Hedwig kao drugo od desetero djece u koruškom mjestu Sankt Kanzian am Klopeiner See, a umro je 7. srpnja 1965. godine u štajerskom mjestu Grundlsee. Školovao se u Grazu i Rimu, gdje je 1900. godine zaređen za svećenika Rimokatoličke crkve. Uz to što je bio rimokatolički svećenik, Johann Ude bio je teolog, ekonomist, mirotvorac, prirodosnanstvenik, zdravstveni reformator i vegetarijanac, te borac protiv testiranja na životinjama i nuklearnih programa. Godine 1907. spominje se kao doktor filozofije,

Slika 1.: Portret prof. ddr. Johanna Udea (28. veljače 1874., Sankt Kanzian am Klopeiner See – 7. srpnja 1965., Grundlsee) prema <https://oecv.at/biolex/Detail/11409607> (Pristupljeno 1. listopada 2025.)

¹ O Johannu Udeu i njegovom doprinosu hrvatskoj vegetarijanskoj povijesti više vidi u Belošević, Krešimir, „Austrijski svećenik prof. dr. Johann Ude (nesuđeni nobelovac) i njegov doprinos teoriji vegetarijanstva u Hrvatskoj“, *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice = VDG Jahrbuch* 20, Osijek 2013., 125 – 154

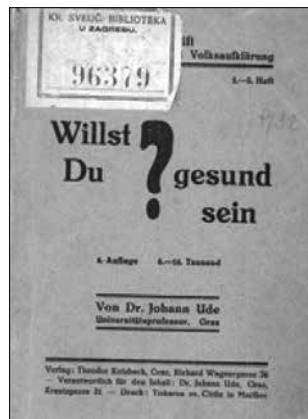
² Usp. https://unipub.uni-graz.at/obvugrnachl_sam_ude (Pristupljeno 15. rujna 2025.).

³ Hrvatska izdanja popisana su u Rogulja, Petar (ur.), *Grada za hrvatsku retrospektivnu bibliografiju knjiga 1835 – 1940*, knjiga 23, Tom – Ve, Zagreb 1998., 97 – 98, redni broj 59554 – 59559.

⁴ Kraću biografiju Johanna Udea vidi u enciklopedijskoj odrednici „Ude Johannes“, u: Rudolf Vierhaus (ur.), *Deutsche Biografische Enzyklopädie*, München, K. G. Saur, 2005. – 2008., svezak 10, Thies – Zymalkowski, str. 147.

teologije i zoologije. Znanstvenu karijeru nastavlja na Sveučilištu u Grazu, gdje djeluje kao profesor od 1910. do 1936. godine, a postiže i četvrti doktorat, onaj iz političkih znanosti. Iza njega je ostalo preko 140 djela različite tematike.⁵

Na hrvatski su prevedena njegova djela koja obrađuju teme: bolest, hranu i ples. U ovom radu ukratko ćemo predstaviti dvije knjižice koje su izdane u Zagrebu, *Dolaze li bolesti od dragoga Boga?* i *Kršćanska askeza i prirodna hrana*, koje, prema dosadašnjim istraživanjima, predstavljaju prve u obliku knjižica tiskane prijevode njegovih djela na hrvatski jezik. Sadržaj ovih knjižica prevedena su poglavlja iz Udeove knjige *Willst du gesund sein?*⁶

Slika 2.: Naslovnica knjige Johanna Udea, *Willst Du gesund sein?*, Graz, 1928. (?)

Knjižica *Dolaze li bolesti od dragoga Boga?*

Ova knjižica objavljena je više puta u hrvatskom prijevodu.⁷ Primjerak koji ću ovdje predstaviti tiskan je u izdanju Hrvatske katoličke ženske sveze 1926. godine. Johann Ude napisao je ovaj tekst nakon što je proučio brošuru Gebharda Wochnera *Wer so lebt, wird nie krank* (Tko ovako živi, neće nikada oboljeti!).⁸ Sadržaj knjižice

⁵ Katalog Austrijske nacionalne knjižnice navodi preko 140 naslova iz pera Johanna Udea, više vidi na https://search.onb.ac.at/primo-explorer/search?institution=43ACC_ONB&vid=ONB&tab=default_tab&search_scope=ONB_gesamtbestand&mode=basic&displayMode=full&bulkSize=10&highlight=true&dum=true&displayField=all&query=any,contains,johannes%20ude (Pristupljeno 8. rujna 2025.). Ovdje se nalaze radovi na njemačkom jeziku, dio korespondencije i sitnog tiska.

⁶ U Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu čuva se i primjerak četvrtog izdanja knjižice *Willst du gesund sein?* iz 1928. godine (?), izdavač Theodor Kotzeck, Graz, tisak Tiskarna sv. Cirila, Maribor pod signaturom 96.379. Prevedena su 1 i 3 poglavlje.

Sadržaj knjižice podijeljen je u 5 poglavlja:

1. Woher die Krankheiten?
2. Die christliche Askese
3. Christliche Askese und natürliche Ernährung
4. Christliche Askese und Vegetarismus
5. Tempelreinigung und Tempelweihe

U slobodnom prijevodu na hrvatski jezik naslovi poglavlja glase:

1. Odakle dolaze bolesti?
2. Kršćanski asketizam
3. Kršćanski asketizam i prirodna prehrana
4. Kršćanski asketizam i vegetarijanstvo
5. Čišćenje i posvećenje hrama

⁷ Knjižica *Dolaze li bolesti od dragoga Boga?* tiskana je u više naklada u Grazu, Mariboru, Osijeku na 16 stranica. Objavljena je u izdanju Hrvatske katoličke ženske sveze i u privatnoj nakladi Božidara Kocbeka.

⁸ Ude, Ivan, *Dolaze li bolesti od dragoga Boga?, Ozbiljna riječ svima, koji hoće da budu i ostaju zdravi*, Zagreb, 1926., Knjižnica za pučko čudoređe i pučku prosvjetu, sv. 1, izdaje i uređuje: Hrvatska katolička ženska sveza Zagreb, tisak Prva hrvatska dionička tiskara u Osijeku, 16. Prema podacima iz Rogulja, *Građa za hrvatsku*,

Dolaze li bolesti od dragoga Boga? podijeljen je u 8 poglavlja koja obrađuju razne teme o zdravlju, bolesti, askezi, vegetarijanskom načinu života.⁹

Ude započinje riječima „Zdravlje je jedno od najvećih zemaljskih dobara. Sa svim žilicama srca svoga hlepi čovjek za zdravljem. Nitko ne će da bude bolestan. Da sačuvamo i učvrstimo zdravlje, za tim treba da ozbiljno težimo, ta i vjera zaštićuje zdravlje.“¹⁰ U nastavku o bolesti piše da je bolest „...samo posljedica kriva i nenaravna načina života, ili vlastita ili roditelja i praroditelja. Zdravlje je naprotiv plod točnog pokoravanja naravnim zakonima, rezultat je neprestana nadvladavanja naših strasti.“¹¹ iz čega vidimo da je smatrao da je odgovornost za zdravlje na pojedincu. U petom poglavlju pod naslovom „Što je naravno? Vegetarski način života. Post.“¹² Ude promišlja o ulozi liječnika i svećenika i piše „Liječništvo i vjera dakle nijesu međusobno oprečni i ne smiju da stoje u međusobnoj opreci, nego moraju da budu u međusobnom skladu, ako hoće čovjek da uživa potpuno zdravlje.“¹³

U svojoj knjižici Ude ukazuje na problem prekomjerne upotrebe životinjskih bjelančevina u prehrani, te naglašava „I liječnik bi i svećenik trebali prije svega da znadu, da prenatovarivanje tijela životinjskom bjelančevinom, t. j. mesom, jajim i sirom, čini tijelo pohotnim, i da spolni nagon na zastrašivi način pobuđuje, a osim toga i kod postanka većine bolesti sudjeluje. Liječnik i svećenik trebali bi dakle da zastupaju vegetarizam, strogi post. Ali kako da to čine, kada sami nemaju nikakova razumijevanja za vegetarski način života? Liječnik i svećenik, ali i svaki pojedini čovjek

Slika 3.: Naslovnica knjižice Ivana Udea *Dolaze li bolesti od dragoga Boga? Ozbiljna riječ svima, koji hoće da budu i ostaju zdravi.*, Osijek 1926.

str. 97, red. br. 59555 originalni naslov je *Woher die Krankheiten?* što je I. poglavlje knjižice *Willst du gesund sein?* (*Želite li biti zdravi?*).

⁹ Knjižica *Dolaze li bolesti od dragoga Boga?*, *Ozbiljna riječ svima, koji hoće da budu i ostaju zdravi* sastoji se od poglavlja:

1. Veliko blago zdravlja
2. Bolest kao posljedica kršenja prirodnih zakona
3. Zdravlje i askeza
4. Zdravlje i ćudorednovjerski život
5. Što je naravno? Vegetarski način života. Post.
6. Vegetarski način života i kršćanska crkva.
7. Obnova prehrane pomoću obnove duše. Pokušaj.
8. Natrag vegetarstvu!

¹⁰ Ude, *Dolaze li*, 1.

¹¹ Ude, *Dolaze li*, 4.

¹² Ude, *Dolaze li*, 6.

¹³ Ude, *Dolaze li*, 7.

– ni reformatori života ne bi smjeli da budu posljednji – svi bi trebali da znadu, da današnji način života, koji je udešen za prehranu mesom i životinjskim proizvodima, sa nekom stanovitom nutarnjom, fiziološkom nuždom zahtijeva narkotičnih otrova, da se ukinu opet loše posljedice od uživanja mesa.¹⁴ U istom poglavlju Ude zaključuje „Dakle bolesti ne šalje Bog; bolesti ne dolaze od dragog Boga, nego ljudi su bolesni, jer svoje tijelo prenatrpavaju mesom, jajima i sirom, to jest životinjskom bjelančevinom. I jer to čine, i još mnogo prehrambenih ludorija skrive, posizu za alkoholom, duhanom, kavom i t. d. I tako uništavaju svoje zdravlje. Ljudi dakle sami sebe sasvim sustavno prave bolesnima. Oni toliko jedu i piju, da radi svoga kriva načina prehrane, radi neumjerenosti u jelu i pilu moraju oboljeti.“¹⁵

Istražujući povijesnu vezu kršćanske crkve i vegetarijanskog načina života, čiju dubinsku bliskost na više mjesta naglašava, Ude se osvrće na iskustvene vrijednosti posta i ističe „Kolike li velike mudrosti ima, promatramo li to već samo čisto sa prirodnozdravstvenog stanovišta, u naredbi naše crkve, da postimo 40 dana pa da se za to vrijeme samo jedamput na dan do sita najedemo, a da se suzdržimo od mesa i od svega toga, što od životinje potječe. Doduše, tako je to bilo jedamput u prvo doba kršćanstva. A što mi naprotiv posnih propisa imademo, nije više pravi post, koji bi bio i za naše zdravlje koristan. Ako se današnji ljudi, koji pate od sprečavane izmjene stanića u tijelu i radi toga boluju, žele opet oporavit i osvježiti, trebali bi da odrešito prekinu sa svim navikama današnjeg kuhinjskog umijeća, morali bi da sa svoga jelovnika prije svega izbrišu mesnatu hranu, morali bi općenito manje da jedu i opet da nauče pravo postiti, dakle vegetarski živjeti. Ljudi bi se trebali da povrate onoj vrsti hrane, koju im godina već prema godišnjim dobama pruža u žitaricama, povrću, bobama i plodovima.“¹⁶ Nakon što govori o tisućama koji žive prirodno i koji su tako stekli i pospješili svoje zdravlje, Ude naglašava: „Treba da upozorim samo na mnoge tisuće svetaca naše crkve, koji su se uvijek postom opet očistili i čija se hrana sastojala isključivo iz korijena i bilja, vode i kruha i plodova. Time su i svoje strasti najuspješnije ukrotili i podredili ćudorednom zakonu. Postom i jednostavnim vegetarskim načinom života pretvorili su se u muževe i žene molitve, i živjeli su čisto i sveto. I obrnuto: molitva i njihov čisti život osposobio ih je za sve veća djela posta i odricanja.“¹⁷ Ude potom navodi primjere više svetaca, sv. Benedikta, sv. Franju Asiškoga, sv. Dominika, sv. Klare, a posebno ističe korisnost vegetarijanskog načina života koji su prepoznali redovnici reda sv. Franje Paulskoga. Ovaj crkveni redovnički red uz osnovna tri zavjeta: čistoća, poslušnost i siromaštvo u svoja pravila ugradio je i četvrti zavjet kojim

¹⁴ Ude, *Dolaze li*, 8.

¹⁵ Ude, *Dolaze li*, 9.

¹⁶ Ude, *Dolaze li*, 9 - 10.

¹⁷ Ude, *Dolaze li*, 10.

se obavezuju „da ne će uživati niti mesa, niti jaja, niti mlijeka niti maslaca, niti sira.“¹⁸ Današnjim znanstvenim rječnikom to je veganska prehrana.¹⁹

Kao pomoć u savladavanju raznih zdravstvenih tegoba Ude preporučuje vegetarijanski način života jer je to „prirodni način života, koji nam, ukoliko je to kod smrtnih ljudi uopće moguće, zajamčuje zdravlje. Vegetarski je način života uspješna obrana protiv bolesti. Dakako ne smije nitko, tko se možda kroz godine i godine držao modernog, krivog načina prehranjivanja, sebi utvarati, da će moći od danas na sutra oživotvoriti od Boga ljudima dani red prehranjivanja. To bi bilo i iz fizioloških razloga čisto nemoguće. Tek pomalo, od stepena do stepena dugogodišnjim privikavanjem i jakom voljom, u vezi sa postom, može se čovjek da približi ovom idealu.“²⁰

Ova knjižica predstavlja uvod u knjižicu *Kršćanska askeza i prirodna hrana*.

Knjižica *Kršćanska askeza i prirodna hrana*

Drugi naslov u Knjižnici za pučko čudoređe i pučku prosvjetu je Udeova knjižica *Kršćanska askeza i prirodna hrana*.²¹ Ude kao svećenik u njoj povezuje kršćanski način života, napose kršćansku askezu i način prehrane, naglašavajući potrebu da se čovjek hrani umjereno i na vegetarijanski način.²² Na 15 stranica Ude daje savjete te započinje tekst riječima „Kršćanska askeza ide za tim, da čovjeka svega podredi Bogu. Nije to

¹⁸ Ude, *Dolaze li*, 10-11.

¹⁹ Vrste vegetarijanstva opisane u novijim znanstvenim radovima su:

1. Lakto – ovo - vegetarijanska prehrana – uključuje mliječne proizvode i jaja, ali isključuje meso i ribu.
2. Lakto - vegetarijanska prehrana – uključuje mliječne proizvode, ali ne i jaja, meso ili ribu.
3. Ovo - vegetarijanska prehrana – uključuje jaja, ali ne i mliječne proizvode, meso ili ribu.
4. Veganska prehrana – potpuno isključuje sve proizvode životinjskog podrijetla. Podskupine veganske prehrane:
 - Cjelovita veganska prehrana, koja se temelji na konzumaciji neprerađenih biljnih namirnica.
 - Cjelovita veganska prehrana s niskim udjelom masti, koja isključuje procesiranu hranu i hranu s visokim udjelom masti
 - Sirova veganska prehrana, koja isključuje svu termički obrađenu hranu

Uz ovdje navedene osnovne vrste vegetarijanstva u znanstvenim radovima koristi se i pojam semi – vegetarijanska prehrana u kojoj se povremeno konzumira meso ili riba.

Vrste semi – vegetarijanstva:

- Pesketarijanci – uz namirnice biljnog podrijetla konzumiraju i ribu.
- Polovegetarijanci – uz namirnice biljnog podrijetla povremeno jedu i perad.

Posebna vrsta prehrane je fleksiterijanstvo u kojem se uz biljnu hranu povremeno konzumiraju manje količine mesa i ribe. Više vidi u Perinović, Sara, *Održiva prehrana i zdravlje: uloga vegetarijanske prehrane u prevenciji kardiovaskularnih bolesti*, završni rad, Prehrambeno – biotehnološki fakultet, Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2025., 4.

²⁰ Ude, *Dolaze li*, 15.

²¹ Ude, Johann, *Kršćanska askeza i prirodna hrana*, Zagreb, 1926., Knjižnica za pučko čudoređe i pučku prosvjetu sv. 2, izdaje i uređuje: Hrvatska katolička ženska sveza Zagreb, tisak Tiskara Merkantile. Ova knjižica prijevod je Udeovog naslova *Christliche Askese und natürliche Ernährung*, a prema podacima iz podacima iz Rogulja, *Građa za hrvatsku*, str. 97, red. br. 59554 to je III. poglavlje knjižice *Willst du gesund sein?*

²² Askeza u kršćanstvu temelji se na Novom zavjetu i nastoji pomoći čovjeku da savršenije živi. O askezi više vidi enciklopedijskoj odrednici „Askeza“, u Brozović, Dalibor (gl. ur.), *Hrvatska enciklopedija*, Zagreb 1999., Leksikografski zavod Miroslav Krleža, svezak 1, A – Bd, 408.

tako lako, jer razne vanjske zapreke – naš okoliš, razna lica i stvari – odvrćaju čovjeka od toga.²³

Ude promišlja o njezi ljudskog organizma. Za kvalitetno življenje čovjek treba pravilno organizirati: prehranu i predmete odjeće i obuće, stambeni prostor te vrijeme koje posvećuje oporavku.²⁴ Naglašava da bi čovjek trebao biti umjeren u svemu, jer uzimajući premalo hrane oslabiti će tijelo, te će ono biti podložnije bolestima.²⁵ Cilj kršćanske askeze opisao je narodnom poslovicom „ut mens sana in corpore sano – u zdravu je tijelu zdrav duh“, duh snažan i sposoban za rad.²⁶

Johann Ude naglašava „Želi li kršćanski asketa da pronađe pravi način hranjenja, t. j. želi li da zna, što i koliko treba da jede, zatim koliko puta treba da jede, kada i kako treba da posti (izuzev po crkvi propisani post), naučit će ga to znanost – t. j. nauka o hranjenju – i iskustvo. On treba da zna, što biva sa hranom, kad se ona kuha, peče, prži ili na drugi način umjetno priugotavlja (rafinira, melje, i t. d.) A žalosna je pojava, da veoma malo ljudi i među t. zv. obrazovanim – poznaje fiziologiju prehrane i kemiju hrane. Kad bi tačno poznavali mudre uredbe Stvoritelja u tome pogledu, klonuli bi se mnogih greški i nerazboritosti, što se počinjaju u tome. Kršćanski je asketa dužan da bude u tome dobro poučen.“²⁷ Nadalje prof. Ude tumači dnevne potrebe čovjeka za energijom, ukazujući na štetnost prerađene hrane, te piše „Kuhanjem mijenja se i sprečava čitav prirodni životni proces, jer se utjecajem vatre, dakle vrućinom žive energije u hrani umrtvljuju, a organski njeni spojevi mijenjaju i tako hranjive tvari uništavaju. Uživamo li hranu u svježem stanju, spriječit ćemo i one procese vrienja i truleži, što nastaju u nama od kuhane hrane, i što terete naš organizam, a krv nam napunjavu i kvare otrovnim plinovima, što je uzrokom najrazličitijim bolestima. Da organizam može dobro da vrši sve svoje životne djelatnosti, i da proizvodi nužnu snagu i toplinu, potrebne su mu prosječno na dan ove količine potrebnih životnih tvari: ugljičnih hidrata do 270 g, masti 45 g, bjelancevine 30 g, hranjivih soli 15 g i oko 2 l vode. Ovu ćemo količinu tvari dobiti ako uživamo

Slika 4.: Naslovnica Johann Ude, *Kršćanska askeza i prirodna hrana* Ozbiljna riječ svima, koji hoće da budu i ostaju zdravi., Zagreb 1926.

²³ Ude, *Kršćanska askeza*, 1.

²⁴ Ude, *Kršćanska askeza*, 2.

²⁵ Ude, *Kršćanska askeza*, 3.

²⁶ Ude, *Kršćanska askeza*, 2.

²⁷ Ude, *Kršćanska askeza*, 5.

dnevno 300 – 400 g žita, 180 – 240 g oraha, 1200 – 1500 g voća i povrća (svježega).²⁸ Ovo Udeovo mišljenje prihvaćeno je i danas u znanosti. Pravilnom prehranom čovjek u organizam unosi bjelančevine, masnoće, ugljikohidrate, mineralne tvari i vitamine. Bjelančevine su najvažniji sastojak svake stanice u čovječjem organizmu. One su mu potrebne za izgradnju mišića, krvi, kože, kose, noktiju, unutrašnjih organa. Nalaze se u hrani biljnog i životinjskog podrijetla. Prema prof. Udeu „Svu bjelančevinu, što je čovjek treba, može da dobije iz različite bilinske hrane.“²⁹ te zaključuje „Sve naše porodice treba da spoznaju važnost svježe (žive) organske naročito bilinske hrane, koja nije procesom kuhanja iskvarena, i da načelno prihvate ovaj način hranjenja.“³⁰ Na posljednjim stranicama ove knjižice Ude ističe da se treba hraniti na prirodni način. Svjestan je da to nije jednostavno te nastavlja „... pridonositi žrtve jedino je od bitnih obilježja kršćanske askeze, jer ona ima da izravna protivnost između pohlepne putenosti i etičnoga htijenja. Dati Bogu što je Božije, a prirodi što je njezino, dakle (u koliko se to tiče prehrane) konstantno izlučiti sve, što je neprirodne – ovo je jedna od glavnih ali i najtežih zadaća kršćanske askeze u ovo moderno doba. Jer goleme su predrasude, koje vladaju protiv razboritoga, prirodnoga hranjenja.“³¹

Na kraju ove knjižice izdavač najavljuje slijedeću brošuru u kojoj bi trebala biti obrađena tema „...vegetarski način života u okviru kršćanske askeze.“, te piše „...da je kao uvod u ovu raspravu izašla brošurica: „Dolaze li bolesti od Boga.“³²

Ova i druge knjižice koje su objavljene u Knjižnica za pučko ćudoređe i pučku prosvjetu prodavale su se, a dio dobiti preusmjeren je u korist doma za zapuštenu djecu.³³

Prihvatanje djela prof. Udea u Hrvatskoj

Vegetarijanska literatura prof. Udea proučavala se u zagrebačkom Vegetarskom društvu. Član Vegetarskog društva Bruno Herzl darovao je društvu knjižicu *Kršćanska askeza i prirodna hrana* 1933. godine.³⁴ Početkom studenog iste godine predavanje, pred 40 slušatelja, na temu ove Udeove knjižice imao je predsjednik Vegetarskog društva dr. Ivo Hengster.³⁵

²⁸ Ude, *Kršćanska askeza*, 8 – 9.

²⁹ Ude, *Kršćanska askeza*, 12.

³⁰ Ude, *Kršćanska askeza*, 13.

³¹ Ude, *Kršćanska askeza*, 14.

³² Ude, *Kršćanska askeza*, 14.

³³ Ude, *Kršćanska askeza*, naslovna stranica.

³⁴ Više vidi u arhivskom fondu Hrvatsko Vegetarsko Društvo, sig. 1, Zapisnik odborske sjednice Vegetarskog Društva od 3. kolovoza 1933. godine.

³⁵ Više vidi u fond HVD, sig. 1, Zapisnik odborske sjednice Vegetarskog Društva od 13. studenoga 1933. godine, i fond HVD, sig. 2, Zapisnik VII redovne glavne skupštine Vegetarskog društva u Zagrebu od 26. travnja 1934. godine.

Izdavač prijevoda radova Johanna Udea Hrvatska katolička ženska sveza prije tiskanja knjižica tražila je mišljenje Nadbiskupijskog duhovnog stola u Zagrebu. Cenzor svećenik dr. Rudolf Vimer pročitao je prijevode Udeovih radova i dao povoljno mišljenje.³⁶

Osim za tiskanje prijevoda navedenih Udeovih djela, Duhovna oblast nadbiskupije zagrebačke izdala je odobrenje i za tiskanje knjižice *Kršćanska askeza i prirodna hrana* 21. travnja 1926. godine.³⁷ Prijevod Udeovog rada *Kršćanska askeza i vegetarizam* također je pročitao od cenzora Vimera i dobio je povoljno mišljenje. Prema dosadašnjim istraživanjima, ne možemo sa sigurnošću tvrditi da je ovaj naslov tiskan. Postoji mogućnost da je tekst tiskan, ali nije opisan u hrvatskim bibliografskim priručnicima. U dostupnim priručnicima nalazi se podatak da je kao 6. svezak Knjižnice za pučko čudoređe i pučku prosvjetu objavljen Udeov naslov *Ples i plesanje*.³⁸

Zaključak:

Austrijski svećenik i znanstvenik prof. dr. Johann Ude napisao je tijekom svog plodnog života mnogobrojne radove na razne teme. Uz teološke, ekonomske i druge teme, kao vegetarijanac piše i o vegetarijanstvu. Njegovi tekstovi koji se bave ovom tematikom djelomično su prevedeni na hrvatski jezik i tiskani su tijekom dvadesetih godina XX. stoljeća. Svojim tekstovima: *Dolaze li bolesti od dragoga Boga?* i *Kršćanska askeza i prirodna hrana* pridonio je vegetarijanskoj literaturi koja pomaže tadašnjim zagrebačkim vegetarijancima da spoznaju i učvrste stavove o prehranbenim navikama. U radovima je povezao vjeru i rezultate znanstvenih istraživanja ističući da treba umjereno i vegetarijanski živjeti.

Arhivska građa:

Državni arhiv u Zagrebu, arhivski fond Hrvatsko vegetarsko društvo

Nadbiskupijski arhiv u Zagrebu, arhivski fond Nadbiskupijski duhovni stol

Literatura:

Butorac, Josip, 1989., *Katolički dnevnik „Hrvatska straža“ 1929. – 1941.* (Drugi dio), Croatica Christiana periodica, god. 13, br. 24, Zagreb, 149 – 150

³⁶ Mišljenje cenzora Rudolfa Vimera o knjižici *Kršćanska askeza i prirodna hrana* nalazi se u Nadbiskupijskom arhivu u Zagrebu, fond Nadbiskupski duhovni stol, NAZg; NDS, spis 3089/1926. Svećenik Rudolf Vimer (Bjelovar, 21. ožujka 1863. – Zagreb, 28. listopada 1933.), prema nekim istraživačima najuččeniji svećenik Zagrebačke nadbiskupije s početka XX. stoljeća, cenzor je više Udeovih naslova. O Vimeru više vidi u Kožul Stjepan, *Rudolf Vimer*, Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru 10, Bjelovar 2016., 135 – 151.

³⁷ Ude, *Kršćanska askeza*, 15.

³⁸ Odobrenje cenzora Vimera za knjižicu *Kršćanska askeza i vegetarizam* nalazi se u NAZg; NDS, 3163/1926. Knjižica *Ples i plesanje* opisana je u Rogulja, *Grada za hrvatsku*. knjiga 23, Tom – Ve, Zagreb 1998., 98, redni broj 59559, poznati primjerak se nalazi u Knjižnici Muzeja Slavonije u Osijeku.

- Kožul, Stjepan, 2016., *Rudolf Vimer*, Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru 10, Bjelovar, 135 – 151
- Perinović, Sara, 2025., *Održiva prehrana i zdravlje: uloga vegetarijanske prehrane u prevenciji kardiovaskularnih bolesti*, završni rad, Prehrambeno – biotehnološki fakultet, Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 4
- Rogulja, Petar (ur.), 1998., *Grada za hrvatsku retrospektivnu bibliografiju knjiga 1835 – 1940*, knjiga 23, Tom – Ve, Zagreb, 97 - 98, redni broj 59554 – 59559
- Ude, dr. Ivan, 1926., *Dolaze li bolesti od dragoga Boga?*, *Ozbiljna riječ svima, koji hoće da budu i ostaju zdravi*, Zagreb, Knjižnica za pučko čudoredje i pučku prosvjetu, sv. 1, izdaje i uređuje: Hrvatska katolička ženska sveza Zagreb, tisak Prva hrvatska dionička tiskara u Osijeku
- Ude, Johann, 1926., *Kršćanska askeza i prirodna hrana*, Zagreb, Knjižnica za pučko čudoredje i pučku prosvjetu sv. 2, izdaje i uređuje: Hrvatska katolička ženska sveza Zagreb, tisak Tiskara Merkantile
- Ude, Johann, 1928. (?), *Willst du gesund sein?* (*Želite li biti zdravi?*) izdanje Theodor Kotzeck, Graz, tisak Tiskarna sv. Cirila, Maribor
- “Ude Johannes”, u: Rudolf Vierhaus (ur.), *Deutsche Biografische Enzyklopädie*, München, K. G. Saur, svezak 10, Thies – Zymalkowski, str. 147

Dvije knjižice austrijskoga svećenika Johanna Udea u hrvatskom prijevodu

Sažetak

Doprinos austrijskog svećenika Johanna Udea vegetarijanskoj literaturi u Hrvatskoj tema je ovog rada. Ude je tijekom svog plodnog života napisao mnogobrojne radove različite tematike, a uz teološke, ekonomske i druge teme, kao vegetarijanac, obrađuje i vegetarijanstvo. Vegetarijanski naslovi djelomično su prevedeni na hrvatski jezik i tiskani su u Knjižnici za pučko ćudoređe i prosvjetu u nakladi Hrvatske katoličke ženske sveze tijekom dvadesetih godina XX. stoljeća. Prevedeni i objavljeni naslovi su: *Dolaze li bolesti od dragoga Boga?* i *Kršćanska askeza i prirodna hrana*. U radovima Ude ističe da bolesti najčešće dolaze od neumjerenog načina života, pa smatra da vegetarijanski način života može pridonijeti zdravlju. Uz objavljene Udeove radove preveden je i rad *Kršćanska askeza i vegetarizam*, ali dosadašnja istraživanja nisu pokazala da je rad tiskan. Knjižica *Kršćanska askeza i prirodna hrana* proučavana je u Vegetarskom društvu u Zagrebu, a članovi ovog Društva kontaktirali su s. Udeom vezano za predavanja u Zagrebu. Prijevodi radova prof. Udea značajan su doprinos vegetarijanskoj literaturi u Hrvatskoj.

Zwei Büchlein des österreichischen Pfarrers Johann Ude in kroatischer Übersetzung

Zusammenfassung

Der Beitrag des österreichischen Pfarrers Johann Ude zur vegetarischen Literatur in Kroatien ist das Thema dieser Arbeit. Ude schrieb im Laufe seines fruchtbaren Lebens zahlreiche Arbeiten mit verschiedener Thematik, neben theologischen, wirtschaftlichen und anderen Themen bearbeitet er als Vegetarier auch das Thema des Vegetarismus. Vegetarische Titel wurden teilweise in kroatische Sprache übersetzt und in der Bücherei für bürgerliche Moral und Bildungswesen im Verlag des Kroatischen katholischen Frauenverbandes im Laufe der zwanziger Jahre des XX. Jahrhunderts gedruckt. Übersetzte und veröffentlichte Titel sind: *Kommen Krankheiten vom lieben Gott?* und *Christliche Askese und natürliche Nahrung*. In seinen Arbeiten betont Ude, dass Krankheiten meistens von maßloser Lebensweise kommen, so findet er, die vegetarische Lebensweise kann der Gesundheit beitragen. Außer den veröffentlichten Werken von Ude wurde auch die Arbeit *Christliche Askese und Vegetarismus* übersetzt, aber bisherige Forschungen bezeugten nicht, dass die Arbeit gedruckt wurde. Das Büchlein *Christliche Askese und natürliche Nahrung* wurde bei der Vegetarischen Gesellschaft in Zagreb studiert und die Mitglieder dieser Gesellschaft kontaktierten Ude bezüglich eines Vortrages in Zagreb.

Die Übersetzungen der Arbeiten von Prof. Ude sind ein bedeutender Beitrag zur vegetarischen Literatur in Kroatien.

Valentina Meštrić

Dvor Trakošćan

valentina.trakoscan@gmail.com

UDK: 728.8(497.5Trakošćan)

Prethodno priopćenje

Prihvaćeno: 23.09.2025.

Vinko Kovač

Dvor Trakošćan

vinko.trakoscan@gmail.com

Devetnaestostoljetna obnova Trakošćana¹

Ovaj rad donosi nove spoznaje u vezi devetnaestostoljetne obnove Trakošćana nastale temeljem provedenih konzervatorsko-restauratorskih zahvata u 2024. godini te historiografske analize digitaliziranih, odnosno novo dostupnih, arhivskih izvora različitih provenijencija.

Rezultati su komparirani s dosadašnjim historiografsko-umjetničkim interpretacijama fenomena obnove, čime je stvoren temelj za njihovu nadogradnju u pogledu evaluacije kvalitete korištenog materijala te financijskih izdataka, odnosno osporavanje kao što je slučaj s „izgradnjom“ jezera te prvotnom prostornom konceptualizacijom dvorca Trakošćana u 1860-im godinama.

Ključne riječi: Trakošćan, obnova, Juraj Drašković, tapete

¹ Ovaj rad je nastao temeljem izlaganja *Romantičarska obnova Trakošćana. Habsburški duh u središtu Zagorja* na 32. Međunarodnom znanstvenom skupu „Nijemci i Austrijanci u hrvatskom kulturnom krugu”.

Uvodna razmatranja

Obnova Trakošćana u drugoj polovici devetnaestog stoljeća predstavlja ključni moment (dis)kontinuiteta funkcionalne namjene dvorca u kojem se očituje ambivalentnost političkih, društvenih i kulturnih konstelacija te procesa koji će naknadno oblikovati kolektivno pamćenje. Tim više što je trakošćanska obnova po nekima prvo jasno artikuliran i proveden restauratorski zahvat na ovim prostorima,² čineći i sam proces historiografski relevantnim.³

U ovom radu smo stoga ponudili opširniji uvid u povijesne okolnosti, prvotno stanje po obnovi Trakošćana temeljem novootkrivenih izvora te spoznaja uslijed primijenjene metode konzervatorsko-restauratorskih postupaka. Kako bismo što vjernije rekonstruirali momente vezane za obnovu, ponuđen je interpretativni osvrt individualnog značaja osoba koje su svojim djelovanjem omogućile građevinske zahvate te posljedično stvaranje jednog od najreprezentativnijih kulturnih središta, kako u romantičarskom razdoblju, tako i u suvremenosti.

S teorijsko-metodološke strane gledano, ovaj se rad zasniva na integraciji historiografskih i restauratorskih spoznaja proizašlih iz svakodnevnog rada u muzejskoj instituciji Dvor Trakošćan te analizi dostupnog i/ili netom evidentiranog muzejsko-arhivskog gradiva različite provenijencije – službenih dokumenata, osobnih bilješki, korespondencija, vizualne dokumentacije, kartografskih izvora, a tijekom konzervatorsko-restauratorskih zahvata analizirani su materijali i tehnike korištene u izradi muzejskog inventara koji seže u proučavamo razdoblje.

Opravdanost takvog pristupa očituje se u mogućnosti dubljeg i adekvatnijeg poimanja samog fenomena obnove, iako ne premošćuje najveći spoznajni jaz. Naime, u nedostatku najdragocijenijeg mogućeg izvora – plana/nacrta same obnove i provedenih zahvata – veliki dio tog procesa ostaje obavijen velom tajne. Zbog toga je trenutno istraživanje moguće vezati za važne momente i historijske segmente kulturne politike recepcije Trakošćana temeljem dostupnih izvora te nadograđivati, a u nekim slučajevima osporavati, ranije interpretacije ovog pothvata.

Doduše, valja napomenuti kako je pregled istraženosti trakošćanske prošlosti manjeg obima jer je taj dvorac, zbog svoje dvojne uloge turističkog odredišta i muzejske institucije posljednjih osamdesetak godina, nepravedno ignoriran u recentnim znanstvenim istraživanjima. To će reći da je u posljednjih tridesetak godina, tek nekolicina istraživanja povezano s trakošćanskim podnebljem,⁴ a samo njih par možemo podvesti pod discipline povijesti i/ili povijesti umjetnosti, odnosno u humanističko područje. Konkretno, radovi koji se tek posredno bave Trakošćanom,

² Munk, Zdenka 1953: 120.; Obad-Ščitaroci, Mladen 1989: 131.

³ Kukuljević Sakcinski, Ivan 1887: 53.

⁴ Zastupljeni su radovi iz prirodoslovnih područja.

a koji su objavljeni u relevantnijim časopisima, izašli su iz pera Ivane Peškan, Vesne Pascuttini Jurage⁵; Vrkić Žure⁶ i Ive Mandušić⁷.

Posebno valja izdvojiti Mandušić, koja je svojom doktorskom disertacijom zadužila hrvatsku historiografiju. Tamo je interpretacijski minuciozno predstavila biografske podatke takozvane „prve generacije Draškovića“ u Trakošćanu te ih pozicionirala u širi hrvatski, habsburški i europski kontekst, čime nedvojbeno i krucijalno upotpunjuje raniju historiografsku prazninu, stvarajući ujedno kvalitetni znanstveni temelj za analizu naknadnih pokoljenja obitelji Drašković.⁸

Svi ostali radovi spadaju u stručnu domenu u kojoj se religiozno perpetuiraju spoznaje starijih autora koji su se bavili proučavanjem nekog aspekta trakošćanske problematike, pa ih nećemo zasebno izdvajati, već ćemo uputiti na izvorne istraživače. Na prvom mjestu valja spomenuti radove Vilima Leskoška⁹ i Zdenke Munk¹⁰, koji su najviše zaslužni za osnivanje muzejske ustanove Dvor Trakošćan, dr. sc. Zdenka Baloga¹¹, dugogodišnjeg kustosa Dvora Trakošćan i akademika Mladena Obada Ščitarocija, koji se dominantno bavio problematikom uređenja perivoja hrvatskih dvoraca. Treba spomenuti i tematski broj časopisa *Kaj*, izdan u studenome 1972.,¹² koji je u potpunosti posvećen obitelji Drašković, a gotovo u svim radovima je i Trakošćan dobio prostora. Važne uvide nudi i Izvještaj o konzervatorsko-restauratorskim istraživanjima iz 2001. godine kojima je rukovodio Ivan Srša.¹³

Iz toga proizlazi da humanističko područje vapi za novim radovima koji će preispitati interpretacije prošlog stoljeća te ponuditi nove spoznaje temeljem recentnih istraživanja i/ili zahvata.

Razvoj Trakošćana do devetnaestog stoljeća.

Historijat dvorca Trakošćan ne odstupa od tipičnog razvoja srednjovjekovne utvrde zagorskog podneblja. Pretpostavlja se da su najstariji dijelovi fortifikacije

⁵ Autorice u članku tek u formi crtice spominju Trakošćan i njegovu povijest, a više su fokusirane na simboliku i predaju. Vidi više: Peškan, Ivana i Pascuttini Juraga, Vesna 2010: 211.-215.

⁶ Autorica nastoji spojiti Svetu Emu Kršku i Trakošćan, datirajući vlasništvo u 11. stoljeće temeljem historiografsko-lingvističke analize (ponajviše se oslanja na dvosmislenu etimologiju), s ciljem uspostavljanja vlasničkog kontinuiteta od 11. stoljeća naovamo. U radu su prisutni razvidni interpretacijski propusti te etimološki previdi, zbog kojih zaključke treba uzeti sa zrnom soli, ako ne u potpunosti odbaciti. Vidi više: Vrkić Žura, Slavica 2019.: 121.-138.

⁷ Mandušić Trakošćan spominje u svezi s Jurjem II. Draškovićem, objašnjavajući kako je dvorac došao u posjed obitelji te se fokusira na takozvani *Trakošćanski ljetopis*. Vidi više: Mandušić, Iva 2009: 35., 38., 61.

⁸ Vidi više u disertaciji: Mandušić, Iva 2020.

⁹ Leskošek, Vilim 1962. i Leskošek, Vilim 1984.

¹⁰ Munk, Zdenka 1953: 120.-121.

¹¹ Balog, Zdenko 1988. i Balog, Zdenko 1992.

¹² Taj je broj važan jer su u njemu objavljeni radovi najistaknutijih hrvatskih povjesničara poput Jaroslava Šidaka, Josipa Adamčeka, Bartola Zmajića, Milana Kruheka i drugih.

¹³ Srša, Ivan 2001.

izgrađeni u drugoj polovici trinaestog stoljeća,¹⁴ a njegov prvi toponimski spomen seže u 1334. godinu u okviru popisa župa Zagrebačke biskupije.¹⁵ Prvi pak pouzdani vlasnik poznat je u 1399. godini, kada dvorac prelazi u ruke grofova Celjskih temeljem Žigmundove darovnice.¹⁶

Doduše, Trakošćan, za razliku od drugih hrvatskih dvoraca, slovi kao jedan od najuščuvanijih primjera feudalne arhitekture i prostornog identiteta plemstva zahvaljujući kontinuitetu vlasništva unutar obitelji Drašković.¹⁷ U drugoj polovini 16. stoljeća, uslijed zasluga i položaja Jurja II. Draškovića,¹⁸ dvorac prelazi u trajno obiteljsko naslijeđe,¹⁹ koje će se održati do Drugog svjetskog rata.²⁰ Tokom cijelog tog razdoblja Draškovići su sukladno političkim i gospodarskim interesima, oblikovali svoj identitet oko tog posjeda. Na simboličkom nivou to je učinjeno preko pridjevka „trakošćanski“, koji su isticali i nosili svi Draškovići,²¹ a na pragmatičnom nivou u vidu funkcionalnih promjena povijesno-kulturološke percepcije dvorca.²²

Primjerice, koncem 16. stoljeća, točnije 1592. godine, je dograđena okrugla baterijska kula u duhu renesansnog vojnog graditeljstva, a tijekom prve polovine 17. stoljeća je dodan bedem s ugaonom okruglom baterijskom platformom te manjom polukružnom kulom i ulaznim bastionom s pokretnim mostom, opasavajući tako veliko polukružno dvorište ispred sjeveroistočnog krila jezgre utvrde.²³ Takvo je zdanje, prema navodima starije historiografije, oštećeno u sukobu između Gašpara Draškovića i Nikole VII. Zrinskog, uslijed čega Trakošćan biva napušten te Klenovnik preuzima primat, odnosno postaje sjedište obitelji.²⁴ Tek će u drugoj polovici devetnaestog

¹⁴ Regan, Krešimir i Srednoselec Andreja 2017: 841.

¹⁵ Rački, Franjo 1872: 205.

¹⁶ Šišić, Ferdo 1916: 236–237.

¹⁷ Prije plemićke obitelji Drašković, Trakošćan su držali još i: Ivaniš Korvin, Vitovci te obitelj Gyulay. Vidi više o prijašnjim vlasnicima: Adamček, Josip 1972: 18.–24.

¹⁸ Šišić, Ferdo 1916: 236.–237.

¹⁹ Starija historiografija često navodi da je Gašpar zaslužan za dobivanje Trakošćana (Szabo, Gjuro 1974: 140.), no novija su istraživanja opovrgnula tu tvrdnju. Vidi više Mandušić 2020: 90.

²⁰ Izuzetak je bio period od 1645. do 1651. godine, kada je Nikola VII. Zrinski bio vlasnik Trakošćana, budući da je Gašpar Drašković založio dvorac kao miraz svojoj kćeri Euzebiji Drašković u koju je Nikola bio zaljubljen i koju je nakon višegodišnjeg udvaranja oženio. Vidi više: Varga, Darko 2016: 35.–36.

²¹ Kovač, Vinko 2025: 64.

²² Draškovići su upravljali cjelokupnim takozvanim *trakošćanskim vlastelinstvom* koje se formalno sastojalo od trakošćanskog, kameničkog i klenovničkog dijela. Graničilo je sa Štajerskom i krapinsko-kostelskim vlastelinstvom na zapadu i jugozapadu, lepglavskim pavlinskim posjedima te Belom i Ivancom na jugu te viničkim i maruševčkim vlastelinstvima na sjeveru, odnosno sjeveroistoku. U 18. stoljeću se klenovnički dio izdvojio i postao zasebno vlastelinstvo, a od 1848. godine prestaju formalno postojati vlastelinstva ukidanjem kmetstva, pa Trakošćan postaje obiteljski veleposjed. Vidi više: Reagan, Krešimir i Srednoselec Andreja 2017: 844.

²³ Isto, 843.

²⁴ Kukuljević Sakcinski, Ivan 1856: 236. i Leskošek, Vilim 1984: 22.

stoljeća Juraj VI. Drašković, vođen idejama romantičarskog historicizma, ne samo obnoviti Trakošćan, već mu dati novu namjenu, nepovratno ga transformirajući iz utvrde u rezidencijalni dvorac s reprezentativno uređenim perivojem.

Dosadašnje spoznaje o trakošćanskoj obnovi

Manje je poznato da prve stručne opaske o obnovi Trakošćana pronalazimo već sredinom 1850-ih godina, odnosno za njenog trajanja. Tako Ivan Kukuljević Sakcinski u svojstvu konzervatora za Hrvatsku²⁵ 1856. godine objavljuje svoj *Izvještaj o nekim graditeljskim spomenicima u Hrvatskoj*.²⁶ U njemu je konstatirao da je Juraj Drašković utrošio veliku svotu na obnovu Trakošćana i da bi već tijekom te godine (1856.) mogao doživjeti „uzvišeno zadovoljstvo“ da vidi veličanstveni dvorac u svom starom sjaju i dostojanstvu.²⁷ Dao je osvrt i na stil cjelokupne obnove, napomenuvši kako se radi o obnovi s „[...] pravim umjetničkim osjetom prema planu izrađenom u Grazu“, pa je na mjestu ruševine uskrnuo stari dvorac sa šiljastim gotičkim prozorskim oknima, čvrstim kulama i zupčastim kruništem, okolnim zidinama s puškarnicama, kao i promatračnicom te pokretnim mostom. Sakcinski nakratko donosi presjek unutrašnjost koju krase viteška dvorana s izloženim oklopima i slikama iz srednjeg vijeka, kasetirani stropovi odaja, kao i vrata soba s povijesno kovanim okovom, što evocira posjetitelju staro doba viteštva. Na koncu je dana prognoza da će nakon dovršenja biti ubrojen među najzanimljivije dvorce Habsburške Monarhije.²⁸

Iako poprilično šturi, ovaj izvještaj važan je za poimanje ondašnje kulturne politike obitelji Drašković te može poslužiti za otvaranje pitanja na koja donosimo odgovor u ovom radu.

Prvo, uočljiv je zavidan nivo organizacije koja je rezultirala planiranom izvedbom sukladno modernim austrijskim/srednjoeuropskim standardima, budući da je proces privukao pažnju onodobnih, službeno imenovanih, stručnjaka. Ako se tomu pribroji i spoznaja o najmu gradačkih arhitekata,²⁹ može se uvjerljivom sigurnošću pretpostaviti da je postojao neki oblik planiranja i/ili skiciranja radova prije same izvedbe. Kako su potonji nedostupni, trenutno najsigurniji uvid u kvalitetu izvedenih radova te primijenjenih materijala pružaju preliminarne konzervatorsko-restauratorske analize predmeta korištenih u svojstvu dekoracije tijekom obnove dvorca Trakošćan. Primjer takvih dekorativnih predmeta predstavljaju jedine očuvane tapete iz toga razdoblja.

²⁵ U Beču je 1850. godine osnovana Centralna komisija za istraživanje i uzdržavanje građevnih spomenika (Central Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale), a za konzervatora Hrvatske (*k. k. Conservator für Croatien*) imenovan je Kukuljević Sakcinski 1855. godine.

²⁶ Izvorni naslov na njemačkom jeziku: Bericht über einige Baudenkmale Croatiens.

²⁷ Kukuljević Sakcinski, Ivan 1856: 236.

²⁸ Isto.

²⁹ Balog, Zdenko 1988: 67. i Kruhek, Milan 1972: 85.

Drugo, ostaje dojam o grandioznosti cijelog poduhvata koji sa sobom povlači ekonomski aspekt, odnosno pitanje troškova. Mala je vjerojatnost da će stvarni troškovi biti utvrđeni, kao i cjelokupni izvor financiranja, no dio informacija nam je danas dostupan zbog digitalizacije arhivske građe u Austriji. i Mađarskoj.

Treće, obnova dvorca u svojoj srži nije sadržavala samo rezidencijalnu ulogu, već i estetsko-pokaznu, zbog čega ćemo dio rada svakako posvetiti i novim nalazima u konceptualizaciji interijera te eksterijernih morfoloških promjena, zbog kojih se zna spominjati i proto-turistička funkcija nakon obnove.³⁰

Uređenje interijera na primjeru Male knjižnice Dvora Trakošćan - preliminarna konzervatorsko-restauratorska istraživanja

Mala knjižnica, smještena na prvom katu dvorca Trakošćan, pokazuje dekorativne sličnosti s Viteškom dvoranom (*Rittersaal*) njemačkog dvorca Landsberg. Obje prostorije demonstriraju historicistički pristup u interijeru kroz detaljno izrađene drvene obloge, dekorativne stropove i bogato rezbareno pokućstvo. Upotreba tamnijih tonova drva i tkanina pojačava osjećaj reprezentativnosti, dok stilistički elementi, osobito neogotički motivi, odražavaju snažan utjecaj njemačkog historicističkog i neogotičkog dizajna 19. stoljeća, koji se, kako je vidljivo na primjeru Trakošćana, očitovao i u estetskim i reprezentativnim preferencijama ovdašnje aristokracije.

Tijekom 2024. godine u Maloj knjižnici je proveden restauratorski zahvat na jedinstvenim, ujedno i jedinim sačuvanim, tapetama u cijelom kompleksu. Riječ je o specifičnoj vrsti flokiranih tapeta koje su, osim estetske i dekorativne funkcije, u povijesnom kontekstu posjedovale i izraženu statusnu dimenziju. Njihova kompleksna tehnologija izrade te vizualno luksuzan karakter uvjetovali su dostupnost pretežito višim društvenim slojevima. Prisutnost flokiranih tapeta u rezidencijalnim i reprezentativnim interijerima može se tumačiti i kao pokazatelj kulturnih aspiracija naručitelja te

Prilog 1. Viteška dvorana u Landesbergu

Prilog 2. Mala knjižnica u Trakošćanu

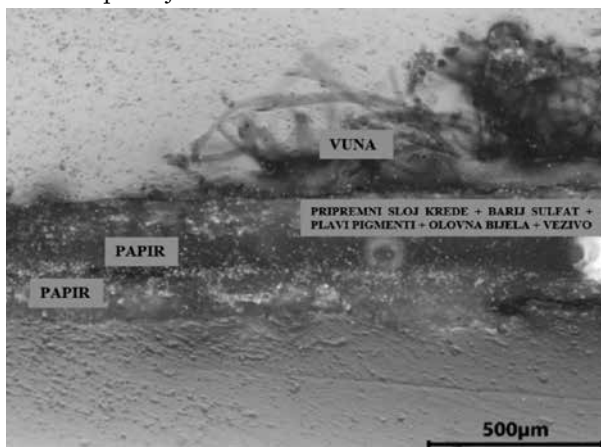
³⁰ Macolić, Klara 2020: 221.

poznavanje suvremenih estetskih tendencija, što ih čini relevantnim indikatorom reprezentativnosti prostora i materijalnog statusa vlasnika. U trakošćanskom slučaju, tamnozelene tapete s ponavljajućim cvjetnim motivom, koloristički su usklađene s ostalom draperijom u prostoriji, čime se naglašava salonski karakter interijera u skladu s duhom epohe. Njihovo datiranje u 1856. godinu omogućeno je zahvaljujući sloju gradačkih novina *Die Grazer Zeitung*, koje su korištene kao podložni izolacijski materijal.

Važno je napomenuti kako su u pripremnom sloju papira³¹ identificirani barijev sulfat i olovna bijela boja, pigment široko korišten u povijesnim tehnikama unatoč otrovnim svojstvima. Na taj je sloj, pomoću škrobnog veziva apliciran sloj obojene vune. Analize su potvrdile da je vuna obojena bakrovim(II) acetoarsenitom, pigmentom koji se na tržištu pojavio 1808. godine kao poboljšana verzija tada već poznate Scheeleove zelene,³² a u širu prodaju je ušao 1814. godine. Ovaj pigment, u Engleskoj poznat pod nazivom *smaragdno zelena*, ubrzo je stekao popularnost zbog iznimnih pokrivnih svojstava te intenzivnog plavozelenog do zelenog tona, čime je stekao status jednog od najcjenjenijih pigmenata svoga vremena.³³

Prilog 3. Sloj novina ispod tapeta na jugozapadnom zidu

Prilog 4. Stratigrafski prikaz uzorka tapeta

³¹ Analiza materijala provedena je na uzorcima tapeta primjenom rendgenske fluorescencije (XRF), skenirajućeg elektronskog mikroskopa (SEM) te vizualnim promatranjem mikropresijeka pod povećanjem od 500 µm.

³² Više o tom pigmentu vidi: Holger, Andreas 1996: 22.-31. i West FitzHugh, Elisabeth 1997: 219.-271.

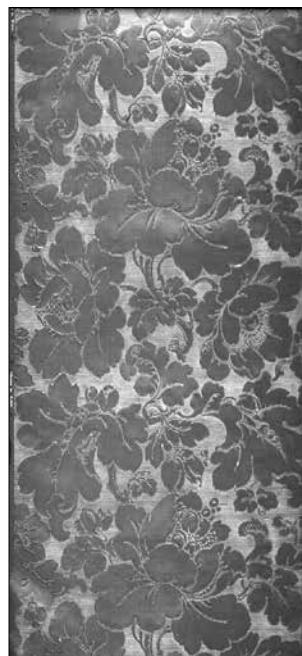
³³ Unatoč navedenim estetskim i tehničkim kvalitetama, pigment je pokazao određenu nestabilnost, a njegova visoka toksičnost – osobito zbog sadržaja arsena – činila ga je izrazito opasnim. Ipak, u praksi se nastavio koristiti sve do početka 20. stoljeća, pri čemu je razina rizika od trovanja arsenom uvelike ovisila o čimbenicima poput razine vlage u prostorijama u kojima je bio primijenjen. Vidi više: Crittenden, Jan 2008: 38.-41.

Prilog 5. Flokirane tapete u Maloj knjižnici dvorca Trakošćan

Prilog 6. Grafički prikaz cvjetnog uzorka flokiranih tapeta iz Male knjižnice dvorca Trakošćan

Prilog 7. Uzorak tapeta iz manufakture Paula Balina, 1869./1874.

S obzirom na provedena istraživanja, nije moguće sa sigurnošću odrediti radionicu koja je proizvela tapete, ali kompleksnost ponavljajućeg motiva, sofisticiranost tehnike izrade i visoka materijalna vrijednost ukazuju na njihovu značajnu umjetničku i ekonomsku vrijednost. Stručnjaci iz Muzeja Hessen Kassel, u okviru zbirke povijesnih tapeta navode da motiv tapeta podsjeća na dizajn proizvođača Paula Balina iz Pariza, datiran nakon 1873. godine. Balinova manufaktura specijalizirala se za reprodukciju stilova i materijala vrlo visokog standarda, a njezini proizvodi smatrali su se iznimno skupima. Tapete iz Balinove proizvodnje izvozile su se širom svijeta te su često ukrašavale zidove palača, vila i dvoraca u duhu historicističkog stila.³⁴ S druge strane, stručnjaci Muzeja za dekorativnu umjetnost u Parizu pretpostavljaju da bi dizajn mogao biti inspiriran radom Victora Proteleta, što dodatno upućuje na povezanost s vrhunskim francuskim tapetarskim tradicijama.

Sama činjenica da su tapete iz Male knjižnice nastale otprilike 20 godina prije Balinovih tapeta upućuje na mogućnost da je Paul Balin mogao vidjeti ovaj dizajn,

³⁴ Izvorni tekst dopisa: dr. Astrid Wegener: „The pattern reminds me of a wallpaper design of the famous wallpaper manufacture Paul Balin in Paris which dates after 1873. The specialization was a material and style imitation of extremely high standard and which was very expensive. Paul Balin exported wallpapers in the whole world which decorated very often the walls in Palais, Villas and castles in the style of historicisme.“

nama nepoznatog proizvođača, na Velikoj svjetskoj izložbi u Beču 1873. godine,³⁵ nakon čega je razvio vlastite tapete sličnog dizajna, što dodatno naglašava značaj ovog primjera u kontekstu povijesti tapetarskog dizajna i prijenosa stilskih rješenja unutar europeiziranih interijera.

Financiranje obnove

Prisustvo ekskluzivnih materijala dostupnih isključivo aristokraciji, otvara legitimno pitanje izvora financiranja obnove Trakošćana. U literaturi se najčešće spominje da je Juraj VI. Drašković zajedno sa suprugom Sofijom Drašković (rođenom Baillet-Latour) obnovio dvorac³⁶, dok se kao glavni kapital navodi prodaja Klenovnika 1853. godine.³⁷ Pritom većina autora smješta obnovu u prvi dio 1850-ih godina, a jedino Kruhek prenosi da su neki prethodni radovi izvođeni već 1844. godine, kada upravitelj posjeda A. Pongraz piše Draškoviću da arhitekt „Reddi“ traži da se obnovi pristupi komisijski jer on sam ne želi izvoditi radove.³⁸ Zbog toga je moguće pronaći interpretacije da se radi o nacrtima Michaela Riedla,³⁹ poznatog austrijskog arhitekta, koji je dio svoje karijere proveo u Laxenburgu,⁴⁰ koji je arhitektonski poslužio za uređenje Trakošćana.

Doduše, nakon konzultacija s kolegama iz Austrije, tu bi interpretaciju trebalo preispitati, pa ukazujemo na neke faktografske nedorečenosti. Prvo, Johann Michael Riedl von Leunster (1763.-1852.) bi u vrijeme obnove Trakošćana (1840-ih godina) bio u dubokoj starosti, pa nije za očekivati da bi bio fizički prisutan u Trakošćanu. Kako bismo provjerili njegov potencijalni osobni angažman, kontaktirali smo vodeće arhivske institucije u Austriji – Nacionalni arhiv Austrije (Österreichischen Staatsarchivs), Gradski arhiv u Grazu (Stadthaus Graz) i Nacionalnu knjižnicu Austrije (Oesterreichische Nationalbibliothek), te dobili informaciju da ne postoje zapisi koji bi potvrdili Riedleov dolazak u Trakošćan. Drugo, njegova smrt prije prvih značajnijih zahvata sasvim otklanja mogućnost aktivne participacije, pa ipak treba dati na važnosti interpretaciji da se radi o zasad nepoznatom konzorciju gradačkih arhitekata.

Što se tiče financiranja obnove, Juraj Drašković je već u to doba slovio za osobu širokih vidika, informiranosti te životnosti⁴¹, pa ne treba čuditi što se nastojao riješiti ekonomskog balasta nastalog ukinućem feudalnog sistema. Naime, krajem 1840-ih i

³⁵ Wailliez, Wivine; Hougue, Véronique De Bruignac-La 2020.

³⁶ Vidi više: Leskošek, Vilim 1962. i 1984.; Srednoselec, Andreja i Regan, Krešimir 2017: 843.; Balog, Zdenko 1988: 67. i dr.

³⁷ Kruhek, Milan 1972: 85. i dr.

³⁸ Kruhek, Milan 1972: 85.

³⁹ Srednoselec, Andreja i Regan, Krešimir 2017: 843.; Mravlinčić, Ivan 2025: 53.

⁴⁰ Caltana, Diego 2012: elektronska publikacija

⁴¹ Prema zapisima: Ignjatijević-Tkalac Imbro 1925: 76.-81.

početkom 1850-ih godina velika su vlastelinstva postala neprofitabilna i financijski opterećujuća. Zbog toga je već 25. listopada 1850. godine Drašković na javnoj dražbi ponudio koncesiju na vlastelinstvo Klenovnik sa svim oranicama, livadama, potrebnim stambenim i gospodarskim zgradama, stokom i gospodarskim priborom na razdoblje od 9 uzastopnih godina, počevši od 01. siječnja 1851. godine.⁴²

Taj mu poduhvat nije uspio, što saznajemo iz primljene odštete na ime ukinuća feudalnog sistema. Tako je Drašković 1855. godine za posjede u Bednji, Višnjici Gornjoj, Višnjici Donjoj, Cvetlinu, Brezovoj Gori, Šaši, Klenovniku, Kamenici i Voći Donjoj, koji pripadaju dobrima Trakošćan i Klenovnik s ukupno 526 podložnih seljačkih gospodarstava i 87 malih kuća, od strane *Zemaljske komisije za ukidanje feudalnih tereta*⁴³, koja se oslanjala na odluke o naknadi od 02. i 24. srpnja 1855. godine sukladno kraljevim odredbama 02. ožujka 1853. godine, dobio ukupno utvrđeni kapital za naknadu u iznosu od 218.750 forinti u srebru s kamatama od 01. studenoga 1855. godine.⁴⁴ Taj iznos predstavlja potencijalni financijski podstrek za obnovu Trakošćana⁴⁵, ali istovremeno svjedoči da je Klenovnik 1855. godine još uvijek bio u posjedu Jurja Draškovića, iako se u literaturi navodi da je prodan ranije s ciljem ulaganja velikih sredstava za obnovu.⁴⁶ Dakle, Karl Ludwig von Bruck⁴⁷ nije ušao u posjed Klenovnika 1853. godine, već 1858. godine, o čemu su ondašnje novine obilno izvještavale.⁴⁸ Dapače, zahvaljujući novim informacijama, znamo da je Klenovnik prodan za 400.000 guldena⁴⁹, što je uistinu predstavljalo značajan prihod koji je mogao biti uložen u obnovu Trakošćana i/ili kupovinu stana u Grazu.

⁴² Amstblatt zur Wiener Zeitung, 15. listopada 1850., str. 677.

⁴³ k. k. Grundentlastungs-Landeskommission

⁴⁴ Wiener Zeitung, 07. rujna 1855. godine, str. 1891. i Wiener Zeitung, 12. rujna 1855. godine, str. 1934.

⁴⁵ Usput budi rečeno, cjelokupno Trakošćansko vlastelinstvo je 1804. godine procijenjeno sa svom pokretnom i nepokretnom imovinom na 204.362. forinte i 50 krajcara. Vidi više: Kruhek, Milan 1972: 85.

⁴⁶ Leskošek, Vilim 1984: 27.; Leskošek, Vilim 1962: 13. i Szabo, Gjuro 1974: 140.

⁴⁷ Von Bruck je 1855. godine postao ministar financija. Nije uspio provesti reforme koje je namjeravao, pa je nakon rata s Italijom, i financijske krize koja je uslijedila, osobno proglašen odgovornim te je razriješen dužnosti. Sljedeći je dan (23. travnja 1860.) počinio samoubojstvo. Više o njegovoj smrti vidi: Bosnier Zeitung, 05. svibnja 1860: 243. Klenovnik je time puno izgubio jer ga je Bruck krenuo obnavljati i financijski potpomagati okolni kraj. Tako je 1862. godine, posthumno, otvorena škola, izgrađena njegovom donacijom, koja je pokrivala i polovicu plaće nastavnika. Vidi više: Deutsche post, 05. travnja 1862. str. 2.

⁴⁸ Vidi više: Die Neue Zeit: Olmüzer politische Zeitung, 09. siječnja 1858. godine, str. 2.; Oesterreichische Zeitungshalle, 10. siječnja 1858., str. 3. i Innsbrucker Nachrichten, 13. siječnja 1858., str. 1.

⁴⁹ U Die Neue Zeit: Olmüzer politische Zeitung, 09. siječnja 1858., str. 2. stoji 400.000 guldena, dok u Innsbrucker Nachrichten, 13. siječnja 1858. piše cifra od 400.000 florina. Ako bismo taj iznos preračunali u današnju valutu, dobili bismo iznos od oko 7.000.000 eura. Pritom napominjemo da izračun nije stopostotno točan te bi ga trebalo uzeti kao aproksimativnu vrijednost, koja je rezultat konzultacija s gospodinom Manfred Ackler iz Austrijske nacionalne banke te korištenja njihovog kalkulatora vrijednosti povijesnih valuta: <https://finanzbildung.oenb.at/docroot/wachnungsrechner/#/> (datum pristupa 1. rujna 2025.)

Obnovljeni interijer i eksterijer

S obzirom na poduzete pothvate te uložena sredstva, sasvim je razumljivo da se prilikom obnove vodilo računa da ista probudi iskonski interes šireg kruga ljudi, koji nadilazi pripadnike obitelji i drugih bliskih srodnika i/ili poznanika. Svojevrstu progresiju interesa moguće je pratiti zahvaljujući tekstualnim i vizualnim izvorima (što kalotipskim, što litografskim) prikazima Trakošćana prije (1840-ih), u tijeku (1850-ih) i po završetku obnove (1860-ih). Stanje trakošćanskog zdanja prije punog zamaha obnove zabilježio je sam Juraj Drašković. Kalotipija otkriva naoko zapušten burg sa obrambenom kulom koji okružuje hortikulturna pustoš s tek ponekim stablom. Iako nije nužno vidljiva oronulost zdanja, prevladava dojam zapuštenosti.

Nakon Jurjeve fotografije, drugi najstariji vizualni izvor obnove je crtež objavljen u časopisu *Le magasin Pittoresque* u ožujku 1862. Godine. On prikazuje dvorac i neposrednu okolicu nakon većeg dijela obnove.

Identičan je prikaz objavljen iste godine u *Illustriertes Haus- und Familien-Buch mit Farbdruckbildern*, popularnom devetnaestostoljetnom štivu s bogato opremljenim svescima namijenjenima obiteljskom čitanju pošto su sadržavali mješavinu pripovijesti, moralnih i poučnih priča, anegdota, opisa prirode, ali i društvenog života te historije.⁵⁰

Prilog 8. Trakošćan s jezera (prije obnove)

Prilog 9. Le Chateau de Trakostyan

⁵⁰ *Illustriertes Haus- und Familien-Buch mit Farbdruckbildern*, 1862., str. 421.-422.

Prilog 10. Trakošćan poslije obnove

Prilog 11. Trakošćan 1870. godine

Drugim riječima, čitatelji frankofonog i germanskog govornog područja, odnosno Središnje i Zapadne Europe⁵¹ imali su pristup informacijama o Trakošćanu i obitelji Drašković, što ide u prilog tezi o značaju obnove. Usto, važnost i jedinstvenost crteža očituje se i u prikazu dvorca bez južne terase koja spaja dvije južne kule. Kako je to jedini takav prikaz, valjalo bi ga datirati između 1856. i 1861. godine.

Prilog 12. Katastarska karta Trakošćana

Konačno stanje nakon opsežnijih zahvata na interijeru i eksterijeru saznajemo putem litografije Ludwiga Czernyja,⁵² koja se čuva u fundusu Dvora Trakošćan te fotografije Ivana Standla iz 1870. godine.⁵³

Prilog 13. Projekt uređenja perivoja dvorca u Trakošćanu

Osim arhitektonskih, potrebno je obratiti pozornost i na hortikulturene alternacije koje su popraćene u vizualnim izvorima. Razvidno je da 1840-ih godina, brdo na kojem je sazdan Trakošćan, ne obiluje biljem dostojnim doba romantizma. S druge pak strane iz Czernyjeve litografije i Standlove fotografije jasno se nazire rezultat pomnog okolišnog planiranja, što potvrđuje romantičarske tendencije posvećivanja velike pažnje uređenju okolice. Preuređenje okolnog majura nastupilo je krajem 1850-ih godina, odnosno iza 1858. godine, kada je napravljena osnovna koncepcija plana⁵⁴ uređenja okoliša te katastarska karta posjeda Trakošćan.

Kolorirani plan obuhvaća prostor oko samog dvorca, njegovo podnožje s gospodarskim zgradama i neposrednu obalu jezera na kojem su izrađeni raznovidni

⁵¹ Utjecaj je bio potencijalno i mnogo širi jer je francuski jezik bio onodobno sredstvo općeg sporazumijevanja.

⁵² Litografije je u najrecentnijoj izložbi, koju potpisuje kustos Ivan Mravlinčić, *Trakošćan – od burga do muzeja* te istoimenom katalogu pogrešno datirana u kraj 1850-ih godina. Vidi više: Mravlinčić, Ivan 2025: 56. i 63. To je bio povod za dodatnu provjeru, pa nakon konzultacija s doktorom Szabols Serfozom iz Mađarskog nacionalnog muzeja (Povijesna galerija), potvrđena je datacija iza 1862. godine, bliže 1865. godini.

⁵³ Leskošek, Vilim 1962: 3.

⁵⁴ Plan perivoja se čuva u Upravi za zaštitu kulturne baštine. Nastao je 1858. godine, a potpisao ga je 1861. godine Franz Rising.

Prilog 14. Trakošćansko jezero 1783./1784.

objekti numerirani od 1 do 12.⁵⁵ Uz već postojeće, autohtone, vrste hrasta kitnjaka i običnog graba, u perivoj su još posađena drva tise, smreke, jele, borova (bijelih i crnih), limba, ariša, a osobito se ističu crvene bukve i platana na ulazu u perivoj.⁵⁶

Iako je Ščitaroci točno detektirao potvrdu Risingovog plana na Czernyjevoj litografiji⁵⁷, u svojoj je interpretaciji ponovio omašku vezanu za dataciju izrade samog jezera,⁵⁸ koja se do danas ponavlja. Točno je navedeno da je jezero nastalo umjetnim putem na mjestu ranije prirodne akumulacije, ali se ne može govoriti o „napravljenom jezeru velikom 23ha“ u 19. stoljeću, koje prima vodu iz potoka koji se slijevaju niz obronke okolnih gora.⁵⁹ Faličnost te konstatacije dokazuju pouzdani kartografski izvori koji su u međuvremenu digitalizirani, pa se može nedvojbeno konstatirati da jezero, u identičnim gabaritima, postoji već u 18. stoljeću⁶⁰, a vjerojatno i ranije. Tako da se u 19. stoljeću može govoriti samo o uređenju obale jezera putem zahvata na stazama, šetnicama te gradnje pomoćnih objekata kao što su paviljoni te lovačka i ribarska kućica. Tako da ono je ranije nastalo umjetnim putem na mjestu prirodne

⁵⁵ Ne postoji legenda za numerirane objekte na planu, ali iz drugih izvora znamo da je perivoj obitavao srnama, što opravdava postojanje lovačke kućice. Uz lovačku, bila je sastavljena i ribarska kućica, kao i ljetnikovac, ali i kućica za kupanje u hladnoj vodi. Postojala je i pilana, osamljena crkvice te u podnožju dvorca majur. Vidi više: *Tagespost 'Graz'*, 04. prosinca 1861. godine, str. 2.-3.

⁵⁶ Obad-Ščitaroci 1989: 134.

⁵⁷ Isto, 135.

⁵⁸ Leskošek također piše o stvaranju trakošćanskog umjetnog jezera u 19. stoljeću. Vidi više: Leskošek, Vilim 1984: 39.

⁵⁹ Obad-Ščitaroci 1989: 134.

⁶⁰ Karte su nastale u sklopu sustavnih i preciznih mjerenja na području Habsburške Monarhije u vrijeme Josipa II. Stoga se to mjerenje naziva *Jozefinska izmjera*, a prostor Hrvatske i Slavonije je tim procesom zahvaćen 1783./1784. godine.

akumulacije, ali se ne može govoriti o „izgradnji“ u moderno doba.

Mimo geografskih aspekata, benefite digitaliziranog arhivskog gradiva pronalazimo i u diskursnom području. Stoga ćemo u nastavku pratiti stope nepoznatog posjetitelja koncem 1861. godine, koji je svoje putešestvije u Trakošćan u formi feljtona objavio u *Tagespost 'Graz'*.⁶¹

Uz uređene ceste, najromantičnije šumske puteve, lovačke kućice u švicarskom stilu, park te uređeni uži cvjetni perivoj u središtu svega se nalazio Trakošćan. Popevši se uz eskarpama učvršćenu uzvojnici, dolazilo se do podiznog mosta ukrašenog grofovskim grbom nad kojim je, pod kruništem, stajao stan vratar. Nakon prvog, otvorenog, dvorišta, stizalo se do drugog tornja, koji je posjetitelje dočekivao prijateljskim natpisom „Dobrodošli“ (*Willkomen*),⁶² a na suprotnoj stijeni bila je riječ „Doviđenja“ (*Auf Wiedersehen*). Na tom se tornju nalaze i dva latinska natpisa koja su posjetiteljima predstavili povijest gradnje utvrde, što jasno ukazuje na klasno i govorno područje kojemu su dominantno težili obnavljači Trakošćana.

Onodobna glavna zgrada je imala tri kata i tvorila *oblongum* na čijim južnim kutovima izviru okrugli tornjevi okrunjeni kruništima kamene plastike, dok se u sredini zgrade visoko nad dvorcem uzdiže promatrački toranj koji je svojom zastavom označavao prisutnost gospodara utvrde. Nadalje, na oštrim bridovima svih šest kutova građevina, smješteni su mali tornjići, oslonjeni na konzole, a svi tornjevi i vrata, kao i zid koji ograđuje užu zaravan dvorca, ukrašeni su kruništima, koja izostaju samo na krovu glavne zgrade. Vanjska vrata i prozori prizemlja izvedeni su u šiljastolučnom stilu, dok su na dvama gornjim katovima oblikovani s profiliranim nadvratnicima. Kroz glavna ulazna vrata dvorca dospijevalo se u usko unutarnje dvorište, koje je opasano sa svih strana dijelom tvrđave, dok se u njegovoj sredini nalazila cisterna s željeznim ukrasom oslonjenim na tri stupa.⁶³

Prilog 15. Natpis Willkomen
ispisan goticom

⁶¹ Zbog nedavnog provedenog projekta ANNO (AustriaN Newspaper Online) u kojem je digitaliziran veliki korpus glasila i publikacija izdanih u Habsburškoj Monarhiji i Austriji koje dokumentiraju međunarodna, regionalna i lokalna zbivanja, stvoren je neiscrpan i besplatan izvor za istraživače prošlih razdoblja. Tako je u jednom od onodobnih glasila objavljen i detaljan opis interijera Trakošćana u konačnoj fazi vanjskog uređenja (1861.) Kako je tekst štampan goticom, smatrali smo uputnim da u prilogima ovog rada predstavimo zainteresiranim čitateljima transliterirani izvorni tekst zbog njegove važnosti. Originalni tekst je moguće pročitati: *Tagespost 'Graz'*, 04. prosinca 1861. godine, str. 2.-3.

⁶² Natpis je preživio do druge polovice 20. stoljeća, što znamo zahvaljujući fotografskom zapisu Zdenke Munk. Danas on više ne postoji.

⁶³ *Tagespost 'Graz'*, 04. prosinca 1861. godine, str. 2.-3..

Prema anonimnom gostu, same odaje dvorca su ostavljale više utisak muzeja nego vlastelinskog obitavališta, budući da su nagomilana bogatstva znanstveno-povijesne i umjetničke vrijednosti, a oblikovanje detalja i ornamentike različitih prostorija svjedočilo je o istančanom umjetničkom ukusu te znanstvenom i estetskom shvaćanju tadašnjeg gospodara i obnovitelja utvrde – *Georga „posljednjeg“ grofa Draškovića od Trakošćana*.⁶⁴

U prizemlju se nalazila sedlarnica u kojoj je visjelo rodoslovlje Draškovića, dok je susjedna prostorija, ukrašena oružjem i veličanstvenim metalnim krevetom s baldahinom, vodila u vitešku dvoranu sa visokim šiljastolučnim svodom, čija rebra počivaju na konzolama s isklesanim životinjskim glavama. Ta je dvorana bila ukrašena vatrenim i hladnim oružjima, oklopima, zastavama i sličnim znamenitostima, a velika je staklena vitrina čuvala eksponate iz mineralnog i biljnog svijeta. Sa zidova je pozornost plijenilo mnoštvo obiteljskih portreta, među kojima posebno upadaju u oči oni Jurja II. Draškovića (biskupa), Ivana II. Draškovića (bana) te Ivana III. Draškovića (palatina).⁶⁵

Na prvom katu se kroz gotički portal ulazi u blagovaonicu ukrašenu portretima carske obitelji (od Leopolda I. do Marije Terezije) te se uočava masivni namještaj koji čuva niz dragocjenih, bogato ukrašenih, posuda za jelo i piće. Cijela je blagovaonica osvijetljena prirodnim svjetlom koje prodire kroz oslikana prozorska stakla, dok je strop lijepo obložen, što zaokružuje dojam. Nasuprot blagovaonici nalazi se drugi hrastov portal nad kojim je postavljen grofovski grb s natpisom na vrpci: „Georg Drašković, c. i kr. general-pukovnik.“ Portal vodi u prijamnu dvoranu,⁶⁶ ispunjenu najotmjenijim pokućstvom u gotičkom stilu, dok je dvorana bila ukrašena izvrsnom stropnom oblogom. Na zidovima visi velik broj obiteljskih i drugih povijesno značajnih portreta, među kojima je posebno izdvojen Ludovik II., Ivan Krule (kapetan Jazigija)⁶⁷, Ivan IV. Drašković (1650.), Maksimilijana (1476.)⁶⁸, Petar Drašković (1620.), Marija Magdalena, rođena Nádasdy, Elizabeta Kristina, rođena Nadasdy (iz 1667.), Sofija Batthyány iz 1531. i mnogi drugi.⁶⁹

Odmah do te dvorane, nalazila se manja konverzacijska dvorana⁷⁰ s portretima djedova i baka Jurja VI. Draškovića, dok je opis ostatka soba na prvom katu izostao, budući da su to bile spavaće odaje, pa samo saznajemo da je na vrhu kule bila terasa s cvijećem i okićenom verandom.⁷¹

⁶⁴ Isto.

⁶⁵ *Tagespost 'Graz'*, 04. prosinca 1861. godine, str. 2.-3..

⁶⁶ U suvremenoj muzejskoj koncepciji Dvora Trakošćan, ta dvorana nosi naziv „Glazbeni salon“.

⁶⁷ Pokrajina u centralnom dijelu Ugarske (Jászság).

⁶⁸ Portret Maksimilijana je kasnije doslikan. Izvorno je bio naslikan plemić Alberto Marlianij te predstavlja primjer leonardeskog snjera lombardskog slikarstva visoke renesanse, odnosno izniman primjer ranog portretnog slikarstva sačuvan na tlu kontinentalne Hrvatske. Vidi više: Pasarić, Jelena i Đurović, Marina 2021.

⁶⁹ *Tagespost 'Graz'*, 04. prosinca 1861. godine, str. 2.-3..

⁷⁰ U suvremenoj muzejskoj koncepciji Dvora Trakošćan, ta dvorana nosi naziv „Mala knjižnica“.

⁷¹ *Tagespost 'Graz'*, 04. prosinca 1861. godine, str. 2.-3..

U gostinjske odaje na drugom katu ulazilo se kroz portal s upisanom godinom 1639.⁷² Ne dobivamo detaljan opis prostorija, već ukupno sjećanje njihove manje raskoši, ali nimalo manje uređenosti u duhu historicističke umjetnosti. Na drugom je katu posebno istaknuta prostorija s portretima svih časnika jedne pukovnije kojima je zapovijedao Josip Kazimir Drašković te tapete ukrašene prikazom austrijskih postrojbi raspoređenih u bojnom redu, iako su druge sobe sadržavale daleko vrijednije slike bitaka i drugih povijesnih prizora.⁷³

Na koncu je nepoznati autor uputio pohvalu Jurju Draškoviću što se upustio u takav poduhvat, u vrijeme kada feudalna prava i kmetovske obaveze nisu materijalno olakšavale cjelokupni proces.

Ovaj osamljeni prikaz unutrašnjosti ipak možemo smatrati vjerodostojnim izvorom jer opis potvrđuju kasnije snimljene fotografije unutrašnjosti dvorca, objavljene 1935. godine u časopisu *Svijet*.⁷⁴ Jedina diskrepancija među izvorima proizlazi iz opisa sedlarnice te sobe koja prethodi viteškoj dvorani. One su kasnije klasificirane kao predvorje i *studiolo*, iz čega proizlazi zaključak o značajnoj izmjeni funkcionalnosti. To bi se moglo potencijalno opravdati činjenicom da koncem 1861. godine još nije podignut južni bedem, odnosno terasa, pa je time i namjena prostora bila drugačija. Naravno, za konačnu potvrdu predstoje dodatna istraživanja.

Umjesto zaključka – poziv na daljnja istraživanja

Sve navedeno svjedoči o iznimnoj važnosti obnove Trakošćana kao jednog od najznačajnijih poduhvata u prošlosti toga zdanja, ali i za prostor koji nadilazi granice Zagorja. Juraj VI. Drašković je kao glavni inicijator obnove u potpunosti prenio tadašnje srednjoeuropske romantičarske tendencije na ovaj prostor, oblikovavši obiteljsko titularno sjelo i pretvorivši ga, uz velike izdatke, u ladanjsko imanje u stilu neogotike, vrijedno svekolikog divljenja ondašnjih uzvanika te okolnoga kraja.

Tim više što je obnova bila sveobuhvatna, izvedena pod gradačkim arhitektonskim utjecajima, pa su postojeći dijelovi burga rekonstruirani te su neki novi nadograđeni, kao što je slučaj s južnom polukružnom kulom. Interijer je ispunjen reprezentativnim namještajem, a prostorna je koncepcija podrazumijevala bogato ukrašene salonske prostorije, vitešku dvoranu i druge prostorije ispunjene artefaktima u svrhu naglašavanja povijesne uloge i višestoljetnog prestiža obitelji Drašković. Stoga ne čudi da je u novopronađenim izvorima ostao zapis da dvorac više nalikuje muzeju nego plemićkoj rezidenciji.

⁷² 6 PB AS 39. Brojke označavaju 1639. godinu. Slova PB AS su kratice te se vezuju uz funkciju prostorije (presbiterium ara sacra), jer je vjerojatno u 17. stoljeću služila kao dvorska kapela što je potvrđeno pronalaskom zidnog oslika prilikom sondiranja zidov

⁷³ *Tagespost 'Graz'*, 04. prosinca 1861. godine, str. 3.

⁷⁴ *Svijet*, 05. listopada 1935., str. 290.-291.

Zahvaljujući upravo takvim novim spoznajama, nastalima digitalizacijom arhivskog i drugog gradiva, te restauratorskim zahvatima, obnova Trakošćana se može reevaluirati, čime se otvara prostor za novu interpretaciju prostornih i krajobraznih oblikovanja, koji su mimo estetske ispunjavali i simboličnu funkciju, naglašavajući moć Draškovića te posredni utjecaj na formiranje kulturnog identiteta cijelog tog kraja.

Prilozi

Popis fotografija i ilustracija

- Prilog 1. Viteška dvorana u Landesbergu. Nepoznati autor, srpanj 2008. Wikipedia, elektronski pristupljeno: <https://de.m.wikipedia.org/wiki/Datei:Landsberg-Rittersaal.jpg> (datum pristupa 19. rujna 2025.)
- Prilog 2. Mala knjižnica u Trakošćanu. Dvor Trakošćan, 2007. godina. Dvor Trakošćan, elektronski pristupljeno: <https://trakoscan.hr/muzej/stalni-postav/prvi-kat/> (datum pristupa 19. rujna 2025.)
- Prilog 3. Sloj novina ispod tapeta na jugozapadnom zidu. Valentina Meštrić, svibanj 2024. godina.
- Prilog 4. Stratigrafski prikaz uzorka tapeta. Dvor Trakošćan, svibanj 2024. godina.
- Prilog 5. Flokirane tapete u Maloj knjižnici dvorca Trakošćan. Nepoznati proizvođač. 1856. godina. Dvor Trakošćan, DT 4332
- Prilog 6. Grafički prikaz cvjetnog uzorka flokiranih tapeta iz Male knjižnice dvorca Trakošćan. Valentina Meštrić, rujan 2024. godina.
- Prilog 7. Uzorak tapeta iz manufacture Paula Balina, 1869./1874. Muzej tapeta, Paris (236Faubourg Saint-Antoine.), inv. br. 978 PP 33-17
- Prilog 8. Trakošćan s jezera (prije obnove), Juraj VI. Drašković, prije 1853. godine. Muzej za umjetnost i obrt, MUO- 015589/04
- Prilog 9. Le Chateau de Trakostyan, M. Amic Bourcier, između 1856.-1861. godine, Le magasin Pittoresque, ožujak 1862. godine, str. 13.
- Prilog 10. Trakošćan poslije obnove, Ludwig Czerny, nakon 1862. godine. Dvor Trakošćan, DT 1740.
- Prilog 11. Trakošćan 1870. godine, Ivan Standl, 1870. godina. Hrvatski državni arhiv, Zbirka fotografija Ivana Standla u Fototeci HDA, http://www.arhiv.hr/portals/0/_DigitalniArhiv/IvanStandl/index.htm (datum pristupa 19. rujna 2025.)
- Prilog 12. Katastarska karta Trakošćana. Nepoznati autor. 1858. godina. Hrvatski državni arhiv, HR-HDA-1421 Arhiv mapa za Hrvatsku i Slavoniju (1800-1963).
- Prilog 13. Projekt uređenja perivoja dvorca u Trakošćanu. Franz Risig, 1858.-1861. Ministarstvo kulture i medija, 1018 MK-UZKB
- Prilog 14. Trakošćansko jezero 1783./1784. Isječak karte Jozefinske izmjere. Habsburg Empire (1763.-1787.) / Provinz Kroatien (1783.-1784.) <https://maps.arcanum.com/en/map/firstsurvey-croatia/?layers=145&bbox=1761252.4511185512%2C5742862.361194801%2C1797655.5858393665%2C5756028.639316922> (datum pristupa 19. rujna 2025.)
- Prilog 15. Natpis *Willcomen* ispisan goticom. Zdenka Munk, 1953. godina. Ministarstvo kulture i medija, Z-886.

Turistički izleti na Dravi. Trakošćan – feljton iz 1861. godineTouristen-Ausfüge an der Drau.⁷⁵

II.

Trakostian.

R. Erhoben von dem freundlichen Eindruck, welchen der Neubau des schönen Schlosses Schleinitz geübt, setzten wir am rechten Ufer der Drau unseren Weg über das Pettauer Feld fort und verfolgten die von Pettau nach Krapina führende Straße über Lichtenegg und Kollarien bis zum Matzelgebirge – das Steiermark und Kroatien begrenzt – lenkten hier aber von der Commercialstraße ab und fuhren in ein enges Thal, dessen üppig grünende Wiesen durch pittoreske Gebirge umsäumt und von dunklen Wäldern beschattet werden, wo wir auf einer nach den örtlichen Verhältnissen gut angelegten Straße gelangten wir nach anderthalb (1.5) Stunden des romantischsten Waldweges, mitten zwischen den stillen Forsten, plötzlich zu den Zinnen einer Warte in bedeutender Höhe plötzlich erblickten und bei dem mit einem einsamen Jägerhause im Schweizerstile geschmückte Ufer eines Teiches anlangten, längs welchem wir durch einem Park uns einer Burg näherten, die umliegenden Berge und die weite Landschaft Sagoriens schaut, und wir standen vor dem prächtigen Trakostian (deutsch Drachenstein genannt), der Ahnenburg der Grafen Draskovic von Trakostian, einer aus den Ruinen der alten Veste erst in den jüngst abgewichenen Jahren neu erstandenen Burg, zu deren historisch -archäologischer Schilderung hätten wir wohl einen Aufenthalt von so vielen Tagen nötig gehabt hätten, als wir hier Stunden zubrachten, wesshalb wir dieselbe auch nur als Touristen schildern versuchen wollen.

Abgestiegen auf dem am Fuße dieses Felsenkegels situirten Meierhof, betraten wir sofort den engeren Blumenpark und schritten über eine sich um den Felsen windende vortrefflich construierte, durch Escarpen gestützte Auffahrt, die auch für Equipagen leicht fahrbar ist, bis zur Aufzugsbrücke und dem mit dem gräflichen Wappen gezierten ersten Turm oder Vortor, über das sich unter den Zinnen die Wohnung des Pförtners hervorragt.

Eingetreten in den freien Vorhof gelangt man durch den zweiten oder eigentlichen Schlossturm erst in den Zwinger. Dieser Schlossturm empfängt den Fremdling in seinem Innern mit der freundlichen deutschen Aufschrift „Willkommen“ und entlässt denselben auf der entgegengesetzten Wandfläche mit den Worten „Auf Wiedersehen“, während die nach dem ersten Turm gekehrte Außenseite durch das große gräfliche Wappen geschmückt ist.

Im Zwinger belehren uns zwei lateinische Inschriften über die Baugeschichte der Burg, indem aus selben zu lesen: „Johann Peter Drašković, Burgherr von

⁷⁵ Tekst je originalno objavljen u glasilu *Tagespost 'Graz'*, 04. prosinca 1861. godine, str. 2.-3.. Za potrebe ovog rada je feljton transliteriran s gotice na latinicu.

Trakostian, erbaute sie im Jahre 1642. Wir Vorfahren erbauten und errichteten sie uns für die Nachwelt.“ – während auf der anderen steht: „Sieh, wie die Vorfahren der Glorwürdigen, ebenso erbauten die Nachkommen auf Befehl des Georg Drašković und mit Teilnahme der Sophia, geborene Latour, aus der jetzt traurigen Ruine dieselbe schöner als früher. 1855.“Ein Teil der Burg soll schon 1546 erbaut worden sein.

Mit wahrer Pietät betraten wir nun vom Zwinger das Innere des Schlossgebäudes, das in allen seinen Details ein Muster der gewissenhaften mittelalterlichen Konstruktion und Einrichtung genannt werden kann. Das Hauptgebäude ist drei Stockwerke hoch und bildet ein auf mächtige Escarpen basirtes Oblongum, an dessen südlichen Ecken mit Zinnen gekrönte runde Türme weit vorspringen, während in der Mitte des Gebäudes sich ein Wartturm hoch über das Schlossgebäude erhebt und durch seine Fahne die Anwesenheit des Burgherrn signalisiert. Hingegen sind an den scharfen Kanten der sämtlichen sechs Gebäudeecken auf Consolen ruhende kleine Türmchen angebracht sind. Alle Türme und Thore, so wie die das engere Schloss plateau einfriedende Mauer sind mit Zinnen geziert, welche wir nur bei dem Dach des Hauptgebäudes vermissten.

Aeußere Türen und Fenster des Erdgeschosses sind im Spitzbogenstil, jene der zwei oberen Stockwerke mit Leistenverdachungen construiert. Durch die Schlosseingangstür gelangt man in den von dem Gebäude umfassten engen Schlosshof, in dessen Mitte sich eine Cisterne befindet, die ein geschmackvoller, auf drei Säulen gestützter Überbau von Eisen zierte.

Nun betritt man die Gemächer, deren Gesamteindruck mehr der eines Museums als einer burgherrlichen Wohnung ist, da die hier aufgehäuften Schätze von historischem und künstlerischem Werthe bedeutend sind und die Detailbildung und Ornamentik der verschiedenen Localitäten von dem Kunstsinn und der wissenschaftlichen und ästhetischen Auffassung des dermaligen Burgherrn und Wiedererbauers dieser Burg – Georg „letzten“ Grafen Draskovic von Trakostian, k. k. General-Feldmarschall-Lieutenant – ein glänzendes Zeugnis geben, da von der Thürhandhabe bis zum Thürschlosse, von dem Ziegelpflaster bis zur Plafondvertäfelung, von den in Blei eingelassenen kleinen runden Fensterscheiben bis zum Ofen Alles mit grosser Strenge der Zeit- und Kunstperiode des alten Schlosses sich anschliesst.

Im Erdgeschoss wollen wir nur die Sattelkammer mit dem Stammbaum der bis zum Jahre 1234 nachweisbaren Ahnen des Burgherrn und das folgende, mit Waffen und einem prächtigen Himmelbett aus Metall gezielte Gemach erwähnen, worauf man in den in den Rittersaal gelangt, den ein hohes Spitzbogengewölbe deckt, dessen Rippen auf schönen Consolen mit Thierköpfen ruhen.

Dieser Rittersaal ist mit Schieß-, Stich- und Hieb Waffen, Fahnen u. s. w. decoriert, worunter wahre Prachtexemplare von alterthümlichen Gewehren und Pistolen den Altertumsforscher erfreuen. Ein großer Glaskasten birgt auch die Naturprodukte des

Mineral- und Pflanzenreiches. Schöne Ritterharnische der Draskovische – die in jüngster Zeit auch den Radetzky-Katafalk in Pettau am 30. Jänner 1858 schmückten – zieren den massiven Kamin, während an den Wänden eine Anzahl Familien-Porträte vom zartesten Knaben bis zum kräftigsten Manne hängen, wovon wir nur das des Cardinals Georg Draskovic, 1585 Erzbischof von Colocza, des Johann Draskovic, 1596 Banus von Kroatien, und seines Sohnes Johann Draskovic, 1646 Palatins von Ungarn, namentlich erwähnen wollen.

Diesen Prunksaal verlassend, betraten wir wehmütig die Stätte, wo angeblich das unglückliche Burgfräulein Maria Anna (nach anderen Clara) von Draskovic einer verbotenen Liebe wegen eingemauert wurde – eine tragische Erinnerung aus den Episoden der Türkenbelagerungen.

Im ersten oberen Stockwerk stehen wir vor einem prächtigen, aus Eichenholz geschnitzten gotischen Portal, das uns in den Speisesaal führt, wo wir die schönen Porträts der Kaiserfamilie von Leopold I. bis Maria Theresia an der Hinterwand treffen. Prächtige massive Möbel dienen dem Hausgebrauch, und ein großer Kasten birgt eine Anzahl der kostbarsten, altertümlich reich geschmückten Trink- und Speisegefäße, über die das durch die gemalten Fensterscheiben eindringende matte Licht fällt und der schön getäfelte Plafond den Eindruck erhöht.

Vis-à-vis diesem Speisesaal stehen wir wieder vor einem geschmackvollen, aus Eichenholz geschnitzten Portal, worüber das gräfliche Wappen mit der Inschrift auf einem Bande angebracht ist: „Georg Drašković, k. k. General-Feldmarschall-Lieutenant.“

Durch dasselbe gelangt man in den Empfangssaal, der mit den vortrefflichsten Möbeln im Stil der blühenden Gotik gefüllt und mit einer ausgezeichneten Plafondvertäfelung geschmückt ist. An den Wänden hängt eine große Zahl von Familien- und sonstigen historisch bedeutungsvollen Porträts, wovon uns jenes des Königs Ludwig II., der 1526 in der Schlacht bei Mohács fiel, und des Johann Crula, 1519 Capitän der Jazygen, besonders auffiel, an die sich jenes des Johann Draskovic von 1650(wahr.[scheinlich] Erbauer der Burg im Jahre 1642?), Maximilian Etatis XVII., von 1476, Peter Draskovic von 1620, der Michela Magdalena, geb. Nádasdy, der Elise Christine, geb. Nádasdy, von 1667, der Sophia Bathiani von 1531, und viele andere anreihnen.

Anstoßend befindet sich ein etwas kleinerer Conversationssaal im ganz gleichen Style, worin uns unter anderem auch die Porträts der Großeltern des derzeitigen Burgherrn gezeigt wurden. Mehrere Schlafgemächer schließen das Stockwerk ab, auf dessen Südseite eine Terrasse mit einer blumengeschmückten Veranda angebracht ist.

Hier genießt man die malerischste Aussicht über die Landschaft, da sich zu den Füßen des Schlosses der fast eine Stunde lange, mit drei zierlichen beflaggten Nachen geschmückte Teich ausdehnt, den der mit vielen ganz traulich umherspringenden

Rehen belebte Park mit seinem Jäger-, Fischer- und Lusthaus, seiner Brettersäge und der Kaltwasser-Badhütte umschliesst, während die Kirche auf einem sanften Hügel isolirt steht, und der Meierhof sich am Fusse des Berges ausbreitet, dessen Fernsicht uns die schmale Wiesenmatte, welche von der über Leskowetz nach Pettau und nach Warasdin führenden Straße durchfurcht ist, darbietet. Diese Wiesenmatte ist von hohen Bergen gesäumt, auf deren Abhängen nur dunkle unbewohnte Wälder sich erheben da nicht ein einziges fremdes Wohnhäuschen die romantische Einsamkeit der Burg von außen stört, und nur die in weiter Ferne auf hohen Bergesgipfeln sichtbaren zwei Kapellen von Dreikönig und St. Joseph die Monotonie der Gebirgskette alteriren.

Im zweiten Stockwerke dienen sämtliche Gemächer zur Aufnahme der Gäste des Burgherrn. Durch ein Portal mit der Jahreszahl 1639 gelangt man in diese zwar weniger prachtvollen, aber nicht minder kunsthistorisch treu konstruierten und ausgestatteten Gemächer, wovon uns das mit den Porträts sämtlicher Offiziere eines von einem Draskovic befehligten Regiments, und jenes, auf dessen Tapeten die österreichischen Truppen mit Haarzöpfen in Schlachtordnung aufgestellt sind, besonders erwähnenswerth erscheinen obgleich die anderen Zimmer weit wertvollere Schlachten- und sonstige Gemälde enthalten.

So ist die Ahnenburg der Grafen Draskovic von Trakostian durch den großmütigsten Kunstsinn und die größte Pietät für die Wiege seiner Vorfahren von dem dermaligen und letzten Grafen Georg Draskovic von Trakostian – auch Herr der Güter Kalenitz und Pisarowina – in den jüngst abgewichenen Jahren, wo keine Feudalrechte und Frondienste mehr das Unternehmen solch kühner Bauten materiell erleichterten, neu erstanden, und wird lange noch an Steiermarks Grenze der Stolz und eine Zierde Kroatiens sein, wenn der Erbauer bereits in der von seinem Ahnherrn Caspar von Draskovic 1656 zu Warasdin erbauten Jesuitenkirche in der Gruft seiner Vorfahren ruht.

Izvori i literatura

Izvori

- Amstblatt zur Wiener Zeitung. *Licitationen*, 15. listopada 1850., str. 677.
- Bosnier Zeitung, *Wien*, 05. svibnja 1860., str. 243.
- Deutsche post. *Agram*, 05. travnja 1862. str. 2.
- Die Neue Zeit: Olmüzer politische Zeitung. *Tagesneuigkeiten*, 09. siječnja 1858. godine, str. 2.
- Hrvatski državni arhiv (HDA)
- Ignjatijević-Tkalac, Imbro. 1925. *Uspomene iz mladosti u Hrvatskoj*. Beograd: Matica srpska.
- Illustriertes Haus- und Familien-Buch mit Farbdruckbildern mit Farbendruckbildern. Erzählungen, Geschichten und Bilder aus dem Leben, der Natur und der Gesellschaft*. 1862. Beč: L. C. Jamarski & C. Dittmarsch. <https://viewer.onb.ac.at/108D5691/> (datum pristupa 19. rujna 2025.)
- Kukuljević Sakcinski, Ivan. 1856. 'Bericht über einige Baudenkmale Croatiens.', u: *Mittheilungen der kaiserl. königl. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale* (1), str. 232.-240. <https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno-plus?aid=edb&datum=1856&page=383&size=45&qid=YQXG83PJ2E15HZUIP59HFMSDVNK22E> (datum pristupa 19. rujna 2025.)
- Kukuljević Sakcinski, Ivan. 1887. *Poviest porodice Draškovića Trakošćanskib*. Zagreb: Naklada „Matice hrvatske“.
- Le Magasin Pittoresque. *Le Chateau de Trakostyan*, ožujak 1862. godina, str. 13.
- Oesterreichische Zeitungshalle. *Wiener berichte*, 10. siječnja 1858., str. 3.
- Rački, Franjo. 1872. *Popis župa Zagrebačke biskupije. 1334. i 1501. godine*. Starine, knjiga IV. Zagreb: JAZU. <https://dizbi.hazu.hr/?pr=i&id=176902> (datum pristupa 19. rujna 2025.)
- Svijet. *Trakošćan*, 05. listopada 1935., str. 290.-291.
- Šišić, Ferdo. 1916. *Hrvatski saborski spisi. Knjiga treća: od godine 1557. do godine 1577*. Zagreb: JAZU. <https://dizbi.hazu.hr/?pr=i&id=214360> (datum pristupa 19. rujna 2025.)
- Tagespost 'Graz'. *Touristen-Ausflüge an der Drau*. 04. prosinca 1861. godine, str. 2.-3.
- Wiener Zeitung. *Verlautbarung*, 07. rujna 1855. godine, str. 1891.
- Wiener Zeitung. *Verlautbarung*, 12. rujna 1855. godine, str. 1934.

Literatura

- Adamček, Josip. 1972. 'Trakošćansko vlastelinstvo', *Kaj – časopis za kulturu i prosvjetu*, 11, str. 16.-26.
- Balog, Zdenko. 1988. 'Građevinska obnova Trakošćana u 19. stoljeću', *Peristil*, 31-32(1), str. 67-70. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/153315> (datum pristupa: 19. rujna 2025.)
- Balog, Zdenko. 1992. 'O najranijoj povijesti trakošćanske utvrde', *Muzejski vjesnik*, 15(1), str. 83-85. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/190579> (datum pristupa: 19. rujna 2025.)
- Caltana, Diego. 2012. s. v. "Johann Michael Riedl v. Leuenstern". *Architektenlexikon Wien 1770-1945*. <https://www.architektenlexikon.at/de/1227.htm> (datum pristupa 19. rujna 2025.)
- Crittenden Jan, 2008., 'Decorative but deadly: a cautionary tale', *The wallpaper history review*, str. 38. – 41.
- Holger, Andreas. 1996. 'Schweinfurter Grün', *Chemie in unserer Zeit*, 30, str. 22.-31.

- Kovač, Vinko. 2025. *Juraj II. Drašković – 500 godina*. Bednja: Dvor Trakošćan
- Kruhek, Milan. 1972. 'Posjedi, gradovi i dvorci obitelji Drašković', *Kaj – časopis za kulturu i prosvjetu*, 11, str. 82. – 95.
- Leskošek, Vilim. 1962. *Trakošćan*. Varaždin: Dvor Trakošćan.
- Leskošek, Vilim. 1984. *Trakošćan*. Varaždin: Dvor Trakošćan.
- Macolić, Klara. 2020. 'Stilsko restauriranje dvora Trakošćan sredinom 19. stoljeća', *Podravina*, 19(37), str. 218–227. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/240049> (datum pristupa: 19. rujna 2025.)
- Mandušić, Iva. 2009. 'Ugarski povjesničar Nikola (Miklós) Istvánffy (1538.-1615.) i njegovo djelo Historiarum de rebus Ungaricis u hrvatskoj historiografiji', *Croatia Christiana periodica*, 33(64), str. 33–67. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/52980> (datum pristupa: 19. rujna 2025.)
- Mandušić, Iva. 2020. *Povijest obitelji Drašković u 16. i prvoj polovici 17. stoljeća*. Zagreb: doktorska disertacija. <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:502956> (datum pristupa 19. rujna 2025.)
- Mravlinčić, Ivan. 2025. *Od burga do muzeja. Trakošćan*. Bednja: Dvor Trakošćan.
- Munk, Zdenka. 1953. 'Obnova Trakošćana', *Historijski zbornik*, 6(1-4), str. 120–121. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/325826> (datum pristupa: 19. rujna 2025.)
- Obad-Ščitaroci, Mladen. 1989. *Perivoji i dvorci Hrvatskoga zagorja*. Zagreb: Školska knjiga.
- Pasarić, Jelena i Đurović, Marina. 2021. 'Alberto Marliani u srcu Bednje', *Portal*, (12), str. 145–159. <https://doi.org/10.17018/portal.2021.8> (datum pristupa 19. rujna 2025.)
- Peškan, Ivana i Pascuttini – Juraga, Vesna. 2010. 'Kulturni krajolik bednjanskog kraja', *Starohrvatska prosvjeta*, III(37), str. 209–218. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/81176> (datum pristupa: 19. rujna 2025.)
- Regan, Krešimir, Srednoselec, Andreja. 2017. s. v. „Trakošćan“. Enciklopedija Hrvatskog zagorja. Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“.
- Regan, Krešimir, Srednoselec, Andreja. 2017. s. v. „Trakošćansko vlastelinstvo“. Enciklopedija Hrvatskog zagorja Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“.
- Szabo. Gjuro. 1974. *Hrvatsko zagorje*. Zagreb: Spektar.
- Srša, Ivan. 2001. *Izveštaj o konzervatorsko-restauratorskim istraživanjima bojenih i slikanih slojeva na nutarnjim zidovima Dvora Trakošćan*. Bednja: Dvor Trakošćan.
- Varga, Darko. 2016. *Hrana, kuhinja i blagovanje u doba Zrinskih*. Samobor: Meridijani.
- Vrkić Žura, Slavica. 2019. 'Sveta Ema krška i Trakošćan', *Kaj*, 52 (245)(5-6 (360–361)), str. 121–138. <https://doi.org/10.32004/k.52.5-6.3> (datum pristupa 19. rujna 2025.)
- Wailliez, Wivine i Hougue, Véronique De Bruignac-La. 2020. 'La guerre des brevets : histoire et produits de la manufacture de papiers peints Paul Balin', *RIHA Journal* 0251 doi:10.11588/riha.2020.0.76112 (datum pristupa 19. rujna 2025.)
- West FitzHugh, Elisabeth (ur.). 1997. *Artists' Pigments. A Handbook of Their History and Characteristics*. Oxford: Oxford University Press, str. 219.–271.

Devetnaestostoljetna obnova Trakošćana

Sažetak

Obnova Trakošćana pod vodstvom Jurja VI. Draškovića u drugoj polovici 19. stoljeća označila je prijelaz iz zapuštene utvrde u reprezentativnu neogotičku rezidenciju s romantičarskim perivojem. Ovaj proces bio je usklađen sa širim europskim historicističkim tendencijama te je zadovoljavao dvostruku funkciju - rezidencijalnu i estetsko-reprezentativnu. Naime, prilikom cijelog procesa vodilo se računa o naglašavanju obiteljskog prestiža, a premda su planovi obnove još uvijek obavijeni velom tajne, drugi vizualni i pisani izvori nude mogućnost nove interpretacije cjelokupnog procesa. Ipak, neosporno je da je Trakošćan kroz obnovu poprimio karakteristike mosta koji spaja ovdašnji povijesni, kulturni i društveni identitet sa širim europskim podnebljem.

Die Renovierung von Trakošćan im 19. Jahrhundert

Zusammenfassung

Die Renovierung von Trakošćan unter der Leitung von Juraj VI. Drašković in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts kennzeichnete den Übergang aus einer vernachlässigten Festung in eine repräsentative neugotische Residenz mit einem romantischen Garten. Dieser Prozess wurde mit breiteren europäischen historistischen Tendenzen harmonisiert und deckte die zweifache Funktion ab - die residentielle und ästhetisch-repräsentative. Man kümmerte sich nämlich bei dem ganzen Prozess um die Betonung des Familienprestiges und, obwohl die Renovierungspläne noch immer vom Geheimnis verschleiert sind, bieten andere visuelle und schriftliche Quellen die Möglichkeit einer neuen Deutung des ganzen Prozesses. Doch unbestreitbar ist, dass Trakošćan durch die Renovierung Eigenschaften einer Brücke annahm, welche die örtliche historische, kulturelle und gesellschaftliche Identität mit der breiteren europäischen Umwelt verbindet.

Petar Kerže, prof., viši predavač
mr. sc. **Vesna Širić**, viši predavač
Željko Beissman, prof., viši
predavač

UDK: 796.092(497.5
Osijek)"18/19"(=112.5)(=113.2)
Prethodno priopćenje
Prihvaćeno: 06.09.2025.

Doprinos sportašica njemačkog i austrijskog podrijetla sportskom životu Osijeka (Osvrt na zapažene uspjehe rukometašica)¹

Autori u radu prikazuju doprinos žena njemačkog i austrijskog podrijetla bogatom sportskom životu grada Osijeka sa posebnim osvrtom na zapažene uspjehe rukometašica, članica ŽRK Grafičar i njegovog slijednika ŽRK Osijek, u postizanju najvećeg uspjeha ekipnog sporta u gradu na Dravi.

Ključne riječi: Žene, njemačkog i austrijskog podrijetla, sport, rukometašice, grad Osijek

¹ Ovaj je rad nastao u sklopu internog projekta br. IP-PRAVOS-20 "Nijemci i Austrijanci i njemački jezik i kultura u gradu Osijeku kroz povijest – pravni i lingvistički aspekti" Pravnog fakulteta Osijek Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku.

Uvodne napomene

Tijekom povijesti dominantan stav bio je da je sport namijenjen isključivo muškarcima. Pierre de Coubertin 1894. godine utemeljio je Olimpijske igre čije je glavno polazište bilo slavlje muževnosti. Sport se smatrao spojem mišića i mozga što posjeduju samo muškarci, dok su žene za to bile „nesposobne“, a sport je za njih bio opasan iz medicinskih i estetskih razloga. Unatoč nezadovoljstvu mnogih osnivača, na drugim Olimpijskim igrama 1900. godine ženama je dozvoljeno sudjelovanje, no u ograničenom broju i sportovima. Od sveukupno 997 sudionika, 22 su bile žene, a njihovo sudjelovanje bilo je ograničeno na „ženske sportove“ tipične za žene u aristokraciji: jedrenje, kroket, jahanje te umjetničko klizanje, dok su tenis i golf na travi bili namijenjeni isključivo ženama. Na OI 1912.

Slika 1.: Alice Milliat

godine ženama je prvi put dopušteno sudjelovanje u pojedinim vodenim sportovima, jer se oni nisu smatrali pretjerano napornima, a pritom nije bilo moguće vidjeti tragove znojenja. Predsjednica ženskog sportskog centra „Femina sport“, veslačica Alice Milliat 1917. godine započela je borbu za ravnopravno sudjelovanje žena u svim olimpijskim sportovima.²

Međutim, Međunarodni olimpijski odbor (MOO) činili su isključivo muškarci te su 1919. godine u Antwerpenu odbili feminizaciju u sportskim natjecanjima. Radi uspješnih rezultata žena u sportu, na OI 1928. godine u Amsterdamu omogućeno je njihovo gotovo ravnopravno sudjelovanje. Ženama je prvi put omogućeno da sudjeluju u utrka na 100, 400 i 800 metara te u skoku u vis. Međutim, nakon toga ponovno im je zabranjeno sudjelovanje u utrci na 800 metara jer su nakon nje sportašice bile zadihane i znojne. To je izazivalo zgražanje publike, a u novinskim naslovima nazvali su ih „Jedanaest bijednih žena“. Ova zabrana ostala na snazi sve do 1960. godine.³

Doprinos žena u sportu grada Osijeka

U sportu grada Osijeka sportašice su praktički od početka osnivanja sportskih društava imale svoje sekcije i natjecanja. Tako je prva žena primljena (inkorporirana) u članstvo Gradskog streljačkog društva u Osijeku od 1807. godine Magdalena

² Harča, M., Petrak, O., (2024): Diskriminacija žena u sportu; ERS, Vol. 33, br. 46

³ Isto.

Slika 2.: Otvoreno prvenstvo Slavonije u tenisu

Eisenbare.⁴ Ta činjenica ukazuje kako su i sportašice njemačkog i austrijskog podrijetla kroz cijelu povijest imale bitnu ulogu u sportskog životu grada Osijeka. U godinama koje slijede osnivanjem ostalih sportskih društava osnivale su se i ženske sekcije, posebice u gombalaštvu pri sokolskim organizacijama. Između dva svjetska rata u literaturi pronalazimo uspjehe tenisačice Eržike Florschütz koja na otvorenom prvenstvu Slavonije, organiziranom u Osijeku, osvaja prvo mjesto 1924. i 1925., a 1926. godine u mješovitim parovima Felica i Pavle Mergentaler osvajaju titulu pobjednika.

1936. godine na prvenstvu Kraljevine Jugoslavije u ekipnoj konkurenciji 2. mjesto među tenisačicama osvajaju Ilse Schwank i Štefica Speiser, a Speiser te godine ostvaruje i 5. mjesto na rang listi tenisačica Jugoslavije. Od 1942. godine osniva se HŠK Radnik koji jedini ima i stolnotenisku žensku sekciju u kojoj nastupa Hermina Mina Bauernfreund koja svoju karijeru nastavlja i nakon Drugog svjetskog rata u novoosnovanom FD Sloga.⁵ Osnivanjem druge Jugoslavije kreće i ekspanzija sporta u gradu Osijeku. Kao i ranijih godina sada druga i treće generacija njemica i austrijanki ima značajnu ulogu u sportskim uspjesima. Tako treba istaknuti u veslanju Evicu Jäger, Mirjanu Štrajtenberger, Elviru Springman i veslačicu 20. stoljeća Mirnu Rajle – Brođanac. U poslijeratnom tenisu Zlatu Vilc i Ivanku Homayer. U stolnom tenisu

⁴ Živaković – Kerže, Z. (ur.), (1996): Povijest sporta grada Osijeka: od osnutka sportskih klubova i društava u gradu do 1996. godine : prilozi za proučavanje povijesti sporta grada Osijeka, Gradsko poglavarstvo Osijek i Društvo za hrvatsku povjesnicu Osijek.

⁵ Isto.

Mirnu Felger i Gretu Vajs, te već spomenutu Bauernfreund. U gimnastici to su Nada Vegner i Anica Bem (Böhm)⁶ koja je kasnije bila i trenerica mnogim mladim gimnastičarkama i gimnastičarima pri FD Partizan i njihovoj gimnastičkoj sekciji. U judu to su judoke Brigita Hart i Sonja Ašenbrener. U atletici Sanja Hap, padobranstvu Jasna Vitner, taekwondou Mirta Šulmajster, te pojavom ženskog nogometa Anica/ Ankica Ganz, kao i prva ženska sportska novinarka Lea Polc.⁷ Kada govorimo o nastavnicama Tjelesne i zdravstvene kulture u Osijeku svakako treba istaknuti i Lidiju Aubrecht – Vekić sada umirovljenu profesoricu u OŠ Vijenac, te dugogodišnju predsjednicu Školskog sportskog saveza grada Osijeka.

Najveći uspjesi ženskog ekipnog sporta u gradu Osijeku

Ipak najveći uspjesi ženskog ekipnog sporta pripisuju se ženskoj rukometnoj sekciji pri SD Grafičar, a kasnije RK Osijek, koja je 1966. godine osvojila kup Jugoslavije, a u ekipi značajnu ulogu igrala je vratarka Nada Šprem koja je bila i reprezentativka Jugoslavije.

Slika 3.: Ženska rukometna sekcija SD Grafičar 1966.

Stoje: Ljubomir Savin trener, Nada Braz, Milka Zec, Janja Milković, Marija Domokoš, Katica Ileš, Zdenka Kuzma, Biserka Kuzma, Blaženka Lončarić, Ivica Terzić tehniko čuče: Nada Šprem i Marija Gado

⁶ Isto.

⁷ Isto.

Ženska rukometna sekcija se krajem 1960-tih godina odlukom Upravnog odbora SD Grafičar izdvaja iz sportskog društva, te osamostaljuje i stavlja pod upravu SOFK-e općine Osijek. Odluka je proizašla iz pomanjkanja novčanih sredstava unutar SD Grafičar kao i ne mogućnosti da asfaltira svoje postojeće rukometno igralište u Podgrađu.⁸ Naime, rukometašice su svojom kvalitetom nastupale u saveznom rang u natjecanja koje je zahtjevalo asfaltirano igralište. Kako u Osijeku nije bilo takvog igrališta, SOFK – a financira u tu svrhu izgradnju terena u Parku kulture (današnjem Perivoju kralja Tomislava). To će igralište u kasnijim godinama osim rukometa ugostiti i kulturni osječki malonogometni turnir Tri kornera penal.

Krajem 1970-tih godina počinje najuspješnije razdoblje u povijesti osječkog ekipnog sporta. Rukometašice koje nastupaju pod novim nazivom RK Osijek preselile su u sezoni 1973./74. u novoizgrađenu SD Zrinjevac, te su nakon kratkotrajnog ispadanja iz Prve Savezne lige u sezoni 1974./75. ekspresno izborile povratak u slijedećoj sezoni 1975./76. pod vodstvom trenera Ante Kostelića. Ipak najveći uspjesi dogodili su se u sezoni 1979./80., jer su Osječanke, predvođene Katicom Ileš, kao

Slika 4.: ŽRK Osijek 1982;

*Stoje: trener Ivica Nikolić, Gordana Begović, Rene Gajski, Nada Tanjga, Branka Brkljačić, Ružica Kasumović, Vesna Liović, Katica Ileš, pomoćni trener Krunoslav Pintar
čuče: Radmila Savanović, Tatjana Ritzl, Srebrenka Toth, Vesna Köhler i Elza Pothorski*

⁸ Živaković – Kerže, Z., (2004): Dinamičan sport na starim temeljima / 50 godina ŽRK Osijek (1954. - 2004.). Cerna: ŽRK Osijek Croatia osiguranje.

viceprvakinje države ostvarile pravo igranja u Europskom kupu državnih prvaka. Naime, ekipa Radničkog iz Beograda je 1980. godine bila prvak Europe. U ekipi RK Osijeka u to vrijeme nastupaju i dvije igralice njemačkog i austrijskog podrijetla Vesna Köhler (udana Širić) i Tatjana Ritzl. Iste godine Osječanke su dogurale do polufinala gdje su se sastale sa ekipom Radničkog. U Beogradu su odigrale 10:10, a u Zrinjevcu su nesretno izgubile 12:13, te ispale iz natjecanja.⁹ No, to je bio samo nagovještaj odličnih igara i uspjeha u sezonama koje slijede. Naime, već slijedeće sezone 1980./81. osvojile su Kup Jugoslavije, te ostvarile pravo igranja u Europskom kupu pobjednika kupova koji su i osvojile 1982. godine. Sada se Vesni i Tatjani pridružila još jedna folks dočjerica Srebrenka Toth – Prelčec.

U finalnoj utakmici svladale su SC Spartacus iz Budimpešte rezultatom 27:21 u Mađarskoj i 27:17 u Osijeku. No, prije finalnih susreta osječanke su igrale sa predstavnicama Švedske Ista IF iz Västerasa (32:19 i 26:14), Danske IF AIA iz Trandberga (31:22 i 19:19), te u polufinalu s predstavnicama DR Njemačke ASK Vorwärts iz Frankfurta na Odri (19:23 i 28:23). Osječanke su u slijedećoj sezoni ponovile uspjeh te obranile titulu osvajačica Europskog kupa pobjednika kupova. Ovoga puta u finalu su svladale predstavnice DR Njemačke, ekipu SC Magdeburg (21:27 i 25:19), a do obrane titule još su svladale predstavnice SR Njemačke SSC Südwest (30:19 i 16:18), Švicarski RTV 1879 iz Basela (28:8 i 19:16), te čehoslovački TJ Gottwaldov (21:22 i 23:21). No, u obrani titule sudjelovale su Vesna i Tatjana¹⁰. Iduće godine Osječanke ispadaju u 3. kolu, te završavaju svoj uspješni niz. Da situacija bude još gora u istoj sezoni ispadaju i iz Prve savezne lige, te nastupaju u drugoligaškom društvu. Sredinom 1980-tih godina Uprava se odlučuje na smjenu generacije, a Vesna, Srebrenka i Tatjana se posvećuju svojim poslovnim i obiteljskim obavezama. Završetkom karijere Vesna i Srebrenka ostaju blizu sporta, naime obje su završile osječki Fakultet za fizičku kulturu te stječu zvanje profesora Tjelesne i zdravstvene kulture. Vesna je stekla i magisterij. Srebrenka Toth – Prelčec trenutno radi kao profesorica Tjelesne i zdravstvene kulture u Elektrotehničkoj i prometnoj školi u Osijeku, a Vesna Köhler - Širić je viši predavač i nositelj predmeta Tjelesna i zdravstvena kultura na Pravnom fakultetu u Osijeku, te je jedna od utemeljitelja Studentskog sportskog saveza kao krovne organizacije koja rukovodi sportskim natjecanjima studenata osječkog Sveučilišta. Tatjana je završila studij predškolskog odgoja te radi kao odgajateljica u jednom osječkom vrtiću.¹¹

Zaključak

⁹ Prema vlastitom kazivanju koautorice Vesne Širić, rođ. Köhler 1961.

¹⁰ Živaković – Kerže, Z., (2004): Dinamičan sport na starim temeljima / 50 godina ŽRK Osijek (1954. - 2004.). Cerna: ŽRK Osijek Croatia osiguranje.

¹¹ Prema vlastitom kazivanju koautorice Vesne Širić, rođ. Köhler 1961.

Iz svega navedenog, građani grada Osijeka su od pojave modernog sporta zanemarili tradicionalno dijeljenje sporta na muški odnosno ženski. Tome je svakako pomogla činjenica Osijeka kao multikulturalnog grada. Pa tako Osijek kao kolijevka sporta u Hrvatskoj ima i dugu tradiciju ženskih organizacija i klubova koji su iznjedrili neke od vrhunskih rezultata, ne samo na razini Osijeka, Hrvatske, pa čak Europe i svijeta. Uspjeh rukometašica Osijeka tim je veći što još nitko nije došao rezultatski ni u priliku osvajanja titule državnih prvakinja. U tom kontekstu sportašice njemačkog i austrijskog podrijetla čine temelj sporta u gradu Osijeku.

Literatura:

- Harča, M., Petrak, O., (2024): Diskriminacija žena u sportu; ERS, Vol. 33, br. 46
- Živaković – Kerže, Z. (ur.), (1996): Povijest sporta grada Osijeka: od osnutka sportskih klubova i društava u gradu do 1996. godine : prilozi za proučavanje povijesti sporta grada Osijeka, Gradsko poglavarstvo Osijek i Društvo za hrvatsku povjesnicu Osijek
- Živaković – Kerže, Z., (2004): Dinamičan sport na starim temeljima / 50 godina ŽRK Osijek (1954. - 2004.). Cerna: ŽRK Osijek Croatia osiguranje

Doprinos sportašica njemačkog i austrijskog podrijetla sportskom životu Osijeka (Osvrt na zapažene uspjehe rukometašica)

Sažetak

U radu autori prikazuju doprinos žena njemačkog i austrijskog podrijetla bogatom sportskom životu grada Osijeka sa posebnim osvrtom na zapažene uspjehe rukometašica, članica ŽRK Grafičar i njegovog slijednika ŽRK Osijek, u postizanju najvećeg uspjeha ekipnog sporta u gradu na Dravi. Prikazuje se povijesna borba žena za ravnopravnost u sportu, te njihov utjecaj na sportski život u gradu Osijeku. Od prve žene sportašice njemačkog podrijetla, pa sve do 1994. godine kao godine jubileja 210. godišnjice osnutka prvog sportskog društva u Hrvatskoj.

Beitrag von Sportlerinnen deutscher und österreichischer Herkunft zum Sportleben in Osijek (Ein Blick auf die bemerkenswerten Erfolge der Handballerinnen)

Zusammenfassung

In dieser Arbeit stellen die Autoren den Beitrag von Frauen deutscher und österreichischer Herkunft zum reichhaltigen Sportleben der Stadt Osijek dar, mit einem besonderen Fokus auf die bemerkenswerten Erfolge der Handballerinnen. Diese waren Mitglieder des Frauen-Handballklubs (ŽRK) Grafičar und seines Nachfolgers ŽRK Osijek und erreichten mit ihm den größten Erfolg im Mannschaftssport in der Stadt an der Drau. Dargestellt wird auch der historische Kampf der Frauen um Gleichberechtigung im Sport und ihr Einfluss auf das Sportleben in Osijek. Die Betrachtung spannt den Bogen von der ersten Sportlerin deutscher Herkunft bis zum Jahr 1994, welches als Jubiläumsjahr den 210. Jahrestag der Gründung des ersten Sportvereins in Kroatien markiert.

Dr. sc. **Ivan Peklić**

Zavod za znanstvenoistraživački
i umjetnički rad Hrvatske akademije
znanosti i umjetnosti Koprivničko
križevačke županije u Križevcima
Ivana Zakmardija Dijankovečkoga 3
HR- 48 260 Križevci

UDK: 7.0(497.5)

Pregledni rad

Prihvaćeno: 03.09.2025.

Josip Bauer 1845.-1916.

Autor je u članku istražio život i djelovanja Josipa Bauera. Bauer je bio slikar i keramičar. Porijeklom je iz Austrije a u Hrvatsku ga je doveo Iso Kršnjavi. Radio je na Obrtničkoj školi. Sudjelovao je na izložbama u Hrvatskoj i inozemstvu. Također je ukrašavao pojedine crkve. Autor je na temelju časopisa, novina i arhivske građe istražio njegovo djelovanje.

Josip Bauer rođen je u Austriji (Waeth 1845.) Školovao se u je na Akademiji likovnih umjetnosti (*Akademie der bildenden Künste*) u Beču i Münchenu (1870). U Beču je kod kemičara Franza Koscha u Muzeju za umjetnost i industriju (*Museum für Kunst und Industrie*) studirao različne tehnološke postupke u obradi stakla, emajla i keramike. Tamo ga je zatekao Iso Kršnjavi tražeći za zagrebačku Obrtnu školu učitelja dekorativnog crtanja. Bauer je došao u Zagreb 1884. O dolasku Bauera u Zagreb pisao je Iso Kršnjavi koji je bio najzaslužniji za njegov dolazak. *U proljeću 1883. otvorili smo na obrtnoj školi odjel za keramično i dekorativno slikanje, a kiparski smo odjel proširili. Za dekorativno slikanje predložio sam Josipa Bauera. Bio sam s njim na akademiji u Beču i Monakov, a poslije sam ga našao u radioni dvorskog savjetnika Kosch-a gdje je iskušavao sva znamenita našašća ovoga glasovitoga tehnologa Vrlo savjestan risač i poznavalac raznih dekorativnih tehnika, činio mi se čedni taj umjetnik baš kao stvoren za našu školu, a njegovo djelovanje u Zagrebu opravdalo je nade, što sam s njega stavio.*

Josip Bauer odlikovao se je slikanjem ikonostsa, Njegovo stilistično risanje i suptilna čista tehnika osobito dobro pristaje ovakovim zadaćama. Naši mlađi umjetnici njegovi su učenici, pa ga se zabavno sjećaju. Bauerova gospodja, Marija Bauer, vješta je slikarica minijature slika. Njezine radnje resile su svaku malu izložbu. Ova umjetnička obitelj je za nas dobra stečevina.¹

Uz crtanje, uveo je na keramičkom tečaju tehnike limuzinskog emajla i oslikane fajanse. U slikarstvu se zadržao na uzorima iz svoga Münchenskog školovanja slijedeći Nazarenca Alfreda Rethela, romantičara Moritza von Schwindta i simbolista Arnolda Böcklina (*Vjerenica smrti, Na morskoj obali, Zvezdana noć, Innocentia, Rex regum*). U muzeju za umjetnosti i obrt 1884. godine održana je Bauerova izložba oslikanog emaila.²

Bauer je sa svojim učenicima sudjelovao na izložbi Obrtne škole u Ilici 45. U izvještaju o toj izložbi je zabilježeno: *Vrlo vješt učitelj g. Bauer postigao je sa svojim učenicima, a osobito sa gospođicama učenicima krasne rezultate. Poznato je, da gospođice pa to iz najboljih krugova posjećuje obrtnu školu, da se vježbaju u slikanju reiefemaila na fayeneu, te se moramo upravo diviti liepom uspjehu. Tu ima šarolikih svakovrstnih posuda, Velika posuda za cieće izrđena po gospođici Csicseris-ovoj vaze za cvieće od gospođica Pitnerove i Bestalove, the serviceah od godpođivah Hirschlove i Bosenfeldove i dr. Od pitomach izložene su liepše stvari i to od pitomca Kovačića.³*

Radio je i oltarne slike od kojih navodim glavni oltar za crkvu u Erdeviku, po Corneliusovu izvorniku u Münchenu). U Erdeviku nije bilo crkve sve do 1889. godine. Ovo mjesto naselili su Nijemci. Nacrt za crkvu napravio je Hermann Bolle, po uputi biskupa Strossmayera. Graditelj je bio Antun Vašković, koji je vrlo brzo

¹ Izidor Kršnjavi: Pogled na razvoj hrvatske umjetnosti u moje doba. *Hrvatsko kolo*, 1(1905) str. 256-257.

² U muzeju za umjetnost i obrt, *Obzor*, 25(1884) br. 29.

³ Izložba obrtne škole, *Narodne novine*, 57(1886) br. 210.

tijekom 1889. sagradio crkvu. *Slika na žrtveniku na zlatnoj podlozi, slikana od prof. J. Bauera po Cornelius-ovu izvorniku u Monakovu, služi na čast našem vještaku, pa pripada među najljepše njegove radnje.*⁴

Zajedno sa suprugom Marijom radio je u grkokatoličkoj katedrali u Križevcima slike i minijature. Đuro Hammel izradio je veliki luster u sredini katedrale. Na njemu su slike dvanaest apostola i četiri evanđelista koje su na limu izradili Josip Bauer i njegova supruga Marija. Ispod lusteru se nalazi stolić (tetrapod), na kojem redovito stoji slika Ivana Tišova Silazak Svetoga Duha iz 1898. godine. Na lijevoj strani lađe je propovjedaonica s vrlo uspelim likovima sv. Ivana Zlatoustoga, sv. Atanazija Velikoga i sv. apostola Pavla, djelo Josipa Bauera.

Na soleji (prostor pred ikonostasom) križaju se uzdužna i poprečna lađa. U njoj se jedno drugome nasuprot nalaze dva sjedišta koja je izradio stolar Ivan Budicki, a slikama ukrasio Josip Bauer. Na desnom, biskupskom sjedištu, naslikan je Isus Krist, a iznad sjedišta grb biskupa Julija Drohobeckoga. Lijevo sjedište ima sliku cara Konstantina 313. godine dao kršćanima slobodu, a iznad nje grb Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. To je sjedište bogoslužja namijenjeno svjetovnom vladaru (ako je kršćanin).⁵

U Zagrebu je 1884. izložio svoje drvorezbarije, a 1888. sliku *Sv. Nikola*. Sudjelovao je i na skupnim izložbama u Zagrebu 1891. i 1894/1895. Iz Kataloga Društva za umjetnost i obrt vidljivo je da je Josip Bauer 1891. sudjelovao na skupnoj izložbi Društva za umjetnost i umjetnički obrt. Bauer je sudjelovao sa dvanaest crteža olovkom.⁶ Ibler je o Baueru zabilježio. *Kao svugdje, ima i na našoj izložbi puno cvieća i voća. Među slikama, kojima je predmet prikazivanja cvieća i voća u više ili manje zgodnih grupah, spominjemo dvie prof. Bauera, koje se ističu vanredno uspjelim stolnjacima u nar. stilu.*⁷ Ksaver Šandor Đalski je pak o izložbi 1894/95. za Bauera napisao *Bauerova „studija“ posve je dobra i s koloristične strane i sa strane crtanja.*⁸ O istoj izložbi pisao je već spomenuti Ibler.⁹ Sačuvala su nam se tri fotografije kazališne izvedbe predstave Kralj Andrija u Splitu iz 1894 godine. Josip Bauer bio je scenograf.¹⁰

Bauer je sudjelovao na izložbi Umjetnički bazar (Zagreb 1896), koja je bila priređena u dvorani vladinog odjela za bogoštovlje i nastavu. Na izložbi je izložio

⁴ C. „Župna crkva u Erdeviku“ *Vienac*, 23(1891), br. 5. str. 79-80.

⁵ www.krizevacka-eparhija.com/index.php/eparhija/katedrala-presvete-trojice-u-krievcima

⁶ *Katalog izložbe „Društva za umjetnost i umjetni obrt*, (Zagreb: Arhiv za likovne umjetnosti Zagreb, (1891.) str. 8.

⁷ Janko Ibler (J. I-r), Izložba umjetnina. *Narodne novine*, 57(1891) br. 229.

⁸ Ksaver Šandor-Gjalski, Umjetnička izložba u Zagrebu (Decembar 1894.-januar 1895), *Vienac*, 27(1895) br. 4. str. 59.

⁹ Janko Ibler (J. I-r), Umjetnička izložba u Zagrebu. *Narodne novine*, 60(1894) br. 296.

¹⁰ Kralj Andrija u Splitu 1894. (fotografije) Odsjek za povijest Hrvatskog kazališta u Zagrebu (HAZU). 1894.

Akvarel iz primorja, a na izložbi je sudjelovala i njegova žena Marija Bauer.¹¹ Sudjelovao je također na Svjetskoj izložba u Parizu 1900. godine. Godine 1902. Bauer je sudjelovao u Zagrebu na izložbi Društva umjetnosti. Vladimir Lunaček je zapisao: *Josip Bauer izložio je nažalost tek jedan akvarel Vjerenica smrti, To je municiozno izrađana slika, a uz to imade unjoj osjećaja, čuvstva i umjetničke jednostavnosti. A ma baš ništa nije suvišno na toj slici. Slika je na neki način dojam onog groznog i potresnog ciklusa, što ga nalazimo na početku Heinovih Buch der Lieder.*¹² O istoj izložbi je pisao i Iso Kršnjavi. Kršnjavi je najprije u nekoliko rečenica opisao životni put Josipa Bauera., a potom navodi da je obitelj Bauer izložila u staklenom ormariću četrdesetak svojim manjih radova, miniature na slonovoj kosti i emaile na bakru. Trgovac umjetninama iz Budimpešte rekao je da na području Monarhije nema takvog umjetnika koji b znao tako lijepe stvari izrađivati te je naručio od Bauera umjetnine.¹³

Kao što smo već istaknuli, na izložbi Društva umjetnika 1902. godine Josip Bauer je izložio sliku *Vjerenica smrti*.¹⁴ Sa suprugom Marijom izložio je djela umjetničkog obrta: Kutijicu, Svetu Barbaru, Madonu ovalnu, Madonu četvrtastu, Medaljon s anđelom, Iгла za kravatu, dva broša, Djevojačka glava u srebrenom okviru, Ovalni grisaile, Landsknecht, Djevojačka glava s crvenim vlasima, Djevojačke glave, dvije Grisaile u malom okviru, Ženska glava u modernim okviru, Dekorativnu pločicu, tri Amoreta, dvije ženske glave, Vila, Ženska figura, Portret, Portret Lav grof Tolstoj, portret Richarda Wagnera, sedam Djevojačkih glava, još dvije Ženske glave, portret Mozerta Krajoobraz, Dječja glava.¹⁵

O Bauerovoj slici *Vjerenica smrti* Kršnjavi je razgovarao sa pjesnikom Mihovilom Nikolićem. Kršnjavi opisuje sliku te zamjećuje da je na slici mlada zaručnica u bjelini s vijencem na glavi grli smrt. U toj mrtvačkoj glavi bez očiju ipak je izražena neka dobrota i blagost. Slika je izvrstan akvarel, puna prave poezije bez ikakve moderne afektacije, rekao je Kršnjavi Nikoliću.¹⁶

Bauer je 1903. sudjelovao na izložbi hrvatskih slikara u Pragu. Poznati kritičar umjetnosti F. Ž Harlas je u Praškoj Politik donio kritiku o izložbi koju je prenio *Obzor*: *Bauer akvarelira sad omiljele alegorij. Smrt kralja svih kraljeva, vjerenicu smrti, on akvarelira vrlo dobro i u njega imade mnog bole, kao u svih hrvatskih slikara.*¹⁷

Godine 1904. Josip Bauer je sam ali i sa svojom suprugom Marijom izlagao je na prvoj jugoslavenskoj izložbi u Beogradu. Samostalni radovi ujedno su bili za prodaju

¹¹ Umjetnost: Umjetnički bazar, *Vienac*, 29(1897), br. 1. str. 16.

¹² Vladimir Lunaček, Izložba Društva umjetnosti, *Vienac*, 34(1902), br. 46. str. 729.

¹³ Izidor Kršnjavi: Izložba Društva umjetnosti. *Narodne novine*, 68(1902) br. 228.

¹⁴ Izložba Društva umjetnosti 1902. (Zagreb: Arhiv za likovne umjetnosti, 1902.) str. 3

¹⁵ Izložba Društva umjetnosti 1902. (Zagreb: Arhiv za likovne umjetnosti, 1902.) str. 12.-13.

¹⁶ Izidor Kršnjavi: Izložba Društva umjetnosti. *Narodne novine*, 68(1902) br. 212..

¹⁷ O hrvatskim umjetnicima, *Obzor*, 44(1903) br. 294.

a to su bili: Feston, Rex regnum, Innocentia, Nevesta smrti i Zvezdana noć.¹⁸ Sa svojom suprugom Marijom izložio je jedan sandučić sa 29 emajliranih predmeta: Proljeće, Priča, Majka sa djetetom, Ratnik, Vodena vila, Bogorodica, Bogorodica u filigramskom okviru, Vezilje, Djevojka, Ženska glava, Ženska glava, Djevojka, Moza, slika na slonovoj kosti, Ženska glava, Srebreći privjesak, Amoreta a, Amoreta b, Ženska glava, broš; Glava djevojke, Hrvatica, Grisaila u filigram okviru, Vezilja, Vila, Bogorodica, Sličica na slonovoj kost, broš; Dante, Krist, Anđelak, Emajlirani pehar od bakra.¹⁹ Na jubilarnoj izložbi Društva umjetnosti održane 1905. Josip Bauer je izložio slijedeća djela: Zvezdana noć, Jesenja večer, Cvijetni feston, Rex regnum, Innocentia.²⁰ Na drugoj južnoslavenskoj izložbi u Sofiji 1906. Bauer je izložio: Feston, Rex regnum, Nevesta i 25 emaila.²¹

Bauer je sudjelovao u unutrašnjem uređenju Kapele svetih Petra i Pavla na Mirogoju te je on autor ikona na ikonostasu. Osim medaljona s prikazom četiriju evanđelista, postavljenima na pandative na kojima počiva kupola, sav ostali zidni oslik kapele dekorativnog je karaktera. Temeljna boja dekorativnog oslika na zidovima je žutozelena, a na svodovima plava. Donji dijelovi zida oslikani su kvadratičnim poljima kojima se imitira gradnju od kamena, dok su gornji dijelovi podijeljeni bordurama na velika polja u koje su umetnuti rijetko raspoređeni stilizirani fitomorfni motivi. Slični se motivi susreću i na polukupolama, pandativima i kupoli kapele. Lukovi na kojima počiva kupola oslikani su svjetlijom nijansom žutozelene boje, dok su rebra kupole, te sam vrh kupole i polukupola djelom pozlaćeni. Vrh kupole i polukupola Bauer je oslikao zrakastim motivima, simbolima sunca. Oslik je dobro sačuvan do danas, što je među Bolléovim objektima relativno rijedak slučaj. Njegova usporedba s oslikom drugih Bolléovih crkava pokazuje kako neki poseban stil za oslikavanje pravoslavnih crkava nije razvio. Dekorativni motivi u osnovi su porijeklom iz neorenesansnog dekorativnog slikarstva, a ne iz neobizantskog. Neorenesansi je je motiv i vijenac koji čini niz listova akantusa koji kontinuirano teče na granici zida i svodova u unutrašnjosti kapele.

Ikonografski raspored ikona na ikonostasu prati uobičajena pravila pravoslavne crkve, premda pokazuje i neke posebnosti. Ikona u soklu nema. Odabir ikonografskih motiva u središnjem redu ikonostasa je standardan: na carskim dverima prikazano je Navještenje. Njemu sa strane stoje prijestolne ikone Krista i Bogorodice, a na bočnim vratima prikazani su arhanđeli Mihovil i Gabrijel. Na bočnim krajevima ikonostasa

¹⁸ Katalog izložbenih umetničkih dela na I. Jugoslovenskoj Umjetničkoj Izložbi(Beograd: Električna Nova trgovačka štamparija, 1904.) str. 19.

¹⁹ Katalog izložbenih umetničkih dela na I. Jugoslovenskoj Umjetničkoj Izložbi(Beograd: Električna Nova trgovačka štamparija, 1904.) str. 19.-20.

²⁰ Katalog jubilarne izložbe Društva umjetnosti(Zagreb: Prva hrvatska radnička tiskara u Zagrebu 1905.), str. 3.

²¹ II južnoslavjenska hudožestvena izložba (Sofija: Pečatnica Večerna Pošta, 1906) str.31.

prikazani su s lijeve strane sveci kojima je kapela posvećena - sveti Petar i Pavao, a s desne sveti Ivan Krstitelj. Raspored tema je uobičajen, no pomalo je neuobičajeno variranje veličine ikona - ikone Krista i Bogorodice, svetog Ivana Krstitelja, te patrona kapele/crkve manje su od ikone arhandela na bočnim dverima i ikona s prikazom Navještenja na carskim dverima, dok je inače na ikonostasima najčešće situacija obrnuta.

Zonu velikih praznika, koja obično zauzima samo jedan red na ikonostasu, u kapeli na Mirogoju Bauer je proširio na dva reda, kako zbog male širine ikonostasa, tako i zbog neuobičajenog variranja širine ikona - ikone u središnjem dijelu na obje bočne strane znatno su duže od ostalih ikona u ciklusu velikih praznika na ikonostasu. Najveća ikona unutar ciklusa velikih praznika, koja se proteže visinom kroz dva reda - Tajna (Posljednja) večera, prema pravilima je postavljena iznad carskih dveri.

Gornji red ikona unutar ciklusa velikih praznika prikazuje kronološki ranije događaje, od donjega reda. Zanimljivo je da su pomiješane scene iz života Bogorodice i Krista. U gornjem redu prikazani su, s lijeve strane prema desnoj strani Rođenje Bogorodice, Poklonstvo pastira, Prikazanje u hramu, a s desne Krštenje Kristovo, Uvođenje Bogorodice u hram (Vaveđenje Presvete Bogorodice) i Navještenje. U donjem redu prijestolnih ikona stoje pak scene Ulaska u Jeruzalem, Uskrsnuća Kristova, Uzašašća Kristova s lijeve strane, a s desne Silazak Svetog Duha, Preobraženje i Uznesenje Bogorodice.

Iznad velikih praznika u kružnim medaljonima u vrhu na bočnim krajevima ikonostasa prikazani su starozavjetni proroci, a ne, kako je uobičajeno, apostoli. Ikonografski se može identificirati tek proroka i kralja Davida s krunom i lirom na lijevoj strani. Dva su proroka prikazana i u medaljonima središnjeg dijela ikonostasa, ispod deizisa Mojsije i vjerojatno Jona (u ruci drži ribu koja je njegov simbol, a i sudbina ovog proroka prefigurira Uskrsnuće Kristovo i time se nadovezuje na Raspeće koje stoji u središnjem dijelu vrha ikonostasa). Između ikona ovih dvaju proroka, a ispod Raspeća je pravokutna ikona s prikazom Boga Oca.

Ispod ikone s prikazom Boga Oca, a iznad Tajne večere je za ikonostase uobičajena ikona svete Trojice. Ikonostas je na vrhu, kako je dijelom već i spomenuto, ponovno u skladu s pravilima, okrunjen deizisom - prikazom raskršćenog Krista sa strana kojega stoje Bogorodica i sveti Ivan Evanđelist. Gotovo sve ikone su izvedene na pozlaćenoj podlozi, a i gotovo svi likovi imaju plošne pozlaćene aureole, čime se Bauer nesumnjivo nastojao nadovezati na tradiciju bizantskog slikarstva. Najvećim je dijelom na ikonama u donja tri reda pozadina dodatno ornamentizirana.

Kompozicije koje je Bauer primijenio na ikonama mirogojskog ikonostasa proistječu dakako potpuno iz tradicije zapadnjačkog slikarstva, što ne čudi s obzirom na njegovo školovanje na Akademiji u Münchenu. Bez obzira da li je slikao jedan lik ili neku scenu, Bauer je najčešće simetrično gradió kompoziciju. Pokreti njegovih likova

su spori, blagi, čime se nadovezuje na nazarensku tradiciju. Iz nazarenskog slikarstva preuzet je i specifičan renesansni mediteranski krajolik, kao i upotreba intenzivnih osnovnih boja, te blagi kontrasti svjetla i sjene. Najbolji su mu radovi na mirogojskom ikonostasu prikazi pojedinačnih svetaca: prijestolne ikone, te osobito proroci i deizis u vrhu ikonostasa. Pri slikanju složenijih kompozicija javljaju se nespretnosti u rješavanju odnosa među likovima, a povremeno i u perspektivnim skraćenjima.

Valja istaknuti na kraju kako je Bauer dobro poznao pravoslavnu ikonografiju pa slikajući Uspenje Bogorodice nije slikao katoličko Uzašašće Marijina tijela već pravoslavnu Smrt Bogorodice, s Marijinim tijelom položenim na odar, i Marijinim duhom kojega u krilu drži Krist.

Iskazavši se u kapeli na Mirogoju u sakralnom slikarstvu za pravoslavne Josip Bauer si je otvorio vrata za brojne poslove u budućnosti. Stilski ga je pristup učinio iznimno traženim slikarom među pravoslavnim svećentvom, kako je to istaknuo već i Iso Kršnjavi. Josip Bauer odlikovao se je slikanjem nekih ikonostasa. Njegovo stilistično risanje i suptilna čista tehnika osobito dobro pristaje ovakovim zadaćama. Zemaljska vlada povjerila mu je stoga vrlo brzo slikanje ikonostasa u pravoslavnim crkvama u Donjem Gračacu (1899.), Gospiću (1902.) i Požegi (dio ikona izveo Celestin Medović), a radio je i ikone na vladličanskom i carskom prijestolju u sabornoj crkvi u Pakracu. Nažalost, ni jedan od ovih ikonostasa, niti pakračka prijestolja, nisu ostali sačuvani. Uništeni su ili tijekom Drugog svjetskog rata ili u posljednjem ratu, tako da ih se ne može usporediti s radovima u mirogojskoj kapeli.²²

Do kraja života Bauer je još izlagao u Zagrebu 1908. godine i na Umjetničkoj izložbi u Osijeku 1906/1907. Josip Bauer umro je 1916. godine. Obzor o tome izvještava: *Jučer u pol 4 sata poslije podne sahranjan je uz veliko saučešće drugova, prijatelja, i znanaca Josip Bauer, akademski slikar i profesor Obrtne škole. Do hladnog groba otpratila je pokojnika njegova rodbina, te cjelokupni profesorski zbor Obrtne škole na čelu sa ravnateljem g. Baldautom. Počivao u miru.*²³

²² Dragan Damjanović, „Herman Bollé, Josip Bauer i kapela svetih Petra i Pavla na Mirogoju“ *Peristil*, 52(2009) 151-164.

²³ Pokop Josipa Bauera, *Obzor*, 59(1916) br. 50.

Slika 1.: Glavno pročelje kapele svetih Petra i Pavla na Mirogoju (foto: D. Damjanović)

Slika 2.: Pogled na kupolu kapele svetih Petra i Pavla na Mirogoju (foto: D. Damjanović)

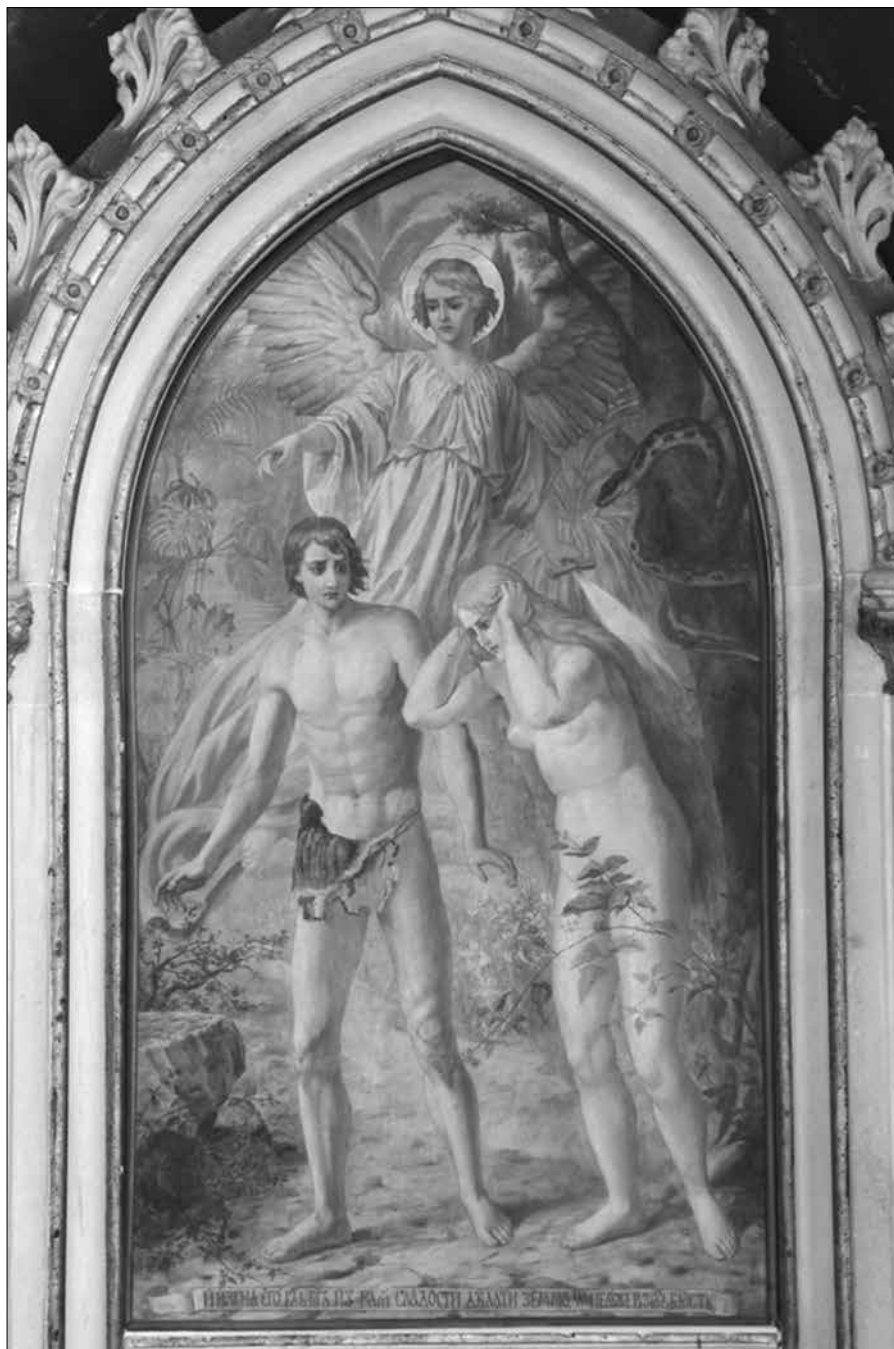
*Slika 3.: Unutrašnjost kapele svetih Petra i Pavla s ikonostasom
(arhitektura Herman Bollé, slikarstvo Josip Bauer) (foto: D. Damjanović)*

Ikone velikih praznika i proroka na ikonostasu, lijeva strana (foto: D. Damjanović)

Slika 4.: Ikone velikih praznika i proroka na ikonostasu, desna strana (foto: D. Damjanović)

Slika 5.: Slika Adama i Eve u predvorju

Slika 6.: Petrova propovijed u predvorju u Katedrali u Križevcima

Slika 7.: Slike na propovjedaonici u Katedrali u Križevcima

Slika 8.: Slike na propovjedaonici u Katedrali u Križevcima

Slika 9.: Katedra za svjetovnog dostojanstvenika u Katedrali u Križevcima

Slika 10.: Katedra za svjetovnog dostojanstvenika u Katedrali u Križevcima

Slika 11.: Slike na propovjedaonici u Katedrali u Križevcima

Josip Bauer 1845.-1916.

Sažetak

Rad je nastao na temelju dostupnih izvora i istražuje životni put slikara i keramičara Josipa Bauera. Bauer rođen je u Warthau u Austriji. Isidor Kršnjavi doveo ga je u Hrvatsku tražeći za zagrebačku Obrtnu školu učitelja dekorativnog crtanja. Bauer je došao u Zagreb 1884. godine. Uz crtanje, uveo je na keramičkom tečaju tehnike limuzinskog emajla i oslikane fajanse. Radio je i oltarne slike (karton Uzašašće Marijino; glavni oltar za crkvu u Erdeviku). Zajedno sa suprugom Marijom radio je u grkokatoličkoj katedrali u Križevcima slike i minijature (križ, propovjedaonica, luster, ripide). U Zagrebu je 1884. izložio svoje drvorezbarije, a 1888. sliku Sv. Nikola.

Sudjelovao je i na skupnim izložbama: Umjetnička izložba, Umjetnički bazar Svjetska izložba u Parizu, izložbama Društva umjetnosti, Deseta izložba »Manesa« (Hrvatski umjetnici), Prvoj jugoslovenskoj umetničkoj izložbi (Beograd 1904), Umjetničkoj izložbi u Osijeku.

Josip Bauer 1845-1916

Zusammenfassung

Die Arbeit entstand aufgrund zugänglicher Quellen und erforscht den Lebensweg des Malers und Keramikers Josip Bauer. Bauer wurde in Warthau in Österreich geboren. Isidor Kršnjavi brachte ihn nach Kroatien, auf der Suche nach einem Lehrer des dekorativen Zeichnens für die zagreber Gewerbeschule. Bauer kam 1884 nach Zagreb. Neben Zeichnen führte er beim Keramikurs die Techniken des Limousinenemails und der bemalten Fayence ein. Er fertigte auch Altarbilder (Karton Mariä Himmelfahrt; Hauptaltar für die Kirche in Erdevik). Zusammen mit seiner Ehefrau Marija fertigte er in der Griechisch-Katholischen Kathedrale in Križevci Bilder und Miniaturen (Kreuz, Kanzel, Kronleuchter, Ripiden). In Zagreb stellte er 1884 seine Holzschnitzereien aus und 1888 das Bildnis des Heiligen Nikolaus.

Er nahm auch an Gruppenausstellungen teil: Kunstausstellung, Kunstbasar Weltausstellung in Paris, den Ausstellungen der Kunstgesellschaft, Zehnte Ausstellung »Manesa« (Kroatische Künstler), Erste jugoslawische Kunstausstellung (Beograd 1904), Kunstausstellung in Osijek.

Doc. dr. sc. **Maja Ćutić Gorup**
Filozofski fakultet Sveučilišta u
Rijeci
Odsjek za povijest
Sveučilišna avenija 4
51000 Rijeka
mcutic@ffri.uniri.hr

UDK: 929.2(436)
Pregledni rad
Prihvaćeno: 11.10.2025.

Habsburška vlast u unutarnjoj Austriji u razdoblju katoličke konfesionalizacije*

Vremensko razdoblje nakon Augsburškog vjerskog mira 1555. i Tridentinskog koncila (1545.-1563.) do Westfalijskog mira 1648., a na nekim područjima Svetog Rimskog Carstva i u duljem trajanju, naziva se u njemačkoj povijesti „konfesionalno razdoblje.“ Razdoblje konfesionalizacije bilo je isprepleteno katoličkom obnovom i nasilnom rekatolizacijom protestantskih područja koja je završila ratom i još većom pobjedom reformacije 1648.

Ključne riječi: Unutarnja Austrija, katolička konfesionalizacija, Habsburgovci

* Rad je izložen na 32. Znanstvenom skupu „Nijemci i Austrijanci u hrvatskom kulturnom krugu“ u Osijeku, 2024. godine.

Uvod

Nakon abdikacije Karla I. car Svetog Rimskog Carstva postao je njegov brat Ferdinand I. (1503.-1564.) kojem je on Wormskim i Brüsselskim ugovorom 1521. i 1522. prepustio austrijske pokrajine. Ferdinand je žiteljima Pazina 1539. dao odobrenje da svake subote održavaju sajam, a više je puta financijski pomogao pri obnovi pazinskog kaštela.¹

Reformacija se tako širila da se u mnogim dijelovima zemlje u vrijeme korizme jelo meso, a neki svećenici i redovnici su se oženili.² Usprkos tome Ferdinand je za razliku od svog brata Karla u pitanjima vjere bio mnogo tolerantniji. On je pokazao spremnost na kompromis, ali se bojao političkih posljedica.³ Bio je uvjeren u to da su luterani iskorišteni kao oruđe u rukama njemačkih knezova kako bi se potkopala moć cara.⁴ Njegov najstariji sin Maksimilijan (1527.-1576., od 1564. car Svetog Rimskog Carstva Njemačke Narodnosti) pokazao je velik interes za Lutherovo učenje, ali se 1562. svečano zakleo pred ocem i svoja dva brata da će živjeti i umrijeti u katoličkoj vjeri.⁵ Ferdinand je upozorio svog sina da samo kao katolik može biti izabran za cara Svetog Rimskog Carstva Njemačke Narodnosti.⁶ Maksimilijan II. je 1566. pozvao donjoaustrijske staleže na Zemaljski sabor u Beč gdje ih je zamolio za potporu u borbi protiv Osmanlija, a staleži su od cara dobili zauzvrat slobodu *Augsburške vjeroispovijesti*.⁷

Habsburška vlast u unutarnjoj Austriji u razdoblju katoličke konfesionalizacije

Nakon druge podjele habsburškog nasljeđa između sinova cara Ferdinanda I. 25. srpnja 1564. za područja koja je dobio najmlađi sin Karlo II. (1540.-1590.) upotrebljavao se administrativan pojam Unutarnja Austrija. Iz prijestolnice Graza upravljalo se Štajerskom, Koruškom, Kranjskom, Goričkom i Gradiškom, Trstom, habsburškom Istrom s Rijekom i habsburškom Furlanijom.⁸ Unutarnja Austrija

¹ ****Istarska enciklopedija*, Zagreb 2005., natuknica Juričić Čargo Daniela, Bertoša Slaven i Dobrić Bruno, Habsburgovci, 291.

² Mcguigan Dorothy Gies, *Familie Habsburg 1273 – 1918: Glanz und Elend eines Herrscherhauses*, Ullstein Verlag, Berlin, 2003., 209.

³ Isto, 209.

⁴ Isto, 209.

⁵ Isto, 224.

⁶ Isto, 224. O vladavini Ferdinanda I. i njegovog sina Maksimilijana II. usp. opširnije: Mcguigan Dorothy Gies, *Familie Habsburg 1273 – 1918: Glanz und Elend eines Herrscherhauses*, nav. dj., 177-246.

⁷ Godine 1568. car Maksimilijan II. dozvolio je plemićkim staležima, knezovima i vitezovima u Austriji iznad i niže od rijeke Enns slobodu Augsburške vjeroispovijesti. God. 1571. dobili su u Austriji niže od rijeke Enns slobodu vjeroispovijesti i podanici knezova i vitezova. Usp. Kleindel Walter, Österreich: *Daten zur Geschichte und Kultur*, Ueberreuter, Wien, 1995., 127-128.

⁸ Loserth Johann, *Die Reformation und Gegenreformation in den inneroesterreichischen Laendern im XVI. Jahrhundert*, (Stuttgart 1898.) Nieuwkoop – B. de Graaf, 1970., 5; Winkelbauer Thomas, *Ständefreiheit und*

bila je od 1564. do 1619. teritorijalno samostalna država sa svojim predstavnicima u Reichstagu, s vlastitom apostolskom nuncijaturom i sa zajedničkom vanjskopolićkom zadaćom obrane jugoistoćne granice Svetog Rimskog Carstva Njemaćke Narodnosti te jugoistoćne granice habsburćkih zemalja – koja se nalazila 50 – 150 km još istoćnije – od osmanske opasnosti.⁹ Godine 1578. preuzeo je nadvojvoda Karlo sa stalećima Unutarnje Austrije po zapovijedi cara Rudolfa II. obvezu obrane podrućja Hrvatske i Slavonije koja još nisu zauzele Osmanlije.¹⁰

U crkvenom smislu podrućje Unutarnje Austrije pripadalo je Akvilejskoj patrijarćiji i Salzburćkoj nadbiskupiji.¹¹ Unutarnjoaustrijske zemlje jaće su nego druga podrućja Svetog Rimskog Carstva Njemaćke Narodnosti naglašavale svoju pripadnost Carstvu i ljubomorno ćuvale privilegije dobivene od careva.¹² Dogaćalo se da su se u odrećenim prilikama staleći tih zemalja protiv svog zemaljskog gospodara pozivali na dobivene privilegije i apelirali na Carstvo pod ćijom su se zaćtitom nalazile zemlje Unutarnje Austrije.¹³ Pod tim okolnostima je sasvim shvatljivo da su svi veliki crkveni, polićki i socijalni pokreti njemaćkog naroda u Unutarnjoj Austriji naićli na veliki odjek.¹⁴ Vrijeme humanizma, ćiji je istaknuti predstavnik Enea Silvio Piccolomini – kasniji papa Pio II. – dugo vremena ćivio u Grazu, donijelo je na ove prostore dah promjena, a teze hrabrog vitenberćkog svećenika naićle su na plodno tlo u svim krugovima.¹⁵

Do smrti nadvojvode Karla godine 1590. omogućila je bać osmanska opasnost *modus vivendi* izmeću protestantskih staleća unutarnjoaustrijskih zemalja na jednoj strani i strogo katolićkog dvora u Grazu na drugoj strani.¹⁶ Ćesto se od katolika mogla ćuti uzrećica „Der Türk ist der Lutherischen Glück“¹⁷, što u prijevodu znaći „Turci luteranima sreću donose.“ Tako je nadvojvoda Karlo 1572. na zemaljskom saboru u Grazu¹⁸ ćtajerskom plemstvu dozvolio slobodu vjeroispovijesti¹⁹, a godine 1578. na

Fürstenmacht: Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter, sv. I, Ueberreuter, Wien, 2003., 44.

⁹ Winkelbauer Thomas, *Ständefreiheit und Fürstenmacht: Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter*, sv. I, nav. dj., 44.

¹⁰ Isto, 44.

¹¹ Loserth Johann, *Die Reformation und Gegenreformation in den innerösterreichischen Ländern im XVI. Jahrhundert*, nav. dj., 5.

¹² Isto, 5.

¹³ Isto, 5.

¹⁴ Isto, 6.

¹⁵ Isto, 6.

¹⁶ Winkelbauer Thomas, *Ständefreiheit und Fürstenmacht: Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter*, sv. I, nav. dj., 44.

¹⁷ Mecnseffy Grete, *Geschichte des Protestantismus in Österreich*, Hermann Böhlau Nachf., Graz – Köln, 1956., 65.

¹⁸ Taj dogaćaj poznat je pod nazivom „Grazer Religionspazifikation.“

¹⁹ Pörtner Regina, „Gegenreformation und ständischer Legalismus in Innerösterreich, 1564-1628“, u: *Zeitschrift für historische Forschung*, Band 27., Heft 4., Duncker & Humboldt, Berlin, 2000., 501.

izvanrednom zasjedanju sabora u Brucku na Muri potvrdio svoju odluku iz 1572. te ju proširio na plemstvo Koruške i Kranjske, njihove podanike i prema jednostranom tumačenju staleža na gradove.²⁰ Naime, protestantski propovjednici smjeli su boraviti samo u Grazu, Judenburgu, Klagenfurtu i Ljubljani.²¹ Iako se dogovor sa sabora u Brucku na Muri nije odnosio na kalviniste i flacijaniste,²² štajersko plemstvo je u borbi za ravnopravnost građana više postignulo, nego plemstvo u Austriji iznad i niže od rijeke Enns.²³ Nadvojvodina obećanja dana su samo usmeno, a staleži nisu tražili njegovu pisanu potvrdu. Već nakon godinu i pol nadvojvoda će pregaziti danu riječ.

Na dvoru u Grazu su od 1579. intenzivno radili na suzbijanju „hereze“ isusovci, poseban papin izaslanik Felician Ninguarda, supruga zemaljskog kneza i od 1580. stalni apostolski nuncij.²⁴ Godine 1580. započeo je nadvojvoda Karlo II. s protureformacijom u svojim zemljama pri čemu mu je jedna od namjera bila ukidanje dozvole slobodne vjeroispovijesti za plemstvo i gradove iz godine 1578.²⁵ Protestantski staleži Unutarnje Austrije sudjelovali su kao „jedno tijelo“²⁶ u teškim borbama za

O slobodi vjeroispovijesti danoj štajerskim staležima usp. opšrnije: Amon Karl, Liebmann Maximilian, *Kirchengeschichte der Steiermark*, Verlag Styria, Graz – Wien – Köln, 149-154; Mecenseffy Grete, *Geschichte des Protestantismus in Österreich*, nav.dj., 61-65.

²⁰ Pörtner Regina, „Gegenreformation und ständischer Legalismus in Innerösterreich, 1564-1628“, nav. dj., 501. Ovaj događaj poznat je pod nazivom „Brucker Libell.“ Grete Mecenseffy navodi u svojoj knjizi da je nadvojvoda 9. veljače 1578. držao govor u kojem je obećao da će i svaki građanin imati mogućnost izbora prema svojoj savjesti. Treba naglasiti da je nadvojvodi trebao od staleža novac za obranu nasljednih zemalja od Osmanlija. Usp. Mecenseffy Grete, *Geschichte des Protestantismus in Österreich*, nav. dj., 65. Walter Kleindel tvrdi da je nadvojvoda Karlo 1572. na zemaljskom saboru unutarnjoaustrijskih zemalja u Grazu dozvolio plemstvu Unutarnje Austrije slobodu vjeroispovijesti pod uvjetom da mu kao nadvojvodi ukažu dužnu poslušnost i ne vrijeđaju Katoličku crkvu. Godine 1578. nadvojvoda Karlo je na izvanrednom zasjedanju sabora u Brucku na Muri potvrdio svoju odluku iz 1572. te ju proširio na gradove. Usp. Kleindel Walter, Österreich: *Daten zur Geschichte und Kultur*, nav. dj., 128-129.

²¹ Usp. Mecenseffy Grete, *Geschichte des Protestantismus in Österreich*, nav. dj., 65; Pörtner Regina, „Gegenreformation und ständischer Legalismus in Innerösterreich, 1564-1628“, nav. dj., 508.

²² Pörtner Regina, „Gegenreformation und ständischer Legalismus in Innerösterreich, 1564-1628“, nav. dj., 511.

²³ Mecenseffy Grete, *Geschichte des Protestantismus in Österreich*, nav. dj., 65.

²⁴ Winkelbauer Thomas, *Ständefreiheit und Fürstenmacht: Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter*, sv. I, nav. dj., 45.

²⁵ Kleindel Walter, Österreich: *Daten zur Geschichte und Kultur*, nav. dj., 130.

²⁶ Regina Pörtner smatra da o jedinstvu protestantskih staleža treba govoriti s oprezom. Štajersko plemstvo je nakon 1564. – kada je sporedna habsburška linija počela vladati Unutarnjom Austrijom iz Graza – politički dobilo na važnosti. Također su štajerski obrtnici, kao i plemstvo – koje je u odnosu na plemstvo drugih zemalja Unutarnje Austrije najviše bilo zastupljeno na dvoru i u vladi – od toga imali velike koristi. Može se zaključiti da će nadvojvoda u suzbijanju reformacije upravo među štajerskim plemstvom imati najveću podršku. Za razliku od koruškog i kranjskog plemstva i građanstva – koje je uglavnom stalo uz reformaciju – u Štajerskoj su plemići i građani ostali podijeljeni. Također su između staleža triju zemalja uvijek bile prisutne razmirice vezane upravo uz političke povlastice štajerskog plemstva u Unutarnjoj Austriji te uz gospodarska pitanja (npr. uz kupovinu zemlje ili podjelu novčanog doprinosa za vojsku). Od početka XVI. stoljeća vladala je napetost između unutarnjoaustrijskih staleža i gradova zbog političke zastupljenosti na zemaljskim saborima, konkurencije u trgovini te raspodjele poreza koji se u Unutarnjoj Austriji drastično povećao zbog troškova održavanja Hrvatsko – slavonske vojne granice. Gradovi su se uspjeli početkom 17.

ravnopravnost protestantske i katoličke vjeroispovijesti, a posebice u otporu prema protureformaciji.²⁷

Kao nadvojvoda Unutarnje Austrije Karlo je bio gorljivi katolik te je svom sinu nadvojvodi Ferdinandu III. (od 1619. car Svetog Rimskog Carstva Ferdinand II.)²⁸ ostavio u nasljeđe i borbu protiv protestanata. S obzirom da je Ferdinand (1578.-1637.) bio maloljetan, umjesto njega upravljali su Unutarnjom Austrijom nadvojvode Ernst do 1593. i Maksimilijan III. do 1595. Na Ferdinandov odgoj znatan utjecaj imala je njegova majka, bavarska princeza Maria Anna, koja je kao i ostalo katoličko plemstvo južnog dijela Carstva svoga sina poslala na školovanje u isusovačku gimnaziju u Ingolstadtu. Dan je studentima – za razliku od onih u svjetovnim školama – bio ispunjen službom Božjom, procesijama i kazališnim predstavama.²⁹ Ferdinand je od 1595. sam upravljao Unutarnjom Austrijom s prijestolnicom u Grazu, iz koje se upravljalo i Vojnom granicom. Njegovu vladavinu ispunila je neumorna borba protiv protestanata koja je prerasla u Tridesetogodišnji rat (1618.-1648.).³⁰

Tridesetogodišnji rat je završio Westfalijskim mirom³¹ 24. listopada 1648. koji je u pitanju vjere predstavljao potvrdu Augsburškog vjerskog mira i kojim je osim

stoljeća izboriti za plaćanje dvanaestine tog poreza. Godine 1568. odbili su štajerski staleži iznova zahtjev protestantskih gradova za povećanjem političkih predstavnika na zemaljskom saboru. Usp. Pörtner Regina, „Gegenreformation und ständischer Legalismus in Innerösterreich, 1564-1628“, nav.dj., 503 i 514.

27 Loserth Johann, *Die Reformation und Gegenreformation in den innerösterreichischen Ländern im XVI. Jahrhundert*, nav. dj., 5. Tako na protureformacijske spise nadvojvode Karla protestantski staleži odgovaraju pozivajući se upravo da dobivene vjerske povlastice. U njegovoj zapovijedi upućenoj predstavnicima staleža na zemaljskom saboru na dan 5. lipnja 1577. stoji: „...wasmassen doctor Homberger, prediger in der stift alhie, am negstverschinen freytag, ain vast ergerliche predig wider das angeund fest Corporis Christi und die lebliche procession desselben offentlich in der stift gethon, mit gantz unbedechtlichen hitzigen fürgeben, dass es kain fest sondern ain eytele abgotterey, dass auch bey verlust der seelen selligkait niemand darzue komen noch helfen, ja der obrigkeit gebott disfalls nit halten solle... ..derwegen mit nichts zu gedulden ist...“ Ovom zapovijedi nadvojvoda Karlo želi zabraniti Hombergerove propovjedi protiv Tijelova. Isti dan su predstavnici staleža nadvojvodi uputili odgovor u kojem su naglasili da ne znaju za takve Hombergerove propovjedi, da zapravo isusovci drže oštre propovjedi te da se ne smiju zaboraviti dobivene vjerske povlastice. Usp. Loserth Johann, *Die Reformation und Gegenreformation in den innerösterreichischen Ländern im XVI. Jahrhundert*, nav. dj., 582.

28 Ferdinand je 1621. uveo pravilo prema kojem se sve zemlje austrijske habsburške linije nasljeđuju kao jedinstven i nerazdruživ majorat. Usp. ****Istarska enciklopedija*, nav. dj., natuknica Juričić Čargo Daniela, Bertoša Slaven i Dobrić Bruno, Habsburgovci, 291.

29 Franzl Johann, *Ferdinand II.: Kaiser im Zwiespalt der Zeit*, Verlag Styria, Graz, 1978., 25.

30 O tom ratu usp. opširnije: Bertoša Slaven, *Svjetska povijest modernog doba: (XVI.-XIX. stoljeće): s posebnim osvrtom na Apeninski poluotok*, Profil International, Zagreb, 2004., 75-83; Müller Helmut M., *Schlaglichter der deutschen Geschichte*, Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn, 1996., 104-108; Winkelbauer Thomas, *Ständefreiheit und Fürstenmacht: Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter*, sv. I., nav. dj., str. 376-394; ****Povijest Njemačke*, Barbat, Zagreb, 1999., 94-104.

31 O Westfalijskom miru usp. opširnije: Bertoša Slaven, *Svjetska povijest modernog doba: (XVI.-XIX. stoljeće): s posebnim osvrtom na Apeninski poluotok*, nav. dj., 82-83; Kleindl Walter, *Österreich: Daten zur Geschichte und Kultur*, nav. dj., 147-148; Müller Helmut M., *Schlaglichter der deutschen Geschichte*, nav. dj., 107; ****Povijest Njemačke*, nav. dj., 103-104; Winkelbauer Thomas, *Ständefreiheit und Fürstenmacht: Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter*, sv. I., nav. dj., 390-394.

katoličke i luteranske priznata i kalvinistička vjeroispovijest. Oni podanici – koji nisu željeli prihvatiti vjeru svog vladara – mogli su se iseliti bez gubljenja svoje imovine.³² Godina 1552. za duhovne knezove – koji su prešli na novu vjeru – promijenjena je u 1624. godinu.³³ Svi podanici njemačkih zemalja nisu trebali više mijenjati svoju vjeroispovijest u slučaju moguće promjene vjere svoga vladara.³⁴ Ove odredbe se nisu odnosile na područje habsburških nasljednih zemalja, Gornje Falačke i Falačkog Porajnja³⁵ koje je ipak ostalo katoličko. Nakon što je car Ferdinand II. temeljito proveo katoličku restauraciju,³⁶ nastupilo je za austrijske zemlje vrijeme kriptoprotestantizma. Usprkos svim zabranama i kaznama protestantizam se nije mogao iskorijeniti.³⁷ Njegovi pristaše nisu bili plemići, koji su se javno morali izjasniti kao katolici, niti građani jer je u gradovima bio jak nadzor sa strane katoličkih duhovnika i djelatnika u školama, nego stanovnici u alpskim brdima gdje su se zabranjene knjige mogle lakše sakriti.³⁸

Zaključak

Ranonovovjekovnu ustavnu povijest Svetog Rimskog Carstva obilježio je konflikt između cara i državnih staleža: carevi su se zalagali za jačanje centralističke monarhije, a staleži za slabljenje centralizma i federativno uređenje, pri čemu bi ojačala moć knezova.³⁹ Samuel von Pufendorf nazvao je 1667. Sveto Rimsko Carstvo „nepravilnim tijelom koje sličí monstrumu“⁴⁰ jer je ono zapravo predstavljalo nešto između ova dva gore navedena uređenja. Mjesto zajedničke suradnje cara i staleža bio je Reichstag. Razvio se tijekom 15. stoljeća iz različitih oblika državnih skupština i carskih zasjedanja. Reichstag je postao „forum Carstva“, instrument komunikacije, izmirenja različitih interesa i konflikata te mjesto za usvajanje zakona i izglasavanje poreza.⁴¹

Habsburške nasljedne zemlje predstavljale su rubni dio Carstva. Povezivale su ih u 16. stoljeću dvije stvari: zemaljski sabori na kojima su se predstavnici staleža

³² Usp. Bertoša Slaven, *Svjetska povijest modernog doba: (XVI.–XIX. stoljeće): s posebnim osvrtom na Apeninski poluotok*, nav. dj., 82; Winkelbauer Thomas, *Ständefreiheit und Fürstenmacht: Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter*, sv. I., nav. dj., 393.

³³ Usp. Bertoša Slaven, *Svjetska povijest modernog doba: (XVI.–XIX. stoljeće): s posebnim osvrtom na Apeninski poluotok*, nav. dj., 82–83; Kleindel Walter, *Österreich: Daten zur Geschichte und Kultur*, nav. dj., str. 147.

³⁴ Usp. Winkelbauer Thomas, *Ständefreiheit und Fürstenmacht: Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter*, sv. I., Ueberreuter, Wien, 2003., 393; ****Povijest Njemačke*, nav. dj., 1999., 103.

³⁵ Kleindel Walter, *Österreich: Daten zur Geschichte und Kultur*, nav. dj., 147.

³⁶ Mecenseffy Grete, *Geschichte des Protestantismus in Österreich*, nav. dj., 186.

³⁷ Isto, 186.

³⁸ Isto, 186.

³⁹ Winkelbauer Thomas, *Ständefreiheit und Fürstenmacht: Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter*, sv. I., nav. dj., 314.

⁴⁰ Isto, 314–315.

⁴¹ Isto, 316.

pojedinih zemalja bavili prije svega problemom zajedničke obrane od osmanske opasnosti i administrativni aparat nastao u vrijeme Maksimilijana I. i Ferdinanda I.⁴² Nasljedne zemlje predstavljale su područje neposrednog vladanja cara u njegovoj ulozi kao zemaljskog kneza, na koje se on uvijek u teška vremena svoje vladavine mogao povući.⁴³ Iz toga proizlazi da su Habsburgovci pridavali veliku važnost stanju u svojim nasljednim zemljama jer im je čvrsta vladavina nad tim područjima bila preduvjet za uspješnu vladavinu u Carstvu.⁴⁴

Literatura

- Amon Karl, Liebmann Maximilian, *Kirchengeschichte der Steiermark*, Verlag Styria, Graz – Wien – Köln, 1993.
- Bertoša Slaven, *Svjetska povijest modernog doba: (XVI.-XIX. stoljeće): s posebnim osvrtom na Apeninski poluotok*, Profil International, Zagreb, 2004.
- Franzl Johann, *Ferdinand II.: Kaiser im Zwiespalt der Zeit*, Verlag Styria, Graz, 1978.
- Müller Helmut M., *Schlaglichter der deutschen Geschichte*, Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn, 1996.
- *** *Istarska enciklopedija*, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, Zagreb 2005. (natuknica Juričić Čargo Daniela, Bertoša Slaven i Dobrić Bruno, Habsburgovci, 291)
- Kleindl Walter, *Österreich: Daten zur Geschichte und Kultur*, Ueberreuter, Wien, 1995.
- Loserth Johann, *Die Reformation und Gegenreformation in den innerösterreichischen Ländern im XVI. Jahrhundert*, (Stuttgart 1898.) Nieuwkoop – B. de Graaf, 1970.
- Mcguigan Dorothy Gies, *Familie Habsburg 1273 – 1918: Glanz und Elend eines Herrscherhauses*, Ullstein Verlag, Berlin, 2003.
- Mecenseffy Grete, *Geschichte des Protestantismus in Österreich*, Hermann Böhlau Nachf., Graz – Köln, 1956.
- Pörtner Regina, „Gegenreformation und ständischer Legalismus in Innerösterreich, 1564-1628“, u: *Zeitschrift für historische Forschung*, Band 27., Heft 4., Duncker & Co., Berlin, 2000., 499-542.
- *** *Povijest Njemačke*, Barbat, Zagreb, 1999.
- Winkelbauer Thomas, *Ständefreiheit und Fürstenmacht: Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter*, sv. I-II, Ueberreuter, Wien, 2003.

⁴² Isto, 312.

⁴³ Isto, 312.

⁴⁴ Isto, 312.

Habsburška vlast u unutarnjoj Austriji u razdoblju katoličke konfesionalizacije

Sažetak

Vremensko razdoblje nakon Augsburškog vjerskog mira 1555. i Tridentinskog koncila (1545.-1563.) do Westfalijskog mira 1648., a na nekim područjima Svetog Rimskog Carstva i u duljem trajanju, naziva se u njemačkoj povijesti „konfesionalno razdoblje.“ Razdoblje konfesionalizacije bilo je isprepletено katoličkom obnovom i nasilnom rekatolizacijom protestantskih područja koja je završila ratom i još većom pobjedom reformacije 1648. Habsburške nasljedne zemlje predstavljale su rubni dio Carstva. Povezivale su ih u 16. stoljeću dvije stvari: zemaljski sabori na kojima su se predstavnici staleža pojedinih zemalja bavili prije svega problemom zajedničke obrane od osmanske opasnosti i administrativni aparat nastao u vrijeme Maksimilijana I. i Ferdinanda I. Nasljedne zemlje predstavljale su područje neposrednog vladanja cara u njegovoj ulozi kao zemaljskog kneza, na koje se on uvijek u teška vremena svoje vladavine mogao povući. Iz toga proizlazi da su Habsburgovci pridavali veliku važnost stanju u svojim nasljednim zemljama jer im je čvrsta vladavina nad tim područjima bila preduvjet za uspješnu vladavinu u Carstvu.

Die Habsburger Regierung in Innerösterreich in der Zeitspanne der katholischen Konfessionalisierung

Zusammenfassung

Der Zeitraum nach dem Augsburger Religionsfrieden 1555 und dem Tridentinischen Konzil (1545-1563) bis zum Westfälischen Frieden 1648, und in einigen Gebieten des Heiligen Römischen Reiches auch in längerer Dauer, wird in der deutschen Geschichte „konfessionelles Zeitalter“ genannt. Der Zeitraum der Konfessionalisierung war mit katholischer Erneuerung und gewaltsamer Rekatholisierung der protestantischen Gebiete durchwirkt, was mit einem Krieg und einem noch größeren Sieg der Reformation 1648 endete. Die Habsburger Erbländer bildeten den Randteil des Reiches. Im 16. Jahrhundert verbanden sie zwei Dinge: Landtage, bei denen sich die Standesvertreter einzelner Länder vor allem mit dem Problem der gemeinsamen Verteidigung von der osmanischen Gefahr beschäftigten und der Administrativapparat entstanden zu Zeiten von Maximilian I. und Ferdinand I. Die Erbländer waren das Gebiet der unmittelbaren Regierung des Kaisers in seiner Rolle des irdischen Fürsten, auf welche er sich in schweren Zeiten seiner Regierung immer zurückziehen konnte. Daraus geht hervor, dass die Habsburger dem Zustand in ihren Erbländern große Wichtigkeit zollten, weil ihnen die feste Regierung über diese Gebiete Voraussetzung für eine erfolgreiche Regierung im Reich war.

Ivan Ćosić – Bukvin
Bana Josipa Jelačića 13
32 254 Vrbanja

UDK: 323.15(497.5-3 Slavonija=
112.2)(091)
Pregledni rad
Prihvaćeno: 23.07.2025.

Švabe (Nijemci) radnici i trgovci šumom u Vrbanji i okolici 1860.- 1892.

Autor će u ovome radu prikazati eksploataciju šuma i napredak mjesta koji je velikim dijelom uvjetovan boravkom stranaca u mjestu a poglavito onih iz njemačkih zemalja, koji su bili i nosioci razvoja.

Ključne riječi: *Spačvanske šume, Vrbanja, kirija, kirijaši, pilane, radnici, dukati.*

Početne radnje koje su vodile ka iskorištavanju Slavonsko-Srijemskih šuma

Nastupanjem novih okolnosti u vremenu post-turskih ratova početkom 18. stoljeća (1718.-1738.) te dolaskom cara Karla IV. na austrijsko prijestolje koji se pokazao kao „reformator gospodarskih odnosa u carevini“ nastupaju i novi trenutci u gospodarskoj politici carstva. Nova gospodarska politika Beča zasnivala se na tome da se povežu prometnicama žitorodna područja u Panoniji sa sjeverno jadranskim lukama preko Dunava, Save i Kupe do Karlovca te cestama do mora. Tako dolazi do početka gradnje tzv. Karolinske ceste. Cesta je išla od Karlovca preko Gorskog kotara do Bakra i Rijeke. Gradnja je počela 1726. godine i trajala punih 10 godina. Ta prva planinska cesta u Hrvatskoj mogla se u svojoj dužini prijeći za tri dana, te je kao takova bila na pojedinim mjestima neprohodna za zaprežna kola i često zimi zavijana uslijed obilnog snijega. Cesta je iako jednostavna u svojoj izgradnji i prolazanjem kroz naseljene krajeve (koji su u nekoliko navrata naseljavani te i dio novo pridošlog stanovništva usmjeravan da se bavi obrtom i paljenjem/pravljenjem potaše i sječom šume) u svom polustoljetnom prometnom opstojanju pridonijela razvoju krajeva kroz koje je prolazila sve do gradnje nove ceste 1775. godine. Gradnja nove ceste nazvane „Jozefina“ po caru Josipu II. kao glavne trgovačke i poštanske ceste počela je u ljeto 1775. i to na više građevinskih odsjeka. Cesta je uz jeftini radnu snagu i po prvi puta upotrebu eksploziva u miniranju stijena dovršena krajem 1779. godine. Izgradnja iste dosegla je cijenu od 350 000 forinti na svojoj dužini od 100 kilometara (13 ½ njemačkih milja). Nova cesta je od Karlovca uz rijeku Mrežnicu išla do Zvečaja potom nastavljala između Mrežnice i Dobre do Generalskog stola te preko rječice Tounjčice stizala do Josipdola. Strmim usponom je nastavljala do Modruša te kroz guste šume do svoje najviše točke na 888 metara na prijevoju Kapela. Odatle se pušala do Brinja i Žute Lokve. Odatle se cesta opet penjala na prijevoj Vratnik 694 metara te se potom strmoglavo pušala u Senjsku dragu do grada Senja. Uz redovito održavanje ceste čak i zimi, promet se nesmetano odvijao tijekom čitave godine. Od godine 1783. cestom je započeo organizirani prijevoz konjskim zapregama. Na nekoliko su mjesta podignute postaje za izmjenu konjskih zaprega i poštanskih konja, da bi krajem 1786. bila uvedena poštanska linija od Beča preko Zagreba i Karlovca do Senja i to dva puta tjedno. Razvoj prometa na cesti uvjetovao je osnivanje erarskog transportnog poduzeća koje je raspolagalo s 120 kola, oko 500 zaprežnih i 20 jahaćih konja 10 kovača i kolara te 6 sedlara. Uz cestu su idućih godina građena konačišta za putnike, konjske staje i robna skladišta. Godine 1794. u Beču se od strane onodobnih visokih vlastelinsko-trgovačkih obitelji osniva „Povlašteno kraljevsko ugarsko kanalsko i brodarsko društvo“ s ciljem da izgradnjom kanalskih puteva olakša trgovinu u unutrašnjosti Ugarske i Hrvatske. Društvo je nakon neuspješnog ulaganja u osposobljavanje rijeke Kupe za plovidbu odlučilo na prijedlog podmaršala Filipa Vukasovića da se izgradi trgovačka cesta od Karlovca do Rijeke, te je istome povjerilo projektiranje i izgradnju nove ceste. Gradnja ceste započela je početkom 1803. Bila je to prva moderna planinska cesta u Hrvatskoj koja je udovoljavala svim zahtjevima

onodobnog kolskog prometa. Uzdužni nagib ceste nije nigdje bio strmiji od 5,5 % dok su nagibi kod prijašnje dvije ceste iznosili i do 17 %. Dužina ceste iznosila je oko 134 kilometara. Dok je širina kolnika bila preko 8 metara, a na pojedinim zavojima od 11 do 14,5 metara kako bi njima lako prolazila teretna kola. Gradnja ceste iznosila je dva i pol milijuna austrijskih forinti. Godine 1808. cesta je već za vrijeme Napoleonskih ratova dobila ime po supruzi cara Franje I. Mariji Ludovici (Lujzi) te je prizvana „Lujzijana“. Gradnja ceste sada nije išla od Karlovca već od Rijeke prema Karlovcu. (uz teške uvjete i niske nadnice radnika) do Gornjeg Jelenja, da bi na Ravnom Podolju imala i svoju najvišu točku od 928 metara odakle se puštala do Delnica i nadalje u pravcu Karlovca. Posljednji kilometri ceste završeni su od strane francuske uprave 1811. godine. Tijekom gradnje ceste izgrađeno je i nekoliko njenih odvojaka koji su povezivali pojedina mjesta te i staru Karolinu. Godine 1816. (nakon sloma Napoleona) u Beču je osnovano „Društvo Lujzinske ceste“ koje je otkupilo cestu na pedeset godina i dobilo koncesiju od Povlaštenog kraljevsko ugarsko kanalskog i brodarskog društva. „Društvo“ je u Karlovcu imalo svoje sjedište odakle je upravljano cestom i njenim održavanjem. Prijevoz cestom je na postavljenim maltama naplaćivan te nije unatoč svom opsegu mogao isplatiti održavanje ceste te donositi određene prihode. Izgradnjom željezničke pruge 1862. od Zidanog Mosta preko Zagreba do Siska promet Lujzijanom je počeo opadati. Tako su razni tereti pretovarani u Sisku s lađi u vagone te otpremani za Trst. Godine 1879. cesta je otkupila te dioničarima isplatila 325 000 forinti, te je tim činom cesta prešla u državno vlasništvo te je maltarina ukinuta. S opadanjem prometa i naselja uz cestu propadaju, jer nema kirije koja je bila glavna grana mještana uz postojeću cestu. Godine 1833. počinje izgradnja nove „Jozefine“ zbog ponovnog uključenja Senjske luke u gospodarske tokove. Ista je išla modernizirana dobrim dijelom starom trasom te i novo postavljenim dionicama u dužini od 115 km. uz znatno smanjenje nagiba. Cesta je dovršena 1843. uz velike zasluge za majora Knežića i odličja dobivena od cara Ferdinanda.¹ Tek izgradnja Lujzijane omogućuje iskorištavanje Slavonskih hrastika za koje su interes pokazali francuski trgovci. Tako su drveni sortimenti izrađivani u Spačvanskim šumama, najprije dopremani rijekom Savom do Siska potom Kupom do Karlovca te odatle za Rijeku.²

Slavonske šume hrasta lužnjaka prostirale su se krajem 19. stoljeća na površini od 130.000 hektara. Intenzivnije iskorištavanje šuma Posavina dočekuje sa 75.000 hektara starih hrastika. Oni su prema vlasništvu bili raspoređeni na državne šume (23.000 hektara), šume krajiške investicione zaklade (17.000 hektara) i šume imovnih općina (35.000 hektara).³ Organiziranje iskorištavanje šuma počinje u okolici Karlovca 1824. godine gdje se proizvodi francuska dužica. Njemačka dužica proizvodi se 1851. godine

¹ Lara Černicki, *Starim cestama do mora*. Zagreb, 2012. str.11.-38.

² Zlatko Vajda, *Iz povijesti šumarstva Slavonije do početka 20.stoljeća*. U : Simpozi Sto godina znanstvenog i organiziranog pristupa šumarstvu Jugoistočne Slavonije. Zagreb, 1975. str.160.

³ Dragan Tonković, *Privredno značenje starih Posavskih hrastika*. U : Simpozij Sto godina znanstvenog i organiziranog pristupa šumarstvu Jugoistočne Slavonije. Zagreb, 1975. str. 307.

u okolici Komletinaca i Bošnjaka, odnosno u 10. njemačkoj i 11. županjskoj kompaniji. Sječa i iskorištavanje šuma u Petrovaradinskoj pukovnici počinje nešto kasnije, 1860. godine. Izrađena bačvarska građa za njemačko tržište otpremala se Dravom i Dunavom sve do Regensburga, dok je francuska dužica (bačvarska građa) otpremana dolinom rijeka Kupe i Save.⁴ (Šume Spačvanskog bazena u to vrijeme prostirale su se u nekoliko kompanija: Sedmoj ivankovačkoj, Osmoj ceranskoj, Devetoj vinkovačkoj, Desetoj njemačkoj, Jedanaestoj županjskoj i Dvanaestoj drenovačkoj. Dio šuma Spačvanskog bazena prostirao se u Petrovaradinskoj regimenti i to u atarima sela Morovića, Strošinaca i Lipovca.) To je ujedno i početak velike sječe starih hrastika koja će trajati intenzivno do pred Drugi svjetski rat.

Opsežnije iskorištavanje šuma i razvojačenje Vojne granice 1860.-1892.

Godine 1860. u Vojnoj granici stupa na snagu Zakon o šumama koji je donijet za države Austrijskog Carstva još 1852. u civilnoj Hrvatskoj je uveden 1858., dok je s neznatnim izmjenama spomenute godine protegnut na cijelu Vojnu granicu. Ovim zakonom se tada po prvi puta uredilo i podijelilo šume na one koje pripadaju državi tj. eraru, zatim one kojima upravljaju pukovnije, seoske općine i konačno na privatne šume. Zakon je utvrdio da sve ostvarene dohotke od šuma od sada imaju graničarske pukovnije, a ne kao do tada neke graničarske institucije na čelu s General-komandom u Zagrebu. Nažalost, šumarsko osoblje ostalo je i tada uskraćeno za svoja prava tj. samostalnost u struci iako je tu struku graničarska vlast morala uvažavati i poštivati. Šumari su dobili neograničeno pravo u čuvanju šume i još ponečega, dok su najvažnije stvari kao gospodarenje šumama i financije ostale u nadležnosti graničarskih vlasti. Zakonski je uređeno da i dalje ostaju dva šumarska ravnateljstva, dok je svaka pukovnija imala šumarski ured. Zakonom je donesena i uredba o obavljanju šumarske službe te i ponovnoj izmjeri i procjeni šumskog dobra i organizaciji šumarske službe, za čega su pripreme trajale sve do 1871. kada nakon obimnog posla izmjere i procjene šuma dolazi do ustanovljenja Imovnih općina na prostoru 10 graničarskih pukovnija.⁵

Pišući o Zakonu o šumama iz 1860. Ivan Kolar navodi „Napokon je izdan ministarskom okružnicom od 7. veljače 1860., odjel 16., broj 474. šumski zakon na c. kr. vojnu Krajinu, zatim propis za mjerenje i procjenjivanje erarskih šuma, te regulament za šumarsku službu c. i kr. vojnoj Krajini“. Kako je tekao proces poboljšanja gospodarenja i brige oko šuma i cjelokupnog šumarstva u Vojnoj granici tako je usporedo išlo i sve intenzivnije iskorištavanje šuma u Brodskoj i Petrovaradinskoj pukovnici te poglavito u Spačvanskim šumama još dovoljno udaljenim i odsječenim od prometnih pravaca i gospodarskih centara. Primjera radi navesti ću samo nekoliko trgovačkih poslova tj. licitacija Spačvanskih šuma. Šume Vrbanje, Bošnjaka, Otoka,

⁴ Isto, Bičanić, ...str.105.-108.

⁵ Isto, Golec, Šumarski odnosi u Banovini-važan segment razvoja..... Povijesni prilozi br. 30, Zagreb, 2006. , str. 168.- 197.

Strošinaca, Lipovca, itd. kupuju se licitacijom, „na panju“. Kupci su kako domaći tako i strani trgovci. Godine 1868. na jednoj od licitacija, koje su počele 3. kolovoza a završile 29. listopada bili su prisutni ovi trgovci-stranci: Josef Majer, Henri Lereux sa sjedištem firme u Komletincima, zatim Antun Knoll, Jan Ievs, B. Oberson, Antun Bauer, Füler, P. Luzenbaher, Kovačić, D. Janković te Švarc iz Županje. Prvu licitaciju u šumi Tikar, distrikt I., dobio je trgovac Oberson s 95.500 forinti početnog iznosa na krajnji iznos od 110.000 forinti. Drugu je ponudu s početnih 114.000 forinti do kupovine za 145.000 forinti također dobio Oberson. Licitacija u šumi Sveno, distrikt IV. počela je s iznosom od 80.000 forinti i završila s iznosom od 128.000 forinti koje je ponudio trgovac Bauer iz Varaždina. Licitacijski protokoli u tom vremenu (1861.-1871.) sastojali su se od 17 točaka obveza i dužnosti kako kumpanijskih vlasti tj. stožera tako i onih sa strane trgovaca ili njihovih agenata. Na sačuvanim protokolima s kraja 1860-tih godina nalaze se potpisi lugarskog osoblja kompanije te i zadnjeg zapovjednika 12. Drenovačke kompanije Politićevića. S intenziviranjem kupnje i iskorištavanja šuma kod šumskog osoblja koje je bilo podložno strogim vojnim propisima dolazi i do nesnalaženja u takovim poslovima, te se na stolu pukovnika u Vinkovcima u rujnu 1862., našla i tužba trgovca Knolla o tome da njegove prijevoznike drvene građe na području šume u njegovoj koncesiji, neprestano zadržavaju nedavno postavljeni šumari, iako ima sve potrebne papire Šumarskog ureda u Vrbanji. Od trgovaca s prostora Međbosuča u vremenu od 1862. do 1871.godine uglavnom se pojavljuju; Gamiršek, (Mitrovica-Vrbanja) Gašparac (Drenovci-Vrbanja) Bačoka (Županja-Vrbanja) Knoll, (Komletinci) Njerš (Bošnjaci) Lukšić (Mitrovica) Švarc (Županja) i Antun Bauer, (Varaždin-Vrbanja) koji licitiraju manje svote za manje komplekse šuma. Oko 1870-tih dolaze u Vrbanju trgovci Štelcer-Petrović i Švel (Schvel) koji se više bave poljoprivredom, te trgovinom šumom samo usputno a više trgovinom poljoprivrednih proizvoda. S intenziviranjem sječe šuma i izrade drvene građe povećavao se i broj stanovnika u Vrbanji. Dio tih stanovnika su Nijemci, Česi, Gorani, Kranjci i kasnije Ličani. Zasiurno pored trgovca Bauera koji je sjedište svoje firme prenio iz Vinkovaca u Vrbanju i bio jedan od viđenijih trgovaca, tu se povremeno nalazio i jedan broj onih koji su samo u sezoni eksploatacije tj. sječe nalazio u selu Vrbanji i ostalim okolnim mjestima. Zahvaljujući tim i takovim ljudima Vrbanja naglo odskače u duhovnom i materijalnom pogledu, iznad ostalih sela. Osim onih koji su stalno živjeli u Vrbanji i onih koji su tu bili povremeno zbog licitacije šuma, u poslovima oko šume nalazio se i veći broj „škribana“, procjenitelja, poslovođa i kaparaša te onih koji imaju svoje male partije radnika. Tako prilikom „konsignacije“ 1866. godine u vrbanjskim šumama nalazimo nekoliko „Švaba“, kao: Anton Hilli, Stephan Wolf i Jakob Arch. Dio novo pridošlih obitelji bavio se zanatima vezanima za drvo, bili su to kolari, „dreeri“, „pinteri“, „klompari“ i slično, koji su svoje potrebe namirivali kupovinom po nekoliko stabala u najbližim revirima. Da se u trgovačke poslove pomalo uključuju i domaći šokci, pravoužitnici-graničari svjedoče nam i dva dokumenta iz kojih se isto vidi, ali i to, da su obadvojica spomenutih iz izdijeljenih matičnih zadruga te zasiurno i slabijeg materijalnog stanja, što su morali

nadoknađivati kirijanjem u šumama za sebe ili trgovce šumom. U prilog tome služi i: „Potvrda Brodske graničarske pukovnije br. 7 o preuzimanju drvene građe za Antona Purića iz Vrbanje, kućni br. 67/2, a koju je kupio na licitaciji i namjerava ju prevesti u Vukovar, u rujnu 1867.godine“, i dokument naslovljen s „Drenovačka satnija br. 12 – potvrda za graničara Grgu Čosića iz Vrbanje kućni br. 13/?, da je prošle godine na licitaciji Šumarskog ureda u Vrbanji kupio dva vesla od jasena s oznakom satnije koja se nalazi na njima – dobivena je paljenjem, i prebacio ih u Vukovar radi prodaje, 12. lipanj 1868.godine“. Tako iz gore spomenutih dokumenata izdvojit ćemo samo neke, koje je autor zbog njihovog sadržaja izdvojio i donekle uspio pročitati tj. više odgonetnuti njihov sadržaj, zbog rukopisa, te i stoga što su pojedini pisani goticom (zavisno od „šrajbera“). Jedan od tih zanimljivih dokumenata je i onaj da je cijena jednog kubnog metera drveta (hrasta) u to vrijeme predindustrijske sječe tj. eksploatacije bila zaista mala. Na samoj licitaciji bilo je i nekoliko trgovaca drvetom iz Vrbanje, kao; Franc Gamiršek, Stjepan Petrovoč, zatim Ilija Mandušić iz Drenovaca od kojih je svatko od njih kupio po neku od predloženih licitacija održanih u Vinkovcima 14. ožujka 1867.godine. Na kraju protokola potpisano je nekoliko časnika i visokih šumarskih službenika te sve zaključeno s štambiljom/pečatom Brodske pukovnije. Također jedan od mnogih Protokola Brodske pukovnije je i „Zapisnik o licitaciji/Zapisnik licitacije Brodske graničarske pukovnije br. 7 – za revire 12. satnije - vrsta drveta, količina, starost, popis kupaca i iznosa“. Protokol sačinjava petnaest stranica teksta, u kojemu se nalazi i petnaest stavki zakonski pravila o licitaciji. Protokol su potpisali te i licitali, Josip Bačoka, (koji je i licitirao za ponuđene trupce najviše tj. 706 forinti) Stjepan Janković, Stjepan Petrović, iz Vrbanje te M. Bauer iz Varaždina, koji je živio u Vrbanji te i Jozef Njerš iz Bošnjaka. Od časnika protokol je potpisao 3. ožujka 1868. pukovnik Trnski. Zasižno jedan od zadnjih Vojno graničarskih popisa prije uspostave Brodske Imovne općine u svezi dodjele besplatnog ogrjevnog i građevnog drveta za selo Vrbanju sačinjen je dana 24.8.1870.godine. Popis je naslovljen kao: „Gratis Holc=Grof. dernis=Concignacion fur das Jahr 186... das nachbenannte Grencer und Gemeiden an Bau=und Gewerb, Rus=und Brenn Holc aus dar Verarial=Waldung (oder Gutweibe) nach bewirfter Vufname bedurfen“. Broj kuća u Vrbanji te godine iznosio je 164, od toga je 132 zadruga pravoužitnika, od 132 zadruga je 10 njih te godine izdijeljeno.⁶

Kada govorimo o poslovima vezanim za šumu ne možemo ne spomenuti ljude/ tj. „partije“ šumskih radnika koji su radili sav posao vezan za rušenje i izradu porušenog debla. Redoslijed posla i ljudi na istome išao je ovim slijedom; 1. Rušač (i) ili Šniter (i) , ruše stablo i režu ga (šnitaju) na određenu predviđenu dužinu. 2. Kliber, klinom cijepa prerezane komade. 3.Špringer, oteše sjekirom sa širim sječivom priređene komade. 4.Flaker, oteše priređeni komad sa strana sjekirom zvanom „ švarba“, pravi „flah“. 5. Maklač s maklom struže i doteruje komad. 6.Krajčar, s kraja (čela) sjekirom sravnja strane. 7. U kumpaniji je još i Kalibar tj. najmlađi koji kuha te i pomaže u radu

⁶ Autorova zbirka dokumenata. Bivša vojno graničarska Šumska Uprava u Vrbanji.

gdje treba. Kumpanija može imati 12 ljudi te onda posao ide nešto drugačije. Duga se složi u „vitao“ koji pregleda „škriban“ koji također odmjeravaju dužine na kojima se porušeno deblo reže.⁷

Zanimljiv opis Petrovaradinske pukovnije iz 1867. donosi nam „Wiener Zeitung“ koji je priredio Dr. Karl Holdhaus, te ćemo ga objaviti u skraćenome obliku. Tako stoji: Proizvodi se pšenica, raž, kukuruz, zob, prosječno godišnje 400 tisuća mjerova zimske i 230 tisuća ljetnog ploda. Po jutru 4,73 mjerice. Proizvodnja voća uz Savu i Bosut, svakojake vrste, grožđa u Karlovcima i Petrovaradinu. Dobro vino se prodaje 4-6 forinti po amperu. Po hektaru 40-60 ampera prinos. Karlovci proizvode godišnje 100 tisuća, Proizvede se 8 000 ampera lozovače. Također i ostalim gradovima približno. Šumski proizvodi iznose godišnje 1 986 200 kubika i 1 365 400 kubika ogrjeva. Šume su na Fruškoj gori i pored Save. Kroz šume teku Bosut, Spačva, Studva i ulijevaju se u Savu, kojima se odvija transport drveta. Prostor pohara izlivanje Save, što stvara bare a ujedno pridonosi plodnosti i kvaliteti tla. Žitarice su čak i kvalitetnije od gornje-srijemskih ali lošije nego u Banatu....“⁸

Sljedeću spoznaju o šumama Petrovaradinske pukovnije donosi nam „Wiener Abendpost“ (Bečki večernji list) s kraja godine 1869. Tako stoji: Petrovaradinska pukovnija prema naredbi od 30. lipnja u prostoru šumskog gospodarstva 15 000 hrastovih stabala sušaca daje na licitaciju. Označena stabla za razne namjene će se oborena transportirati kanalima Studva, Spačva i Bosutom koji se ulijeva u Savu. Stanje je povoljno za transport. Izvlačenje će se dogovoriti s cijenom po jednom stablu.⁹

Tijekom razvojačenja Vojne granice u godini 1871. zakonom od 8. lipnja „O ustanovah za otkup prava na drvlje, pašu i uživanje šumskih proizvoda, što krajiški stanovnici imaju u državnih šumah, nalazećih se u Vojnoj krajini“ rješavalo se pitanje odnosa države i graničara s obzirom na povlastice u državnim šumama. Zakonom o segregaciji krajiških šuma, graničarske su pukovnije dobile polovinu postojećih šuma, koje su trebale namirivati potrebe bivših graničara a sada „pravoužitnika“. Druga polovica šuma ostala je državi koja iste organizira kao ugarske državne šumarske ustanove. Nedugo potom godine 1873. izlazi zakon „o imovnim općinama u hrvatsko-slavonskoj Vojnoj krajini“ kojim je ustanovljeno deset imovnih općina. Deveta po broju ustanovljena je Brodska imovna općina sa sjedištem u Vinkovcima, te je prva konstituirajuća sjednica održana 8.11.1873. dok javno djelovanje počinje 3. 1.1874. BIO je od samog početka imala zastupnike koji su birani kao ugledni mještani iz pojedinih sela s područja čitave bivše brodske pukovnije. Bili su to šokci-pravoužitnici,

⁷ Zlata Živaković, Kerže, Šuma/drvo- iskorištena ili neiskorištena mogućnost. Str. 272.U; Slavonske šume kroz Povijest. Slavonski Brod 2018. HR-DAOS -486. Ostavština Ivana Medveda, kutija V/14 fascikl Bilješke o našim tesarima- Dolazak u šumu (rukopis)

⁸ Winenr Zeitung, den 15. Mai 1867., Nr. 115., Seite 534.

⁹ Wiener Abendpost, Beilage zur Winenr Zeitung, Freitag, 26. November 1869.Nr. 274., Seite 1609.

isti su skupštinu koja se sastajala u svom sjedištu u Vinkovcima zvali „Šokački sabor“ u čemu je prednjačio Petar Nikoljačić-Bukvin .¹⁰

Nakon pripremnih radnji oko razdiobe šuma Vojne Krajine koje su izvršene godine 1871. tijekom 1872. godine izvršene su sve radnje oko razdiobe/izlučbe na državne i šume Imovnih Općina. „Spisi za izlučbu šuma Vojne Krajine /Brodске Regimente“ evidentiraju u svih dvanaest kompanij u pukovnji ukupno 48 šumskih revira. Od poimence nabrojenih revira u XII . kompaniji za „erar“ (državne šume) izdvojeni su oni od br. 37.-48. i to: Desičevo, Zib, Sočna, Boljkovo, Bok, Sveno, Paovo, Rađenovci, Jaranovača, Mašanj, Krapje, Rastovo, Trizlovi i Radiševo. Dok je za „pukovnijsku općinu“ (imovnu općinu) u XII. kompaniji izdvojeno 8 revira.¹¹ Tih 1870-tih godina se mnoštvo domaći te većinom stranih trgovaca šumom, šumskih radnika i obrtnika, potom šumara i lugara našlo u selu Vrbanji , čemu nije toliko doprinijela sječa starih hrastovih sastojina koja je tek bila u zamahu, već osnutak Brodske Imovne Šumarije 1873. sa sjedištem u Vinkovcima. Nedugo po osnivanju BIO dolazi u istoj i do uspostave tzv. Imovnih šumarija od kojih je jedna uspostavljena i u Vrbanji godine 1874. (kao II. šumski kotar) te je kroz nekoliko godina do prenošenja u Rajevo Selo 1879/1880. (kao IV. šumski kotar) znatno pridonijela podizanju gospodarskog i kulturnog stanja u mjestu.¹² Potom je slijedio i ustroj državne šumarije u Vrbanji već od 1873/1874. u sastavu šumske uprave zvane „Carski i kraljevski šumarski ured“ u Vinkovcima. ¹³ Ukoričeni Zapisnici Zastupstva (1873.-1888.) i Zapisnici Gospodarstvenog odbora (1878.-1886.) BIO daju nam na uvid mnoštvo materijala o osnutku, ustroju i djelovanju BIO. Tako stoji da je godine 1871. a poslije Hrvatsko-ugarske nagodbe 1868. donesena odluka da se ogromni kompleks Vojno Krajiških šuma vrijedan 147 000 000 guldena podijeli između države i krajiških imovnih općina. Prije da je to bio politički potez (Austrije) da se protu strani ostavi nakon razvojačenja što manje kapitala. Stoga je 1871. donesen „ zakon o otkupu služnosti“ tj. zakon o dodijeli 50% šuma graničarima/ krajišnicima. Kako je odlučeno da se teritorij Krajine pripoji civilnoj/banskoj Hrvatskoj tek 1881. zbog toga su osnovani Carski i kraljevski šumarski uredi 1874. na području Slavonije, u Novoj Gradišci s četiri šumarije i Vinkovcima, s šumarijama: u Jameni,

¹⁰ Vidi, Zlatko Virć, Brodska Imovna Općina. Vinkovci, 2007.

Dragan Tonković, Osnutak, djelovanje i likvidacija Brodske Imovne Općine. Zbornik o stotoj obljetnici šumarstva Jugoistočne Slavonije. vinkovci-Slavonski Brod, 1974.

Milan Turković, Krajiške Imovne Općine. Sušak, 1938.

Oskar Agić i Drago Tepeš, 60-godina brodske imovne općine. Vinkovci, 1934.

Oskar Agić, Prauzitničko pravo Krajišnika. Vinkovci, 1925.

Oskar Agić, Brodska Imovna Općina. Vjesnik udruženja šumarskih podčinovnika..... Br. 26. Vinkovci, 1923

Mile Maslek-Jovo Metlaš, Krajiške imovne općine. U Mitrovici, 1911.

¹¹ HR-HDA, fond, Spisi za izlučbu Vojne Krajine /Brodске Regimente, kutija 1. sign. 437/9.

¹² Brodska Imovna Općina, Zapisnici Zastupstva, 1873.-1888. Zapisnici Gospodarstvenog Odbora 1878.-1886. Knjiga 1. Vinkovci-Slavonski Brod 2014. str. 15.-35. i 187.-216.

¹³ Andrija Nedić, Organizacija šumarstva na području Jugoistočne Slavonije u vrijeme Brodske Imovne Općine Direkcije državni šuma i danas. str. 327.-341. U: Zbornik o stotoj obljetnici šumarstva Jugoistočne Slavonije.

Moroviću, Nijemcima, Vrbanji i Županji koji je imao 38 486 ha. Nakon pripajanja granice civilnoj /banskoj Hrvatskoj došlo je do spajanja novogradiškog i vinkovačkog ureda u jedan pod nazivom Kraljevski nadšumarski ured sa sjedištem u Vinkovcima, koji je raspolagao s 76 969 ha. Također su ustanovljeni i nad šumarski uredi državnih šuma u Zagrebu i Sušaku. Godine 1873. učinjena je raspodjela šuma na 10 IO prema zakonu imovnih općina u hrvatskoj i slavonskoj vojnoj Krajini i to po vrijednosti šuma, a ne po njihovom prostranstvu. Šume su dodijeljene tako da budu u blizini naselja i tako dostupnije graničarima. Pravo služnosti graničari su dobili već godine 1852. šumskim zakonom koji je tada donesen. Graničari su tako postali Pravoužitnici i pravo se prenosilo s koljena na koljeno uz to da je „pravo služnosti“ ovisilo o veličini posjeda i broju članova kućne zadruge. Svaka je IO imala svoj katastar, s veličinom posjeda svake zadruge/obitelji, s brojnošću iste. U BIO živjelo je tada 61 596 pravoužitnika koji su raspolagali s 36 065 894 zlatnih forinti. Svaka imovna općina je imala drugačiji odnos vrijednosti šuma i broja stanovnika. Zastupstvo je bilo najšire predstavničko tijelo IO koje se sastajala dva puta godišnje u proljeće i jesen. Mandat zastupnika je trajao tri godine. Zastupstvo je biralo Gospodarski odbor od 4 člana i 4 zamjenika, isti je bio pravni zastupnik IO i sastajao se po potrebi. BIO je bila treća po količini šuma koje se dolazile po glavi stanovnika, ali po vrijednosti šuma prva. Vrijednost je po jutru prije osnivanja iznosila 635 forinti, što je bilo znatno više nego kod ostalih IO. Drvo i žirovanje svinja u šumama BIO nije bilo baš posve besplatno. Plaćala se određena naknada. Iako je u prvo vrijeme sve bilo besplatno. Pored niza stvari u kojima je BIO pomagala i bila obvezna pomoći pravoužitnicima (izuzev građe, ogrijevnog drveta i žirovanja svinja i davanja zajmova) bila je tu i dodjela stipendija za školovanje nadarene djece. S toga je mnogi graničarski sin i kći završili visoke škole i bio nositelji gospodarskog napretka i kulturnog uzdizanja svoje sredine. Iz svake od 24 pripadajuće općine u BIO po jedan zastupnik je predstavnik svoje općine i činio Zastupstvo.¹⁴ Tijekom idućih godina od osnutka IO sve do kraja perioda K. und K. Monarhije mijenjao se „užitak“ tj. besplatna dodjela drveta za kućne zadruge i samovlasnike izdijeljene iz zadruga ali s pravom na besplatan ogrjev. Tako su 1881., zadruge s 34 i više jutara posjeda ili 4/4 selišta dobivale 48 prm. ogrijeva, zadruge sa 25,5 do 34 jutara posjeda ili 3/4 selišta dobivale 38 prm. ogrijeva, zadruge s 17- 25,5 jutara posjeda ili 1/2 selišta dobivale 28 prm. ogrijeva, te porodice s manje od 17 jutara posjeda ili 1/4 selišta 20 prm. Godine 1882.-83 kada je sastavljen katastar pravoužitnika u BIO postojalo je 10 545 porodica pravoužitnika. Od toga : 4/4 selišta, 1 041, sa 3/4 selišta, 927, sa 2/4 selišta, 1984, sa 1/4 selišta, 6 593 porodice. O Brodskoj Imovnoj Općini Petar Nikoljačić, Bukvin, dugogodišnji zastupnik u istoj i upravitelj štedionice u Vrbanji u svojim zapisima o selu navodi: „Posli pristanka granice i okupacije Bosne u sedmoj desetini 19.stolice vlast je razdilila sve šume na 3 dila: državne, pravoužitničke i manji tal investicione zaklade.

¹⁴ Isto, BIO, Knjiga 1.,str. 15.-45.

Državnim šumama upravljala je – madžarska vlada.

Pravoužitničkim – Imovne općine.

Investicionom zakladom – zemaljska vlada u Zagrebu.

Imovne il Pravoužitničke šume su bile samo od graničara, koji su te šume čuvali i branili.

Imovne općine po pravoužitničkim selima gradile su sve javne zgrade potrebne za selo i davale besplatnu građu i ogriv te i stipendije mnoge za školovanje siromašne dce .

Posli razdioba šuma brzo je počela siča i prodaja njiova.“¹⁵

Usljed nastalih promjena u društvu do kojih je došlo ukidanjem Vojne granice te uspostavom novih odnosa na bivšem prostoru granice „nova vlast“ je morala pripremiti pučanstvo na takove sveobuhvatne i nove odnose. Slijedom toga je za javnost tiskan „Memorandum in Angelegenheit des Grenzwälder-Geschäftes“ (Memorandu za poslovanje u graničarskim šumama) izdan od strane „Die General-Direction des Grenzwälder-Consortiums“ tj. „Generalne-Direkcije za Graničarske šume –Konzorci“ . Memorandum je tiskan u listu „Neue Frei Presse. Abendblatt.“ početkom mjeseca studenog 1873., na četiri stranice gusto tiskane zbog zahtjevne teme. Zbog sveobuhvatnosti teme tisak je gust te sitniji nego obično, s niz točaka u sebi tako da ga autor nije prevodio.¹⁶

Kao što se može vidjeti Vrbanja je već krajem 1860-tih i početkom 1870- tih godina postala jednim od centara eksploatacije i trgovine drvetom u Spačvanskome bazenu. Putujući bivšom Brodskom pukovnijom 1875. povodom krizme i vizitacije župa netko iz pratnje Đakovačkog biskupa J. J. Strossmayera ovako je opisao Vrbanju: „Isti dan se zaletjesmo dalje k sjeveru na šumske sječe u malu Vrbanju, tu je na glasu obilnija žirovina i drvarski trg, pa se na selu osjećala neka varoška pitomina uz čifutske dućane i birchause, to se zna.“¹⁷ Već nakon samo nekoliko godina poslije razvojačenja Vojne Granice u selu se punim intenzitetom odvija trgovina drvetom uza sve popratne sadržaje. Možemo samo zamisliti promjene koje se događaju u selu izgradnjom Velikog Bircuza 1850-tih (o kojemu piše Josip Kozarac i Mara Švel, Gamiršek, gdje se odvijao neslužbeni i poluslužbeni dio posla oko eksploatacije šume), potom dolazi do izgradnje velebne zgrade nove Carsko-kraljevske šumske uprave, 1873/1874. zatim se u blizini iste gradi još velebnije zdanje nove škole katnice 1877. što kulminira neviđenim uzletom na polju kulture za to vrijeme osnivanjem Vrbanjske čitaonice koje je uslijedilo 1877. (najvjerojatnije da je ista osnovana 1875.).¹⁸ Možemo samo

¹⁵ Zabilješke Petra Nikoljačića-Bukvinog. U vlasništvu Ivana Čosić, Bukvinog .

¹⁶ Neue Frei Presse. Abendblatt. Wien, Freitag , den 7. November 1873., Nr. 3307., Seite 13.-16.

¹⁷ Glasnik Biskupije Bosansko-Srijemske, br. 20. Putopis od Posavine. Đakovo 1875.str. 204.

¹⁸ Vidjeti, Ivica Čosić, Bukvin, Vrbanja I.Vinkovci 1994.

zamisliti koliko je osnivanje čitaonice 1875. (1877.) značilo za mnogobrojne trgovce šumom zatim seosku rijetku inteligenciju te šumarske stručnjake i djelatnike dviju šumarija, također pristigle iz svih zemalja Habsburške monarhije.

U svojim zabilješkama o Vrbanji između ostalog Adam Jurčević, Jurčev, navodi „U Vrbanji je oko 1875. godine osnovana čitaonica koja je imala svoj lokal u gostionici Petrović, zvanj veliki bircuz.“¹⁹ Da je došlo do osnivanja čitaonice znamo iz dva dokumenta iz 1877. koji su upućeni na „Slavni c.k. ured u Županji“ Prvi od dokumenata je na tri stranice od kojih je na prvoj nekoliko rečenica o čitaonici i članovima te tako stoji „U priloženom popisu po imenu označeni članovi Društva zasnovaše ovde već podulje vremena privatnu čitaonu. Uviđajući napredak iste a i lebdeći za prosvetom sazva privremeni predsjednik glavnu skupštinu u kojoj izabraše privremeni odbor i sastavišmo društvena pravila; koje evo u prilogu sa popisom društveni članova slav. c.k. kotarskom uredu podnašamo i molimo za milostivu potvrdu. U Vrbanji 23. Sečnja 1877.“ Potpis „Chlubna Predsjednik“.²⁰

Popis članstva je na dvije stranice i naslovljen s „Popis članova za sad još privremene „čitaonice“ u Vrbanji.“ Čitaonica je imala 36 članova. Od toga članstva znatan broj činili su oni s germanskim prezimenima tj. Švabe kojih je bilo 10 članova, od kojih je bilo 5 trgovaca šumom, 3 šumarsko i tehničko osoblje, zatim 1 zanatlija i 1 krčmar, što je u ukupnome broju članova sačinjavalo znatan dio. Dio članstva sačinjavala su i 4 Židova, trgovca. Ostali članovi čitaonice su Hrvati, Česi i dva Mađara, koji su: trgovci šumom, zatim šumari, lugari, nadlugari, šumarski poslovođe (škribani), činovnici, krčmari potom načelnik, bilježnik, sudac i učitelj, i jedan zanatlija. Zanimljivo je da su samo dva člana „čitaonice“ zanatlije.²¹ Promatrajući ovaj drugi dio članstva čitaonice možemo pretpostaviti da su nabrojena gospoda svi govorili njemački izuzev dva Mađara i načelnika ujedno i zastupnika iz sela u Zastupstvu Brodske Imovne Općine u Vinkovcima, Marka Nikoljačića (Bukvinog), kuće gazde Bukvine zadruga kbr.48., u to vrijeme, i još nekoliko desetljeća kasnije, zatim i šumara Adalberta Purića, Karlinog. Pored dvojice starosjedilaca Šokaca iz Vrbanje tj. načelnika i lugara tu se nalazilo još nekoliko članova iz starosjedilačkih graničarskih zadruga iz okolnih sela, koji su bili na službi u Vrbanji, kao: Dionis Jelić, učitelj iz Bošnjaka, Mato Jakobovac, nadlugar iz Drenovaca, Joso Mazalović, lugar iz Gunje, Marko Janjić, bilježnik iz Drenovaca i pošokćeni Đuro Medvedović, krčmar iz Vrbanje. Promatrajući sastav članstva ne treba nas iznenaditi da se među ovom gospodom kao član „čitaonice“ našao između četvorice Židova i trgovac David Schwartz, koji se kao mladić od svojih dvadeset i nešto godina nalazio u društvu ove ugledne i školovane gospode kojima nije bilo ravnih sve do Vinkovaca, Vukovara i Sr. Mitrovice, uz za to vrijeme

¹⁹ Ivica Ćosić, Bukvin, Vrbanja I. str. 100.

²⁰ HR-Državni Arhiv Vukovar, Popis članovah sad još privremene čitaonice u Vrbanji. 21. sečnja 1877. i Pravila društva čitaonice u Vrbanji., 1878.

²¹ Isto

veliki i nezamislivi obrt novca koji je kolao oko trgovine šumom i dijelom ostajao u samome selu.²² Da se vidjeti da „Pravila Društva „čitaonica“ u Vrbanji“ imaju 33 člana i nose u gornjem lijevom uglu godinu 1878., dok su potpisana „ U Vrbanji 21. sečnja 1877.“ Ista su potpisana od: „Predsjednik: Chlubna, Tajnik: Dionisius Jelić, Blagajnik: Janjić, Odbornici: Josip Dražić, Johan Tropper, Wilhem Banay, I.G.Bauer, Marko Nikoljacić, Gjuro Medvedović.“²³ Pišući rad pod nazivom „Razvoj bibliotekarstva općine Županja“, Pavo Kobaš, i sam nekadašnji knjižničar te i ravnatelj županijske knjižnice kada piše o toj kulturnoj instituciji u selu vrbanji naslovljava taj dio svog rada s podnaslovom „Pravila „Društva Čitaonice u Vrbanji“ 1878.“ Zanimljivost je u tome da je u pravilima koja Kobaš navodi i dio citira drugačiji naziv društva tj. čitaonice, što upućuje da su možda dijelom ista prepravljena te 1878., zatim je i potpisano vodstvo „čitaonice“ djelomično drugačije. Kobaš navodi da su se ista nalazila tada 1979. u Narodnoj knjižnici u Županji, zatim da su sastavljena 21. 1. 1877. i potvrđena od strane „ kraljevske vlade –Krajiške uprave-odjel nutarnji –br. 6323“ dana 25. 8. 1878. Vodstvo knjižnice tada je bilo: „Predsjednik, F. Herman, tajnik, D. Jelić, blagajnik, I. Troper, odbornici, A. Gašparac, J. Markovac, A. Miskrić, I.G.Bauer, P. Nikoljacić“²⁴

Od mjesta koja su uz Vrbanju gospodarski i kulturološki napredovala zahvaljujući iskorištavanju šuma, tu je prije svega Županja. Iz vremena proizvodnje potaše tj. pepeljarenja u Spačvanskim šumama u prvoj polovini 19. stoljeća (1830.-1840.) imamo zanimljiv zapis iz Županje napravljen od strane Franje (Franca) Vaničeka, a objavljenog u listu „Die Drau“. U istome samo na jednome mjestu autor spominje šumu tj. panjeve isječenih hrastova oko Rokovaca koji se nalaze usred polja. Autor u nevelikom tekstu često spominje graničarsku nošnju, časnike i izgled sela kroz koja je prolazio.²⁵ Da je Županja bila samo veće kompanijsko mjesto na rijeci Savi sve do kraja 1860-tih u kojemu je postojalo zapovjedništvo 11 kumpanije uz popratne vojno graničarske urede, te se u istome nalazio solarski ured i skelski prijelaz za Bosnu, zatim i pristanište za parobrode te i čitaonica od 1861. s većinskim članstvom graničarskih časnika i službenika svjedoči nam i nekoliko osvrtu na povijest Županje. Članci ili veći radovi razasuti su po mnogim tiskovinama a objelodanjeni od strane Stjepana Grubera, Ive Balentovića, Stjepana Tomića, Krunoslava Tkalca Mire Maričića i Ivana Jelića.²⁶ U Županji je 1861. osnovana čitaonica..²⁷ Iz popisa samog članstva razvidno

²² Opaska autora.

²³ HR-DAVU, Popis članovah sad još privremene „čitaonice“ u Vrbanji. 21. sečnja 1877. i Pravila društva čitaonice u Vrbanji., 1878.

²⁴ Pavo Kobaš, Razvoj bibliotekarstva općine Županja. Županijski Zbornik, br. 6. Županja, 1976. str. 150.-154.

²⁵ Franjo Vaniček, Izlet u Županju 1842. Županijski Zbornik. Županja 1967. str.135.-137.

²⁶ Vidjeti: Stjepan Gruber, Kronika događanja iz Županijske prošlosti. Županijski Zbornik 1. Županja 1967. Isti, Kulturne udruge Županje. Županijski Zbornik 1. Županja 1967. Ivo Balentović, Prva lopta.Županja 1980.

²⁷ Stjepan Tomić, Sto godina DVD Županja i organiziranog vatrogastva općine Županja. Županja, 1997. Krunoslav Tkalac, Babogredska kompanija u sastavu brodske graničarske regimente. Županja, 1970. Miro Maričić, Tomislav, županijski spomenar. Županja, 2003.

je da obrtničko –trgovački sloj još ne dominira na gospodarsko-kulturnome polju (poglavito trgovci šumom, kojih je nekolicina već boravila u mjestu.) Iz godine 1875. kada je biskup Strossmayer vršio vizitaciju župa i krizmu u mjestu nema između ostalog zapisanog prilikom njegovog boravka u Županji ništa značajnije izuzev opisa seljana i kućnih zadruga te obilja u kojemu graničari već sada bivši, uživaju.²⁸ Zahvaljujući svom dobrom položaju na rijeci Savi te već nekoliko desetljeća uspostavljenom parobrodskom pristaništu i pojačanoj eksploataciji šumskih sastojina u okolici Županje u istu početkom 1880-tih godina pristizu engleski industrijalci privučeni bogatim stoljetnim šumama. Šumarski list iz godine 1883. donosi u svome četvrtome broju nevelik tekst naslovom „Tvornica tanina u Županji“ gdje stoji da se već jedno vrijeme radi na tome da se sagradi u Županji tvornica za proizvodnju tanina i otpadaka „tomašnjih ogromnih krajiških šumah“. Poslom je rukovala engleska tvrtka „Miler et Comp.“, koja je već za duže vrijeme materijal osigurala.²⁹ Kolika je bila važnost tvornice tanina i susjedne tvornice bačava te povezivanje rijeke Save s najudaljenijim šumskim predjelima govori nam podatak da je izgrađena cesta (1880.) Županja-Bošnjaci-Spačva -Tezga na rijeci Spačvi, što Vrbanjci zovu „francuski drum“) o gradnji ove značajne izvještava i Bečki „Welt-Blat“ pod naslovom „Strasensbau“, građena je kroz „Grenz Investirungesforsten“ (garaničarske šume Investicione zaklade).³⁰ Godine 1884. za dovođenje ceste u stanje prometovanja oglašena je „Jeftimba za dobavu cestovnog posipa za uzdržavanje ceste Županja-Spačva“ tj. dražba, dana 3. travnja, koja se održala 19. travnja. Ponuda je glasila na dovoz 1 760 kubika kamena u Županji kraj Save, te 1184 kubika šljunka na stovarište kraj ceste Bošnjaci-Spačva (Tromeđa) između 16 i 17 km., potom 250 kubika na Spačvi kod 9 kilometra i 880 kubika šljunka na stovarištu (Tezgi) na kraju ceste na Spačvi.³¹

Kako su se Bošnjaci također nalazili u blizini rijeke Save okruženi šumom a od 1880. povezani i tvrdom cestom Županja-Spačva te od godine 1887. kada je izgrađena cesta Bošnjaci –Topola (stovarište/lekštet) tako su i oni dobili na značenju tijekom sječe i izvoza starih hrastika. Već samim početkom sječe šuma u Bošnjake doseljava iz Slovačke Josip Njerš, bačvar koji otvara veliku radnju za izradu bačava i kaca za rakiju i pekmez (vidjeli smo da krajem 1860-tih učestvuje na onodobnim licitacijama/kupovini šume). Godine 1867. ista obitelj otvara i paromlin koji je kao takav i prvi na području brodske pukovnije, te kasnijih godina gradi i pilanu uz postojeću bačvariju. Ipak veći obrtnički pothvati i trgovina šumom nisu zaživjeli u Bošnjacima, ali je zahvaljujući dotoku novca koji se ostvarivao kroz „dopunske

Ivan Jelić-Josip Ščrbašić, „Sloga“ –Prvi Hrvatski parobrod.Slavonski Brod, 2003.

Boško Pešić, Kratka povijest Županje. Županja, 2006. (God.1868. osnovano Gospodarsko društvo) str.23.

28 Glasnik , br. 20. Putopis od Posavine. Đakovo 1875.str. 200, 203. i 204.

29 Šumarski list, br. 4. Zagreb 1883. str. 193.

30 Welt – Blat, Wien , Donnerstag, den 13 Mai. Nr.109.

31 Narodne Novine, Službeni list br.82. Zagreb 1884.

prihode u šumskim kirijama i kućnoj radinosti“ (zbog malih obradivih površina) i doseljavanja nekoliko trgovačko-obrtničkih i činovničkih obitelji otvorena godine 1869. „Djevojačka škola“, te je po razvojačenju 1873. ustrojena „kotarska sudska oblast“ (djelovala do 1911.) i odmah potom osnovano je „Obrtno društvo“, da bi godine 1886. bilo izgrađeno „Svratište Kober“, hotel i restauracija.³² Od kolike je važnosti u ono vrijeme bio Njeršov paromlim (Šokci bi rekli „vatrenka“) govori nam i podatak da je isti evidentirao i Rudolf Bićanić u svome kapitalnom djelu o vremenu Manufakture u Hrvatskoj i Slavoniji.³³ O tom ogromnom poslu sječe šuma i izvlačenju te zaprimanju tj. evidentiranju i otpremi drvnog materijala početkom 1880-tih u Strošincima, Lipovcu, Moroviću Milan Turković tada zastupnik i vodeća osoba za nekoliko drvotrzaca iz Karlovca i Trsta piše „U Vrbanji, a pogotovo u Bošnjacima, skupila nas se sva množina eksploatanata, Francuza, Engleza, Nijemaca, Austrijanaca a samo nekoliko domaćih.“ Potom nastavlja „Bilo je dana kada sam ja imao s cijelim osobljem zadaću da svladamo rekord od do hiljadu izvozača sa saonama. Ni najbujnija mašta nemože sebi predočiti toliko stotina izvozača iz šuma na Savu. Oni su šumskim radnicima gotovo otimali gotovu robu da je izvezu.“ Te ujedno opisuje i sve nedaće tada nadošle poplave i svih onih negativnih iskustava vezanih uz istu.³⁴ O iskorištavanju šuma i njihovom transportu u okolici i još dva znamenita stara naselja Medbosuća opisujući putovanje iz Morovića prema Lipovcu godine 1875. pratnja biskupa Strossmayera između ostalog bilježi: „ Iz Morovića zaletismo se u Lipovac. Sahat čvrste vožnje uz tihi Bosut, uz nepregledne kladnje cjepanica: kroz lipe, kroz livade, kroz krda ovaca i kroz alaške konja. Lađe dvojedrice svažaju k Savi gorivo od sječe Topolovac ; pod lađom u tihom Bosutu baraju krupni smuđi.....“³⁵ Zanimljiv je podatak da je 1880-tih godina (i mnogo godina kasnije) Bosutom saobraćao/plovio putnički parobrod do sela Lipovca.³⁶

Opisujući stanje u vrijeme Austrijske okupacije Bosne i Hercegovine 1878. te i kasnijih godina, Đuro Majnarić, „*škriban*“ porijeklom iz Like u jednom od svojih pismima iz Vrbanje bratu piše između ostalog i ovo: „...tu bila cele zime 1879. jako velika voda ništa nije nikud moglo drugčije nego na čamcima...Znaš da ove godine ovde Šokci i svit neće ni livade kositi niti nema žita niti ječma niti kukuruza.... tu bi svet jako slabo živio da nema sad u Bosni kirije.....i tako zaslužuju krajcare“.³⁷ Spomenuti Majnarić godine 1884. također pišući bratu u Delnice, navodi „ ja sam bio otišao za Hermana na holc plac u Beč, nije me bilo kod Kuće 8 Nedjelja istom sam došo na

³² Spomen knjiga osnovne škole u Bošnjacima 1819.-1969. Bošnjaci, 1969. str.33.-36.i 69.

³³ Rudol Bićanić, Doba manufakture u Hrvatskoj i Slavoniji 1750.-1860.Zagreb, 1851. str. 43/3.

³⁴ Milan Turković, Autobiografija Milana Turkovića. Sušak 1938., str. 203.-211

Vidjeti:Milan Turković, U Vrbanji. Županjski Zbornik, Županja, 1967. str. 138.-141.

³⁵ Glasnik , br. 20. Putopis od Posavine. Đakovo 1875.str.211.

³⁶ Emerik Gašić, Povijest župe i mjesta Morović. Drenovci, 1996. str. 292.

³⁷ Autorova zbirka dokumenata.

30/10 meseca.³⁸ Povezanost između čestih poplava u Cvelferiji koju je činila rijeka Sava i šume vidljiva je iz teksta pod naslovom „Što nas čeka ?“, u izvješću „Iz bivše Kraine“ koji donosi list „Sriemski Hrvat“ u dva uzastopna broja početkom godine 1883. tekst nepoznatog autora (vjerojatno urednik ili vlasnik lista) u kojemu isti na jedan oštar i dokumentiran način skreće pažnju čitaocima i vlasti na stanje uzrokovano stalnim poplavama u isključivo cvelferskim selima. Tako piše o „silnim“ poplavama kojima je izvrnuta Posavina te i pokušajima kako tome stanju stati na kraj što je sve pretočeno u knjigu „Die Regulierung Save“, što je sve na kraju ostalo samo „kao pusta želja“. Autor se dalje osvrće na šume broskog okružja kojih ima 106,70 i petrovaradinskog okružja s 83,038 tisuća rali, koje su kao jedinstveno bogatstvo „zarobljene“ zbog vode koja zna dostići i visinu od 4 metra. Govoreći o tome kako bi ovo tlo moglo mnogo više naroda hraniti navodi autor da je tako bilo u vrijeme Rimljana na ovom području, kada su korita rijeka bila uređena i dublja „... a zemlja uzduž i poprieko kanalima izprosiecana“, dok su sada korita zamuljena te vode uslijed toga poplavljuju zemljište.³⁹ **Da su vlasti** stalno razmišljale a poneki puta i ograničenim pothvatima sprovodile melioraciju i kanalizaciju Slavonsko-Sremskih podvodno poplavnih površina daje nam priliku osvjedočiti se tekst sa saborske sjednice trojedine kraljevine objavljen u Narodnim Novinama iz godine 1866. Na sjednici od 1 prosinca glavna rasprava i tema bila je „osušenje lonjskog polja i savskih nizina“. Tijekom rasprave na red je došao i dio u kojemu se govorilo o našem donje savskom prostoru gdje „teku znameniti potoci za plovidbu urediti se imajući Bosut, Spačva i Studba.“ Ranije ustanovljena komisija svojim izvješćem osporila je pojedine kritike o neizvodivosti takovog poduhvata i visokoj cijeni istoga, poglavito na Bosutu. Tako je predloženo da se na istome naprave tri ustave (Kammerschleissen) izgrade mostovi i nabave splavi, što bi bilo većinom izvedeno „težakim“ radom uz male troškove.⁴⁰ Godine 1881. dolazi do najave izvođenja projekta o plovnosti Bosutom gdje stoji u tekstu „K prevoženju drva i brodarenju na Bosutu, Studvi i Spačvi“ da je trgovačko-obrtnička komora iz Zagreba najavila da će „ondje gdje Bosut u Savu utiče izgraditi branu, koja bi vodu iz Bosuta prema potrebi suzdržavala“ što bi bilo od velike koristi za trgovce i otpremu iz okolnih šuma izrađene robe/drвета.⁴¹ Već godine 1884. da se vidjeti iz proračuna investicione zaklade za tu godinu „za potpomaganje trgovine drvenom građom“ planiralo za dovršenje „građnje Bosutske ustave“, kod sela Bosuta 20.000 forinti, za čišćenje Bosuta, Spačve i Studve 3.000 forinti „Za uređenje Kopitnica i Drvolovka na gornjih riekah 3.000 forinti“ i uzdržavanje šumske ceste Županja-Spačva 36.000 forinti.⁴² Završena početkom 1885. godine. Ukupna cijena izgradnje bila je više od 500 000 forinti.⁴³

³⁸ Isto

³⁹ Sriemski Hrvat, List za politiku, nauk i zabavu. Br. 22. U Vukovaru, u subotu 17. ožujka 1883.

⁴⁰ Narodne Novine, Broj 278. U Zagrebu, u ponedjeljak 3. prosinca 1866.

⁴¹ Šumarski List, Br. 3. U Zagrebu 1. svibnja 1881. str.150.

⁴² Isto, Br.3. U Zagrebu 1. svibnja 1884. str. 163.

⁴³ Isto, Br. 3. U Zagrebu 1. ožujka 1885. str. 136.

Koliko su naše šume oduševljavale svojim izgledom/sastojinom strance koji su dolazili vidjeti ih u vremenu od 1880.-1900. možemo saznati iz nekoliko izdvojenih svjedočanstava iz niz dostupnih nam takovih opisa. Tako već samo nakon nekoliko godina (1877.) izlaženja Šumarski list 1880. objavljuje tekst pod naslovom „Hrasti Lužnjaci“ iz pera uglednog šumarskog stručnjaka Etingera. Uz ostalo u tekstu posvećenom hrastovima stoji ovakav pasus „U velikih hrastovih šumah, osobito u postojavšoj c.kr. petrovaradinskoj pukovnici nalazilo se je za mog službovanja ogromno debelog hrašća uz riekü Bosut, koje bijaše na panju preko 3 metara debelo, nu bijaše ovo hrašće do dvije trećine trulo ili sasma šuplje ali svako preko 800 godina staro, te prem su ti hrastovi prestari bili, rodili su obično obilno žirom. Od hrašća ogromne debljine viditi je na Savi klada, na kojih stoje mlinovi, a još debljih klada vidjeti je na salašah u Slavoniji, koje su postavljene kao vienac na bunarih i koji imadu u promjeru preko 11/2 hvata.“⁴⁴ Sljedeće spoznaje koje se ne odnose samo na šumu već i njeno iskorištavanje i rad u njima i oko proizvoda donosi nam donosi nam Gospodarski list 1886. u obimnom tekstu pod naslovom „Poučno putovanje“. Navedeno putovanje su poduzeli polaznici/slušatelji II. i III. godine/tečaja šumarstva u Križevcima na čelu s prof. Dragutinom Hlava 1885. tijekom posjete Obćoj zemaljskoj izložbi u Budimpešti te i Slavoniji. Između niza zanimljivosti autor se uglavnom osvrće na dio izložbe posvećen šumarstvu i lovstvu. Opisujući izložke u Hrvatskom paviljonu među kojima i postavljene drvene sortimente divi se zajedno s ostalima njihovoj veličini i ljepoti. Iznoseći dojmove o izložcima u šumarskom paviljonu između ostalog piše „Tu smo vidjeli razne modele za transport drva, kao na pr. razne saone, kola, puzavice, splavišta, brodare itd....“ Nakon posjete izložbi dotični su se uputili 29. svibnja u Slavoniju ploveći Dunavom do Vukovara potom željeznicom u Vinkovce glavnom cilju njihove šumarske ekskurzije koja je počela s obilaskom šuma 1. lipnja s šumom „Kunjevci“ od BIO. Tijekom obilaska prisustvovali su rušenju jednog hrasta i pravljenju dužice iz njega. Tako slijedi detaljan opis poduzetih radnji, koji glasi „...i u prisutnosti svih slušatelja (da vide) jedan hrast oborit, označiv prije pravac, kuda ima pasti. Obarala su ga dva radnika sa sjekirama i istodobno s druge strane dva radnika s testerom. Hrast imao je 90 cm. prepilanog promjera i bio je oboren za 14 minuta. Pri obaranju uložen je bio daljnji panj na dana od 80 vjedara a slijedeći na razne dimenzije njemačke bačvarske građe: Pri uloženju bio je na dotičnom mjestu šestarom odrezan: takav odrezak primi u ruke posebni radnik kojega „Klieber“ zovu. Njegova zadaća je važna, jer ima obzirom na najveću štednju tvoriva t.j. da čim manje otpadaka bude, odrezat na pojedine komade i razcijepiti. Ovi komadi dolaze u ruke opet posebnim radnikom koje „krajaci“ zovu, koji naime duge krajče t.j. koru i biel odešu s druge strane ugleda te time je duga dovršena.“ Nakon toga članovi ekskurzije su nastavili za Cernu u šumu Banov dol. Tu u petogodišnjoj sječini (1879.-1883.) kupio je poduzetnik Kristijan Herman 557 hrastova za svotu od 33 470 forinti tj. jedan hrast za 60 forinti koji su za bačvarsku građu izrađeni. Duga je slagana u piramidalnome obliku da se bolje suši te i

⁴⁴ Isto, Br.4. U Zagrebu dne 1.listopada 1880.

zbog izvoza koji se plaćao po težini. Iz Cerne put su produžili isti dan za Gradište te u večernjim satima stigli u Županju. Autor navodi da su dozvolom jednog od suvlasnika tvornice tanina g. Lafona i ravnatelja fabrike istu razgledavali „ kod električnog svjetla, koja dan i noć radi“. Opisujući potanko rad fabrike autor iz među ostalog navodi „U ovoj tvornici kako se da vidjeti radi se dan i noć i to po danu 120 a po noći kod električnog rasvjetljenja 40 radnika. Ovdje mi je jošte napomenuti da ova tvornica ima posebno svoju vlastitu bačvarnicu, u kojoj 40 radnika radi koji dan na dan 80 lagova svaki za 250 kigr. tanina sgotove. Tečajem jedne godine treba ova tvornica 80. 000 prostornih met. hrastovih otpadaka i tvori iz toga 6-7 000 bačava tanina koji se transportira iz Županje lađom do Siska od ovuda željeznicom za Rieku i od ovuda per mare u London.“ Nakon posjeta tvornici tanina 2. lipnja učesnici ekskurzije su krenuli u pratnji šumarnika Roberta pl. Devana u obilazak šuma na području Bošnjaka i Vrbanje. Tako prof. Hlava piše „ ..novim drumom koji je troškom investicione zaklade radi izvoza drva iz šume građen i koji spaja za plovidbu parobrodah sposobne kanale Spačvu i Bosut sa Savom kraj Županje nadalje kroz šumu Sočnu kr. šumarskog erara u šumu investicione zaklade Tikar u kojoj razgledasmo parnu pilanu gospodina Alberta Mauterna kojom poslije proizvodnje dugah kusovah, preostavše vrške i otpadke izrađuje. Ova parna pilana ima dva lokomobila od od 16 i 6 konj. silah Poslije ručka vratili smo se u Vinkovce kroz erarsku šumu „Deš“ u kojoj se upravo njemačka bačvaeska građa –izrađena po drvotrzcu Christianu Hermanu izvažala –kojom prilikom bila nam predstavljena dvomostna velika tezulja, koja se upotrebljavala za ustanovljenje težine praznih a poslije dugom natovarenih kolah, pošto se vozarima polag težine tovarah isplaćuje.“⁴⁵

Također vrijedan opis naših Spačvanskih šuma i poslova vezanih uz njih donosi nam jedan od učesnika „XII glavne skupštine hrvatsko-slavonskog šumarskog društva“ održane u kolovozu 1888. u „gradu Mitrovici.“ Brojni učesnici skupštine na kolima su se uputili u dvodnevni obilazak šuma tj. Vrtičnu, Varadin i Smogvu, koje leže uz Bosut i Studvu. Autor navodi da je odmor nakon obilaska jednog dijela šuma bio u Moroviću za koji kaže da ima 700 stanovnika te leži na mjestu gdje se Studva i Bosut sastaju i preko kojih se nalaze dva mosta. Dalje navodi da u mjestu postoje tri šumarije; dvije državne i jedna imovna. Dalje stoji „ Za drvarsku trgovinu ima Morović osobitu važnost, jer leži sasvim povoljno glede državnih šuma i šuma petrovaradinske imovne općine. Onamo dolaze svako dan strani ljudi koji se zanimaju za drvarsku trgovinu i množina drvarskih radnika sa svih strana naše domovine, tražeć privrede u ondješnjih šuma“. Nakon posjeta Moroviću i divljenja okolnim šumama učesnici skupa uputili su se u Raču gdje su prisustvovali dizanju rječne ustave. „Tako je Bosut najglavnijim izvozilom šumskih proizvoda iz ondješnjih šuma, a postavljanjem riječne ustave omogućeno je da u svako doba godine sa parobrodi na njoj plpviiti. Svake godine izveze se onuda do 20 milijuna hrastovih dužica neračunajući ogrijevna

⁴⁵ Gospodarski list, Broj 5. U Zagrebu 5. ožujka 1886. str. 34-37.

drveta i ine drvarske građe.⁴⁶ Zahvaljujući sve intenzivnijem iskorištavanju šuma Spačvanskog međuriječja godine 1886. kroz srce šuma je izgrađena željeznička pruga Vinkovci –Gunja. Tako Šumarski list na početku same godine donosi neveliki pasus pod naslovom „Nova željeznica“ u kojemu stoji da je „ G. D.W. Klein trgovac u Osijeku i hrvatska komercijalna banka u zagrebu dobiše na temelju zakonskog članka XXXI od g. 1880. pravo da od vinkovačke postaje kr. ug. Drž. željeznica izlazeću kroz općine Otok i Vrbanje do obale Save, nalazeće se preko puta bosanskog trgovišta Nova Brčka, vodeću parovoznu željeznicu sagrađe i u prometu uzdrže.“⁴⁷ Povodom toga i austrijski (bečki) list „Der Bautechniker“ u svome broju 45. donosi nešto opširniju vijest o izgradnji, naslovom „Eisenbahn Vinkovce-Brčka“⁴⁸

Industrijski napredak tijekom 19. st. spojen sa svim onodobnim naprednim viđenjima svijeta pokrenuo je i niz gospodarskih izložbi koje su služile za prikazivanje tog napretka u grupama ljudi tj. poduzećima, određenim industrijskim granama ili državama.

Izložba u Trstu godine 1882. ne samo da je imala gospodarski karakter već ujedno i politički, koji je bio ako ne i glavni razlog održavanja izložbe. Ista je bila planirana te i postavljena povodom petstogodišnjice priključenja grada Trsta Austrijskoj carevini. Službeni naziv izložbe bio je „Austro-ugarska obrtničko-gospodarska izložba“, što znači državna izložba Carevine Austrije. U pripremi izložbe od hrvatske strane učešće je uzela „Trgovačka i obrtnička komora“ u Zagrebu preko koje je izabrano Centralno povjerenstvo s okružnim odborima u Osijeku, Senju i Zagrebu.⁴⁹ O izložbi s mnogo ushita piše Milan Krešić, Tajnik trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu, što je objavljeno u tiskanom obliku kao „Izvešće o Tršćanskoj izložbi godine 1882.“ Tako u uvodu opširnog opisa izložbe i učešća naših zemalja u istoj Krešić piše „ U prvom redu vodilo je Hrvatsku čuvstvo odanosti prema vladajućoj kući, ...A u drugom redu htjela je Hrvatska biti dostojno zastupana iz gospodarskih razloga u gradu, koji je po svojih poslovnih odnošajih u prošlosti i u sadašnjosti, igra veliku ulogu u trgovinskom svijetu.....“ Pokazujući svoja dostignuća Hrvatska i Slavonija su u razredu šumarstvo, tekstilna industrija i kratka roba iskazale brojnošću svojih izložaka zavidnu nadmoć nad ugarskom izložbenom postavom u te tri kategorije. Što se u konačnici odrazilo da su Hrvatsko –Slavonski izložci iako u ravnini po svome broju dobili 122 priznanja manje od Ugarskih predstavljenih izložaka, od toga 40 zlatnih „kolajni“ a ugarska 70 zlatnih „kolajni“ (što je vodilo više političkome nego gospodarskom pogledu na izložbu).⁵⁰ Zanimljivo je da o izložbi piše i Franjo Ksaver Kuhač naš poznati glazbenik i to u tri broja Viena od 9., 16. i 23. rujna. O našim (hrvatskim)

⁴⁶ Šumarski list, Br. 9.i 10. U Zagrebu, 1. listopada 1888. str. 375 i 376.

⁴⁷ Šumarski list, Br. 1. U Zagrebu 1. siječnja 1886. str. 40.

⁴⁸ Der Bautechniker, Wien, Freitag den 5. November 1886. Nr. 45. Seite 585.

⁴⁹ Narodne novine, od br. 3. 4. siječanj 1882. do br. 263. 16. studeni 1882, godište XLVIII, Zagreb.

⁵⁰ Milan Krešić, Izvešće o Tršćanskoj izložbi godine 1882.,str, 126.-134.

izložcima piše „Uređenje pače izložaka vrlo je ukusno.“ Opisujuću izloženu drvenu građu nastavlja „Izvan paviljona izložena su hrastova debla od A. pl. Tukery-a, dužice od gosp. Šipuša i inih, od kojih će jedno i drugo po svoj prilici mejdan održati , jer sličnog liepog drva neima na cijeloj izložbi.“⁵¹ „ Narodne novine“ koje su redovno izvještavale s Tršćanske izložbe u svom broju 212. od 18. IX. 1882. godine, na stranici drugoj objavile su izvješće o posjetu brojne Carske obitelji 17. rujna, koja je posjetila izložbu, te tom prilikom i Hrvatski paviljon. Nešto prije posjeta našeg paviljona cara i kralja Franju Josipa pozdravio je predsjednik hrvatskog izložbenog povjerenstva, na čega „...Odgovorilo je Nj. Veličanstvo: pruža mi osobno zadovoljstvo, što vidim zastupanu Hrvatsku i Slavoniju, gdje također sudjeluju pri djelu kulture. Neka bi utisci, zadobiveni na ovom mjestu doprinijeli, da vaše nastojanje oko širenja obrta i trgovine u domovini bude najboljim uspjehom ovjenčana. Hvala vam ujedno na *čuvstvih* vjerne privrženosti., koju ste mi netom izrekli.“⁵²

Godine 1885. održana je u Budimpešti „Obćenita zemaljska izložba“ s otvorenjem na 1. svibnja, te je trajala do 15. listopada tekuće godine. Poziv za izložbu za kotar Županju uputio je „Izložbeni odbor za područje Osječke trg.-obrt. Komore za obćenitu zemaljsku god. 1885. u Budimpešti održavati se imajuću izložbu“. U pozivu između ostaloga stoji da će si dati truda „Visoka kralj. zemaljska vlada, da svi izložbeni predmeti naše zemlje u posebnih prostorijah skupno izloženi budu...“ . Za područje koje je pokrivala Osječka obrtničko –trgovačka komora, ustanovljeno je 19 mjesnih odbora, od kojih i jedan za područje kotara Vinkovačkog i Županijskog. Rok za prijavu izložaka od strane ustrojenih odbora bio je konac mjeseca lipnja 1884. godine.⁵³ U tom je smislu Herman Bollé, po Kršnjavijevoj (Izidor) preporuci, pri gradnji hrvatskog paviljona primijenio arhitektonske elemente seoskoga graditeljstva u drvu istočne Slavonije i Srijema, a iste je elemente koristio i tri godine ranije, pri izradi hrvatskog paviljona za izložbu u Trstu 1882. godine. Zbog stila gradnje, hrvatski je paviljon u Budimpešti nazivan i „srijemskom kućom“, a Bollé je uz njega podigao i toranj ili „graničarski čardak“, kako ga je nazivao onodobni tisak. Ustrojstvo tornja doista asocira na drvene čardake – stražarnice koje su tada u još uvijek velikom broju postajale uz granicu Hrvatske s Bosnom i Hercegovinom.... U jednom od dijelova knjige objavljene o izložbi je i „Popis izložitelja i izložaka“ u kojemu je popisano ukupno 1715 izlagača, u velikoj većini pojedinaca, ali i poduzeća, javnih zavoda i crkvenih ustanova.... Osnovna i najuočljivija značajka kataloga jest izrazita prevaga izlagača u skupini kućnoga obrta (skupina XXIX), kojih je bilo čak 706., o tome stoji „.... a narodnjemu rukotvorstvu ostavljena je glavna sgrada izložišta, veličajno osnovana industrijska palača.“ Nekoliko dana uoči zatvaranja, kralj Franjo Josip ponovno je posjetio budimpeštansku izložbu, i tom je prigodom, 31. listopada, i po treći put posjetio hrvatski paviljon. Kralja je kroz

⁵¹ Fr. Š. Kuhač, Tršćanska izložba, Vienac br. 36. br.37. i br. 38. Zagreb 9., 16. i 23. rujna 1882.

⁵² Narodne Novine, god. XLVIII, Br. 212., Zagreb 18. rujna. 1882.

⁵³ HR -DAVU, fond 28, Kotar Županja 1868. – 1941. Poziv“Obćenita Zemaljska Izložba“ .

paviljon proveo nadzornik paviljona Nikola A. Plavšić, i kralj je pohvalio izložene predmete, naročito one iz Slavonije. Plavšić ga je izvijestio i o broju izlagača i izložaka, što je Franjo Josip, navodno, sa zadovoljstvom primio i izrazio pohvalu zbog tako obilnog udjelovanja Hrvatske i Slavonije na Izložbi.⁵⁴ Nezaobilazni proizvodi na izložbi bili su i razni šumarski proizvodi koje je kako je znano za Petrovaradinsku imovnu općinu izrađivao trgovac drvnim materijalom Gamiršek (vezan i uz Vrbanju, svojim poslovima i posjedom) iz Mitrovice. Odbor imovne općine je zaključio da se prodaju svi proizvodi, te da prikupljeni novac koji je imao služiti kao glavnica služi za „...nagrađivanje ručnih rada ženskinja petrovaradinskog okružja.“⁵⁵ Nagrade za svoje proizvode u šumarskim skupinama dobila je i nekolicina osoba vezana za šumariju Vrbanja i naše šume te Brodsku Imovnu općinu. Neki od nagrađenih su; Brodska Imovna Općina, Petrovaradinska Imovna Općina, Tvornica tanina u Županji, Robert Devan kraljevski šumarnik, Ferdo Knoll iz Kometinaca i Jakob Sorger iz Osijeka (često boravio u našim šumama vezan poslovima i kupovinom).⁵⁶

O tadašnjem selu i životu u njemu možemo također saznati nešto više iz popisa od godine 1880. Spomenuti popis stanovništva, po „materinskom“ jeziku, tako imamo u Vrbanji:

da govori hrvatski, 1703 stanovnika

= slovenski, 67 =

= češki, 3 =

= slovački, 19 =

= rusinski, 1 =

= njemački, 38 =

= mađarski, 18 =

= ostalih, 56 =⁵⁷

Zahtjevni šumski poslovi uz veliki broj ljudi koji je učestvovao u njima nosili su sa sobom i rizik od raznih težih ili lakših ozljeda pri istima. S toga je u Vrbanji 1882., osnovana/ustrojena „Bolnica šumskih radnika“. Ista se nalazila odmah na odvojk iz Crkvenog šora prema Bari (kako mi u Vrbanji kažemo) dok se dalje desno nastavljao produžetak za Zelenjak. Bolnica je sagrađena za potrebe oboljelih ili ozlijeđenih šumskih i tvorničkih radnika. U bolnici su radila dva liječnika uz asistenciju mjesnih časnih sestara. Godine 1897. u bolnici je liječeno 313 osoba, izliječeno ih je 295, umrlo 5, dok su ostali liječeni još u tijeku 1898. U bolnici su također liječeni i kirijaši koji su stradavali u šumama prilikom utovara klada.⁵⁸ Dio podataka o bolnici dobivamo

⁵⁴ Branko Ostajmer, Opća zemaljska izložba u Budimpešti 1885. i njezin odjek u najvažnijim novinama banske Hrvatske. (Rukopis)

⁵⁵ Šumarski list, br. 3, god. 1885.

⁵⁶ Isto, br. 11. god. 1885., str. 171.-172.

⁵⁷ Nepoznat izvor

⁵⁸ Ivan Čosić, Bukvin, Vrbanja I., 1994., str. 80.

i sa službene strane tj. iz Izvještaja o poslovanju.....za 1895. , u kojima postoji niz zanimljivih podataka. Tako stoji da je bolnica imala 253 bolesnika, umrlo 7, za iduću godinu prenijet će ih se 8, dok je 8 prenijeto iz prošle godine. Godine 1901., o trošku Investicione zaklade izgrađena je cesta do bolnice u dužini od 300 m. zajedno s izgradnjom ceste kroz selo. Godine 1886. dana 30 travnja, osnivači bolnice donose i službena pravila djelovanja iste. Tako u naslovu stoji „Pravila društva za osnutak i održavanje bolnice u Vrbanji za šumske radnike“ u jedan stavci stoji „U okolici mjesta Vrbanje naime u šumah tako državnih kao i općinskih imovinskih brodskih i petrovaradinskih radeći trgovci i trgovačka društva utemeljuju za svoje šumske radnike bolnicu za nuždu u mjestu Vrbanji, u kojoj će se bolnici šumski radnici badava liječiti“. O financiranju bolnice stoji da će za istu uplaćivati pored glavnice koja već postoji „Prinosi redovitih i utemeljiteljnih članovah“ te i darovi i potpore bolnici. Pravila su potpisali; Antun Gašparac, predsjednik, Albert Stenle, blagajnik, Stjepan Ćosić, načelnik, Šandor Levay, tvornički liječnik Đuro Majnarić i Stjepan Volf.⁵⁹

Sljedeća saznanja o bolnici dobivamo iz mnoštva dokumenata koji se odnose na snabdijevanje bolnice tj. ishranu bolesnika i osoblja. Spomenutu dokumentaciju vodili su kraljevski kotarski činovnici iz Županje koji su povodom tog slučaja kao službene osobe i bili prisutni na „jeftimbenoj dražbi glede osiguranja hranitbe i ostalih potrebština za bolnicu šumskih radnika u Vrbanji“. Na dražbi su uzela učešće trojica interesenata od koji niti jedan nije mogao ispuniti uvjete. Pismena ponuda „konobara Adolfa Köninga“ također je bila previsoka s 42 novčića (filira) za svakog bolesnika te i njegova potražba od 60 forinti za sve ostale bolničke potrebštine. Jedan od zainteresiranih koji je ponudio usluge za 40 novč. na dan, što je izlazilo 12 for. na mjesec bio je Franjo Sünstein što je i zaključeno 28. srpnja 1884. Već 1. kolovoza iste godine Uvjeti i pridržavanje istih sa poduzetnikom su definirani u četrnaest točaka.⁶⁰

Sljedeća izložba koju bi u sklopu ovog rada trebala predstaviti je „**Gospodarsko-šumarska te gospodarsko-obrtna regionalna izložba**“ održana u Osijeku 1889., godine, dijelom je potaknuta i organizirana i od strane onodobnih političkih krugova, na čelu s tadašnjim banom Khuenom Hedervarijem (1883.-1903.) i nekolicinom slavonskih veleposjednika sklonih separatističkim tendencijama (Mađaroni). Kao takovu, izložbu je zbog toga bojkotirala tadašnja opozicija na čelu s biskupom Josipom Jurajem Strossmayerom, iako je na samoj izložbi bilo više učesnika nego li na zagrebačkoj održanoj 1884., godine. Na glavnoj skupštini održanoj 11. studenog 1888., godine, Slavonsko gospodarsko društvo u Osijeku donijelo je odluku da se koncem ljeta iduće 1889., održi izložba, za koju su već tekle pripreme unatrag nekoliko godina (još od 1883., godine). Tada su izabrani odbori koji su imali dužnost sprovesti donesene odluke u djelo, te namaknuti potrebna financijska sredstva koja su bila znatna,

⁵⁹ HR-HDA, Zagreb, fond, Pravila hrvatskih društava 1845.-1945. (1973).

⁶⁰ Izvor nepoznat, vjerojatno HR-DAOS ?.

zatim izložbi priskrbiti gospodarsko i političko pokriće. Program izložbe donesen je od strane Slavanskog gospodarskog društva u Osijeku dana 19. travnja 1889. godine s odlukom o ustanovljenju dvanaest izložbenih skupina (kasnije je donesena odluka i o uključivanju obrta) tako da bude pokriveno cjelokupno Slavonsko gospodarstvo. U tih dvanaest skupina izlagalo je ukupno 1258 izlagača što pojedinaca, a što tvrtki. Izložba je organizirana u Novom gradu u Gradskom vrtu i otvorena 19. kolovoza uz prisustvo bana Khuena, te je kasnije istu posjetio i Ugarski ministar trgovine.⁶¹ Drugi razred inače dvanaestog odsjeka izložbe nosio je naziv „Šumarska izložba“ tako je pod oznakom jedan bilo šumarstvo dok se pod dva nalazilo lovstvo. Šumarstvo je bilo podijeljeno na 6 stavki od kojih su prve četiri bile i najzanimljivije, s tim da su stavke a, i b, obuhvaćale proizvode šumarske struke.⁶² Tijekom mjeseca srpnja „Eksekutivni odbor Gospodarske i šumarske, te gospodarsko-obrtne okružne izložbe, u Osijeku 1889.“ šalje tri dopisa zainteresiranima s uputama u pogledu ponašanja izlagatelja te dopreme izložaka na mjesto izložbe tj. u Osijek. Jedna od obavijesti je na njemačkom jeziku (Essek, am 12. Jul 1889.) i sadrži tiskanu obavijesti o izložbi (Legtimation) zatim govori o ponuđenim mogućnostima dopreme (željeznicom i brodom) u Osijek (Transport-Begünstigungen) sa svim bitnim odrednicama potrebnim za neometanu i točnu dostavu izložaka (željeznički kolodvor, sat polaska vlaka –broda itd.). Zasigurno po primitku ovih obavijesti Kotarsko poglavarstvo u Županji a potom i općinska poglavarstva prilaze sakupljanju i odabiru izložaka.⁶³ Ne imajući nešto veći uvid u poslovanje Graničarskog Investicionog fonda iskoristiti ćemo izvješće istoga za prikaz poslovanja za god. 1887. koji je objavio „Welt –Blatt“ iz Beča. Tako stoji; Plan fonda je za 1887. proveden. Ukupni je preko 7 900 milijuna florina od prodanih zaliha drveta te 2 milijuna od ostalih prihoda koje je fond ostvario kroz prodaju pašnjaka, raznog drveta, žirovanja itd...Dio rashoda fonda odnosi se na čišćenje kanala (rijeka) Bosut, Spačva i Studva 1 651 flotin. Potom obnove puteva Županja-Spačva. Zatim postavljanje ustave na Bosutu 3656 florina. Vincilirna željeznica Vinkovci-Brčka 108 000 florina, otplate III. rate duga. Zatim novac za potrebe isušivanja podvodnog i barovitog zemljišta.⁶⁴

Popis iz 1890. godine daje nam ove podatke o selu, tako selo ima ;
 jutara, 12 150/ hv 653
 četvornih km., 69, 82
 broj kuća , 408
 žitelja, 2841
 Nijemaca 80⁶⁵

⁶¹ Zlata Živaković, Kerže, S tradicionalnih na nove puteve. Osijek, 1999., str. 31.-34

⁶² Šumarski list, br. 8., Zagreb, 1. kolovoz 1890., str. 841.-845.

⁶³ HR-DAVU, fond 28, Kotar Županja 1868. – 1941., dok. općinskih poglavarstava, Račinovaca, Drenovaca, Vrbanje, Bošnjaka, Gundinaca i Babine Grede, mjesec srpanj i kolovoz 1889.

⁶⁴ Welt –Blatt, Wien, Mittwoch den 14. August 1889., Nr. 186.

⁶⁵ Nepoznat izvor

Poneki osvrt početkom 1890. na buduću izgradnju pilana/fabrika u Vrbanji daje i poznati Josip Kozarac u svom radu „Pisma iz Slavonije“ gdje kaže da će zbog površine od 2 000 kj. u šumariji Vrbanja i Županja doći do izgradnje pilana , te stoji „Prodaja je zaključena na 10 godina a kupac Turcker- Biederrman podići će modernu pilanu „te dodaje, da će šumarima ovog kompleksa zaviriti“ da će uslijed te prodaje obogatiti svoje iskustvo ne samo u trgovačkom nego i u drveno-tehničkom pogledu.“⁶⁶ Intenziviranjem sječe šuma te slijedom toga izrade i izvoza razne šumske građe formirale su se i cijene raznih usluga pri tim poslovima. Tako nam „Šumarski list“ godine 1890. donosi cjenik navedenih usluga postavljen od strane nepoznatog autora, koji se poziva na poznatog šumarskog stručnjaka Danhelovskog. Tako stoji da izrada a: Za 1 000 kom. norm. fran. duž., stoji 18-20 for., izvoz po suhom putu na 4 km., daljnjih 6 for., na 8 km., 8 for., na 16 km., 10 for. , na 24., km., 13 for. i na 32 km., 17. for. Slijedi opširan cjenovnik za Njemačku dužicu: b: Za obaranje stabala prema duljini istih je 30-50 novčića, prerez stabla je 10 do 14 novčića „od čega po iskustvu otpada na jedan hektolitar 8-10 novč.“ Nedjeljna plaća „klibara“ tj. „klibera“ je 8-10 for., uz hranu „prema tome otpada na hektolitar 2-3 ½ novč., „Šprenger“ bradvar i krajčar, dobivaju 12-14 novč., po hektolitru i hranu „što čini po hektolitru 18-22 novč.“ Cjelokupna izrada po hektolitru iznosi 25-35 ½ novčića. „Od ove se svote obično odbija 10% na račun uobičajenog odbitka 1/16 od ukupne izrađene količine, te se time smanji zarada od 25 do 32 novč., po hektolitru“ Izvoz se plaćao po vrstama duge/dužice. Izvoz veće duge se plaćao razmjerno manje nego izvoz kraće dužice. Prema udaljenosti plaćao se izvoz njemačke dužice skuplje nego engleske na istu daljinu, npr. tako je izvoz na 4 km., iznosio 7 ½ novčića, itd. , slijedile su i ostale cijene.⁶⁷

Slijedeća izložba koju je vrijedno spomenuti te o kojoj se govori zaista je opsežna te tiskana knjiga-katalog naslovom „**Gospodarsko-Šumarska Jubilarna izložba Hrvatsko – Slavonskoga Gospodarskog društva u Zagrebu godine 1891. Priredio Janko Ibler. U Zagrebu**“ 1892., tiskana s 47 portreta i 22 slike s pojedinim tekstovima svećenika i etnologa Milka Cepelića. Peto poglavlje Iblerove knjige-kataloga naslovljeno je s „Obrt i industrija“ od autora Milka Cepelića i zauzima 28 stranica teksta, gdje se odmah na početku navodi podatak „Na izložbi je bilo 1400 izložitelja domaćeg obrta sa više tisuća predmeta, te je porota raznim odličjima i novčanim nagradama nagradila preko 600 izložitelja“ Cepelić pristupa opisu po zastupljenim županijama od kojih je zadnja Srijemska koja zauzima tri stranice teksta.⁶⁸ Poznati povjesničar i etnograf, svećenik Milko Cepelić u svojoj bogatoj zbirci te i opisima iste ima i jedan zanimljiv dio koji se tiče Vrbanje i njene okolice. Tako isti piše;“.....na

⁶⁶ Josip Balen, Josip Kozarac, Zagreb 1936., str. 84.

⁶⁷ Šumarski list, Br. 5. Zagreb, Svibanj 1890. str. 237.-238.

⁶⁸ Gospodarsko-Šumarska Jubilarna izložba Hrvatsko – Slavonskoga Gospodarskog društva u Zagrebu godine 1891. Priredio Janko Ibler. U Zagrebu, 1892.

žalost u Vrbanji med našim Hrvatskim svietom već jako pada ljubav za lanom i uopće za predom, tako da ženske ispod 40 godina već ne znaju vesti niti finije tkati. Toliko su škodile tomašnjem puku rezaone drva tj. laka zarada novca a također i to, što je vezivo istjerano s kora.“⁶⁹

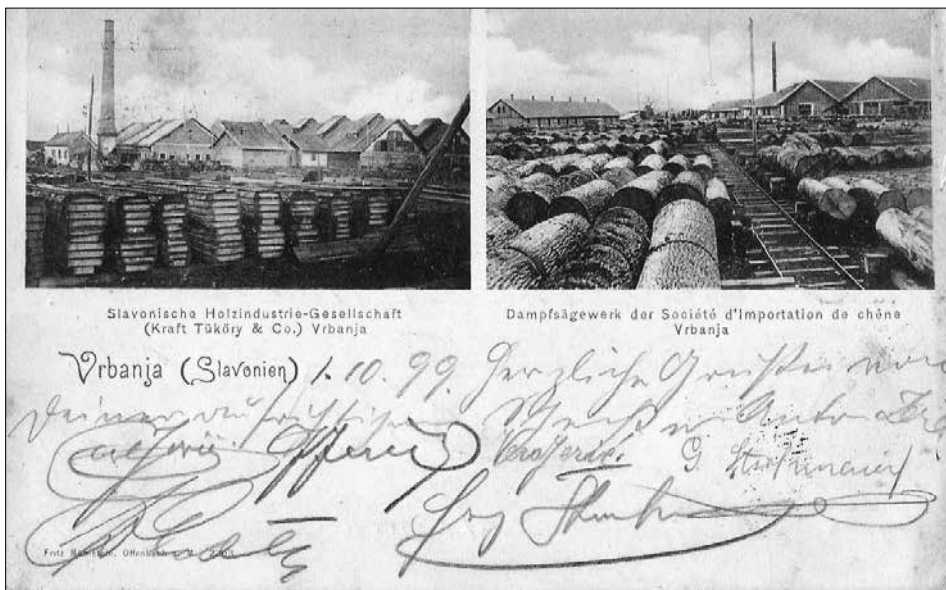
Švabe (Nijemci) trgovci šumom u Vrbanji i okolici 1860.- 1892.

Navođenjem impozantne količine zaboravljenih ili do sada možda ne prikazanih, ali iznimno zanimljivih, činjenica i seoskih anegdota ovaj nas rad uvodi u romantični period razvoja i prosperiteta sela Spačvanskog međuriječja. Posebna zanimljivost ovog djela je to što su šuma i poslovi oko šume, iako teški, zahtjevni i opasni, bili siguran temelj za razvoj kako gospodarstva tako i društva na određenom području, naročito ruralnom. Upravo ta zanimljivost i povijesna činjenica svima nama danas može poslužiti kao vodilja pri promišljanju budućeg razvoja našeg društva i države u cjelini. Osim toga, ovo djelo je važno jer se nekadašnji način iskorištavanja šuma, a naročito kirije (izvoza drva kolima), koji je nestao oko 1950-tih godina, danas može vidjeti rijetko i samo u posebnim prilikama, pri snimanju dokumentarnih zapisa o prošlim vremenima, smotrama folklorne baštine ili u šumarskim muzejima u Bošnjacima i Krasnom. Prikazi iz starih vremena, ako su popraćeni pričama ljudi iz tog doba, a sve ih je manje, seoskim anegdotama, djelima pisaca poput Mare Švel-Gamiršek, Josipa Kozarca i još ponekih, mogu kod običnog puka razbuktati maštu i potaknuti interes za istraživanje i učenje o ondašnjem, teškom, ali lijepom načinu života, koji je stvarao bogate a tako i siromašne koji su se neodgovorno ponašali prema stečenome novcu. Stoga nije slučajno da su mnogi stranci ovdje boravili, a prije svega trgovci i šumski radnici iz njemačkih zemalja te stjecali manju ili veću dobit. U današnje vrijeme, kada se sve što nas okružuje čini lako dostupnim i uzima se zdravo za gotovo, pa tako i šume, ovo je zanimljiv način podsjećanja i učenja (kako se uzme) da su temelji održivog gospodarenja šumama na području današnje Republike Hrvatske postavljeni još prije više od 250 godine. Dokaz tomu su šume koje mi danas s ponosom uživamo i dičimo se njima u svijetu, kao što su to radili stanovnici Cvelferije tokom 18., 19. i početkom 20. stoljeća. U isto vrijeme, ovo djelo je podsjetnik, udžbenik, ali i obaveza za sve nas da se prema svim šumama i tradicijom vezanom za njih, odnosimo odgovorno, s poštovanjem, te da njima gospodarimo na održiv način.

⁶⁹ Milko Cepelić, Katalog/popis predmeta, strojopis 1916. Dokumentacija Etnografskog muzeja, Zagreb.

Slika 1.: Kirija na dva parizera s pet pari konja u morovičkoj šumi.

Slika 2.: Strane pilane u Vrbanji 1899. godine.

Švabe (Nijemci) radnici i trgovci šumom u Vrbanji i okolici 1860.- 1892.

Sažetak

Ovaj rad prikazuje razvoj eksploatacije šuma u Vrbanji i okolici od 1860. do 1892. godine, koji je u velikoj mjeri potaknut djelovanjem stranaca, posebice Nijemaca. Izgradnja prometnica poput *Karolinske ceste*, *Jozefine* i *Lujzijane* omogućila je bolji transport šumskih proizvoda. Intenzivna sječa šuma započinje oko 1860. godine, a posebno su u središtu pozornosti bile spačvanske šume hrasta lužnjaka. Trgovci šumom, među kojima su bili i brojni Nijemci, sudjelovali su na licitacijama i kupovali šumske komplekse. U Vrbanju su se, uz domaće stanovništvo, doselili i strani radnici, trgovci i obrtnici, što je pridonijelo gospodarskom i kulturnom napretku sela. Godine 1871. donesen je Zakon o šumama, a uspostavom Brodske Imovne Općine 1873. godine te državnih šumarija organizirano se gospodari šumama. U Vrbanji je 1875. osnovana čitaonica, koja je okupljala lokalnu elitu, uključujući trgovce, šumare i činovnike. Izgradnja željezničke pruge Vinkovci–Gunja 1886. dodatno je olakšala izvoz drveta. U mjestu je 1882. osnovana i bolnica za šumske radnike. Zbog intenzivne sječe došlo je do značajne deforestacije, ali i ekonomskog procvata. Na različitim izložbama prikazivani su šumski proizvodi iz ovog kraja. Rad naglašava kako su šume bile temelj razvoja te upućuje na važnost održivog gospodarenja šumama.

Schwaben (Deutsche) Arbeiter und Waldhändler in Vrbanja und der Umgebung 1860- 1892

Zusammenfassung

Diese Arbeit stellt die Entwicklung der Waldnutzung in Vrbanja und der Umgebung von 1860 bis 1892 dar, welche in großem Maße durch die Wirkung von Fremden, insbesondere Deutschen, angeregt wurde. Ausbau von Straßen wie die Karolinastraße, Josephina und Luisiane ermöglichte einen besseren Transport der Waldprodukte. Eine intensivere Holzfällung beginnt um das Jahr 1860, im Mittelpunkt der Aufmerksamkeit waren insbesondere die spačvaer Wälder der Stieleiche (*quercus robur*). Holzhändler, unter ihnen waren auch zahlreiche Deutsche, nahmen an Auktionen teil und kauften Waldgebiete. Nach Vrbanja zogen, neben den Einheimischen, auch fremde Arbeiter, Händler und Handwerker, was dem wirtschaftlichen und kulturellen Fortschritt des Dorfes beitrug. Im Jahr 1871 wurde das Gesetz über Wälder erlassen und durch Festlegung der Broder Vermögensgemeinde im Jahr 1873 sowie der staatlichen Forstwirtschaften werden die Wälder organisiert verwaltet. In Vrbanja wurde 1875 eine Lesestube gegründet, welche die lokale Elite, einschließlich Händler, Förster und Beamten versammelte. Der Bau der Bahnstrecke Vinkovci–Gunja 1886 erleichterte zusätzlich den Holzexport. Im Ort wurde 1882 auch ein Krankenhaus für Waldarbeiter gegründet. Wegen intensivem Holzschlag kam es zu einer bedeutenden Entwaldung, aber auch zu einem wirtschaftlichen Aufschwung. Bei verschiedenen Ausstellungen wurden Waldprodukte aus dieser Gegend vorgestellt. Die Arbeit betont, dass die Wälder Grundlage der Entwicklung waren und weist auf die Wichtigkeit einer nachhaltigen Bewirtschaftung der Wälder hin.

Nikša Nezirović, dipl.oec.
niksa.nezirovic@gmail.com
Šamac, BiH

UDK: 323.15(497.6=112.2)(091)
Pregledni rad
Prihvaćeno: 06.05.2025.

Adolf Trutzl – najbogatiji Šamčanin i njegova obitelj

Autor je na osnovu arhivske građe, novinskih članaka, razglednica, sjećanja sugrađana spasio od zaborava nekada najbogatijeg Šamčanina Adolfa Trutzla i njegovu obitelj, koji su njemačkog podrijetla. Adolf je jedan od prvih trgovaca katoličke vjeroispovijesti u Bosanskom Šamcu. Iako danas ne živi nitko od članova te ugledne obitelji u gradu postoje poneka sjećanja na pojedine članove te obitelji, neuređen nadgrobni spomenik i grob na šamačkom groblju koji danas ipak svjedoči o dubokom tragu trgovca Adolfa Trutzla kojeg je ostavio u gospodarskom, društvenom životu grada druge polovice 19. i početkom 20. stoljeća.

Ključne riječi: Adolf Trutzl, Elizabeta, Evelin, Bradna, Bernhard, Jozef, Edo, Lila, Nataša Bošković, Bosanski Šamac.

Uvod

Jedan od prvih trgovaca katoličke vjeroispovijesti u Bosanskom Šamcu bio je Adolf Trutzl, koji je bio njemačkog podrijetla. Vremenom je postao najbogatija osoba u gradu i okolici, ovdje je njegova obitelj našla udobno mjesto za život da bi potom Adolf doveo i svoga oca. Osim značaja u gospodarskom životu on i njegova obitelj su bili veoma ugledni i značajni u društvenom i svakom drugom životu grada. Njegovi potomci su bili kasnije ugledni građani ne samo Bosanskog Šamca nego i drugih sredina gdje su živjeli.

Podrijetlo i doseljenje u Bosanski Šamac

Adolphus - Adolf Trutzl, rođen je i kršten 1. srpnja 1852. godine u Priglevicza-Szent-Iván, Bács-Bodrog, Magyarország, mjestu tada u južnoj Ugarskoj (Mađarska).¹ Kasnije se obitelj doselila u obližnji Apatin. Adolfovi roditelji, otac Adalbert i majka Josepha Cvesics došli su vjerojatno iz mađarskog gradića Tolne. U Apatinu se Adolf Trutzl oženio s Rozalijom/Rosinom rođ. Schweitzer/Schveicz (1854.-1929.).² U tom braku rođene su dvije kćeri. Obitelj se 1880. godine iz Apatina doselila u Bosanski Šamac.³ Gotovo istodobno se Adolfov brat Andreas/Andrija, također trgovac, nastanio u Gradačac, obližnje kotarsko središte udaljeno 24 km od Šamca. Adalbert je preminuo u Bosanskom Šamcu, 16. prosinca 1905. godine i sahranjen je na katoličkom groblju u Bosanskom Šamcu.⁴ Na spomeniku piše: *Hier ruhet Adolf Trutzl gestorben 4. VI. 1917. in 65 Lebensjahr und Adalbert Trutzl 16. XII. 1905. Ruhet Sanft.*

Najbogatiji Šamčanin

Dolaskom u Šamac, gradić na ušću rijeke Bosne u rijeku Savu, Adolf se počeo baviti trgovinom. Vlastitu trgovinu je otvorio 9. kolovoza 1884. godine, i to na temelju Zakona o registriranju trgovina iz 1883. godine i Rješenja br. 2114/gr. izdanog kod Okružnog suda u Donjoj Tuzli. Tada je njegova trgovina upisana u Registar za inokosne tvrtke kao „Trgovina mješovitom robom Adolf Trutzl, trgovac u Bos. Šamcu“ pod oglasom br. 1245.⁵ U potonjim godinama je postala istaknuta tvrtka mješovitom i špecerajskom robom. Prva je izdavala razglednice Bosanskog Šamca koje su ujedno i prve razglednice toga grada. Izdavao ih je u vlastitoj nakladi od kraja 19. stoljeća do zatvaranja tvrtke. Neke dnevne novine toga doba su objavljivale

¹ <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939X-334N-W?view=index>, (pristupljeno 20. veljače 2025.).

² Preminula je u 75-oj godini i sahranjena u obiteljskoj grobnici u Bosanskom Šamcu. Imala je sestre: Elizu Epper, Josefina Schweitzer, Katarinu Rada. *Večernja posta*, Sarajevo, br. 2503, god. IX, od 21. listopada 1929., str. 5.; *Jugoslavenski list*, Sarajevo, br. 248, god. XII, od 22. listopada 1929., str. 4.

³ *Sarajevski list*, br. 163., god. IX, Sarajevo, od 27. lipnja 1917., str. 4.

⁴ Sasvim je moguće da su učestvovali u vojnoj akciji zaposjedanja Bosne i Hercegovine 1878. godine te su odlučili da se dosele u ovu novu Austro-Ugarsku provinciju. (op. aut.).

⁵ *Sarajevski list*, Sarajevo, br. 101., od 7. rujna 1884., god. VII, str. 3.

goste u hotelima velikih gradova pa se tako mogu pratiti njegova poslovna putovanja npr. u Budimpeštu 7. kolovoza 1889. godine kada je odsjeo u hotelu *König von Ungarn*, a 11. kolovoza 1892. godine u hotelu *Budapest*.⁶ Budući da je uspješno poslovaio reklamu je smatrao čimbenikom uspjeha pa je svoju trgovinu reklamirao u onodobnim bosansko-hercegovačkim dnevnim i tjednim novinama, te kalendarima, između ostaloga i kao ovlaštenu prodavača preparata protiv buba, gamadi, insekata pod nazivom *Zacherlin*.⁷ U okruženju tuzlanskom kao ovlaštenu prodavača knjiga u Bosni i Hercegovini njegova je tvrtka prodavala sva izdanja, publikacije, zakone, zbornike, kalendare *Bošnjak*, *Priručnik*, *Salname* (turske) kao i sve školske knjige odobrene od Zemaljske vlade.⁸ Prodavao je materijal, i predmete i posude izrađeno od željeza, alat, te bombone, čokolade, zuckerkrumpir i drugu robu.⁹ Prodavao je: Bau-und Brennholzhandlungen¹⁰, Colonial-und Specereiwaarenhändler¹¹, Galanterie-und Spielwaarenhandlungen¹², Gemischtwaarenhandlungen¹³, Lederhandlungen¹⁴ te bicikle. Budući da je bosanska Posavina bila poznata po uzgoju šljiva, a Bosanski Šamac kao veliko izvozno mjesto tog voća, Trutzl je postao nadaleko znamenit trgovac i izvoznik na veliko sa šljivom za grad Beč i druge krajeve Austro-Ugarske Monarhije.

Slika 1.: Adolf Trutzl, oko 1910. godine.
(Zbirka autora)

⁶ *Pester Lloyd*, Budapest, br. 215., od 7. kolovoza 1889., 36 Jhg., str.7.; *Pester Lloyd*, Budapest, br. 192., od 11. kolovoza 1892., 39 Jhg., str. 7.

⁷ Prodavao ga je od 13. srpnja 1893. godine sve do 1898. godine. *Bošnjak*, Sarajevo, tjedni list, br. 12, god. VI, dne 19. ožujka 1896., str. 4.

⁸ *Bošnjak*, Sarajevo, kalendar za prostu 1885. godinu, treća godina, Zemaljska štamparija 1885. str. 13. Ovim se Trutzl bavio sve do 1911. godine. (op. aut.)

⁹ Nikša Nežirović, *Monografija Bosanskog Šamca (drugo izmijenjeno i dopunjeno izdanje)*, Šamac, 2018., Tisak „Grafid“, Banja Luka, str. 292.

¹⁰ *Bosnischer Bote*, Universal-Hand-und Adresbuch für BiH, Zweite Jahrgang von Adolf Walny, Sarajevo 1898. str. 167.

¹¹ *Bosnischer Bote*, Universal-Hand-und Adresbuch für BiH, Zweite Jahrgang von Adolf Walny, Sarajevo 1898. str. 169.

¹² *Bosnischer Bote*, Universal-Hand-und Adresbuch für BiH, Zweite Jahrgang von Adolf Walny, Sarajevo 1898. str. 174.

¹³ *Bosnischer Bote*, Universal-Hand-und Adresbuch für BiH, Zweite Jahrgang von Adolf Walny, Sarajevo 1898. str. 175.

¹⁴ *Bosnischer Bote*, Universal-Hand-und Adresbuch für BiH, Zweite Jahrgang von Adolf Walny, Sarajevo 1898. str. 183.

Kao vlasnik trgovačke radnje na veliko za špeceraj (Spezereihändler) otpremao je na tržište ne samo svježe nego i suhe šljive. Godine 1909. se u Šamcu njegova tvrtka navodi kao *Gemischt-und Spezereiwaarenhändler*.¹⁵ S vremenom je postao i posjednik te je u Šamcu kupio ili dao izgraditi nekoliko kuća i poslovnih prostora. Trgovina mu se nalazila na kutu zgrade Džamijske (današnja Đenerala Draže Mihajlovića) i ulice J.J. Strossmayera (današnja Jovana Cvijića) gdje je nekada bilo šamačko „Kino“ (Đenerala Draže Mihajlovića), tj. Vis-a-vis tadašnje gostionice Anđelka Ružića u strogom središtu grada. Zgrada trgovine bila je katnica žute boje.¹⁶ U toj istoj ulici (Džamijskoj) gdje je „Kino“ samo nešto malo dalje imao je svoju veliku obiteljsku kuću na kat, također žute boje.¹⁷ Adolf je od Pere Jožića kupio zgradu šamačke pošte koja je građena u posljednjem desetljeću 19. stoljeća. Zgrada je pored lijepe fasade od *ringlovane* cigle imala i prostrane sobe te kupaonicu. Prva je to zgrada u Bosanskom Šamcu s kupaonicom. Adolf je tu kuću poklonio kćeri Elizabeti.¹⁸ Uz navedeno je imao još jednu dugačku kuću, s tri do četiri stana, i ogromnim vrtom. O tome tvrdi Ibrahim Hadžiavdzić: *Ta kuća se nalazila na nasipu kod rijeke Bosne od doma Mihajla Mihajlovića, pa do Mehmeda Ceribašića, sve to je bilo njegovo. U tom domu stanove su imali: Otto Bandl, Đoko Unker, Đoko Vujanić, Todor Tatić, a na kraju je bila moderna pekara Ivana Ruica*.¹⁹ U jednom izvještaju iz 1901. godine navodi se dio njegove imovine: gr. ul. br. 76 i 102 k.o. Bos. Šamac: k.č. 14/6 kuća kbr. 76 sa kućištem i dvorištem površine 140 m², k.č. 17/31 bašča (vrt) u Gornjoj Mahali u Šamcu površine 595 m², k.č. 17/30 bašča (vrt) u Gornjoj Mahali u Šamcu površine 560 m², k.č. 17/32 kuća kbr. 249 sa kućištem i dvorištem u Gornjoj Mahali u Šamcu površine 385 m², k.č. 17/48 bašča (vrt) u Gornjoj Mahali u Šamcu u površini 365 m², k.č. 13/21 kuća kbr. 102 sa kućištem i dvorištem površine 180 m², k.č. 13/22 bašča (vrt) kod kuće u površini 325 m².²⁰ O tome koliko je Trutzl bio bogat trgovac govori i podatak da je 1908. godine u svoju kuću uveo brzoglas čija je brzoglasna interurbana centrala od 1. veljače sljedeće godine bila povezana sa Ugarskom/Mađarskom i Kraljevinom Hrvatskom, Slavonijom i Dalmacijom. U to vrijeme postaje i redoviti pretplatnik sa

¹⁵ *Bosnischer Bote*, Universal-Hand-und Adresbuch für BiH, Dreizhenter Jahrgang von Adolf Walny, Sarajevo 1909. str. 296 - 297.

¹⁶ Nikša Nežirović, *Monografija Bosanskog Šamca (drugo izmijenjeno i dopunjeno izdanje)*, Šamac, 2018., Tisak „Grafid“, Banja Luka, str. 291.

¹⁷ Ta kuća je odavno srušena. Nalazila se prekoputa vile trgovca Vojislava Vasića. Kasnije je tu stan i ured imao cijenjeni jugoslavenski advokat dr. Ferdo Ivanuš kada je živio u Bosanskom Šamcu. Nakon njega oko 1919. godine tu je stanovao trgovac Stojko Vukadinović sa suprugom Ružom potom stomatolog Jovo Marković koji je u prizemlju imao ordinaciju. (op. aut.).

¹⁸ Esad Tihčić, *Bosanski Šamac kroz historiju (od postanka naselja do završetka Drugog svjetskog rata)*, Sarajevo, 2005. str. 101.

¹⁹ Nikša Nežirović, *Monografija Bosanskog Šamca (drugo izmijenjeno i dopunjeno izdanje)*, Šamac, 2018., Tisak „Grafid“, Banja Luka, str. 242. Izjava Ibrahima Hadžiavdžića, Šamac, 16. listopada 2000. godine.

²⁰ *Sarajevski list*, Sarajevo, br. 37., od 29. ožujka 1901., god. XXIV, str. 3.

brzoglasnim brojem 4., kada je u gradu bilo samo 19 brzoglasnih priključaka.²¹ On je svoja potraživanja nastojao da naplati javnim dražbama i stečajevima pa se tako navode javne dražbe protiv: Huseina Grabovca iz Jelovče sela koji mu je dugovao 100 forinti²², obitelji H. Salihović iz Bos. Šamca zbog 72 K i 56 krajcara²³, Reše Gunjače iz Turske zbog 400 kruna²⁴, Jove Stankovića iz Odžaka zbog 198 kruna i 72 krajcara²⁵, protiv obitelji Karabegović iz Modriče zbog duga od 32 krune²⁶, te stečaja protiv Joze I. Čurčića iz Odžaka radi duga 3.387 kruna i 51 krajcara.²⁷ O Adolfu Trutzlu se prisjećala Lepa Stavrić-Aleksić: *Pošta je bila Bradnina, a kćerka Trutzlova, najbogatijeg trgovca u Šamcu je bila tu udata. On je bio jako bogat trgovac, bogatiji od moga tate u početku. Imao je dućan, kuću na sprat. Kod Trutzla je kao trgovački pomoćnik radio moje tetke sin Stevo Simić, koji je poginuo 1916. godine u Rusiji kao austrougarski vojnik.*²⁸ I službene publikacije pišu o Trutzlu kao najbogatijem među *austrougarskim podanicima u Šamcu*, a njih je tada bilo oko 40 obitelji. Njegovo se bogatstvo tada cijenilo na više od 200.000 forinti.²⁹ Radi se o ogromnom bogatstvu čak i u današnjim razmjerima koje bi iznosilo preko 2.000.000 eura (prema tečaju jedne forinte : od oko 10,2 eura).³⁰

Adolf je u svom poslovanju bio povezan sa šamačkim trgovcima s kojima je bio i prijatelj. O tome se prisjećala Divna Dimitrijević: *Moj djed Petar, šamački trgovac je doveo tog Trutzla na ručak, a baba napravila kolač-patišpanju. Njemu se to dopalo, pa sve pita: „Was ist das? A djed će njemu: „Das ist ein bosnische Koch.“ Znam da je njegova kćerka Evica, prijateljica moje tetke Ikonije Dimitrijević i pisala joj iz Lipika tamo oko 1900. godine. Tetka je čuvala prepisku.*³¹ No, Adolf je imao više poslovne sreće nego njegov brat Andreas/Andrija iz Gradačca čije boravište nije 1893. godine bilo poznato, a koga je tvrtka „Ignatz Landauer i sinovi“ iz Budimpešte mjenbeno tužila. Kotarski sud u Gradačcu imenovao je za ovaj postupak njegovog staratelja u osobi Adolfa Trutzla, trgovca iz Bosanskog Šamca.³²

²¹ *Bosnischer Bote*, Universal-Hand-und Adresbuch für BiH, XXI. Jahrgang von Adolf Walny, Sarajevo 1917. str. 297.

²² *Sarajevski list*, Sarajevo, br. 143., od 4. prosinca 1891., god. XIV, str. 3.

²³ *Sarajevski list*, Sarajevo, br. 103., od 31. kolovoza 1900., god. XXIII, str. 4.

²⁴ *Sarajevski list*, Sarajevo, br. 137., od 17. studenog 1901., god. XXIV, str. 3.

²⁵ *Sarajevski list*, Sarajevo, br. 43., od 9. travnja 1909., god. XXXII, str. 4.

²⁶ *Sarajevski list*, Sarajevo, br. 172., od 19. srpnja 1910., god. XXXIII, str. 6.

²⁷ *Sarajevski list*, Sarajevo, br. 14., od 9. siječnja 1913., god. XXXVI, str. 7.

²⁸ Leposava Stavrić-Aleksić, Novi Sad, u pismu autoru, 20. srpnja 1997. godine.

²⁹ Stanko Mijić, „Povijest župe Bosanski Šamac“, *Vrhbosna, Sarajevo, katolički tjednik*, br. 2/87., str. 38. Zahvaljujući Mladenu Kalčiću tajniku Vrhbosanske nadbiskupije.

³⁰ Milenko Krešić, *Nadbiskup Stadler i financije: Gradnje, nekretnine, poslovi*. Sarajevo i Zagreb: Katolički bogoslovni fakultet (Sarajevo) i „Glas Koncila“, 2021. str. 23.

³¹ Divna Dimitrijević, Šamac, u razgovoru sa autorom, 15. srpnja 1998. godine.

³² *Sarajevski list*, Sarajevo, br. 36., od 29. ožujka 1893., god. XVI, str. 3.

Slika 2.: Razglednica Bos. Šamca od 18. prosinca 1898. godine koju je Eveline Trutzl poslala Rudolfu Bradna u Pardubitz, Böhmen. Tisak Adolf Trutzl. Sa lijeve strane dole se vidi trgovina, a gore obiteljski dom Adolfa Trutzla. (Zbirka autora.).

Slika 3.: Zidni sat s podlogom razglednice s prikazom trgovine Adolfa Trutzla iz 1901. godine. (Zbirka autora.)

Slika 4.: Oglas Adolfa Trutzla o prodaji bicikala u novinama Bosnische Post.³³

Društveni i humanitarni rad

Adolf je bio zapažen i kao darežljiva osoba pa je tako npr. davao i humanitarne priloge za potresom pogođene žitelje općine Sinj u Dalmaciji.³⁴ 16. kolovoza 1914.

³³ *Bosnische Post*, Sarajevo, No. 85, 15. travnja 1914., XXXI Jhg. s. 8.

³⁴ *Sarajevski list*, Sarajevo, br. 48., od 26. travnja 1899., god. XXII, str. 3.

godine potrebitima je darivao 10 kruna³⁵, potom daje 4 kruna kao prilog u korist Crvenog križa i Crvenog polumjeseca 1915. godine.³⁶ Njegov društveni rad u početku se ogledao u angažmanu osnivanja katoličke župe. Prigodom priprema za osnivanje župe fra Bono Nedić je dobio zadatak od Nadbiskupa Stadlera u tom smjeru. U Šamcu su tada bile dvije protivne struje, jedan Trutzlova, a druga veleposjednika Nine Dujića. Nedić je razgovarao sa Trutzlom. Ovaj se odmah okomio na Dujića koji prema Trutzlovim riječima sudjeluje samo iz častoljublja i želi biti tutor svemu. U osnivanju župe Trutzl želi sudjelovati pod nekim uvjetima. Nedić je na drugom sastanku saznao da je Trutzl od prve svoje povoljne izjave koju je izjavio, povukao se je natrag, te je sad obećao u gotovom novcu dati samo 50 forinti zasada, a kasnije obećava dati i u novcu i materialu obilne pomoći.³⁷ U želji da spor izglati na samom početku Nadbiskup Stadler je savjetovao novog šamačkog župnika Juraja Ćosića, te je 17. siječnja 1900. godine župnik sazvao sastanak gdje su se Anto Dujić, sin umrlog Nine i Adolf Trutzl sporazumjeli i izmirili, te je predložen uži odbor za gradnju crkve i župnog stana u koji su kao najugledniji ušli trgovci Adolf Trutzl i Anto Dujić i gdje je upućena molba Ordinarijatu da se imenovanoj dvojici od kojih se najviše očekuje u gradnji crkve i župnog stana pismeno zahvali za dosadašnje zalaganje.³⁸ Prateći društveni rad Adolfa Trutzla značajno je navesti da je bio od 1912. godine pa do smrti gradski vijećnik u općinskom vijeću grada Bosanskog Šamca.³⁹ Bio je i časnik u rang *oberleutnanta infanterije u pričuvu*⁴⁰, kao nosioca *Erinnerungskreuz*a⁴¹ ga je car i kralj Franjo Josip I *previšnjom Odlukom br. 100.*, pohvalio i odlikovao.⁴²

Adolf Trutzl je preminuo 4. lipnja 1917. godine u Bosanskom Šamcu. Njegovi u Šamcu nastanjeni nasljednici zamolili su da se ostavinska rasprava kod Kotarskog suda u Bos. Šamcu provede, pa su Editkom br. 2374 po Os. 224/2 1917. pozvani *možebitni nasljednici i zapisovnici* koji su prebivali izvan grada Šamca kao i vjerovnici da svoje zahtjeve u roku mjesec dana predaju sudu.⁴³ Svu imovinu su naslijedile njegove kćeri koje su sve u potonjim godinama prodale.

³⁵ *Sarajevski list*, Sarajevo, br. 206., od 3. rujna 1914., god. XXXVII, str. 2.

³⁶ *Sarajevski list*, Sarajevo, br. 97., od 25. ožujka 1915., god. XXXVIII, str. 3.

³⁷ Stanko Mijić, „Povijest župe Bosanski Šamac“, *Vrhbosna, Sarajevo, katolički tjednik*, br. 2/87., str. 38. Zahvaljujući Mladenu Kalfiću tajniku Vrhbosanske nadbiskupije.

³⁸ Stanko Mijić, „Povijest župe Bosanski Šamac“, *Vrhbosna, Sarajevo, katolički tjednik*, br. 2/87., str. 40. Zahvaljujući Mladenu Kalfiću tajniku Vrhbosanske nadbiskupije.

³⁹ *Bošnjak*, Sarajevo, zvanični kalendar za prostu 1912. godinu, trideseta godina, Sarajevo 1911. Zemaljska štamparija, str. 166.

⁴⁰ Car ga je preveo u pričuvu od 1. siječnja 1913. godine. *Neues Wiener Tagblatt*, Wien, br. 1., od 1. siječnja 1913. 47. Jhg. str. 34.

⁴¹ *Ranglisten des Kaiserlich und Königlichen Heeres 1916.* (Wien, 1916.), s. 310.

⁴² *Pester Lloyd*, Budapest, br. 251., od 9. rujna 1916., 63. Jhg., str. 6.

⁴³ *Sarajevski list*, Sarajevo, br. 163., od 27. lipnja 1917., god. XL, str. 4.

Slika 5.: Nadgrobni spomenik Adolfa Trutzla i oca Adalberta na katoličkom groblju u Šamcu. (Zbirka autora.).

Slika 6.: Poštanska markica iz 2008. godine sa prikazom zgrade stare pošte, koja je bila u vlasništvu Adolfa Trutzla. (Zbirka autora.).

Slika 7.: Originalna ručno kovana ograda na balkonu stare pošte. Slikano srpnja 2023. godine. (Zbirka autora.).

Obitelj Adolfa i Rozalije/Rosine Trutzl

Prva kćer Elizabeta zvana Eliza/Liska, rođena je 9. listopada 1880. godine u Apatinu na kućnom broju 145. Krštena je kao Elizabeta-Catharina. Kumovi na krštenju Adamus Frech i Catharina Schweiczer. Nakon što se obitelj preselila u Bosanski Šamac pohađala je pučku/osnovnu školu u Bos. Šamcu koju je završila školske 1891./92. godine⁴⁴ Druga kćerka, Eveline zvana Ella/Eva/Evica, rođena je 14. veljače 1885. godine u Bosanskom Šamcu. Pohađala je osnovnu školu u Šamcu, no budući da je bila bolesljiva nastavu nije pohađala redovito. Upisana je 1. rujna 1890.

⁴⁴ Arhiv Osnovne škole, Šamac, Razrednica školske 1891./92. godine, rbr. 7, br. dnevnika 22.

godine, a završila je školu 1896/97. godine.⁴⁵ Posjećivala je banje pa tako i banju Lipik 10. lipnja 1900. godine.

Kćeri Elizabeti je otac Adolf Trutzl prigodom njenog vjenčanja za Bernhardu Bradnu⁴⁶ (1869. - 1935.) dugogodišnjeg poštanskog činovnika u rang u feldvebela, te potonjeg upravitelja pošte, kupio zgradu u kojoj je u prizemlju bila šamačka pošta, dok im je na katu bio stan. Bernhard je bio u pošti od njenog osnivanja pa sve do prvih godina Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Poslije smrti supruga 9. travnja 1935. godine Elizabeta je prodala imovinu, te se potom preselila u Beograd, gdje je vodila kućanstvo u obitelji jednog diplomate, tamo je djecu učila stranim jezicima i glazbi. Umrla je u Beogradu 1964. godine. Bradne su imali troje djece:

Prvi je *Jozef-Antun-Adolf* zvani „Pepika“, rođen 17. ožujka 1898. godine u Bosanskom Šamcu. Osnovnu školu pohađao u Šamcu od 5. rujna 1904. do 23. lipnja 1909. godine.⁴⁷ Radio je u Glavnoj pošti u Sarajevu, gdje je bio šef poštansko-telegrafsko-telefonske postaje. O njemu se prisjeća Lepa Stavrić-Aleksić: *Pepika je bio poštari u Sarajevu. Moja rođaka Zagorka Stefanović i ja dok smo pohađale školu tamo, često smo nosile pisma na Glavnu poštu i njega tamo viđale.*⁴⁸ Pred Drugi svjetski rat on se nalazio u Direkciji pošte Cetinje, odakle je premješten kao viši tehnički kontrolor, za šefa Dvanaeste T.T. sekcije u Banja Luci.⁴⁹ Službu je nastavio i tijekom NDH kada je u Banja Luci ing. Josip Bradna, nadstojnik V b.b. građevnog ureda primio ministra prometa NDH ing. Hilmiju Bešlagića te ga pratio tijekom inspekcijskih radova uređenja i postavke samospojne brzoglasne središnjice.⁵⁰ Preživio je rat te je Josip Bradna za marljiv i dobar rad pohvaljen u Direkciji pošta Sarajevo.⁵¹ Preminuo je u Sarajevu 1953. godine i sahranjen na groblju sv. Josipa. Imao je suprugu Lauru Bradna, rođena 1897. godine. Umrla je 10. veljače 1976. godine i sahranjena na groblju Bare u Sarajevu.

⁴⁵ Arhiv Osnovne škole, Šamac, Glavna knjiga 1888. - 1914. rbr. 51, školske godine 1890./91.

⁴⁶ Sin Frane Bradne i Pauline Chladka. Podrijetlom iz Hrudima - Česke Pardubice u Čehoslovačkoj. Bio je i k.k. Postassistent der k.u.k. Militär-Post- und Telegraphenanstalt in Sarajevo. Živio je u Šamcu u glavnoj ulici Aleksandrova br. 55, kao umirovljenik, rimokatoličke vjere. Bio je nosilac brojnih odlikovanja i kolajni: Brončane jubilarne medalje, Jubilarnog križa za civilnu službu, BH memorijalne medalje, Memorijalnog križa, Zlatnog počasnog križa, Službene vojne oznake 2 stupnja, te od kralja Aleksandra Zlatnom kolajnom za revnosnu službu 1926. godine. Bio je član Odbora HKD „Napredak“ od 1905. godine sve do smrti. Bio je strastveni lovac i član lokalnog lovačkog društva, gdje je obavljao dužnosti blagajnika i zapisničara. Bio je veseo, simpatičan i vrlo predan unapređenju lova. Lovачko društvo je primalo izraze sućuti povodom njegove smrti. Nikša Nežirović, *Monografija Bosanskog Šamca (drugo izmijenjeno i dopunjeno izdanje)*, Šamac, 2018., Tisak „Grafid“, Banja Luka, str. 243.

⁴⁷ Arhiv Osnovne škole, Šamac, Glavna knjiga 1888. - 1914. rbr. 1351, školske godine 1904./05. Napomena: Svršio osnovnu školu i primio svjedočanstvo.

⁴⁸ Leposava Stavrić-Aleksić, Novi Sad, u pismu autoru, 20. srpnja 1997. godine.

⁴⁹ *Vreme*, Beograd, br. 6450., od 5. siječnja 1940., god. XX, str. 6.

⁵⁰ *Osvit*, Sarajevo, br. 57., od 4. travnja 1943., god. II., str. 5.

⁵¹ *Sarajevski dnevnik*, Sarajevo, br. 374., od 12. rujna 1946. god. II, str. 7.

Drugi je *Eduard-Frano/Franz* zvani „Edika/Edo“, rođen je 15. lipnja 1899. godine u Bosanskom Šamcu. Osnovnu školu je pohađao u Šamcu gdje je i stanovao od 1. rujna 1905. do 23. lipnja 1909. godine i dobio je svjedodžbu.⁵² Gimnaziju je pohađao u Osijeku. Potom je otišao na studij arhitekture i tehnike u Beč. Tamo je bio igrač jednog bečkog nogometnog kluba te je 1918. godine donio prvu nogometnu loptu u Šamac, a 1919. godine osnovao sa drugim studentima Nogometni klub „Bosanc“ Bosanski Šamac. Edo se može smatrati „ocem nogometa u Šamcu“. Bio je pionir u mnogim stvarima u Šamcu pa je tako Edo imao i svoju sandolinu odnosno kajak sa kojim je bio jedan od utemeljitelja kajak kanu sporta u Šamcu. Pored njega sandolinu je imala i njegova sestra Elizabeta/Lila. Napravio je prvi željezni čamac u Šamcu da se vozi i lovi ribu. Svi su bili zgroženi jer su mislili da će da potone, međutim čamac nije potonuo i to je bilo za tadašnji mali Šamac čudo neviđeno. Kasnije je Edo taj svoj dar dokazao i u Beogradu. Po okončanju studija, u Šamcu odnosno selu Donjoj Mahali Edo je projektirao potrebiti „šlajz“ na Savi te selu Tolisi i poklonio svoj izum za točan i siguran zatvor šlajza - ustave.⁵³ Služio je austrougarsku vojsku u Boki Kotorskoj i upravljao je kao pilot hidrozrakoplovom. Drvena elisa tog njegovog zrakoplova se dugo nalazila na tavanu u vikendici obitelji Stefanović (obitelj njegove sestre Lile) u Umci pored Beograda. O njemu se prisjeća Lepa Stavrić-Aleksić: *Arhitekta Edo-Edika, bio jako lijep momak. Sa mojim bratom Savom pohađao školu u Osijeku čini mi se stanovao sa Savom jednu godinu u Osijeku za vrijeme onog Prvog rata, a igrali su i nogomet u „Bosancu“. Napravio plan za naš dućan gdje je gradski sat u pročelju zgrade, ali mom bratu Savi je to bio skup plan i odustao je.*⁵⁴ Dok je ovdje boravio davao je i dobrovoljne priloge poput 5 kruna za siročad palih vojnika⁵⁵, te 10 dinara za „Gajret“ prigodom teferića u počast kotarskog poglavara Jovanovića iz Brčkog.⁵⁶ Kasnije se preselio u Beograd. Tamo je kao mlad i agilan postao ugledan inženjer Tehničke Direkcije općine grada Beograda i asistent Tehničkog fakulteta Sveučilišta u Beogradu kao i na Građevinskom. Pisao je stručne knjige⁵⁷, članke⁵⁸, te bio učesnik radio emisija.⁵⁹ On je 1934. godine bio član Osnivačkog Odbora i uprave

⁵² Arhiv Osnovne škole, Šamac, Glavna knjiga 1888. - 1914. rbr. 1445, školske 1905. godine.

⁵³ *Većernja pošta*, Sarajevo, br. 1929., od 6. prosinca 1927., god. VII, str. 3.

⁵⁴ Leposava Stavrić-Aleksić, Novi Sad, u pismu autoru, 20. srpnja 1997. godine.

⁵⁵ *Sarajevski list*, Sarajevo, br. 130., od 10. svibnja 1915., god. XXXVIII, str. 3.

⁵⁶ *Gajret*, Sarajevo, br. 15 i 16., od 16. kolovoza 1927. godine, god. XI., str. 256.

⁵⁷ Napisao je: *Drumovi-projektovanje*, 1933. godine, Lito-štampa Grafičkog zavoda pri Tehničkom fakultetu Univerziteta u Beogradu, *Drumovi-građenje*, 1935. godine, pomognuto od Zadužbine Luke Čelovića-Trebinjca, *Cementmakadam. Konkretit. Konkretiploče*, Savez Jugoslovenske industrije cementa, Beograd, 1937. godine.

⁵⁸ „O ekonomičnosti izgrađivanja drumova“, *Vreme*, Beograd, br. 5448., od 16. ožujka 1937., god. XVII, str. 6.; „Auto postaje vagon na šinama, a vozovi auto-kolona na drumovima“ *Vreme*, Beograd, br. 5541., od 20., 21 i 22. lipnja 1937., god. XVII, str. 21.; „Zum Stand des Strassenausbaues in Jugoslawien“, *Heft 16*, 1938., str. 517-518.

⁵⁹ „Izgradnja modernih drumova u Jugoslaviji“ Radio emisija 26. prosinca i 27. prosinca 1937. *Pravda*, Beograd, br. 11.922., od 27. prosinca 1937., god. XXXIII, str. 14.

Jugoslavenskog društva za puteve, član godišnje skupštine automobilskeg kluba – sekcija Beograd⁶⁰, predsjednik Društva „Sloga“ za uljepšavanje naselja kneza Pavla u Beogradu⁶¹, sekretar Kluba građevinskih inženjera⁶². Bio je jedan od neospornih pionira prestoničkog jedrilicarstva, te je neslužbeno proglašen za prvog asa u ovoj grani sporta u nas sa svojom jedrilicom „Natedo“ (skraćenica osobnih imena Natalija i Edvard) koja je plovila 16 km na sat po Savi i Dunavu, a 1932. godine bio je prvi član i osnivač „Yahting-kluba“ u Beogradu.⁶³ Učesnik je i prve regate jedrilica na Savi u Beogradu 1933. godine. Na prijedlog ministra vojske i mornarice, kralj Aleksandar I Karađorđević ga je unaprijedio iz ranga vođe III klase – đaka tehničara u rang rezervnog inženjera - poručnika mornarice.⁶⁴ Bio je suradnik časopisa „Umetnički pregled“ čiji je urednik bio Milan Kašanin u izdanju „Muzeja kneza Pavla“. ⁶⁵ Dok je bio u Šamcu oženio se sa učiteljicom Zlatom Besednik⁶⁶ (1896.), ali su se brzo rastali. Zlata je 1934. godine premještena u Zemun.⁶⁷ U međuvremenu Edo u Beogradu ženi Natašu St. Bošković, primabalerinu Narodnog kazališta.⁶⁸ Nataša Bošković⁶⁹ je bila

⁶⁰ *Pravda*, Beograd, br. 11.623., od 1. ožujka 1937., god. XXXIII, str. 9.

⁶¹ *Pravda*, Beograd, br. 11.870., od 5. studenog 1937., god. XXXIII, str. 3.

⁶² *Pravda*, Beograd, br. 12.289., od 27. siječnja 1939., god. XXXV, str. 8.

⁶³ *Pravda*, Beograd, br. 10.360., od 6. rujna 1930., god. XXIX, str. 9; *Pravda*, Beograd, br. 11.713., od 30. svibnja 1937., god. XXXIII, str. 13.

⁶⁴ *Službeni vojni list*, Beograd, br. 55., od 17. prosinca 1928., god. 47, str. 2291 - 2292.

⁶⁵ *Umetnički pregled*, Beograd, br. 10., srpanj 1938. godine, god. I, urednik Milan Kašanin, Izdanje „Muzej kneza Pavla“, Beograd, str. 313-314.

⁶⁶ Rođena u Irigu. Kći Mije Besednika, upravitelja Domene Nadbiskupije Vrhbosanske Sv. Filomene u Bos. Šamcu i Vilme, domaćice iz Iriga. Stanovali na adresi Obilićev vijenac 34. Izvor: „Popis pučanstva Bos. Šamca“, 31. ožujka 1931. Arhiv grada Doboja, (neobjavljeni rukopisi).

⁶⁷ *Prosvetni glasnik*, Beograd, od 1. rujna 1934., sveska 9., god. L, str. 678.

⁶⁸ *Vreme*, Beograd, br. 2693., od 26. lipnja 1929., god. IX, str. 7.

⁶⁹ (Beograd, 2. veljače 1901. - Libertyville, Chicago, 30. lipnja 1973.), kći generala Stevana Boškovića iz Zaječara (član Srpske akademije nauka, čije ime danas nosi Vojnogeoграфski institut u Beogradu) i Nadežde Feodorovne Stepanove (iz sanktpeterburške plemenitaške obitelji). Najveća balerina svih vremena koja je zaigrala na sceni Narodnog pozorišta. Nataša je završila čuvenu Carsku baletsku školu kod Volinskog u Rusiji i Školu ruskog baleta. Vratila se 1921. godine u Beograd i započela karijeru. Od 1924. godine je solistkinja. Usavršavala se u Parizu kod Olge Preobraženske. Završila je 1923. godine baletsku školu u Beogradu u klasi profesora Jelene D. Poljakove. Godine 1927. prilikom gostovanja najveće umjetnice klasičnog baleta Ane Pavlove čija je učenica bila Poljakova, Jelene je odvela Pavlovu da vide kako Nataša pleše u „Labudovom jezeru“. Poslije toga Ana Pavlova je rekla Nataši: *Nataša, ti ćeš biti primabalerina*. Ona ne da je postala primabalerina, nego „primabalerina assoluta“ odnosno krema nad kremama među primabalerinama. U Parizu i Londonu su je zapazili baletski impresariji, što ju je dovelo do angažmana u trupi Ruski balet. Svako ljeto je vježbala u Parizu po dva mjeseca. Zbog izrazitog talenta i igrčke tehnike bila je prva naša balerina koja se mogla mjeriti sa slavnim ruskim balerinama. U sezonama 1928.-1930. gostovala u Barceloni, a 1934. - 1938. kao primabalerina gostovala u zemljama Afrike, Azije i Australije. 1. ožujka 1937. godine poslije završenog nastupa pozvana je u dvorski salon gdje je predstavljena Nj. Kr. Visočanstvu kneginji Olgi, koja je umjetnici izrazila svoje divljenje. Proglašena je za „najvećeg jugoslovenskog ambasadora“. Napustila Beograd 1943. godine i preko Beča, Münchena, Pariza stigla do New Yorka. Tamo je radila kao baletski pedagog klasičnog baleta u studiju Igora Juskeviča i Fred Astaire Dannc Studios. Njezin portret pod nazivom „Gđa Nataša Bošković-Bradna“ je 1930. godine izvajao akademski kipar Sreten Stojanović. Izvor: Ksenija Šukuljević, *Nataša Bošković, primabalerina, koreograf i pedagog*, Muzej pozorišne umjetnosti SR Srbije, Beograd, 1989. str. 7 - 17.

znamenita i ugledna primabalerina. Prigodom udvaranja maleni Šamac je doživio i jednu nemalu senzaciju o kojoj je pisao tisak: „Balerina pozdravlja inženjera. 5. ožujka 1928. godine. Zrakoplov na relaciji Beograd – Zagreb preletio je tako nisko, pored samih krovova domova. U njemu je se nalazila i beogradska balerina gđica Bošković koja je iz zrakoplova bacila jednu maramicu kao znak za njezin prolazak, a koja je bila namijenjena jednom njezinom poznatom inženjeru koji se nalazio momentalno u Šamcu. Bačena maramica pala je upravo na sajmište, a uhvatio ju je jedan građanin. Kako je upravo bio pazarni dan, bilo je mnogo seljaka na pijaci, te su i oni mnogo pričali o ovom slučaju.“⁷⁰ Neki Šamčani su ih pak viđali u Beogradu.⁷¹ O njemu, Zlati i Nataši se prisjeća Leposava Stavrić-Aleksić: *Zlata Besednik je stanovala u parteru moje kuće, iza zgrade Ispostave. „Učitiivi Edo“, tako smo ga zvali, rastavi se od Zlate i ženi čuvenu balerinu Natašu Bošković iz Beograda, kćerku nekog generala. Ja sam ga srela u Beogradu, već imamo dvoje djece, a on meni kaže: „Nataša i ja došli bismo kod Vas u posjetu.“ Ja kažem: „Izvolite“ i kažem adresu. Međutim moj muž i mi sa njim dobijemo premještaj u Slavonski Brod. Možda je i bio, ali nas nije bilo više tamo. Čula sam poslije da je otišao u Pariz kad je buknuo rat, a ona u Ameriku. Tamo se treći put oženio. Gajio je pčele u Parizu odnosno u svom pčelinjaku izvan Pariza. Imao je vilu u Bulonjskoj šumi pored vile vojvode i vojvotkinje od Windzora. Bivšeg britanskog kralja Edwarda VIII i gospođe Simpson.“⁷² Odmah 1941. godine Nijemci su u Beogradu za komandira požarne čete postavili folksdojčera inženjera Edu Bradnu.⁷³ Međutim o njemu postoje podaci da je odveden u koncentracijski logor Dachau iz Beograda sa adrese Kremanska 9, vlakom od 29. kolovoza 1944. godine te da je nosio logoraški broj 94423, doživio je oslobođenje logora kao jugoslavenski zarobljenik.⁷⁴ Podvrgnut je u logoru strašnim mučenjima. Naime, u logoru su ga budili svaka 2 sata sirenama i jakim svijetlima kao nekakav pokus i to duži vremenski period te je zbog toga kasnije imao dosta problema. Očito mu nije pomoglo njemačko podrijetlo. Naturaliziran je u Francuskoj od 1950. godine. Nastavio je da se bavi znanstvenim radom pa je objavljivao stručne članke i patente.⁷⁵ Preminuo je 1969. godine u Port Navalu, Francuska.*

⁷⁰ *Večernja pošta*, Sarajevo, br. 2004., od 6. ožujka 1928., god. VIII, str. 4.

⁷¹ *Kada sam prije rata bila u Beogradu, išla sam u pozorište i gledala „Labudovo jezero“ od Čajkovskog. Glavnu ulogu je igrala Nataša. Kad u parteru ili do kulisa prepoznam Edu, kako je čeka da kad završi idu kući.* Izvor: Jelena Tovirac, Šamac, u razgovoru sa autorom svibnja 1996. godine.

⁷² Leposava Stavrić-Aleksić, Novi Sad, u pismu autoru, 20. srpnja 1997. godine.

⁷³ *Borba*, Beograd, br. 281., od 8. listopada 1985., god. LXII, str. 13.

⁷⁴ <https://stevemorse.org/dachau/dachau.php?=&offset=37804>, (pristupljeno 30. srpnja 2019.).

⁷⁵ Dispositif de blocage et deblocage des vannes, des portails, des coffrages etc. May 1954: FR 1064416-A; Volets contre l'éblouissement des phares. August 1954: FR 1070641-A.

Slika 8.: Eduard Bradna (lijevo), Nataša Bošković i inž. Vojin Simonović – kum, na dan vjenčanja 23. lipnja 1929. godine u Beogradu.⁷⁶

Treće dijete je *Elizabeta-Jelisava-Rozina-Katarina* zvana „Lila“, rođena 26. ožujka 1914. godine u Bosanskom Šamcu. Umrula u Beogradu 1988. godine. Pravni fakultet završila u Beogradu. Udala se 10. srpnja 1938. godine za Stefanović (Stanimir) Milutina (1913. – 2002.) iz Beograda, doktorand prava, podrijetlom iz Bujanovca. Stanovali kod Ede Bradna, a od 1946. godine u Cvijićevoj ulici. Imali sina Radoja (1940.) oženjen sa Bijelić Radmilom. Žive sa obitelji u Beogradu. Drugi sin je Predrag (1946.) oženjen sa Dokvić Danicom. Žive sa obitelji u Kanadi. O njoj se prisjeća Leposava Stavrić-Aleksić: *Jednu kćerku su imali po imenu Lila. Ona je išla u školu sa mojom sestrom Darom udatom Babac jer su obje rođene 1913./1914. godine i bile drugarice, a oni su u to doba bili veliki momci. Velika razlika u godinama. Lila je studirala i udala se u Beograd. Moja sestra ju je vidjela na Kalenića pijaci u Beogradu i družile se.*⁷⁷

Druga Adolfova kći Eveline bila je udana od 1902. godine za Isidora Ličanina⁷⁸, kotarskog predstojnika. Imali su sina Dragutina (1903. – 1906.) koji je preminuo u trećoj godini života 6. veljače 1906. godine nakon duge i teške bolesti. Sahranjen je 7. veljače na srpsko-pravoslavnom groblju u Gračanici. Gradsko zastupstvo u Gračanici

⁷⁶ Ksenija Šukuljević, *Nataša Bošković, primabalerina, koreograf i pedagog*, „Muzej pozorišne umetnosti SR Srbije“, Beograd, 1989. str. 11.

⁷⁷ Leposava Stavrić-Aleksić, Novi Sad, u pismu autoru, 20. srpnja 1997. godine.

⁷⁸ Rođenog 1862. godine u Novom Sadu koji je svršio pravo u Grazu i Beču. Inače obiteljski povezan sa suprugom srpskog pjesnika Jovana Jovanovića Zmaja. (op. aut.).

na svojoj izvanrednoj sjednici od 25. ožujka 1905. godine imenovalo je g. Isidora Ličanina počasnim građaninom grada Gračanice.⁷⁹ On je mijenjao mjesta službovanja kao politički pristav I klase prvo je 1898. godine bio u Sarajevu⁸⁰, potom je 1899. godine bio Leiter der Bezirksexpositur u Odžaku blizu Šamca⁸¹, od 1900. godine do 1906. bio je kotarski predstojnik u Gračanici⁸², 1907. godine u Vlasenici⁸³, 1908. godine u Travniku⁸⁴, 1910. godine do 1911. godine u Kotor Varoši.⁸⁵ Dok se 1916. godine nalazi u Šamcu gdje je dao 2 krune priloga u akciji pomoći potresom postradale žitelje Hrvatskog primorja.⁸⁶ Inače je darivao humanitarne akcije između ostalih: dao je 1 forintu i 50 novčića za potresom postradale žitelje općine Sinj u Dalmaciji dok je još bio u Odžaku⁸⁷, potom je isti iznos dao za račun Svetosavske besjede održane u manastiru Ozren 1901. godine.⁸⁸ Njegova supruga nije nimalo zaostajala u društvenom radu pa je bila kao supruga kotarskog predstojnika pokroviteljica zabave s plesom 10. siječnja 1910. godine koju je organizirala Narodna osnovna škola u Kotor Varoši u cilju pomoći siromašne školske mladeži.⁸⁹ Da bi pak uzela učešća 1912. godine na Prvoj Posavačkoj izložbi u Brčkom i to izložbi ženskih radova u drugom odjeljenju paviljona ženskih ručnih radova gdje je ona osobno izložila: 1 ćilim, 3 stolnjaka, 1 postolnjak, 3 maramice, 1 deku, 3 okrugle deke i 3 jastuka.⁹⁰ Na toj izložbi odlikovana je za ženski ručni rad *zlatnom medaljom*.⁹¹

Na kraju o ovim obiteljima Trutzl - Bradna prisjećaju se Šamčani poput: Leposave Stavrić-Aleksić: *Moja mama i Edikina mama, kao djeca skupa se igrale na Meraji kod rijeke Bosne, a udate se nisu posjećivale. Moja ujna Staka Stefanović, učiteljica, išla je gđi Bradna na Božić. Ujak Stevan i stari Bradna bili su lovci, držali kerove i skupa išli u lov. U*

⁷⁹ Mina Kujević, „Pregled nositelja vlasti, uprave i prosvjete u Gračanici od 1886. do 1918. godine.“ *Gračanički glasnik*, Gračanica, br. 15, svibanj 2003., god. VIII, str. 57-65.

⁸⁰ *Bosnischer Bote*, Universal-Hand-und Adresbuch für BiH, Zweite Jahrgang von Adolf Walny, Sarajevo 1898. str. 81.

⁸¹ *Bosnischer Bote*, Universal-Hand-und Adresbuch für BiH, Dritte Jahrgang von Adolf Walny, Sarajevo 1899. str. 18.

⁸² Mina Kujević, „Pregled nositelja vlasti, uprave i prosvjete u Gračanici od 1886. do 1918. godine.“ *Gračanički glasnik*, Gračanica, br. 15, svibanj 2003., god. VIII, str. 57-65.

⁸³ *Bosnischer Bote*, Universal-Hand-und Adresbuch für BiH, Elfte Jahrgang von Adolf Walny, Sarajevo 1907. str. 102.

⁸⁴ *Bosnischer Bote*, Universal-Hand-und Adresbuch für BiH, Zwölfte Jahrgang von Adolf Walny, Sarajevo 1908. str. 85.

⁸⁵ *Bosnischer Bote*, Universal-Hand-und Adresbuch für BiH, Vierzehnte Jahrgang von Adolf Walny, Sarajevo 1910. str. 68.

⁸⁶ *Sarajevski list*, Sarajevo, br. 142., od 31. svibnja 1916., god. XXXIX, str. 2.

⁸⁷ *Sarajevski list*, Sarajevo, br. 3., od 6. siječnja 1899., god. XXII, str. 3.

⁸⁸ *Istočnik*, Sarajevo, br. 8., od 30. travnja 1901., god. XV, str. 191.

⁸⁹ *Sarajevski list*, Sarajevo, br. 19., od 22. siječnja 1910., god. XXXIII, str. 3.

⁹⁰ *Sarajevski list*, Sarajevo, br. 213., od 17. rujna 1912., god. XXXV, str. 2.

⁹¹ *Sarajevski list*, Sarajevo, br. 214., od 1. listopada 1912., god. XXXV, str. 2.

*Šamcu se gđa Bradna družila sa Almom Dujić, obitelji Dočkal i plemenitim Filipovićima.⁹² Da su se obitelji Dujić i Trutzl -Bradna koje su u početku bile suprostavljene, kasnije usko povezale svjedoči sjećanje mr. sci Nade Dujić-Kowalsky: *Moja baka Alma Dujić je imala kumove Bradne. Sjećam se slika njihove čarobne vile u Bulonjskoj šumi, ali je netko od njih živio i u Melbourneu.*⁹³*

Zaključak

Jedan od prvih trgovaca katoličke vjeroispovijesti u Bosanskom Šamcu bio je Adolf Trutzl, koji je bio njemačkog podrijetla. Vremenom je postao najbogatija osoba u gradu i okolici. Ovdje je njegova obitelj našla udobno mjesto za život da bi potom Adolf doveo i svoga oca koji tu i umire. Nakon dolaska u Bosanski Šamac 1880. godine te otvaranja trgovine 1884. godine Adolf Trutzl se bavio trgovinom na malo i veliko. Vremenom izrasta u uglednog, znamenitog trgovca ne samo u Šamcu nego i u obližnjim gradovima i selima. Bavi se i humanitarnim radom, sudjeluje u odboru za izgradnju katoličke crkve, župnog stana. Bio je i časnik u pričuvi, a 1912. godine postaje i vijećnik općinskog vijeća Bosanskog Šamca. Oženjen sa Rozalijom/Rozinom imao je djecu: Elizabetu i Evelin koje pohađaju i završavaju osnovnu školu u Bosanskom Šamcu, te se udaju prva za upravitelja pošte Bernharda Bradnu, a druga za Isidora Ličanina, kotarskog predstojnika. Osim značaja u gospodarskom životu on i njegova obitelj su bili veoma ugledni i značajni u društvenom i svakom drugom životu grada gdje su ostavili neizbrisiv trag. Njegovi potomci su kasnije bili ugledni građani ne samo Bosanskog Šamca nego i drugih sredina gdje su živjeli. Na ovu obitelj nas danas podsjeća samo spomenik Adolfa Trutzla i njegovog oca na katoličkom groblju u Šamcu.

Izvori i literatura

Arhive

Arhiva Osnovne škole Šamac,

Arhiv grada Doboja, "Popis pučanstva Bosanskog Šamca", 31. ožujka 1931. godine, (neobjavljeni rukopis).

Osobna arhiva autora.

Knjige

Krešić Milenko, *Nadbiskup Stadler i financije: Gradnje, nekretnine, poslovi*. Sarajevo i Zagreb: Katolički bogoslovni fakultet (Sarajevo) i "Glas Koncila", 2021.

Nezirović Nikša, *Monografija Bosanskog Šamca (drugo izmijenjeno i dopunjeno izdanje)*, Šamac, 2018., Tisak „Grafid“, Banja Luka.

⁹² Leposava Stavrić-Aleksić, Novi Sad, u pismu autoru, 20. srpnja 1997. godine.

⁹³ Nada Dujić-Kowalsky, Zagreb, u e-mailu autoru, 14. veljače 2012. godine.

3. Tihiić Esad, *Bosanski Šamac kroz historiju (od postanka naselja do završetka Drugog svjetskog rata)*, Sarajevo, 2005.
4. Šukuljević Ksenija, *Nataša Bošković, primabalerina, koreograf i pedagog*, "Muzej pozorišne umjetnosti SR Srbije", Beograd, 1989.

Članci

- Kujević Mina, „Pregled nositelja vlasti, uprave i prosvjete u Gračanici od 1886. do 1918. godine.“, *Gračanički glasnik*, Gračanica, br. 15, svibanj 2003. god. VIII, str. 57 - 65.
- Mijić Stanko, „Povijest župe Bosanski Šamac“, *Vrhbosna, Sarajevo, katolički tjednik*, br. 2/87., str. 38 - 40. Zahvaljujući Mladenu Kalfiću, tajniku Vrhbosanske nadbiskupije.

Periodika

- Borba*, Beograd, br. 281., od 8. listopada 1985., god. LXII, str. 13.
- Bosnischer Bote*, Universal-Hand-und Adresbuch für BiH, Zweite Jahrgang von Adolf Walny, Sarajevo 1898. str. 81 - 183.
- Bosnischer Bote*, Universal-Hand-und Adresbuch für BiH, Dritte Jahrgang von Adolf Walny, Sarajevo 1899. str. 18.
- Bosnischer Bote*, Universal-Hand-und Adresbuch für BiH, Elfte Jahrgang von Adolf Walny, Sarajevo 1907. str. 102.
- Bosnischer Bote*, Universal-Hand-und Adresbuch für BiH, Zwölfter Jahrgang von Adolf Walny, Sarajevo 1908. str. 292.
- Bosnischer Bote*, Universal-Hand-und Adresbuch für BiH, Dreizehnter Jahrgang von Adolf Walny, Sarajevo 1909. str. 296 - 297.
- Bosnischer Bote*, Universal-Hand-und Adresbuch für BiH, Vierzehnte Jahrgang von Adolf Walny, Sarajevo 1910. str. 68.
- Bosnischer Bote*, Universal-Hand-und Adresbuch für BiH, XXI. Jahrgang von Adolf Walny, Sarajevo 1917. str. 297.
- Bosnische Post*, Sarajevo, No. 85, 15. travnja 1914., XXXI Jhg. s. 8.
- Bošnjak*, Sarajevo, kalendar za prostu 1885. godinu, treća godina, Zemaljska štamparija 1885. str. 13.
- Bošnjak*, Sarajevo, zvanični kalendar za prostu 1912. godinu, trideseta godina, Sarajevo 1911. Zemaljska štamparija, str. 166.
- Bošnjak*, Sarajevo, tjedni list, br. 12., god. VI, dne 19. ožujka 1896., str. 4.
- Dispositif de blocage et deblocage des vannes, des portails, des coffrages etc. May 1954: FR 1064416-A; Volets contre l'ebloissement des phares. August 1954: FR 1070641-A.
- Gajret*, Sarajevo, br. 15. i 16., od 16. kolovoza 1927. godine, god. XI., str. 256.
- Heft 16*, 1938., „Zum Stand des Strassenausbaues in Jugoslawien“ str. 517 - 518.
- Istočnik*, Sarajevo, br. 8., od 30. travnja 1901., god. XV, str. 191.
- Jugoslovenski list*, Sarajevo, br. 248., od 22. listopada 1929., god. XII, str. 4.
- Neues Wiener Tagblatt*, Wien, br. 1., od 1. siječnja 1913. 47. Jhg. str. 34.
- Osvit*, Sarajevo, br. 57., od 4. travnja 1943., god. II., str. 5.
- Pester Lloyd*, Budapest, br.215., od 7. kolovoza 1889., 36 Jhg., str. 7.

- Pester Lloyd*, Budapest, br. 192., od 11. kolovoza 1892., 39 Jhg., str. 7.
- Pester Lloyd*, Budapest, br. 251., od 9. rujna 1916., 63. Jhg., str. 6.
- Pravda*, Beograd, br. 10.360., od 6. rujna 1930., god. XXIX, str. 9.
- Pravda*, Beograd, br. 11.623., od 1. ožujka 1937., god. XXXIII, str. 9.
- Pravda*, Beograd, br. 11.713., od 30. svibnja 1937., god. XXXIII, str. 13.
- Pravda*, Beograd, br. 11.870., od 5. studenog 1937., god. XXXIII, str. 3.
- Pravda*, Beograd, br. 11.922., od 27. prosinca 1937., god. XXXIII, str. 14.
- Pravda*, Beograd, br. 12.289., od 27. siječnja 1939., god. XXXV, str. 8.
- Prosvetni glasnik*, Beograd, od 1. rujna 1934., sveska 9., god. L, str. 678.
- Ranglisten des Kaiserlich und Königlichen Heeres 1916.* (Wien, 1916.), s. 310.
- Sarajevski dnevnik*, Sarajevo, br. 374., od 12. rujna 1946. god. II, str. 7.
- Sarajevski list*, Sarajevo, br. 101., od 7. rujna 1884., god. VII, str. 3.
- Sarajevski list*, Sarajevo, br. 143., od 4. prosinca 1891., god. XIV, str. 3.
- Sarajevski list*, Sarajevo, br. 36., od 29. ožujka 1893., god. XVI, str. 3.
- Sarajevski list*, Sarajevo, br. 3., od 6. siječnja 1899., god. XXII, str. 3.
- Sarajevski list*, Sarajevo, br. 48., od 26. travnja 1899., god. XXII, str. 3.
- Sarajevski list*, Sarajevo, br. 103., od 31. kolovoza 1900., god. XXIII, str. 4.
- Sarajevski list*, Sarajevo, br. 37., od 29. ožujka 1901., god. XXIV, str. 3.
- Sarajevski list*, Sarajevo, br. 137., od 17. studenog 1901., god. XXIV, str. 3.
- Sarajevski list*, Sarajevo, br. 43., od 9. travnja 1909., god. XXXII, str. 4.
- Sarajevski list*, Sarajevo, br. 19., od 22. siječnja 1910., god. XXXIII, str. 3.
- Sarajevski list*, Sarajevo, br. 172., od 19. srpnja 1910., god. XXXIII, str. 6.
- Sarajevski list*, Sarajevo, br. 213., od 17. rujna 1912., god. XXXV, str. 2.
- Sarajevski list*, Sarajevo, br. 214., od 1. listopada 1912., god. XXXV, str. 2.
- Sarajevski list*, Sarajevo, br. 14., od 9. siječnja 1913., god. XXXVI, str. 7.
- Sarajevski list*, Sarajevo, br. 206., od 3. rujna 1914., god. XXXVII, str. 2.
- Sarajevski list*, Sarajevo, br. 97., od 25. ožujka 1915., god. XXXVIII, str. 3.
- Sarajevski list*, Sarajevo, br. 130., od 10. svibnja 1915., god. XXXVIII, str. 3.
- Sarajevski list*, Sarajevo, br. 142., od 31. svibnja 1916., god. XXXIX, str. 2.
- Sarajevski list*, Sarajevo, br. 163., od 27. lipnja 1917., god. XL, str. 4.
- Službeni vojni list*, Beograd, br. 55., od 17. prosinca 1928., god. 47, str. 2291 - 2292.
- Umetnički pregled*, Beograd, br. 10., srpanj 1938. godine, god. I, urednik Milan Kašanić, Izdanje "Muzej kneza Pavla" Beograd, str. 313-314.
- Večernja pošta*, Sarajevo, br. 1929., od 6. prosinca 1927., god. VII, str. 3.
- Večernja pošta*, Sarajevo, br. 2004., od 6. ožujka 1928., god. VIII, str. 4.
- Večernja pošta*, Sarajevo, br. 2503., od 21. listopada 1929., god. IX, str. 5.
- Vreme*, Beograd, br. 2693., od 26. lipnja 1929., god. IX, str. 7.
- Vreme*, Beograd, br. 5448., od 16. ožujka 1937., god. XVII, str. 6.
- Vreme*, Beograd, br. 5541., od 20., 21 i 22. lipnja 1937., god. XVII, str. 21.

Vreme, Beograd, br. 6450., od 5. siječnja 1940., god. XX, str. 6.

Internet izvori

<https://stevemorse.org/dachau/dachau.php?=&offset=37804>, pristupljeno 30. srpnja 2019. godine

<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939X-334N-W?view=index>, pristupljeno 20 veljače 2025. godine

Suradnici

Leposava Stavrić-Aleksić, Novi Sad, Divna Dimitrijević, Šamac, Jelena Tovirac, Šamac, mag. sci. Nada Dujčić-Kowalsky, Zagreb, Ibrahim Hadžiavdzić, Šamac, mag. Ksenija Šukuljević-Marković, Beograd, Mladen Kalfić, Sarajevo, Miroslav Stefanović, Novi Beograd.

Adolf Trutzl – najbogatiji Šamčanin i njegova obitelj

Sažetak

Adolf Trutzl (1852. - 1917.), rođen u Prigrevici kod Apatina, Bačka. Doselio se 1880. godine u Bosanski Šamac sa suprugom Rozalijom/Rozinom, jednim djetetom i ocem Adalbertom. Ovdje je otvorio trgovinu 1884. godine u centru grada i trgovao raznim vrstama robe te kasnije i postao veliki izvoznik suhe i svježe šljive na tržišta čitave Monarhije. Vremenom je postao najbogatiji trgovac u gradu i okolici. Kasnije je dao izgraditi ili je kupio nekoliko kuća kao i poslovnih prostora po gradu. Prihvaćao je brojne blagodatni progresa u poslovne svrhe poput tada rijetkog brzoglasa. Postaje veoma angažiran u političkom, humanitarnom i kulturnom životu grada. Kao kršćanin katoličke vjere angažirao se u izgradnji katoličke crkve i župnog stana. Bio je časnik u pričuvi i nosilac nekoliko kolajni i pohvalnica. Njegovo potomstvo činile su kćerke Elizabeta i Evelin. Prva se udala za Bernharda Bradnu, upravitelja pošte, a druga za Isidora Ličanina, kotarskog predstojnika koji je službovao diljem Bosne i Hercegovine. Elizabetino potomstvo su bila djeca: Jozef - „Pepika“, Eduard - „Edika/Edo“ i kćer Elizabeta - „Lila“ koji su svatko ponaosob ostavili stanovita traga u povijesti. Evelin gubi jedno dijete u ranoj mladosti. Svu Adolfovu imovinu nasljeđuju njegove kćeri koje su je kasnije rasprodale i odselile se van Šamca. Adolf je u Šamcu ostavio dubok trag prije svega sa svojom idejom o tisku prvih razglednica i to litografija Bosanskog Šamca koje su danas rariteti i mogu se nabaviti putem aukcija diljem svijeta. Osim njih, jedini materijalni dokaz o životu i radu ovog čovjeka u Šamcu je danas njegov i očev grob sa spomenikom koji je pukao i pao u travu sa natpisom na njemačkom jeziku koji nam svjedoči da se radi o osobama njemačkog podrijetla.

Adolf Trutzl – der reichste Bürger von Šamac und seine Familie

Zusammenfassung

Adolf Trutzl (1852 - 1917) wurde in Prigrevica bei Apatin, Bačka, geboren. Im Jahr 1880 zog er mit Ehefrau Rozalija/Rosina, einem Kind und Vater Adalbert nach Bosanski Šamac. Hier eröffnete er 1884 im Stadtzentrum ein Geschäft und handelte mit verschiedenen Waren, wurde später großer Exporteur von Back- und Frischpflaumen auf den Markt der ganzen Monarchie. Mit der Zeit wurde er zum reichsten Kaufmann in der Stadt und der Umgebung. Später ließ er bauen oder kaufte einige Häuser und Geschäftsräume in der Stadt. Zahlreiche Segen des Fortschrittes akzeptierte er zu Geschäftszwecke, wie das damals seltenen Telefon. Er widmete sich mit großem Einsatz dem politischen, humanitären und kulturellen Leben der Stadt. Als Angehöriger des katholischen Glaubens setzte er sich für den Bau der katholischen Kirche und der Pfarrwohnung ein. Er war Reserveoffizier und Träger einiger Medaillen und Loburkunden. Seine Nachkommen waren die Töchter Elisabeth und Evelin. Die erste heiratete Bernhard Bradna, den Postverwalter, die zweite Isidor Ličanin, den Bezirksvorsteher, der in ganz Bosnien und Herzegowina seinen Dienst leistete. Elisabeths Nachkommen waren die Kinder: Joseph - „Pepika“, Eduard - „Edika/Edo“ und die Tochter Elisabeth - „Lila“, die alle einzeln bestimmten Spuren in der Geschichte hinterließen. Evelin verliert ein Kind in früher Jugend. Das ganze Vermögen von Adolf erben seine Töchter, die es später verkauften

und aus Šamac wegzogen. Adolf hinterließ in Šamac eine tiefe Spur, vor allem durch seine Idee bezüglich des Druckens der ersten Ansichtskarten, und zwar Lithographien von Bosanski Šamac, welche heute Raritäten sind und die man weltweit mittels Auktionen erwerben kann. Außer ihnen ist der einzige materielle Beweis bezüglich Leben und Werk dieses Mannes in Šamac heute das Grab von ihm und seinem Vater, mit einem Grabstein, der platzte und in das Gras fiel, mit einer Grabinschrift in deutscher Sprache, die davon zeugt, dass es sich um Personen deutschen Stammes handelt.

Milan Ivanović

PANON - Institut za strateške

studije, Osijek

Prilozi za povijest industrije (4)

UDK: 338(497.5 Osijek)(091)

Stručni članak

Prihvaćeno: 14.10.2025.

Osnivanje i razvoj poduzeća „Ljevaonica i tvornica strojeva“ d.d. Osijek

U radu se prikazuje osnivanje i razvoj Ljevaonice i tvornica strojeva d.d. Osijek u čijem su osnivanju i razvoju te poslovanju u prvih 60 godina značajnu (presudnu) ulogu imali pripadnici njemačkog i austrijskog kulturnog kruga u Osijeku.

1. Početci metalne industrije na području Slavonije

Prva lijevanja željeza u Osijeku načinjena su početkom 18. stoljeća (lijevanje topova u bitkama za oslobođenje od Turaka pod Eugenom Savojskim.), a izrada strojeva započinje u Hrvatskoj 40-tih godina XIX. stoljeća. U Osijeku je 1860-ih - uz poljoprivredne strojeve - lijevane predmete proizvodila Tvornica strojeva i ljevaonica Gustava Wagnera te radionica poljoprivrednih strojeva Melchiora Lichta - koji je proizvode izlagao na gospodarskim izložbama u Londonu (1862.), u Zagrebu (1864.) i Beču (1873.). U Beču je izlagala i Wagnerova tvrtka i tom prilikom dobila posebno priznanje. Tvornica strojeva i ljevaonica kovina Josipa Klarića osnovana je 1908. godine, a proizvodila je više vrsta armatura, oruđa i gospodarskih strojeva. Tvornica strojeva Miroslava Philippa (osnovana u Osijeku 1885.) u prvo vrijeme je bila radionica za popravljjanje uvezenih poljoprivrednih strojeva da bi kasnije prerasla u pravu tvornicu poljoprivrednih strojeva, vatrogasnih štrcaljki i ljevaonicu kovina; tvornica je zapošljavala između 60 i 70 radnika. U Orahovici je 1860. godine postojalo poduzeće Franza Herzoga. koje je poslovalo s bakrenom robom [1]

Trgovačko obrtnička komora (TOK) Osijek objavila je 1938. godine popis industrijskih tvrtki u 15 grana; između 30-tak pogona metalne industrije na ovome području najmanje kod 1/3 tvornica osnivači su bili iz austrijsko-njemačke narodnosno zajednice. Evo popisa za područje Slavonke regije (tab. 1 i 2);:

Tablica 1 Tvornice i radionice metalo-prerađivačke djelatnosti na području Slavonije – prema popisu TOK Osijek iz 1938. godine

Godina osnutka	Naziv tvornice	Mjesto	Broj radnika
1888.	Braća Štendl - poduzeće za izradu željeznih izrađevina	Vukovar	25
1895.	Johann Reymann - puškar i trgovac oružja	Osijek	...
1889	Dragutin Spiler - strojobravarna i ljevaonica željeza	Osijek	...
1910.	Dragutin Fleissig - tvornica i ljevaonica željeza	Požega	30
1912.	Osječka ljevaonica i tvornica strojeva d.d.	Osijek	60
1912.	Franjo Roter, tvornica sifonskih glavica i strojeva	Osijek	25
1912.	F. Hartzer, bravarija i gvožđarija	Virovitica	...
1912.	Đuro Hehn i drug, Brusiona turpija,	Osijek	...
1921.	Greszer i Romeisz ljevaonica mjedi i tvornica metalne robe	Osijek	10
1922.	Pavao Singer, Prva osječka radiona vaga i utega,	Osijek	...
1928.	Makso Neuath, poduzeće za zdravstveno-teh. i sanitarne uređaje	Osijek	...
1931.	Dragutin Gutal, mehanička radiona	Osijek	...
1932.	Friedman Schechter „Univerzal“- mehanička radiona	Osijek	...
1937.	Oto Mueller, mehanička radionica	Osijek	...

Izvor: [2]

Tablica 2 Radionice fino-mehanike (urari i šivači strojevi) – na području Slavonije – prema popisu TOK Osijek iz 1938. godine

Godina osnutka	Naziv tvornice	Mjesto
1870.	Josef Portner, urar	Osijek
1885	Aleksander Baumgartner, šivači strojevi	Osijek
1907.	A. Seiding, urar	Osijek
1908.	E. Springan, urar,	Osijek
1930.	Viktor Vorih, šivači strojevi	Osijek

Izvor: [2]

2. Osnivanje i razvoj „Ljevaonice i tvornice strojeva“ d.d. Osijek do 1945. godine

Osječka ljevaonica željeza i tvornica strojeva (OLT) osnovana je 1912. godine u Osijeku inicijativom inženjera Vjekoslava Pilpela „u suradnji s Hrvatskom zemaljskom bankom i grupom ekonomista na čelu s Franjom Dragutinom Schmidtom. Osnivačka glavница iznosila je 1,600.000 kruna.“ Ljevaonica je započela s radom 1913. godine; u blizini željezničke pruge i rijeke Drave (na križanju današnje Vukovarske ulice i Ulice kralja Petra Svačića) izgrađeni su prvi pogoni te zaposleno 60 radnika. Djelatnost tvornice prvotno je uključivala sirovi lijev i dijelove za strojeve, tokarenje, izradu i popravak poljoprivrednih strojeva te izradu vijaka i zakovica. Godine 1916. OLT je preuzeo Tvornicu drvene robe Aleksandra Justusa iz Osijeka te počeo proizvoditi drvene dijelove potrebne za kompletiranje poljoprivrednih strojeva. [3]

Kapacitet ljevaonice prvih je godina bio 500 – 600 t lijeva godišnje, a nakon I. svjetskog rata znatno je povećan pa se 1920-ih proizvodilo 2.000 – 2.500 t lijeva na godinu. Tvornica je u to vrijeme imala vlastiti vodovod, kanalizaciju, rasvjetu te industrijski kolosijek (kojim je povezana sa željeznicom i pristaništem na Dravi), a struju za svoje potrebe proizvodila je u vlastitoj elektrani (snage 130 kW). [4] Nakon I. svjetskog rata tvornica proširuje poslovanje, uspješno posluje, a broj

Slika 1. Oglas u osječkom dnevnom listu na njemačkom jeziku „Die Frau“ (4. 5. 1912.) [6]

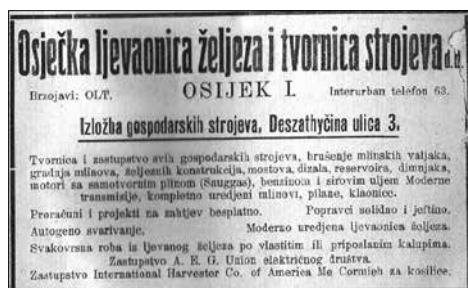
zaposlenih kreće se između 180 i 220. Poduzeće je 1918. na vlastitu zemljištu u blizini tvornice započelo izgradnju činovničkih i radničkih stanova (sl. 2 i 3). [5]

Godine 1926. godine OLT je na tržište plasirao prve plugove i sijačice za kukuruz vlastite proizvodnje (s vremenom će svoje proizvode izvoziti u Rusiju i Ukrajinu). Od te godine OLT u svom sastavu ima tvrtku „Titan“ iz Kamnika (kraj Ljubljane) sa 400 radnika, koja je proizvodila okove za građevinarstvo, te Fabriku peći u Beogradu (80 radnika) koja je proizvodila peći i štednjake. [6]

Slike 2. i 3. Stanovi za radnike i namještenike OLT-a u Vukovarskoj ulici u Osijeku
(Foto: Krešimir Lendić)

Zahvaljujući priljevu češkoga kapitala, preko Jugoslavenske banke d.d. početkom 1930-ih, OLT je prebrodio svjetsku gospodarsku krizu, a potom je poslovaio još uspješnije. Godine 1931. izgrađeno je postrojenje za emajliranje, a ubrzo nakon toga tvornica je uvela i proizvodnju lijevanih kada. Godine 1934. bilo je 338 zaposlenih, a 1938. godine 663. U tom razdoblju OLT je bio najveće poduzeće u Osijeku. [7]

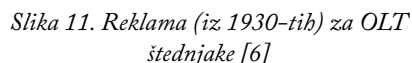
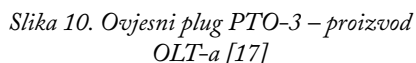
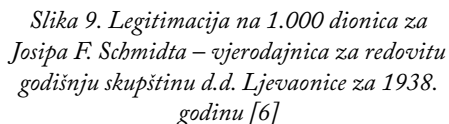
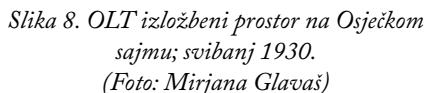

Slika 4. OLT reklamni oglas iz 1919. godine
[6]

Slika 5. Pogonska dokumentacija (na njemačkom jeziku) u Tvornici Titan (1926. godine) [6]

U razdoblju 1933. - 1940. u tvornici su proizvodili motore na upojni plin, željezne konstrukcije, mostove, rezervoare, kotlove, dizalice, električne i ručne bušilice, poljoprivredne strojeve, štednjake i peći, emajlirane kade, sanitarni emajl, radijatore, vijke, matice, zakovice, mlinove i transmisije, sušione za kukuruz, žitarice i hmelj, vodovodne i odvodne cijevi, glačala, hidrante i zasune te sve vrste sirovog odliva. [6]

Slika 6. Popis dioničara OLT-a uoči godišnje skupštine 1935. godine [6]

Od osnivanja tvornice do 1940. godine po 30-tak posto dionica imali su: Hrvatska zemaljska banka (kasnije Jugoslavenska banka d.d. Zagreb), Živnostenska banka Prag i Vjekoslav Pilpel - koji je svih godina obavljao funkciju glavnog ravnatelja tvornice okupivši tim izvrsnih suradnika i činovnika. [6]

Slika 12. Tokarski šegrti u OLT-u 1939. g.

Najveću proizvodnju do početka II. svjetskog rata OLT je ostvario 1938. godine - kada je izliveno 3.400 tona željeza, i proizvedeno je 1.700 tona strojeva, konstrukcija i uređaja, U tvornici tada je bilo zaposleno 740 radnika i 12 inženjera. [20]

Početkom 1940. godine Vjekoslav Pilpel je svoje dionice OLT-a prepisao na svoga zeta Dr. Luju Enderlea (Osječanin, završio Pravni fakultet u Zagrebu i visoku komercijalnu školu u Beču) koji preuzima vođenje poslovnog sustava OLT. Tijekom rata prekinuti su poslovni odnosi sa tvornicama u Kamniku i Beogradu, a osječki dio poduzeća je i dalje poslovao; proizvodili su poljoprivredne strojeve, vodovodne i kanalizacijske cijevi i, po naredbi vlasti NDH, metalne košuljice za bombe i mine.

3. Poslovanje i razvoj Osječke ljevaonice u socijalizmu

Nakon II. svjetskog rata i uspostave socijalističke Jugoslavije Osječkoj ljevaonici željeza i tvornici strojeva sudskom odlukom (od 19. srpnja 1945.) cjelokupna imovina je konfiscirana te proglašena okružnom svojinom. Za upravitelja tvornice postavljen je Franjo Šomođi. Po svojim kapacitetima i stručnom kadru OLT je imao status tvornice od saveznog (Jugoslavenskog) značaja. Provodeći koncept radničkog samoupravljanja u OLT-u je već 1950. izabran prvi radnički savjet (RS). U drugom sazivu RS-a OLT-a 1952. godine za predsjednika je izabran Josip Hogl, tokar.

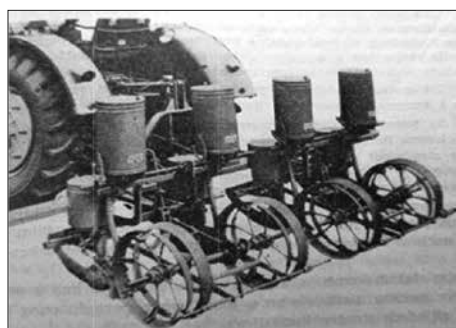
Slika 13. Josip Hogl [17]

U povodu desete obljetnice uvođenja radničkog samo-upravljanja u Osječku ljevaonicu tiskana je prigodna knjižica koja je danas (kao jedino publicirano djelo o tvornici) izvor mnogih podataka i informacija iz dotadašnjeg postojanja i poslovanja OLT-a.

Uz plasman proizvoda po cijeloj Jugoslaviji OLT je krajem 1950-tih realizirao i značajne izvozne poslove. Tako je 1959. godine u Poljsku izvezeno 7.780 kvadratnih i sjedećih kada (emajlirani lijev), a u Istočnu Njemačku 2.000 kvadratnih i kada za tuširanje.

Slika 14. Prigodna publikacija OLT-a

Slika 15. Sijačica za kukuruz SKPO-4 [17]

Slika 16. Proizvodnja OLT-a u razdoblju 1938.-1959. (t) [5] [17]

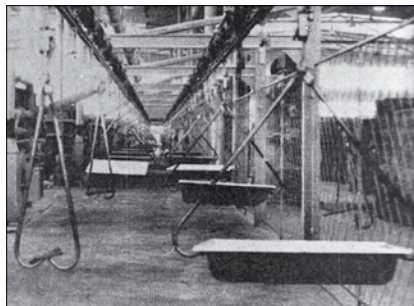
Slika 17 i 18. Reklamni letci OLT-a [17]

Slika 19. OLT Alatnica (stara lokacija - Svačićeva ulica) (Foto: Muzej likovnih umjetnosti Osijek)

*Slika 20. OLT Tvornica lijevanih kada na Brijestu
(Foto: Anica Nikolić)*

*Slika 21. Proizvodnja lijevanih kada u
TLK Brijest [21]*

Početkom 1970-tih OLT se integrirao sa poduzećem „Metal“ iz Osijeka te proširuje program proizvodnje na vodotornjeve, opremu za klaoničku industriju, čelične konstrukcije i zaštitna vrata. Godine 1970. OLT ulaže u nove proizvodne hale na Brijestu, 1974. godine počinje i 1976. godine završava izgradnja nove suvremene tvornice lijevanih kada (najmodernija te vrste u Europi) kapaciteta 250.000 komada.

Primjenjujući nove zakone – OLT se 1975. godine konstituirao kao SOUR (složena organizacija udruženog rada) s OOUR-ima (pogonima) „Ljevarstvo“ – Osijek, „Strojogradnja“ – Osijek, „Metal“ – Osijek i „Rapid“ – Virovitica.

U 1980-im godinama OLT je u svojoj strukturi imao slijedeća poduzeća: Tvornica poljoprivrednih strojeva - Osijek; „Lijev“ - tvornica strojnog i sanitarnog lijeva, Osijek; „Metal“, - tvornica opreme i konstrukcija, Osijek; Ljevaonica i tvornica strojeva „Rapid“, Virovitica, Tvornica lijevanih kada – Brijest; „OLT-trans“ – prijevoz robe u cestovnom prometu; „Slavonka“ – ugostiteljske usluge, Osijek i „Solidarnost“ – rehabilitacija i socijalna zaštita invalida rada, Osijek. Od 1970. do 1990. godine OLT je bio među velikim poduzećima u SFRJ, a zbog poslova na gradilištima u Kuvajtu i Iraku te izvoza kada i poljoprivredne mehanizacije i jedan od najvećih izvoznika s područja Slavonije i Baranje.

3.1. Društveni standard

U OLT-u se – kao i drugim društvenim poduzećima u Hrvatskoj (Jugoslaviji) - posebna pažnja pridavala društvenom standardu zaposlenika. Tako je OLT u tvornici imao restoran društvene prehrane te dva tvornička rekreacijska centra (Aljmaš i Orahovica) i dva odmarališta na Jadranu (Omiš i Duće) - gdje su zaposlenici sa svojim obiteljima ljetovali po vrlo pristupačnim cijenama. Isto tako, u kolektivu je bio razvijen kulturno-umjetnički i sportski život radnika i službenika. U poduzeću su djelovali: kulturno-umjetničko društvo „Stjepan Librenjak“, sportsko društvo „Metalac“ (sa sekcijama: atletika, kuglanje i šah) i nogometni klub „Metalac“ - koji

se natjecao u Međurepubličko-pokrajinskoj ligi skupina „Sjever“ (tada treći stupanj natjecanja u Jugoslaviji).

OLT je u blizini tvornice - na Vijencu Borisa Kidriča, (sada Ivana Meštrovića) - izgradio Društveni dom (na slici prizemna zgrada na lijevoj strani fotografije) gdje su se održavale kulturno-umjetničke i zabavne priredbe te masovni sas-tanci zaposlenika i društveno-političkih organizacija. Zgrada je srušena i na tome mjestu je 1970. godine izgrađen dječji vrtić „Stribor“.

*Slika 22. Društveni dom OLT-a na Vijencu Borisa Kidriča
(Foto: video HRT)*

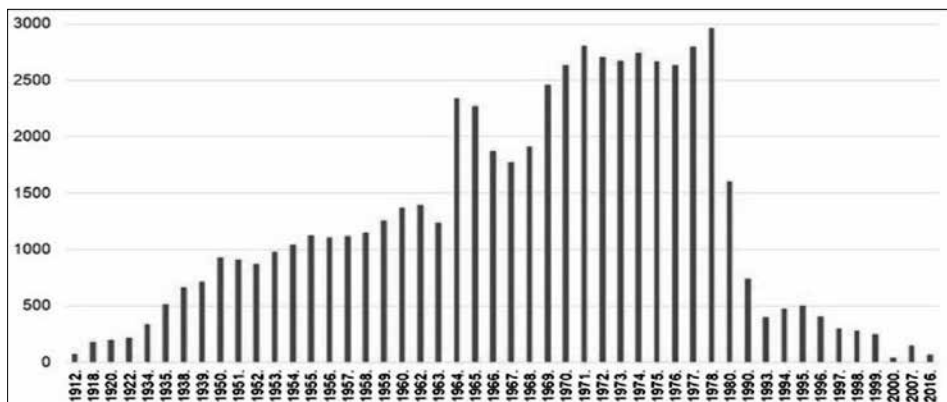
4. Poslovanje i likvidacija ljevaonice u neovisnoj Hrvatskoj

Zbog otežanih procesa post-socijalističke tranzicije u Hrvatskoj i teškog stanja u metalnoj industriji te opće nelikvidnosti u državi, OLT je sve slabije poslovao, te je 1991. nad njim otvoren stečajni postupak (obustavljen 1992). Broj zaposlenih 1993. smanjio se na 398. Tijekom Domovinskoga rata (1991.-1995.) tvornica je radilo većim dijelom za potrebe Hrvatske vojske (HV), a manjim dijelom održavala se proizvodnja poljoprivredne mehanizacije (plugovi, tanjurače, sjetvo-pripremači, sijačice, kultivatori, sadilice – vadalice, utovarivači). U ratnome razdoblju neki su pogoni teško stradali. Nakon obavljene pretvorbe 1995. godine (proces privatizacije društvenih poduzeća) OLT je utemeljen (ponovno) kao dioničko društvo pod nazivom OLT – Osječka ljevaonica željeza i tvornica strojeva d.d.. U više navrata nad poduzećem je otvaran stečajni postupak, a likvidirano je 2019.¹

Na kraju ovog prikaza – tri fotografije, jedan grafikon i jedna tablica; (a) grafikon prikazuje broj zaposlenih u Osječkoj ljevaonici i tvornici strojeva tijekom stotinu godina, (b) prva fotografija prikazuje kompleks OLT-a na lokaciji u Svačićevoj ulici snimljena 2011. godine, (c) druga je fotografija kuće osnivača OLT-a Vjekoslava

¹ U pogonu OLT-a smjestilo se novo-osnovano osječko poduzeće „Future machines“ d. o. o., osnovano 2016. godine, preuzevši tehnologiju i poljoprivredni proizvodni program OLT-a. No, nakon nekoliko godina slabog poslovanja i ova tvrtka je završila u stečaju.

Pilpela – koja izgrađena 1933. i dan danas plijeni svojom graditeljskom konceptom, (d) treća fotografija prikazuje napuštene pogone OLT-a na lokaciji Svačićeva ulica, i (e) tablica prikazuje imena direktora tvornice u tome razdoblju. Unatoč nizu pokušaja i velikim naporima ovi podaci (kao i drugi materijali o OLT-u) nisu mogli biti kompletirani – što je još jedna ilustracija o tome kako su tvornice u nas nestajale.

Slika 23. Broj zaposlenih u Ljevaonici i tvornici strojeva d.d. Osijek
[5], [7], [9], [10], [11], [12], [13], [14], [15], [17]

Tablica 3 Glavni direktori Ljevaonice i tvornice strojeva d.d. Osijek

1912 - 1940.	Vjekoslav Pilpel
1940.-1945.	Lujo Enderle
1945.- 1955.	Franjo Šomodi
1955.- ...	Pero Romanić
1964. - ...	Milenko Lukić
1970. - ...	...
1980.- ...	Nikola Nikolić
1988. – 1990.	Jovan Popović
1990.-1992.	Franjo Barišić
1992. - 1996.	Ivica Zbožil
1996.-2000.	Branimir Kovačić
2000. - ...	Ivo Brzica
2015.-2016	Darko Marković

Izvor: [7], [9], [10], [11], [12], [13], [14], [15], [17]

Slika 24. Poslovni kompleks OLT-a na lokaciji u Svačićevoj ulici 2011. godine (Foto: Lončar Vicković, Sanja)

Slika 25. Kuća osnivača OLT-a Vjekoslava Pilpela u centru grada Osijeka na Šetalištu Petra Preradovića (Foto: Milan Ivanović)

Slika 26. Napušteni pogoni OLT-a 2011. godine (Foto: Vladimir Živković)

5. Zaključne napomene

Počeci i ključni koraci u nastajanju metalne industrije na području Slavonije, posebno grada Osijeka, te njenom razvoju do kraja II. svjetskog rata vezani su za pripadnike Njemačke i Austrijske nacionalne zajednice i njihovog kulturnog kruga. Tako ostaju trajno zapisani prvi poduzetnici u industrijskoj preradi metala u XIX. stoljeću - Gustav Wagner, Melchior Licht, Miroslav Philipp, Johann Reymann, Dragutin Spiler (svi u Osijeku), Braća Štencl (Vukovar) i Franz Herzog (Orahovica). U prvoj trećini XX. stoljeća gotovo jedna trećina poduzetnika u metalo-prerađivačkoj industriji na području Trgovačko-obrtničke komore bili su iz njemačko-austrijskog kulturnog kruga; Dragutin Fleissig, Vjekoslav Pilpel, Franjo Roter, Đuro Hehn,

Greszer i Romeisz, Pavao Singer, Makso Neuath, Dragutin Gutal, Friedman Schechter, Oto Mueller (svi iz Osijeka) i F. Hartzer (Virovitica).

Među najbolje i najdugovječnije metaloprerađivačke industrijske poslovne pothvate ubraja se osnivanje i poslovanje Osječka ljevaonica i tvornica strojeva“ d.d. Osijek. Godine 1912. inicijativom osječkog inženjera Vjekoslava Pilpela *„u suradnji s Hrvatskom zemaljskom bankom i grupom ekonomista na čelu s Franjom Dragutinom Schmidtom“* utemeljeno je industrijsko poduzeće koje će godinama kasnije postati jedno od najveći tvornica u Osijeku te veliko poduzeće od značaja za Jugoslavensku privredu i njen izvoz u zemlje trećeg svijeta..

OLT je tijekom cijelog stoljeća bio značajan tehnološki, proizvodni i ekonomski subjekt grada Osijeka, slavonske regije, Republike Hrvatske i socijalističke Jugoslavije.

U razdoblju 1913. - 1940. tvornica je proizvodila poljoprivredne strojeve, željezne konstrukcije, mostove, rezervoare, kotlove, dizalice, električne i ručne bušilice, štednjake i peći, emajlirane kade, sanitarni emajl, radijatore, vijke, matice, zakovice, mlinove i transmisije, sušione za kukuruz, žitarice i hmelj, vodovodne i odvodne cijevi, glaćala, hidrante i zasune te motore na upojni plin. Tvrtka je strukturirana kao dioničko društvo, a značajan iznos dionica imali su pripadnici njemačke i austrijske nacionalne zajednice te je i veći broj pripadnika ovog kulturnog kruga obavljao značajne tehničke, poslovne i rukovodne funkcije u poduzeću.

Nakon Drugog svjetskog rata – u socijalističkoj Jugoslaviji – OLT je prešao u društveno vlasništvo te - na temeljima dobre tradicije - nastavlja s razvojem i postaje značajan tehnološki i poslovni subjekt u Osijeku i Slavoniji te tvrtka od saveznog (jugoslavenskog) značaja.

U uvjetima društveno-ekonomske i političke krize krajem 1980-tih te u počecima procesa postsocijalističke tranzicije – kao i druge velike tvornice u zemlji OLT upada u krizu – koja se pojačava agresijom na Republiku Hrvatsku. I u procesima privatizacije - koji se provodio u nevrjeme (u doba ratnih događanja) proizvodna i poslovna kriza rezultirala je pokretanjem stečaja u više navrata te likvidacijom tvrtke 2019. godine.

Osnivanje, razvoj i poslovanje Osječka ljevaonica i tvornica strojeva značajno je pridonijelo ekonomskom i tehnološkom razvoju Osijeka, Hrvatske i (u ono vremena) Jugoslavije.

Literatura

Hrvatska tehnička enciklopedija - Ljevarstvo

<https://tehnika.lzmk.hr/ljevarstvo/>

Sršan, Stjepan – Gospodarstvo (tvrtke) Istočnoj Hrvatskoj do 1845. godine, Državni arhiv u Osijeku, Osijek, 2001.

Hrvatska tehnička enciklopedija - OLT (Osječka ljevaonica željeza i tvornica strojeva

<https://tehnika.lzmk.hr/olt/>

Milan Ivanović: Osnivanje i razvoj poduzeća „Ljevaonica i tvornica strojeva“ d.d. Osijek

- Živaković Kerže, Zlata - S tradicionalnih na nove puteve, Hrvatski institut za povijest Zagreb, podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje - Sl. Brod, Osijek, 1999.
- Mažuran Ive – Bilješka uz Fond Osječka ljevaonica željeza i tvornica strojeva (OLT) Osijek (Osječka ljevaonica željeza i tvornica strojeva d.d.), 2. srpnja 1969., DAOS - Državni arhiv u Osijeku)
- DAOS - Državni arhiv u Osijeku) – Fond Osječka ljevaonica željeza i tvornica strojeva (OLT) Osijek
- Lončar Vicković, Sanja - Industrijska arhitektura Osijeka u razdoblju od 1918. do 1945. godine kao dio europske arhitekture moderne, 197-214, u Osječka arhitektura 1918.-1945, Julijo Martinčić ur. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku, 2006
- From The New York Public Library,”
<https://digitalcollections.nypl.org/search/index?filters=%5Blanguage%3DCroatian%5D>
 (pristup 10.10.2024.)
- Jugoslavenska zastava br. 244, god. 3, 18. studenog 1933., Grad Osijek u znaku industrije; isto, Osječka ljevaonica željeza i tvornica strojeva d. d.
- Republika Hrvatska, Državni ured za reviziju, Područni ured Osijek, Izvješće o obavljenoj reviziji pretvorbe i privatizacije, Osječka ljevaonica željeza i tvornica strojeva, Osijek, Osijek, ožujak 2003.
- Grupa autora - Slavonija, Kotar Osijek- NIP Štampa Osijek, 1966.
- Grupa autora - Slavonija 1964.; NIP Štampa Osijek, 1965. (str. 195 dir)
- Grupa autora - Slavonija 1975.; Privredna komora Slavonije i Baranje i Litokarton, Osijek, 1975. 1962.-1977 Petnaest godina Privrednog razvoja Slavonije i Baranje, Privredna komora Slavonije i Baranje, Osijek, 1979.
- Grupa autora - Slavonija 1980.; Privredna komora Slavonije i Baranje i Litokarton, Osijek, 1980.
- Bešir, Boško – Dosadašnji razvoj i perspektive metaloprerađivačke industrije u Osijeku- u Osijek kao polarizacijsko žarište, JAZU, Centar za znanstveni rad, Osijek, 1981.
- OLT 1950.-1960. – Deset godišnjica radničkog samoupravljanja osječke ljevaonice i tvornice strojeva Osijek, Osijek, 1950.
- Ivanović, Milan; Vidaković, Stjepan - History of Implemented Entrepreneurial Activities in Slavonia and Baranja from 1969th to 1989th; 5th International scientific conference „ECO-om of Easter Croatia“, Osijek; June, 1-3, 2016; ISSN 1848-9559, Proceedings, pp 911 – 921
- Javna Fb grupa „Prijatelji o Osijeku“
<https://www.facebook.com/photo?fbid=195142847185401&set=a.191508544215498>
- Javna Fb grupa „Osijek Osamdesetih“
<https://www.facebook.com/groups/381099172063165/>
- Javna Fb grupa OSIJEK - Kakav je bio nekada
<https://www.facebook.com/groups/552628308148972/>
- Živaković Kerže, Zlata - Urbanizacija i promet grada Osijeka na prijelazu stoljeća (1868-1918). HIP Podružnica za povijest Slavonije; Osijek 1996.
- Lončar Vicković, Sanja; Stober, Dina - Industrial Architectural Heritage of the Osijek Foundry, Artos, časopis za znanost, umjetnost i kulturu, Broj 2, Osijek, 2015.

Prilozi za povijest industrije (4): Osnivanje i razvoj poduzeća „Osječka ljevaonica i tvornica strojeva“ d.d. Osijek

Sažetak

U radu se ukratko prikazuju početci metaloprerađivačke industrije na području Slavonije i u gradu Osijeku - od sredine XIX. stoljeća do kraja 1930-tih godina XX. stoljeća. - koji su vezani za pripadnike njemačke i austrijske nacionalne zajednice i njihovog kulturnog kruga. Prikazuje se osnivanje i razvoj „Osječke ljevaonice i tvornice strojeva“ (koja je utemeljena u Osijeku 1912. godine) te poslovanje do kraja Drugog svjetskog rata.

Posebno se prikazuje poslovanje tvornice u socijalističkom razdoblju Hrvatske (Jugoslavije) od 1945. do 1990. - do agresije na Republiku Hrvatsku. Zbog odsustva potrebnih podataka o procesu privatizacije - u zaključku se kratko konstatira da je poduzeće - zbog poteškoća u poslovanju likvidirano 2019. godine.

Beitrag zur Geschichte der Industrie (4): Gründung und Entwicklung des Unternehmens „Osječka ljevaonica i tvornica strojeva“ d.d. Osijek (Osijeker Gießerei und Maschinenfabrik GmbH Osijek)

Zusammenfassung

In der Arbeit werden kurz die Anfänge der Metallverarbeitungsindustrie auf dem Gebiet von Slawonien und in der Stadt Osijek dargestellt – von der Mitte des XIX. Jahrhunderts bis zum Ende der 30-er Jahre des XX. Jahrhunderts – die mit den Angehörigen der deutschen und österreichischen Nationalgemeinschaft und deren Kulturkreis verbunden sind. Dargestellt wird Gründung und Entwicklung der „Osječka ljevaonica i tvornica strojeva/Osijeker Gießerei und Maschinenfabrik“ (welche 1912 in Osijek gegründet wurde) sowie die Geschäftsführung bis zum Ende des Zweiten Weltkrieges.

Gesondert dargestellt wird die Geschäftsführung der Fabrik im sozialistischen Zeitraum von Kroatien (Jugoslawien) von 1945 bis 1990 – bis zum Angriff auf die Republik Kroatien. Wegen fehlenden Angaben bezüglich Privatisierungsverfahren – wird in der Schlussfolgerung kurz festgestellt, dass das Unternehmen – wegen Schwierigkeiten in der Geschäftsführung - 2019 liquidiert wurde.

Dr. sc. **Brigita Hengl**,
bhengl.hah@gmail.com
Hrvatska agencija za poljoprivredu i
hranu, Osijek, A. Stepinca 17

UDK: 641.5(497.5)
Stručni članak
Prihvaćeno: 05.10.2025

Dr. sc. **Andrea Gross – Bošković**,
agrosboskovic.hah@gmail.com
Hrvatska agencija za poljoprivredu i
hranu, Osijek, A. Stepinca 17

Utjecaj njemačkog stanovništva na kulinarstvo na prostoru Istočne Slavonije za vrijeme Habsburške monarhije

U ovom će radu biti prikazano nekoliko recepata pripreme jela koja i danas postoje na jeločnicima obitelji koje i danas žive u Istočnoj Slavoniji i koje, osim što kuhaju tradicionalna njemačka jela, i dalje mahom koriste i njihove izvorne nazive koji upućuju na njemački utjecaj. Nadalje, u tekstu će se obraditi kalorijska vrijednost nekoliko jela koja su i danas su prisutni na svakodnevnim jeločnicima u ovim krajevima te usporediti kalorijske vrijednosti, kako bi se utvrdilo je li kalorijska vrijednost udovoljavala preporukama o dovoljnom unosu energije i nutrijenata, te se osvrnuti na trendove u kulinarstvu i mogućnost pristupa namirnicama poznatim pod nazivom „kratki lanci opskrbe“.

Uvod

Istočna Slavonija (područje Slavonije, Srijema i Baranje) bila je dio Kraljevine Hrvatske-Slavonije unutar austro-ugarskog dijela Monarhije nakon Kompromisa 1868. Tijekom 19. stoljeća i početkom 20. stoljeća provodile su se modernizacijske reforme (administrativne, obrazovne, zdravstvene). Demografska je slika bila etnički raznolika (Srbi, Hrvati, Nijemci, Mađari), te je postojala mješavina vjerskih i jezičnih zajednica. Veći gradovi (Osijek, Vukovar, Vinkovci) djelovali su kao središta trgovine, zanatstva, usluga, kulturnog života dok je u ruralnim dijelovima prevladavala poljoprivreda i stočarstvo (Hrvatski institut za povijest: Slavonija, Srijem i Baranja 1860. - 1945.: politika, društvo, kultura). Veliki udio stanovništva bio je ruralnog karaktera; mnoge obitelji živjele su u selima gdje su posjedovali male do srednje posjede, te su često bili samodostatni u proizvodnji hrane (Murray Despalatovic, E., 2009.).

Kuhinje su bile lokalne, bazirane na domaćim namirnicama, a žene su preuzele ključne uloge u očuvanju tradicije hrane, recepata i načina pripreme. Prijenos znanja kulinarstva prenošen je uglavnom usmenim putem. Utjecaj vanjskih kultura - mađarski, austrijski, germanski, slavenski utjecaji - vidljiv je u nekim vrstama jela, začинима i načinu pripreme. Tome u većim mjestima dodatno doprinose restorani i putnici koji donose nove proizvode.

Osnova prehrane bila je ono što je lokalno moglo proizvesti: žitarice (kukuruz, pšenica, raž), povrće (kupus, luk, grah, krumpir), voće (jabuke, šljive, bobičasto voće), mliječni proizvodi.

Meso se u prehrani koristilo rjeđe, uglavnom povezano s blagdanima i posebnim prigodama. Tehnike pripremanja hrane bile su kuhanje, pečenje u peći, prženje, a jela koja su se priređivala temeljila su se na povrću (variva) i žitaricama (brašno, tijesto) čime se zadovoljavala kalorijska potreba i hranjivost uz ograničene resurse. Treba spomenuti i utjecaj sezonalnosti i dostupnosti, što znači da se u ljeto i jesen koristilo svježe povrće i voće, dok se zimi koristilo ono koje je moglo dulje stajati poput kupusa i krumpira.

Kulinarstvo u istočnoj Slavoniji početkom 20. stoljeća dio je šireg društveno-kulturnog okvira koji uključuje demografske, etničke i socijalne razlike. Doprinos nekima, do danas ustaljenim jelima, vidi se u kroz dostupnost kuharica na njemačkom jeziku, od kojih se ističe „Wiener küche“ (Olga i Adolf Hess; 1923) u kojoj su navedena i jela koja su obrađena u ovom radu. Radi se o receptima koji su bazirani na krumpiru, ali i proizvodima od jaja, mlijeka, te pšenice, kukuruza, riže, šećera, mesa i ostalih namirnica koje su bile lako dostupne u ovim krajevima.

Određena jela iz toga vremena prisutna su i danas, a u radu će se procijeniti njihova nutritivna i kalorijska vrijednost te prihvatljivost u skladu s aktualnim kulinarskim trendovima.

Rasprava i rezultati

Kalorijska vrijednost hrane označava količinu energije koju tijelo može dobiti razgradnjom određene količine hrane. Izražava se najčešće u kilokalorijama (kcal) ili kilojoulima (kJ) i koristi se za označavanje energetske vrijednosti koju hrana daje tijelu za održavanje osnovnih životnih funkcija i fizičku aktivnost. Smatra se kako je 1 kilokalorija (kcal) jednaka količini energije potrebnoj da se temperatura 1 kg vode povisi za 1 °C. Pojam kalorije (kao mjera toplinske energije) uvodi se u Francuskoj u ranim godinama 19. stoljeća kod znanstvenika kao što su Nicolas Clément (oko 1819. -1824.) u kontekstu toplinskih strojeva (Hargrove, 2006.). U prehrambenim kontekstima, "kalorija" najčešće znači zapravo kilokalorija. Otkrivanje kalorijske vrijednosti hrane bilo je rezultat postupnog znanstvenog razvoja kroz 18. i 19. stoljeće, a ključnu ulogu odigrao je američki kemičar i fiziolog Wilbur Olin Atwater (1844. -1907.). On je u drugoj polovici 19. stoljeća (1880-ih i 1890-ih) proveo je temeljita istraživanja o metabolizmu ljudi i energetske vrijednosti hrane na temelju kojih je uspostavio tzv. Atwaterov sustav (Atwater factors), a koji se i danas koristi za izračun kalorijske vrijednosti makro nutrijenata (1 gram proteina $\approx$ 4 kcal; 1 gram ugljikohidrata $\approx$ 4 kcal; 1 gram masti $\approx$ 9 kcal; 1 gram alkohola $\approx$ 7 kcal) (Carpenter, 1994.).

Hargroe (2006.) navodi kako je pojam „calorie” u nutricionističkom kontekstu postao upotrebljiv krajem 19. stoljeća, a formalna definicija g-kalorije kao sekundarne jedinice energije uvedena je 1896. Nije poznato kako i od kada se kalorijska vrijednost počela koristiti u Austro-ugarskoj monarhiji, ali može se pretpostaviti da su akademske i medicinske institucije unutar Austro-Ugarske počele raspravljati o kaloriji i prikazivati nutritivne ili energetske vrijednosti krajem 19. stoljeća ili ranim početkom 20. stoljeća, pogotovo u kontekstu javnog zdravstva, siromaštva i nutricionističkih priručnika. Navođenje kalorijskih vrijednosti u kuharici „Wiener Küche” (Olga i Adolf Hess; 1923) predstavlja u tom smislu jedan veliki napredak i vrlo vjerojatno potpuno nejasan navod za većinu tadašnjih domaćica koje vjerojatno nisu niti znale čemu to služi, posebice ako se uzme u obzir kako je veliki broj stanovništva toga vremena na ovim prostorima, poglavito žena, bio čak i nepismen (Murray Despalatovic, 2009.).

U tablici 1 prikazane su kalorijske i nutritivne vrijednosti prema danas dostupnim kalorijskim tablicama (vrijednosti preuzete s portala <https://www.kalorije.com.hr/>). Vrijednosti su prikazane za sastojke koji se koriste u jelima koja smo odabrali za usporedbu. Nadalje, vrijednosti su prikazane za količinu bjelancevina, masti i ugljikohidrata izraženu u gramima na 100 g namirnice, te je izračunata i kalorijska vrijednost izražena u kilokalorijama (kcal) isto na 100 grama namirnice.

Tablica 1 Aktualne nutritivne i kalorijske vrijednosti namirnica korištenih u odabranim receptima

100 g proizvoda	kcal	Bjelančevine g	Masti g	Ugljikohidrati g
Cijelo jaje	144	12,6	9,2	1,2
Mlijeko (3,2 % masti)	60	3,25	3,25	4,5
Pšenično brašno	350	9,8	1,2	80,1
Griz	333	11	1	70
Krumpir	87	2,1	0,1	20,8
Šljive	38	0,6	0	9,6
Kupus (slatki)	22	2,8	0	2,8
Luk	24	0,9	0	5,2
Maslac	751	1	83	0
Svinjska mast	885	0	98,5	0
Šećer kristal	381	0	0	100
Krušne mrvice	354	11,6	1,9	77,5
Čvarci	524	40,8	40	0
Bijelo vino	68	0,1	0	0
Žumanjak	318	15,88	26,47	3,53
Vrhnje	317	3	32	2

„g“=gram

U Tablici 2 navedene su vrijednosti za bjelančevine, masti i ugljikohidrate prema količini koja se koristi u samom receptu. U kolonama B1, M1 i UH1 prikazane su vrijednosti prepisane iz kuharice „Wiener küche“ (Olga i Adolf Hess; 1923), dok su u kolonama B2, M2 i UH2 navedene vrijednosti izračunate uz pomoć vrijednosti navedenih u Tablici 1.

Iz dobivenih iznosa može se zaključiti da je u većini slučajeva vrijednost dobivena za bjelančevine, masti i ugljikohidrate podjednaka ili vrlo slična. Odstupanja su primijećena mahom kod povrća (luk, kupus i nešto manje krumpir) što je moguće pojasniti da su se tijekom godina razvile sorte ovog povrća čija su svojstva utjecala na njihov nutritivni sastav, bilo da su smanjila ili povećala količinu bjelančevina, masti i ugljikohidrata. Isti se zaključak može donijeti i za šljive. Odstupanja su primijećena i u vrijednostima za mlijeko, uz napomenu da se za vrijednosti B2, M2 i UH2 koristila vrijednost za mlijeko s 3,2 % mliječne masti, dok u „Wiener küche“ (Olga i Adolf Hess; 1923) nije navedeno koji je udio masti u mlijeku, pa je moguće da se razlika javila zbog korištenja vrijednosti za mlijeko s različitim udjelom mliječne masti.

Sličan se zaključak može donijeti i za dobivenu razliku kod količine masti u vrhnju. Može se vidjeti i razlika za vrijednosti kod čvaraka, ali s obzirom na razliku u sastavu mesa i masti tadašnjih i današnjih pasmina svinja, moglo bi se reći da je to i očekivano.

Za kvasac i bijelo vino u „Wiener küche“ (Olga i Adolf Hess; 1923) nisu navedene nutritivne vrijednosti, pa ih se nije imalo s čime usporediti.

Tablica 2 Usporedne nutritivne/kalorijske vrijednosti

Naziv sastojka hrane	Količina (g)	B1	M1	UH1	B2	M2	UH2
Krautfleckerl/ Krpice sa zeljem/ „krautcvekli“							
Brašno	400	40	4	300	48	7	292
Jaja -komada	2	13	11		12,6	9	1
Mast	180		180			180	
Kupus	1000	25		50	40	10	70
Luk	100	15		100	1	0	9
Einbrennsuppe/ Prežgana juha/ „ajprensupe“							
Mast	100		100		0	100	0
Brašno	100	10	1	75	12	2	71
Jaja	2	13	11		13	9	1
Zwetschenknodel/ Knedle sa šljivama/ „cvečknknedle“							
Krumpir	1000	17		179	21	1	208
Brašno	350	35	4	263	34	4	280
Maslac	50		42		0,5	41,5	0
Jaja	2	13	11		13	9	1
Šljive	1500	9		180	9	0	144
Schneenockerl/ ?/ „šnenokle“							
Jaja	4	26	22		25	18	2
Šećer	100			100	0	0	100
Mlijeko	500	8	8	12	16	16	22
Brašno	20	2	0,2	15	2	0,2	16
Kaiserschmarren/ Carski drobljenac/ „kajzeršmar“							
Jaja	8	52	44		50	37	5
Šećer	90			90	0	0	90
Brašno	250	25	3	188	25	3	200
Maslac	100		84		1	83	0
Grammelpogatscherl/Čvarkuše/ „kramlpogačle“							
Čvarci	250	29	6	175	102	100	0
Brašno	300	30	3	225	29	4	240
Vrhnje	62	2	9		2	20	1
Bijelo vino	62				0,062	0	0
Žutanjak	2	6	10		8	13	2
Kvasac	20	2	0,2	0,2			
Mlijeko	125	2	2	3	4	4	6

„g“=gram; B=bjelančevine; M=masti; UH=ugljikohidrati; ? = nije poznat hrvatski naziv

Namirnice koje se koriste u ovim jelima prirodno su prisutne u području Istočne Slavonije, te se mogu uklopiti u trend „kratkih lanaca opskrbe“ koji je ponovno istaknuo neke već prije prepoznate dobrobiti korištenja lokalnih namirnica. Definicija „kratkih lanaca opskrbe“ (eng. *Short Supply Chains*) odnosi se na sustave distribucije u kojima je broj posrednika između proizvođača i potrošača minimalan ili ne postoji. Cilj ovakvih lanaca je povećanje efikasnosti, smanjenje troškova transporta i emisije CO₂, te jačanje lokalne ekonomije (European Commission, 2012.). Ovi lanci često uključuju lokalne proizvođače i direktnu prodaju, primjerice putem tržnica, zadruga ili digitalnih platformi. Osim ekoloških i ekonomskih prednosti, kratki lanci opskrbe potiču i veće povjerenje potrošača u kvalitetu proizvoda, osobito u sektoru hrane (Kneafsey i sur., 2013.). Posebice treba naglasiti kako primjena kratkih lanaca opskrbe postaje sve važnija u kontekstu klimatskih promjena i kriza poput pandemije, koje su pokazale ranjivost globalnih, dugih lanaca opskrbe. S obzirom na uobičajenu i trajnu prisutnost ovakvog načina prisutnosti proizvođača na ovim prostorima koji je i preduvjet zadržavanja jela u kojima se koriste lokalne namirnice, možemo zaključiti kako se povijest ponavlja ili kako na ovim prostorima nije niti bila promijenjena (Rentin i Marsden, 2003.).

Na kraju, može se istaknuti da se jela opisana u ovom radu uz manje modifikacije, kao što je zamjena maslaca i svinjske masti, lako mogu transformirati u vegetarijanska odnosno veganska jela što ovim jelima daje notu bezvremenosti i zalag da će se još dugo pripremati na ovim prostorima, a zbog jednostavnosti pripreme i dostupnosti namirnica daje im i globalna obilježja.

Zaključak

Jela prikazana u ovom izlaganju vuku porijeklo iz austrijskih kuhinja, ali su se zbog lako dostupnih sastojaka, svojstvenih za područje Istočne Slavonije, vrlo dobro uklopila i bila prihvaćena od tadašnjeg stanovništva na tom prostoru. S obzirom na svoje kalorijske vrijednosti i nutritivne karakteristike, šest jela opisanih u ovom radu vrlo se dobro uklapaju u suvremenu kuhinju. Njihova mogućnost uklapanja očitava se posebice u odnosu na laku dostupnost u skladu s pristupom „kratkim lancima opskrbe“, ali i u odnosu na specifične kulinarske izbore kao što su vegetarijanstvo i/ili veganstvo (uz neznatne modifikacije recepata). Iako se njihov njemački naziv gubi ili koristi u tragovima, zanimljivo je istaknuti kako su neka dobila vrlo kreativna hrvatska imena, poput čvarkuša (za *Grammelpogatscherl*) ili npr. krpice sa zeljem (za *Krautfleckerl*). Ove se jela smatraju i tradicionalnim hrvatskim jelima, što ako se uzme u obzir da se pripremaju već više od 150 godina, nije neopravdano. Ipak, ne treba zaboraviti kako su u ove krajeve doneseni i u kulinarstvu se tradiciju uklopili zaslugom njemačkog stanovništva još od doba Austrougarske monarhije.

Literatura

- carpenter, Kenneth J., Protein and Energy: A Study of Changing Ideas in Nutrition. Cambridge University Press, 1994.
- European Commission. (2012). Short Food Supply Chains and Local Food Systems in the EU. (<https://ec.europa.eu>, pristupljeno 02.10.2025.).
- Hargrove JL. History of the calorie in nutrition. J Nutr. 2006 Dec;136(12), str. 2957-61 (doi: 10.1093/jn/136.12.2957. PMID: 17116702, pristupljeno 02.10.2025.)
- Hess Olga i Hess Adolf, Wiener küche. Leipzig und Wien, 1923.
- Hrvatski institut za povijest: Slavonija, Srijem i Baranja 1860. - 1945.: politika, društvo, kultura (<https://www.isp.hr/odjeli/odjel-podružnica-instituta-u-slavonskom-brodu/slavonija-srijem-i-baranja-2/>, pristupljeno 02.10.2025.)
- Kneafsey M, Venn L, Schmutz U, Balasz B, Trenchard L, Eyden-Wood T, Bos E, Sutton G, Blackett M, authors Santini F, Gomez Y Paloma S, editors. Short Food Supply Chains and Local Food Systems in the EU. A State of Play of their Socio-Economic Characteristics.. EUR 25911. Luxembourg (Luxembourg): Publications Office of the European Union; 2013. JRC80420 (doi: 10.2791/88784, pristupljeno 02.10.2025.).
- Murray Despalatovic, E. (2009). Rural women in Croatia-Slavonia in 1900. Review of Croatian History, V (1), str. 101-111. (<https://hrcak.srce.hr/50557>, pristupljeno 02.10.2025.).
- Renting, H., Marsden, T. K., & Banks, J. (2003). Understanding alternative food networks: Exploring the role of short food supply chains in rural development. Environment and Planning A. 35; str 393-411 (doi: 10.1068/a3510, pristupljeno 02.10.2025.).

Utjecaj njemačkog stanovništva na kulinarstvo na prostoru Istočne Slavonije za vrijeme Habsburške monarhije

Sažetak

Početak modernog kulinarstva u Habsburškoj monarhiji može se smatrati početak prošlog stoljeća, na koji je utjecalo izdanje kuharice „Wiener küche“ (Hess i Hess, 1923.) autora Olga i Adolf Hess (prvo izdanje 1913. godine). U ovim krajevima takva je vrsta kuhanja prihvaćena, jer se radi o korištenju namirnica koje su bile lako dostupne u ovim krajevima, a koje se i danas koriste. Njemačko stanovništvo, zbog korištenja njemačkog jezika (na kojem je bilo najviše kuharica) stoga i donosi nove načine pripreme/kuhanja hrane.

U ovom je radu prikazano nekoliko recepata pripreme jela koja i danas postoje na jelovnicima obitelji koje i danas žive u Istočnoj Slavoniji i koje, osim što kuhaju tradicionalna njemačka jela, i dalje mahom koriste i njihove izvorne nazive koji upućuju na njemački utjecaj.

Nadalje, u tekstu je obrađena kalorijska vrijednost nekoliko jela koja su i danas prisutna na svakodnevnim jelovnicima u ovim krajevima te su uspoređene kalorijske vrijednosti, kako bi se utvrdilo je li kalorijska vrijednost udovoljavala preporukama o

dovoljnom unosu energije i nutrijenata, uz osvrt na trendove u kulinarstvu i mogućnost pristupa namirnicama poznatim pod nazivom „kratki lanci opskrbe“.

Einfluss der deutschen Bevölkerung auf die Kochkunst auf dem Gebiet von Ostslawonien zur Zeit der Habsburger Monarchie

Zusammenfassung

Für den Anfang der modernen Kochkunst in der Habsburger Monarchie kann der Anfang des vergangenen Jahrhunderts gehalten werden, welchen die Herausgabe des Kochbuches „Wiener Küche“ (Hess und Hess, 1923) der Autoren Olga und Adolf Hess (erste Auflage 1913) beeinflusste. In diesen Gebieten wurde eine solche Kochweise akzeptiert, weil es um den Gebrauch von Lebensmitteln, die in diesen Gegenden leicht zugänglich waren und die auch heute noch gebraucht werden, ging. Die deutsche Bevölkerung bringt daher, wegen dem Gebrauch der deutschen Sprache (in welcher die meisten Kochbüchern verfasst wurden), auch neue Weisen der Vorbereitung/des Kochens von Speisen.

In dieser Arbeit wurden einige Rezepte der Vorbereitung von Speisen dargestellt, die sich auch heute noch auf den Speisekarten der Familien befinden, die auch heute in Ostslawonien leben und die, außer der Vorbereitung traditioneller deutschen Speisen, auch weiterhin ihren ursprünglichen Namen gebrauchen, was auf deutschen Einfluss hinweist.

Ferner wurde im Text der Kalorienwert einiger Speisen bearbeitet, die auch heute auf den alltäglichen Speisekarten in diesen Gegenden zu finden sind, und die Kalorienwerte wurden verglichen, damit festgestellt werden kann, ob dieser Kalorienwert den Empfehlungen bezüglich genügendem Kalorien- und Nährstoffkonsum gerecht wird, mit Rückblick auf die Trends in der Kochkunst und die Möglichkeiten der Zugänglichkeit zu Lebensmitteln, bekannt unter dem Namen „kurze Versorgungsketten“.

dr. sc. **Vladimir Huzjan**
Zavod za znanstveni rad
Hrvatske akademije znanosti i um-
jetnosti u Varaždinu
vhuzjan@gmail.com

UDK: 94(497.5Varaždin)“18“
Stručni članak
Prihvaćeno: 22.08.2025.

Prvi varaždinski povjesničar Ladislav Ebner (1775.–1851.)¹

U ovome radu predstaviti će se i opisati najznačajnije djelo prvog varaždinskog povjesničara Ladislava Ebnera koje je nastalo i tiskano je 1827. u Varaždinu, a koje je tek 2023. prevedeno na hrvatski jezik i objavljeno u nakladi Zavoda za znanstveni rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Varaždinu i Gradskog muzeja Varaždin.

¹ Istoimeno izlaganje održano je na 32. međunarodnom znanstvenom skupu *Nijemci i Austrijanci u hrvatskom kulturnom krugu* koji je priređen u Osijeku od 8. do 10. studenoga 2024. u organizaciji Njemačke zajednice. Zemaljske udruge Podunavskih Švaba u Hrvatskoj – Osijek.

Uvod

U povodu pet stoljeća postojanja vijećnice Grada Varaždina (1523.–2023.) i 40 godina djelovanja Zavoda za znanstveni rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Varaždinu (1983.–2023.), 2023. su navedeni Zavod i Gradski muzej Varaždin preveli, uredili i tiskali prvu povijest Varaždina pod nazivom *Historisch-Statistisch-Topographische Beschreibung der König. freystadt Varasdin* odnosno *Povijesni, statistički i topografski opis slobodnog i kraljevskog grada Varaždina* autora Ladislava Ebnera (1775.–1851.). Knjigu su priredili za tisak i uredili dr. sc. Vladimir Huzjan i Spomenka Težak, prof., prijevod s njemačkog na hrvatski jezik uradila je dr. sc. Sanja Županić, a prijevod s latinskog na hrvatski jezik Karmen Levanić, prof.

O razlozima prijevoda i tiska

Prva varaždinska povjesnica *Historisch – Statistisch – Topographische Beschreibung der König. freystadt Varasdin* pisana je najvećim dijelom na njemačkom, a manjim na latinskom jeziku. U njoj nema rečenica pisanih na hrvatskom jeziku, osim kada se spominju pojedine riječi ili pojmovi samo zbog boljeg razumijevanja njemačkog izvornika. Rukopis je napisao Ladislav Ebner 1827. te iste godine tiskao, a već sljedeće dotiskao u varaždinskoj tiskari Ivana Sangille (1777.–1832). To je bila prva objavljena varaždinska povjesnica.

Razloga zašto su Zavod za znanstveni rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Varaždinu i Gradski muzej Varaždin preveli, uredili i tiskali ovu knjigu ima više. Naime, 2023. obilježavalo se par važnih kulturnih obljetnica u Varaždinu: zasigurno je najvažnija bila 500. godišnjica kako je Juraj Brandenburški (1484.–1543.) slobodnom i kraljevskom Gradu Varaždinu darovao kamenu kuću na glavnom gradskom trgu za potrebe djelovanja gradske vijećnice. U tom prostoru djeluje i danas, više od pet stoljeća bez prekida, uprava Grada Varaždina. Zatim, obilježavala se 250. godišnjica prvog ukopa na gradskom groblju, koje je danas nezaobilazno turističko odredište, potom 150. godišnjica izgradnje Hrvatskog narodnog kazališta, autorskog prvijenca Hermanna Helmera (1849.–1919.) i Ferdinanda Fellnera (1847.–1916.) koji će u Hrvatskoj kasnije izgraditi zgrade kazališta u Zagrebu i u Rijeci. Zatim, u Varaždinu se obilježavala i 100. obljetnica smrti jednog od najpoznatijih svjetskih slavista akademika Vatroslava Jagića (1838.–1923.) te spomenuta 40. obljetnica osnutka i rada Akademijina Zavoda za znanstveni rad u Varaždinu. Na kraju, skorašnja 200. obljetnica nastanka rukopisa također je bila svojevrsni motiv.

Tko je Bio Ladislav Ebner?

Ladislav Ebner rodio se u Varaždinu 1775. u kojem je i umro 1851. godine. U Gradu je obavljao više dužnosti: služio je kao vijećnik, potom kao zamjenik gradskog suca (1831., 1832.) te gradski sudac od 1833. do 1836. godine. Bio je i zastupnik Grada Varaždina na zajedničkom hrvatsko-ugarskom saboru u Bratislavi/ Požunu te

prisjednik Sudbenog stola. Radio je i kao gradski nadbilježnik te prisjednik Kraljevskog sudbenog stola županije Varaždinske. Prilikom instalacije Jurja VI. Erdödyja za velikog župana Varaždinske županije 1824., održao je prigodnu riječ pod nazivom: *Dictio qua illustrissimum dominum Georgium é comitibus Erdödy de Monyorókerék ...* [Govor najsvjetlijem gospodaru Jurju grofu Erdödyju od Monyorókeréka] koji je iste godine u svibnju tiskao u varaždinskoj tiskari Ivana Sangille.²

Ladislav Ebner dao je svoj doprinos i u razvoju lokalnog školstva. Bio je ravnatelj svih pučkih škola, a pomogao je u osnutku Glazbene škole o čemu govoru u knjizi.³ Glazba mu je zasigurno bila važna je bio mlađi brat gradskog orguljaša i skladatelja Leopolda Ignacija Ebnera.⁴ U matičnoj knjizi umrlih župe sv. Nikole ovako je zapisana vijest o smrti Ladislava Ebnera u Uršulinskoj ulici gdje je živio: "(...) udoček i senator više varmeđije, assessor, star 77 god., vumerl vu persich vodenom betegu".⁵

O rukopisu i jeziku prve varaždinske povjesnice

Na rukopisu Ladislava Ebnera nalaze se oznake koje svjedoče o njegovom putu od stvaranja do darovanja knjižnici varaždinske Kraljevske gimnazije od kuda je 1950. predan Gradskom muzeju Varaždin gdje se i danas čuva.⁶ Ebnerov rukopis sastoji se od 225 stranica (20 x 25 centimetara), a ukoričen je bijelim debljim papirom. Premda je Ebner rođeni Varaždinac koji istinski voli svoj grad, rukopis je najvećim dijelom napisao na njemačkom jeziku, a nešto manje na latinskom. Hrvatski jezik ne upotrebljava osim na mjestima gdje se kakav pojam (osobno ime ili mjesto) dodatno

² Izvornik vidi na: chrome_extension://efaidnbmnnnibpcajpcgiclfendmkaj/https://mandadb.hu/dokumentum/967622/KNY_19_05166_0798439.pdf (datum pristupa 11. kolovoza 2025.).

³ Više o Ladislavu Ebneru vidi na: "O zaslugama Ladislava Ebnera za risarsku i izraelsku školu u Varaždinu", *Ilirske Narodne novine*, 1837., 49, 3; Cuvaj Antun, *Grada za povijest školstva Kraljevina Hrvatske i Slavonije*, Trošak i naklada Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlade, Odjela za bogoštovlje i nastavu, Zagreb, 1910, str. 65-68; Krajanski Ernest, "O stogodišnjici osnutka varaždinskog *Musikvereina*", *Sv. Cecilija*, Zagreb, 1927., br. 5, str. 217-220; Klaić Vjekoslav, "Hrvatska kraljevska deputacija za kongres u Veroni", *Rad JAZU*, Zagreb, 1928, br. 235, str. 120, 132; Filić Krešimir, "Varaždinski gradski suci (načelnici)" u: *Spomenica Varaždinskog muzeja 1925-1935.*, Izdanja Muzealnog društva, Varaždin, 1935; Wissert Adolf, "Bilješke o nekim varaždinskim kućama", u: *Spomenica Varaždinskog muzeja 1925-1935.*, Izdanja Muzealnog društva, Varaždin, 1935; Androić Mirko, "Prilozi poznavanju društvenih i gospodarskih prilika grada Varaždina u 18. stoljeću", *Varaždin u XVIII stoljeću i političko-kameralni studij*, Zagreb-Varaždin, 1972., str. 59, 87; Filić Krešimir, *Glazbeni život Varaždina*, Varaždin, 1972., str. 52, 69, 72, 139-140; "Ebner, Ladislav", Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. (pristupljeno 11. kolovoza 2025. godine). (<https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=5616>) i drugo.

⁴ Više o Leopoldu Ignaciju Ebneru vidi na: "Ebner, Leopold Ignacije", *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. (pristupljeno 11. kolovoza 2025. godine.) (<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=16998>).

⁵ *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti za godinu 1957.*, knjiga 64, ur. Novak Grga, JAZU, Zagreb, 1960., str. 407.

⁶ Te godine je čišćena knjižnica varaždinske gimnazije. Dio knjiga je određen za otpad i već stavljen u kola da se odvedu na gradsko smetlište. Srećom to je vidio tadašnji ravnatelj muzeja Krešimir Filić (1891.-1972.) koji kola preusmjerio k sebi i odbačene knjige spremio u muzej (op. a.).

pojašnjava.⁷ Tomo Blažeka (1807.–1846.) o njemu je kazao: “Ebner, kako kažu oni koji ga dobro poznadu, jest njemački literat kojemu latinizam dragiji jest nego li Hrvatizam, od Ilirizma teško da šta izvan imena poznade”.⁸

Ladislav Ebner je bio varaždinski Nijemac koji je istinski volio svoj grad i u kojem je obavljao razne javne dužnosti. Svojim položajem spadao je u viši obrazovan sloj građana koji se u prvoj polovici 19. stoljeća uglavnom sporazumijevao njemačkim i nešto manje latinskim jezikom. Varaždinsku kajkavštinu neki su smatrali slabijim jezikom (inferiornijim kodom), dok su njemački smatrali boljim, prestižnijim. Ebner je to koristio do te mjere da je, tamo gdje je mogao, i hrvatska imena i prezimena kao i nazive mjesta prevodio na njemački jezik. Iz rukopisa se vidi da je znao hrvatski jezik, a radio je i hibride poput *Zischmenmacher* za opis čizmara. To je mješavina hrvatske riječi *čizma*, koju je grafijski prilagodio njemačkom jeziku, i njemačke riječi *Macher*.⁹

O sadržaju Ebnerova djela

Ladislav Ebner knjigu je podijelio u dva djela. U prvom govori o hrvatskoj povijesti, gdje mjestimice spominje podatke iz gradske povijesti, a u drugom je statističko-topografski opis Varaždina. U predgovoru ističe da je bit knjige proširenje znanja o događajima u njegovom gradu. Za podatke iz hrvatske povijesti navodi izvore, dok za suvremene gradske opise niti jedan što nam govori da je dobro poznao suvremena zbivanja na osnovu kojih je pisao.

Gradsku povijest Varaždina Ebner je podjelo u tri djela. U prvom, *Ranoj povijesti*, govori o kraju rimskog carstva i seobi naroda, a zemlju Hrvata nazvao je *Krabatenland*. Kako je Ebner porijeklom Nijemac taj mu izraz nije bio stran jer je njemu označavao stariji naziv za Hrvate kao i kravatu (*Krabat*).¹⁰ U drugom djelu, ili *Srednja povijest*, Ebner opisuje hrvatsko srednjovjekovlje gdje dodaje poneki podatak iz varaždinske prošlosti poput, možda najvažnijeg, o proglašenju slobodnim i kraljevskim gradom. Zadnji dio je *Novija povijest* koju prati od, kako sam kaže, *nezaboravne majke Marije*

⁷ Više o rukopisu Ladislava Ebnera vidi u poglavlju: Spomenka Težak, “O Ebnerovom rukopisu” u Ladislav Ebner, *Historisch – Statistisch – Topographische Beschreibung der König. freystadt Varasdin. Povijesni, statistički i topografski opis slobodnog i kraljevskog grada Varaždina. U povodu pet stoljeća postojanja vijećnice Grada Varaždina (1523.–2023.) i 40 godina djelovanja Zavoda za znanstveni rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Varaždinu (1983.–2023.)*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad u Varaždinu, Gradski muzej Varaždin, Zagreb-Varaždin, 2023., str. XVIII-XXV.

⁸ *Grada za povijest kniževnosti Hrvatske*, 2, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, ur. Milivoj Šrepel, Zagreb, 1899., str. 218. Pismo Tome Blažeka Antunu Vakanoviću 8. travnja 1841. godine.

⁹ Više o njemačkom jeziku rukopisa Ladislava Ebnera vidi u poglavlju: Sanja Županić, “O Ebnerovom njemačkom jeziku” u Ladislav Ebner, *Historisch-Statistisch-Topographische Beschreibung der König. freystadt Varasdin. Povijesni, statistički i topografski opis slobodnog i kraljevskog grada Varaždina. U povodu pet stoljeća postojanja vijećnice Grada Varaždina (1523.–2023.) i 40 godina djelovanja Zavoda za znanstveni rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Varaždinu (1983.–2023.)*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad u Varaždinu, Gradski muzej Varaždin, Zagreb-Varaždin, 2023., str. XXV-XXVII.

¹⁰ Više vidi u: Huzjan Vladimir, “Pokušaj otkrivanja nastanka i razvoja kravate kao riječi i odjevnoga predmeta”, *Povijesni prilozi* 34., Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2008., str. 103.–121.

Terezije. Naime, Ebner uvijek s velikim poštovanjem govori o Habsburzima. Mariju Tereziju je opisao ovako: "Bila je lijepa, autokratskog držanja, bistroga pogleda i snažne volje. Svojom mudrošću i srećom znala je govorom, načelima i držanjem ujediniti svoje zemlje koje su razdvajali jezik, običaji i ustroj".¹¹ Njenog sina Josipa II., koji je dao izgraditi most preko Drave, opisao je ovako: "Slava i hvala velikom osnivaču koji je preko ovog opasnog prometnog područja otvorio siguran put".¹² Ebner opisuje i posjetu cara i kralja Franje I. (II.) i majke carice Marije Lujze 1810. te sljedeću carevu posjetu 1818. s caricom Karolinom Augustom.

Kada je Ebner završio s opisom Hrvatske povijesti i Varaždina, slijede suvremeni (ili tehnički) podatci o gradu. Navodi da grad Varaždin ima površinu od 431.239 kvadratnih hvati, unutar kojeg su dva velika i četiri manja trga, 14 javnih bunara, 60 ulica te 826 kuća u kojima živi oko 8.000 građana. U svakodnevnom govoru prevladava hrvatski jezik, dok je latinski službeni, a mnogi se koriste i njemačkim. Ebner opisuje i bližu okolicu Varaždina poput Drave, Biškupca, Zelendvora, Vinice i Varaždinskih Toplica. Nadalje, opisuje i gradske samostane, crkve te groblja, a vrlo detaljno gradsku upravu tj. njen sastav, dužnosti i obaveze. Ebner se osvrnuo i na gradsko školstvo. Opisao je nastanak i rad gimnazije, zatim redovne škole za dječake te uršulinsku školu za djevojčice kao i židovsku obrazovnu instituciju. Knjigu je završio detaljnim opisom gradskih cehova i godišnjih sajmov.

Na kraju može se zaključiti kako je rad Ladislava Ebnera izuzetno zanimljiv za gradsku povijest Varaždina prve polovice 19. stoljeća. Pri stvaranju je koristio izvore, dok o suvremenim temama piše slobodno koristeći svoje znanje. Varaždin je istinski volio i knjigu ostavio Varaždincima na spomen. U predgovoru je 1827. zapisao: "Prijatelji, posebno vi, sugrađani rodnoga mi grada, meni najdragocjenijega mjesta u kojem sam ugledao svjetlost dana, prihvatite vrijedan dar kojega vam pruža srce koje ne poznaje većega zadovoljstva, no pronaći srca koja se njime slažu u čestitosti, ljepoti i dobroti!".¹³ Ladislav Ebner bio je prvi varaždinski povjesničar.¹⁴

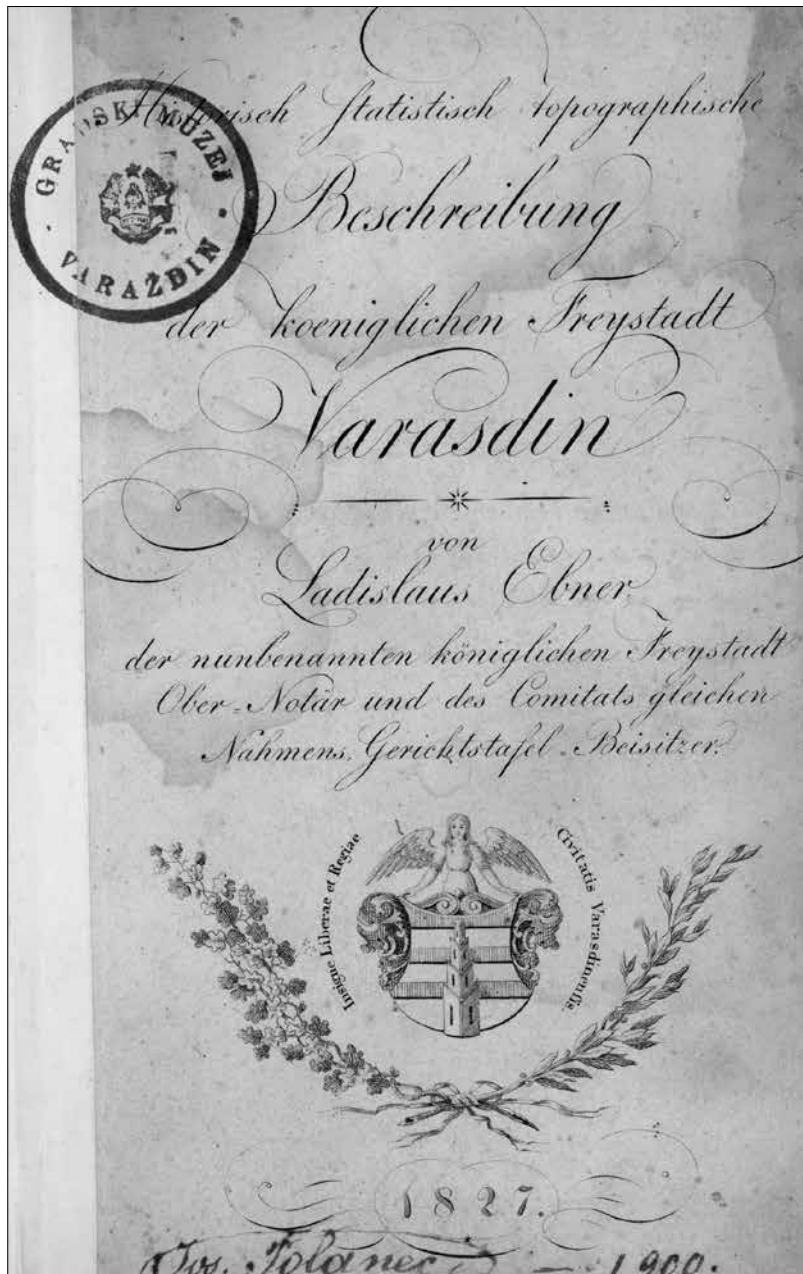
¹¹ Ebner Ladislav, *Historisch-Statistisch-Topographische Beschreibung der König. freystadt Varasdin. Povijesni, statistički i topografski opis slobodnog i kraljevskog grada Varaždina. U povodu pet stoljeća postojanja vijećnice Grada Varaždina (1523.-2023.) i 40 godina djelovanja Zavoda za znanstveni rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Varaždinu (1983.-2023.)*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad u Varaždinu, Gradski muzej Varaždin, Zagreb-Varaždin, 2023., str. 71.

¹² Isto, str. 75-76.

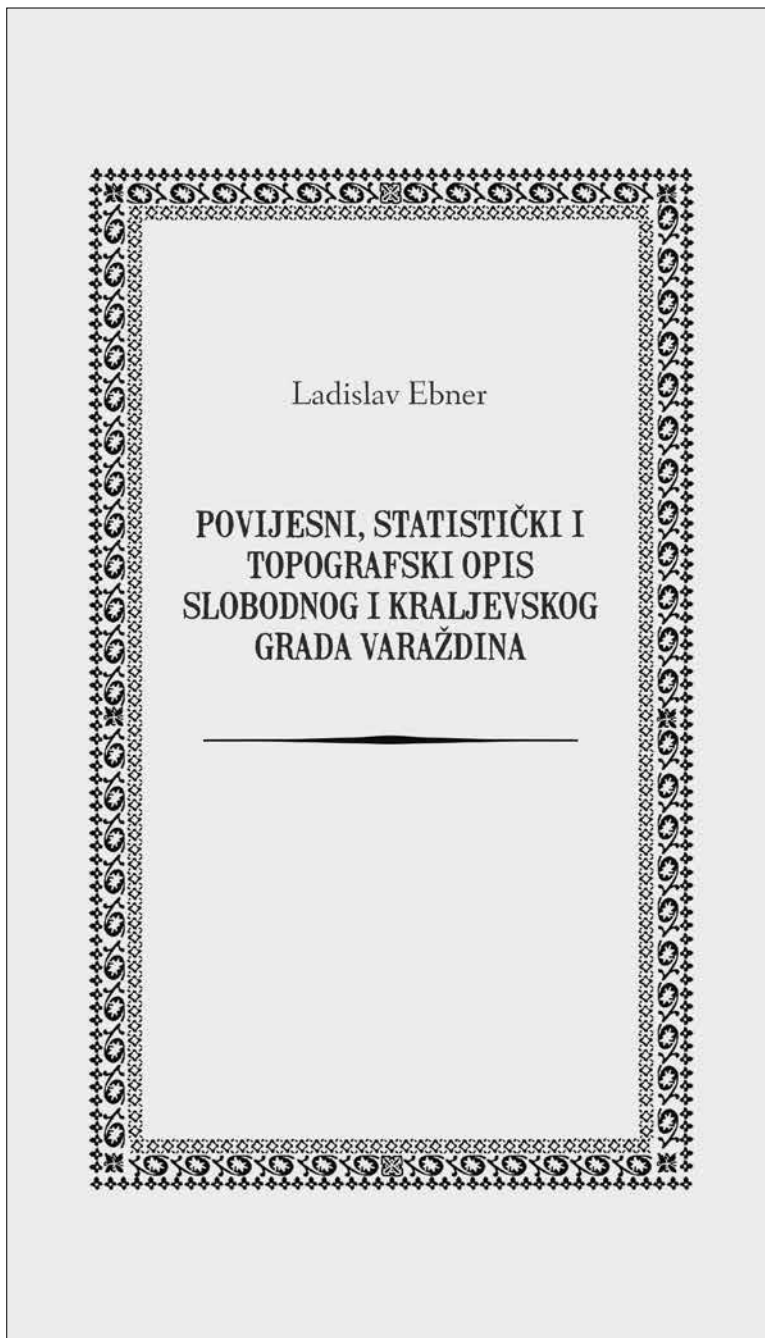
¹³ Ebner Ladislav, *Povijesni, statistički i topografski opis slobodnog i kraljevskog Grada Varaždina*, Ivan Sangilla, Varaždin, 1828., str. 7-8.

¹⁴ Više o samoj knjizi vidi u poglavlju: Huzjan Vladimir, "O Ebnerovoj knjizi", u Ladislav Ebner, *Historisch-Statistisch-Topographische Beschreibung der König. freystadt Varasdin. Povijesni, statistički i topografski opis slobodnog i kraljevskog grada Varaždina. U povodu pet stoljeća postojanja vijećnice Grada Varaždina (1523.-2023.) i 40 godina djelovanja Zavoda za znanstveni rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Varaždinu (1983.-2023.)*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad u Varaždinu, Gradski muzej Varaždin, Zagreb-Varaždin, 2023., str. IX-XVIII.

Prilozi

Slika 1.: Unutarnja naslovnica knjige Ladislava Ebnera iz 1827. godine.
Gradski muzej Varaždin, KPO 3301

Slika 2.: Suvremena vanjska naslovnica Ebnerove knjige radena prema originalu iz 1827. godine

LITERATURA

- Androić Mirko, "Prilozi poznavanju društvenih i gospodarskih prilika grada Varaždina u 18. stoljeću", *Varaždin u XVIII stoljeću i političko-kameralni studij*, Zagreb-Varaždin, 1972., str. 59, 87.
- Cuvaj Antun, *Grada za povijest školstva Kraljevina Hrvatske i Slavonije*, Trošak i naklada Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlade, Odjela za bogoštovlje i nastavu, Zagreb, 1910, str. 65-68.
- Ebner Ladislav, *Povijesni, statistički i topografski opis slobodnog i kraljevskog Grada Varaždina*, Ivan Sangilla, Varaždin, 1828., str. 7-8.
- Filić Krešimir, "Varaždinski gradski suci (načelnici)" u: *Spomenica Varaždinskog muzeja 1925–1935.*, Izdanja Muzealnog društva, Varaždin, 1935;
- Filić Krešimir, *Glazbeni život Varaždina*, Varaždin, 1972., str. 52, 69, 72, 139-140; "Ebner, Ladislav", Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 11. kolovoza 2025. godine. (<https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=5616>) i drugo.
- Grada za povijest književnosti Hrvatske*, 2, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, ur. Milivoj Šrepel, Zagreb, 1899., str. 218. Pismo Tome Blažeka Antunu Vakanoviću 8. travnja 1841. godine.
- Huzjan Vladimir, "Pokušaj otkrivanja nastanka i razvoja kravate kao riječi i odjevnoga predmeta", *Povijesni prilozi* 34., Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2008., str. 103.-121.
- Huzjan Vladimir, "O Ebnerovoj knjizi", u Ladislav Ebner, *Historisch – Statistisch – Topographische Beschreibung der König. freystadt Varasdin. Povijesni, statistički i topografski opis slobodnog i kraljevskog grada Varaždina. U povodu pet stoljeća postojanja vijećnice Grada Varaždina (1523.–2023.) i 40 godina djelovanja Zavoda za znanstveni rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Varaždinu (1983.–2023.)*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad u Varaždinu, Gradski muzej Varaždin, Zagreb-Varaždin, 2023., str. IX-XVIII.
- Klaić Vjekoslav, "Hrvatska kraljevska deputacija za kongres u Veroni", *Rad JAZU*, Zagreb, 1928, br. 235, str. 120, 132.
- Krajanski Ernest, "O stogodišnjici osnutka varaždinskog *Musikvereina*", *Sv. Cecilija*, Zagreb, 1927., br. 5, str. 217-220.
- Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti za godinu 1957.*, knjiga 64, ur. Grga Novak, JAZU, Zagreb, 1960., str. 407.
- Težak Spomenka, "O Ebnerovom rukopisu" u Ladislav Ebner, *Historisch – Statistisch – Topographische Beschreibung der König. freystadt Varasdin. Povijesni, statistički i topografski opis slobodnog i kraljevskog grada Varaždina. U povodu pet stoljeća postojanja vijećnice Grada Varaždina (1523.–2023.) i 40 godina djelovanja Zavoda za znanstveni rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Varaždinu (1983.–2023.)*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad u Varaždinu, Gradski muzej Varaždin, Zagreb-Varaždin, 2023., str. XVIII-XXV.
- Wissert Adolf, "Bilješke o nekim varaždinskim kućama", u: *Spomenica Varaždinskog muzeja 1925–1935.*, Izdanja Muzealnog društva, Varaždin, 1935.
- Županić Sanja, "O Ebnerovom njemačkom jeziku" u Ladislav Ebner, *Historisch – Statistisch – Topographische Beschreibung der König. freystadt Varasdin. Povijesni, statistički i topografski opis slobodnog i kraljevskog grada Varaždina. U povodu pet stoljeća postojanja vijećnice Grada Varaždina (1523.–2023.) i 40 godina djelovanja Zavoda za znanstveni rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Varaždinu (1983.–2023.)*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad u Varaždinu, Gradski muzej Varaždin, Zagreb-Varaždin, 2023., str. XXV-XXVII.

Chromeextension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://mandadb.hu/dokumentum/967622/KNY_19_05166_0798439.pdf (datum pristupa 11. kolovoza 2025.).

“Ebner, Leopold Ignacije”, Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=16998>; datum pristupa 11. kolovoza 2025.

“O zaslugama Ladislava Ebnera za risarsku i izraelsku školu u Varaždinu”, *Ilirske Narodne novine*, 1837., 49, 3.

Prvi varaždinski povjesničar Ladislav Ebner (1775.–1851.)

Sažetak

Ladislav Ebner napisao je 1827. prvu povijest Varaždina pod nazivom *Historisch–Statistisch–Topographische Beschreibung der König. freystadt Varasdin* odnosno *Povijesni, statistički i topografski opis slobodnog i kraljevskog grada Varaždina*. Knjiga je po prvi puta prevedena s njemačkog jezika na hrvatski, uređena i tiskana 2023., a u povodu pet stoljeća postojanja vijećnice Grada Varaždina (1523.–2023.) te 40 godina djelovanja Zavoda za znanstveni rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Varaždinu (1983.–2023.). Knjigu su objavili navedeni Zavod i Gradski muzej Varaždin.

Der erste varaždiner Historiker Ladislav Ebner (1775–1851)

Zusammenfassung

Ladislav Ebner verfasste 1827 die erste Geschichte Varaždins unter dem Titel „Historisch–Statistisch–Topographische Beschreibung der König[.] freystadt Varasdin“ (kroat.: „Povijesni, statistički i topografski opis slobodnog i kraljevskog grada Varaždina“). Anlässlich zweier Jubiläen – der 500 Jahre des Rathauses von Varaždin (1523–2023) sowie der 40 Jahre des Wirkens des Instituts für wissenschaftliche Tätigkeit der Kroatischen Akademie der Wissenschaften und Künste in Varaždin (1983–2023) – wurde das Buch 2023 erstmals aus dem Deutschen ins Kroatische übersetzt, gestaltet und gedruckt. Herausgegeben wurde es vom genannten Institut und vom Stadtmuseum Varaždin.

Tanja Schleis, mag.edu.philol.germ.,
doktorandica
Sveučilište J.J. Strossmayera u
Osijeku
Filozofski Fakultet Osijek
Studij – Poslijediplomski doktorski
Studij književnost i kulturni
identitet
Lorenza Jäger 9
31400 Osijek
tanjabbc@gmail.com

UDK: 902/904
Izlaganje sa znanstvenog skupa
Prihvaćeno: 22.09.2025.

Iz prošlosti na pozornicu: njemački epitafi Đakovštine kao inspiracija za kazališnu predstavu

Rad se bavi očuvanjem njemačkih epitafa s groblja u Đakovštini, nastalih krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Njihovo bilježenje i transkripcija sprječavaju gubitak kulturnog pamćenja, dok je scenska adaptacija omogućila da ovi zapisi postanu polazište za umjetničko stvaralaštvo i pedagoški rad. Istraživanje pokazuje kako se fragmenti baštine mogu revitalizirati i uključiti u suvremeni kulturni i društveni život.

Ključne riječi: epitafi, Đakovština, njemačka manjina, kulturni identitet, očuvanje baštine, kazališna adaptacija

Uvod

Njemački epitafi u Đakovštini predstavljaju vrijedan segment kulturne i povijesne baštine ovoga prostora. Nastali u 19. i početkom 20. stoljeća, svjedoče o prisutnosti i životu njemačke zajednice u Đakovu i okolnim selima (Budrovci, Dragotin, Đurđanci, Gorjani, Krndija, Novi Perkovci, Paljevine, Piškorevci, Satnica Đakovačka, Široko Polje, Tomašanci, Trnava i Viškovci). Premda je riječ o izvorima lokalnog karaktera, epitafi imaju širu kulturnu vrijednost jer otkrivaju obrasce sjećanja, identiteta i religioznosti zajednice koja je obilježila povijest ovoga kraja.

Budući da su brojni epitafi ugroženi propadanjem i nestajanjem, njihovo sustavno prikupljanje i dokumentiranje nameće se kao nužan zadatak. Cilj ovoga rada nije samo popisati i očuvati epitafe, nego ih uključiti i u širi kulturno-umjetnički kontekst kroz njihovu scensku adaptaciju i kulturnu revitalizaciju. Time se epitafi ne promatraju isključivo kao statični povijesni izvori, nego i kao inspiracija za suvremeno umjetničko stvaralaštvo, osobito u području kazališta.

Slika 1 - Prikupljanje građe na mjesnom groblju Krndija. Izvor: osobna fotografija autora (2024.).

Prikupljanje podataka na terenu

Neupitna je potreba za očuvanjem fragmenata kulturnog identiteta naroda koji je ostavio dubok trag u razvoju Slavonije, a koji se nepovratno gube pod utjecajem starosti i vremenskih prilika. Odluka o očuvanju njemačkih epitafa na mjesnim

groblijima Đakovštine, osobito na groblju u Krndiji, donesena je iz više razloga. Iako je u historiografiji već obrađivana tema logora i logoraških groblja, o kulturnom identitetu njemačke zajednice u njezinu svakodnevnom životu pisano je vrlo malo. Upravo toj svakodnevici, zabilježenoj u epitafima, željelo se odati počast i ostaviti trajni zapis kako ne bi nestala i pala u zaborav.

Važno je istaknuti da se epitafi u velikom broju nalaze na marginama groblja, često zarasli u visoku travu ili smješteni uz rubove oranica. Neki su izvađeni i ostavljeni pored smetlišta, pripremljeni za uklanjanje kako bi se grobna mjesta mogla ponovno koristiti. Riječ je o grobovima na koje nitko više ne dolazi, jer živih potomaka više nema ili su se odselili nakon Drugoga svjetskog rata. Spomenici su zapušteni i prepušteni propadanju, no upravo oni čuvaju dragocjene tragove života i identiteta zajednice koja je gotovo nestala iz ovoga prostora.

Epitaf nije samo nadgrobni natpis, nego i kratka prozna ili poetska poruka u kojoj obitelj i prijatelji ostavljaju posljednji trag ljubavi, sjećanja i vjere. Kao što navodi *Leksikografski zavod Miroslav Krleža*, *epitaf* (grč. ἐπιτάφιος) oblik je teksta koji naglašava osobine preminule osobe, pružajući uvid u njezin svakodnevni život i vrijednosti. Upravo u toj intimnosti i jednostavnosti epitafi nadilaze granice privatnog i postaju važan povijesni zapis.

Prikupljanje podataka provedeno je metodom sustavnog terenskog rada. Svi spomenici fotografirani su na mjestu, a epitafi su, kada je to bilo moguće, bilježeni ručno. Oni koji zbog oštećenja nisu mogli biti izravno prepisani naknadno su transkribirani analizom fotografija. Epitafi su pisani na njemačkom jeziku, a iako sadrže brojne jezične pogreške, one nisu ispravljane, nego je dosljedno zadržan izvorni oblik. Uz svaki epitaf navedeno je ime, odnosno ime i prezime pokojnika ili osobe koja je podigla spomenik, te godina rođenja i godina smrti.

Podaci su potom uneseni u digitalnu bazu. Proces je bio otežan nepristupačnim terenima, mahovinom, korovom i naslagama koje su prekrivale natpise, kao i trošnošću materijala. U slučajevima kada tekst nije bio čitljiv, korištena je metoda otiska grafitom na papiru ili dodatno usmjeravanje izvora svjetlosti radi stvaranja sjene. Dobivene fotografije naknadno su digitalno obrađene kako bi se povećao kontrast i omogućilo lakše čitanje. Posebno zahtjevni bili su epitafi pisani goticom, čija je transkripcija zahtijevala konzultaciju sa stručnjacima germanistima.

Cjelokupno istraživanje trajalo je šest mjeseci i obuhvatilo je fotografiranje, jezičnu analizu i digitalizaciju. Pri obradi epitafa vodilo se računa da se sačuvaju oni primjeri koji se ističu izražajnom snagom, bogatstvom jezika i osobnim tonom. Ponavljajući ili formularni epitafi izostavljeni su kako bi se naglasila autentičnost i jedinstvenost odabranih zapisa.

Pri odabiru epitafa birani su prvenstveno aforistički epitafi. Oni sadržavaju aforizme, poslovice, poslovične izričaje, mudre misli, epigrame i citate (usp. *Hrvatski*

Slika 2- Prikupljanje građe na terenu. Izvor: osobna fotografija autora (2024.).

enciklopedijski rječnik, 2002), kao i parafraze ili, u većem dijelu, literarizirane epitafe koji književno tematiziraju sve što se može reći o pokojnicima, i to na način kojim se postiže što veća izražajnost i funkcionalna primjenjivost (usp. *Skupina autora, Čitanka 1*, 2014). Autori epitafa nepoznati su pojedinci iz naroda, a njihovi literarni tekstovi ostali su zauvijek uklesani na mnogim nadgrobnim spomenicima.

Važnost takvih epitafa ogleda se u njihovoj sposobnosti da sažetom, pjesnički oblikovanom rečenicom prenesu vrijednosti, svjetonazor i emotivni doživljaj života i smrti. Oni epitafima daju ne samo dokumentarnu, već i estetsku dimenziju, pretvarajući ih u most između povijesne činjenice i književnog izraza. Time epitafi postaju dragocjeni izvori kulturnog pamćenja, ali i inspiracija za suvremeno umjetničko stvaralaštvo.

Važnu dimenziju istraživanja činila je i edukacija. U suradnji s Njemačkom zajednicom – Zemaljskom udrugom Podunavskih Švaba – organizirana je radionica o povijesti podunavskih Nijemaca, a učenici Gimnazije A. G. Matoša u Đakovu sudjelovali su u prikupljanju građe i mogli izravno svjedočiti postupcima dokumentiranja epitafa.

Ovakav način očuvanja kulturne baštine uklapa se i u ciljeve održivog razvoja definirane UN-ovom Agendom 2030, koja obuhvaća sve tri dimenzije održivosti, uključujući i društvenu. Posebno je važna dimenzija očuvanja kulturnog pamćenja i identiteta, koja se u ovom slučaju može shvatiti i kao oblik „reciklaže“ – jer se stari, zapušteni i naizgled izgubljeni nadgrobni spomenici ponovno uključuju u društveni, kulturni i obrazovni život. Na taj se način ono što je prijetilo zaboravom pretvara u vrijedan izvor znanja, sjećanja i kreativne inspiracije, čime se ostvaruje doprinos globalnim ciljevima održivog razvoja, osobito u pogledu društvene i kulturne dimenzije.

Dodatnu važnost očuvanju daje činjenica da je groblje u Krndiji bilo predmet devastacije. U glasilu *Deutsches Wort / Njemačka riječ* 2013. godine objavljen je članak o uništavanju nadgrobničkih spomenika. Premda je službeni nalaz govorio o urušavanju zbog starosti i vremenskih prilika, pripadnici Njemačke zajednice smatrali su da je riječ o organiziranom rušenju. Takvi događaji dodatno potvrđuju nužnost sustavnog dokumentiranja i digitalnog očuvanja kao najsigurnijeg načina zaštite kulturne baštine.

Scenska prilagodba epitafa

Nakon što su epitafi prikupljeni, razmatralo se na koji način ih je najprikladnije predstaviti kako bi doprli do šire publike, a osobito do djece i mladih. Budući da su oni ujedno i najvažniji nositelji budućnosti kulturnoga pamćenja, cilj je bio pronaći format koji će biti fleksibilan, primjenjiv i dostojanstven. Takva se prezentacija pokazala posebno prikladnom u sklopu događanja vezanih uz njemačku nacionalnu manjinu, poput komemoracija, ali i kulturnih priredbi namijenjenih građanstvu i djeci. Nakon duljeg promišljanja odluka je pala na kazališnu adaptaciju. Kazalište se pokazalo najprimjerenijim medijem jer osobama koje su odavno dio prošlosti daje glas, vraća ih u sadašnjost i aktualizira njihove životne priče.

Koncept adaptacije razvijen je polazeći od činjenice da su epitafi kratki tekstovi koje je bilo potrebno povezati u smislenu cjelinu. Taj je cilj postignut uporabom glazbe, suvremenoga plesa, kazališta materijala te jednostavnih dramskih igara koje se i inače koriste u nastavi stranih jezika. Među njima su improvizacijsko kazalište, plesne priče temeljene na suvremenom plesu, prostorno kretanje (Raumlauf), tehnike „freeze“ i „chorisches sprechen“ (zborski govor), sinkronizirano grupno kretanje (Synchronbewegung), grupni ritam (Gruppenrhythmus), živa slika uz ritmičko kretanje i izgovor rečenice (Standbild), nijeme scene na zadanu temu (Stumme Szenen zum Thema) te kazalište predmeta, odnosno rad s klupkom prede (Theater der Objekte). Ove su igre i tehnike omogućile da se kratki natpisi oblikuju u dinamičnu i dramaturški povezanu predstavu koja kombinira verbalno, tjelesno i vizualno izražavanje.

U izvedbi su sudjelovali učenici koji su i sami prikupljali epitafe na radionici. Time je osigurana dodatna razina autentičnosti jer su izvođači bili istodobno istraživači i

Tanja Schleis: Iz prošlosti na pozornicu: njemački epitafi Đakovštine kao inspiracija...

Slika 3- Kazališna predstava Staub im Wind (Prašina na vjetru). . Izvor: osobna arhiva – službene fotografije Theaterspiele u Varaždinu i Internationales deutschsprachiges Theaterfestival in Osijek (2024.).

tumači kulturne baštine. Pri odabiru epitafa vodilo se računa o tome da se obuhvati što širi spektar tema i sudbina: obiteljske i osobne tragedije, izrazi vjere i nade, ali i univerzalni motivi ljubavi i prolaznosti života. Tako je na sceni ispričana povijest jedne zajednice u njezinoj cjelovitosti.

U predstavi je važnu ulogu imala simbolika. Pauze ispunjene tišinom naglašavale su odsutnost i zaborav, crvene krpe podsjećale su na krv i ratne strahote, dok su svjetlosni efekti i zvukovi rata prizivali povijesni kontekst nestanka njemačke zajednice u Đakovštini. Time je postignuta snažna emocionalna dimenzija koja je nadopunjavala izgovorene riječi epitafa.

Primarni cilj scenske adaptacije bio je očuvanje kulturnoga dobra, no predstava je istodobno ostvarila i umjetničku i pedagošku funkciju. Djeca i mladi, koji su sudjelovali u njezinu nastanku, kroz proces dramatizacije učili su o povijesti svoga kraja, razvijali senzibilitet za očuvanje kulturne baštine i usvajali njemački jezik analizom izvornoga teksta epitafa.

Predstava znakovita naziva *Staub im Wind* (Prašina na vjetru) izvedena je na više značajnih događaja: u svečanom programu povodom *Dana progona* u Gimnaziji A. G. Matoša u Đakovu, na *Dramskim igrima* (*Theaterspiele* u Varaždinu), na *Međunarodnom kazališnom festivalu u Osijeku* (*Internationales deutschsprachiges Theaterfestival in Osijek*) te u sklopu projekta Goethe-Instituta u Zagrebu *Vorhang auf, Welt verändern: Theaterpädagogik für Nachhaltigkeit* (*Zavjesa se diže, svijet se mijenja: kazališna pedagogija za održivost*). Na tim je nastupima epitafe i priče ljudi, od kojih su mnogi natpisi u međuvremenu nepovratno nestali s groblja, vidjelo i čulo više stotina ljudi.

Ovakva praksa višestruko je značajna. S jedne strane pridonosi očuvanju kulturnoga identiteta i sjećanja na njemačku zajednicu u Đakovštini. S druge strane, može poslužiti kao model kulturne revitalizacije u širem smislu, jer pokazuje kako se zapušteni i ugroženi fragmenti kulturne baštine mogu ponovno uključiti u suvremeni kulturni i obrazovni život. Time se epitafi pretvaraju iz prijetećih ostataka zaborava u živu baštinu koja nadahnjuje, poučava i povezuje različite generacije.

Osim umjetničke i obrazovne dimenzije, scenska adaptacija epitafa potvrđuje i važnost interdisciplinarnoga pristupa. U njezinoj su realizaciji objedinjeni povijest i kulturna baština, jezik i književnost, kazalište i izvedbene umjetnosti te pedagogija i društvena angažiranost. Upravo takvo povezivanje različitih područja znanja čini ovaj projekt primjerom kako istraživački rad može prerasti u kulturni i obrazovni model održivog karaktera.

Zaključak

Njemački epitafi Đakovštine predstavljaju vrijedan, ali ujedno i ugrožen segment kulturne i povijesne baštine. Nastali u 19. i početkom 20. stoljeća, oni ne donose samo podatke o životu i smrti pojedinaca, nego i širu sliku o kulturnom identitetu, vrijednostima i svjetonazoru njemačke zajednice koja je ostavila dubok trag u povijesti ovoga prostora. Sustavno prikupljanje, dokumentiranje i digitalizacija epitafa omogućili su očuvanje izvora koji bi inače nestali uslijed vremenskih neprilika, zapuštenosti i društvene nebrige.

Osim dokumentacijske, istraživanje je dobilo i novu dimenziju kroz scensku adaptaciju epitafa. Umjetnički pristup omogućio je da kratki natpisi, često sažeti i aforistički, postanu polazište za kazališnu interpretaciju u kojoj su objedinjeni glazba, pokret, dramske igre i simbolika. Uključivanjem učenika kao istraživača i izvođača postignut je interdisciplinarni model u kojemu se susreću povijest, jezik, književnost, kazalište i pedagogija. Time je projekt dobio edukacijsku vrijednost, jer su mladi aktivno sudjelovali u očuvanju baštine, ali i umjetničku snagu, jer je prošlost progovorila na suvremenoj pozornici.

Predstave izvedene u različitim kulturnim i obrazovnim kontekstima pokazale su da epitafi nisu tek statični natpisi, nego dinamičan izvor kulturnoga pamćenja koji

Tanja Schleis: Iz prošlosti na pozornicu: njemački epitafi Đakovštine kao inspiracija...

se može kreativno interpretirati i približiti široj publici. Ovakav pristup potvrđuje da očuvanje kulturne baštine ne znači samo arhiviranje i zaštitu, nego i njezinu revitalizaciju kroz nove umjetničke i pedagoške oblike.

Na taj se način epitafi pretvaraju u most između prošlosti i sadašnjosti, povezujući generacije i nudeći model kako zapušteni i ugroženi fragmenti kulturne baštine mogu postati dio suvremenoga društvenog i kulturnog života. Time se ne ostvaruje samo doprinos očuvanju lokalnog identiteta, nego i ispunjavaju načela održivog razvoja, gdje očuvanje kulturnog pamćenja postaje jednako važno kao i očuvanje prirodnih resursa.

Literatura

Apel, D., i D. Randelović, "Na grobljima u Krndiji i Tomašancima devastirani njemački nadgrobni spomenici", *Deutsches Wort / Njemačka riječ: List Nijemaca i Austrijanaca u Hrvatskoj*, br. 89, ožujak 2013., 8–9.

"Epitaf", *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013.–2025., pristupljeno 20. 9. 2025., <https://enciklopedija.hr/clanak/epitaf>.

Hrvatski enciklopedijski rječnik, Zagreb: Novi Liber, 2002.

Skupina autora, *Čitanka 1*, Zagreb: Školska knjiga, 2014.

"17 Ziele – Agenda 2030 der Vereinten Nationen", pristupljeno 20. 9. 2025., <https://17ziele.de/>

Dodatak

Terenski izvještaj

Popis pronađenih, odabranih i sačuvanih epitafa, među kojima su, nažalost, i oni koji danas više ne postoje.

BUDROVCI (poslijednji grob s njemačkim epitafom)

Hier ruhet

Friede seiner Asche!

(Josef Schälker – 1838. - 1906.)

DRAGOTIN

Nije pronađen niti jedan grob s njemačkim epitafom.

ĐAKOVO

Grob obitelji Weymann u obliku piramide sa 6 mramornih stupova koji su povezani željeznim lancima. Grob je pod zaštitom Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Osijeku. Na spomeniku stoji slijedeći epitaf:

Tanja Schleis: Iz prošlosti na pozornicu: njemački epitafi Đakovštine kao inspiracija...

War der beste Mann von allen,
die ihn kannten,
geliebt und verehrt, denn seit er geht,
weinen seine Engel.
Ewige Pietät und Dankbarkeit
würdig.

(Seine Excellence Herr Nikolaus Ritter von Waymann – gestorben 1886.)

ĐURĐANCI (zasebni dio groblja je za nacionalne manjine)

Weinet nicht an meinem Grabe,
Stört mich nicht in meiner Ruh
Denket was ich gelitten habe,
Gönnt mir die ewige Ruh.
(Katarina Abl – 1860. - 1918.)

GORJANI

Schimmere sanft Du holde Blüte
verblüht im Lebensmai
Gib o Gott das Ihm die Erde
nun ein sanftes Bette sei.
(Jakob Kner – 1923. - 1905.)

Ach, unser Vater ist nicht mehr,
sein Maß in unferem Kreis ist leer
er reicht uns nicht mehr seine Hand
der Tod zerriß das schöne Land.
(Josef Bergenstort – 1874. - 1927.)

Weinet nicht mehr, liebe Eltern
Glücklich ist für mich das Los
Fern von allen Erdensleiden

Tanja Schleis: Iz prošlosti na pozornicu: njemački epitafi Đakovštine kao inspiracija...

Ruh` ich sanft in Gottes Schoss.

(Gertruda Schneider – 1911. – 1924.)

KRNDIJA

O mein Gott! Ich in meinen jungen

Jahren, muß ich in den Trauergarten.

Mein Mann, zwei Kinder, Vater, Mutter,

Bruder u. Schwester mich erwarten.

Nur weinet nicht, sondern Betet für mich.

(Elisabela Mireiter – 1893. – 1917.)

Ruhe samft!

In den schönsten Jugend Jahre

Brach der Tod dein junges Herz

Blumen schmücken deine Bahre

Und uns bleibt der Trennungsschmerz.

(Elisabetha Glass – 1927. – 1940.)

NOVI PERKOVCI

Nije pronađen niti jedan grob s njemačkim epitafom.

PALJEVINE

Nije pronađen niti jedan grob s njemačkim epitafom.

PIŠKOREVCI

Pronađeno je ukupno šest grobova s epitafima na njemačkom jeziku koji imaju isključivo nominalni karakter. Oni sadržavaju samo ime i prezime pokojnika, najčešće uz simbol križa ili neki drugi ikonički znak, te kratku poruku poput Ruhe in Frieden!, Ruhe sanft! i slične izraze.

S

Tanja Schleis: Iz prošlosti na pozornicu: njemački epitafi Đakovštine kao inspiracija...

ATNICA ĐAKOVAČKA

U posebnom dijelu groblja očuvani su njemački nadgrobni spomenici te središnji spomenik koji svjedoči o dva stoljeća suživota Podunavskih Švaba i mjesnog stanovništva.

Hier liege ich
und mich verwesen.
kniee nieder u.bete für mich
so werde ich bitten
bei Gott für dich
(Peter Pohl – 1842. – 1914.)

Zu schmerzlich war für uns dein Scheiden
Zu bitter dein so früher Tod
Doch du bist befreit von Leiden
Befreit von jeder Erdennoth.
Ruhe sanft in deiner Stille
Denn es war in Gottes Wille.
(Johann Stader – 1903. – 1919.)
O viel zu früh bist Du geschieden
Umsonst war deiner Kinder flehn
O Ruhe sanft in Gottes Frieden
Bis wir uns einstens wieder sehn!
(Magdalena Kreminger – 1878. – 1918.)

ŠIROKO POLJE

Ruhe sanft!
Hier in diesen Gottesgarten
will ich meine Mutter erwarten
Tief betrauert von seiner
Mutter und Gattin
(Lorenz Malheis – 1894. – 1894.)

Tanja Schleis: Iz prošlosti na pozornicu: njemački epitafi Đakovštine kao inspiracija...

TOMAŠANCI

Sie gaben ihr Alles, ihr Leben, ihr Blut

Sie gaben es hin mit heiligem Mut

für uns!

(Anna Remlinger geb.Scherer – 1877. – 1909. und Franz Remlinger 1872. – 1916.)

Du warst so gut du starbst so früh

Wer dich gekannt vergißt dich nie

Hier im diesen Gottesgarten

will ich mein Weib und Kinder

erwarten.

(Dio nadgrobnog spomenika s imenom te godina rođenja i smrti oštećen je i nečitljiv.)

Er ging dahin, den meine Seele liebte

Der treuen Gattin und der Kinder Glück

Er ist dahin, der nie ein Herz betrübte,

und läßt uns trauend hier zurück.

(Stefan Milla – 1897. – 1930.)

TRNAVA

Nije pronađen niti jedan grob s njemačkim epitafom.

VIŠKOVCI

Grobova s epitafima na njemačkom jeziku imaju isključivo nominalni karakter. Oni sadržavaju samo ime i prezime pokojnika, najčešće uz simbol križa ili neki drugi ikonički znak, te kratku poruku poput Ruhe in Frieden!, Ruhe sanft! i slične izraze.

Iz prošlosti na pozornicu: njemački epitafi Đakovštine kao inspiracija za kazališnu predstavu

Sažetak

Ovaj rad temelji se na prikupljanju i očuvanju epitafa na njemačkom jeziku s mjesnih groblja u Đakovu i selima Đakovštine (Budrovci, Dragotin, Đurdanci, Gorjani, Krndija, Novi Perkovci, Paljevine, Piškorevci, Satnica Đakovačka, Široko Polje, Tomašanci, Trnava i Viškovci). Epitafi datiraju s kraja 19. i početka 20. stoljeća te su, zbog propadanja i zaborava, ugroženi kao važni povijesni i kulturni izvori. Svrha rada jest spriječiti gubitak ovih dragocjenih podataka o kulturnom identitetu nekadašnjih njemačkih stanovnika Đakovštine. Metodologija istraživanja uključuje terensko prikupljanje, popisivanje, analizu i scensku prilagodbu epitafa, čime se osigurava njihovo očuvanje te dostupnost za buduća istraživanja, obrazovne i umjetničke svrhe.

Aus der Vergangenheit auf die Bühne: Deutsche Grabinschriften von der Region Đakovština als Inspiration für eine Theateraufführung

Zusammenfassung

Diese Arbeit basiert auf der Sammlung und Bewahrung deutscher Epitaphe von Friedhöfen in Đakovo und den umliegenden Dörfern der Region Đakovština (Budrovci, Dragotin, Đurdanci, Gorjani, Krndija, Novi Perkovci, Paljevine, Piškorevci, Satnica Đakovačka, Široko Polje, Tomašanci, Trnava und Viškovci). Die Epitaphe stammen aus dem späten 19. und frühen 20. Jahrhundert und sind aufgrund von Verfall und Verjährung als wichtige historische und kulturelle Quellen gefährdet. Ziel der Arbeit ist es, den Verlust dieser wertvollen Informationen über die kulturelle Identität der ehemaligen deutschen Bewohner der Region Đakovština zu verhindern. Die Forschungsmethodik umfasst die Feldarbeit, Erfassung, Analyse und szenische Adaptation der Epitaphe, wodurch deren Bewahrung sowie die Zugänglichkeit für zukünftige Forschungen, Bildungs- und Kunstzwecke gewährleistet werden.

Obilježavajući 2025. godinu:

80. godišnjica organiziranog progona i stradanja njemačke nacionalne manjine u Hrvatskoj

Goran Beus Richembergh

Autor je publicist, kroničar i leksikograf njemačke i austrijske nacionalne manjine u Hrvatskoj, jedan od osnivača Njemačke zajednice – Zemaljske udruge Podunavskih Švaba u Hrvatskoj i pokretača niza njezinih projekata i manifestacija, među kojima je Međunarodni znanstveni simpozij „Nijemci i Austrijanci u hrvatskom kulturnom krugu“. Urednik je glasila hrvatskih Nijemaca i Austrijanaca „Deutsches Wort/Njemačka riječ“.

Od jeseni 2024. godine njemačke su prognaničke organizacije nizom komemorativnih skupova održanih u Njemačkoj, započele obilježavanje 80. godišnjice organiziranog progona etničkih Nijemaca s europskoga Istoka.

Udruge njemačke nacionalne manjine u Hrvatskoj ovu godišnjicu zajednički obilježavaju tijekom 2025. godine i to nizom programa u više hrvatskih gradova i mjesta (Osijek, Krndija, Sirač, Valpovo, Zagreb, Velika Gorica, Đakovo, Slavonski Brod, Vukovar i Varaždin), a u tu svrhu pripremljena je i mobilna dvojezična dokumentarna izložba o ovoj temi koja jest ili će biti prikazana u svim tim mjestima.

Kako i zašto je Nijemcima u Hrvatskoj nametnuta kolektivna krivnja?

Organizirane masovne evakuacije, progon i deportacije Nijemaca s europskog Istoka prema tadašnjoj Njemačkoj intenzivno su vršeni u drugoj polovici 1944. godine. S područja Nezavisne Države Hrvatske organizirana evakuacija njemačkog stanovništva provedena je u jesen 1944. godine (otprilike u isto vrijeme dogodio se i egzodus dijela njemačkog stanovništva iz Bačke i Banata, ali bez potpore tamošnjih okupacijskih vlasti). Organizirani progon i stradanje preostalog njemačkog stanovništva počeli su nakon prodora Crvene armije u rumunjski Banat i Srbiju početkom 1945., a u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Sloveniji intenzivirani su u svibnju 1945. godine slomom Trećega Reicha, okončanjem Drugog svjetskog rata i uspostavom nove komunističke vlasti.

Bijeg i progon (Flucht und Vertreibung) Podunavskih Nijemaca bio je dio masovnih prisilnih migracija njemačkog etničkog stanovništva s europskog Istoka

koncem i nakon Drugog svjetskog rata. Najmanje 12 (a prema nekim procjenama i do 15) milijuna etničkih Nijemaca izbjeglo je ili je protjerano s istočnoeuropskih područja, na kojima su živjeli stoljećima, prema Zapadu. Bila je to ne samo posljedica ratnih zbivanja i promjene državnih granica nego i niza političkih odluka ratnih pobjednika koji su odlučili velika područja Istočne Pruske, Zapadne Poljske, Šlezije, Čehoslovačke, Rumunjske, Mađarske i Jugoslavije etnički očistiti od njemačkih zajednica, namećući im kolektivnu krivnju za masovne zločine počinjene tijekom Drugog svjetskog rata od strane okupacijskih i kvislinških snaga kao i dijela pripadnika njemačkih nacionalnih zajednica koji su sudjelovali u provođenju okupacije i represije prema drugim stradalničkim narodima, posebice kad je riječ o progonu i istrebljenju Židova.

Na područjima današnje Republike Hrvatske prije Drugoga svjetskog rata živjelo je oko 170 tisuća deklariranih pripadnika njemačke nacionalne manjine (od nešto više od 500 tisuća koliko ih je živjelo na području tadašnje Kraljevine Jugoslavije). Bila je to zajednica koja je u središnjoj Hrvatskoj stvarana stalnim doseljavanjima gradskog stanovništva još od XII., posebice XIII. stoljeća, a osobito je narasla tijekom XVIII. i XIX. stoljeća organiziranim doseljavanjem njemačkih kolonista i to ponajviše seoskog stanovništva u Slavoniju, Srijem i Baranju.

Velika većina etničkih Nijemaca u Hrvatskoj nije željela rat i bila je zatečena neočekivanim raspadom Kraljevine Jugoslavije. Njemačku okupaciju i uspostavu Nezavisne Države Hrvatske dočekali su kao neizbježnu posljedicu, a rat kao zlo koje treba preživjeti. No postojao je i značajan broj onih koji su pristali uz nacističke ideje i samu uspostavu NDH, pa je, pored struktura *Njemačke narodne skupine u NDH* (kao javne organizacije njemačke manjine u NDH, ustrojene prema posebnoj Uredbi, odnosno zakonu), u njenim upravnim i vojnim strukturama bilo više visokih državnih i vojnih dužnosnika njemačkog porijekla. Procjenjuje se da je između 20 i 30 tisuća domaćih Nijemaca iz Hrvatske (dragovoljno (ili nakon mobilizacije) sudjelovalo u oružanim snagama NDH, u Wehrmacht-u, milicijama i postrojbama Njemačke narodnosne skupine, Gestapo-u ili SS-u.

Vrlo snažna policijska i doušnička mreža na sve je moguće načine suzbijala bilo kakav neposluš ili moguće antifašističko djelovanje domaćih Nijemaca. Zapriječene su bile kazne smrću zbog veleizdaje, upućivanje u koncentracijske logore ili na prisilni rad u Njemačku. No i u takvim okolnostima izvjestan broj Nijemaca (procjenjuje se nekoliko tisuća njih, među kojima su bili i prijeratni komunisti i sindikalni aktivisti) sudjelovao je aktivno u antifašističkom pokretu, a u Hrvatskoj je od kolovoza 1943. do studenoga 1944. godine djelovala i Njemačka partizanska četa „Ernst Thälmann“, sastavljena od domaćih Nijemaca i dezertera Wehrmachta, kao jedina njemačka antifašistička postrojba u čitavoj okupiranoj Europi. Bilo je istaknutih antifašista Nijemaca koji nisu bili komunisti, a djelovali su kao članovi pokreta otpora.

Antinjemačko raspoloženje i mržnja zbog zločina okupatora

Nakon uspostave kvislinške NDH u travnju 1941. pod protektoratom okupacijskih sila, doneseni su tzv. rasni zakoni po ugledu na Treći Reich i započeli su masovni progoni i likvidacije Srba, Židova, Roma, Hrvata antifašista i drugih. Teror nad civilnim stanovništvom, prijeki sudovi, policijski progon neistomišljenika, pljačka, internacije i masovna ubojstva postali su svakodnevnicima. Ustaše su osnovale koncentracijske logore smrti (Gospić, Jadovno, Jasenovac i dr.) u kojima su likvidirani deseci tisuća civila, a na teritoriju NDH postojala su i dva koncentracijska logora kojima su, uz kadrove iz Njemačke, upravljali i domaći Nijemci: Loborgrad (u kojem su bile zatočene srpske i židovske žene s djecom) i Sajmište u Zemunu (Judenlager Semlin, u kojemu su stradali mnogi Židovi, Romi i Srbi iz Srbije). U denuncijacijama, privođenju i deportacijama Židova u logore, pljački njihove imovine, raspodjeli njihovih nekretnina i njihovoj likvidaciji aktivno su sudjelovali i neki domaći Nijemci.

Njemačka okupacijska vojska u svojim protugerilskim akcijama nije samo nastojala suzbiti partizanski organizirani otpor nego je vršila i brutalne odmazde i činila masovne i brojne zločine, paleći sela i ubijajući tisuće civila. Primjerice, jedna od najzloglasnijih njemačkih postrojbi bila je 7. Dragovoljačka SS-divizija Prinz Eugen, sastavljena upravo od domaćih Nijemaca iz Vojvodine i Slavonije, koja je, između ostaloga, počinila brojne, svirepe i masovne zločine protiv civilnog stanovništva u dolini Neretve, Hercegovini i širom Dalmacije, osobito nakon kapitulacije Italije 1943. godine.

Zbog masovnih zločina okupacijskih i kvislinških vlasti prema civilnom stanovništvu te sudjelovanja dijela domaćih Nijemaca u tome, antinjemačko raspoloženje stanovništva pretvaralo se nerijetko u otvorenu mržnju. Partizani su sve češće napadali njemačka sela kao uporišta okupacijskih snaga, optužujući sve domaće Nijemce za kolaboraciju i vršeći neselektivnu odmazdu.

Bijeg iz Hrvatske u jesen 1944.

Tijekom prvih triju godina Drugog svjetskog rata manji broj građana njemačke nacionalnosti iselio se iz Hrvatske na područje Trećega Reicha iz različitih razloga (uglavnom u organiziranim skupnim preseljenjima), ponajviše zbog njihove stalne ugroženosti od strane partizanskih snaga (kao što je to bio slučaj s većinom Nijemaca koji su živjeli u Bosni i Hercegovini). No kada su partizanske snage oslobodile od okupacije značajan dio jugoslavenskih teritorija tijekom 1944. godine (Beograd je oslobođen 20. 10.) i kada je započeo prodor Crvene armije i snaga NOV i POJ prema Zapadu (koji je bio privremeno usporen Srijemskim frontom od listopada 1944. do travnja 1945. kako bi se njemačke vojne snage mogle evakuirati s Balkana), započeo je egzodus njemačkog stanovništva s područja Banata i Bačke te organizirana evakuacija iz NDH. Domaći su Nijemci bili podvrgnuti snažnoj propagandi okupacijskih vlasti kao i Njemačke narodne skupine u NDH, s ciljem da se masovno isele na područja

Trećega Reicha. Informacije o masovnim zločinima Crvene armije nad njemačkim stanovništvom u Transilvaniji, rumunjskom dijelu Banata i Vojvodini, odakle su se povlačile njemačke vojne snage, a s njima i kolone izbjeglog njemačkog civilnog stanovništva, doprinijele su širenju psihoze i među hrvatskim Nijemcima. Veliki broj civila, a računa se da ih je bilo više od 100 tisuća, iz straha od represalija i odmazde, uputio se u dugim izbjegličkim kolonama preko Mađarske u pravcu Austrije i Njemačke. Tome je svakako pogodovalo i iskustvo iz prethodnih ratnih godina kada su partizanske postrojbe vrlo često napadale sela u kojima je živjelo većinsko njemačko stanovništvo, smatrajući ih uporištima okupacijskih i njima sklonih snaga. Za mnoge od njih nije moglo biti nikakve sumnje o tome hoće li partizanska vlast nakon rata biti neprijateljska prema domaćim Nijemcima.

No nisu svi Nijemci tada otišli sa svojih ognjišta. Konac rata u svibnju 1945. godine u svojim je domovima dočekalo prema grubim procjenama najmanje 30 (a prema nekim procjenama i više od 50) tisuća hrvatskih Nijemaca koji su vjerovali da se ničim nisu ogriješili o zakon i nipošto se nisu smatrali odgovornima za zločine okupatora i njihovih suradnika. Oni su Hrvatsku smatrali svojom domovinom iz koje nemaju kamo i ne žele otići. Mnogi od njih bili su potomci starih doseljenika u trećoj, četvrtoj ili petoj generaciji koji više nisu ni govorili njemačkim jezikom, a dio njih živio je u mješovitim selima i u gradovima, gdje su njihovi susjedi dobro znali da se ničim nisu kompromitirali tijekom rata. Pokazalo se da su njihova nadanja bila naivna.

Kad je u svibnju 1945. proglašen završetak rata i mnoštvo onih Nijemaca koji su se tada zatekli u izbjegličkim logorima na područjima Njemačke i Austrije ponadalo se da će se uskoro moći vratiti svojim kućama. Bila je to velika zabluda.

Organizirani progon iz Hrvatske od ljeta 1945. i osnivanje logora

Uz veći broj privremenih i trajnijih logora za vojne zarobljenike u kojima su, između ostalih, bili internirani i oni pripadnici njemačke nacionalne manjine koji su bili unovačeni ili su dragovoljno pristupili okupacijskim i kvislinškim vojnim i policijskim snagama, a onda bili zarobljeni na raznim stranama (mnogi su bili upućeni na prisilni rad u SSSR), na području današnje Republike Hrvatske komunističke su vlasti od svibnja 1945. godine osnovala i veći broj logora za civile - pripadnike njemačke nacionalne manjine koji su bili pod prijetnjom gubitka života silom prognani iz svojih domova s područja Hrvatske (i Bosne i Hercegovine).

Naime, Predsjedništvo *Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije* (AVNOJ), najvišeg zakonodavnog tijela novih partizanskih komunističkih vlasti, još je 21. studenoga 1944. godine donijelo *Odluku o prijelazu u državno vlasništvo neprijateljske imovine (...)*, kojom je odlučeno sa se svim etničkim Nijemcima (osim onima koji su se borili u redovima Narodno-oslobodilačke vojske ili surađivali s Narodnooslobodilačkim pokretom) oduzme imovina i da budu tretirani državljanima okupacijskih sila. Tragom te Odluke u ljeto 1945. godine nova je vlast donijela niz

zakonskih propisa kojima je etničke Nijemce u Jugoslaviji de facto proglasila narodnim neprijateljima, izdajnicima, pomagačima okupatora ili krivcima za ratne zločine te ozakonila sve mjere njihova progona, oduzimanja građanskih prava, zatočenja i deportacije. Početkom srpnja 1945. godine u Hrvatskoj je počela s radom i *Zemaljska komisija za repatrijaciju Nijemaca* (pri Ministarstvu unutrašnjih poslova) koja je nadgledala i usmjeravala sve akcije popisivanja i iseljavanja, odnosno protjerivanja Nijemaca. Partizanske su vlasti odlučile njemačko stanovništvo tretirati kao državljane Trećega Reicha (iako to oni nisu bili) pa je korištena formula o repatrijaciji kao modelu njihova izгона u matičnu državu.

Odluka saveznika na Konferenciji u Potsdamu u srpnju i kolovozu 1945., kojom je određeno da se autohtono njemačko stanovništvo protjera iz istočnoeuropskih zemalja (Jugoslavija se nije spominjala u tim odlukama), dovela je do progona velike mase civila - etničkih Nijemaca s europskog Istoka. Najmanje 2 milijuna njih umrlo je tijekom transporta i preseljenja. Jugoslavenske vlasti su odlučile njemačku manjinu dosljedno tretirati po istome načelu.

Sva imovina onih koji su otišli u evakuaciji na jesen 1944. ili egzodusu početkom 1945. bila je po uspostavi novih vlasti popisana i prešla je u ruke države. Takav je pristup proširen i na preostalo njemačko stanovništvo (one kojima je njemački bio materinji jezik i one kojima je otac bio Nijemac) za koje je bila predviđena repatrijacija. Namećući im kolektivnu krivnju za sve zločine koje je počinila njemačka okupacijska sila uz potporu kvislinških vlasti te aktivno sudjelovanje pronacistički orijentiranih pripadnika njemačke nacionalne manjine tijekom Drugog svjetskog rata, komunističke su vlasti dosljedno počele provoditi politiku progona i likvidacije ostataka njemačke nacionalne manjine, njenih kulturnih, obrazovnih, vjerskih te svih drugih organizacija i institucija kao i uništavanja njene kulturne baštine. Sve njemačko našlo se na udaru osvete, progona i pljačke. Među njima i Njemačka evangelička crkva, čiji je biskup dr. Philipp Popp u lipnju 1945. godine u Zagrebu, u skupini s još nekoliko visokih vjerskih službenika drugih konfesija, osuđen na smrt („zbog suradnje s okupatorom“) i smaknut. Gotovo sva imovina Crkve oduzeta je.

Istu sudbinu doživjele su i sve druge njemačke organizacije. Ne samo političke nego i kulturne, humanitarne, gospodarske i prosvjetne, a sve njemačke škole su ugašene. Vojni sudovi su izrekli mnoštvo smrtnih presuda, a 24. travnja 1945. godine posebnom Odlukom Predsjedništva *Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske* (ZAVNOH) ustrojeni su i specijalni Sudovi za zaštitu nacionalne časti Hrvata i Srba, koji su (prema posebnom zakonu) presuđenike kažnjavali gubitkom nacionalne časti, prisilnim radom, konfiskacijom imovine, novčanim kaznama i protjerivanjem. Progon, likvidacije ili osude na teške kazne doživjeli su mnogi ugledni Nijemci među kojima osobito oni boljšeg imovnog stanja, industrijalci, trgovci, obrtnici, akademski građani te katolički svećenici njemačkoga porijekla kojima su na temelju paušalnih, političkih i općih optužbi, nerijetko nedokazanih, izricane drakonske kazne. Uz to, dovoljno je

bilo da jedan član obitelji bude formalno optužen pa da čitava obitelj bude kažnjena i izvrgnuta progonu.

Logori namijenjeni pripadnicima njemačke nacionalne manjine od 1945. do 1947. godine funkcionirali su isprva kao sabirališta i tranzitni centri, a potom i kao radni logori za civile. Procjenjuje se da je u logorima na području današnje Hrvatske bilo internirano između 12 i 18 tisuća preostalih Nijemaca (nisu vođene precizne evidencije i neki su bili seljeni iz logora u logor pa je teško utvrditi točan broj). Uz njih, neki od hrvatskih Nijemaca bili su internirani u logore koji su bili osnovani u Vojvodini za tamošnje njemačko stanovništvo, osobito nakon raspuštanja logora u Hrvatskoj. Logori u Vojvodini (u kojoj je živjelo, preostalo pa je bilo i progonjeno mnogo više Nijemaca) postojali su sve do 1948. godine. Pored toga, nekoliko tisuća njemačkih civila s područja Hrvatske bilo je odvedeno na prisilni rad u SSSR (kao i njemački ratni zarobljenici te dio vojvođanskih Nijemaca), odakle se većina nije vratila živa. Ugrubo bi se moglo reći da su vjerojatno dvije trećine preostalih hrvatskih Nijemaca tijekom 1945. godine bile potjerano u logore ili na prisilni rad u SSSR. Progon su izbjegli samo oni koji su mogli dokazati svoju suradnju s partizanima, oni koji nisu bili članovi njemačkih organizacija, dio onih koji su potjecali iz mješovitih brakova i onih koji su se izjasnili kao pripadnici dugih nacionalnosti te pojedinci koji su zbog svoje struke bili potrebni novoj vlasti.

Prvotna svrha osnivanja i postojanja logora bila je da se njemačko civilno stanovništvo koje je masovno i organizirano istjerano iz svojih domova, sabere na pojedinim punktovima i protjera u Njemačku (i Austriju) posebnim (teretnim i stočnim) željezničkim transportima. Budući da je protjerivanje išlo teško, sporo i nerijetko bezuspješno jer su se, zbog odbijanja engleskih okupacijskih snaga u Austriji kompozicije prepune protjeranih vraćale s državne granice natrag u iste ili druge sabirne logore, ti su logori postojali duže nego što je bilo zamišljeno pa su pretvoreni u radne logore. Neki Nijemci koji su bili ranije svojevolumno izbjegli ili kasnije protjerani na područje Austrije i Njemačke ilegalno su prelazili državnu granicu i vraćali se u svoje zavičaje, vjerujući da će moći ostati kad se opće prilike smire. No vlasti su ih po povratku uhićivale i sprovodile u logore. Logori su usljed svega toga korišteni i za dugotrajni smještaj interniraca koji su obavljali teške fizičke poslove za seljake iz okolnih područja ('najam' ropske radne snage plaćan je upravama logora koje su za taj novac uglavnom nabavljale hranu za internirce, što je na neki način popravljalo gotovo nemoguće uvjete njihova života) te po nalogu vlasti za obnovu puteva, mostova, drugih javnih objekata, za razgradnju i čišćenje ruševina, rad na državnim poljoprivrednim dobrima, u ciglanama i slično.

Iako su slučajevi mučenja i likvidacija zatočenika bili u pravilu rijetki (ali su postojali i potvrđeni su od strane svjedoka), smrtnost među zatočenicima je bila izrazito visoka (procjenjuje se čak oko 20%). Umiralo se masovno od epidemije pjegavoga tifusa, gladi, izmorenosti i posljedica drugih bolesti kao što su difterija, dizenterija, šarlah

i sl. (veliku većinu interniraca činile su žene, djeca te starije osobe i one osobe koje su već odranije bile narušenog zdravlja). Vrhunac masovnoga umiranja bio je u prva tri mjeseca 1946. godine. Bolesti su se širile zbog nepostojanja osnovnih higijenskih uvjeta te strašnih najezdi nametnika (ušiju, buha i stjenica). Smrtnost se smanjila tek u proljeće 1946. godine kad su u logorima organizirano provedene sanitarne mjere suzbijanja epidemije tifusa.

Logori za pripadnike njemačke nacionalne manjine na području Hrvatske 1945. - 1947.

Pored logora za ratne vojne zarobljenike, u kojima je bilo i mnogo domaćih Folksdojčera (primjerice logor Prečko u Zagrebu), nedvojbeno je utvrđeno da su na području današnje Republike Hrvatske kraće ili duže postojali sljedeći logori za civilne pripadnike njemačke manjine: Beli Manastir (sabitni logor), Josipovac kod Osijeka (sabitni i radni logor), Krndija kod Đakova (radni logor), Podunavlje u Baranji (sabitni i radni logor), Tenja kraj Osijeka (sabitni i radni logor), Valpovo (sabitni i radni logor), Zmajevac u Baranji (sabitni logor), Velika Pisanica kraj Bjelovara (sabitni i radni logor), Vinkovci (sabitni i radni logor) i Šipovac kraj Našica (sabitni i radni logor).

Najveći i najznačajniji logori za pripadnike njemačke nacionalne manjine u Hrvatskoj bili su:

Sabitni i radni logor Josipovac

Osnovan je početkom svibnja 1945. kao glavni sabitni punkt u Slavoniji za pripadnike njemačke manjine koji su upućivani u izgnanstvo prema Austriji i Njemačkoj. Nekoliko tisuća zatočenika prebačeno je 8. kolovoza 1945. iz Josipovca stočnim vagonima do Leibnitza u Austriji, gdje su bili ostavljeni. Odatle su se razišli u izgnanstvo. Dva dana kasnije logor je raspušten, a manji dio preostalih zatočenika bio je prebačen u druge logore. Procjenjuje se da je kroz logor prošlo više od 3000 zatočenika, od kojih je u logoru umrlo njih oko 100 (38 ih je utvrđeno poimenično).

Sabitni logor Velika Pisanica (kraj Bjelovara)

Od početka srpnja 1945. u Veliku Pisanicu počeli su stizati kontingenti Folksdojčera koje su vlasti neuspješno pokušavale izgnati u Njemačku, ali su bili vraćani s granice i onda sabirani na bivšem sajmištu pored već postojećega logora za ratne i političke zatvorenike. Zatočenici su odvođeni na poljodjelske radove u okolna sela i imanja. Procjenjuje se da je kroz logor prošlo više od 5000 osoba te da je ih je umrlo od bolesti i teških uvjeta više od 100 (20 ih je utvrđeno poimenično). Logor je raspušten koncem kolovoza 1945. kad je većina zatočenika prebačena u druge logore.

Radni logor Valpovo

Osnovan je u svibnju 1945. na prostoru između stare valpovačke ciglane i sajmišta iza kapelice sv. Roka, na prostoru bivše Njemačke radne službe i bio je okružen bodljikavom žicom i stražarskim kulama. U njemu su sabirani ponajviše Nijemci iz Osijeka, Vinkovaca, Našica, Valpova i okolice.

Kroz logor je prošlo nekoliko tisuća civila njemačke nacionalnosti (u listopadu 1945. u logoru je bilo smješteno više od 3800 zatočenika). Zatvorenici su radili teške fizičke poslove u neprikladnim uvjetima te masovno umirali od gladi, bolesti i usljed teških uvjeta života. Službeno je evidentirano 1076 smrtno stradalih u logoru, ali se procjenjuje da je taj broj bio veći za još nekoliko stotina stradalih koji nisu bili evidentirani. Logor je raspušten u svibnju 1946. godine.

Na mjesnom groblju, na dijelu na kojemu su sahranjivani logoraši, 2003. godine, u organizaciji Njemačke zajednice, podignut je spomenik žrtvama logora, a u kapeli sv. Roka vlastelinske obitelji Prandau – Normann Njemačka zajednica otvorila je i Memorijalni centar Podunavskih Švaba.

Radni logor Krndija

Krndija je bila njemačko selo koje su stanovnici napustili u listopadu 1944. Partizanske vlasti su selo ogradile bodljikavom žicom i pretvorile u logor, najprije za ratne zarobljenike, a od 10. kolovoza 1945. u radni logor za Folksdojčere dopremljene iz Velike Pisanice i Josipovca, potom za pripadnike njemačke manjine iz Slavonije i Srijema (Đakovo, Vinkovci, Slavonski Brod, Županja, Slatina, Virovitica, Požega, Vukovar ...), središnje Hrvatske (Zagreb, Novska, Kutina, Garešnica, Daruvar, Bjelovar, Sisak, Kostajnica ...) i bosanske Posavine (Bosanski Brod, Bijeljina, Brčko, Prnjavor ...). Na zahtjev seljaka internirci su odvođeni na poljodjelske radove u okolna sela i imanja. Procjenjuje se da je u logoru bilo zatočeno više od 3500 osoba. Broj onih koji su smrtno stradali usljed teških uvjeta života procjenjuje se na ukupno više od 500 (od kojih je 337 poimenično utvrđenih). Logor je raspušten u svibnju 1946.

Zalaganjem Svjetskog saveza Podunavskih Švaba sa sjedištem u Sindelfingenu u Njemačkoj na dijelu groblja u Krndiji na kojemu su sahranjivani logoraši podignut je u listopadu 1999. godine spomenik žrtvama logora.

Sabirni i radni logor Šipovac – Našice

Logor je djelovao na pustari Šipovac od ljeta 1945. do potkraj 1945. odnosno početka 1946. kada je raspušten, a logoraši su prebačeni u druge veće logore u Slavoniji. Broj logoraša i žrtava logora još uvijek nije točno utvrđen zbog nedostatka vjerodostojnih dokumenata i pokazatelja. Pretpostavlja se da je kroz logor prošlo 3500 – 4000 interniraca koji se u logoru u pravilu nisu dugo zadržavali nego su uglavnom slani dalje, prema granici s Austrijom ili u logore u Krndiji i Valpovu.

Internirci su svakodnevno upućivani na poljoprivredne i slične radove u okolnim selima. Osim za dvoje pojedinačno utvrđenih nema podataka o drugim umrlim internircima.

Radni logor Tenja (Tenjska Mitnica)

Najprije su u logoru bili internirani zarobljeni njemački vojnici, a zatim od kraja kolovoza 1946. Folksdojčeri. Djelovao je do 18. siječnja 1947. godine. Zatočenici su odvođeni na poljodjelske i slične radove.

U dva navrata iz logora su zatočenici bili deportirani u Njemačku. Broj logoraša i broj stradalnika ovoga logora nije utvrđen. Kad je logor raspušten, posljednji logoraši, njih nekoliko stotina, prebačeni su u logor Kničanin (Rudolfsgnad) u Banatu, koji je postojao do ožujka 1948., a koji mnogi zbog bolesti i gladi nisu preživjeli.

Radni logor Pusta Podunavlje i drugi logori u Baranji

Na području Baranje već koncem 1944. počeo je teror nad preostalim njemačkim stanovništvom, a neki su potjerani na prisilni rad u SSSR. Bilo je uspostavljeno nekoliko sabirnih logora za Nijemce (u Belom Manastiru, Grabovcu itd.). Iz njih su zatočenici bili prebacivani u druge logore u Slavoniji ili deportirani u Njemačku.

Logoraši koji nisu pušteni na slobodu pri raspuštanju dva najveća logora za Folksdojčere u Hrvatskoj (Krndija i Valpovo), tijekom svibnja i lipnja 1946. bili su prebačeni u Radni logor Pusta Podunavlje u Baranji. Procjenjuje se da je u tom logoru do njegova raspuštanja 27. kolovoza 1946. bilo zatočeno oko 1000 osoba. Nema pouzdanih podataka o ukupnom broju žrtava, ali prema svjedočanstvima svjedoka njih 20-ak je bilo usmrćeno vatrenim oružjem (uglavnom zbog pokušaja bijega).

Njemačka manjina nakon raspuštanja logora – mimikrija i asimilacija

Neki su logori u Hrvatskoj postojali tek nekoliko tjedana, a neki nekoliko mjeseci, dok su neki djelovali čak i dulje od godinu i pol dana (u Vojvodini su neki postojali sve do 1948. godine). Nakon što su neki internirci u ljeto 1945. uspješno prognani preko granice u Austriju i Njemačku, dio logoraša koji su živi dočekali zatvaranje i raspuštanje logora u kojemu su proveli zatočeništvo, bio je prebačen u druge logore u Slavoniji koji su još postojali, dio njih je pušten na slobodu, neki su za vrijeme obavljanja prisilnih radova izvan logora uspjeli pobjeći i skrivati se od progona, a neki su bili upućeni u logore u Vojvodini, primjerice u Gakovo ili onaj u Kničaninu (Rudolfsgnadu) koji je bio vjerojatno najveći logor za Folksdojčere na području bivše Jugoslavije. U njemu je bilo internirano najmanje 25 tisuća njemačkih civila od kojih je čak oko 13 tisuća izgubilo svoje živote.

Logoraši koji su nakon raspuštanja logora bili pušteni na slobodu uglavnom se nisu imali gdje vratiti jer je sva njihova pokretna imovina u međuvremenu bila već

opljačkana, a kuće i imanja bili su oduzeti i dodijeljeni kolonistima iz Dalmacije, Like, Bosne i Hercegovine, Međimurja i drugih siromašnijih i u ratu teško postradalih krajeva, iz kojih su dovođeni organizirano tijekom agrarne reforme i kolonizacije od 1945. godine. Komunisti su obećali socijalnu revoluciju i za njenu provedbu koristili su otetu imovinu „narodnih neprijatelja“, među kojima su, naravno, bili i Nijemci. Samo u Hrvatskoj Nijemcima je bilo oduzeto više od 20 tisuća zemljišnih posjeda, a računa se da im je, uz to, uglavnom u gradovima, bilo oduzeto još oko 10 tisuća stanova, kuća, trgovina, obrtničkih radionica, industrijskih pogona i sličnih nekretnina. Oduzeta poduzeća i obrti bili su podržavljeni.

Nijemcima zatočenim u logorima ili zatvorima te onima koji su odvedeni na prisilni rad u SSSR bilo je oduzeto i nekoliko tisuća djece koja su bila zbrinuta u posebnim prihvatnim centrima ili domovima, a mnoga su bila dana na posvojenje u ne-njemačke obitelji kako bi izgubili svoj nacionalni identitet. Razaranje folksdojčerskih obitelji bila je osobito bolna kazna, a spajanje oduzete djece s roditeljima trajalo je preko Crvenoga križa još desetljećima.

Onima koji su, pod teretom kolektivne krivnje, preživjeli progon i zatočeništvo preostalo je da pokušaju započeti novi život, da zataje svoje njemačko porijeklo i potpuno se asimiliraju ili da odu iz Jugoslavije. Mnogi od njih su zato tražili, a onda i nalazili načina da se trajno isele u Njemačku, Austriju ili preko njih u neke treće zemlje, nakon što su se morali odreći hrvatskog, odnosno jugoslavenskog državljanstva. Na izvanrednom popisu stanovništva 1948. godine u Hrvatskoj etničkim Nijemcima nacionalno su se izjasnile samo 10144 osobe. Taj je broj narednih desetljeća stalno opadao.

Daljnje sporadično iseljavanje Nijemaca iz Hrvatske (kao i drugih dijelova Jugoslavije) trajalo je sve do 70-ih godina. Oni koji su bili u progonstvu još od 1944., a osobito 1945. stopili su se u masi milijuna prognanih Nijemaca s europskoga Istoka, apatrida koji su godinama živjeli u izbjegličkim centrima i logorima Zapadne Njemačke i Austrije bez ikakvih dokumenata i reguliranog statusa. Neki su zbog teških prilika u razorenoj Njemačkoj otišli dalje, u prekomorske zemlje, uglavnom u SAD i Brazil. Svoj su status, državljanstvo, a onda i egzistencijalna pitanja, poput zapošljavanja i stanovanja, počeli rješavati tek početkom 1950-ih godina, nakon što je pokrenuta reindustrijalizacija Njemačke po Marshalllovom planu, kad je Njemačkoj zatrebao veliki broj industrijskih radnika.

Njemačka nacionalna manjina u suvremenoj Hrvatskoj

Velika većina onih etničkih Nijemaca koji su ostali u staroj domovini, ne mogavši nastaviti život na svojim dojučerašnjim imanjima i u stanovima, preselila se u druga mjesta i gradove, započinjući novi život i nalazeći posao u industriji koja je rasla s poslijeratnom obnovom i industrijalizacijom. Nerijetko pod kroatiziranim i fonetiziranim imenima i prezimenima, pod prezimenima svojih predaka ili rođaka

koji nisu bili Nijemci i krijući svoje porijeklo kao i sudbinu koju su preživjeli. Na taj su način gubili identitet, počeli su se izjašnjavati kao Hrvati (ili kao nešto drugo), a u obiteljima u kojima se govorilo njemačkim jezikom do 1945. taj je jezik vrlo brzo iščezao. Što zbog iseljavanja, što zbog asimilacije, broj preostalih Nijemaca u Hrvatskoj sve do 1991. godine opadao je rapidno.

Danas je to etnička zajednica koju čini nešto više od 3 tisuće pripadnika. Uz njih je i 365 deklariranih pripadnika austrijske nacije. Obje manjine, priznate kao posebne Ustavom Republike Hrvatske, uglavnom djeluju i organiziraju se u zajedničkim nacionalno-manjinskim udrugama (dijeleći istu povijest, jezik, kulturu i svoje velikane).

Svoj nacionalni i kulturni identitet nastoje revitalizirati putem udruga koje imaju sjedišta u Osijeku (Njemačka zajednica – Zemaljska udruga Podunavskih Švaba u Hrvatskoj), Zagrebu (Zajednica Nijemaca u Hrvatskoj), Vukovaru (Udruga Nijemaca i Austrijanaca – Vukovar) i Siraču (Udruga Nijemaca i Austrijanaca – Sirač), a imaju i svoje izabrane predstavnike i vijeća u Općini Sirač, Gradu Osijeku, te Osječko-baranjskoj, Vukovarsko-srijemskoj, Bjelovarsko-bilogorskoj, Zagrebačkoj i Splitsko-dalmatinskoj županiji. Održavaju žive veze s prognaničkim udrugama u Njemačkoj, njemačkim manjinskim organizacijama u susjednim zemljama, surađuju s državnim institucijama SR Njemačke koje potpomažu rad njemačkih manjinskih i jezičnih zajednica u inozemstvu, kao i s međunarodnim mrežama njemačkih etničkih zajednica, poput Radne zajednice njemačkih manjina Europe (AGDM) koja djeluje u okviru Federalne unije europskih nacionalnosti (FUEN).

Nijemci i Austrijanci u Hrvatskoj od 1992. godine izdaju i svoje kvartalno dvojezično glasilo „Deutsches Wort/Njemačka riječ“. Najveća i vodeća njihova udruga Njemačka zajednica – Zemaljska udruga Podunavskih Švaba u Hrvatskoj (osnovana 1992. u Zagrebu, a od 1997. sa sjedištem u Osijeku) još od 1993. godine u kontinuitetu održava Međunarodni znanstveni simpozij „Nijemci i Austrijanci u hrvatskom krugu“ (jedinstven u svijetu), a radovi sa Simpozija se redovito objavljuju u Godišnjaku/Jahrbuchu Njemačke zajednice. Sve četiri udruge bave se i izdavačkim radom. Ponajviše Njemačka zajednica, koja je kao izdavač ili suizdavač objavila desetak važnih knjiga, među kojima su i povijesne monografije te veliki biografski leksikon „Itaknuti Nijemci i njihovi potomci u hrvatskim krajevima“. Njime je obuhvaćeno više od 1700 biografskih jedinica s podacima o više od 2500 istaknutih osoba. Njemačka zajednica u Osijeku redovito održava i Međunarodni kazališni festival na njemačkom jeziku.

Udruga Nijemaca i Austrijanaca – Vukovar svake godine organizira i Oktoberfest, svojevrsnu smotru pjevačkih i folklornih skupina njemačke manjine iz Hrvatske i susjednih zemalja, a Udruga Nijemaca i Austrijanaca – Sirač svake godine organizira i gastronomsku smotru nacionalnih manjina svoje regije. Udruga u Siraču gradi i

Njemačko-austrijsku kuću, prvi njemački društveni dom u Hrvatskoj nakon više od 80 godina.

Od 2018. godine ove četiri udruge svakih nekoliko godina zajednički organiziraju i Nacionalni susret udruga, vijeća i predstavnika njemačke nacionalne manjine u Hrvatskoj (do sada su održana tri, u Siraču, Valpovu i Vukovaru).

Četiri su udruge zajednički odlučile obilježiti i 80. godišnjicu organiziranog progona njemačke nacionalne manjine u Hrvatskoj tijekom 2025. godine. U tu svrhu je pripremljena dokumentarna dvojezična izložba u čast 80. godišnjice stradanja, koja je predstavljena (ili će to do konca godine biti) u nizu hrvatskih gradova (Osijek, Krndija, Sirač, Valpovo, Zagreb, Velika Gorica, Đakovo, Slavonski Brod, Vukovar i Varaždin) uz prigodne programe. Središnja komemorativna svečanost održana je pod pokroviteljstvom predsjednika Hrvatskog sabora 5. srpnja u Valpovu. Brojna izaslanstva položila su tom prilikom vijence na spomenik žrtvama logora, nakon čega je održana i posebna akdemija. Na njoj su, pored predstavnika udruga njemačke manjine u Hrvatskoj kao domaćina, sudjelovali i brojni gosti iz Hrvatske, Njemačke, Poljske, Rumunjske, Srbije i Bosne i Hercegovine, predvođeni njemačkim saveznim povjerenikom za nacionalne manjine i njemačke zajednice u inozemstvu.

Najvažnija literatura o stradanju i progonu Nijemaca u Hrvatskoj

U Hrvatskoj je objavljen niz znanstvenih i stručnih studija o logorima koji su na područjima Hrvatske bili uspostavljeni za pripadnike njemačke nacionalne manjine. Većinu tih studija izdala je Njemačka zajednica (do 1997. u Zagrebu, a potom u Osijeku). Radi se uglavnom o studijama dr. sci. Vladimira Geigera, vodećega hrvatskog stručnjaka za pitanja njemačkih civilnih žrtava Drugog svjetskog rata i poraća povjesničara.

Popis važnijih studija i monografija o logorima za pripadnike njemačke nacionalne manjine:

Vladimir Geiger i Ivan Jurković: Što se dogodilo s Folksdojčerima? Sudbina Nijemaca u bivšoj Jugoslaviji, Zagreb, 1993.

Vladimir Geiger i Ivan Jurković: Pisma iz Krndije, Zagreb, 1994.

Vladimir Geiger: Nestanak Folksdojčera, Zagreb, 1997.

Radni logor Valpovo, 1945-1946: dokumenti, Osijek, 1999. (priredio V. Geiger)

Vladimir Geiger: Logor Krndija, Zagreb, 2008.

Vladimir Geiger i Branko Kranjčev: Radni logor Šipovac - Našice 1945. - 1946., Našice, 2015.

Vladimir Geiger: Folksdojčeri u sabirnom logoru Velika Pisanica 1945. / Jugoslavenko nasilje i prešućivane žrtve Drugoga svjetskoga rata i poraća s područja današnje Bjelovarsko-bilogorske županije, Bjelovar, 2010. (str. 722. – 731.)

Vladimir Geiger i Suzana Leček: Velika Pisanica 1945.: sabirni, radni i prolazni logor za folksdojčere, Zagreb – Bjelovar, 2020.

Pored navedene literature, pitanjem postojanja i djelovanja logora za pripadnike njemačke nacionalne manjine u Hrvatskoj (i Jugoslaviji) te njihovoga progona i stradanja bavili su se i mnogi podunavsko-švapski povjesničari i stvorili važne studije, vrijednu i opsežnu memoarsku građu te relevantnu dokumentaciju. Najvažnija je ona koja je prikupljena u okviru tzv. Bonnske dokumentacije i objavljena u višetomnom izdanju Podunavskošvapske kulturne zaklade iz Münchena pod naslovom „Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien 1944-1948“ (1991. – 1995.), posebice u njenom III. i IV. tomu.

Obitelj Hausperger iz Bogdanovaca 1920.

Ustaša i pripadnici Einsatzstaffela prilikom oduzimanja osobnih stvari interniranih logoraša

Njemačko vjenčanje u Retkovcima kraj Ivankova koncem 1930-ih

Obitelj Keller iz Nuštra 1936.

Dvostruko vjenčanje njemačkih mladenaca u Kapetanovu polju kraj Pakraca 23. siječnja 1941.

Matija Halter i Josip Virc njemački seljaci iz Ernestinova odbili su pridružiti se Njemačkoj narodnoj skupini

Logor Jasenovac

Von Oberkamp Phelps i Schmidhuber

Izbjeglička kolona iz Sarvaša

Zbjeg Nijemaca iz Sarvaša započeo je 31. 10. 1944.

Protjerane izbjeglice u Berlinu

Transport protjeranib

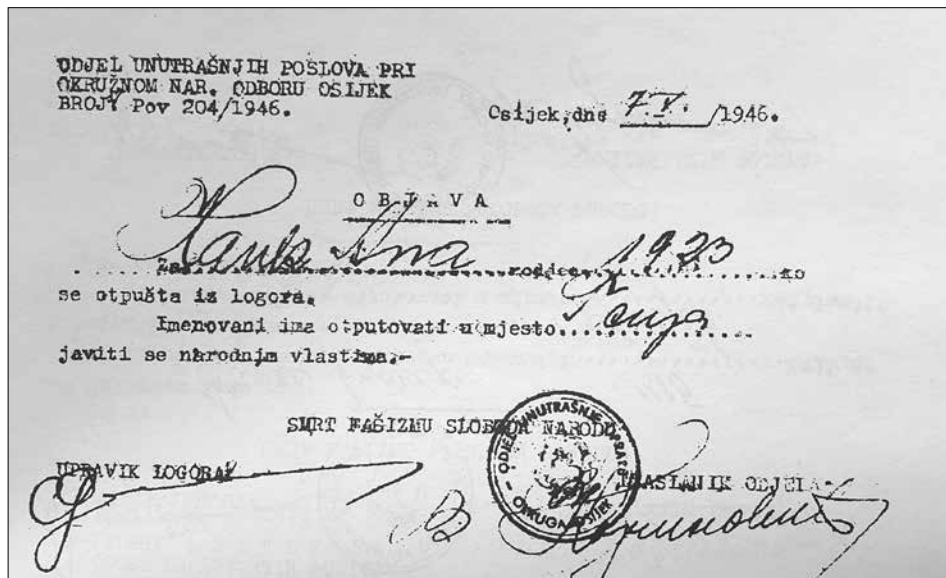
Velika Pisanica

Deportacija

Željeznički kolodvor Beli Manastir

Otpusnica iz Valpova za Anu Hauk

Zatočenice logora Valpovo 1945.

Pecat logora Krndija

Draga moja manice i dobra
mlata sekice!

[illegible]

Faksimil pisma Marije Mire Knoebl iz logora Krndija koje je poslala svojoj majci

OKRUŽNI NARODNI ODBOR OSIJEK

Upravni odjel

Broj: 23536/45, dne 26.IX.1945

Predmet: Farkaš Ivan iz Pedr. Mešlavine
moli da se odпусти iz logora Šverer
Djuro, Šverer Marija i njejeva djeca
Ana i Antun.-

R E Š E N J E

Povedem molbe Farkaš Ivan iz Pedr. Mešlavine, kojemu moli da se r
zet Šverer Djuro i žena mu Šverer Marija redj. Farkaš sa njejevim djetem
i Antunem puste iz logora u Šipovcu, Okružni N.O. Upravni odjel u Osijek
temelju Odluke AVNOJ-a od 21.XI.1944 i autentičnog tumačenja od 8.VI.19
a na temelju upute Ministarstva Unutrašnjih poslova Rev. Broj 261/45 od
1945.

r e š a v a

da se Šverer Djuro, njegova žena Šverer Marija redj. Farkaš sa
njevom djetom Anom i Antunom, odmah puste iz logora u Šipovcu na slobodu
se na njih ne odnosi odluka AVNOJ-a od 21.XI.1944.g.

r a z l o ž i j e

Dana 17 rujna 1945 odpremljeni su u logor Šipovac Šverer Djuro
Marija Šverer Marija redj. Farkaš i njejeva djeca Ana i Antun.-

Prevedenim postupkom utvrđenom je, da se u naznačenom slučaju
radi o mješovitom braku Šverer Djuro po perijeklu njemačke narednosti
Marije Farkaš iz Pedravske Mešlavine. Iz izvještaja Kotarskog NO-a Don
Miheljac od 24.IX.1945 broj 9698/45 vidi se, da je Šverer Marija kćerka
melitelja Farkaš Ivana iz Pedravske Mešlavine, koji je za perijeklom ma
ske narednosti. Iz navedenih činjenica slijedi, da je Šverer Marija redj.
Farkaš po narednosti Matijarica Buduć. da je prevedenim izvidima ustan
ne, da se Šverer Djuro i njegova žena Marija Šverer redjena Farkaš nist
ničim sgrešili o čast i interes naroda Jugoslavije jer se nisu politički
k. o Njemci isticali, a radi se o mješovitom braku te je valjalo odrediti
što je u dispozitivnom dijelu navedeno.-

O tome se obavješćuje:

1. Farkaš Ivan iz Pedravske Mešlavine,
- 2/ Komanda logora u Šipovcu sa nalogom, da prema prednjem rješenju otpu
iz logora odmah Šverer Djuro, njegovu ženu Mariju, kao i njejevu djecu
Anu i Antuna.-
- 3/ Kotarski NO u D.Miheljacu radi znanja i zabilježke u popisu Njemaca.-
- 4/ Okružna uprava, narednih debara u Osijeku time, da se konfiskovana
imevina vrati vlasniku.-
- 5/ Javnom tužiocu okruga Osijek radi znanja.-

Smrt fašizmu-Sloboda narodu!

Pe ovlaštenju pročelnika

"začelnik:

Kepić v.r.

/ M.P./

Kotarski Narodni odbor D.Miheljac

Upravni odjel

Broj 9486/45, dne 1.2.1945

Farkaš Ivanu

Pedravska Mešlavina

Destavlja Vam se gornje rješenje na znanje, s tim da mjesni
uvoda imenovane u posjed. Smrt fašizmu-Sloboda narodu!
svega njejeve desadnje imevine
a o učinjenom da obavijesti ovaj odbor.
Pročelnik: *Bošković*

Rješenje o otpustanju iz logora Šipovac

298

REPUBLICA DOS ESTADOS UNIDOS DO BRASIL
FICHA CONSULAR DE QUALIFICAÇÃO 194055

Esta ficha, expedida em duas vias, será entregue à Polícia Marítima e à Imigração no porto de destino

Nome por extenso Thomas L e h
Adm tido em território nacional em caráter permanente
(temporário ou permanente)
Nos termos do art. - 9 - letra - do dec. n. 79 67, de 1945
Lugar e data de nascimento Tomasanci / 30.9. / 1929
Nacionalidade apátrida lug. Estado civil solteiro
Filiação (nome do Pai e da Mãe) Matthias Leh e Viktoria Scherer
Profissão agricultor
Residência no país de origem Austria

NOME	IDADE	SEXO

FILHOS MENORES DE 18 ANOS

Passaporte n. 88 748 expedido pelas autoridades de Vermailha
Delegação em Innsbruck na data 8 de outubro 1951
visado sob n. 1446/51 em 10 de outubro 1951
ASSINATURA DO PORTADOR:
Thomas Leh

NOTA - Esta ficha deve ser preenchida à máquina pela autoridade consular sendo as duas vias em original.

Consulador Legação do Brasil
em Viena - Austria
10 de outubro de 19 51
peçoconsuliro
H. Auduiz
Secretário da Legação do Brasil

Brazilska osobna iskaznica Thomasa Leha, izbjeglog iz Tomašanaca

Familija Lemler iz Tovarnika po dolasku u Santos u Brazilu

Spomenik žrtvama logora u Valpovu

ZLATKO BENDER

DABIH

Društvo prijatelja Austrijanaca u

BiH

Banja Luka

Siniša Vujasin

IT Sistem Administrator

Banja Luka

-PRILOG-

MARIJA ZVIJEZDA

Samostan budućnosti za Evropu

DUH "ORA ET LABORA"

i dalje je od velike važnosti

**OSNIVANJE EVROPSKOG CENTRA ZA POMIRENJE, MIR
I MEĐUETNIČKU I MEĐURELIGIJSKU SARADNJU U
DOSADAŠNJEM TRAPISTIČKOM SAMOSTANU**

U najvećem trapističkom samostanu u svijetu u Delibašinom selu u Banja Luci živjelo je 260 redovnika. Podsjećajući na 150 godina duge i uspješne istorije, samostan postaje evropskim centrom za mir i saradnju. Redovnici samostana dolazili su iz 16 evropskih zemalja darujući svoja djela, vrijednosti i domišljanja tamo gdje

je Osmansko carstvo više od 400 godina vladalo zemljom i njihovim stanovnicima.

Bila je to zemlja u kojoj su život karakterizirali nepismenost, neznanje, dezorjentiranost i turska korupcija. Gotovo da nije bilo cesta niti ikakve industrije. Bolesti, bijeda i glad bili su sveprisutni.

U Rimu 2017.godine Generalno trapističko vodstvo je donijelo konačnu odluku o ukidanju opatije(samostana) Marija Zvijezda u Banjaluci. Poslije toga je trapistički red u saradnji sa određenim vatikanskim tijelom sav imetak samostana službeno predao Banjalučkoj biskupiji za njene potrebe. Banjalučka biskupija je odlučila da osim nekoliko crkvenih objekata osnuju "Evropski centar za pomirenje, mir, međuetničku i međureligijsku saradnju".

Banjalučka biskupija time želi da nastavi slavnu tradiciju opatije Marija Zvijezda i da doprinese uveliko mirnom djelovanju tokom više od 70 godina slobodne redovničke aktivnosti. Biskupija Banja Luka izuzetno se trudila da tokom rata i u godinama nakon rata otupi mač mržnje i netolerancije između etničkih skupina. Vodstvo biskupije je neprestano djelovalo putem različitih karitativnih, socijalnih i pastoralnih projekata koje je stanovništvo cijenilo. U svim ratnim a i poratnim godinama Caritas naše biskupije je pružio veliku pomoć, također i hiljadama Srba, Bošnjaka i drugih populacijskih grupa, nekatolicima i nehrvatima ove regije.

U popularnoj gimnaziji Katoličkog školskog centra „Ivan Merz“ u Banjoj Luci u petnaest godina postojanja veći dio učenika su nekatolici i nehrvati.

Sve nam to daje nadu da je u, nažalost još uvijek duboko podijeljenom bosansko-hercegovačkom društvu ipak moguće poduzeti nešto u korist međusobnog razumijevanja pomirenja i trajnog pravednog mira među različitim narodima i religijama u našoj zemlji.

Uvjereni smo da će i novoosnovani „Evropski centar za pomirenje, mir i međuetničku i međureligijsku saradnju“ kao i proširenje naše „Europske akademije“ koja je osnovana još 2005.godine i provodi obrazovni rad u duhu kršćanskih i evropskih vrijednosti, primjerice putem kulture razgovora i dijaloga s ljudima različitog svjetonazora i vjerskih uvjerenja-doprinjeti potrebnoj obnovi povjerenja, posebno između mladeži različitih naroda u ovom dijelu Bosne i Hercegovine i Evrope. Sve to u svjetlu činjenice da se samo nekoliko nevladinih organizacija (NGO) u zemlji ozbiljno posvećuju trajnom miru i pomirenju. Katolička Crkva je zapravo jedina organizirana institucija koja sa predanošću njeguje te ciljeve kao svoj primarni i trajni zadatak, uprkos brojnim protivljenjima koja ne posustaju. Ovi otpori koji uglavnom dolaze iz političkih krugova proizlaze iz dugogodišnje politike utemeljene na ciljanim podjelama na nacionalnoj i vjerskoj osnovi. Takva vrsta politike ne pokazuje želju

za promjenama. Ovo svakako još bolje ističe koliko je važno imati takav centar i omogućiti njegovo djelovanje.

Samostan „Marija Zvijezda“ ostaje i time dosljedan svojoj pouzdanoj tradiciji: biti „samostan budućnosti“ za ljude, smješten na raskršću zapadnoevropske i istočnoevropske kulture, u raznim aspektima života stanovništva. Ovo je poželjan i vrijedan nastavak pozitivnih plodova koje su evropski trapisti ostavili za sobom.

Kao što su prije 150 godina neumorni trapistički redovnici s predanošću i stručnošću zatražili pomoć od obzirnih ljudi iz zemalja iz kojih su dolazili, s istim nadanjem očekujemo da i nas danas dosegne ta usmjerena podrška i hrišćanska solidarnost za ovaj projekat budućnosti.

Banja Luka, juli 2019.

Franjo Komarica
Banjolučki biskup

„Čovjek je put Crkve“

Otvaranje Evropskog centra za pomirenje i mir u trapističkom samostanu u Banjoj Luci

Nakon euharistijskog slavlja u trapističkoj crkvi Uznesenja Blažene Djevice Marije, u nedjelju 20. septembra 2020. godine, banjolučki biskup, monsinjor Franjo Komarica otvorio je Kuću susreta i Evropski centar za pomirenje, mir, međureligijsku i međuetničku saradnju, u sklopu zdanja dosadašnjeg trapističkog samostana (opatiije) „Marija Zvijezda“. Prije molitve Blagoslova i otkrivanja ploča, biskup Komarica izrazio je dobrodošlicu svim prisutnima te poimenice pozdravio: izaslanika banjolučkog muftije efendije Murisa, zamjenika generalnog sekretara Međunarodne panevropske unije Vanju Gavranu i predstavnika te Unije iz Nizozemske Roberta Dulmersa, generalnog konzula Republike Hrvatske u Banjoj Luci Zorana Piličića, načelnika općine Davor Alojzija Jakirčevića, generalnog sekretara Biskupske konferencije BiH monsinjora Ivu Tomaševića, predstavnike Udruge prognanih banjolučkih Hrvata „Nazaret“ iz Zagreba na čelu sa predsjednikom Vinkom Laštrom, predstavnike HKD-a „Napredak“ iz Banja Luke te medijske djelatnike Federalne televizije i Katoličke tiskovne agencije BK BiH.

„Hrvatski djelatnik i pisac iz Zagreba Đuro Stjepan Deželić u svome djelu „Banjolučki trapisti“ svojevremeno je napisao znakovitu rečenicu: „Sreća nas izkala, a mi ju žalosni odbismo“. Aludirao je na kratkovidnost tadašnjih vlasti u Hrvatskoj (u sastavu Austro-Ugarske Monarhije) koja nije dopustila velikom i plemenitom

čovjeku-vizionaru, rodom iz krajnjeg zapada tadašnje monarhije-‘Franzu(Franji) Pfanneru, redovniku trapistu da na području tadašnje Hrvatske osnuje samostan. Božja providnost je s tim izuzetnim čovjekom planirala druga dragocjena stvaranja - za dobro mnogih ljudi. Došao je u ovaj kraj - i uprkos brojnim poteškoćama uspio zapaliti svjetlo Marije zvijezde koje sija već više od 150 godina. Na današnji dan kada obilježavamo 195.obljetnicu njegova rođenja ovim skromnim, ali znakovitim službenim i formalnim činom otvaramo Kuću susreta “Marija Zvijezda“ i u njoj Evropski centar za pomirenje, mir, međureligijsku i međuetničku saradnju. Trudimo se ne ponoviti pogreške i propuste nekadašnjih državnih vlasti u Hrvatskoj da ne odbijemo „sreću koja nas traži“ već da joj damo dom te omogućimo novi proplamsaj dragocjene i u svojoj raznolikosti vrijedne baštine Marije Zvijezde“, kazao je biskup Komarica ističući da to čine „s velikom zahvalnošću dobrom Bogu i presvetoj Djevici Bogorodici Mariji koja se, znakovito baš u ovoj crkvi, jedinoj u cijeloj BiH, časti kao „Majka svih naroda“. Biskup Komarica najprije je blagoslovio natpis u trapističkoj crkvi naslovljen prema riječima Sv. Ivana Pavla II.: “Put crkve je čovjek“.

Natpis u cijelosti glasi: "U povodu obilježavanja 195. obljetnice rođenja sluge Božjeg o. Franza Pfannera, utemeljitelja trapističkog samostana(opatije) "Marija Zvijezda", velezaslužnog za duhovni, kulturni i civilizacijski razvoj Banja Luke i njezine okoline, Banjalučka biskupija dobivši zaduženje od vodstva Katoličke Crkve da čuva i njeguje dragocjenu baštinu redovnika iz brojnih evropskih naroda i zemalja, otvorena i osjetljiva za aktuelne potreba svojih sugrađana i savremenika, u traženju nalaženju zadovoljavajućih odgovora na brojna važna aktuelna pitanja i izazove otvara za javnost ovu KUĆU SUSRETA „MARIJA ZVIJEZDA“ i u njoj EVROPSKI CENTAR za pomirenje, mir, međureligijski, međuetnički svjetonazor i politički dijalog i saradnju. Rad centra će se odvijati u saradnji sa Međunarodnom penevropskom unijom i nacionalnim panevropskim unijama iz Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Njemačke i Austrije.

"In necessariis unitas, in dubiis libertas, in omnibus caritas."

Osnivački kuratorij za Evropski centar

"Kuratorij obuhvaća osobe iz politike, civilnog društva, novinarstva, znanosti i svećenstva koje povezuje ne samo njihov predani rad za Evropu, već često i dugogodišnji kontakt s biskupom Komaricom i Banjalučkom biskupijom. Članovi dolaze iz zapadne, srednje i jugoistočne Evrope (D,F,PL,A,HU,CRO,BiH) te imaju iskustva u pomirbenim procesima - jedni u pomirenju između Francuza i Nijemaca, drugi između Nijemaca i Čeha, Hrvata, Srba i Bošnjaka, ali i međureligijskom, međuetničkom i političkom dijalogu.

Dva člana značajno su oblikovala stajališta Evropskog parlamenta prema zapadnom Balkanu, posebno prema Bosni i Hercegovini tijekom niza godina. Ako tome dodamo da su troje aktivni zastupnici u Evropskom parlamentu, od kojih su dvoje već godinama angažovani u međureligijskom dijalogu Parlamenta, shvaćamo koliko bogato iskustvo, potrebno znanje i korisne veze posjeduje ovaj kuratorij za ciljeve Evropskog centra", izjavio je 1. marta 2021. Christian Wulff, nekadašnji predsjednik Savezne Republike Njemačke o imenovanju članova kuratorija.

Riječi pozdrava nekadašnjeg predsjednika Njemačke Christiana Wulffa povodom prve obljetnice osnivanja Evropskog centra za mir i saradnju "Marija Zvijezda" u Banjoj Luci

U utorak 21. septembra 2021., na 40. obljetnicu Međunarodnog dana mira koji je uspostavila Generalna skupština Ujedinjenih Naroda, utemeljen je Evropski centar za mir i saradnju "Marija Zvijezda" u naselju Trapisti (Delibašino Selo). Nekadašnji predsjednik Njemačke Christian Wulff poslao je sljedeće riječi pozdrava:

„Vaša ekscelencijo biskupe Franjo Komarica, cijenjena ministrica Tramišak, cijenjeni generalni konzule Piličić, cijenjeni perfekti dr. Marušić, cijenjeni predstavnici udruge Renovabis, drage kolege i kolegice iz kuratorija Evropskog centra za mir i saradnju „Marija Zvijezda“, cijenjene dame i gospodo iz Njemačke i iz međunarodne Paneuropske unije, dragi prijatelji i sunarodnjaci

Njemačko-hrvatskog društva iz Hanovera, cijenjene dame i gospodo, kao potpredsjednik kuratorija srdačno Vas pozdravljam, a posebno u ovom svečanom trenutku povodom osnivanja Evropskog centra Marija Zvijezda u Banja Luci.

“Neka mir ne poznaje granice”, geslo je Svjetskog dana mira Ujedinjenih naroda.

Mir, dijalog i saradnja izvan granica, bilo da su političke, etničke ili religijske, stoje u središtu budućeg rada Evropskog centra „Marija Zvijezda“. Evropski centar nastoji biti prisutan i pružiti aktivnosti. Može se također pohvaliti rastućom podrškom, kako iz Bosne i Hercegovine i susjednih zemalja, tako i iz Srednje i Zapadne Evrope. To se danas posebno vidi: Na ovoj svečanosti sudjeluju predstavnici iz svih dijelova Bosne i Hercegovine, članovi njemačkih i međunarodnih udruga te hrvatske Vlade.

Prije godinu dana, usred pandemije, biskup Komarica je preuzeo inicijativu za utemeljenje ovog Evropskog centra, povezujući s time viziju evropske budućnosti Bosne i Hercegovine, naroda u ovoj zemlji, vjerskih zajednica i, posebno, novih generacija. Evropski centar čvrsto je povezan s tim ciljevima. Kuratorij će ih uz biskupa Komaricu predano pratiti.

Na ovaj način, centar ne samo da nastavlja tradiciju ovog, u Europi jedinstvenog samostana, nego i angažman biskupa Komarice za mir, razumijevanje i dijalog među ljudima, kojim on na snažno djeluje više od trideset godina. Danas u ovom svečanom trenutku ga slavimo, Program započinje sutra s radom. Posjeti, koji su prekinuti prije više od godinu dana, nastaviti će se. Prijatelji i donatori Evropskog centra u Bosni i Hercegovini nastaviti će se povezivati, a novi donatori će se pridružiti.

Winfried Gburek, biskup Franjo Komarica i Christian Wulff povodom inicijativnog dijaloga za utemeljenje Evropskog centra, Berlin 2018

Zahvaljujući pomoći hrvatske Vlade, samostanski će se objekt uskoro moći koristiti za seminare i konferencije. Zbog toga smo veoma zahvalni premijeru Andreju Plenkoviću, posebno ministrici Nataši Tramišak, jer će njezino ministarstvo osigurati sredstva Europske unije.

Ovom prilikom želim podsjetiti Vladu Republike Srpske, uz dužnu diplomatsku umjerenost, da izgradnja i rad Europskog centra zahtjeva povrat trenutačno prisvojenog samostanskog posjeda te ih zamoliti za odgovarajuću pomoć i podršku.

Uvjeren sam da će Evropski centar „Marija Zvijezda“ u nadolazećoj drugoj godini postati mjesto zanimljivih susreta i inspirativnih aktivnosti, koje će pružiti pozitivne impulse za zajednički život i povezanost u Republici Srpskoj i šire.

Želim Vam ugodan boravak u Mariji Zvijezdi“ te, nakon vremena provedenog ovdje, sretan povratak.

Srdačni pozdravi Vaš, Christian Wulff

Kuća susreta Europski centar Banja Luka

Arhitektonski nacrti za budući Europski centar

Arhitektica Ivana Barišić daje sljedeće tumačenje nacрта:

„Suočeni s kulturnim i duhovnim nasljeđem trapističkih redovnika, povedeni njihovim primjerom, na mjestu punom potencijala javlja se želja da se to mjesto ponovno oživi. Ako unesemo nove sadržaje, aktivirat ćemo cijelo ovo područje i ponovno ga, s najboljim namjerama, staviti čovjeku na raspolaganje, kao što su to nekada činili trapistički redovnici svojim djelovanjem.

Naša vizija je stvoriti mjesto susreta, privući posjetitelje različitih profila, i pružiti raznolike mogućnosti korištenja u ovoj jedinstvenoj atmosferi.”

Izvori i literatura prvog dvojezičnog izdanja autora Nikolausa Friedwagnera:

Priču o Franzu Pfanneru i osnivanju Marije Zvijezde u Bosni detaljno su obradili autori „Mariannhill Missionare“, Kongregacije misionara Mariannhilla, vjerskog instituta proizašlog iz Pfannerova drugog velikog osnivačkog djela, samostana Mariannhill u Južnoj Africi. Ova povijest je pisana na njemačkom odnosno engleskom jeziku i obuhvaća samo prvih deset godina Marije Zvijezde.

Osnovno djelo o Pfanneru je knjiga „Božji glasnik“, p. Adalberta Ludwiga Ballinga (Freiburg i. B., 1981.). U manjem su opsegu i drugi autori pisali o Pfanneru te mu dodijelili slične impozantne atribute: „Borac za Božje kraljevstvo“, „Poslušni buntovnik“. Misionari iz Mariannhilla objavili su i Pfannerovu autobiografiju. Prilikom praćenja kronologije godina osnivanja uveliko korisnim se pokazao materijal koji su misionari sastavili i ponudili za internu upotrebu s dokumentacijom neophodnom za proces proglašenja blaženim Franza Pfannera.

U arhivu Marije Zvijezde pronašli smo djelomično neobjavljivani materijal. Za razdoblje nakon Drugog svjetskog rata značajan izvor bila su izvješća iz redovničkog časopisa s francuskim uredništvom „Collectanea Cisterciensia“.

Neizostavna zbirka primarnih izvora o ranoj povijesti Marije Zvijezde je rad „Trapisti u Bosni za Turske vlade (1869-1878): dokumenti iz arhiva austrijskog generalnog konzulata u Sarajevu“ Rudolfa Zaplate (Zagreb, 1933.)

Najvažnija publikacija o povijesti trapista u Bosni je djelo franjevačkog autora prof. dr. Berislava Gavranovića „Dolazak Trapista u Delibašino Selo kod Banje Luke i njihova djelatnost“ (Banja Luka, 1964.).

In memoriam Ivo Soljačić (1935. – 2025.)

Prijatelje i suradnike skupova *Nijemci i Austrijanci u hrvatskom kulturnom krugu* iznenadila je i rastužila vijest da je dragi gospodin i uvaženi član akademske zajednice, professor emeritus Ivo Soljačić, preminuo 16. travnja 2025. godine. Ivo Soljačić rođen je u Zagrebu 28. listopada 1935. godine, gdje je završio osnovnu i srednju školu. Diplomirao je 1959. na Tehnološkom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, kemijski odjel. Nakon stjecanja inženjerske diplome 1959. zaposlio se u Tvornici za pamučnu industriju (Tvorpam) u Zagrebu, gdje je do 1962. radio kao tehnolog u proizvodnji, a do 1963. kao rukovoditelj dorade. Poslijediplomski studij završio je 1967. na Farmaceutsko-biokemijskom fakultetu, a disertaciju je obranio 1971. na Tehnološkom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Daljnja zaposlenja vezana su za Tehnološki fakultet i Tekstilno-tehnološki fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Na Tehnološkom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu stupnjevito je od 1963. napredovao od asistentskog zvanja do redovite profesure. Umirovljen je 2005. godine, a za posebne zasluge za razvoj i unapređenje Sveučilišta u Zagrebu, za domaći i međunarodni znanstveni, nastavni i stručni doprinos izabran je u počasno zvanje *professor emeritus* 2006. godine. Tijekom službovanja na Tehnološkom fakultetu obavljao je vodeće upravljačke dužnosti, izdvajamo samo neke: dekana (1983. – 1985.), predstojnika

Zavoda za tekstilnu kemiju (1985. – 1987.), dekana OOUR-a Instituta za tekstil i odjeću (1990. – 1991.) Od 1991. Djeluje kao zaposlenik Tekstilno-tehnološkog fakulteta i opet dodatno obnašajući važne funkcije, dekana (1995. – 1998.) i prodekana za znanost (1998. – 2002.). Doprinos znanosti i visokom obrazovanju profesor Soljačić dao je kao član Nacionalnog vijeća za visoku naobrazbu (2001. – 2004.), član Matične komisije za područje kemijskog inženjerstva, rudarstva, metalurgije i tekstilne tehnologije (1982. – 2005.). Bio je član domaćih i inozemnih strukovnih udruga i član uredništva stručnih časopisa. Jedan je od osnivača Akademije tehničkih znanosti Hrvatske 1993. godine. Profesor Soljačić predavao je desetak kolegija vezanih uz tekstil, osobito njegovu negu, oplemenjivanje i doradu na svim razinama studija. Bio je uspješan mentor, odgojio je niz suradnika i asistenata, a mentorirao je 70 diplomskih radova, 15 magistarskih i 8 disertacija. Objavio je 200-tinjak radova, 18 poglavlja u knjigama, šest uredničkih knjiga, veći broj leksikografskih natuknica vezanih uz tekstil. Nije nevažno spomenuti da je uspostavio višegodišnju znanstvenu suradnju s Tehničkim sveučilištem Dresden (Technische Universität Dresden), u okviru koje je ostvario nekoliko višemjesečnih studijsko-znanstvenih boravaka i održao tri pozvana predavanja. Potaknuo je suradnju Tekstilno-tehnološkog fakulteta sa znamenitim institutom Hohenstein (Bönnigheim). Pratio je najnovija dostignuća u razvoju i primjeni tekstilne znanosti i tehnologije pa je u tu svrhu u više navrata bio na stručnoj praksi u najpoznatijim i najvećim tvornicama proizvođačima bojila i tekstilnih pomoćnih sredstava u Njemačkoj (Bayer, BASF, Hoechst, Cassella, Pfersee, Rudolf i CHT) i Švicarskoj (CIBA, Geigy, Bezema i Sandoz). Uspješnost i zasluge *profesora emeritusa* Ive Soljačića potvrđuju nagrade, priznanja i odlikovanja.

Na znanstveni skup *Nijemci i Austrijanci u hrvatskom kulturnom krugu* profesor Ivo Soljačić prvi je puta došao 2009. godine i od tada mu se vraćao kada je mogao. Veselilo ga je što mu se ovdje pružala prilika govoriti o ljudima koje je cijenio, a za koje mu se činilo da tonu u neopravdani zaborav. Podsjetio nas je na djelovanje nekih kemičara, matematičara i fizičara koji su dali važan doprinos znanstvenim istraživanjima i izgradnji stručnih institucija. Druga njemu draga tema bili su svećenici, uglavnom zaboravljeni, koji su svojevremeno pokretali obrazovne i socijalne ustanove ili nam ostavili dragocjenu baštinu svojih prirodoslovnih istraživanja.

Zadnje izlaganje održao je na 31. *Međunarodnom znanstvenom skupu „Nijemci i Austrijanci u hrvatskom kulturnom krugu“* 2023. godine. Osjećajući svoj skori odlazak u vječnost, dostojanstveno se oprostio s organizatorima, sudionicima i Osijekom, gradom koji je toliko volio.

Misi zadušnici održanoj 25. travnja 2025. u crkvi Bezgrešnog Srca Marijina na Jordanovcu nazočio je veliki broj okupljenih svih generacija, kolega i kolegica s njegova matičnog Tekstilno-tehnološkog fakulteta, ali i drugi brojni prijatelji i suradnici, mnogi vidno potreseni, osobito njegov suradnik u istraživanjima i pisanju radova za osječke skupove, dr. sc. Branko Hanžek.

Bio je stručnjak po naobrazbi, intelektualac po širini znanja i interesa, gospodin po ophođenju i jednostavan čovjek po naravi. Radovao se našim druženjima i razgovorima nakon što bi završila izlaganja. Zanimala ga je povijest, posebice 20. stoljeća, pa smo priče o HSS-u ili Mačeku nastavljali i u Zagrebu. A toliko pristojnosti, sposobnosti slušanja drugoga i neke zaigranosti koja nam daje učiti dok smo živi, kao što je imao „naš profesor“ Ivo Soljačić, možemo samo svi mi poželjeti. Nedostajat će nam!

Prisjetimo se i njegovog traga, koji nam je ostao u zbornicima skupova *Nijemci i Austrijanci u hrvatskom kulturnom krugu*:

1. Ivo Soljačić, Branko Hanžek, Nenad Trinajstić (2010). „Karlo Weber (1902.-1978.) – istaknuti hrvatski kemičar, žrtva komunističke represije“, *Godišnjak Njemačke zajednice / DG Jahrbuch 2010. Zbornik radova 17. Znanstvenog skupa "Nijemci i Austrijanci u hrvatskom kulturnom krugu" Osijek*, 6. – 8. 11. 2009. Osijek: 163-176.
2. Branko Hanžek, Ivo Soljačić (2014). „Dr. sc. Franjo Brössler (1893.-1953.), znameniti radiokemičar, fizičar i konzultant“, *Godišnjak Njemačke zajednice / DG Jahrbuch 2014. Zbornik radova 21. Znanstvenog skupa "Nijemci i Austrijanci u hrvatskom kulturnom krugu" Zagreb*, 8. – 10. 11. 2013., Osijek: 119-130.
3. Branko Hanžek, Ivo Soljačić, Marino Jureković (2015). „Dr. Rudolf Josip Eckert i promocija *sub auspiciis Regis* na sveučilištu u Zagrebu - 100 godina poslije“, *Godišnjak Njemačke zajednice / DG Jahrbuch 2015. Zbornik radova 22. Znanstvenog skupa "Nijemci i Austrijanci u hrvatskom kulturnom krugu" Osijek*, 7. – 9. 11. 2014. Osijek: 387-408.
4. Branko Hanžek, Ivo Soljačić (2016). „Akademik Vilko Niče (1902. – 1987.) (kroz povezanost deskriptivne geometrije s tehnikom i mjeriteljstvom)“, *Godišnjak Njemačke zajednice / DG Jahrbuch 2016. Zbornik radova 23. Znanstvenog skupa "Nijemci i Austrijanci u hrvatskom kulturnom krugu" Osijek*, 5. – 7. 11. 2015., Osijek: 39-52.
5. Branko Hanžek, Ivo Soljačić (2017). „Korisno društveno djelovanje Mattes ing. Hermana (Osijek, 17. lipnja.1909. – Zagreb, 2. veljače 1976.)“, *Godišnjak Njemačke zajednice / DG Jahrbuch 2017. Zbornik radova 24. Znanstvenog skupa "Nijemci i Austrijanci u hrvatskom kulturnom krugu" Osijek*, 4. – 6. 11. 2016. Osijek: 427-432.
6. Vesna Marija Potočić Matković, Ivo Soljačić (2018). „Uporaba njemačkog jezika u tekstilnoj industriji u Hrvatskoj u razdoblju od 1918. do 1945“, *Godišnjak Njemačke zajednice / DG Jahrbuch 2018. Zbornik radova 25. Međunarodnog znanstvenog skupa "Nijemci i Austrijanci u hrvatskom kulturnom krugu" Osijek*, 3. – 5. 11. 2017. Osijek: 119-130.

7. Ivo Soljačić, Hrvoje Vraneš (2019). „O. Anton Puntigam DI (Život za hrvatsku mladež)“, *Godišnjak Njemačke zajednice / DG Jahrbuch 2019. Zbornik radova 26. Međunarodnog znanstvenog skupa "Nijemci i Austrijanci u hrvatskom kulturnom krugu" Osijek, 23.-25.11.2018.* Osijek: 365-375.
8. Ivo Soljačić, Vesna Marija Potočić Matković (2024). „Eric von Brandis: utemeljitelj slavne Travičke gimnazije, znameniti prirodoslovac i odgojitelj“, *Godišnjak Njemačke zajednice / DG Jahrbuch 2024. Zbornik radova 31. Međunarodnog znanstvenog skupa "Nijemci i Austrijanci u hrvatskom kulturnom krugu" Osijek, 10.-12. 11. 2023.* Osijek: 125-134.

UPUTE AUTORIMA

Časopis "GODIŠNJAK NJEMAČKE ZAJEDNICE – DG JAHRBUCH" (ISSN 1849-8159), kojega publicira Njemačka zajednica – Zemaljska udruga Podunavskih Švaba u Hrvatskoj, Osijek objavljuje istraživanja iz povijesti njemačko-austrijske nacionalne manjine u Hrvatskoj i susjednim državama. Članci se objavljuju na hrvatskom ili, iznimno, na njemačkom jeziku. Objavljuju se radovi koji nisu tiskani u drugim časopisima, niti predani u tisak. Izvodi, sažeci, sinopsisi, magistarski radovi, disertacije te izlaganja na znanstvenim i stručnim skupovima ne smatraju se objavljenim radovima. U dodatku časopisa mogu se objaviti prikazi knjiga ili njihove recenzije, kraći prijevodi, osvrti i vijesti iz područja koje obuhvaća časopis.

Radovi se šalju u Uredništvo časopisa elektroničkim oblikom (e-mail: rtrisler@gmail.com), a moraju zadovoljiti sljedeće tehničke propozicije:

- Maksimalni obujam rada (uključujući tablice, grafikone, slike i sheme) je 25 stranica A-4 formata (prored 1,5), sažetka disertacije 2 stranice, sažetka magistarskog rada 1 stranica, pregleda knjige 1 stranica (prored 1).
- Tekst mora biti pisati u Microsoft Word for Windows, verzija 6.0 ili više, Font Times New Roman. Sve margine su 2,5 cm.
- Cijeli rad treba pisati veličinom slova 12, osim naslova rada (14), naslova i sadržaja tablica (10) te sažetaka (10). Naslov rada i poglavlja treba pisati velikim podebljanim slovima.
- Grafikoni, slike i sheme trebaju biti čisti, pregledni i snimljeni u Winword obliku te editirani kao integralni dio rada tj. u tekstu gdje dolaze. U naslovima i tablicama ne smiju se nalaziti fusnote.
- Početak odlomka (pasusa) u tekstu ne treba uvlačiti. Odlomke treba razdijeliti tipkom ENTER. Treba koristiti automatsku numeraciju stranica (pozicija dolje desno).
- Puna imena i prezimena autora, sa zvanjima, e-mail adresom kontakt autora i adresama ustanova u kojima rade (veličina slova 10, kurziv) stavljaju se na vrhu prve stranice lijevo. U slučaju da rad zahtijeva pisanje fusnota, poželjno je koristiti automatske fusnote veličine slova 10.
- Citirani autori u radu ne smiju biti podebljani niti pisani velikim slovima.

Primjer citiranja: Bezina Petar, "Samostani klarisa u Hrvatskoj", Sveta Klara Asiška i naše vrijeme, Zbornik Kačić 26, Split 1994., 269-294.

Ukoliko se radi o zasebnoj knjizi onda je npr.: Cuvaj Antun, Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas, sv. I., Zagreb 1910.

Radove će recenzirati najmanje 1 recenzent iz odgovarajućeg područja. Autori mogu predložiti recenzenta za svoj članak, a ukoliko to ne učine, odredit će ga Uredništvo.

Recenzenti obavljaju kategorizaciju radova: izvorni znanstveni članak, pregledni znanstveni članak, prethodno priopćenje, izlaganje na znanstvenom skupu, stručni članak. Rad može biti objavljen i bez recenzije u dijelu časopisa "Prilozi sa Znanstvenog skupa". Svi radovi dobivaju UDK klasifikacijski broj (rad se kategorizira prema određenim područjima).

Radovi u pravilu sadrže:

NASLOV: treba biti što kraći, informativan, pisan velikim tiskanim (podebljanim) slovima, font 14.

APSTRAKT: navode se podaci o načinu istraživanja, korištenoj metodologiji i postignutim rezultatima. Abstrakt treba biti napisan kurzivom (font 10). Optimalna dužina je oko 100 riječi. Uz abstrakt, rad treba sadržavati ključne riječi bitne zbog uključivanja u informacijske sustave, a koje treba pisati podebljanim slovima u kurzivu (font 10).

UVOD: izlaže se ideja i cilj provedenih istraživanja, a može se dati vrlo selektivan osvrt na literaturu, ako nema posebnog poglavlja "Pregled literature".

RASPRAVA: u pravilu sadržava opis metodologije primijenjene u istraživanju za članak te donosi bit članka.

ZAKLJUČAK: sadrži sintezu istraživanja i rezultata. Pri njegovom pisanju važna je postupnost u izlaganju.

LITERATURA: popis literature se donosi na kraju rada, a piše se abecednim redom s rednim brojem ispred prvog autora, s punim podacima (autori, godina, naziv reference, izdavač, mjesto izdavanja, stranice). Autore ne pisati velikim slovima.

SAŽETAK: Kratak sadržaj s najvažnijim zaključcima piše se na kraju članka na hrvatskom jeziku, opsega do jedne kartice. Piše se na posebnom listu, a Uredništvo prevodi sažetak na njemački jezik.

Zadnju verziju rada, ispravljenu prema primjedbama recenzenata, treba poslati Uredništvu e-mailom. Rukopisi radova se ne vraćaju.